

IGNASI MORETA TUSQUETS

El pensament religiós de Joan Maragall

Tesi doctoral dirigida per

AMADOR VEGA ESQUERRA (UPF)

LLUÍS QUINTANA TRIAS (UAB)

Programa de doctorat en humanitats del bienni 2002-2004

Institut Universitari de Cultura
Universitat Pompeu Fabra

Barcelona, setembre del 2008

ÍNDEX

Introducció	7
1 Objectius i metodologia	9
2 Estat de la qüestió	12
2.1 La periodització del pensament maragallà	13
2.2 La religió en Maragall	21
3 Fonts	47
3.1 Fonts primàries i bibliografia secundària	47
3.2 La biblioteca de Maragall	51
3.3 Procedència dels textos	66
4 Agraïments	67
1 La religió —romàntica— de la bellesa (1860-1890)	71
1.1 Evocació del passat	73
1.2 Primeres temptatives poètiques	79
1.3 La predilecció per la literatura alemanya	84
1.4 Naturalesa, art i amor en l'epistolari a Lloret	90
1.5 Naturalesa, art i amor en les «Notes autobiogràfiques»	103
1.6 El xoc amb la realitat: crisi de la indústria paterna i frívols amors burgesos	120
1.7 Canvi de ruta: crisi interior, programa poètic i exercici de l'advocacia	131
1.8 Recapitulació	139

2 De l'exaltació —positivista— dels forts a la cristianització de l' <i>excelsior</i> (1890-1901)	147
2.1 Definitiva inserció en la societat burgesa: <i>Diario de Barcelona</i> i casament	149
2.2 Els herois d'Ibsen, Carlyle i Nietzsche	160
2.3 La religió com a tema i com a pretext	168
2.4 Darwinisme social	177
2.5 Religió natural i religió institucionalitzada a <i>Visions & cants</i>	186
2.6 La idea de decadència	198
2.7 Els sants d'Ernest Hello	202
2.8 La cristianització de l' <i>excelsior</i>	209
2.9 Recapitulació	220
3 Un neoespiritualisme modernista (1901-1906)	229
3.1 Els sentits espirituals, superadors del positivisme	231
3.2 Vida activa i vida contemplativa	233
3.3 L'ortodòxia catòlica: Josep Torras i Bages i Antoni Gaudí	241
3.4 Una poètica sagrada	246
3.5 Una nova sensibilitat davant la qüestió obrera	261
3.6 El mal i el bé en la narrativa de la <i>Il·lustració Catalana</i> (1904-1906)	269
3.7 Enllà, amunt...	272
3.8 Festes i quotidianitat	281
3.9 Temps de contemplació	291
3.10 Religió i religions	297
3.11 La idea i la cosa	305
3.12 El mal i el malfactor	312
3.13 Recapitulació	317
4 L'últim Maragall (1906-1911)	325
4.1 Un període de guaret intel·lectual: «No trabajo nada»	327
4.2 Una estètica derivada d'una metafísica religiosa	328
4.3 Un amor entre l'absència i la presència	349
4.4 Turba, poble i individu	364
4.5 Una fe viva contra una fe morta	381
4.6 Temps i eternitat	388
4.7 Recapitulació	408
Conclusions	413

Annex: Cronologia de Joan Maragall	423
Bibliografia de Joan Maragall	451
1 Edicions de l'obra de Joan Maragall	453
1.1 Edicions en vida de Maragall	453
Obres originals	453
Obres amb pròleg o epíleg de Maragall	454
Obres traduïdes per Maragall	455
1.2 Obres completes	455
1.3 Edicions d'inèdits	456
1.4 Edicions crítiques	458
1.5 Edicions filològiques	458
1.6 Reproduccions	459
1.7 Edicions de cartes adreçades a Maragall	460
2 Bibliografia sobre Joan Maragall	462
2.1 Aportacions biogràfiques	462
2.2 Estudis sobre la figura i l'obra	463
2.3 Les influències rebudes i les amistats literàries i artístiques	468
2.4 Recensions i estudis monogràfics sobre la recepció de l'obra	470
2.5 Al voltant de Joan Maragall (família, arxiu, institucions...)	472

INTRODUCCIÓ

1. Objectius i metodologia

L'objectiu d'aquesta tesi doctoral és descobrir i formular les grans preocupacions intel·lectuals de Joan Maragall (1860-1911) en l'àmbit religiós, inserint aquestes preocupacions en el marc d'una *biografia intel·lectual* que en permeti veure l'evolució i el desenvolupament. Es tracta, en definitiva, de donar una certa sistematicitat a un conjunt de formulacions asistemàtiques que apareixen al llarg dels textos de totes les èpoques de la seva producció.

L'enfocament diacrònic adoptat permet que hom pugui llegir aquesta tesi com una *biografia intel·lectual* que posa l'accent en la dimensió religiosa del seu pensament però sense que això constitueixi una limitació estricta. No es tracta, tanmateix, d'una biografia —una tesi doctoral no pot consistir en un relat—, sinó de la presentació del pensament religiós de l'autor objecte de la recerca al llarg dels textos que se'n coneixen. Tot i que el gruix de l'obra de Maragall —que comença a publicar tard i mor relativament jove— apareix al llarg de només vint anys, és possible trobar textos maragallians força anteriors a les seves primeres publicacions, i en alguns casos amb referències que es remunten fins a la infantesa, de manera que el material de què es disposa permet observar un personatge des dels seus inicis fins a la seva mort als cinquanta-un anys. A més a més, en la producció dels vint darrers anys també és perceptible una clara evolució que una exposició exclusivament sincrònica amagaria. No he volgut, doncs, renunciar a resseguir aquest itinerari, que permet veure com en el pensament de Maragall van apareixent les idees: algunes són abandonades, altres són objecte de grans canvis, i altres sembla que es mantinguin intactes. En tot cas, és evident que l'existència d'unes constants en tota la trajectòria de Maragall no impedeix que es produeixin rectificacions, girs i, sobretot, aprofundiments. La lectura diacrònica proposada pretén resseguir detalladament aquest procés. Així, ens permet, per exemple, observar la progressiva construcció d'una terminologia pròpia cada cop més acurada i precisa per donar compte d'un pensament també cada cop més definit i coherent.

El pensament religiós que tractem d'exposar es construeix al llarg d'una vida poc «rendible» en termes biogràfics: en la vida aparentment sedentària d'un burgès que va néixer i morir a

la mateixa ciutat, va viatjar relativament poc i va tenir una vida familiar força convencional. Insisteixo, però, que aquesta tesi no és cap biografia: ni ofereix el relat detallat dels fets exteriors que s'esdevenen en la vida d'un home, ni pretén construir una *biografia interior* que ressegueixi el curs intern de les emocions, els sentiments, les passions i els pensaments. Només en l'exposició de la primera etapa (1860-1890) he donat un cert relleu a la biografia i, fins i tot, a la *biografia interior* —sempre, però, de la mà dels textos de Maragall, i sense concessions a l'especulació. La raó és que, fins als trenta anys, els textos de Maragall són fonamentalment autobiogràfics i autoreferencials, perquè la major part són papers privats. En conseqüència, resseguir aquests textos, encara que sigui a la recerca del pensament religiós, implica ineludiblement resseguir la vida d'un infant que es fa adolescent —tot abandonant l'entusiasme d'una religiositat que retrobarà, transformada, en la joventut—, d'un adolescent que entra en la joventut quan aconseguix canviar el futur d'industrial preestablert pel pare per l'ingrés a la universitat, i d'un jove que entra en l'edat adulta quan la misantropia d'arrel romàntica a què s'havia abandonat topa amb la realitat dels negocis mundans. Maragall, aquests anys, és fonamentalment autobiogràfic perquè és privat: no disposa encara d'una tribuna pública on exposar *idees generals* i, si bé sent la inclinació a la poesia, l'afany de coneixement el vehicula molt més cap a la lectura que cap a l'escriptura. Teoritza, sí, però molt menys del que farà en el futur. Això canviarà entre els trenta i els trenta-dos anys, quan es guanyarà una tribuna pública al *Diario de Barcelona* i gaudirà, per tant, d'una posició estable en el món del periodisme des de la qual podrà emprendre una observació de fets i tendències que el conduiran a l'elaboració d'un pensament propi.

A partir dels trenta anys, la biografia de Maragall seguirà el seu curs, però sense sobresalts: es casarà, tindrà fills, es desplaçarà esporàdicament per Espanya i el sud de França, tindrà problemes de salut, establirà noves amistats, abandonarà el *Diario de Barcelona* en dues ocasions, acceptarà altres tribunes, presidirà institucions, farà llargs estiuieigs... Però tot això, que certament marcarà la seva obra i que, en alguns casos, ens ha servit per delimitar expositivament les diferents etapes, no serà central en els seus escrits, perquè aquests ja no seran tan sols notes autobiogràfiques i cartes als amics, sinó llibres de poesia, articles periodístics, discursos i assaigs: és a dir, textos amb un destinatari ampli i amb una data de publicació concreta. El pensament de Maragall es desplega, a partir d'aleshores, en públic: en permanent diàleg amb un destinatari plural al qual s'adreça en segona persona en els articles i discursos. Maragall és gairebé un escriptor sense llibres: en poesia, tret de *Nausica* —un volum pòstum—, tots els seus llibres són reculls miscel·lanis de poemes, tot i que acostumen a tenir una arquitectura i una certa unitat temàtica; en prosa, tret d'algun petit opuscle prepararà únicament una antologia d'articles de la seva primera etapa al *Diario de Barcelona* i un recull d'assaigs —també un volum pòstum—, els *elogis*, molts dels quals havien estat publicats abans com a articles. Ni un sol llibre, doncs, premeditat, escrit de

manera seguida en la soledat de la cambra i ofert al món al final del procés de redacció: no, el pensament de Maragall es va desplegant en públic a través de poemes, articles, discursos i assaigs, mostrant-se en el curs mateix de la seva elaboració: això explica la seva fragmentarietat i falta de sistematicitat.

Fragmentarietat i falta de sistematicitat no volen dir, però, diletantisme o falta de pensament. La primera *tesi* sotmesa a verificació serà l'existència en Maragall d'un pensament en el terreny religiós realment elaborat, pensament que aniria molt més enllà de la mera adscripció formal al catolicisme de la seva època i que al final de la seva vida l'autor mateix definirà com l'intent d'associar el temps i l'eternitat. També forma part de la *tesi* a verificar el fet que l'obra de Maragall no sigui ni la d'un agnòstic emmascarat —tot i que de jove veia el catolicisme amb una gran distància— ni la d'un catòlic convencional. Certament, el pensament de Maragall té lloc en un context determinat, que és el d'un país i el d'una societat religiosament monolític. Aquests condicionaments no es poden obviar, ja que altrament la seva aportació al cristianisme del seu temps esdevindria incomprendible: només a partir del que creia el *catòlic corrent* de la seva època es pot entendre el que de singular hi ha en el pensament religiós de Maragall. D'altra banda, però, aquest catolicisme ambiental exerceix un vel en la formulació del pensament religiós de Maragall, per tal com a un laic catòlic no se li donava aleshores el dret de tenir opinions pròpies en matèria religiosa. Maragall s'expressa, doncs, en un llenguatge concret —el del catolicisme—, a través del qual caldrà, però, saber llegir els particulars posicionaments de l'autor. Òbviament, entra dins els objectius d'aquesta tesi l'explicitació d'aquests posicionaments particulars, donant sistematicitat a les formulacions asistemàtiques de l'escriptor. En el marc d'aquesta sistematització, serà també una qüestió rellevant aclarir si l'obra de Maragall es pot associar o no a la literatura mística. És un tema que ha estat força debatut per la bibliografia, i sobre el qual aquesta tesi s'haurà de pronunciar.

Incloc com a annex una àmplia cronologia de Maragall, elaborada fonamentalment a partir dels textos mateixos de l'escriptor.¹ Durant la redacció de la tesi ha constituït un útil

¹ Existeix una bona cronologia de Joan Maragall redactada per Joan B. Solervicens per encàrrec de la família amb la voluntat que tingués «un valor normatiu»: vegeu-la a I, 13-28 (sobre la manera de citar les *Obres completes* vegeu *infra*, 3.3, «Procedència dels textos»). La cronologia de Solervicens té, però, dos problemes: 1) tot i que la nota que la presenta adverteix que la font principal són els mateixos escrits de Maragall, Solervicens no cita la procedència de les dades que ofereix, de manera que exigeix al lector i l'estudiós un «acte de fe», i 2) molts dels esdeveniments que recull es poden datar amb molta més precisió (sovint dóna només el mes, quan podria donar el dia exacte). La meua cronologia no pretén, doncs, substituir la de Solervicens, però sí oferir una sistematització de les dades biogràfiques de Maragall datades de la manera més precisa possible i explicitant al màxim la procedència de cada informació. A més a més, té en compte documents desconeguts quan va treballar Solervicens, com ara la versió íntegra de les «Notes autobiogràfiques», l'epistolari amb Lloret i nombroses cartes no publicades o publicades només fragmentàriament. Amb tota certesa, però, Solervicens va tenir accés a l'epistolari amb Clara Noble; ho demostra,

instrument de treball per anar aclarint la seqüència dels fets i dels textos, afinar datacions, agrupar referències, etc. L'he anada completant pensant no solament en la seva utilitat per a aquesta tesi, sinó també en la possibilitat que pugui ser útil per a recerques futures, pròpies i alienes. Així, he tractat de recollir-hi el màxim nombre de desplaçaments de Maragall documentables, perquè poden facilitar molt la datació de cartes i esdeveniments. He pres com a base la cronologia que Maragall mateix va anar elaborant en anotar, a partir del casament, els fets més rellevants de la vida familiar i professional en l'anomenada *Agenda de sobretaula*.² Hi he sobreposat les dades que ofereixen les sis agendes i llibretes de butxaca, corresponents als anys 1900, 1901, 1907, 1907-10, 1907-11 i 1911,³ i, sobretot, l'epistolari i les «Notes autobiogràfiques». També m'he servit de les anotacions maragallianes en els calendaris conservats, de la resta de l'obra de Maragall i, esporàdicament, d'altres documents custodiats a l'Arxiu Maragall i de la bibliografia secundària.

La bibliografia que s'ofereix al final també va començar com un instrument de treball, i l'he anada completant pensant també en la seva utilitat de cara a futures recerques. En la primera part, que recull les obres de Maragall, he agrupat les referències d'acord amb el tipus d'edició, i tret de l'apartat d'edicions que simplement reproduïen textos d'edicions anteriors, la resta pretén ser exhaustiva. La segona part, que ofereix una selecció àmplia de la bibliografia secundària, presenta les referències agrupades temàticament.

2. Estat de la qüestió

A començaments dels anys vuitanta, Eugenio Trías va posar de manifest que «de existir una filosofia en Maragall, esa filosofía es cristiana».⁴ Si això és cert, a finals de la mateixa dècada Jaume Lorés havia de reconèixer que «el Maragall cristià encara està per escriure».⁵ Segons Josep Palau i Fabre, però, no existeix —genuïnament— un «Maragall cristià»: «el Maragall

per exemple, l'encertada datació que dona del poema «Pirinenca» aplegat a *Les disperses*, que Solervicens probablement només podia deduir de la carta a Clara Noble del 12 de juliol de 1902 (AM, mrgll-Mss. XIV-5-73).

² Arxiu Joan Maragall (Biblioteca de Catalunya), mrgll-Mss. C. F. En endavant citaré la documentació custodiada a l'Arxiu Joan Maragall amb l'abreviatura AM, seguida del topogràfic corresponent.

³ AM mrgll-Mss. C. F. Vegeu-ne una descripció detallada a Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, La Magrana, Barcelona, 1998, p. 18-23. Per facilitar la identificació de les agendes i llibretes tal com les anomena Casals i tal com són inventariades a l'AM, dono a continuació les equivalències corresponents (primer la designació de l'AM i, a continuació, la de Casals): 1900 = m1, 1901 = m2, 1907 = m5, 1907-1910 = m4, 1907-1911 = m3, 1911 = m6. Faré servir la designació de l'AM.

⁴ Eugenio TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, Península, Barcelona, 1985, p. 97. La primera part de l'obra és la versió original del llibre que va aparèixer el 1982 en català: Eugenio TRÍAS, *El pensamiento de Joan Maragall. La crisis espiritual de Maragall el 1907*, traducció i pròleg de Jordi Maragall i Noble, Fundació Banco Urquijo i Edicions 62, Barcelona, 1982. Citaré sempre l'obra de Trías per l'edició castellana.

⁵ Jaume LORÉS, «Significació cultural de la personalitat de Joan Maragall», dins *Cristianisme i cultura. Acte inaugural de la Fundació Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall, Barcelona, 1990, p. 24 .

que em sembla, de molt, el més autèntic, és el panteïsta. Maragall és panteïsta i pagà. No és sinó per disciplina, per autoprescripció, que esdevé cristià.»⁶ Cristià o no, la llacuna bibliogràfica assenyalada per Lorés és una evidència: fins ara no existia cap estudi global i complet del pensament religiós de Maragall. Existeixen, això sí, diversos intents d'explicar l'evolució del pensament de Maragall,⁷ molts estudis sobre la influència dels mentors intel·lectuals de l'escriptor,⁸ i nombroses lectures de textos maragallians molt relacionats amb la religió, especialment el «Cant espiritual».⁹ Atesa la temàtica i el mètode d'aquesta tesi, serà bo començar presentant l'estat de la qüestió referent a la periodització del pensament maragallà, d'una banda, i de la religió en Maragall, de l'altra.

2.1 La periodització del pensament maragallà

Les grans aportacions a la periodització de l'evolució del pensament maragallà són degudes a Josep Romeu i Figueras, Joan Lluís Marfany, Gabriel Maragall i Eugenio Trías. El treball de Romeu (1951)¹⁰ és el més antic dels quatre, i fou seguit pel de Gabriel Maragall (1967),

⁶ Josep PALAU I FABRE, «Pensar Maragall», dins *Quaderns de l'alquimista*, Proa, Barcelona, 1997, p. 289.

⁷ No hi ha consens a l'hora de perioditzar les etapes d'evolució de les idees maragallianes: els estudiosos estan d'acord a parlar d'un gir en el pensament de Maragall els darrers anys de la seva vida, però discrepen en la delimitació cronològica d'aquesta etapa, en les motivacions del canvi i en el nucli de les idees que hi desenvolupa. Gabriel Maragall i Eugenio Trías són els qui han defensat amb més èmfasi el canvi esdevingut a partir de 1907. L'establiment d'aquest canvi l'any 1907 ha estat força qüestionat —per Joan-Lluís Marfany i Eduard Cairó, entre d'altres—, així com les seves causes. Marfany i Casals no veuen cap «pressentiment de la mort» en els darrers escrits del poeta, tal com defensaven, no solament Gabriel Maragall i Eugenio Trías, sinó també Esplugues, Pijoan, Solervicens i Terry. Els últims a incorporar-se al debat són Antoni Mora i Carles Miralles. El primer, a «Joan Maragall, poètica i política del desemparament», dins Josep MONTSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya. I: 1900-1923*, INEHCA i Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 2003, p. 45-61, accepta la hipòtesi, però la matisa: «El llarg adéu maragallà és un pressentiment de mort que té un abast molt més llarg en el temps, a més de tenir un sentit més profund que el del fet de morir» (*ibid.*, p. 50). El segon, a «*Un xic exòtic i desorientat*». *Semblança de Joan Maragall l'últim any de la seva vida. Conferència pronunciada davant el Ple per Carles Miralles el dia 13 de desembre de 2004*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2005, p. 28, considera que la temàtica relacionada amb la mort dels seus últims articles «expressa obsessions de Maragall que vénen de la seva poesia. Que, des del punt de vista de l'anàlisi textual, no podem dir que siguin i provocades pel pressentiment de la seva mort.» Per la seva banda, Francesco ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia. Les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*, pròleg de Glòria Casals, Cruïlla, Barcelona, 2006, p. 15-19, s'ha enfrontat al debat crític entorn de la periodització de Maragall, conclouent que cap de les propostes no ha assolit un aval generalitzat i que, per tant, ens trobem en un camp de «periodització individualitzada» (*ibid.*, p. 15). Per a un recull detallat de les diferents perioditzacions proposades, vegeu *infra*, 2.1, «La periodització del pensament maragallà», dins aquesta INTRODUCCIÓ.

⁸ Vegeu *infra*, 2.3, «Les influències rebudes i les amistats literàries i artístiques», dins la BIBLIOGRAFIA.

⁹ Vegeu *infra*, 2.2, «La religió en Maragall», dins aquesta INTRODUCCIÓ.

¹⁰ José ROMEU I FIGUERAS, «Una interpretació de Juan Maragall», *Arbor*, núm. 69-70 (setembre-octubre 1951), p. 28-47. Reproduït dins C. CARDÓ i J. ROMEU, *Tres estudios sobre literatura catalana*, Rialp, Madrid, 1955, p. 77-110. Reeditat en català —amb el títol «Una interpretació de la personalitat de Joan Maragall»— a Josep ROMEU I FIGUERAS, *Maragall, Foix i altres poetes. Assaigs i comentaris crítics*, Laertes, Barcelona, 1984, p. 13-45. Cito per aquesta darrera edició. El contingut d'aquest text ja havia estat esbossat a José ROMEU FIGUERAS, *El mito de «El Comte Arnau» en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1948, p. 207-208.

fill del poeta.¹¹ Aquest, però, no va publicar el seu text en vida —considerava que tenia un pare massa important com perquè els fills fessin malbé el seu nom amb les seves publicacions—,¹² i mentre es va mantenir inèdit fou utilitzat àmpliament per Eugenio Trías,¹³ però no per Marfany. És per això que, després de la de Romeu, les grans aportacions a la periodització del pensament de Maragall són les de Marfany (1975 i 1986),¹⁴ que explica els darrers anys de la trajectòria maragalliana a partir de l'explicació de Romeu. Entre les dues aportacions de Marfany hi ha la de Trías (1982),¹⁵ de manera que en el segon treball Marfany pot polemitzar amb l'obra d'aquest. El darrer gran treball que s'ha publicat sobre l'evolució del pensament maragallà ha estat el de Gabriel Maragall. A l'hora de sintetitzar aquests treballs, em veig obligat a presentar-los en un ordre que no respon ben bé ni a la cronologia corresponent a l'escriptura ni a la corresponent a la publicació: presento primer el treball de Romeu, després els dos de Marfany, a continuació el de Gabriel Maragall, i per últim el de Trías.

Josep Romeu i Figueras parteix de dos aspectes que considera essencials en la personalitat de Maragall: l'individualisme i «un impuls vehement vers la recerca de la unitat i l'harmonia».¹⁶ La interacció entre aquests dos trets condiciona Maragall tota la vida, i la imatge d'equilibri i serenitat que intentà donar en públic és el fruit de «renúncies i autorepressions».¹⁷ Durant la seva joventut, Maragall es mostra —en les «Notes autobiogràfiques» i en les cartes als amics— rebel i càustic, i assoleix l'equilibri cap als trenta anys, amb l'ingrés al *Diario de Barcelona* i el prometatge amb Clara Noble. El contacte amb Nietzsche el 1893 el duu a admirar apassionadament el seu aristocratism i individualisme, antiburgès i antigregari. El

¹¹ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988. A la contracoberta del volum es diu que el llibre fou acabat d'escriure el 1954, i registrat a l'Arxiu Maragall el 17 de novembre de 1967. La primera dada no pot ser del tot correcta, ja que a la p. 146 (que correspon a la p. 151 del mecanoscrit conservat a l'AM, mrgll-BCrit.929Maragall,Joan) Gabriel Maragall cita el concili Vaticà II (1962-65), que l'any 1954 —encara era papa Pius XII— no estava ni tan sols convocat; a la p. 66 —«l'allau de preocupacions socials que ha envaït el terreny religiós»— i a la p. 179 —«aquestes paraules estan dins l'esperit de les últimes encíclics i dins el to de les més actuals predicacions catòliques»— recull un clima eclesial més propi dels anys seixanta que dels primers cinquanta.

¹² Aquesta és la causa per la qual Gabriel Maragall mai no publicà res en vida, segons havia comentat reiteradament a Marcel·lí Moreta (1909-2004) —amic personal de Gabriel Maragall (1909-1985)—, de qui vaig obtenir la notícia.

¹³ TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 24, defineix l'obra de Gabriel Maragall com «el único ensayo profundo, lúcido y esclarecedor que he encontrado para soportar, algo equipado, las reflexiones que en este ensayo llevo a cabo». De la influència del text de Gabriel Maragall sobre la seva pròpia aportació al coneixement de Maragall en parla també al pròleg de Gabriel MARAGALL, *Fragment de sistema*, pròlegs d'Eugenio Trías, Jaume Lorés i Josep M. Rovira Belloso, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 7.

¹⁴ Joan Lluís MARFANY, «Sobre l'evolució ideològica de Maragall. Una interpretació d'«El comte Arnau»», dins *Aspectes del Modernisme*, Curial, Barcelona, 1975, p. 122-185; Joan-Lluís MARFANY, «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 187-246.

¹⁵ Eugenio TRÍAS, *El pensamiento de Joan Maragall. La crisis espiritual de Maragall el 1907*, traducció i pròleg de Jordi Maragall i Noble, Fundació Banco Urquijo i Edicions 62, Barcelona, 1982.

¹⁶ ROMEU, «Una interpretació de la personalitat de Joan Maragall», p. 14.

¹⁷ *Ibidem*.

1900, però, quan escriu l'article necrològic sobre Nietzsche, es troba amb «més serenitat i domini d'ell mateix».¹⁸ Però la gran aportació de Romeu rau a cridar l'atenció sobre el canvi operat els tres darrers anys de la seva vida, quan es fan presents «el sentit fàustic i el consegüent horror a la mort».¹⁹ De fet, però, «la mort fou allò que més inquietà Maragall al llarg de la seva vida».²⁰ Romeu caracteritza els anys 1909-11 amb les nocions d'«individualisme exacerbant» i «aristocratisme»: «el Maragall dels tres darrers anys de la seva vida havia perdut aquella difícil serenitat i aquella harmonia tan treballosamente recercades i en aparença aconseguides finalment».²¹ Amb motiu de la Setmana Tràgica, Maragall clama contra l'afany repressor de la burgesia. Davant el que considera la febre de les obres socials i l'uniformisme socialista, Maragall exalta l'individu i es constitueix en «*vox clamantis in deserto*»:²² «Tot l'impuls combatiu de la joventut tornà a irrompre als seus cinquanta anys, i a aquesta edat crítica la seva paraula i la seva actitud inconformista havien perdut l'eficàcia dels anys joves.»²³ Els articles d'aquest període accentuen cada cop més els tons profètics, convertint-se en «simples explosions apassionades i emocionals que sobrepassen el control racional».²⁴

Joan Lluís Marfany, a «Sobre l'evolució ideològica de Maragall», estableix les grans etapes d'aquesta evolució d'acord amb la seva lectura de les tres parts d'*El Comte Arnau*. De la joventut de Maragall, doncs, pràcticament no en parla: en un moment determinat considera simplement que «Maragall sempre havia estat un catòlic convençut»,²⁵ una afirmació que aquesta tesi permet rebatre, en part gràcies a documents que —com la versió íntegra de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys i les cartes a Josep M. Lloret— eren desconeguts quan escrivia Marfany. Sigui com sigui, Marfany perioditza el pensament maragallià des dels primers articles al *Diario de Barcelona* fins a la seva mort. Els anys que van dels primers articles (1892) a la redacció de la primera part d'*El Comte Arnau* (1896-98) són definits com l'època de l'*excelsior* i de la influència de Nietzsche: Marfany parla del «Maragall de 1893 que rebutjava la temptació d'afirmar, que posava la inquietud espiritual per damunt de tota altra consideració i que perseguia l'objectiu d'inspirar el dubte, l'agitació i l'aventurisme en la burgesia catalana».²⁶ Cap al canvi de segle, però, «Maragall s'acostava més, com a escriptor, a una ideologia cristiana convencional. Es convertia, de fet, i em sembla que hom no hi ha insistit prou, en un escriptor catòlic, apostòlic i romà i,

¹⁸ *Ibid.*, p. 21.

¹⁹ *Ibid.*, p. 25.

²⁰ *Ibid.*, p. 28.

²¹ *Ibid.*, p. 35.

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

²⁴ *Ibid.*, p. 44.

²⁵ MARFANY, «Sobre l'evolució ideològica de Maragall», p. 153.

²⁶ *Ibid.*, p. 152.

gairebé, apologetic.»²⁷ En aquests anys, l'actitud de Maragall «es pot resumir en la recerca d'una equilibrada serenitat, en la moderació de pensament i de paraula, en un sentit extens, de l'art i, en general, en una més estable integració dins la societat i dins la seva pròpia classe».²⁸ Aquesta serenitat, però, no és més que l'autorepressió d'un impuls intel·lectual incompatible amb la condició burgesa que ha acceptat, i per això l'Adalaisa de la segona part d'*El Comte Arnau* seria la manifestació del que és reprimat. En la tercera part del poema, escrita cap al final de la seva vida, reapareixeria en Arnau la figura de l'intel·lectual messiànic, cridat a redimir la humanitat de l'excessiva socialització i reglamentació de la vida. Marfany explica la desproporció entre el llenguatge apocalíptic utilitzat per Maragall els darrers anys i l'afany reglamentístic contra el qual s'adreçava considerant que, de fet, allò que era objecte de crítica era el Noucentisme, amb tot el que implicava de disciplina sobre els intel·lectuals.

En el capítol titulat «Joan Maragall» de la *Història de la literatura catalana* dirigida per Martí de Riquer, Marfany ofereix un panorama complet de l'evolució del pensament maragallià. La joventut de Maragall inclou dues grans crisis —la de l'adolescència, quan el pare el vol convertir en industrial mentre ell vol ser poeta, i la de la joventut, quan un cop llicenciat en dret ja no pot ajornar més l'ingrés a la vida adulta—, que finalment es resolen mitjançant un procés d'aburgesament que, gràcies a la condició de rendista, li permet consagrar-se a la poesia. Entre 1892 i 1894 Maragall s'alinea amb el Modernisme, que tenyeix de vitalisme nietzscheà i de decadentisme. A partir de 1895, aquest Modernisme conflueix amb el catalanisme, la qual cosa duu Maragall a elaborar poèticament una mitologia i una simbologia nacionalistes. És fruit d'aquest treball el llibre *Visions & cants*, aparegut el 1900, quan Maragall abandona la inquietud intel·lectual modernista i s'instal·la en un conservadurisme reposat, que es tradueix en «un increment de la temàtica religiosa, acompanyat d'una actitud més ortodoxa, i un alineament polític amb la dreta catalanista».²⁹ D'alguna manera, Maragall enyora els valors provocadors i modernistes, cosa que explica l'elaboració d'una poètica que, junt amb la influència de Novalis, el duu a considerar la poesia com a refugi. Els darrers anys de la seva vida, el to dels seus escrits —més excitat— revela una crisi que té el seu origen en el distanciament amb els joves intel·lectuals noucentistes, palesat per primer cop de manera notòria amb la recepció d'*Enllà* el 1906. Enfront de la disciplina dels noucentistes a les consignes del poder polític, que els converteix en intel·lectuals orgànics, Maragall excerba el seu individualisme i retorna a la condició d'agitador. Res d'aquesta crisi no té a veure, segons Marfany, amb cap mena de pressentiment de la mort.

²⁷ *Ibid.*, p. 152-153.

²⁸ *Ibid.*, p. 151.

²⁹ MARFANY, «Joan Maragall», p. 220.

Gabriel Maragall i Noble va escriure sobre el seu pare «un “esbós biogràfic”, dedicat principalment a tots aquells que algun dia vulguin i puguin portar a terme una biografia de Joan Maragall, relacionant la vida, l’obra i el pensament d’una manera coherent i significativa».³⁰ Glòria Casals, curadora de l’edició, va dividir el llibre en quatre seccions cronològiques d’acord amb l’ordenació de les dades que es desprèn del text. La primera etapa (1860-1891) és explicada d’acord amb el contingut íntegre de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys i de les cartes i poemes conservats d’aquest període, inclòs l’epistolari amb Josep M. Lloret: el poeta pateix una crisi de joventut el final de la qual es produeix quan poden confluïr «les inclinacions naturals i els valors espirituals: és l’amor a la dona real el que acaba la trasbalsada, incoherent però riquíssima actitud de l’home que ha deixat de ser un infant.»³¹ La dona és definida com «el receptacle perfecte o la conjunció on s’encarnaven i prenien realitat els somnis i les divagacions».³² La segona etapa (1892-1900) està explicada d’acord amb la teoria de Gaziél del «doble fons»,³³ tot i que sensiblement modificada:³⁴ hi hauria en l’obra de Maragall uns textos de procedència més aviat externa i intel·lectual —els comentaris d’actualitat al *Diario de Barcelona*— i uns altres procedents d’una font més profunda i íntima —els textos més religiosos. El Maragall de 1893 escriu per a un públic concret, però no renuncia a les seves amistats, lectures i vocació. Cap al 1900 Maragall ha acceptat uns valors morals i, al mateix temps, és capaç de sentir-se lliure dels dictats de les pròpies idees i d’obrir-se a tot el que li arriba. L’inici de la tercera etapa (1901-1906) es caracteritza per una serenitat relacionada amb la pèrdua dels amics (el 1897 mor Josep Soler i Miquel, i l’amistat amb Pijoan no comença fins al 1902): els amics no solament l’estimaven, sinó que també l’apartaven «del seguiment de les pròpies conviccions».³⁵ L’actitud de Maragall és «prompta a l’entrega i a la renúncia, a la serenitat i a la nostàlgia».³⁶ A l’inici de la quarta etapa (1907-1911) Maragall «entra en una fase de relativa passivitat».³⁷ Aquest període es caracteritzarà per una «transfusió de corrents de

³⁰ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 7.

³¹ *Ibid.*, p. 45.

³² *Ibid.*, p. 47. Amplia les consideracions sobre el paper de la dona a les p. 93 i 130-132.

³³ Vegeu GAZIEL, «En torno a Maragall. El doble fondo», *La Vanguardia* (28-X-1927): «Esto es lo que yo llamo el doble fondo de Maragall, un doble fondo realmente volcánico, disimulado, recubierto por la lozanía y fertilidad de las capas superiores, como un árido cráter bajo la jugosa alfombra de un prado primaveral. Sólo de tarde en tarde, por alguna grieta abierta intempestivamente, de ese doble fondo brotaba una leve humareda sulfúrica y un hosco rumor de trueno. Y nadie recelaba, porque al levantar los ojos, el prado superior aparecía siempre florido, bajo el cielo sereno y azul. Pero la lava corría en las profundidades.»

³⁴ Per comprendre en profunditat l’obra de Gabriel Maragall sobre el seu pare cal llegir la pròpia obra filosòfica de l’autor, publicada pòstumament amb el títol de *Fragment de sistema* (citada *supra*). Segons *ibid.*, p. 23, la Primera Esfera de la Realitat és «el fons de la consciència de la pròpia existència», mentre que la Segona Esfera de la Realitat és el «món de l’entorn». Tot el *Fragment de sistema* de Gabriel Maragall s’articula al voltant d’aquestes dues esferes.

³⁵ *Ibid.*, p. 94.

³⁶ *Ibid.*, p. 105.

³⁷ *Ibid.*, p. 121.

dintre a fora i de fora a dintre», que constitueix una «osmosi espiritual».³⁸ La data de 1907 és clau: «El procés de purificació espiritual durà, quasi, tota la seva vida. Però des de l'any 1907, els cinc últims anys, és transparent per a tothom. Seguint-lo en aquests temps seguim un autèntic catecumen.»³⁹ En aquests anys «s'anà definint i conformant el veritable missatge que havia de deixar».⁴⁰ Gabriel Maragall subratlla l'actitud contemplativa del poeta —que aquests anys escriu menys—, i repassa els escrits sobre la Setmana Tràgica, el «Cant espiritual» i la darrera sèrie d'articles al *Diario de Barcelona*, on Maragall abomina de l'esperit gregari i defensa la humanitat manifestada en l'individu concret. Tot l'any 1911 transcorre sota el pressentiment de la mort, que Gabriel Maragall defensa d'acord amb el testimoni de Clara Noble i dels fills més grans.

Eugenio Trías⁴¹ articula el seu llibre al voltant de la hipòtesi segons la qual el 1907 es produeix una «nova orientació espiritual» en Maragall. No es tracta de cap ruptura, sinó d'un aprofundiment o cristal·lització.⁴² Les dues primeres parts del llibre repassen les concepcions ètiques i estètiques del Maragall anterior a 1907. En explicar l'ètica maragalliana, Trías s'entreté especialment en el tema del mal tal com és viscut per Maragall i tal com és exorcitzat en Arnau. Pel que fa a l'estètica, Trías pren com a punt de partida els *elogis*, «textos de una extrema concisión y sencillez y de una luminosa profundidad».⁴³ La concepció de l'amor i el concepte d'*ànima* i d'*ànima del món* són desenvolupats àmpliament per l'autor. Hi ha en el Maragall anterior a 1907, segons Trías, una confiança en la dada

³⁸ *Ibid.*, p. 124.

³⁹ *Ibid.*, p. 182.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 126.

⁴¹ L'aportació de Trías a l'estudi de Maragall ha generat una certa controvèrsia, no exempta de desqualificacions: Marfany hi va dedicar un article especialment agressiu —Joan Lluís MARFANY, «La roba de l'emperador Eugenio. A propòsit de *La Catalunya ciutat* d'Eugenio Trías», *L'Avenç*, núm. 98 (novembre 1986), p. 52-62 [767-777]— en què, ja des del títol, pretenia demostrar l'absoluta inconsistència de les seves aportacions. Tanmateix, no em sembla justa la seva lectura: menysprea el primer llibre de Trías sobre Maragall —que és, de fet, la seva gran obra sobre el tema—, però el que ressenya és el segon llibre del mateix autor dedicat a Maragall, un llibre clarament menor —recull assaigs publicats anteriorment— que Marfany, a més a més, reconeix que no ha llegit sencer; hauria estat intel·lectualment més honest enfrontar-se directament a la gran aportació de Trías a l'estudi de Maragall, i no pas a un subproducte —«un complement» o «un ampli apèndix», com diu el mateix Trías a la introducció del volum (Eugenio TRÍAS, *La Catalunya Ciutat i altres assaigs*, L'Avenç, Barcelona, 1984, p. 9). A més a més, les argumentacions *ad hominem* —Trías és algú que «va de filòsof»— i la ridiculització d'aspectes formals de l'estil literari de l'autor no ajuden a prendre's seriosament la crítica de Marfany. Darrerament, i sense aquesta agressivitat, ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 18, ha fet una nova desautorització global de l'aportació de Trías, en qualificar-la de «paraules en llibertat» i de «simples il·lacions no documentables»; a més a més, Ardolino considera —a *ibid.*, p. 68, nota 96— que Trías «interpreta l'home Maragall i la seva obra *sub specie bonitatis*». En una línia oposada es troba Antoni MORA, *Mite i raó política en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 47), Barcelona, 2000, p. 7-8: «El seu encontre amb Maragall, que no es limita a un sol llibre, no es pot considerar com una aportació més; es tracta d'una veritable apropiació filosòfica de la qual ha sortit tot un altre Maragall i que, per la seva profunditat i implicació *personal*, s'ha de posar al costat de la lectura orsiana (amb la qual polemitzar molt directament) i la de Riba.»

⁴² TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 65.

⁴³ *Ibid.*, p. 72. Trías no té present que la major part dels *elogis* van ser escrits entre 1907 i 1911, de manera que hagués calgut incloure'ls en la darrera etapa.

externa dels sentits com a vehicle per a l'accés a l'interior. Aquesta confiança entra en crisi l'any 1907. Maragall no abandona la seva confiança en els sentits i el seu mètode inductiu, però el pressentiment de la mort el duu a matisar-ho tot: «Maragall presiente la proximidad de una muerte que no tardará en visitarle. Desde esa fecha hasta su muerte, el tema de la muerte, aunque velado en ocasiones, está implícito en casi todos sus escritos.»⁴⁴ En la nova etapa, doncs, la consciència de la contingència de la dada empírica dóna una dimensió metafísica a la seva experiència vital i poètica, la qual cosa condueix la seva estètica del bell al sublim, a la recerca d'uns instants que permetin de viure l'eternitat en el temps.

Marfany retreu a Trías el fet de no justificar adequadament la data de 1907: ¿per què 1907 i no 1906 o 1909? De fet, en aquest punt Trías es limita a acceptar el que havia establert Gabriel Maragall, que és qui dóna la data de 1907 com a moment clau de l'evolució de l'últim Maragall, i tot i donar força exemples de poemes i articles de Maragall en què es trasllueix aquest gir, no intenta oferir una fonamentació textual sòlida que permeti fixar amb seguretat en l'any 1907 l'inici d'aquesta crisi. El problema és que en l'obra de Gabriel Maragall també costa molt trobar-hi una fonamentació textual de l'inici de la crisi. Sembla que tot derivi d'una actitud observable en Maragall: el 1907 escriu menys —ja no col·labora al *Diario de Barcelona*—, i al llarg d'aquell any la seva producció és escassa: «entra en una fase de relativa passivitat».⁴⁵ Gabriel Maragall dibuixa el seu pare en una actitud cada cop més contemplativa i interior: el recorregut matinal pel jardí de la casa gran de Sant Gervasi; les passejades per Collserola; la migdiada en el seu despatx d'esquena al sol; el «pavelló del silenci» del fons del jardí de la casa de Caldetes, un «recés on va viure moltes hores dels últims anys de la seva vida»;⁴⁶ el passeig nocturn pel carrer de la Pau de Caldetes... La font de Gabriel Maragall no és, doncs, purament textual: es basa en les confidències de la seva mare i dels seus germans grans. Gabriel Maragall, per exemple, reconeix un fragment de la biografia de Serrahima com a «absolutament fidedigne perquè puc recordar les converses amb la meva mare que el precediren».⁴⁷ Ara bé: ¿podem acceptar que la periodització de l'últim Maragall es fonamenti en una tradició familiar que veuria, a partir d'aquell any, una actitud contemplativa diferent de l'actitud dels anys anteriors? ¿Fins a quin punt no hem de sospitar de les reconstruccions dels darrers anys d'una vida a la llum d'una mort prematura? Marfany, Casals i, darrerament, Miralles, han expressat obertament les seves sospites davant d'aquesta reconstrucció. Tanmateix, ni Gabriel ni Jordi Maragall —els dos mentors maragallians de Trías— no eren uns indocumentats, sinó probablement les dues figures intel·lectualment més preparades entre els germans Maragall. Cap dels dos

⁴⁴ *Ibid.*, p. 104.

⁴⁵ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 121.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 129.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 188.

no podia tenir records directes del seu pare, mort quan Gabriel tenia menys de tres anys i Jordi menys d'un any. Amb una sòlida formació filosòfica —Gabriel va cursar d'oient tota la carrera de filosofia, i Jordi no es va dedicar a la docència universitària de la filosofia per la purga a què el sotmeté el franquisme—, em resisteixo a veure'ls caient fàcilment en la trampa de la mitificació del pare absent. Tanmateix, ¿són acceptables els resultats d'una biografia interior com la de Gabriel Maragall, que no es basa exclusivament en la documentació escrita ni en els testimonis oculars, sinó que utilitza una metodologia molt personal, que té en compte els moviments sensibles i espirituals de l'ànima humana d'una manera difícilment objectivable i que, en tot cas, no és ni pot ser universalment compartida? Qualsevol lector de l'obra de Gabriel Maragall ha de tenir dificultats a l'hora d'acompanyar l'autor en l'itinerari pel qual aquest el condueix; i, amb tot, es fa difícil no acceptar l'encert de molts dels resultats als quals s'arriba amb una metodologia tan personal.

D'altra banda, ¿el que tractem de perioditzar és el pensament d'un home, o és l'home en si? I si és el pensament, ¿podem fer-ho prescindint dels textos que ens l'ofereixen? ¿És lícit estudiar el pensament d'un autor sense fonamentar-se exclusivament en els textos i les paraules documentables d'aquest autor? Aquesta tesi doctoral es basa fonamentalment en els textos de Joan Maragall. ¿Pot acceptar, però, la introducció d'una inflexió en la sistematització del que aporten els textos basada en un estat interior observat per les persones properes a l'autor estudiat i reportat pel penúltim fill d'aquest, que tanmateix no en pogué aportar un testimoni propi sinó de segona mà? Eugenio Trías va acceptar-ho, possiblement perquè els textos dels darrers anys, tot i no poder demostrar que fossin exactament els produïts a partir de 1907, li presentaven un Maragall amb uns tons diferents als de les èpoques anteriors. Tota periodització té sempre molt d'arbitrari per la pressió a què s'acaben sotmetent les dades per evidents necessitats expositives: és evident que el Maragall de 1878 —quan publica un poema per primer cop— és ben diferent del Maragall de 1911, però ¿es pot construir un relat que expliqui el que succeeix entre una i altra data sense fixar unes etapes que facilitin l'ordenació del discurs? És possible que, mentre es tingui plena consciència del petit o gran falsejament que implica tota periodització, la tria dels moments exactes de tall entre etapes no sigui el més important: cal, és clar, optar pels moments que puguin ser més justificats, però en autors de vida sedentària i sense canvis bruscos —com és el cas que ens ocupa— tota tria implicarà un falsejament, perquè l'autor estudiat no canvia d'un dia a l'altre. En aquest sentit, si es té en compte que les frontisses entre etapes són fixades per necessitats fonamentalment expositives, el més important no és tant la justificació d'aquestes frontisses sinó que el cos d'idees desenvolupades entre elles constitueixin efectivament un conjunt diferenciat dels anteriors i els posteriors. Des d'aquesta convicció, el que ens podem preguntar, amb Gabriel Maragall i Eugenio Trías, és

si el que ells consideren l'últim Maragall té realment alguna cosa de diferent del Maragall anterior.

2.2 *La religió en Maragall*

Mort Maragall, el primer estudi que aborda amb certa profunditat les seves connexions amb la religió és el degut a Miquel d'Esplugues: *Maragall. Notes íntimes. Autobiogràfiques. Psicològiques. Trànsit final*.⁴⁸ Esplugues, el frare caputxí que va assistir espiritualment Maragall durant la seva malaltia, considera que «catòlich, en el sentit fonamental de la paraula, ho era molt més de lo que semblava».⁴⁹ Reconeix l'existència de certes «imprecisions o inexactituds doctrinals que, desde'l punt de vista del refinament ortodoxe y catòlich, puguin tindre alguns dels seus escrits». Ara bé:

Es públich y manifest qu'en Maragall acatà sempre incondicionalment el magisteri de l'Església, y qu'estava a punt de retirar o esmenar qualsevulga expressió o idea menys precisa o ajustada al dogma, com de fet ho practicà a dotzenes de vegades, sens la més petita dificultat, repetint molt sovint qu'ell no havia estudiat teologia y que, per lo tant, no se li podia exigir en els conceptes la precisió d'aquells que l'han estudiada.⁵⁰

Aquest testimoni contrasta amb les consideracions de Maragall sobre la censura del seu primer article sobre Nietzsche (1893)⁵¹ i amb la resistència que oposà a les intervencions clericals en l'article «La iglésia cremada» (1909), que aparegué «bon xic deformada» —en expressió de Maragall—, motiu pel qual va esmenar el text un cop publicat.⁵²

Esplugues insisteix en la religiositat de Maragall: «era en realitat molt més cristià de lo qu'a primera vista semblava», i la seva discreció explica que «visqués tan intensament la vida cristiana, cumplís ab tan fervor els seus devers religiosos, sentís tan pregonament els grans

⁴⁸ M[iquel] D'ESPLUGAS, *Maragall. Notes íntimes. Autobiogràfiques, psicològiques, trànsit final*, Lluís Gili, Barcelona, 1912. Fou incorporat, amb poques modificacions, a Miquel D'ESPLUGUES, *Semblances. En Maragall. El Cardenal Vives. El Bisbe Torres*, Edició definitiva, Ibérica, Barcelona, 1916, p. 11-83. La modificació més important és la pràctica supressió de les p. 30-31 de l'edició de 1912, en què Esplugues reconeixia que «descomptant les tres setmanes de la darrera malaltia, no més ens havíem parlat dues vegades». D'altra banda, el 1933 ell mateix reconegué que la seva obra de 1912 havia estat redactada de forma apressada, sense el suficient coneixement de la vida i obra de Maragall (Miquel D'ESPLUGUES, «Prefaci» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XV, *Esta es mi fe. Articles*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1933, p. 2-3, reproduït a I, 1180b).

⁴⁹ *Ibid.*, p. 43.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 46.

⁵¹ Vegeu la carta a Josep Soler i Miquel de l'1 de juny de 1893 (I, 1151b-1152a).

⁵² Aquest episodi està detalladament explicat a Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Edicions 62, Barcelona, 1992 (primera edició: Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1963), p. 189-199.

misteris de la Religió de Crist».⁵³ El temperament de Maragall era, segons Esplugues, «radicalment religiós y místich»,⁵⁴ essent la seva una mística franciscana. En defensa d'aquesta tesi, Esplugues compara Francesc d'Assís i Joan Maragall, i hi veu «dues ànimes radicalment bessones».⁵⁵ El fet que, en morir, Maragall expressés el seu desig de ser amortallat descalç i amb l'hàbit franciscà constitueix la darrera prova de la tesi.⁵⁶

El darrer capítol de l'obra d'Esplugues aborda la mort de Maragall. Defensa que, si bé els metges van diagnosticar-li febres de malta, les vertaderes causes de la mort són d'ordre espiritual: una mort pressentida i fins desitjada durant el darrer any de vida del poeta: «Ja feya més d'un any que l'idea fixa d'una mort propera havia pres possessió de la pensa del poeta, que la proximitat del terme de la seva vida constituïa pera ell quelcòm aixís com un centre d'espiritual convergència, d'atracció irresistible, a l'entorn del qual s'hi arremolinava tota la seva vitalitat, idees, sentiments, trevall, tot.»⁵⁷ En suport d'aquesta tesi Esplugues aporta diverses dades sobre el darrer any de vida de Maragall. Una d'elles és una frase que atribueix al poeta: «Per prepararse pera morir es menester anarse espiritualisant; anar alleugerint el pes de la materia, a fi de que resulti menys gravosa a l'esperit. No convé cuidar massa del cos, perque devé en detriment de la vida de l'ànima».⁵⁸ Aquesta confiança és molt poc creïble: Maragall mai no concep —i menys encara el darrer any de la seva vida— les relacions entre cos i ànima en els termes ascètics que apareixen en aquesta frase. Només cal llegir «La panacea»⁵⁹ —un article publicat un mes abans de morir— per adonar-se'n. Fins i tot no em sembla gratuït el fet que Maragall freqüentés un gimnàs i disposés d'instruments per fer gimnàstica en el darrer pis de la seva casa de Sant Gervasi.⁶⁰

⁵³ ESPLUGAS, *Maragall*, p. 78-79.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 54.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 62. Un estudiós dels paral·lelismes entre Francesc d'Assís i Maragall, Àlvar MADUELL, «Maragall, Francesc i llurs cants», *Criterion*, núm. 12 (1961) [monogràfic sobre Maragall, II], p. 92, nota 10, diu que Esplugues «estén molt més enllà del que hem fet en el text, les semblances entre Maragall i sant Francesc, però que ens abstenim de subscriure».

⁵⁶ La pràctica de ser enterrat amb l'hàbit de Sant Francesc era, en principi, pròpia dels membres del Terç Orde Franciscà, al qual Maragall sembla que no pertanyia ja que, com ha mostrat Valentí SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels Caputxins. Aportacions del laicat franciscà a la història contemporània de Catalunya (1883-1957)*, Facultat de Teologia de Catalunya, Barcelona, 2004, p. 443, no hi ha cap document que ho provi. El mateix Valentí Serra a *ibid.*, p. 302, nota 116, reconeix que «alguns fidels, sense ser professors del terç orde, sol·licitaven de ser amortallats amb l'hàbit franciscà», i posa com exemple precisament Maragall.

⁵⁷ ESPLUGAS, *Maragall*, p. 66.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 67-68.

⁵⁹ «La panacea», *Diario de Barcelona* (16-XI-1911) (II, 766a-768a).

⁶⁰ «Alguns matins, en lloc de passejar per la serra propera, anava al gimnàs Garcia Alsina, a la Rambla del Prat. A la nostra pròpia casa, s'instal·là, en una habitació contigua al mateix despatx on treballava, una sèrie d'aparells de gimnàs.» Jordi MARAGALL I NOBLE, «Maragall a casa», dins *El que passa i els qui han passat*, pròleg d'Eugenio Trias, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 86. A les agendes de butxaca de Maragall hi ha algunes anotacions relatives al gimnàs, com la del 2-XII-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.): «Gimnàs – mensualitat».

L'obra d'Esplugues es clou amb un comentari al «Cant espiritual», orientat a defensar-ne l'ortodòxia. Bé que hi reconeix «certs atreviments de concepte y d'expressió»,⁶¹ que «no aplaudím de cap manera, ni podèm aplaudir»,⁶² Esplugues creu que s'han d'explicar en l'afany de coneixement de l'autor i que, en tot cas, convé contextualitzar-los en un poema que comença i acaba de forma plenament cristiana. Esplugues tanca l'obra manifestant categòricament que «qualsevulga interpretació més o menys oposada als arrelats sentiments cristians d'en Maragall, constituirà una ofensa greu a la bona memoria del poeta y a la positiva realitat de les coses».⁶³

L'escrit d'Esplugues constituïa per Josep Pijoan un autèntic «desatino».⁶⁴ L'any 1927, a *El meu Don Joan Maragall*, Pijoan oferirà una altra imatge de la religió de Maragall:⁶⁵ «Maragall va sentir la fe en la fe, en la fe de tothom qui creu, sigui el que sigui. [...] Segons En Maragall, de la superfície polièdrica de l'Etern, cada home de fe en veu una faceta petitíssima, i ningú pot dir que la seva sigui millor que la dels altres. El que valia per ell era la fe, més que les creences.»⁶⁶ A més a més, «per En Maragall, Déu era una força externa que governa el món i ho anima tot, una espècie de Jehovà modern i espiritualitzat».⁶⁷ Al final del «Cant espiritual», Maragall manifesta l'anhel de «conciliar un sensualisme quasi pagà, amb un espiritualisme quasi cristià».⁶⁸ Pijoan aporta el seu testimoni personal de com vivia Maragall el culte cristià:

Jo anava a missa amb En Maragall molts diumenges, per acompanyar-lo. En fer-li observacions sobre la rutina de la cerimònia i la poca atenció amb què la seguia la gent, ell em responia que de la missa cadascú se'n pren segons la seva capacitat espiritual. Deia d'ell, per exemple, que el culte catòlic moltes vegades no li deia gran cosa, però d'altres es sentia transtornat i participava amb esgarrifances a la comunió del capellà. En Maragall era, doncs, una persona amb capacitat de vida religiosa, com n'he trobat fins dintre mateix del Vaticà, per més que ja deu ésser difícil mantenir-se cristià en aquella casa. En Maragall deia que la present fórmula catòlica es pot traduir fàcilment a la primitiva simplicitat evangèlica i que amb una mica de bona voluntat es pot veure a Crist en persona en l'altar; i el sermó de la muntanya prendre'l com l'ideal del que fan o haurien de fer els bons catòlics.

⁶¹ *Ibid.*, p. 82.

⁶² *Ibid.*, p. 83.

⁶³ *Ibid.*, p. 88.

⁶⁴ Carta de Josep Pijoan a Clara Noble del 6 de juliol de 1912 (AM calaix central 2n).

⁶⁵ Sobre *El meu Don Joan Maragall*, vegeu Anna Maria BLASCO I BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 464-475.

⁶⁶ Josep PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, Catalònia, Barcelona, [1927], p. 38.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 55.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 112.

Doncs, ben sentat això, per la tranquil·litat de la clerecia, també he de dir que En Maragall no era ni poc ni molt el que en diríem un home d'església. Tota la vida va defensar la seva casa de les intromissions dels levites que volien manegar la seva família.⁶⁹

Aquestes consideracions són ben diferents de la imatge donada per Esplugues. On Pijoan sembla estar-hi, però, més o menys d'acord, és en la idea que els darrers temps Maragall presentia la seva mort propera: «Es trobava sol, temia la mort, buscava una pàtria celestial».⁷⁰

A partir de 1929 es començà a publicar l'edició dels Fills de les obres completes, que arribaren als vint-i-cinc volums. Cadascun —amb l'excepció dels dos darrers— duia un pròleg encomanat a una personalitat diferent.⁷¹ Tres dels prologuistes eren eclesiàstics: els caputxins Antoni M. de Barcelona i Miquel d'Esplugues, i el canonge Carles Cardó. Antoni M. de Barcelona prologava el volum en què hi havia la traducció maragalliana d'Hello; el seu text especula sobre les afinitats entre l'autor francès i el seu traductor català, sobre el pensament religiós del qual fa algunes consideracions molt generals: «El sentiment de Déu, per En Maragall, era una font d'optimisme, de força moral i de llum, i lamentava vivament que pogués ésser, en altres, un sentiment de depressió. En Maragall vivia el Cristianisme assaborint tota la mel de l'evangeli i recollint les emocions de les festes commemoratives de l'Església amb una intensitat i una joia plenes d'amorosament.»⁷² El pròleg de Carles Cardó, ple de referències a la situació social i política del 1933, destaca l'espontaneisme i l'optimisme del poeta: «Maragall creia que els altres eren bons, perquè ho era ell, i estenia aquesta bondat natural, que no negava la feblesa contreta amb una caiguda primera, a cadascun dels homes i àdhuc al món superior i a l'inferior, optimisme cristià que fonamentava l'obediència per amor, l'ideal religiós de l'obediència. L'ortodòxia hi passava

⁶⁹ *Ibid.*, p. 112-113.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 109.

⁷¹ Un comentari a aquests pròlegs —certament poc acadèmic, però que classifica bé els textos i en sap extreure el més rellevant— es pot trobar a Miquel ARIMANY, *Maragall 1860-1911-1961*, Miquel Arimany, Barcelona, 1963, p. 95-115. Antoni MORA, «Les lluites del pare Miquel d'Esplugues. Uns episodis de Filosofia (i) Política», dins Josep MONTSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya*, II, 1924-1939, INEHCA i Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 2003, p. 12, nota 1, constata que «hi ha una colla d'intel·lectuals de l'època que, com Miquel d'Esplugues, avui només són editats per haver prologat Maragall, per encàrrec de la que fou la gran empresa de l'edició dels fills del poeta». Cal tenir en compte que tots els pròlegs van ser recollits a l'edició Selecta en dos volums, reeditada diverses vegades. Els pròlegs dels dos darrers volums, redactats per Pere Coromines i Josep Pijoan respectivament, no van ser publicats per circumstàncies diverses que he estudiat a «La transmissió impresa de la prosa de Maragall», dins Ignasi MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall. Estudi i edició crítica», treball de recerca dirigit pel Dr. Narcís Garolera, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2004, p. 244, inèdit, consultable a AM BTMar 849.9Maragall, Joan2.06), p. 60-61.

⁷² Antoni M. DE BARCELONA, «Introducció» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. II, *Fisonomías de Santos*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1929, p. 13 (I, 1284b).

tota sencera.»⁷³ L'objectiu de Cardó és, doncs, com el de tants escoliastes del seu pensament religiós, salvar Maragall de l'heterodòxia en què semblava trobar-se, a costa si cal de parlar de l'augustiniana «caiguda primera», tot i que és absolutament aliena als textos maragallians. L'objectiu de salvar Maragall de l'heterodòxia és compartit també per Esplugues en el seu pròleg. Sense insistir de nou en el misticisme maragallià, Esplugues hi destaca la capacitat d'estimar de Maragall, en qui veu una ànima naturalment cristiana «sense influxos panteístics».⁷⁴ A continuació, però, es veu obligat a admetre que «vagues tendències» sí que s'hi troben, però ho justifica dient que això passa en tots els místics i tots els poetes. «Ara, de panteista se n'és o no se n'és; i per ésser-ne cal negar rotundament la personalitat de Déu i la immortalitat de l'ànima, veritable línia divisòria, en filosofia, del cristianisme i del panteisme.»⁷⁵ Aquestes tres aportacions resulten, doncs, més aviat decebedores. De la resta de prologuistes, només dos fan algunes aportacions rellevants a l'esclariment de la religió en Maragall: Manuel de Montoliu i Eugeni d'Ors.

Montoliu defensa amb força el «temperament profundament, radicalment místic»⁷⁶ de Maragall, temperament que explicaria el dualisme maragallià: burgès i revolucionari, pagà i cristià, clàssic i romàntic, sensualista i espiritualista, intel·lectual i antiintel·lectual. Montoliu dóna la seva pròpia definició de *místic*: «El místic és un home que tot ho veu *sub specie amoris*».⁷⁷ Això permet a Maragall sortir indemne del seu particular *descensus ad inferus*:

Maragall, si d'una banda era [...] una puixant naturalesa dionisíaca en comunió permanent amb les forces ocultes que treballen en secret l'arrel tenebrosa del viure, d'altra banda, hi havia en ell una naturalesa angèlica que fàcilment entrava en contacte amb les forces invisibles que embolcallen el misteri de la Divinitat, en el qual han pres origen totes les coses. Aquesta comunió es traduïa en Maragall en una acuitat de visió excepcional en aquest món del misteri que s'oculta en les profunditats de la terra i en els abismes del cel.⁷⁸

Després de citar alguns textos del volum prologat, diu que hi sovintegen «aquells típics estats d'arrapament de l'esperit provocats en el nostre poeta per la visió fulminant d'un gran

⁷³ Carles CARDÓ, «Pròleg» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XIV, *El hecho y el derecho*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1933, p. 7 (I, 1171a).

⁷⁴ Miquel d'ESPLUGUES, «Prefaci» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XV, *Esta es mi fe. Artículos*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1933, p. 9 (I, 1183a).

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Manuel DE MONTOLIU, «Introducció» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XIX, *Elogi de la paraula i altres escrits*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1935, p. 1 (I, 1239a). Segons ARIMANY, *Maragall 1860-1911-1961*, p. 213, cap al final de la seva vida Montoliu se li retractà oralment de la consideració de Maragall com a místic.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibid.*, p. VI (I, 1241a).

misteri, clos i inaccessible a la raó humana; moments inefables d'al·lucinació extàtica».⁷⁹ Però la gran aportació de Montoliu és la de subratllar —prosseguint les reflexions fetes ja per Manuel Reventós en un altre dels pròlegs—⁸⁰ la influència de Novalis sobre Maragall.⁸¹

Pel que fa al pròleg d'Eugeni d'Ors, és el que ha generat més debat crític de tots els continguts a l'edició dels Fills.⁸² En certa manera és un text anunciat ja el dia de la mort de Maragall, en què Ors va anotar al Glosari: «Jo, d'aquest mort, no en sabia parlar, sinó darrera un silenci molt pur.»⁸³ I tot i que no va ser del tot pur —Ors va continuar polemitzant amb Maragall als seus textos, prenent-lo com a contrafigura del projecte noucentista—, aquest silenci va durar vint-i-cinc anys, fins a l'escriptura del pròleg. El mateix Ors recorda, al final del text, la seva glosa del dia de la mort de Maragall, afirmant solemnement el trencament del silenci autoimposat.⁸⁴

El contingut del pròleg es pot resumir en tres idees clau: la importància d'Espinoza —i, per extensió, del panteisme— en Maragall, la seva contraposició al projecte orsià —per mitjà de dualitats com romàntic/clàssic—, i la concepció musical de la paraula enfront de la raó i la imatge per explicar la poesia maragalliana. Sense insistir en la forma com Ors presenta la descoberta del paper d'Espinoza en Maragall,⁸⁵ m'interessa destacar especialment que, segons el prologuista, aquesta influència explica el respecte maragallià per «la castedat de l'instint» i

⁷⁹ *Ibid.*, p. VI-VII (I, 1241a).

⁸⁰ Manuel REVENTÓS, «Introducció» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XI, *Enric d'Ofterdingen*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1931, p. 1-16 (I, 1276a-1282b).

⁸¹ Una crítica a la metodologia de Reventós i Montoliu en els respectius pròlegs es troba a Enric BOU, «La llum que ve del nord». *Joan Maragall i la cultura alemanya*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 37), Barcelona, 1997, p. 9-14.

⁸² Vegeu especialment Eduard VALENTÍ I FIOU, «Joan Maragall, modernista i nietzscheà», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 123-151, i TRIAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall, passim*.

⁸³ XÈNIUS, «Joan Maragall», *La Veu de Catalunya* (20-XII-1911) (Eugeni D'ORS, *Glosari 1910-1911*, edició i presentació de Xavier Pla, anotació de Jordi Albertí, Quaderns Crema, Barcelona, 2003, p. 824).

⁸⁴ L'epistolari entre Eugeni d'Ors i Joan-Anton Maragall, recentment publicat, permet seguir amb detall la llarga elaboració del pròleg i l'acuradíssima correcció de proves a què fou sotmès: Jordi ALBERTÍ I ORIOL, «La correspondència entre Eugeni d'Ors i Joan Anton Maragall (1934-1939) (I)», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 210 (octubre de 2005), p. 112-128; Jordi ALBERTÍ I ORIOL, «La correspondència entre Eugeni d'Ors i Joan Anton Maragall (1934-1939) (II)», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 211 (octubre de 2005), p. 103-117. A tots dos articles Albertí diu que el pròleg no fou publicat, cosa que rectifica —a instància meva— a «Eugeni d'Ors, 1935», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 218 (juny de 2006), p. 93-94. D'altra banda, Ardolino, *Una literatura sobre el dogma i l'heretgia*, p. 85, nota 126, no s'està d'opinar sobre el trencament del silenci orsià sobre Maragall, en dir que aquest silenci fou «trencat, per desgràcia, el 1936».

⁸⁵ Ors explica que, vetllant el cadàver de Maragall, descobrí en la biblioteca del poeta una obra d'Espinoza, que va identificar com la clau per comprendre Maragall. Es tracta d'un fet que BOU, «La llum que ve del Nord», p. 11, no dubta a qualificar de macabre, i que Lluís QUINTANA TRIAS, «La definitiva bondad de la vida. El pensamiento religioso en la obra de Joan Maragall», *Bulletin Hispanique*, núm. 1 (jun 2003), p. 143, presenta com a «muy teatral, probablemente falso y, además, como explicación, inexacto».

«la divinitat de la natura».⁸⁶ Presentant-se com a deixeble díscol de Maragall, s'hi contraposa en aquests termes:

Mentre que l'un, agustinianament, professava l'objectivitat del mal i del pecat, l'altre, pelagianament, obria els braços en l'amplitud no discriminadora d'una espècie de redempció difusa. L'un articulava teologia, allà on l'altre només volia entendre d'amor. El dogmàtic s'oposava així al místic; el clàssic, al romàntic; a l'emoció, la litúrgia; al fervor, la disciplina; a la sinceritat, la veritat; a l'estètica, ètica, i metafísica de la Natura, l'estètica, ètica i metafísica de la Raó; a l'imperi de Pan —representem-ho míticament— l'imperi del Logos. Un geòmetra, així, lluitava com un pànida.⁸⁷

Acusar Maragall de panteista duu aparellada, doncs, l'acusació d'heterodòxia, que —malgrat l'ús metafòric que té en el text— també preocupava Ors. Maragall és presentat, doncs, com a pelagià contra Agustí, místic contra el dogma, que avantposa l'amor a la teologia, l'emoció a la litúrgia, el fervor a la disciplina, i la natura a la raó. Més endavant, afegeix a Spinoza un altre mentor, sant Francesc, però malauradament es limita —ben decebedorament— a deixar constància de la semblança física entre el d'Assís i Maragall.⁸⁸

Les obres de Pijoan i Esplugues i els pròlegs de l'edició dels Fills constitueixen el gruix de la recepció crítica de Maragall entre la seva mort i la Guerra Civil. Caldria afegir-hi les tres biografies que van aparèixer entre 1935 i 1938, degudes a Juan Chabás, Alfons Maseres i Maurici Serrahima. La primera és una biografia novel·lada basada en els escrits de Maragall mateix i en *El meu Don Joan Maragall* de Pijoan, que pràcticament incorpora. Molt més documentada, honesta i fiable és la biografia de Maseres. Cap dels dos llibres, però, no aporta res de nou en relació amb la religió de Maragall. La biografia de Serrahima, que fou refosa el 1966, és —malgrat la brevetat— molt més ambiciosa i personal. En el text de 1938, Serrahima fa una tímida aproximació a la religió maragalliana a l'hora de comentar el «Cant espiritual». Al revés del panteisme que li atribueix Ors, Serrahima creu que Maragall volia «trobar un Déu personal, amb un cel on la personalitat de l'home es conservés».⁸⁹ Vist així, el que tem Maragall no és el cel cristià, «sinó el cel panteista, la barreja amb la força total de la Naturalesa».⁹⁰ Per això considera que els cinc versos finals del «Cant» no són afegits per respectar el dogma sinó plenament coherents amb la resta del poema.

⁸⁶ Eugeni D'ORS, «Signe de Joan Maragall en la història de la cultura», dins Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XXIII, *Epistolari*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1936, p. III (I, 1254b).

⁸⁷ *Ibid.*, p. VII-VIII (I, 1255b).

⁸⁸ *Ibid.*, p. XXIII (I, 1261a).

⁸⁹ Maurici SERRAHIMA, *Joan Maragall*, Biblioteca Política de Catalunya, s. l., 1938, p. 85.

⁹⁰ *Ibidem.*

Entre el final de la Guerra Civil i la celebració del centenari i cinquantenari maragallians dels anys 1960-61, la bibliografia sobre Maragall és, en general, d'escàs interès.⁹¹ Sobresurten, és clar, els treballs de Carles Riba, iniciats de fet als anys vint —el més important fou presentat en plena Guerra Civil.⁹² Malauradament, Riba va escriure poc sobre la religió en Maragall. En un dels prefacis a la polèmica *Antologia poètica* de Maragall que va preparar, Riba aborda el seguiment parcial que el poeta féu de Goethe, retenint-ne només en el que té de lluminós i prescindint de l'ombrívol. Tanmateix, tot i que no anà «de bracet amb Mefistòfeles», «alguna cosa significa aquell Arnau».⁹³ A més, en el «Cant espiritual» hi veu Riba

com una transacció entre les exigències de la realitat carnal i les de la realitat sobrenatural: «Que aquesta mateixa terra sigui el nostre cel!» Transacció proposada en desig, més taxativament en una oració; la qual cosa vol dir que el poeta ha aconseguit d'imposar els límits d'una fe i d'una esperança positives a allò mateix que per a Arnau havia estat una constatació explosiva dels seus sentits en plena victòria: «El nostre cel és la terra.» Sí, el més fort de l'obra poètica de Maragall vibra, al nostre entendre, del drama d'aquesta submissió, del treball per a reduir el Faust infinitament inquiet i realista a un ordre i a un contorn precisos. I això, sense pensar pas a desencarnar-se, que fóra herètic, contrari al dogma de la resurrecció de la carn, que li és sempre tan present.⁹⁴

També Riba cau, doncs, en l'obsessió de la bibliografia d'acabar Maragall amb el dogma. El darrer text ribià sobre Maragall és el pròleg a una antologia de la seva prosa.⁹⁵ Al llarg del

⁹¹ Sobre aquest període, vegeu Lluís QUINTANA TRIAS, «Notes sobre la recepció de Maragall a la dècada dels cinquanta», *Miscel·lània Joan Fuster / VIII*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 333-354.

⁹² La tesi doctoral de Riba —una edició i estudi de *Nausica*— fou presentada a la Universitat de Barcelona el 12 de juliol de 1938, com explica Enric Sullà a «Notícia», dins Joan MARAGALL, *Nausica. Text establert sobre el manuscrit de l'autor amb taula de variants i de les diverses redaccions, per Carles Riba*, edició a cura d'Enric Sullà, Ariel, Barcelona, 1983, p. 7-9.

⁹³ Carles RIBA, «Per què he votat Joan Maragall», dins ...*Més els poemes (Obres completes, III, Crítica, 2*, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 213).

⁹⁴ *Ibid.*, p. 215.

⁹⁵ Carles RIBA, «Pròleg per a "Vida escrita", recull d'assajos de Joan Maragall», dins *Polítics i intel·lectuals i altres assajos (Obres completes, III, Crítica, 2*, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 401-412). Encara que la contracoberta de Juan MARAGALL, *Vida escrita. Ensayos*, prólogo de Carles Riba, Aguilar, Madrid, 1959, atribueix a Riba, a més del pròleg, la selecció dels textos, tant l'encàrrec del director de la col·lecció on apareixia el volum, Pedro Laín Entralgo (carta de Pedro Laín Entralgo a Carles Riba del 25 de maig de 1957, citada per l'anotador de *Cartes de Carles Riba*, vol. III, 1953-1959, recollides i anotades per Carles-Jordi Guardiola, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1993, p. 477, nota 8), com la referència que Riba hi fa en la carta a Paulina Crusat del 29 de desembre de 1958, dins *ibid.*, p. 476, esmenten només el pròleg. En una carta de Joan A. Maragall a Carles Riba del 25 de març de 1959 (Fons Carles Riba i Clementina Arderiu de l'Arxiu Nacional de Catalunya, unitat de catalogació 514) el fill de Maragall diu al prologuista: «He revisat la correspondència amb la Casa Aguilar, i la llista dels articles que varen proposar per a "Vida escrita". No hi son els dos articles als quals us referireu, i no diuen qui ha fet la selecció dels articles; el que no hi ha enlloc és el proposit per banda d'ells de publicar altres articles que no estan a la llista, ni per banda nostra la més lleu intervenció en la formació de la llista. Suposo que un dels motius per no incloure "La església cremada" i "La Ciutat del perdó" es que tots dos son escrits en català: el seu index está integrat exclusivament per articles en castellà, sense cap traducció.

text, evoca una citació maragalliana dels salms que a Riba va interessar-li especialment: «He cregut i per això he parlat.» Riba hi afegeix: «Con el deber correlativo de callarse cuando se duda.»⁹⁶ Al final esmenta el «Cant espiritual»:

No sé que nadie haya compulsado con la suprema oración de Maragall las portentosas palabras de la segunda Epístola de San Pedro: cuando estos cielos y tierras se habrán disuelto en el fuego del día del Señor, «esperamos, según sus promesas, cielos nuevos y tierra nueva, en los cuales habitará la justicia». Dedico la sugerencia a otros más doctos en sagrados textos. Ignoro si ciertos teólogos a quienes dieron en la nariz los más altos versos de Maragall, se acordaron del referido texto católico. Debieron, en este caso, tener en cuenta cómo había combatido por la justicia aquel poeta que, tras haber buscado con tanto amor lo eterno en lo temporal, no sabía imaginar más y definitiva vida a no ser en una regeneración de lo temporal en lo eterno. Y cómo la principal belleza en la eternidad, según el apóstol «por quien Cristo es romano», ha de ser la justicia.⁹⁷

El que Riba perseguia en suggerir aquesta compulsa entre Maragall i l'epístola de Pere era irritar els buscadors d'heterodòxies en l'obra del poeta.⁹⁸ Per Riba, doncs, Maragall és un autor plenament ortodox.

El pròleg de Riba a *Vida escrita*, de 1959, és a les portes del bienni maragallià 1960-61, en què hom va commemorar els cent anys del naixement del poeta i els cinquanta de la seva mort. Com és habitual en aquesta mena d'efemèrides, van aparèixer un gran nombre d'escrits sobre el poeta la major part dels quals té un interès fonamentalment historiogràfic. Com havia fet amb Verdaguer el 1945, el franquisme va instrumentalitzar Maragall, el nom del qual era citat en tots els discursos de preses de possessió de governadors civils i altres càrrecs del règim. El mateix general Franco presidí el 18 de maig un acte acadèmic en homenatge a Maragall celebrat a la Biblioteca de Catalunya —Biblioteca Central en la terminologia de l'època. *La Vanguardia* de l'endemà recollia la notícia amb aquest titular: «Homenaje a la memoria de Maragall. El jefe del estado presidió la sesión académica celebrada ayer en la Biblioteca Central». Val la pena transcriure l'encapçalament de la

M'interessava aclarir aquest punt.» Sembla clar, doncs, que la selecció no és ni de Riba ni de Joan Anton Maragall, sinó de l'editorial Aguilar; atès que Laín Entralgo era també maragallista, és probable que fos ell el responsable de la tria. Cal, doncs, rectificar el judici de Joan TRIADÚ, «Maragall vist per Carles Riba», dins *La literatura catalana i el poble*, Selecta, Barcelona, 1961, p. 101: «En prologar i triar el conjunt d'articles que constitueixen aquest llibre de *Vida escrita* Carles Riba continuava, doncs, i en certa manera completava la seva labor de maragallista. Gairebé no hi pot haver discussió sobre el fet que els millors textos en prosa de Maragall —els catalans traduïts al castellà— són aquí.»

⁹⁶ RIBA, «Pròleg per a "Vida escrita"», p. 406.

⁹⁷ *Ibid.*, p. 412.

⁹⁸ QUINTANA TRIAS, «La definitiva bondad de la vida », p. 155.

notícia, que sota el títol de «España honra a Maragall» dóna una molt clara imatge del procés d'instrumentalització franquista del poeta:

Grandioso homenaje de España a Maragall fue la solemnidad académica desarrollada ayer bajo las nobles bóvedas de la sala de lectura de la primera biblioteca de Cataluña, bajo la presidencia del ministro de Educación Nacional. Personalidades de la espiritualidad de Madrid y de Barcelona estaban allí. La sesión de ayer proclamó de una manera terminante que la semilla de inquietud, angustia y amor trémulo y agitado que derramó Maragall con aquellos versos, había calado firmemente en los surcos de la Historia de España. Desde el cielo, Maragall habrá tenido la inmensa alegría de ver cerrado, sin salir de sus versos y de su nombre, todo un ciclo de la vida nacional. Él fue un gran caballero cristiano y patriota que habló de paz, de amor, de trabajo honesto y de hogares arreglados y en orden: esa voz se siente coreada hoy por el clamor de todo un pueblo. ¡Grandioso triunfo del escritor catalán, victoria insigne del periodista cuya única tribuna fue la página de su diario, el venerable «Diario de Barcelona».

Aquellos años en que el mensaje de Maragall fue desdeñado y objeto de todas las imprecaciones —desde las estéticas hasta las políticas— coincidieron lamentablemente con una época sombría. El momento en que todo el país se vuelve con admiración hacia el autor del «Cant espiritual», se corresponde también con un gran esplendor y firmeza.

Las virtudes egregias de analizador de su tiempo, fueron glosadas y consideradas ayer tarde por voces representativas de diversos sectores de la cultura nacional ante un público en que figuraban también las personas más esclarecidas de la vida barcelonesa del pensamiento. Desde la brillante presidencia del acto hasta el último espectador, hubo en el aire un trémolo de emoción cuando los razonamientos de los oradores convinieron en definir la enorme fuerza de la poesía, su ingente capacidad de averiguación de la realidad actual y de profecía de la venidera.⁹⁹

El primer a intervenir en l'acte fou el ministre d'Educació, que va contraposar Maragall a «lo que hoy, con expresión imprecisa y a menudo con intención extrapoética, se suelen llamar poeta y poesía social».¹⁰⁰ Aquesta s'inclina al ressentiment social i és vehicle de distanciament entre els homes, mentre que Maragall posa el seu alè al servei de la unitat i l'amor. A continuació Guillem Díaz-Plaja llegí una contribució de Menéndez Pidal. El següent a intervenir fou qui més tard es convertí en un notori antifranquista, però que aleshores era un jove catedràtic d'estètica gens desafecte al règim: José M. Valverde. Nicolás González Ruiz intervingué a continuació per glossar la dimensió política de Maragall. Ho féu, és clar, des d'una perspectiva hispànica: Maragall «partiendo siempre del mismo punto —Cataluña— va a parar amorosamente a todo lo español».¹⁰¹ És més: «Nada español,

⁹⁹ *La Vanguardia* (19-III-1960).

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*.

podiera haber dicho Maragall, es extraño a mí», segons González Ruiz.¹⁰² Però potser la manipulació més gran és veure en el Maragall teoritzador d'un ideal ibèric de tipus federal un «gran precursor de la alianza peninsular vigente».¹⁰³ Evidentment, l'iberisme maragallià no tenia res a veure amb l'aliança Franco-Salazar. La dimensió religiosa de Maragall fou glossada pel prior de la Capella de Sant Jordi del Palau de la Generalitat —aleshores de la Diputació—, Ramon Roquer, que va presentar un Maragall sòlidament complidor dels seus deures com a catòlic i crític amb religiositats mortes per falta d'atenció en el culte litúrgic. Comenta el «Cant espiritual» en termes d'obertura a l'esperança, i no deixa d'esmentar la mort de l'escriptor, que supera el «Cant espiritual» per la serenitat i la fe amb què fou afrontada. El darrer a intervenir en l'acte fou el marquès de Castell-Florite —Joaquín Buxó-Dulce, president de la Diputació de Barcelona, organitzadora de l'acte—,¹⁰⁴ que tractà la projecció maragalliana en la cosa pública. Segons *La Vanguardia*, «negó las pretendidas influencias románticas, así como las de Spinoza y de Kraus».¹⁰⁵

Aquest marc d'instrumentalització d'un Maragall extremament suavitzat i manipulat no impedia algunes aportacions intel·ligents, com la del mateix Valverde. Aquella va ser la primera ocasió en què el catedràtic d'estètica va desenvolupar una de les seves tesis fonamentals sobre Maragall: la seva plena ortodòxia. Una ortodòxia, però, entenent per tal l'adequació a l'essència més genuïna del cristianisme i no pas a la mistificació platònica de què era objecte en temps de Maragall. I és que, segons Valverde, «el viejo espiritualismo asiático, maniqueo, que veía en la materia un mal absoluto, en lucha con el espíritu, bien absoluto, se ha filtrado en la mente del cristiano después de producir innumerables heregías, y ha hecho que el alma se crea enemigo del cuerpo, debiendo escapar de su cárcel».¹⁰⁶ Aquesta filtració és contrària al dogma de l'encarnació. Per tant, quan Maragall expressa l'entusiasme per la bellesa de les coses i s'interroga sobre «què més ens podeu dar en una altra vida», resulta molt més ortodox que Torras i Bages. Es tracta d'un raonament sobre el qual Valverde insistirà en textos posteriors.¹⁰⁷

¹⁰² *Ibidem.*

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ L'endemà de l'acte, Joan Anton Maragall visità oficialment el president de la Diputació per agrair-li l'acte en memòria del seu pare, com informà *La Vanguardia* (20-III-1960).

¹⁰⁵ *La Vanguardia* (19-III-1960).

¹⁰⁶ José María VALVERDE, «Maragall y las ideas estéticas» (Josep M. JAUMÀ, *José María Valverde, lector de Joan Maragall* (2), Fundació Joan Maragall i Editorial Claret, Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 72, Barcelona, 2005, p. 63).

¹⁰⁷ «Más sobre el *Cant espiritual* de Maragall» (JAUMÀ, *José María Valverde* (2), p. 71-73), «Generación del 98 y “Modernisme”» (JAUMÀ, *José María Valverde* (2), p. 78) i «Poesía en Barcelona: un aspecto» (JAUMÀ, *José María Valverde* (2), p. 84). En aquest darrer text, de 1983, diu clarament: «Heterodoxo sí que lo era, pero no respecto al cristianismo, sino respecto a la visión idealista y platónica del cristianismo dominante en nuestra cultura y concretamente en la mentalidad de la burguesía.»

El repàs al primer dels tres monogràfics que, entre 1960 i 1962, una revista vinculada als caputxins —*Criterion*— va dedicar a Maragall, pot il·lustrar molt bé sobre com era percebut el poeta aquells anys en cercles cristians. S'obre amb un article d'Octavi Saltor titulat significativament «Franciscanisme de Maragall».¹⁰⁸ El que motiva aquest títol és: 1) la voluntat de Maragall de ser amortallat amb hàbit franciscà, i que la seva viuda ho sigui amb l'hàbit de santa Clara; 2) haver iniciat, en morir, un càntic a la Germana Mort, com ho féu Francesc; 3) la «unció tota ella franciscana» que «semblà presidir les últimes paraules, els gestos darrers»;¹⁰⁹ 4) el fet d'haver reclamat, en morir, la presència de tres caputxins — Miquel d'Esplugues, Rupert M. de Manresa i Evangelista de Montagut—, i 5) el «segell franciscà» imprès en l'obra de l'escriptor, comprovable en «l'actitud contemplativa del poeta, el seu punt de mira estètic»: ¹¹⁰ «tot és vist i resulta cantat per Maragall i en Maragall, amb esperit, quasi diríem amb expressa dicció, franciscà». ¹¹¹ Fins i tot «totes les matisacions teològiques que sorgeixen en l'obra maragalliana i que s'estenen a certes ressonàncies cosmològiques del seu “Comte l'Arnau”, s'incrusten en la doctrina de sant Bonaventura, el teòleg franciscà, i en la dels místics d'aquesta escola, amb una afinitat sorprenent». ¹¹² Tot un altre to és el que es troba a l'article de Joan Baptista Manyà. El teòleg tortosí considera que hi ha una flagrant contradicció entre l'inici del «Cant espiritual» —on «el poeta s'accontenta amb els ulls de què es val per mirar el cel, les muntanyes, el mar, el sol»—¹¹³ i el final —en què en demana «uns altres de més grans» per veure Déu i no pas el cel, les muntanyes, el mar o el sol. Segons Manyà, aquesta contradicció pot ser «tan poètica com es vulgui, però no és gaire reeixida com a intent filosòfic». ¹¹⁴ Immediatament apareix el retret que ja li feia Esplugues: «Maragall fou sempre un creient catòlic sincer, però no era un teòleg. I la teologia és indispensable per tractar temes teològics.»¹¹⁵ Quan en el «Cant espiritual» Maragall diu que la seva mesura és humana, cau de fet en «la negació herètica de tot el món sobrenatural». ¹¹⁶ Per això, si Maragall hagués estat teòleg «mai no hauria gosat [...] a posar en la “humana mesura” les fites de l'aspiració poètica». ¹¹⁷ És, aproximadament, el mateix que pensava Ignasi Casanovas, un jesuïta que tractà Maragall en més d'una ocasió: «Si Maragall hagués sabut Teologia, hauria dit coses molt grans.»¹¹⁸

¹⁰⁸ Octavi SALTOR, «Franciscanisme de Maragall», *Criterion*, núm. 4 (1960), p. 5-8.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 6.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 7.

¹¹¹ *Ibidem.*

¹¹² *Ibidem.*

¹¹³ Joan Bta. MANYÀ, «Consideracions filosòfiques al “Cant espiritual”», *Criterion*, núm. 4 (1960), p. 55.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 57.

¹¹⁵ *Ibidem.*

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 57-58.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 58.

¹¹⁸ Carta de Xavier Ribó a Joan Anton Maragall del 15 de març de 1960 (AM calaix central 2n). El text de la confidència és aquest: «Era cap a l'any 1930, quan anant jo un matí cap a Vilafranca vàreig coincidir amb el Pare Casanovas qui em coneixia de petit. Jo li vaig dir com omplia el meu esperit la poesia del teu Pare i em va fer aquest comentari gairabé textual: “Si Maragall hagués sabut Teologia, hauria dit coses molt grans”.»

En el monogràfic de *Criterion* hi trobem encara més crítiques a la manca de fonament teològic del «Cant espiritual». L'article de Basili de Rubí és en aquest sentit especialment dur:¹¹⁹

Maragall, en el seu «Cant espiritual», lluny d'abocar-se a intuïcions espirituals i místiques, que li haurien donat la clau de tot l'enigma, es refugia, en mala hora, en categories aristotèliques o kantianes del temps i de l'espai, «del lluny i de l'aprop», «del molt, el poc i el massa»; en uns conceptes abstractes d'eternitat, en la que «tot ja ho és tot». [...] Maragall havia d'haver seguit les vies de sant Bonaventura [...]. Per aquests camins bonaventurians i místics Maragall hauria arribat a un concepte més pur d'eternitat; a una visió més espiritual i completa de tot el problema.¹²⁰

Un altre eclesiàstic, Jaume Sarri, insisteix en la censura: «la poesia no és una impotent revolta de l'home que vol transformar la realitat natural del món i, menyspreant la doctrina catòlica, recrear un nou estat paradisiàc. Actitud desastrosament errònia.»¹²¹ Maragall és un poeta genial i un formidable pensador, però «no ha aprofundit els estudis sistemàtics de la filosofia, ni menys ha cursat científicament la teologia dogmàtica».¹²²

En altres cercles cristians hom va intentar oferir una rèplica tant a la manipulació de l'homenatge de la Diputació com a les denúncies d'heterodòxia que apareixien en publicacions com la revista *Criterion*. És el cas del número de novembre de 1960 d'*El Ciervo*. L'article d'Antoni Jutglar entra clarament en polèmica amb la manipulació franquista:

cuando he visto cómo con un asombroso desenfado y una inexplicable superficialidad diversos personajes de la vida intelectual española han evocado e interpretado a Maragall, he pensado un poco sorprendido si de verdad han intentado averiguar qué pensaba Maragall de los problemas de su tiempo, cuál era su actitud ante la crisis espiritual e ideológica de la Europa de su tiempo, o bien el futuro del Estado español, o de la orientación de Cataluña, planteada por unos movimientos de realización económica burguesa, de *Renaixença* cultural y de toma de conciencia obrera...¹²³

¹¹⁹ Basili DE RUBÍ, «Glosses al “Cant espiritual”», *Criterion*, núm. 4 (1960), p. 59-65.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 61.

¹²¹ Jaume SARRI, «Poesia cristiana o poesia simplement?», *Criterion*, núm. 4 (1960), p. 73.

¹²² *Ibid.*, p. 74.

¹²³ Antonio JUTGLAR, «Maragall y su tiempo. Un profundo afán integrador», *El Ciervo*, año IX, núm. 89 (noviembre de 1960), p. 8.

Jutglar, historiador de la burgesia catalana, segueix Vicens Vives a l'hora de situar Maragall com a procedent de la classe burgesa però en plena ruptura amb aquesta. Enrique Ferrán també critica les manipulacions de Maragall: «Tiemblo por todo lo que se diga y escriba sobre él y su obra, y me asusta pensar en lo fácilmente que podemos profanar en lugar de enaltecer su memoria, interpretando mal sus ideas y sobre todo rebajando el tono, la altura de sus palabras.»¹²⁴ Ferrán intenta desmuntar dos tòpics. El primer, el d'un Maragall tan satisfet de la vida que es despreocupa de les limitacions humanes i només tem una mort que l'aparti d'aquesta existència. Ferrán apunta que Maragall s'havia proposat «no escribir una palabra que pudiera perturbar la paz y serenidad de sus lectores»,¹²⁵ de manera que rarament comentava «los males y miserias de la humanidad».¹²⁶ Cal, doncs, «no confundir su franciscanismo profundo, consciente de todas las miserias, superador de todas las debilidades, con la alegre superficialidad de la inconciencia».¹²⁷ L'altre tòpic que vol desmuntar és el del conservadurisme de Maragall:

¿qué conservadurismo más extraño el de este poeta enemigo de todos los convencionalismos y artificiosidades, debedador implacable de los formulismos y prácticas rutinarias; entusiasta de los hombres innovadores que derrumban todo lo que vive de apariencias; que denuncia esta falsa concepción de Dios «que habéis pintado hecho un viejo que os vigila como un dómene desde el lejano cielo» [...]; que opina que no ha existido aún una sociedad verdaderamente cristiana!¹²⁸

Llorenç Gomis dedica el seu article als articles maragallians de 1911, un dels quals —«Carta a una señora»— és reproduït a la portada del número. Ja aquesta elecció indica un posicionament. Si els glossadors del Maragall més dulcificat citen les glosses maragallianes de Morgades i Torras i Bages, i els «buscadors d'heterodòxies» s'entretenen amb el «Cant espiritual», centrar-se en els articles del darrer any implica posar l'accent en el Maragall de tons més profètics i místics. Gomis creu que en aquests articles hi ha un trencament respecte als textos anteriors: «Hasta el estilo, fulgurante y preciso, nos dice que estamos ante lo que se suele llamar un mensaje: un mensaje que la muerte convertirá en testamento. Parece que Maragall tenga prisa por dejar dichas unas cuantas cosas *que ve* con fuerza y claridad.»¹²⁹ Aquests articles són, al mateix temps, «ensayos místicos y predicación social»,¹³⁰ cosa que explica l'interès que pogués tenir per Maragall una revista cristiana i d'esquerres com *El Ciervo*. Gomis no busca heterodòxies, però tampoc no intenta certificar l'ortodòxia

¹²⁴ Enrique FERRÁN, «Sobre dos tópicos», *El Ciervo*, año IX, núm. 89 (noviembre de 1960), p. 9.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Lorenzo GOMIS, «La reforma individual», *El Ciervo*, año IX, núm. 89 (noviembre de 1960), p. 8.

¹³⁰ *Ibidem*.

del poeta; li interessa més presentar el contingut dels textos, que mostren «una especie de mística social que ha de apoyarse en el individuo».¹³¹

Jordi Maragall, per la seva banda, sí que s'enfronta a les lectures del «Cant espiritual». La versió que més li repugna —perquè, confessa, és la que ell mateix sostenia de jove— és «la de aquelles que veïan en el *Cant espiritual* una declaració inicial de panteïsmo o vitalismo, para *caer* después, en los últimos versos, en una aceptación del dogma».¹³² El fill menor del poeta intenta superar les «tendencias simplistas» amb què hom ha llegit el poema: «Panteísmo, Misticismo, Vitalismo, Romanticismo, Dogmatismo».¹³³ La seva contraproposta és que no hi ha contradicció entre els primers versos del poema i els últims, atès que al començament declara que la percepció de la bellesa és possible per la pau de Déu en l'ull humà, cosa que exclou una visió merament orgànica. Maragall ha cantat sovint els començaments; per tant, davant el darrer vers —«Sia'm la mort una major naixença»—, s'interroga:

¿Cómo sospechar que este verso sea una claudicación doctrinal? ¿Cómo imaginar que esta última estrofa responda a un gesto reflexivo, juicioso, “assenyat”, de hombre que se sabe entregado al mundo y a la vida, pero que se reserva una última carta de subordinación al dogma que acepta sin entusiasmo?

Para quien haya seguido con amor los pasos y las obras de Maragall, aquel verso no es sólo algo compatible con sus vivencias esenciales, es la culminación de esas vivencias y el palpito supremo de una conciencia que se ha consumido en la fidelidad al dictado de una instancia superior.¹³⁴

El darrer article del monogràfic, de José Ignacio Montobbio, compara els cants espirituals d'Ausiàs March i de Maragall. La conclusió és que Ausiàs sembla més religiós que Maragall, però en aquest hi ha una ànsia de transcendir l'ésser íntegre en la pau eterna que «se inserta en el fundamento teológico de la resurrección de la carne», de manera que l'angoixa maragalliana «es por lo menos tan religiosa como aquella».¹³⁵ De nou, el dogma quedava salvat.

El 1960 va aparèixer una nova biografia de Maragall, deguda a Josep M. Corredor.¹³⁶ Es tracta de la quarta biografia, si admetem que les primeres són les de Chabás, Maseres i

¹³¹ *Ibid.*, p. 9.

¹³² J[ordi] MARAGALL, «Maragall, una vida en tensión», *El Ciervo*, año IX, núm. 89 (noviembre de 1960), p. 10.

¹³³ *Ibidem.*

¹³⁴ *Ibidem.*

¹³⁵ José Ignacio MONTORBIO JOVER, «Maragall y Ausias March hablan a Dios», *El Ciervo*, año IX, núm. 89 (noviembre de 1960), p. 11.

¹³⁶ Josep Maria CORREDOR, *Joan Maragall*, pròleg de Gaziol, Aedos, Barcelona, 1960.

Serrahima, i que els treballs de Pijoan i Esplugues no són pròpiament biografies sinó aportacions parcials a la biografia de Maragall. Malgrat els elogis que li dedica Gaziel en el pròleg, la biografia de Corredor és força decebedora.¹³⁷ El relat biogràfic es limita al segon dels sis capítols de l'obra, i pràcticament no aporta cap dada nova. Els altres capítols són dedicats a situar l'època i a explicar el pensament maragallà en relació amb l'estètica, la literatura, la política, les qüestions socials, la religió... L'explicació es redueix massa sovint, però, a la simple transcripció *in extenso* (en traducció catalana en el cas de textos castellans) d'escrits de Maragall. Sobre el pensament religiós, no hi ha cap aportació rellevant.

Podríem multiplicar el nombre de textos del bienni 1960-61 que es refereixen a la religió en Maragall. Em limitaré a recollir tres aportacions més: les de Ramon Sugranyes de Franch, Miquel Batllori i Josep Benet.

Ramon Sugranyes de Franch fa tot el possible per presentar un «esperançadament ortodox Maragall, fins quan l'error o almenys el dubte s'insinuen en la seva ànima».¹³⁸ Ara bé, seguint Manyà creu que Maragall no és un teòleg ni un *intel·lectual catòlic*, de manera que cal prendre el poeta com «un esperit profundament religiós», amb una religiositat «essencialment cristiana i ortodoxa».¹³⁹ En textos posteriors Sugranyes insistirà en la seva visió de la religió del poeta, presentant-lo com un precursor d'alguns dels avenços del Concili Vaticà II.¹⁴⁰

Miquel Batllori també va intentar conciliar Maragall amb l'ortodòxia, convertint les seves possibles desviacions teològiques en una mostra d'«inconformisme religiós».¹⁴¹ Batllori s'enfronta a un doble mite: el «d'un Maragall agnòstic i escèptic des de la joventesa fins als seus darrers anys, més resignat de dia en dia a l'ambient burgès i catòlic de la Barcelona del

¹³⁷ La ressenya que en féu Maurici SERRAHIMA, *Serra d'Or*, núm. 11-12 (novembre-desembre 1961), p. 58, ja assenyalava que a l'obra era més fruit «d'una àmplia lectura que no d'un esforç directe d'investigació», i retreia a l'autor «una certa manca de maduresa en el text, en el sentit que s'hi manté encara la impressió de juxtaposició de les dades i dels judicis i comentaris». Jaume LORÉS, «Pròleg» a Maurici SERRAHIMA, *Joan Maragall*, Edicions 62, Barcelona, 1990, p. 8, considera l'obra de Corredor «d'una discreta correcció».

¹³⁸ Ramon SUGRANYES DE FRANCH, «A l'entorn de la posició religiosa de Maragall», *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 5 (1960), p. 51-68 (p. 55).

¹³⁹ *Ibid.*, p. 59.

¹⁴⁰ Vegeu, del mateix autor, «De Maragall a Joan XXIII», *Serra d'Or*, any XV, núm. 17 (15 de novembre 1973), p. 13-14 [709-710]; «Encara sobre la religiositat de Maragall», dins *Miscel·lània Germà Colón*, 2, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXIX), Barcelona, 1994, p. 129-143.

¹⁴¹ Miquel BATLLORI, «L'inconformisme religiós de Joan Maragall (1860-1911)», dins *Galeria de personatges* (Obra completa, vol. XVII), edició a cura d'Eulàlia Duran (dir.) i Josep Solervicens (coord.), pròleg d'Albert Manent, Tres i Quatre, [València], 2001, p. 219-230. L'origen del text és una conferència pronunciada el 25 d'abril de 1961, publicada inicialment a *Joan Maragall. Conferències en commemoració del centenari de la seva naixença (1860) i del cinquantenari de la seva mort (1911)*, Selecta, Barcelona, 1963, p. 47-65, i recollida posteriorment a Miquel BATLLORI, *Galeria de personatges. De Benedetto Croce a Jaume Vicens i Vives*, Vicens-Vives, Barcelona, 1975, p. 199-210.

segle passat i del començament de l'actual», i el «d'un Maragall convençudament catòlic i serenament cristià des de la seva juvenesa fins als anys que era la paraula viva de Catalunya».¹⁴² Batllori ho resol postul·lant un jove Maragall «cristià vagorosament agnòstic»¹⁴³ que, cap als trenta anys, «retrobà una fe que no havia mai del tot perdut».¹⁴⁴ La seva serà una fe inconformista, perquè en la seva espiritualitat es produeix una dialèctica entre les dades de la revelació i «la Natura com a experiència de religió natural».¹⁴⁵ A més, «inconformista no vol pas dir heterodox. Vol dir, simplement, que no accepta les actituds còmodes dels qui es diuen i es creuen benpensants.»¹⁴⁶

Inclou el treball de Josep Benet en l'etapa del bienni 1960-61 perquè, encara que el cèlebre *Maragall i la Setmana Tràgica* fou publicat el 1963,¹⁴⁷ el 1961 ja havia estat premiat per l'Institut d'Estudis Catalans.¹⁴⁸ L'obra de Benet és un fruit madur d'aquella commemoració, i potser l'aportació més sòlida de tota la dècada. No es tracta, evidentment, de cap estudi sobre el seu pensament religiós, però té la virtut de cridar l'atenció sobre l'article «La iglésia cremada»: dona a conèixer l'existència del manuscrit enviat a *La Veu de Catalunya* —la qual cosa permet comprovar la censura que hi exerciren els sacerdots Frederic Clascar i Ignasi Casanovas— i recull la restitució parcial que Maragall féu sobre el seu exemplar de l'article publicat; a més, Benet pondera la importància de l'escrit en el seu context històric i en el de la literatura cristiana del moment:

És un article que contrasta amb la immensa majoria dels escrits dels catòlics d'aquella època. Aquest article maragallià se'ns mostra meravellós i solitari enmig del mar de mediocritat i de retòrica de les reaccions catòliques davant la persecució religiosa de la Setmana Tràgica, si exceptuem alguns altres, molt pocs, documents. Encara avui resta quasi solitari en la literatura cristiana catalana, al costat d'algunes pàgines del doctor Carles Cardó.¹⁴⁹

Benet s'atreveix fins i tot a llençar una hipòtesi sobre el que hagués pogut donar de si el pensament maragallià si hagués tingut condicions més favorables per desenvolupar-se:

¹⁴² *Ibid.*, p. 221.

¹⁴³ *Ibid.*, p. 222.

¹⁴⁴ *Ibidem.*

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 223.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 229.

¹⁴⁷ Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1963. Reeditat a Edicions 62, Barcelona, 1964 (2^a. ed.), 1965 (3^a. ed.), 1968 (4^a. ed.), 1975 (5^a. ed.) i 1992 (6^a. ed.). Traducció castellana a Josep BENET, *Maragall y la Semana Trágica*, traducció de Josep Palacios, Península, Barcelona, 1966. Citaré sempre per la sisena edició.

¹⁴⁸ El treball obtingué el Premi Joan Maragall, fallat per la sessió plenària de l'Institut d'Estudis Catalans reunida el 17 d'abril de 1961, com consta a *ibid.*, p. 7.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p. 208.

Si Maragall no s'hagués trobat tan sol, amb el dubte i la incertesa que això li havia de causar; si hagués tingut al seu costat un petit equip de seguidors i companys, segurament s'hauria atrevit a endinsar-se més enllà pel camí que marcava amb *L'església cremada*, com abans amb *La ciutat del perdó*, i, llavors, qui sap si hauria arribat a comptar entre els homes que més han influït en el modern pensament social cristià d'Europa.¹⁵⁰

Cap al 1962 Eduard Valentí Fiol féu conèixer la seva edició i estudi del «Cant espiritual».¹⁵¹ Des de l'edició de *Nausica* per Riba —presentada el 1938 com a tesi doctoral, tot i que no seria publicada fins al 1983— ningú no havia sotmès els textos de Maragall als mètodes de la crítica textual amb tant rigor i encert. L'edició de Valentí és, en aquest sentit, modèlica, no solament per les qualitats de l'edició —malgrat no treballar amb el darrer manuscrit conservat del poema—,¹⁵² sinó per la vasta erudició de l'autor i la lectura penetrant amb què s'acosta al text. La seva interpretació apunta exactament cap a allò que tant rebutjava Jordi Maragall: veure en el poema una influència externa —l'ortodòxia catòlica— que condiciona els darrers versos. Valentí ho expressa molt gràficament: «De cua d'ull, per dir-ho així, el poeta està atent al gest que pugui posar el seu amic Torras i Bages.»¹⁵³ A més, encara que Valentí lloa Esplugues per les seves consideracions sobre el panteisme de Maragall,¹⁵⁴ insisteix que Maragall no pot ser definit com a místic: «Religiós no és equivalent de místic, i Maragall era fonamentalment antimístic.»¹⁵⁵

El 1965 es presenta la tesi de llicenciatura de M. Rosa Subirà Rocamora titulada «La personalidad religiosa de Juan Maragall».¹⁵⁶ Seria injust pensar que es tracta d'un treball sense interès pel caràcter religiós de l'autora —religiosa del Sagrat Cor de Jesús— o pel fet de tractar-se d'una tesina inèdita que no ha estat mai —que jo sàpiga— citada per ningú. El cert és que, malgrat acusar diversos problemes, és un treball amb alguns encerts notables. La base textual de la qual parteix, per exemple, té el defecte d'excloure la poesia amb una argumentació força pobra —es presta a tantes interpretacions que serveix poc, segons l'autora, per perfilar la personalitat religiosa de Maragall—, però en canvi té el mèrit de

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 219.

¹⁵¹ Eduard VALENTÍ I FIOL, «La gènesi del “Cant espiritual” de Maragall», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. XXIX (1961-1962), p. 81-117, reproduït a *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 188-240. Citaré l'article per aquest darrer lloc. Algunes de les consideracions de Valentí —especialment el paper del *Faust* en el «Cant» i la relació de Maragall amb l'ortodòxia— van ser replicades per José María VALVERDE, «Más sobre el *Cant espiritual* de Maragall», *Convivium*, núm. 17-18 (gener-desembre 1964), p. 219-223 (recollit a JAUMÀ, *José María Valverde* (2), p. 67-73).

¹⁵² Ho va assenyalar Casals a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 808-809.

¹⁵³ VALENTÍ I FIOL, «La gènesi del “Cant espiritual” de Maragall», p. 220.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 214, nota 25.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 190, nota 2.

¹⁵⁶ SUBIRÀ ROCAMORA, «La personalidad religiosa de Juan Maragall». L'autora, religiosa del Sagrat Cor de Jesús, és néta de Manuel Rocamora i Rivera (1863-1948), que formava part del *círcol* d'amics de Maragall de la facultat de Dret.

manejar la resta de l'obra publicada d'una manera molt completa, d'incloure l'epistolari aleshores inèdit amb Josep M. Lloret, i de tenir en compte també cartes rebudes per Maragall. A més a més, l'ús de les fonts és molt rigorós, com ho mostra el fet que s'adoni perfectament —abans del treball de Valentí Fiol sobre el tema—¹⁵⁷ d'on va publicar Maragall el seu primer article sobre Nietzsche. En l'enfocament del tema, Subirà té molt en compte els debats que en aquells moments tenien lloc en l'aula conciliar —l'any 1965 es clausurà el concili Vaticà II—, i presenta sovint Maragall com a precursor de l'*aggiornamento* propugnat per Joan XXIII. Al mateix temps, relaciona constantment el pensament de Maragall amb el dogma catòlic: quan se'n separa ho atribueix al desconeixement de Maragall, és a dir, a la falta d'un bon bagatge teològic en la seva formació; quan s'acosta al dogma ho celebra, sense adonar-se que sovint aquest acostament és poc creïble. En conjunt, el seu treball té interès en la confrontació de l'obra de Maragall amb els debats teològics en el si de l'Església, però és clarament insuficient a l'hora d'emmarcar l'autor en un context més ampli, fora del clos eclesiàstic. A més a més, explicar les particulars idees religioses del jove Maragall esmentant la manca d'una bona formació catòlica i de sacerdots competents al seu voltant no resulta acceptable des d'una sana neutralitat científica: si Maragall pensa el que pensa sobre la religió no és, òbviament, per ignorància del dogma.

Subirà estableix un abans i un després de 1895. En els anys universitaris, Maragall s'allunya del catolicisme: «Ni la familia ni la Universidad, ni los escasos sacerdotes competentes con los que no tenía ningún contacto, podrían darle la visión católica del mundo. Desde su salida de la Universidad hasta unos años después de su boda (concretamente, en los alrededores de 1895), abundan los testimonios de un alejamiento notable del espíritu católico.»¹⁵⁸ Les cartes a Lloret són descrites per Subirà en aquests termes: «En ellas se encuentran alternativas, desorientaciones, inestabilidad de criterios, cambio de ideas, y, dominándolo todo, un anhelo de libertad y de espiritualidad.»¹⁵⁹ Comentant l'article sobre Nietzsche a *L'Avenç* de juliol de 1893, conclou que en aquell moment «el cristianismo de Maragall carecía de fuerza y de vida, si bien la religiosidad innata aparecía en sus escritos y en las poesías. Queda claro que, o no conocía la doctrina de la Iglesia sobre esos puntos, o, si la conocía, la rechazaba.»¹⁶⁰ Amb tot, la carta a Lloret en què declara que assisteix els diumenges a missa serveix a Subirà per posar en dubte la «pèrdua de la fe» del jove

¹⁵⁷ Eduard VALENTÍ FIOL, «Juan Maragall, modernista y nietzscheano», *Revista de Occidente*, núm. 59 (febrer 1968), p. 195-222, recollit dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 123-151.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 7.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 8.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 20.

Maragall: «¿Es que seguía encontrando en las ceremonias religiosas ese algo sobrenatural que sintonizaba con su alma de poeta? ¿Es que en el fondo nunca perdió la fe?»¹⁶¹

Sigui com sigui, abans de 1895 Maragall estaria força desorientat en matèria religiosa. A partir de 1895, però, el poeta s'acosta al tema religiós amb un nou interès, com ho mostra l'article sobre un sermó de Morgades al gener de 1895. Si a l'article sobre Nietzsche de 1893 hi havia unes fortes crítiques al cristianisme, a partir d'ara aquests atacs desapareixen, i el llenguatge irreverent que havia utilitzat dona pas a una solidesa doctrinal facilitada pel contacte amb els escrits de Torras i Bages, l'admiració pel jesuïta Ignasi Casanovas, i el tracte freqüent amb la mentalitat franciscana que li transmeten els caputxins de Sarrià. Tot i que té en compte les disparitats de criteri amb el bisbe i el jesuïta, Subirà dona una gran importància —excessiva, des del meu punt de vista— a la influència que tots dos haurien exercit sobre Maragall. En canvi, té força interès l'aportació de Subirà a l'hora de recollir les pràctiques de pietat de Maragall:

La piedad personal de Maragall se cimentaba en la oración íntima, en la asistencia consciente a la Sta. Misa, en el rezo del Oficio Divino durante los días de Semana Santa y en la fe actuada en la presencia eucarística. Otras prácticas de piedad no le atraían, quizás porque no les encontraba un espíritu suficientemente vivo. Así, en su familia, no se rezaba oración alguna antes de las comidas, tampoco asistía él al rezo del Rosario, que hacían los demás presididos por Dña. Clara. Pero si acertaba a pasar por la estancia donde tenía lugar la oración, se descubría en señal de respeto.¹⁶²

L'actitud de Maragall en relació amb la missa es pot documentar amb els seus propis textos i amb el testimoni de Pijoan. Però el rés de l'ofici diví per Setmana Santa, i el fet de no beneir la taula i de no participar en el rosari que dirigia la seva dona, són dades que Subirà va obtenir d'Helena Maragall.¹⁶³ En tot cas, Subirà encerta molt a l'hora de plantejar la relació de Maragall amb la litúrgia:

El P. Miguel de Esplugas dice que Maragall estaba más interesado en la vida cristiana que en la liturgia católica; yo creo que no es exacto. La liturgia le interesó vivamente, pero encontraba en ella tanta rutina, tanta ceremonia incomprensible para los fieles, tanta falta de *vida*, que le costaba aceptarla tal como estaba, y no por él que [...] supo ahondar hasta

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 26.

¹⁶² *Ibid.*, p. 81.

¹⁶³ Conversa telefònica amb M. Rosa Subirà Rocamora mantinguda el 13 de setembre del 2006. D'altra banda, l'actitud de Maragall davant el rés del rosari —en el qual no participava però que el feia descobrir-se si hi passava a prop— també la reportarà Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 129, en parlar de les estades a Caldetes: «Si s'esdevenia que travessant el jardí que separava el pavelló, al capvespre, una estona abans de sopar, trobava la família encara en el moment del rosari, aturant-se amb gran respecte es descobria.»

encontrar el sentido de todas las fiestas, de todos los actos, sino por los demás, por el pueblo al que quería educar en todos los aspectos.¹⁶⁴

L'amor és el que sintetitza, segons Subirà, el pensament religiós de Maragall: «Para Maragall la esencia religiosa es el amor. Cuando centró el cristianismo en amar a Dios y al prójimo, encontró la orientación definitiva de su personalidad.»¹⁶⁵ Una altra de les seves conclusions és que «frente a la actuación de los cristianos y frente a los problemas de la Iglesia, siente una inquietud creciente por la falta de autenticidad, por el exceso de formulismo y por la falta de verdadero amor a Dios y al prójimo».¹⁶⁶

El 1966 Serrahima reedita la seva biografia, molt ampliada. Sobre la religió no hi ha gaires aportacions noves: «No sembra pas que Maragall s'arribés mai a separar, ni de passada, de la fe cristiana inicial, que va mantenir ben explícita fins a la fi. Però es volia sentir lliure en la recerca.»¹⁶⁷ Si Serrahima hagués tingut accés a la versió íntegra de les «Notes autobiogràfiques» possiblement no ho hagués tingut tan clar.

El 1982 apareix *El pensamiento de Joan Maragall*, d'Eugenio Trías, que ja hem comentat. La religió hi té un gran protagonisme en la tercera part de l'obra, quan explica la crisi de 1907. Trías considera que el *novum* del cristianisme és la reflexió sobre la mort, i que a partir de 1907 Maragall centra en la mort el nucli del seu pensament. Això posa en crisi la seva confiança en la dada externa per arribar a l'ànima, i fa que es plantegi —seguint la confiança reportada per Puig i Ferrater— partir directament de l'ànima a la manera dels místics. Però el que té d'interessant aquest gir és que Maragall en cap moment no abandona la confiança en la dada sensible cada cop més contingent: «No se niega el mundo; en ello estriba la profundidad del movimiento espiritual maragalliano de estos últimos años.»¹⁶⁸

Josep Miracle publica l'any 1988 la seva biografia de Maragall: *Joan Maragall. Poeta, pensador i home de fe*.¹⁶⁹ El text és una mostra de l'actitud que Antoni Mora ha descrit com

¹⁶⁴ SUBIRÀ, «La personalidad religiosa de Juan Maragall», p. 96. A continuació, p. 96-110, Subirà relaciona encertadament les intuïcions litúrgiques de Maragall a «La iglesia cremada» amb les innovacions litúrgiques introduïdes pel concili Vaticà II. I, més endavant encara, p. 178-180, sosté que les idees de Maragall van influir, a través de Torras i Bages, en el primer Congrés Litúrgic de Montserrat de 1915.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 199.

¹⁶⁶ *Ibid.*, p. 200.

¹⁶⁷ MAURICI SERRAHIMA, *Vida i obra de Joan Maragall*, Bruguera, Barcelona, 1966, p. 99.

¹⁶⁸ TRIÁS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 107.

¹⁶⁹ JOSEP MIRACLE, *Joan Maragall. Poeta, pensador i home de fe*, pròleg de Leandre Amigó, Josep Miracle i Montserrat, Barcelona, 1988. ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 51, nota 75, després de citar una sèrie de treballs biogràfics sobre Maragall i dir que «s'han d'agafar amb pinces», esmenta el text de Miracle assenyalant que és «encara més tendenciosos [...] a partir del títol». Estic plenament d'acord que la de Miracle és una de les biografies més tendencioses —i, hi afegiria, insubstancials— que s'han escrit sobre Maragall, però no veig cap retret a fer-hi al títol. Maragall és certament «poeta, pensador i home de fe», i si la reserva d'Ardolino està en aquest

«l'excel·lent carrincloneria amb què, de vegades, la cultura catalana es tracta a si mateixa».¹⁷⁰ A més a més, és una biografia de la qual són totalment absents el rigor i la més mínima noció de neutralitat científica. En el terreny religiós, Miracle destaca que «hi ha com una mena de distanciament entre el catolicisme diguem de conformació cristiana de Joan Maragall i el catolicisme de pràctica formulària de la generalitat dels creients».¹⁷¹ El biògraf assenyala les «discrepàncies prou acusades»¹⁷² entre Torras i Bages i Maragall amb motiu de la Setmana Tràgica, tot i que a continuació formula la inversemblant hipòtesi que el bisbe podria haver estat consultat i haver aprovat la publicació de «La iglésia cremada», aportant com a única prova un error de datació de l'inici de l'article —Miracle creu que fou el 17 de setembre de 1909 en lloc del 17 de novembre d'aquell any, i basa la hipòtesi de la consulta a Torras en els tres mesos d'interval que s'imagina fins a la publicació de l'article, esdevinguda el 18 de desembre.¹⁷³ El biògraf creu que el «Cant espiritual» és un fruit de la Setmana Tràgica, i n'acaba fent una lectura en clau patriòtica: «el *Cant espiritual* és l'estampa viva de com Maragall considerava Catalunya una autèntica benedicció de Déu, per no dir precisament el mateix Paradís damunt la terra».¹⁷⁴ L'últim despropòsit de Miracle és veure els últims articles de Maragall com a símptomes que «el seu intel·lecte començava a estar en declivi»¹⁷⁵ o, com diu més endavant, com a «manifestació de senilitat».¹⁷⁶

Jordi Maragall publica el 1993 *Fe i cultura en Joan Maragall*. És un text molt breu, però té el seu interès. La versió íntegra de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys ja és pública,¹⁷⁷ i això explica que el fill petit del poeta reconegui que Maragall, de jove, es mantenia força apartat del cristianisme: «Religiós però no catòlic. Ni tan sols cristià.»¹⁷⁸ Jordi Maragall hi veu una crisi que serà superada als vint-i-vuit anys, moment a partir del qual inicia la recerca de la serenitat sense renunciar, però, a les seves conviccions. La relació entre interioritat i exterioritat és explicada en aquests termes: «perquè existeix en Maragall un fons

«home de fe», crec que no està justificada: penso en la «fe en la fe» que li atribuïa Pijoan, totalment fidel a l'exaltació maragalliana de la fe de tothom fos quina fos mentre fos viva; si no confromem *fe* amb *creences*, potser el títol és el més encertat de l'obra de Miracle.

¹⁷⁰ MORA, *Mite i raó política en Joan Maragall*, p. 10. Em fan pensar ràpidament en aquesta actitud expressions de Miracle com ara les següents: «Maragall és la figura que la Providència va fer aparèixer en el moment just de la nostra història perquè no hi hagués solució de continuïtat [...] entre la Renaixença i la seva seguida» (MIRACLE, *Joan Maragall*, p. 17); «Joan Maragall ha estat un dels homes més íntegres que ha tingut Catalunya» (*ibid.*, p. 18); «Déu va assignar a Joan Maragall el difícilíssim paper de moure's en un terreny encara no ben afermat» (*ibidem.*); aquesta biografia serà «una manera vella de dir com estimo, com respecto, com admiro i com venero els homes que, com Joan Maragall, han donat més glòria a Catalunya» (*ibid.*, p. 20).

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 190.

¹⁷² *Ibidem.*

¹⁷³ *Ibid.*, p. 196-199.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 204.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 213.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 219.

¹⁷⁷ Sobre aquest tema, vegeu *infra*, I.1, «Evocació del passat».

de puresa de la consciència, és la raó per la qual la contemplació del paisatge o la consideració dels esdeveniments humans es produeixen ja amb una dinàmica que va des de dins a fora. En la recepció de la notícia hi ha, doncs, una projecció de la consciència i un llunyà ressò de l'Absolut.»¹⁷⁹ La de Maragall és, a més, «una religiositat molt personal. Fins diria molt individual.»¹⁸⁰

El 1998 apareix *Maragall i Novalis. Poesia i experiència mística*, d'Eduard Cairol. Abonant la tesi de Montoliu, Cairol defensa el misticisme de Maragall, especialment a partir dels articles «La ley del progreso», «El ingeniero», «Sensaciones de otoño», «Carta a una señora», «La panacea» i «Los vivos y los muertos», l'elogi «De una tarde de agosto», i les últimes cartes a Pérez Jorba i Rahola. El que es desprèn d'aquests textos és «una concepció que no té gairebé res a veure amb la doctrina de l'ortodòxia, ja sigui cristiana, musulmana o budista; més aviat es tracta de la posició que han defensat els grans místics de totes aquestes grans religions, com també de l'hinduisme, el taoisme, etcètera».¹⁸¹ Una vegada més, doncs, Maragall és confrontat a l'ortodòxia, una confrontació acompanyada aquest cop per una identificació amb el perennialisme: «La literatura espiritual de les principals tradicions religioses és plena d'aquests instants, en els quals es fonamenta la possibilitat de l'anomenada *sophia perennis* o revelació de la naturalesa divina de l'home.»¹⁸² A més a més, la teoria poètica de Maragall s'insereix dins el Romanticisme, que canalitza una espiritualitat que les institucions religioses ja no són capaces de vehicular: Maragall, com els seus mentors romàntics, «ha proporcionat a la seva inquietud espiritual una realització per mitjà de la literatura».¹⁸³

El 2001, Jordi Bachs publica «Sobre el *Cant espiritual* de Joan Maragall».¹⁸⁴ Bachs identifica estètica i religió en Maragall: «Trobo tanta similitud entre l'experiència poètica de Maragall i l'experiència religiosa, que m'atreveixo a dir que en el seu cas són una mateixa cosa. [...] La Bellesa, en Maragall, és Déu.»¹⁸⁵ El «Cant espiritual» n'és una prova claríssima: «és i serà un testimoni únic d'experiència religiosa a través de la percepció del món i de la natura com a signes d'un més enllà transcendent i immanent alhora».¹⁸⁶ Bachs considera un error

¹⁷⁸ Jordi MARAGALL I NOBLE, *Fe i cultura en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 17), Barcelona, 1993, p. 6.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 7.

¹⁸⁰ *Ibid.*, p. 8.

¹⁸¹ Eduard CAIROL, *Maragall i Novalis: poesia i experiència mística*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 51), Barcelona, 2000, p. 13.

¹⁸² *Ibid.*, p. 14.

¹⁸³ *Ibid.* p. 46.

¹⁸⁴ Jordi BACHS, *Sobre el Cant espiritual de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 56), Barcelona, 2001.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 21.

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 38.

presentar el «Cant espiritual» com un «enfrontament angoixós entre el Déu de la Revelació i la Natura com a experiència de religió natural».¹⁸⁷ Considera que el problema és un altre: «Maragall no entén com la meravellosa vida dels sentits, en els quals Déu ha posat la seva pau, pot encara millorar en una altra vida després de la mort.»¹⁸⁸ La conclusió de Bachs és la següent:

la base de la profunda espiritualitat i fins de la mateixa fe cristiana de Maragall no és altra que el propi cos, amb tots els seus sentits («veure, oir, gustar, tocar»), gresol de passions elementals. Maragall proclama i defensa en la seva obra un humanisme que topa frontalment amb els principis i orientacions de l'ortodòxia catòlica, que sempre va considerar amb recel aquest vitalisme sensual i apassionat. Des de la perspectiva de la moral cristiana, el pensament de Maragall, contestatari i progressista, entronca de ple amb la teologia moral més avançada de la segona meitat del segle XX i les intervencions més agosarades d'alguns participants en el Concili Vaticà II.¹⁸⁹

De nou, doncs, Maragall és acarat a l'ortodòxia catòlica. En el pròleg de l'opuscle, Josep M. Jaumà polemitzar amb les conclusions de Bachs: «Amb qui topà Maragall va ser amb la jerarquia i la ideologia tan carques del seu temps i no pas amb la fe cristiana, que tracta precisament dels misteris derivats de l'encarnació.»¹⁹⁰

El 2003 Lluís Quintana publica «La definitiva bondad de la vida. El pensamiento religioso en la obra de Joan Maragall».¹⁹¹ L'acostament de Quintana al pensament religiós de Maragall té molt present l'època en què es desenvolupa, en què la figura de l'intel·lectual catòlic —el que és Maragall en definitiva— està gairebé per inventar, i se centra en el contingut de la recerca religiosa formulada al «Cant espiritual». Parteix de la constatació que «Maragall fue, durante toda su vida, un católico “practicante”, para entendernos», però un catòlic que tenia unes relacions amb la religió que «no eran fáciles, o mejor, no eran banales, mecánicas».¹⁹² Més endavant, Quintana insisteix en el caràcter essencialment religiós de Maragall, en qui no es dona el conflicte «entre un agnosticismo privado y un catolicismo oficial, externo»;¹⁹³ no és, doncs, cap «ateo camuflado».¹⁹⁴ I situa la religiositat de Maragall en el marc del neoespiritualisme modernista —amb tot el que suposava d'entusiasme per la religió però, al mateix temps, de l'entusiasme per una religió «algo heterodoxa»—¹⁹⁵ i de la

¹⁸⁷ *Ibid.*, p. 23.

¹⁸⁸ *Ibid.*, p. 25.

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 36.

¹⁹⁰ Josep M. JAUMÀ, «Pròleg» a BACHS, *Sobre el Cant espiritual de Joan Maragall*, p. 6.

¹⁹¹ QUINTANA, «La definitiva bondad de la vida», p. 133-158.

¹⁹² *Ibid.*, p. 135.

¹⁹³ *Ibid.*, p. 153.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 152.

¹⁹⁵ *Ibid.*, p. 140.

influència del Romanticisme alemany, especialment de Novalis i Goethe. Considera, a més, que «Maragall no tenia nada de místico»,¹⁹⁶ tot i que més endavant matisa: distingeix entre una mística basada en l'ascesi i una basada en la contemplació, i considera que la segona sí que és característica de Maragall.

D'aquest repàs sobre el que la bibliografia ha aportat a l'esclariment de la religió en Maragall se'n poden extreure algunes conclusions:

- 1 Tret d'una tesi de llicenciatura inèdita, no hi ha cap estudi ampli —de les dimensions d'un llibre, per entendre'ns— sobre la religió en Maragall, però sí alguns articles específics i nombroses referències en estudis més generals.
- 2 El centre d'interès més comú en tota la bibliografia secundària és l'ortodòxia catòlica de Maragall. Aquest prisma, propi d'un país en què el catolicisme ha tingut fins fa poc temps el monopoli de la religió, fa que parlar de religió en Maragall esdevingui de seguida parlar de catolicisme i dogmàtica en Maragall, la qual cosa falseja els plantejaments i la perspectiva de Maragall mateix i duu a una comprensió errònia del seu pensament en aquest àmbit. Evidentment, Maragall formava part d'una tradició concreta i en tenia consciència, però ell no era un eclesiàstic ni un teòleg, i es mostrava receptiu a tota mena d'influències vinguessin d'on vinguessin, de manera que, tot i que l'ortodòxia el pogués condicionar, es tracta d'una dialèctica més de les que va viure, però no és ni l'única ni necessàriament la central.¹⁹⁷
- 3 Des de la perspectiva de l'ortodòxia, els treballs es divideixen. Alguns constaten l'heterodòxia d'alguns escrits, i o bé la censuren (eclesiàstics com Esplugues o Manyà) o bé la celebren (Pijoan, que tot i que no titlla Maragall d'heterodox, el presenta explícitament molt allunyat del que aleshores s'entenia per ortodòxia). Altres treballs defensen l'ortodòxia de Maragall: alguns ho fan considerant que els atreviments religiosos de Maragall eren de fet mostres d'una fe més ortodoxa que la dels seus coetanis (Riba i Valverde); altres matisen l'ortodòxia maragalliana parlant d'una actitud inconformista (Batllori).
- 4 S'ha discutit sobre fins a quin punt és lícit considerar Maragall místic (Esplugues, Montoliu, Cairol) o no considerar-l'hi (Valentí, Quintana).

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 141.

¹⁹⁷ Desenvolupo aquest tema *infra*, 3.3, «L'ortodòxia catòlica: Josep Torras i Bages i Antoni Gaudí».

- 5 Un gran nombre de treballs es limiten a la presentació d'un Maragall suavitzat, dulcificat i simplificat fins a l'extrem. Maragall esdevé així un catòlic exemplar, de la mateixa manera que és considerat un espòs i pare de família modèlic, un català insubornable, un ciutadà compromès amb el seu poble... En definitiva, un mite. És el Maragall sobre el qual es projecten militàncies religioses i polítiques de signe divers.
- 6 Els que es proposen la desmitificació de Maragall no sempre aconseguen, però, dibuixar una alternativa que no estigui al mateix temps condicionada per altres militàncies. Així, al Maragall inequívocament espanyol fruit de la manipulació franquista, la militància catalanista hi ha oposat un Maragall inequívocament català que no sempre escapa, però, a les deformacions d'escola. De la mateixa manera, al Maragall cent per cent catòlic projectat per alguns sectors de l'Església hom hi ha oposat un Maragall reformista condicionat pels desigs del progressisme catòlic.
- 7 Les fonts que hom ha invocat per explicar el pensament religiós de Maragall són diverses: sant Francesc d'Assís (Esplugues, Saltor, Maduell), el panteisme spinozista (Ors), el *Faust* goethià i el Romanticisme alemany (Trías, Quintana), Novalis (Cairol), el krausisme i la Institución Libre de Enseñanza (Ors, Valentí, Ribbans), el neoespiritualisme modernista (Quintana), Torras i Bages (Subirà)...
- 8 L'estudi del pensament religiós s'ha fet normalment a partir d'una base textual mínima. La major part de comentaris sobre la religió maragalliana se centren en el «Cant espiritual». Alguns —pocs— tenen en compte els articles de 1911 al *Diario de Barcelona*; els articles d'altres èpoques, com per exemple els de 1905-1906 al *Diario de Barcelona*, són molt poc visitats. En tot cas, és evident que una aproximació ambiciosa al pensament religiós de Maragall ha de tenir en compte tots els textos — públics i privats, en vers i en prosa, de joventut i de maduresa—, no solament per veure l'evolució de les idees de l'autor, sinó també per assolir tota la varietat de registres temàtics que aborda. La bibliografia existent no ho ha fet. Al «Cant espiritual» s'hi tracten uns temes determinats, però la producció maragalliana és molt àmplia i rica, de manera que un estudi basat només en el poema prescindeix d'una diversitat de temes i matisos prou important. Aquesta restricció dels textos emprats per a l'estudi de la religió en Maragall fa que alguns temes molt rellevants no hagin estat mai abordats a fons: per exemple, la posició de l'escriptor davant la multiplicitat de religions, un tema que ja apareix als escrits de joventut i al qual va dedicar diversos articles a mitjan primera dècada del segle XX.

- 9 La restricció temàtica ha estat agreujada per les particularitats de la transmissió impresa de l'obra de Maragall. Les dificultats que hi ha hagut per a l'accés a la versió autèntica de les «Notes autobiogràfiques», per exemple, així com el caràcter inèdit d'una bona part de l'epistolari, invaliden sense culpa dels respectius autors moltes de les tesis que s'han sostingut sobre el pensament religiós de l'escriptor.

3. Fonts

3.1 *Fonts primàries i bibliografia secundària*

La font bàsica d'aquesta tesi doctoral ha estat l'obra de Maragall i, secundàriament, l'obra dels autors amb els quals manifesta afinitats. Pel que fa a l'obra de Maragall, inclou els cinc volums poètics, la poesia no aplegada en llibre, la tragèdia *Nausica*, els assaigs, els articles, l'obra publicada dispersa (pròlegs, conferències i altres textos esparsos) i l'obra privada (principalment les «Notes autobiogràfiques» i l'epistolari). Només una petita part d'aquest corpus és accessible per mitjà d'edicions crítiques; la resta s'ha de consultar en les diverses edicions d'obres completes i, en el cas de l'obra no publicada, a l'Arxiu Joan Maragall (Biblioteca de Catalunya), que custodia la major part de manuscrits maragallians conservats. Pel que fa a l'obra dels autors amb qui Maragall manifesta afinitats, he seguit, en primer lloc, els rastres més evidents de les lectures de Maragall, que són les traduccions: els fragments de l'*Així parlà Zarathustra* de Nietzsche, l'*Enric d'Ofterdingen* de Novalis, les obres traduïdes de Goethe, les *Fisonomías de santos* d'Ernest Hello... També he seguit els rastres evidents de les seves lectures a través de les citacions i al·lusions que en fa a la seva obra. Finalment, he tractat de detectar les influències no explícites que faciliten la formalització del seu pensament. He anat més o menys lluny en la recerca sobre uns i altres autors no solament en funció de la seva importància en la configuració del pensament de Maragall, sinó també tenint en compte la recerca que uns i altres ja han generat en el marc dels estudis maragallians: així, la lectura maragalliana de Goethe, Novalis i Nietzsche ja ha estat objecte de lúcids i detallats treballs monogràfics —degudament consignats als llocs corresponents d'aquesta tesi—, mentre que sobre la influència del darwinisme social i sobre la traducció maragalliana d'Hello existeixen autèntics deserts bibliogràfics la colonització dels quals he mirat, si més no, d'iniciar. Aquesta tesi ha estat redactada, doncs, amb la voluntat que tingui ple sentit en ella mateixa, però també en el marc de la bibliografia maragalliana existent, a fi que pugui constituir realment una aportació —una recerca— i no pas un simple estat de la qüestió. D'altra banda, he tingut molt present que actualment la comparatística literària no parla tant d'*influències* d'un autor sobre un altre, com de *confluències*: el que un creador cerca en un altre són els mitjans expressius per formular el

que ell ja sent; com diu Enric Bou parlant de Maragall i Novalis, «el poeta català utilitzà el pensament poètic i l'exemple del poeta alemany *per tal de retrobar-se a si mateix*».¹⁹⁸ La recerca de fonts no persegueix, doncs, establir relacions de causa-efecte, sinó trobar experiències intel·lectuals afins i, sobretot, presentar l'autor objecte d'estudi no pas com un escriptor isolat, sinó com un creador que té unes determinades experiències lectores, que forma part d'un temps concret, i que s'adreça a un públic conegut amb un «horitzó d'expectatives» propi d'aquell moment.

Sobre Maragall s'ha publicat molt, fins al punt que la bibliografia que ha generat esdevé difícilment abastable en la seva totalitat. Ja el 1926 Josep Pla constata que s'havien escrit «dues o tres tones de paper sobre el poeta».¹⁹⁹ A l'Arxiu Maragall es conserven milers de treballs dedicats a l'escriptor —els anteriors a 1961 són referenciats a l'edició de 1960-61 de les *Obres completes*.²⁰⁰ Es tracta d'un conjunt més extens que no pas intens, segons el judici expressat el 1960 per Josep Benet.²⁰¹ En alguns casos són simples retalls de diaris i altres treballs dispersos (n'hi ha uns 10.000);²⁰² és cert que no tots tenen interès, però també ho és que s'hi poden fer autèntiques troballes. De 1961 ençà s'ha avançat força en l'edició crítica de l'obra maragalliana, en el coneixement de determinats episodis de la seva vida, en l'estudi de la seva poesia i de la seva poètica, i en l'esclariment de les seves afinitats intel·lectuals. Hi ha encara, però, moltes tasques pendents. Una d'elles és la d'una bona biografia de Maragall: les existents són en general poc ambicioses i elaborades amb una metodologia que, en la major part dels casos, és només vagament científica. A part de la recerca imprescindible en altres arxius públics i privats, a l'Arxiu Maragall mateix hi ha encara molt material que no ha estat utilitzat pels biògrafs de Maragall, i que pot aportar molts elements al coneixement de la seva trajectòria.

En l'àmbit filològic, la manca d'una edició crítica de l'obra completa de Maragall fa que el lector i l'estudiós treballin amb un text sovint poc fiable. És el cas de l'extens corpus

¹⁹⁸ BOU, «*La llum que ve del nord*», p. 13 (el subratllat és meu). Reflexions semblants es troben a CAIROL, *Maragall i Novalis*, p. 6 («La tradició poètica moderna actua més aviat com una enorme reserva on les idees circulen lliurement. En aquestes circumstàncies, és pràcticament impossible d'atribuir la coincidència d'idees en dos autors a una influència directa entre ells») i p. 42 («Moltes de les idees de Novalis, que retrobem també en Maragall, formen part [...] d'una *atmosfera d'època* en la qual es va formar el poeta català»). En canvi, ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 20-21, sense excloure el terme *confluència* per als autors als quals Maragall s'acosta de manera esporàdica, prefereix parlar d'*influències* en el cas dels grans mentors de Maragall.

¹⁹⁹ Josep PLA, «El senyor Maragall», dins *Llanterna màgica. Capítols de novel·les – Viatges sense objecte – Retrats*, Diana, Barcelona, 1926, p. 192.

²⁰⁰ «Bibliografia sobre Maragall i la seva obra», dins Joan MARAGALL, *Obres completes*, II, Selecta, Barcelona, 1960, p. 1123-1180.

²⁰¹ Josep BENET, «Una iniciativa», *Serra d'Or*, núm. 3-4 (març-abril 1960), p. 15, recollit dins *Fets i personatges*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1981, p. 11.

²⁰² Extrec la dada de Maria Dolça TORMO i Carme FRANCH (coordinació), *Casa Museu Joan Maragall*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2004, p. 103.

d'articles al *Diario de Barcelona*: una part fou antologat l'any 1904 en un volum d'homenatge en què Maragall tingué una intervenció notable,²⁰³ i d'altra banda a l'Arxiu Maragall es conserven un bon nombre de retalls dels articles amb esmenes manuscrites de l'autor; quan llegim aquests articles en qualsevol edició de les obres completes aquestes no ens informen si el text que presenten incorpora o no les esmenes introduïdes per l'autor en el volum de 1904 o en alguns dels articles conservats amb correccions manuscrites a l'Arxiu Maragall; la manca d'aparat crític ens impedeix de conèixer, a més, l'abast d'aquestes correccions. El fet és que l'edició de les obres completes no incorpora les esmenes del volum de 1904, però sí les dels retalls del *Diario de Barcelona* conservats a l'Arxiu Maragall; es tracta, doncs, d'un criteri arbitrari, perquè en uns casos se segueix el primer testimoni conservat, i en els altres el darrer. Quan llegim en les obres completes l'elogi «Del pueblo», amb aquest títol i en una secció titulada «Elogios»,²⁰⁴ el que de fet llegim és l'article «Diálogo sobre el pueblo» publicat a *La Lectura* el 1908,²⁰⁵ sense les correccions que Maragall hi va fer posteriorment a l'hora d'incorporar l'article al volum *Elogios*,²⁰⁶ de manera que l'única esmena de Maragall que ha passat a les edicions del text ha estat el canvi de títol. El mateix es pot dir de l'article «La hazaña», incorporat a *Elogios* amb el títol de «Preliminar».²⁰⁷ En canvi, «La iglesia cremada» sí que es va editar amb les correccions autògrafes que Maragall va fer sobre l'exemplar imprès de *La Veu de Catalunya*, sense que cap nota ho adverteixi, de manera que, fins que Benet no ho va assenyalar,²⁰⁸ el lector de les obres completes hi llegia —sense saber-ho— un text que no era exactament el mateix al divulgat en vida de Maragall.

Aquesta mena de problemes ha generat nombrosos errors en els estudiosos, que han hagut de treballar sobre una base filològicament molt feble. Un exemple concret: el 1895, a «La ley del progreso», Maragall ressenya el discurs homònim pronunciat per Narcís Pla i Deniel a l'Acadèmia Calasància de Barcelona i publicat aquell mateix any. Totes les idees de l'article estan basades en aquest discurs, que Maragall elogia sense cap reserva. Ara bé: en l'exemplar que conservava del seu article, Maragall va ratllar-hi totes les referències al

²⁰³ La intervenció de Maragall en el volum *Artículos (1893-1903)*, Fidel Giró, Barcelona, 1904 —que li fou ofert com a homenatge—, no ha estat estudiada; tanmateix, es pot documentar que va intervenir en la recopilació del material (carta de Josep Carner del 2 de maig de 1903, *Epistolari de Josep Carner*, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina, vol. I, Curial, Barcelona, 1994, p. 249; carta de Josep Carner del 9 de febrer de 1904, *ibid.*, p. 250; carta a Salvador Albert del 28 d'octubre de 1908; I, 923b; carta a Carles Rahola del 5 de març de 1906; I, 1073b), en la correcció de proves (carta a Clara Noble del 21 de juliol de 1904; AM mrgll-Mss. XIV-7-124) i en l'elecció del títol (carta de Josep Carner del 18 de maig de 1904, *Epistolari de Josep Carner*, vol. I, p. 251).

²⁰⁴ II, 56b-63b.

²⁰⁵ «Diálogo sobre el pueblo», *La Lectura* (mayo 1908), p. 1-12.

²⁰⁶ AM mrgll-Mss. 7-26-2/1-6.

²⁰⁷ Ho assenyala Lluís QUINTANA I TRIAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 221.

²⁰⁸ Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Edicions 62, Barcelona, 1992 (primera edició: Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1963), p. 197, nota 34.

discurs que el motivava, i les obres completes es van fer respectant aquestes supressions. El resultat és un article completament nou, en què el que era un simple *compte-rendu* de les idees d'un altre es converteix en l'explicitació directa de les idees de l'articulista sense que el nom de Pla i Deniel aparegui enlloc. Aclarida la història filològica d'aquest text, el comentari que en feia Eugenio Trías queda, no pas invalidat, però sí poc precís i gairebé ingenu: Trías dóna molta importància al fet que Maragall, a «La ley del progreso», posa en relació el positivista Spenser amb el místic Luis de Granada: la bibliografia secundària, diu Trías, ha ignorat «pasadizos subterráneos que Maragall, sin embargo, supo transitar: los que permiten enlazar Nietzsche con san Agustín, Spencer con fray Luis de Granada».²⁰⁹ És evident que Maragall subscriu les idees de Pla i Deniel —i la supressió del seu nom no fa sinó reforçar-ho—, però també ho és que el fet que tot l'article provingui del discurs d'un jurista de l'època ens impedeix atribuir a Maragall la perspicàcia i originalitat d'establir una relació insòlita entre un positivista del XIX i un místic del XVI.

La deficient qualitat filològica de les edicions ha hipotecat sense culpa, doncs, molts dels estudis posteriors. Si a aquests problemes hi afegim una ordenació arbitrària de la poesia,²¹⁰ un epistolari incomplet i deliberadament retallat, uns criteris lingüístics no uniformes ni explícits,²¹¹ i el fet que des de 1961 fins avui han aparegut nous textos de Maragall, és evident la urgència amb què cal emprendre una nova edició de les obres completes que ofereixi plenes garanties textuais. Pel que fa a l'epistolari, un cop publicades les cartes adreçades a Lloret, potser la necessitat més urgent és l'edició del riquíssim corpus adreçat a Clara Noble, d'un gran interès no solament per a l'establiment de la biografia de Maragall —l'estada a Madrid i les set estades a Cauterets es poden conèixer detalladament gràcies a aquest epistolari—, sinó també per a la datació precisa d'alguns poemes, el coneixement del procés de redacció d'alguns textos, l'esclariment de les seves lectures, dels seus contactes amb alguns intel·lectuals (portuguesos, per exemple)... L'ampli ús que s'ha fet de les cartes a Clara Noble en aquesta recerca permet intuir la importància d'aquest epistolari. Cal confiar, doncs, que se superaran aviat les dificultats que han obstaculitzat fins ara la publicació d'aquest corpus epistolar: sembla poc oportú continuar posant sota reserva uns textos que, bé que pertanyents a la intimitat matrimonial, són els d'un home públic mort fa gairebé cent anys i que, d'alguna manera, ens pertany a tots. Potser no és gratuït recordar la correspondència de l'any 1912 entre Clara Noble i Josep Pijoan, quan davant els dubtes d'aquest sobre l'oportunitat d'escriure sobre Maragall per al públic, Clara Noble li responia: «¿No sería egoísmo de mi parte y de la suya si yo le dijese quedese todo, cuando

²⁰⁹ TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 23-24. Ho desenvolupa a *ibid.*, p. 88-89.

²¹⁰ Ho assenyala Glòria CASALS, «Notes sobre les edicions pòstumes de la poesia de Joan Maragall», *Els Marges*, núm. 43 (febrer 1991), p. 77-87.

²¹¹ Per aquest tema, vegeu CASALS, *ibidem.*, i MORETA, «La transmissió impresa de la prosa de Maragall», dins «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 50-77.

justamente Vd. es uno de los que más pueden decir la verdad?» El que val per als records de Pijoan, ¿no pot valer també per als documents de Clara?

Més enllà de la tasca filològica pendent, hi ha encara molts àmbits d'estudi de Maragall pendents de colonització. Així, el pensament polític de Maragall espera encara un estudi aprofundit, no tant pel que fa a les seves idees sobre el catalanisme o l'iberisme, que han estat força explorades, sinó pel que fa als seus posicionaments sobre les formes de govern, l'eix dreta-esquerra, la qüestió obrera, el socialisme, l'anarquisme, el terrorisme i la violència d'Estat, etc.; Maragall va ser un influent comentarista polític i un pensador polític gens superficial, de manera que les seves idees en aquest àmbit mereixen una aproximació seriosa que es troba a faltar a l'hora de llegir aquests textos. En el camp estètic, si bé els principals textos definidors de la seva poètica han estat molt explorats, encara no s'ha tocat fons a l'hora d'avaluar les possibles influències d'aquesta teoria sobre la praxi de Maragall no solament com a poeta, sinó també com a prosista i com a crític. També en el camp estètic caldria un estudi estilístic de l'obra maragalliana que ens permeti afrontar amb valentia qüestions com el poc domini tècnic sobre el vers que se li ha atribuït sovint, la seva capacitat a l'hora de cultivar la ficció (en vers i en prosa), la tècnica emprada en la prosa no ficcional, el lèxic... I, naturalment, el seu domini de la prosa castellana, tan conreada per l'escriptor i que caldria rescatar dels llimbs acadèmics en què es troba (la filologia catalana no estudia les qüestions lingüístiques i retòriques d'aquests textos perquè no són catalans, i la filologia castellana tampoc no ho fa perquè no sent que Maragall formi part del seu cànon). Un altre aspecte de l'estètica maragalliana a treballar és la música, un tema al qual es podria dedicar més d'una tesi doctoral, segons el parer d'un expert en la matèria.²¹² Sobre el Maragall advocat —o, potser millor, jurista—, el Maragall periodista i el Maragall traductor, hi ha encara molts aspectes ignorats i que mereixerien estudis monogràfics. En tot cas, qui dedica una tesi doctoral a Maragall ha de treballar amb la bibliografia existent i tractar de suplir —en la mesura del possible— algunes de les llacunes amb la recerca pròpia.

3.2 *La biblioteca de Maragall*

A l'hora de recollir les lectures de Maragall he tingut en compte la seva biblioteca particular, conservada a l'Arxiu Maragall. Calculo que el nombre d'obres d'aquesta biblioteca és de 871.²¹³ Si en descomptéssim els volums en què Maragall hi té una intervenció directa —com

²¹² Conferència de Jaume Radigales a l'Arxiu Joan Maragall sobre «Maragall i Mozart», pronunciada el 15 de juny del 2006 en el marc d'un acte organitzat per la Biblioteca de Catalunya i la Fundació Joan Maragall.

²¹³ L'obtenció d'aquesta xifra és força complexa. Els catàlegs de la biblioteca personal de Joan Maragall i de la de Josep Maragall i Vilarosal (pare del poeta) estan integrats en el catàleg de la Biblioteca de Catalunya (<http://www.bnc.es/catalegs/corrent/catalan/inici.php>). Per saber si un títol pertany a alguna d'aquestes biblioteques

a autor, traductor o prologuista—, els que rep per motius professionals —a fi de ressenyar-los al *Diario de Barcelona*, on va exercir la crítica literària— i els que li envien admiradors i col·legues, no en quedarien gaires que responguessin clarament a les seves tries personals. És perillós extreure conclusions de les tries o dels obsequis, perquè —com afirmen Domínguez i Pons— «els llibres que comprà no tenen perquè acreditar-nos un interès positiu de l'escriptor; ni els volums obsequiats pels seus autors o traductors poden considerar-se aliens als seus gustos o predileccions literaris»;²¹⁴ amb tot, sempre és més probable que respongui als gustos personals un llibre adquirit que no pas un llibre regalat.²¹⁵ Sigui com sigui, la

cal consultar el registre MARC de cada entrada, on consta la indicació «Biblioteca personal de Joan Maragall» o «Biblioteca personal de Josep Maragall i Vilarosal», segons el cas. Per fer una cerca específica dins una d'aquestes dues biblioteques cal fer una «Consulta avançada» i posar, en una de les consultes, «Biblioteca personal Joan Maragall» o «Biblioteca personal Vilarosal» com a paraula clau; a la segona consulta es pot posar la paraula clau de títol, general, d'autor o de matèria que es desitgi cercar. Si aquesta segona consulta es deixa en blanc apareix el nombre total d'entrades de la biblioteca escollida: 948 en el cas de la biblioteca de Joan Maragall, i 158 en el cas de la de Josep Maragall Vilarosal. Ara bé, la primera de les xifres és incorrecta, perquè hi ha catorze títols de la biblioteca de Josep Maragall en què, al llarg de la fitxa corresponent, apareix la paraula «Joan», de manera que també consten entre les entrades amb la paraula clau «Biblioteca personal Joan Maragall», tot i no pertànyer a aquesta biblioteca. Si es resten, doncs, aquestes 14 entrades de les 948, obtenim la xifra de 934. D'aquesta xifra cal fer-ne encara una nova sostracció, ja que tant a la biblioteca de Joan Maragall com a la paterna hi ha algunes entrades posteriors a la mort dels seus suposats posseïdors, de manera que, en bona lògica, convé no comptabilitzar-les. En el cas de la biblioteca de Joan Maragall, si es fa una cerca amb la paraula clau «Biblioteca personal Joan Maragall» i es restringeix a publicacions datades a partir de 1912, el resultat dóna 68 entrades *intruses*; cap d'aquestes entrades correspon a la biblioteca paterna, de manera que en aquest sentit no hi ha el perill de sostreure-les dues vegades, però cinc d'elles corresponen a publicacions periòdiques o llibres amb més d'un volum els primers números dels quals són anteriors a 1912, de manera que la pertinença a la biblioteca personal de Joan Maragall és correcta; això fa que haguem de sostreure només 63 entrades de la xifra de 934, la qual cosa dóna 871 entrades de la biblioteca personal de Joan Maragall. En el cas de la biblioteca personal de Josep Maragall, estrictament parlant caldria descartar-ne totes les entrades posteriors a 1901, any de defunció del posseïdor; ara bé, la biblioteca de Josep Maragall devia seguir viva els anys següents, ja que al pis de Josep Maragall al carrer Trafalgar hi van seguir vivint la seva viuda i les germanes solteres de Joan Maragall, de manera que els volums incorporats entre 1901 i 1911 van continuar a l'abast de Joan Maragall i són, per tant, rellevants per a l'estudi de les biblioteques relacionades amb el poeta. Si restringim, per tant, la cerca dins la biblioteca paterna als volums posteriors a 1911, obtenim cinc entrades *intruses*, una de les quals correspon a una publicació periòdica amb un volum (l'existent a la biblioteca de Josep Maragall) de 1901, de manera que de la xifra de 158 entrades de la biblioteca paterna cal restar-ne només 4, la qual cosa dóna com a resultat 154 entrades. (Totes aquestes consultes al catàleg de la BC van ser fetes el 8-IX-2006.) Finalment, cal tenir en compte que en tot moment parlo d'entrades, és a dir, d'obres, no pas de volums. Algunes entrades corresponen a obres que consten de més d'un volum —cadascun dels quals té el seu topogràfic—, tot i que també hi ha casos de volums que presenten, enquadernats unitàriament i amb un mateix topogràfic, dos llibres diferents, cadascun dels quals té entrada pròpia al catàleg. Un exemple del primer cas són els set volums que Maragall posseïa de les obres completes de Heine (*Heinrich Heine's Sämmtliche Werke: Bibliothek Ausgabe*, Hoffmann und Campe, Hamburg, 1885; AM 3-1-9, 3-1-10, 3-1-11, 3-1-12, 3-1-13, 3-1-14, 3-1-15). Un exemple del segon cas són dues edicions de la Bibliothèque Nationale de France enquadernades conjuntament (AM 3-1-d-12): GOETHE, *Faust. Tragédie*, Librairie de la Bibliothèque Nationale, París, 1877, i W. SHAKESPEARE [*sic*], *Hamlet*, traduction de Letourneur, Librairie de la Bibliothèque Nationale, París, 1880.

²¹⁴ Marta DOMÍNGUEZ I SENRA i Teresa POUS I MAS, «Els llibres de les literatures no hispàniques conservats a la biblioteca de Joan Maragall», *Ateneu. Revista de cultura*, núm. 12 (4t. trimestre 1987), p. 20 [116].

²¹⁵ Josep PLA, *Joan Maragall. Un assaig*, dins *Obra completa*, X, *Tres biografies*, Destino, Barcelona, 1968, p. 132-133, atribueix a Pijoan aquestes paraules, que desacrediten els llibres regalats al poeta: «Maragall tenia dues biblioteques. Una, al mateix despatx —una prestatgeria adossada lateralment a la seva taula. En aquest lloc, hi solia rebre les visites, i la concentració de llibres s'anava fent amb els que li anaven regalant. Si de vegades —sovint— les biblioteques assenyalen la direcció del pensament del seu propietari, aquesta no indicava res de particular. Davant les visites de totes les procedències que el poeta rebia, considerà que el millor era presentar una biblioteca d'una total

biblioteca de Maragall no es pot considerar voluminosa: som lluny dels quatre mil volums de la biblioteca de Verdaguer o dels tres mil de Riba, per citar només dos exemples d'escriptors d'una generació anterior i una de posterior a la de Maragall. Amb tot, cal tenir present que el de Verdaguer «és un cas insòlit [...] d'obsessió llibrera», ja que «al seu temps poques persones, si no eren adinerades i ocioses, es dedicaven a adquirir una biblioteca extensa per al propi ús».²¹⁶ El cas de Riba s'explica fàcilment pel caràcter professional de les seves recerques i per la seva personalitat de «pacient i conscient bibliòfil».²¹⁷ De fet, la biblioteca de Maragall no és tant lluny de, per exemple, la biblioteca de Nietzsche, que segons el primer catàleg que se'n féu constava de 1.077 volums²¹⁸ (el nombre total de volums que foren posseïts per Nietzsche és difícil de determinar perquè l'autor mateix en vengué un bon nombre i, després de la seva mort, la seva germana en féu desaparèixer alguns i en regalà d'altres),²¹⁹ o de la biblioteca de Valéry, que sembla que constava d'uns 1.500-2.000 volums.²²⁰

En tot cas, la migrada biblioteca privada de Maragall no significa que el seu posseïdor llegís poc. Malgrat el que s'ha afirmat sovint, Maragall va ser un lector notable i, de jove, fins i tot voraç. La seva avidesa lectora dels anys d'adolescència i joventut, que testimonien tant les «Notes autobiogràfiques» com les cartes a Lloret i a Freixas, va disminuir segurament amb el temps, però les crítiques de llibres publicades al *Diario de Barcelona* mostren clarament el coneixement que Maragall tenia no solament del que es publicava, sinó també del que havien publicat els autors ressenyats al llarg de la seva trajectòria. Les cartes als joves escriptors que sotmeten al seu judici manuscrits i obres publicades mostren també la seva gran rapidesa a l'hora de llegir i jutjar literatura, prova inequívoca de la seva experiència lectora. Malgrat això, s'ha dit sovint —potser, en part, per la migrada biblioteca de Maragall i, en part, pel fet que l'escriptor defugi citacions i erudició als seus escrits—,²²¹ que

innocuïtat. Però tenia una altra biblioteca, prop de la seva cambra, d'accés purament personal.» De fet, el text d'ORS, «Signe de Joan Maragall en la història de la cultura», p. I-XXV (I, 1253a-1261b) —que podria haver influït també en el relat de Pla/Pijoan—, parteix de la consideració d'una doble biblioteca de Maragall —pública i privada—, i del descobriment, a la privada, de l'obra d'Espinoza, que explicaria el panteisme maragallià.

²¹⁶ Ricard TORRENTS, «Lectures de Verdaguer», dins *Verdaguer. Un geni poètic. Catàleg de l'exposició commemorativa del centenari de la mort de Jacint Verdaguer (1902-2002)*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2002, p. 41-56 (44).

²¹⁷ Jaume MEDINA, *La Biblioteca de Carles Riba—Clementina Arderiu*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2006, p. 47.

²¹⁸ Paolo D'IORIO i Frank SIMON-RITZ, «Le catalogue multimédia de la bibliothèque de Nietzsche», dins *Bibliothèques d'écrivains*, sous la direction de Paolo D'Iorio et Daniel Ferrer, CNRS, París, 2001, p. 145-169 (154).

²¹⁹ *Ibid.*, p. 146-147 i 153

²²⁰ Judith ROBINSON-VALÉRY i Brian STIMPSON, «La bibliothèque de Valéry: traces de lectures, catalogue et corpus des notes marginales», dins *Bibliothèques d'écrivains*, p. 195-224 (198).

²²¹ Pel rebuig a les citacions erudites en Maragall, vegeu QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 88-97 i 264; Ramon PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 44), Barcelona, 1998, p. 6, i ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 55 i 94-95. Aquest fenomen ja fou detectat per ORS, «Signe de Joan Maragall», p. II-III (I, 1253b-1254a), que parla d'un «franciscanisme intel·lectual, a cobert de tot retret de pedanteria», que el feia «púdic de la menor referència traint

Maragall no fou un gran lector.²²² Ell mateix va contribuir a fixar aquesta imatge. L'any 1902, després de resumir a Unamuno l'estada al Montseny amb Pijoan, exclamava: «¡Ay, amigo mío: he vuelto hecho un bienaventurado! ¡qué fuerte he sentido el *excelsior!* ¿Qué son al lado de esto los Diálogos de Platón? Un libro.»²²³ El menyspreu per la cultura llibresca apareix sovint en els textos maragallians. En altres ocasions, fa gala de valorar només els clàssics i ignorar deliberadament la resta. Així, l'any 1903 explicava a Caterina Albert: «En quant a llibres, jo crec que les grans deixes són els millors, perquè el temps els ha posat a prova, i els que han restat és perquè tenen un fons humà veritable; mentres que els nous, frèvoles corrents momentànies, poden fer-nos-els semblar bons amb engany.»²²⁴ Un any més tard hi insistia:

Lo poc que he llegit ha sigut de jove, perquè des de ja fa anys n'he perdut quasi del tot l'apetència, i sols em plau rellegir, millor dit, encantar-me grans estones davant de les quatre o cinc obres immortals en les que totes les demés estan sublimement contingudes, i davant tot lo que em ve als ulls i a les orelles de directament popular que és la font eterna d'aquelles obres i les altres.²²⁵

En aquest fragment és sincer en reconèixer que de jove fou un gran lector, i també en manifestar la predilecció per les grans obres de la literatura universal més que per l'erudició: Maragall s'enfrontava als problemes intel·lectuals que es plantejava llegint directament la *Iliada*, *La República* de Plató, l'Evangeli de Joan, *Les confessions* de sant Agustí, *La divina comèdia*, el Quixot, el teatre de Shakespeare o el *Faust* de Goethe, per posar uns pocs exemples.²²⁶ Però això no vol dir que no llegís també els seus contemporanis: els seus articles i cartes ho proven clarament. Només un exemple: la carta a Josep Pijoan del 6 d'agost de 1906:

He llegit els versos d'en Díez Canedo. No va ser vostè qui m'ho va dur? Sab l'adreça de l'autor? Estan bé, aquests versos, però tot lo d'aquesta joventut castellana ho trobo... trist.

erudició». SERRAHIMA, *Joan Maragall*, p. 79, fa constar que tenia «una cultura vasta i sòlida —més que molts no pensen—, i sobretot perquè no cercà de fer-se una cultura per lluir-la, sinó per cercar a través d'ella la veritat de la manera més sincera i més fervent».

²²² RIBA, «Per què he votat Joan Maragall», p. 213, defineix Maragall com «impressionable desultori lector». Jaume TUR, *Maragall i Goethe. Les traduccions del Faust*, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1974, p. 44, considera: «Tampoc no llegí molt; era home de lectura lenta i meditada, que tornava als mateixos llibres un cop darrere l'altre, com podem veure per les anotacions al marge de les pàgines.»

²²³ Carta a Miguel de Unamuno del 6 de novembre de 1902 (*Joan Maragall y Miguel de Unamuno, una amistad paradigmática. Cartas, artículos, dedicatorias, poemas*, edició de Carles Bastons, prólogo de Adolfo Sotelo, epílogos de Pere Maragall y Miguel de Unamuno, Milenio, Lleida, 2006, p. 57).

²²⁴ Carta a Caterina Albert del 2 de febrer de 1903 (I, 940a).

²²⁵ Carta a Caterina Albert del 10 de febrer de 1904 (I, 949a).

²²⁶ Per dir-ho amb Pijoan: «Els seus llibres eren els grans llibres: la Bíblia y Homer, y en la seva joventut, també Goethe.» Josep PIJOAN, «Don Joan Maragall», *La Veu de Catalunya* (10-II-1912) (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 537).

També he llegit «Os simples» d'en Guerra Junqueiro, qu'és de lo mellor qu'he vist de tot lo contemporani. També fullejo un llibre curiosíssim que'm regalà el metje de Tossa: una «Arte poética» de Rengifo, editada a Barcelona el 1724, que n'hi ha per *sucar-hi cadiras*, que diuen els chistosos de las peñas. També llegeixo la novel·la de «Jaime el Barbudo».²²⁷

No tot era, doncs, encantar-se davant «les quatre o cinc obres immortals en les que totes les demás estan sublimement contingudes». El mateix Pijoan va donar testimoni de l'activitat lectora de Maragall en una descripció de la seva vida quotidiana:

En Maragall es llevava tard, quan la casa feia ja hores que marxava. Esmorzava sol, amb un bocí de pa i mantega i xocolata i després de llegir el diari sortia amb el seu barretet una mica de gairell, sovint cap a la muntanya [...]. Altres dies baixava a Barcelona, i passava dues o tres hores a l'Ateneu fullejant revistes i llibres nous. En Maragall estava molt més enterat del que passa pel món del que la gent es creu i del que ell mateix volia fer-nos creure.²²⁸

Pijoan detecta correctament aquesta actitud de Maragall d'intentar «fer-nos creure» que llegia poc o que no estava al dia.²²⁹ Una actitud que l'emparenta de nou amb Valéry, que proclamava un rebuig per la lectura que es trobava molt lluny de la seva praxi real. El cas de Maragall obeeix al seu propi ideari, favorable a una expressió que derivi de la vida i no pas de la lectura: a Maragall li interessava presentar la seva obra com un fruit espontani de les seves emocions i vivències, a les antípodes dels productes de laboratori fabricats a partir d'obres d'altri. Per això, un dels retrets que fa als joves escriptors que sotmeten textos al seu judici és el caràcter evident de les lectures assimilades per l'autor. A Puig i Ferrer, per

²²⁷ Carta a Josep Pijoan del 6 d'agost de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 361). A la biblioteca de Maragall es conserven dues obres de Díez Canedo: Enrique DÍEZ-CANEDO, *Versos de las horas*, Imprenta Ibérica, Madrid, 1906 (AM 2-2-47, sense marques de lectura en el cos del llibre, però amb quatre títols i versos del volum anotats per Maragall a la coberta), i Enrique DÍEZ-CANEDO, *La visita del sol*, Librería de Pueyo, Madrid, 1907 (AM 2-3-47, amb marques de lectura a l'índex). Tots dos volums estan dedicats per l'autor a Maragall. A la carta a Francesc Pujols del 2 de gener de 1907 (I, 1065b-1066a) parla amb certa extensió de Díez Canedo. De les altres dues obres citades per Maragall, es conserva a la seva biblioteca [Abiblio Manoel] GUERRA JUNQUEIRO, *Os simples*, Parceria Antonio Maria Pereira, Lisboa, 1898⁺ (AM 2-2-55), amb anotacions de vocabulari amb una lletra que no és la de Maragall (podria ser de X. Monsalvatge, anterior posseïdor del volum). (Sobre la literatura portuguesa en la biblioteca de Maragall, vegeu Víctor MARTÍNEZ-GIL, *El naixement de l'iberisme a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1997, p. 228-230.) Els altres dos volums es conserven a la biblioteca paterna: Juan DIAZ RENGIFO, *Arte poética española, con una fertilissima sylva de Consonantes Comunes, Proprios, Esdruxulos, y Reflexos, y un Divino Estimulo del Amor de Dios*, Imprenta de Maria Marti, Barcelona, 1724 (AM Inv. 97); Gregorio PEREZ DE MIRANDA [pseudònim de Ramón LÓPEZ SOLER], *Jaime el Barbudo, ó sea La sierra de Clevillente. Novela*, Imprenta de A. Bergnes, Barcelona, 1832 (AM Inv. 235). El fet que, fins fa poc temps, la biblioteca paterna no estigués catalogada, va dur Osvald CARDONA, *Art poética de Maragall*, Selecta, Barcelona, 1971, p. 13-23, a reflexionar llargament sobre l'absència d'aquesta obra a la biblioteca maragalliana; tampoc no hi va tenir accés Anna M. Blasco, però va encertar en la identificació de l'obra *Jaime el Barbudo* en l'anotació de la carta a *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 361.

²²⁸ PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, p. 74.

²²⁹ Ja a «Don Joan Maragall», *La Veu de Catalunya* (10-II-1912) (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 536), Pijoan subratllava, després de citar una carta de Maragall parlant de les seves lectures: «He volgut, aposta, parlar de les seves lectures, perquè no's cregui may que fou ell mestre deliberat d'ignorancia per afavorir l'espontaneïtat poètica.»

exemple, el primer que fa en comentar-li els *Diálechs dramátichs* que aquest acabava de publicar és retreure-li la influència de «lecturas d'un gran autor modern principalment».²³⁰ Ara bé, aquesta actitud contrària a deixar-se influir per les lectures en cap moment no duu Maragall a censurar la lectura en si. A la mateixa carta a Puig i Ferrerter reconeix que el seu interlocutor es troba en l'edat de la receptivitat i que, per tant, «no se li pot fer cap càrrech de que s'hagi deixat influir per lectures en el seu sentiment de la vida: es lo natural, y fins lo necessari».²³¹ El que li cal, però, és que l'assimilació de les lectures es tradueixi «en sustancia propia»: convé que «ben aviat assimili tot lo adquirit en sustancia propia, y veji la vida ab ulls ben personals: llavors els seus ulls d'artista penetrant fortment las cosas li farán olvidar tot reflexe d'altri. Pósis llavoras ab la vida á solas, vostè y ella, y ningú mes, y parli.»²³² El verb clau aquí és *oblidar*: perquè només es pot oblidar allò que hom ha après, de manera que el que està pressuposat —i aprovant— Maragall és una prèvia experiència de lectura. La proposta de Maragall no és, doncs, un espontaneisme ingenu sinó el que Apollinaire en dirà «l'oblit després de l'estudi»:²³³ cal desfer-se de la tradició perquè «no es pot anar pertot arreu transportant el cadàver del pare»,²³⁴ però aquesta operació només la pot realitzar qui coneix perfectament la tradició. Es tracta, en definitiva, de la «docta ignorància» de Nicolau de Cusa, o fins i tot de la «nova innocència» de què parla Raimon Panikkar.²³⁵ En l'article «De la pureza en la poesía» Maragall explica com l'obra de Dante es beneficia dels amplis coneixements de l'autor i de la seva capacitat d'oblidar-los: «Cuanto *más elevado entendimiento, más cultura, más amor* haya en un poeta, *más noble será su emoción y más trascendental su olvido*; pero en el momento poético, *olvido* ha de haber de todo lo que no sea su emoción».²³⁶ I, després d'una citació de tres versos del *Paradis*, declara: «Si Dante no hubiera sido *un teólogo y un sabio*, su emoción no habría hablado de esta manera; pero al hablar así, el teólogo y el sabio era simplemente un niño poeta; y por esto en los tres versos la omnipresencia de Dios inunda el corazón de todo hombre, como no lo haría un capítulo de teología ni aun otros versos del mismo Dante menos *olvidado de su saber*».²³⁷

Cal, doncs, intruir-se, però cal també oblidar la instrucció. Tota escriptura que sembli el resultat massa immediat d'una anterior experiència de lectura ha de ser rebutjada. Per això

²³⁰ Carta a Joan Puig i Ferrerter del 13 de desembre de 1904 (Narcís GAROLERA, «De Joan Maragall a Joan Puig i Ferrerter. Vuit cartes inèdites», dins *Miscel·lània Giuseppe Tavani 1*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XLII), Barcelona, 2001, p. 78).

²³¹ *Ibid.*, p. 79. Els subratllats són meus.

²³² *Ibidem*. Els subratllats són meus.

²³³ Guillaume APOLLINAIRE, *Els pintors cubistes. Meditacions estètiques*, traducció de Xavier Dilla, Quaderns Crema, Barcelona, 2000, p. 10.

²³⁴ *Ibid.*, p. 11.

²³⁵ Sobre el concepte de «nova innocència», vegeu Raimon PANIKKAR, *La nova innocència*, Proa, Barcelona, 1999², p. 29-50.

²³⁶ «De la pureza en la poesía», *Diario de Barcelona* (3-IV-1902) (II, 182b).

²³⁷ II, 183a. Els subratllats són meus.

desaconsella insistentment la publicació de llibres als joves lletraferits que li mostren les seves creacions literàries. I per això es complau a tractar desdenyosament la cultura escrita i a criticar la professionalització de l'escriptor. «Demasiado ciega es la fe de nuestros tiempos en la letra de molde», afirma en un article en què denuncia la vanitat que s'amaga en tota voluntat de publicar.²³⁸ L'escriptor ha de parlar quan sent que té alguna cosa a dir; però això no passa mai «a plazo fijo»,²³⁹ que és com parlen els periodistes i altres escriptors que han fet de parlar la seva professió, incorrent així en sacrilegi.

Tanmateix, i malgrat la seva insistència a reclamar una escriptura que n'estigués alliberada, Maragall valora la cultura escrita. Només una gran estimació per la tradició literària explica que, als 25 anys, considerés un llibre —el *Werther*— com allò que l'havia convertit de noi en jove; i només aquesta gran estimació explica que, prop dels 50 anys, inclogués en el centre d'una confessió poètica íntima com és el «Cant espiritual» un conscient fenomen d'intertextualitat: la citació explícita del *Faust* de Goethe. També les traduccions a què es lliurà Maragall proven, òbviament, el seu amor per la literatura. La lectura és un *instrument* indispensable per enfrontar-se als problemes. El que pretenia Maragall amb el desdeny de la cultura llibresca era precisament cridar l'atenció sobre aquest caràcter *instrumental*, i no pas substancial: Maragall no és Borges, i el seu somni no és per tant el d'una biblioteca infinita. Com que concep la lectura com a instrument i no com a finalitat —lloc de pas i no lloc d'arribada—, podem trobar en Maragall un lector notable, però no un bibliòfil. Tot i que no era insensible a les qualitats del llibre com a objecte,²⁴⁰ pràcticament mai no els adquirí per les seves qualitats de bibliòfil, poques vegades els enquadernà i no féu servir l'ex-libris que li féu Alexandre de Riquer l'any 1911:²⁴¹ Maragall comprava els llibres que li interessava llegir i treballar. Això explica el fet que molts d'ells continguin subratllats i altres marques de lectura. L'escriptor marca els seus llibres fins i tot amb tinta i amb llapis de colors, perquè són instruments de treball i no objectes de veneració. Ell mateix parlava del seu costum d'assenyalar els llibres en una carta a Carles Rahola: «Jo d'aquest llibre ja n'he triat

²³⁸ «Examen de conciencia», *Diario de Barcelona* (8-VIII-1905) (II, 225b).

²³⁹ «Escrivor», *La Lectura* (VI-1904) (II, 218b). Reflexions semblants es troben a «El derecho de hablar», *Diario de Barcelona* (30-I-1902) (II, 177a-178b).

²⁴⁰ A «Un libro», *Diario de Barcelona* (26-VI-1902) (II, 189b-191b), Maragall remarca que hi ha llibres cuidats com a objecte: «las letras, el papel, la cubierta, la ornamentación forman un conjunto externo que por sí solo representa algo» (II, 190b). A «Un libro piadoso», *Diario de Barcelona* (20-XI-1902) (II, 198b-200a), acaba la ressenya d'una obra l'Alexandre de Riquer amb un elogi de l'edició, fent referència al «exquisito material» (II, 200a) del llibre, a la coberta i a les orles de cada pàgina. A la carta a Felip Cortiella del 13 de juliol de 1910 (I, 964) lloa especialment les qualitats tipogràfiques d'un llibre del destinatari. A la carta a Pere Bosch Gimpera del 12 de setembre de 1910 (I, 930b) lloa també la materialitat de l'edició de l'*Olimpica* de Píndar: «L'edició de l'*Olimpica* em sembla de lo més sèrio i de bon gust que jo haja vist en aquestes coses; i els exemplars en fil i en japó són cosa esplèndida.» A l'elogi «De la gracia» (II, 71b-72a) posa l'amor als llibres d'un bibliòfil com a exemple de persona amb gràcia.

²⁴¹ Vegeu l'ex-libris de Maragall realitzat per Alexandre de Riquer dins TORMO i FRANCH (ed.), *Casa Museu Joan Maragall*, p. 13, i, a tota pàgina, dins *Alexandre de Riquer. L'Home, L'Artista, El Poeta (Modernisme simbolista)*, Comissió Organitzadora de l'Homenatge a Alexandre de Riquer, Calaf, 1978, p. 60 i 61.

aquelles quantes planes que trio de tots, que les senyalo per a tornar-les a trobar de seguida sempre que em convinguin.»²⁴² I, efectivament, en l'índex dels *Pequeños ensayos* de Rahola —l'obra a què al·ludia Maragall— es conserven encara les marques que assenyalen sis dels textos del volum.²⁴³ El llapis de Maragall no s'aturava ni davant el llibre aliè, com ho demostra si més no un volum de la biblioteca de l'Ateneu.²⁴⁴ També en aquest aspecte, però, cal acostar-se amb precaució a la biblioteca de Maragall: hi ha obres ben conegudes per Maragall que, tanmateix, es conserven a la seva biblioteca sense rastres materials de les seves lectures. I fins i tot hi ha obres amb rastres de lectures que no són de Maragall sinó d'anteriors posseïdors dels seus volums²⁴⁵ o, fins i tot, dels seus hereus.²⁴⁶

Maragall fou, doncs, un lector notable, i quan era jove fins i tot compulsiu:²⁴⁷ «Yo era muy joven, nada mío tenía que decir a las gentes; pero leía, leía mucho, y las cosas que leía me causaban admiración», reconeixia a «Examen de conciencia».²⁴⁸ A les «Notes autobiogràfiques» dels cinquanta anys parlava de «l'enorme sediment de matèria novelesca absorbit durant tants anys de desenfrenades lectures».²⁴⁹ I, efectivament, a les «Notes» dels vint-i-cinc anys hi feia constar que als quinze anys llegia novel·les romàntiques «que devorava ab furor»,²⁵⁰ i que aleshores «vaig ser bruscament arrencat de davant dels llibres y col·locat davant de la taula del treball en la indústria a què venia destinat».²⁵¹ És, doncs, l'apartament de la cultura escrita el que caracteritza l'edat ingrata a partir dels quinze anys. Contra això es rebel·la Maragall, i per això els anys de vida universitària a partir dels dinou són per ell tan feliços.

²⁴² Carta a Carles Rahola del 17 d'abril de 1905 (I, 1070a).

²⁴³ Carlos RAHOLA, *Pequeños ensayos*, prólogo de Arturo Vinardell, Imprenta Rahola, Gerona, [1905] (AM 2-2-1). Està dedicat a Maragall: «Al lluminós Poeta y Pensador En Joan Maragall, amb estimació y veneració, son admirador Carles Rahola».

²⁴⁴ Glòria Casals, a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 810, nota 4, atribueix a Maragall les marques de lectura d'un llibre de Joan de la Creu conservat a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès.

²⁴⁵ El cas de RUSBROCK L'ADMIRABLE, (*Oeuvres choisies*), traduït per Ernest Hello, Librairie Poussielgue Frères, París, 1869 (AM 3-3-12 bis), que descriu *infra*, 2.7, «Els sants d'Ernest Hello», és un exemple extrem d'obra que arriba a les mans de Maragall havent passat per un gran nombre de posseïdors.

²⁴⁶ Els subratllats de les obres d'Espinoza no són de Maragall, com indica TRIAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 157, nota 9, i contràriament, doncs, al que pensava VALENTÍ, «La gènesi del "Cant espiritual" de Maragall», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 219, nota 29; podrien ser d'algun dels seus fills, probablement de Jordi Maragall, capaç de recitar de memòria l'Ètica d'Espinoza en llatí, com va assenyalar Lluís QUINTANA TRIAS, «Literatura i mobiliari: una visita a l'Arxiu Maragall», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 172 (abril 2002), p. 81; aquest volum, a més, duu una dedicatòria de Pijoan a Maragall (el volum li fou regalat, efectivament, per Pijoan) amb la data de 1907, però fou escrita per Pijoan cap als anys quaranta o cinquanta a suggeriment precisament de Jordi Maragall, com aquest va revelar a BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 119.

²⁴⁷ PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, p. 38, al·ludia a la joventut de Maragall com «els anys de les lectures furioses».

²⁴⁸ «Examen de conciencia», *Diario de Barcelona* (8-VIII-1905) (II, 224a).

²⁴⁹ «Notes autobiogràfiques» dels cinquanta anys (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 193).

²⁵⁰ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (*ibid.*, p. 180).

²⁵¹ *Ibidem*. El subratllat és meu.

La seva concepció instrumental del llibre el duu a no actuar com un bibliòfil sinó com un lector: va llegir molts més llibres dels que va posseir, atès que moltes de les seves lectures les feia amb volums de la biblioteca paterna, de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès o dels amics. La biblioteca del pare de Maragall —Josep Maragall i Vilarosal— es conserva a l'Arxiu Maragall, i fa poc temps que està catalogada. Compta amb un total de 154 volums.²⁵² És una biblioteca que conté un bon nombre de volums del segle XVIII —probablement heretats—, guies de viatge, llibres religiosos —vides de sants, compendis del magisteri eclesiàstic, un devocionari, obres de Chateaubriand...—, molts volums de tema polític, textos relacionats amb el món mercantil, llibres d'història, biografies de Napoleó i altres «herois», diccionaris, manuals d'aprenentatge d'idiomes, i moltes novel·les, sobretot de fulletó —distribuïdes pel *Diario de Barcelona*. És molt probable que aquesta biblioteca fornís Maragall d'un gran nombre de les «novelas romànticas» que, segons les «Notes autobiogràfiques», llegia de jove amb furor. Alguns volums contenen ex-libris manuscrits de l'estil d'aquest: «Es propio de José Maragall Vilarosal». El més curiós és el que hi ha a les guardes d'un volum (hi afegeixo puntuació per facilitar-ne la lectura): «aquet llibre es de papé, el papé es de drap, el drap es de canem, el canem es de llavó, la llavo es de terra, la terra es de Deu, aquet llibre es meu. D^{on} Jose Maragall, biba Ysabel 2^a y biba la libertad y morin tots los caps palats.»²⁵³ Aquesta anotació ens indica, si més no, que el pare del poeta era de jove un fervent partidari d'Isabel II i, per tant, que políticament era un liberal. Maragall creix, doncs, en una casa on hi ha llibres, el posseïdor dels quals té les idees polítiques força definides. A més, molts llibres de Josep Maragall estan enquadernats en tapa dura —en molts volums hi ha l'etiqueta del taller d'enquadernació «A. Domingo»—, cosa que no passa en la biblioteca de Maragall, on hi ha pocs volums que el poeta fes enquadernar.²⁵⁴ En canvi, els volums de la biblioteca paterna gairebé no contenen subratllats ni altres marques de lectura, cosa que sí que passa en la de Maragall. Es tracta de diferències rellevants, que parlen de nou dels hàbits del poeta en relació amb els llibres; contràriament al pare, pel fill els llibres són un instrument de treball destinat a patir el desgast de l'ús sense que calgui evitar-ho o paliar-ho amb enquadernacions que embelleixin la biblioteca externament o en garanteixin la conservació futura.

Pel que fa a la biblioteca de l'Ateneu, l'any 1887 comptava amb 13.500 volums,²⁵⁵ un número que havia augmentat fins als 18.000 l'any 1891.²⁵⁶ Maragall, que es féu soci de

²⁵² Vegeu *supra*, a la primera nota d'aquest mateix capítol, la justificació de com s'ha obtingut aquesta xifra.

²⁵³ *Selectae e Veteri Testamento historiae, ad usum eorum qui latinae linguae rudimentis imbuuntur ... : Accedit Synopsis vitae Jesu Christi, B. M. Virginis, et SS. Apostolorum*, Viuda Piferrer, Barcelona, ca. 1800 (AM Inv. 119; al volum de Josep Maragall li falten les primeres pàgines, de manera que he extret la referència del catàleg de la BC).

²⁵⁴ A l'Arxiu Maragall es conserva el rebut d'uns treballs d'enquadernació fets per Agustín Domingo, del 3 de febrer de 1892 (AM mrgll-Arx. 3-VI-1).

²⁵⁵ Jordi RUBIÓ, «La biblioteca de l'Ateneu Barcelonès», *La Revista dels Llibres*, any II, núm. 10 (febrer 1926), p. 22. Sobre la biblioteca de l'Ateneu, vegeu també Joaquim COLL I AMARGÓS, «Un pla ambiciós per a la biblioteca civil

l'Ateneu el 23 de gener de 1886,²⁵⁷ sembla que ja freqüentava la biblioteca de la institució des de temps abans;²⁵⁸ el que és evident és que es tracta d'un centre que, des de la seva joventut i fins als darrers temps, li facilità l'accés a llibres i revistes; en aquest sentit, la correspondència i els testimonis dels seus coetanis —ja hem vist què en deia Pijoan— són inequívocs.²⁵⁹ A l'Arxiu Maragall es conserva el catàleg imprès de la biblioteca de 1891, malauradament sense gairebé marques de lectura —només n'he trobat una que assenyala l'obra de Gibbon *De la decadència et de la chute de l'empire romain*.²⁶⁰ El catàleg inclou el reglament d'ús, del qual es desprèn que l'horari de la biblioteca era de 9 del matí a 12 de la nit,²⁶¹ i que els socis podien endur-se obres en préstec per un període de quinze dies.²⁶²

Però la biblioteca pròpia, la paterna i la de l'Ateneu no són, ni de bon tros, les úniques vies d'accés a material imprès. Ignoro si, en els seus anys d'estudiant, Maragall va freqüentar gaire la Biblioteca Universitària,²⁶³ però el més probable és que no se'n servís gens. Els seus fons eren força antics —provenien majoritàriament de la universitat de Cervera i d'antics convents desamortitzats—, i aquells anys no tenia una política decidida d'adquisició de novetats. A més a més, quan Maragall estudiava la universitat fou traslladada del carrer del Carme a l'edifici actual d'Elies Rogent a la plaça de la Universitat; les classes van començar al nou edifici l'11 de desembre de 1880 —Maragall havia iniciat els estudis de Dret el 7 d'octubre de 1879—, però els llibres no van acabar d'arribar-hi fins al 1890.²⁶⁴ Fins al gener de 1885 —mig any després del moment d'acabar Maragall els estudis, el 27 de juny de

privada més important de Catalunya», *Barcelona Metròpolis Mediterrània*, núm. 66 (hivern 2005/2006), p. 32-42, i, sobretot, Manuel PÉREZ NESPHEREIRA, «La recepció del pensament i la cultura europeus a la Catalunya de la Restauració. L'Ateneu Barcelonès i la seva biblioteca com vehicles de recepció, assumpció i difusió», tesi doctoral dirigida per Jordi Casassas i Ymbert, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005, publicada recentment: Manuel PÉREZ NESPHEREIRA, *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1897-1900)*, Afers, Catarroja i Barcelona, 2007. Vegeu també Manel PÉREZ, «Cap a una gran biblioteca», dins Jordi CASASSAS (dir.), *L'Ateneu i Barcelona. I segle i ½ d'acció cultural*, La Magrana, Barcelona, 2006, p. 149-164.

²⁵⁶ Jordi CASASSAS I YMBERT, *L'Ateneu Barcelonès. Dels seus orígens als nostres dies*, pròleg Josep Andreu i Abelló, epíleg Jordi Maragall i Noble, Edicions de la Magrana i Institut Municipal d'Història, Barcelona, 1986, p. 64.

²⁵⁷ Carta a Josep M. Lloret del 29 de desembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-21) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 86) i del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-15/2) (*ibid.*, p. 92); TUR, *Maragall i Goethe*, p. 194. En l'original de la carta del 26 de gener de 1886 Maragall hi va escriure, però, 1885; l'esmena és de Glòria Casals. A l'Arxiu Maragall es conserva el rebut de la quota d'entrada a l'Ateneu, datat el 23 de gener de 1886 (AM mrgll-Arx. 3-II-11).

²⁵⁸ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 28.

²⁵⁹ Una prova de l'ús de la biblioteca de l'Ateneu la dona la carta a Antoni Roura de l'1 d'abril de 1901 (AM mrgll-Mss. 6-63-1): «He vingut al Ateneu per retornar "El señorito Octavio"» (es tracta de la primera novel·la d'Armando Palacio Valdés).

²⁶⁰ ATENEO BARCELONÉS, *Catálogo de la biblioteca precedido del reglamento interior de la misma*, L'Avenç, Barcelona, 1891 (AM 2-5-29), p. 279.

²⁶¹ *Ibid.*, p. 7.

²⁶² *Ibid.*, p. 10.

²⁶³ Sobre la Biblioteca Provincial i Universitària, que finalment fou únicament universitària, vegeu Santiago ALCOLEA, Dolors LAMARCA, Pilar LLOPART i Jordi TORRA, *La Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1994, i PÉREZ NESPHEREIRA, *La secessió catalana*, p. 45-49.

²⁶⁴ ALCOLEA, LAMARCA, LLOPART i TORRA, *La Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, p. 40.

1884— no s'inaugurà una sala de lectura definitiva que substituïa la provisional.²⁶⁵ Aquestes condicions no afavorien gaire, doncs, la freqüentació de la biblioteca per part dels estudiants. Dues dècades més tard la situació no era gaire millor, com ho mostra el desolador testimoni de Gaziel, segons el qual la biblioteca era un centre antiquadíssim i ignorat per la major part d'alumnes.²⁶⁶ És precisament aquesta situació la que explica la tasca de suplència que exercia la biblioteca de l'Ateneu.²⁶⁷

No és impossible que, abans de freqüentar l'Ateneu, Maragall se servís d'algun gabinet de lectura dels diversos que hi havia a Barcelona. Per exemple, el *Diario de Barcelona* —que Maragall llegia des d'abans d'entrar a la seva redacció—²⁶⁸ oferia als seus lectors, des de 1805, un gabinet de lectura.²⁶⁹ L'existència a Catalunya de gabinets de lectura i de biblioteques populars al llarg del segle XIX ha estat un fet negligit en general per la bibliografia fins fa poc temps.²⁷⁰ És molt probable que Maragall freqüentés la biblioteca del Foment del Treball Nacional, atès que a la biblioteca de l'escriptor se'n conserva el catàleg, de 1892.²⁷¹ El seu horari era com el de l'Ateneu: de nou del matí a dotze de la nit.²⁷² En el catàleg hi abunden les obres d'economia, indústria, comerç, dret... però hi ha també religió, filosofia, història, literatura, sociologia, medicina, etc.

²⁶⁵ *Ibid.*, p. 42.

²⁶⁶ «Per les altures hi havia també la Biblioteca, a la qual no arribava a anar ni un dos per cent d'alumnes; la majoria la desconeixien en absolut. Dotada misèrrimament, no era, ni per atzar, una biblioteca universitària, sinó un fons antic, gairebé tot provinent dels convents saquejats i suprimits a començaments del segle XIX, i sols augmentat després amb comptagotes, de consignacions oficials i obres donades pels autors mateixos... La Biblioteca, al pis de dalt, era una paorosa nevera.» Citat per *ibid.*, p. 46. Altres testimonis de la penosa situació de la Biblioteca Universitària al tombant del segle els han aportat Antoni Rubió i Lluch, Josep Pla i Alexandre Galí, com recull Teresa MAÑÀ TERRÉ, «Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925)», tesi doctoral inèdita dirigida per Ernest Abadal Falgueras, Universitat de Barcelona, Barcelona, 2005, p. 47-48.

²⁶⁷ PÉREZ NESPEREIRA, *La secessió catalana*, p. 79-80. Més endavant, p. 131, hi insisteix: «Realment, per copsar el desenvolupament cultural i intel·lectual europeus, els pensadors, escriptors o publicistes barcelonins no tenien cap altre recurs que la biblioteca particular o els prestatges de l'Ateneu.»

²⁶⁸ La biblioteca del pare de Maragall és indubtablement la d'un lector del *Diario de Barcelona*. A més a més, cal tenir en compte les cartes de Maragall a Antoni Roura del 30 de desembre de 1886 (I, 1089a), del 9 de gener de 1890 (I, 1092a) i del [2 d'abril] de 1890 (I, 1094a). A la primera diu clarament: «tú te echas a perder desde que no lees a Mañé todos los domingos. Desde que lo viaticaron se da mucha importancia, y en su artículo *Mi vuelta al mundo*, declara que no hay gusto mayor que el que a uno le den la Unción.» A la segona diu a Roura que li envia «lo *Brusi* d'avui, i si hi és a temps lo de demà», perquè es faci càrrec «de l'actual moment barceloní». A la tercera carta esmenta un article aparegut al *Brusi* l'any anterior. A la carta a Josep M. Lloret del 10 d'octubre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-11) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 65) també esmenta una notícia del *Diario de Barcelona*.

²⁶⁹ Montserrat COMAS I GÜELL, *Lectura i biblioteques populars a Catalunya (1793-1914)*, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2001, p. 77.

²⁷⁰ El primer treball aprofundit sobre aquest tema és l'esmentat en la nota anterior.

²⁷¹ FOMENTO DEL TRABAJO NACIONAL, *Catálogo de la biblioteca precedido del reglamento interior de la misma*, Juan M.ª Fernández, Barcelona, 1892 (AM 1-1-31, sense marques de lectura).

²⁷² *Ibid.*, p. 5.

D'altra banda, com a membre de la redacció del *Diario de Barcelona*, on va treballar entre 1890 i 1903, Maragall hi podia consultar diaris i revistes de tot el món, així com novetats bibliogràfiques d'àmbits ben diversos. És probable que un bon nombre de les revistes estrangeres que Maragall cita als seus articles al *Diario de Barcelona* els primers anys de col·laborar-hi formessin part del material de què disposava com a membre de la redacció del *Brusi*. Entre aquestes publicacions periòdiques, una de les més citades per Maragall als seus articles és la *Revue des Deux Mondes*, que ha estat qualificada com «la [...], por antonomasia, revista de la Europa del siglo XIX».²⁷³

A més de servir-se de biblioteques públiques, Maragall podia tenir accés, puntualment, a les biblioteques privades de les persones a qui tractava freqüentment. Un exemple molt clar és la biblioteca de Mañé i Flaquer, que Maragall va inventariar. El catàleg es conserva a l'Arxiu Maragall: són un miler llarg de fitxes d'una mida molt reduïda.²⁷⁴ Ordenades per ordre alfabètic d'autor, contenen únicament el nom de l'autor, el títol de l'obra i un topogràfic. Algunes fitxes inclouen més d'una obra, com per exemple la de Maragall mateix, que conté *Poesias*, *Poesies*, *Ifigènia a Tàurida* i *Visions & cants*. Aquesta darrera obra és de 1900, de manera que, atès que Mañé va morir el 1901, el catàleg es degué mantenir viu fins a la mort del posseïdor. Algunes de les obres que hi ha van ser ressenyades per Maragall. Ignoro la causa per la qual el catàleg es troba a l'Arxiu Maragall: o bé Maragall feia les fitxes per duplicat i, per tant, conservava una còpia del catàleg, o bé Mañé o els seus hereus van voler que conservés ell el catàleg, o bé va ingressar a l'Arxiu Maragall després de la mort del poeta. Una hipòtesi és que l'any 1911, quan preparava la biografia de Mañé —cosa que va implicar diverses visites «á can Mañé», degudament consignades a la seva agenda—,²⁷⁵ els hereus li lliuressin el catàleg.

Pel que fa als amics, se'n podrien citar diversos. La correspondència amb Roura conté força referències a llibres que s'envien mútuament. En un fragment inèdit d'una carta del període en què Roura es trobava a Filipines, Maragall li recorda: «Pensa també que jo tinch molts llibres teus: Byron, Gautier, Racine, Camoens, Vilaniu i molts altres.»²⁷⁶ L'intercanvi de llibres també es fa amb persones que no pertanyien al cercle íntim de Maragall, com ara el lingüista Antoni M. Alcover i l'escriptor Evelí Dòria.²⁷⁷ Del cercle d'amics de Maragall, qui

²⁷³ Antonio MARCO GARCÍA, «Las revistas francesas en *La Lectura* (Madrid, 1901-1920)», dins Francisco LAFARGA, *Imágenes de Francia en las letras hispánicas*, PPU, Barcelona, 1989, p. 349.

²⁷⁴ AM mrgll-Mss. 8-13-2/1-8.

²⁷⁵ A l'anotació del 4-IV-1911 de l'Agenda de butxaca 1911 (AM C. F.) hi consta «visita Mañé»; a l'anotació del 4-IV-1911 hi consta «á can Mañé»

²⁷⁶ Carta a Antoni Roura de setembre de 1892 (AM mrgll-Mss. 6-54-7/1).

²⁷⁷ La carta d'Antoni M. Alcover del 28 de setembre de 1905 (AM 1-6-4) i la carta a Antoni M. Alcover del 30 de setembre de 1905 (AM mrgll-Mss. 5-2-2) proven que Alcover va prestar a Maragall obres de Max Müller i de

constitueix indubtablement una via important d'accés a la cultura escrita és Pijoan. L'epistolari entre Maragall i Pijoan ens mostra com una de les funcions que acomplia el deixeble era posar al dia el seu mestre en matèria bibliogràfica; i aquest «posar al dia» no significava solament assabentar-lo de les novetats, sinó també posar-lo en contacte amb autors canònics que, pel relatiu autodidactisme de Maragall —que no va estudiar filosofia i lletres, com semblava lamentar als vint-i-cinc anys, sinó dret—,²⁷⁸ aquest no havia llegit de primera mà. Això explica les nombroses referències —en les cartes de Pijoan— a autors com Kant i Spinoza. La tasca de posar al dia Maragall l'exemplifica molt bé un paràgraf d'una de les primeres cartes que li escriu des d'Itàlia, on Pijoan està consolidant la seva formació:

Y are que parlo de poesia y és hora de comunicar descobriments, dech dir-li que m'he trobat aquí a Itàlia ab la sorpresa de que actualment pose[e]ixen un gran poeta popular, estimadíssim de tothom y que verdaderament és cosa escepcional. Es diu Giovanni Pascoli, d'origen humilíssim y molt entusiasta de l'antiguitat. Acaba de ser nomenat catedràtic de Pisa y allí l'esperan ab amor. He llegit las sevas obras, sobre las cuales espero el seu parer per confirmar-me en lo meu judici. Com són agotadas (y actualment en reimpressió), de moment li copiaré un poema sobre la sembra, que és una mostra, al meu entendre, de lo que deu ser l'idíllich-rural. Cuant súrтин las obras reimpresas, las hi enviaré. He comprat també una bella edició del Cellini que la pot considerar ya com a cosa seva, puig tenia el pensament ab vostè al comprar-la. Estich llegint la «Estètica» de Benedetto Croce y penso dedicar una carta a moltes cosas que vostè y yo hem parlat y que m'han fet comentar aquella lectura. Li enviaré també aquet llibre, que és interessant.²⁷⁹

Poc temps més tard, Pijoan li parla d'altres troballes: «Aquí li envio un tros de la glosa de S. Bernat al “Càntich dels Càntichs” que'm sembla farà per vostè. Ve també el “Càntich del Sol” de sant Francesc. Cuant sigui a Roma li enviaré un paquet de fotografias y cosas que tinch recullidas per vostè.»²⁸⁰

Però hi ha altres formes ben insospitades d'accés a la cultura escrita. Al juliol de 1902, per exemple, trobant-se a l'Hôtel Continental de Cauterets prenent les aigües per prescripció mèdica, Maragall llegia llibres llogats, com demostra una carta a Clara Noble: «Para pasar el tiempo leo una barbaridad: novelas y cosas ligeras que no cargan la cabeza. En los

Litré. La carta a Evelí Dòria del 12 de setembre de 1911 (I, 168b) prova que aquest va prestar a Maragall el *Secret de Petrarca*.

²⁷⁸ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 30) (AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/14): «la carrera d'advocat m'era simpàtica per un no sé què d'aristocràtic que jo hi veia, i perquè comprenia rams del saber humà que se m'havien fet los més simpàtics durant lo Batxillerat: filosofia, història, literatura (jo no sabia que existís la facultat de filosofia i lletres, i tampoc m'hauria atrevit a sol·licitar una carrera sens aplicació pràctica). Per això vaig escollir aquesta carrera sens saber, com sé ara, lo que és en realitat.»

²⁷⁹ Carta de Josep Pijoan del 22 d'agost de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 197). A la biblioteca de Maragall no es conserva cap obra de Pascoli, Cellini ni Croce.

barracones de la Esplanada hay un fulano que alquila libros á dos reales uno: ya estoy devorando el tercero además de alternar la lectura con la de otros libros que me traje.»²⁸¹ (Aquesta citació ens permet comprovar, a més a més, un fet que no ha estat encara degudament consignat per la bibliografia maragalliana: Maragall fou un gran lector de novel·les no solament de jove, sinó tota la vida. Em limito a deixar-ne constància perquè no és aquest el lloc per estudiar la relació de Maragall —com a lector i com a creador— amb la ficció, però és un tema que mereixeria un estudi específic que, probablement, mostraria uns hàbits de consum intel·lectual diferents dels que hom acostuma a atribuir a l'escriptor.)

Hi ha, doncs, molts llibres dels quals podem tenir l'absoluta certesa que Maragall va conèixer a fons, però que no es troben a la seva biblioteca. Així, no hi ha cap exemplar de l'edició francesa de *Physionomies de saints*, d'Ernest Hello, una obra traduïda per Maragall; es pot suposar, és clar, que Maragall no arribés a posseir mai el volum, sinó que li fos prestat per l'editor per dur a terme la traducció. Però hi ha altres absències notables. Per exemple, sorprèn que en la biblioteca de Maragall no hi hagi devocionaris ni llibres de pietat en general, és a dir, aquest tipus de «material per salvar ànimes»²⁸² que era tan freqüent a les biblioteques d'aleshores —a la del seu pare, sense anar més lluny. L'absència de missals és explicable, ja que només van ser freqüents a partir d'inicis del segle XX, arran de l'impuls donat per l'Església catòlica al foment de la litúrgia;²⁸³ en canvi, l'absència de devocionaris i llibres de pietat —no hi ha ni tan sols el Kempis, l'obra cristiana més difosa després de la Bíblia— és significativa: revela, en tot cas, una religiositat ben poc clerical i ben poc tòpica. (En la biblioteca paterna sí que hi ha un devocionari, però amb pocs símptomes d'haver estat usat.)²⁸⁴ Maragall mateix havia denunciat, a «La iglésia cremada», la poca qualitat d'aquesta mena de literatura: «els llibres devocionaris que solen posar-se en mans de la gent —que saben llegir— s'ha de confessar que no basten a promoure'l, i fins cal dir que de vegades més aviat l'adormen o l'extravien».²⁸⁵

La carta a Joaquim Freixas del 5 de juliol de 1884 mostra la precaució amb què cal acostar-se a la biblioteca del poeta; Maragall comunica al seu amic una adquisició: «compré ayer la

²⁸⁰ Carta de Josep Pijoan se setembre-octubre de 1903 (BLASCO, *Juan Maragall i Josep Pijoan*, p. 207-208).

²⁸¹ Carta a Clara Noble del 12 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-73).

²⁸² Prenc l'expressió de Joan FUSTER, *L'aventura del llibre català*, epíleg de Francesc Vallverdú, Empúries, Barcelona, 1992, p. 26.

²⁸³ La publicació de missals per a ús dels fidels durant la missa s'inicia a Bèlgica el 1882, però no arriba a Espanya fins a principis del segle XX, segons SUBIRÀ, «La personalidad religiosa de Juan Maragall», p. 136-137.

²⁸⁴ *El oficio del domingo. Devocionario que contiene las oraciones y ejercicios para asistir al sacrificio de la Santa Misa, y otras oraciones*, Llorens Hermanos, Barcelona, s. d., 2.ª edición (AM Inv. 25). En l'interior hi ha una estampa amb el text següent: «Recuerdo de la Primera Misa del Reverendo D. Antonio Tudó y Amigó Presbítero celebrada en la iglesia parroquial de San José, de Barcelona el día 31 de Diciembre de 1896 apadrinándole D. José Maragall y D.ª Dolores Mesan de Gibert A. M. D. G.» A la coberta hi ha un anagrama amb les inicials del posseïdor, J. M. V.

última producció de Mistral, *Nerto*, con la traducció francesa al lado; mucho espero del Homero provenzal, pero dudo que *Nerto* me proporcione horas tan deliciosas como las que he pasado con la preciosísima *Mireio*.²⁸⁶ Està, doncs, clarament documentat que Maragall va adquirir el 1884 una edició bilingüe de *Nerto*; a la biblioteca de Maragall, però, aquest exemplar no hi és: hi ha, això sí, dues edicions de *Nerto* posteriors, cap de les quals no conté marques de lectura.²⁸⁷ Es podria conjecturar que, essent un volum comprat quan era solter —tenia vint-i-tres anys—, potser no es va incorporar a la seva biblioteca en casar-se: però no és una raó gens consistent, perquè una bona part de la biblioteca de Maragall la constitueixen precisament els llibres adquirits de jove; les obres completes de Goethe, per exemple, es conserven a la biblioteca del poeta, i foren adquirides pels mateixos dies que la traducció de *Nerto* desapareguda —en parla a la mateixa carta a Freixas. És més probable, en canvi, la hipòtesi que Maragall es desfés d'aquella edició de *Nerto* en incorporar a la seva biblioteca les edicions posteriors de la mateixa obra. D'altra banda, en aquesta carta parla amb un gran entusiasme de la *Mireio* de Mistral; d'aquesta obra sí que n'hi ha, a la biblioteca maragalliana, un exemplar amb data anterior a la de la carta, però no conté cap marca de lectura.²⁸⁸ L'obra que més li havia agradat de Mistral, aquella que li havia proporcionat «horas tan deliciosas», fins a pensar que cap altra del mateix autor no hi estaria a l'alçada, no ofereix cap prova de l'ús que en féu Maragall.

Tot plegat indica la cura amb què cal extreure conclusions de les dades que aporta una exploració de la biblioteca de Maragall: posseir un llibre no vol dir haver-lo llegit, com no posseir-lo —o posseir-lo sense marques de lectura— no vol dir no haver-lo llegit. Tanmateix, és evident que una biblioteca privada sempre parla del seu posseïdor, i que no és gratuït que en la de Maragall hi hagin, per exemple, les obres completes en alemany de Goethe, Heine —tot i que incompletes— i Novalis, un bon nombre de títols de Shakespeare, dues edicions de la *Comèdia* dantesca, o una edició —amb subratllats corresponents a lectures amb disset anys de diferència entre la primera i l'última— de *Los Héroes* de Carlyle. Com no és gratuït que, en la Bíblia que posseïa Maragall, els Evangelis sinòptics no tinguin cap marca de lectura, mentre que l'Evangelí de Joan n'hi hagi més de vint. Informacions com aquestes no són gens banals, i val la pena de recollir-les perquè ens parlen, indubtablement, dels interessos intel·lectuals de Maragall.

²⁸⁵ «La iglesia cremada», *La Veu de Catalunya* (18-XII-1909) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 244).

²⁸⁶ Carta a Joaquim Freixas del 5 de juliol de 1884 (I, 976a).

²⁸⁷ Frederic MISTRAL, *Nerto. Poema escrit en versos provençals*, traducció de Mossèn Jacinto Verdaguer, L'Avenç, Barcelona, 1903 (AM 3-1-30); segona edició, 1909 (AM 3-1-30 bis).

²⁸⁸ Frédéric MISTRAL = Frederic MISTRAL, *Mireille: poème provençal = Mirèio: pouèmo prouvençau*, avec la traduction littérale en regard, Charpentier i Roumanille, París i Avinyó, 1861 (AM 3-1-25).

3.3 *Procedència dels textos*

Com ja he assenyalat, no disposem encara d'una edició crítica de l'obra completa de Maragall.²⁸⁹ Existeixen, d'una banda, quatre edicions d'obres completes preparades amb criteris poc sòlids des d'un punt de vista filològic. D'altra banda, algunes obres de Maragall han estat objecte d'edicions crítiques o filològiques que presenten un text molt més fiable que el de les obres completes. I hi ha, també, un bon nombre de textos maragallians encara inèdits, custodiats a l'Arxiu Joan Maragall i en altres arxius i biblioteques.²⁹⁰ Davant d'aquesta multiplicitat d'edicions, la meua opció ha estat treballar amb els textos tal com els ofereixen les edicions crítiques i filològiques, quan n'hi ha, i, en el seu defecte, fer servir les edicions en vida de Maragall o les obres completes. En aquest darrer cas, he treballat amb l'anomenada edició dels Fills²⁹¹ —més fiable filològicament que les edicions de Selecta²⁹² i molt més completa que l'edició de la Viuda—²⁹³ i amb l'edició Selecta en dos volums; la referència que dono és sempre, però, la de les *Obres completes* de Selecta en dos volums, atès que es tracta de l'edició més completa i és accessible en reedicions relativament recents. Quan cito directament d'edicions publicades en vida de Maragall ho indico donant la paginació, no solament de les *Obres completes*, sinó també de la publicació original; quan no ho faig així, significa que he extret la citació de les *Obres completes* —o de l'edició filològica que indico en el seu lloc, sempre entre parèntesis. En el cas dels articles, per exemple, dono sempre el títol de l'article, la publicació periòdica on va aparèixer i la data —dades extretes, en el cas dels textos al *Diario de Barcelona*, de les *Obres completes*—, i a continuació ofereixo la referència a l'edició crítica o al volum de les *Obres completes* corresponent, i la paginació corresponent. En resum: ofereixo una doble referència: l'antiga i la moderna; l'antiga és

²⁸⁹ Vegeu *supra*, 3.1, «Fonts primàries i bibliografia secundària», dins aquesta INTRODUCCIÓ.

²⁹⁰ El catàleg de manuscrits maragallians de l'Arxiu Maragall és accessible en línia: http://www.bnc.es/fons/reculls_facticis/llobres_text/jm.doc. En canvi, no existeix cap inventari de manuscrits maragallians que no es trobin a l'Arxiu Maragall. Personalment, he pogut consultar manuscrits maragallians a la Biblioteca de Catalunya (l'epistolari amb Matheu, ja publicat per Octavi Saltor), a la Biblioteca del Monestir de Montserrat (l'epistolari amb Collell, ja publicat per Requesens, i un autògraf sense interès en un àlbum de signatures), i a l'Arxiu Nacional de Catalunya (una carta a Manuel Duran i Bas del 3 d'abril de 1903, i una altra a Lluís Duran i Ventosa del 26 d'octubre de 1905, totes dues inèdites). És evident que molts altres arxius i biblioteques posseeixen manuscrits maragallians, i que valdria la pena que se'n fes l'inventari corresponent.

²⁹¹ Joan MARAGALL, *Obres completes. Edició definitiva*, 25 vols., direcció: Joan Estelrich, Edició dels Fills de Joan Maragall, Sala Parés llibreria [tret del vol. XXV: Edimar], Barcelona, 1929-55.

²⁹² Joan MARAGALL, *Obres completes*, 1 vol., Selecta, Barcelona, 1947; Joan MARAGALL, *Obres completes*, 2 vols., Selecta, Barcelona, 1960-61.

²⁹³ Joan MARAGALL, *Obres completes*, 11 vols., [Edició de la Viuda], Gustau Gili, Barcelona, 1912-13. A «La transmissió impresa de la prosa de Maragall», dins MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 52, vaig proposar anomenar-la «edició de la Viuda» —en correspondència amb l'«edició dels Fills», com tothom coneix l'edició dirigida per Estelrich—, per tal com fou Clara Noble, viuda de Maragall, qui en dirigí l'execució: el buidatge de la premsa a la recerca de textos maragallians, l'elecció dels prologuistes, la tria entre variants dels poemes i, fins i tot, la correcció de proves, es van fer sota la supervisió —i, en molts casos, intervenció directa— de Clara Noble.

sempre el text en vida de Maragall —carta, article, llibre...—, i la moderna és sempre una edició filològica o crítica, quan n’hi ha, o bé les *Obres completes*.²⁹⁴ En el cas dels poemes i d’algun altre text del qual es disposa d’edició crítica, la primera referència conté el títol i la numeració (versos, paràgraf) del fragment citat, i la segona, l’edició crítica de la qual cito.

Les referències a les *Obres completes* de Selecta en dos volums es fan donant en primer lloc el volum (I o II), en segon lloc la pàgina, i en tercer lloc la columna (*a* o *b*). En el cas de l’epistolari, quan he consultat material inèdit ho indico donant, en lloc d’una referència bibliogràfica, el topogràfic del manuscrit a l’Arxiu Maragall (amb l’abreviatura AM seguida del topogràfic). En principi, doncs, tots els textos epistolars que cito amb un topogràfic de l’AM són inèdits —tot i que es pot donar el cas que algun text hagi estat ja citat en algun altre treball. En tot cas, la transcripció de material inèdit respecta sempre la llengua de l’original, inclosa la puntuació. En alguns casos cito cartes editades, però havent confrontat l’edició amb el manuscrit —això succeeix especialment en el cas de l’epistolari amb Roura, publicat amb força retalls—; en aquests casos dono la referència bibliogràfica on s’ha publicat la carta i, a més, indico el topogràfic del manuscrit. Pel que fa a les cartes adreçades a Josep M. Lloret, les vaig consultar totes directament dels manuscrits originals i en vaig incorporar molts fragments a la redacció de la tesi abans de l’aparició de l’edició de Glòria Casals,²⁹⁵ de manera que, tot i que el pròleg, l’anotació i la datació d’algunes cartes que ofereix l’edició encara m’han pogut ser molt útils, els textos transcrits provenen, en la immensa majoria dels casos, del manuscrit; tanmateix, per facilitar la localització dels textos hi he afegit en tots els casos la referència a l’edició de Casals. En canvi, en el cas de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, que també havia incorporat a la tesi abans de l’aparició de l’edició Casals, he optat per revisar totes les citacions d’acord amb aquesta edició, ja que els textos citats no provenien del manuscrit sinó de l’edició de Gabriel Maragall. D’altra banda, quan, per raons de crítica interna, la datació d’una carta proposada per les *Obres completes* em sembla errònia, ho indico en el moment de citar-la i dono els arguments que justifiquen la datació alternativa.

4. Agraïments

La meva dedicació a Maragall és ja antiga. Crec que va ser als vuit o nou anys quan vaig començar a llegir Maragall de la mà d’un parell d’antologies infantils de poemes i cançons. Posteriorment, el meu avi Marcel·lí Moreta em va regalar l’*Antologia poètica* de Maragall elaborada per Carles Riba (1954) i el *Llibre de lectura* preparat per Antoni Comas (1980).

²⁹⁴ Vegeu *infra*, a la BIBLIOGRAFIA, el llistat d’edicions crítiques i filològiques utilitzades.

²⁹⁵ MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*.

Ja adolescent, també va ser el meu avi qui em va posar a les mans el llibre de Josep Benet *Maragall i la Setmana Tràgica*, que, a més de fer-me descobrir els articles escrits per Maragall amb motiu de la Setmana Tràgica, em va impactar per la hipòtesi de Benet sobre la influència que, segons ell, hagués tingut Maragall sobre «el modern pensament social cristià d'Europa» si hagués tingut l'oportunitat d'aprofundir en les intuïcions expressades a «La iglésia cremada». Vaig trobar corroborada aquesta hipòtesi en el llibre d'Eugenio Trías *El pensament de Joan Maragall*, en què explica que els darrers anys de la seva vida l'escriptor havia iniciat una fecundíssima reflexió sobre la mort quan aquesta se li va creuar físicament. Trías, com Benet, també va parlar, doncs, de la injustícia d'una mort prematura que, malgrat tot, encara va permetre a Maragall llegir-nos les seves grans intuïcions. La hipòtesi de Benet i la corroboració que hi dóna l'obra de Trías em van dur al propòsit d'endegar algun dia un intent de comprensió de l'obra de Maragall, especialment en el camp religiós.

Els primers estudis que vaig dedicar a Maragall els vaig fer durant la llicenciatura en Humanitats a la UPF (1998-2002). En començar els estudis de doctorat tenia molt clar que volia dedicar la recerca que hi faria a la comprensió del pensament religiós de Maragall, però abans de llançar-me a la tasca de reconstrucció d'aquest pensament preferia endegar una feina que em posés en contacte amb els textos maragallians sense obligar-me a pronunciar-m'hi excessivament. Maragall, quan era autènticament seduït per un autor, optava per traduir-lo a fi d'assaborir-lo al màxim i fer-se'l seu. En el meu cas, no podia optar per la traducció, però sí que podia aplicar a alguns textos de Maragall les eines que ofereix l'edició filològica de textos. Per això, el treball de recerca que, simultàniament als cursos, vaig fer durant els dos primers anys del doctorat en Humanitats (2002-2004), va ser l'edició crítica dels articles catalans de Joan Maragall, realitzada sota la direcció de Narcís Garolera (UPF). Aquest treball em va permetre, no solament entrar en contacte molt estret amb tota l'obra de Maragall i amb la bibliografia secundària, sinó també adquirir un instrumental filològic que m'ha estat molt útil en totes les meves recerques posteriors.

Presentat el treball de recerca, al setembre del 2004 vaig començar a treballar ja en la tesi doctoral. Des d'aleshores i fins avui, aquesta recerca m'ha deixat en deute amb moltes persones que, d'una manera o altra, hi han contribuït. En primer lloc, amb els codirectors de la tesi, Amador Vega Esquerra (UPF) i Lluís Quintana Trias (UAB). A tots dos els deo, no solament la generosa dedicació a la tasca de direcció de la tesi, sinó també els nombrosos estímuls intel·lectuals que n'he pogut rebre al llarg dels anys. La meua manera d'aproximar-me i entendre la religió va canviar enormement des del primer moment que vaig entrar en contacte amb Amador Vega, ja en els cursos de la llicenciatura. Així mateix, la meua manera d'aproximar-me i entendre Maragall s'ha beneficiat enormement de les nombroses converses mantingudes de Lluís Quintana. A tots dos, el meu més sincer agraïment.

Al llarg d'aquest procés m'he sentit també molt acompanyat per col·legues i amics com ara Josep Barcons, Anna M. Blasco, Raquel Bouso (UPF), Eduard Cairol (UPF), Glòria Casals (UB), Tamara Djermanović (UPF), Narcís Garolera (UPF), Miquel M. Gibert (UPF), Heidi Grünewald (UB), Antoni Malet (UPF), Teresa Mañà (UB), Pere Maragall, Josep Otón (ISCREB), Fernando Pérez-Borbujo (UPF), Francesc Torralba (URL) i Eugenio Trías (UPF), als quals dec nombrosos estímuls, suggeriments i, en alguns casos, valuoses respostes a les meves consultes. La meva recerca també s'ha vist beneficiada per una beca de quatre anys de Formació del Professorat Universitari del Ministeri d'Educació i Cultura, una estada de recerca de tres mesos a l'École Nationale des Chartes (París) —on vaig ser generosament acollit per Dominique de Courcelles (CNRS)— i, darrerament, una beca d'assistència de docència concedida per la Universitat Pompeu Fabra. I, per damunt de tot, qui ha fet possible la dedicació a aquesta recerca ha estat la meva família i, molt especialment, Inês Castel-Branco, a qui dec molt més que un agraïment.

I

LA RELIGIÓ —ROMÀNTICA— DE LA BELLESA
(1860-1890)

1.1 Evocació del passat

Per conèixer la trajectòria de Maragall durant els seus primers anys de vida disposem d'un document excepcional: les anomenades «Notes autobiogràfiques». Es tracta d'un text en dues parts: la primera fou escrita quan Maragall tenia vint-i-cinc anys, i la segona, quan en tenia cinquanta. La història de la transmissió d'aquest text és certament singular. En vida no consta que Maragall tingués cap intenció de publicar-lo ni que parlés a ningú de la seva existència. Mort Maragall, el caputxí Miquel d'Esplugues hi tingué accés gràcies a la viuda, Clara Noble, i en publicà una versió manipulada i extractada amb el títol de «Notes autobiogràfiques» —l'original no duia títol.²⁹⁶ Aquesta versió convertia el text en un conjunt de notes escrites als vint-i-cinc anys, amb una breu coda redactada als cinquanta. Al llarg dels anys, va ser aquesta versió de les «Notes» la que aparegué reproduïda una i altra vegada. Clara Noble, malgrat custodiar l'original autògraf, es refià de la versió publicada per Esplugues —que li havia demanat no mostrar el manuscrit a ningú—, i no s'adonà de la manipulació fins que, amb motiu de la Guerra Civil, volgué repassar els papers que conservava.²⁹⁷ Anys més tard, Gabriel Maragall i Noble encapçalà l'«esbós biogràfic» del seu pare amb la transcripció del text autògraf de les «Notes» dels vint-i-cinc anys. Aquest llibre fou dipositat a l'Arxiu Maragall el 17 de novembre de 1967, on des d'aleshores es troba a l'abast dels estudiosos. Malgrat això, ningú no va al·ludir al text de les «Notes» tal com apareixia a l'obra —inèdita però consultable— de Gabriel Maragall. A la seva mort, la família decidí publicar l'«esbós biogràfic», i hom n'encomanà l'edició a Glòria Casals. En

²⁹⁶ M[iquel] D'ESPLUGAS, *Maragall. Notes íntimes. Autobiogràfiques, psicològiques, trànsit final*, Lluís Gili, Barcelona, 1912, p. 9-28. El prefaci de l'obra és datat el 29 de gener de 1912. Amb posterioritat a aquesta data, l'obra fou sotmesa a la revisió de Clara Noble (targetes de Miquel d'Esplugues a Clara Noble del 2 i el 14 de febrer de 1912; AM calaix central 1r). El 26 de febrer l'obra ja estava editada (targeta de Miquel d'Esplugues a Clara Noble del 26 de febrer de 1912; AM calaix central 1r). Sobre l'abast i les intencions de la mutilació operada per Esplugues, vegeu Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 26-30. Una imatge més suau de la manipulació l'ofereix Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988, p. 15: «la subdivisió de l'escrit en apartats separats per asteriscs deixava endevinar la possibilitat d'un extret o d'una selecció, que, d'altra banda, no podia traïr pas el sentit d'un text que no havia estat escrit amb intenció ni propòsit de publicació».

²⁹⁷ Carta de Clara Noble «a todos mis hijos» de maig de 1937 (AM mrgll-Mss. 7-8bis-4), publicada a Joan MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», a cura de Glòria Casals, *Els Marges*, núm. 64 (setembre de 1999), p. 85-86.

aparèixer l'obra el 1988, a Edicions 62, les «Notes autobiogràfiques» redactades als vint-i-cinc anys van ser difoses en la seva versió íntegra per primera vegada. Malgrat aquest fet, molts estudiosos van seguir citant-les —i ho continuen fent encara avui— d'acord amb la versió manipulada que en donaven les antologies i les diverses edicions d'obres completes. El 1999 Glòria Casals féu conèixer, a la revista *Els Marges*, la versió completa de les «Notes autobiogràfiques» redactades als cinquanta anys, amb una introducció en què explicava les circumstàncies de la descoberta del text per Clara Noble.²⁹⁸ També en aquest cas cal lamentar que molts estudiosos continuïn citant les notes dels cinquanta anys per la versió censurada. Més recentment encara, Glòria Casals ha publicat en llibre, en edició diplomàtica, les dues parts de les *Notes autobiogràfiques*.²⁹⁹

¿Per què s'ha trigat tant de temps a difondre la versió íntegra d'un text de tanta importància per al coneixement de la figura de Maragall? Cal tenir present que les «Notes autobiogràfiques» constitueixen pràcticament l'únic document no epistolar en què Maragall revisa a fons el seu passat i el seu present —el present dels vint-i-cinc anys i el dels cinquanta. És un text de primer ordre, imprescindible per aproximar-se no tan sols a la biografia de l'escriptor, sinó també al seu pensament. N'és una prova la manipulació exercida per Esplugues, que obeïa a motius d'ortodòxia i d'ortopraxi: el Maragall que hi apareix parla de les seves conviccions religioses i del seu capteniment —en relació amb les dones, per exemple— en uns termes que tenen poc a veure amb el dogma i la moral catòliques. I cal no oblidar que, al llarg del segle XX, hi ha hagut un intent deliberat de presentar Maragall com un autor inequívocament catòlic en les seves conviccions i en el seu capteniment.

La manipulació, però, ha tingut els seus límits. El text de les «Notes autobiogràfiques» fou manipulat per una persona propera a la família, però sembla que sense la seva autorització expressa: Clara Noble fou la primera a sorprendre's en constatar «lo manipulados que han estado estos escritos».³⁰⁰ Si compartís plenament la manipulació d'Esplugues el més fàcil per a ella hagués estat destruir el manuscrit: encara que amb les eines de la crítica textual s'hagués pogut arribar a assenyalar el desencert de l'edició, ens seria impossible reconstruir-ne l'original. Ben al contrari, Clara Noble va seguir custodiant el document i informà els seus fills de la seva existència. És cert que no el va publicar, però fer-ho era demanar-li massa: hauria implicat desautoritzar escandalosament Miquel d'Esplugues, mort el 1934;

²⁹⁸ MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys».

²⁹⁹ MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 169-197.

³⁰⁰ Carta de Clara Noble «a todos mis hijos» de maig de 1937 (AM mrgll-Mss. 7-8bis-4), dins MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», p. 86.

fer conèixer un amor de joventut de Maragall,³⁰¹ i, sobretot, qüestionar l'ortodòxia del poeta en uns anys en què el país no es podia permetre aquesta mena de revisions de les seves grans figures. Clara Noble féu, doncs, el que podia fer en aquell moment: informar els fills i guardar gelosament el document. Un dels fills —amb el consentiment dels seus germans— el divulgà de manera restringida, tal com hem explicat.³⁰² Quan l'Arxiu Maragall passà a mans de la Generalitat de Catalunya, el 10 de gener de 1991, el manuscrit original de les «Notes» formava part, òbviament, de la donació.

La millor informació que tenim de la infantesa de Maragall és la que ofereixen les «Notes autobiogràfiques». A partir de la secció desena de les «Notes» escrites als vint-i-cinc anys aquestes esdevenen autènticament autobiogràfiques. Ens informen que, fins als quinze anys, Maragall va viure feliç «perquè vivia constantment d'il·lusions», que tenien molt a veure amb el món de la religió. Val la pena transcriure íntegrament els records d'infantesa, perquè tots els detalls són reveladors:

Oh, quinas horas més delitasas he passat devant d'aquella capelleta de fusta ab sants de plom que tenia en un recó de casa! Recordo perfectament que cuant anava a missa o assistia a alguna solemnitat religiosa, me quedava encantat devant las magnificèncias del cult estern qu'afalagavan los meus sentits y no perdía ni un detall de las cerimònias. Després, al ser a casa, me tancava en lo meu reonet devant de la capella y procurava reproduir tot lo qu'havia vist. Oh! És ben segú que may cap sacerdot devant del Déu en què ha de créurer y ha de fer créurer ha entonat los cants religiosos ab la fe, ab lo fervor, ab l'entusiasme ab què jo entonava aquells mots sense cap sentit y que feia acabar ab terminacions més o menys llatinas tenint al devant un llibre que jo'l triava que fos ben gros pera que semblés un misal sense preocuparme de lo que'l llibre tractava; i hasta recuerdo que'm servia moltas vegadas de una «Historia de la conquista de Méjico» de Solís, qu'era un llibre molt vell i molt gros. Y are, cuant me sembla tornar a vèurer, com si no's tractés de mi, a aquell nen de set anys vestit ab ornaments de paper més o menys semblants a ne'ls dels capellans, posat en lo recó d'una sala modestament arreglada en aquella casa gran y espayosa pro vella y humida, en aquell carreró estret, fosch y plebeyo, y'm veig devant la petita capella plena de sants de plom tots mal girbats y mutilats molts d'ells, iluminats per un parell de candelas d'a cuarto, y jo ab aquell llibràs a devant que contava escenas estranyas, bàrbaras, heròicas, extravagants, pro que per mi no tenian significació, y torno a sentir mos cants incoherents en los que hi vessava tota la fe entusiasta, tota la poesia, tota la forsa d'imaginació que bullia

³⁰¹ A *ibidem.*, Clara Noble expressava la seva sorpresa per aquest amor de joventut: «he visto puesto por escrito el episodio de su enamoramiento a los 25 y 26 años, lo cual sabía vagamente por él mismo, pero ignoraba que lo hubiese escrito y que hubiese sucedido en Puigcerdá». La sorpresa de Clara davant el fet que Maragall i Teresa s'haguessin conegut a Puigcerdá l'estiu de 1886 i haguessin iniciat les seves relacions també a Puigcerdá l'estiu de 1887 s'explica perquè Maragall i Clara també es van conèixer a Puigcerdá només un any més tard, l'estiu de 1888.

³⁰² Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 15, afirma que «hem cregut necessari, d'acord amb els germans, transcriure el text íntegre del manuscrit original de les *Notes autobiogràfiques* dels 25 anys».

dins meu, fent totas las reverèncias y gestos que vey a fer a ne'ls capellans, cuant se'm torna a representar tot això, sento gran enyorament d'aquell temps en què un tros de plom mal tallat bastava pera anegarme en lo sentiment inmens dela presència de Déu... y are, si'l busco en la consideració de l'Univers en ple, tinch prou feinas pera trobar-lo. Y llavors, com més tard en tots los meus jochs, sempre era en la soletat cuant gosava més; perquè acompanyantme d'altres del meu temps, la ilusió, lo deliqui, durava més poch perquè'ls altres no podian seguirme a la regió enlayrada ahont jo los volia conduir. Y jo llavors també estimava a una nena un xich més gran que jo ab una forsa de sentiment que sols he tornat a experimentar a divuyt anys. Pro tot això va acabarse. Vingueren las distraccions al col·legi hont vaig comensar lo batxillerat; vingueren las primeras revelacions de lo material y grosser de los misteris del amor, vingué la vanitat d'estudiant aprofitat, las simpatias ab alguns d'ells, tant fortas, que foren com uns amors disfressats; la meva adoració a n'aquella nena se desvanesqué de repent al trobar-la un dia convertida en joveneta ja formada, la fe religiosa fou entusiasta fins tot just deixarme fer ab reculliment la primera comunió, la casa vella fou abandonada per altra més petita, però més moderna, l'aspiració a ser ja alguna cosa en realitat se manifestà, vaig acabar lo Batxillerat y vaig comensar a esser infelís.³⁰³

És una excel·lent descripció de la infantesa: un món on el sentiment religiós entra pels sentits i és integrat en els solitaris jocs infantils. La infantesa és, per Maragall, un paradís perdut progressivament: el batxillerat, la descoberta de la sexualitat («las primeras revelacions de lo material y grosser de los misteris del amor»), la vanitat, les amistats... En aquesta pèrdua de la innocència infantil hi juga el seu paper el coneixement: l'infant que deixa d'ignorar-ho tot abandona la seva condició d'infant. També el sentiment religiós es refreda després de fer la primera comunió. Es produeix un canvi de domicili —del carrer de Jaume Giralt al carrer de Trafalgar, la qual cosa implicava «un pas endavant en el benestar de la família»—,³⁰⁴ acaba el batxillerat, i el jove Maragall perd la felicitat.³⁰⁵

³⁰³ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 179). De l'obra esmentada sobre la història de Mèxic se'n conserva, a la biblioteca del pare de Maragall, la segona part, que no és de Solís: Ignacio DE SALAZAR Y OLARTE, *Historia de la conquista de México, poblacion, y progresos de la América septentrional, conocida por el nombre de Nueva España*, segunda parte, Imprenta de Benito Cano, Madrid, 1786 (AM Inv. 256).

³⁰⁴ Maurici SERRAHIMA, *Joan Maragall*, pròleg de Jaume Lorés, Edicions 62, Barcelona, 1990, p. 34.

³⁰⁵ Josep PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, Catalònia, Barcelona, [1927], p. 19-21, que no podia ignorar aquest fragment de les «Notes autobiogràfiques» (el 6 de juliol de 1912, en carta a Clara Noble [AM calaix central 2n], qualificava de «desatino» l'obra d'Esplugues on s'havia fet conèixer la versió manipulada de les «Notes», en què la part de records de joventut havia patit poc la retallada de l'editor; a més a més, les «Notes» aparegueren a l'edició de la Viuda de les *Obres completes*, els volums de la qual Clara Noble va anar fent arribar puntualment a Pijoan), en feia una lectura diferent, ja que també tenia present les seves converses amb el poeta: «En Maragall parlava poc dels primers anys de la seva vida, prova que no devien haver estat gaire agradables: perquè ell de les coses bones se'n recordava molt, i si hagués tingut un jardí on jugar, o només una finestra per mirar el cel damunt dels terrats, me n'hauria parlat sense cap dubte. [...] En Maragall no tenia cap bon record de la seva infantesa; d'això en puc donar fe: [...] dels temps del carrer de Jaume Giralt, En Maragall no es recordava més que de les seves aficions a vestir-se de prevere, jugar a capellans i jugar a pedrades amb els xicots del barri. Així es veurà com Maragall era barceloní tant pel lloc on havia nascut com per les seves aficions, perquè a Barcelona, tots, qui més qui menys, havíem volgut ésser

Però el factor que de debò determina la pèrdua de la felicitat és el futur al qual el té destinat el pare:

L'edat crítica, la dels quinze als vint, fou pera mi la més ingrata. Comensà lo malestar un any antes d'acabar lo Batxillerat. Envanesat ab allò que'n deyan ser talent, objecte de tota mena de consideracions y alabansas, farsit lo cap de novelas romànticas que devorava ab furor, que'm feyan plorar a llàgrima viva, que desvetllavan en mi sentiments elevadíssims pro vuyts, «quijotescos», obtenint las millors notas acadèmicas, tenint, en una paraula, format de mi mateix un concepte elevadíssim, vaig ser bruscament arrenecat de devant dels llibres y colocat devant de la taula del treball en la indústria a què venia destinat, y posat en cert modo, en la condició de poch més qu'un aprenent. Lo cop fou terrible y retrunyí en tot lo meu ser, y d'aquell desballestament d'aspiracions contrariadas s'alsà, portant l'estendart de la rebelió, ma passió per la poesia, al mateix temps que mos setze anys m'entregavan en cos y ànima a l'adoració, a la idolatria, de cuantas donas de bona presència passavan devant mos ulls y una espècie de misticisme per la Naturalesa s'anava filtrant dins meu.³⁰⁶

La poesia, l'amor i la naturalesa són les tres formes d'evadir-se d'una realitat que el desagrada. Són també les tres persones del Déu trinitari que proposen les «Notes» (tal com veurem més endavant amb més detall): la poesia equival a l'art, identificat amb Déu Fill; l'amor s'identifica amb Déu Esperit Sant, i la naturalesa s'identifica amb Déu Pare. El text desenvolupa a continuació cada un dels aspectes d'aquesta Trinitat. La passió per la poesia es manifestà en l'escriptura compulsiva de poemes. L'amor consistí a enamorar-se successivament —i, fins i tot, simultàniament— d'un gran nombre de dones sense ser mai, però, correspost. I el misticisme per la naturalesa «se traduhia en matineras escapatòrias als voltants de la ciutat, ahont sempre anava acompanyat ab mas quimeras, ab mos planys, ab mos desitjos no ben determinats».³⁰⁷ Aquests desitjos topaven amb la voluntat del seu entorn familiar, motiu pel qual «se fiscalisaren tots los meus actes».³⁰⁸ Al llarg d'aquests anys *malaurats*, Maragall només recorda dos moments feliços:

capellans de petits, sense deixar de trencar-nos el cap a pedrades així que podíem.» (També Josep PLA, *El quadern gris. Un dietari*, Destino, Obra completa, 1, Barcelona, 1966, p. 127, reconeixia que «com moltes persones de família catòlica i de casa més o menys bona del meu temps, he jugat, de petit, a dir missa i a fer de capellà».) D'una banda, sembla fàcil —a la llum de les «Notes autobiogràfiques»— rebatre el testimoni de Pijoan, que no és altra cosa que una deducció a partir d'un silenci (i, a més, un silenci en les converses entre Maragall i Pijoan, que no es van iniciar fins al 1902). Però, d'altra banda, es pot argumentar que els silencis poden ser significatius i, la memòria, selectiva, sobretot quan en un moment poc feliç —els vint-i-cinc anys— es pretén evocar una etapa anterior millor: les evocacions del passat poden dir la veritat però no necessàriament *tota* la veritat, de manera que la hipòtesi de Pijoan pot, si més no, prendre's en consideració. És possible —aquesta em sembla la hipòtesi més plausible— que la infantesa de Maragall no fos ni infeliç —com suggereix Pijoan— ni idíl·lica —com la reconstrueix Maragall.

³⁰⁶ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 180).

³⁰⁷ *Ibid.*, p. 181.

³⁰⁸ *Ibidem*.

foren pera mi verdaders oasis de goig mos dos viatjes: a València, Granada, Córdoba, Madrid y Zaragoza l'un, y a Marsella y París l'altre. Aquest plaer tant intens que s'esperimenta al recórrer terras novas pera nosaltres, no és una manifestació y al mateix temps una protesta de la Naturalesa que s'oposa al reduïment del modo de viurer, en general, en la societat? Perquè no fou precisament la ilusió de vèurer poblacions, costums, edificis, monuments, lo que m'afalagava, sinó alguna cosa més íntima, més fonda, més pura; això és lo separar-me dela rutina que em rodejava, lo vèurer cambiar l'aspecte del paisatge, la satisfacció, en fi, de certa necessitat de renovar al voltant del «jo» tot lo que considerava «no jo».³⁰⁹

Cal observar aquesta contraposició —constant a les «Notes»— entre naturalesa i societat, i el fet que, més que no pas monuments, el que valora dels viatges és el canvi del paisatge al voltant del qual es mou el jo. L'ús de l'expressió «no jo» procedeix sens dubte, directament o indirectament, de Fichte.

Aquest període dissortat —interromput per aquests dos «oasis de goig» l'any 1877—³¹⁰ finalitzà quan Maragall es trobava a la ratlla dels dinou anys: «vingué la convicció de que jo no servia pera industrial y se'm donà a escullir carrera.» Maragall optà per dret

per un no sé què d'aristocràtic que jo hi veyia y perquè comprenia rams del saber humà que se m'havian fet los més simpàtics durant lo batxillerat: filosofia, història, literatura (jo no savia qu'existís la facultat de filosofia y lletras, y tampoch m'hauria atrevit a sol·licitar una carrera sens aplicació pràctica). Per això vaig escullir aquesta carrera sens saber, com sé are, lo qu'és en realitat. Ab pocas paraulas: vàrem acordar ab lo meu pare mon cambi de rumbo; fou moments avans d'anarmen al llit. Un cop al llit, ab llàgrimas de tendre remordiment, m'acusava a mi mateix d'haver tirat a terra tot lo castell d'esperansas y projectes que mon pare devia haver anat formant desde mon naixement de que jo, com únich fill baró, estendria lo negoci de nostre acreditat establiment, seria un industrial il·lustrat y l'orgull y descans de sa vellesa.³¹¹

Les «Notes» contenen, a partir d'ara, la narració del segon període feliç de la joventut de Maragall. L'endemà del canvi de rumb acordat amb el pare va anar a matricular-se a la universitat, i en arribar-hi va dir en veu alta: «Entro per primera vegada en lo temple de la sabiduria.»³¹² L'ús de la paraula *temple* per referir-se a un lloc d'irradiació del coneixement i no a un espai sagrat és, de fet, un tòpic del positivisme. El primer dia de classe, en entrar al

³⁰⁹ *Ibid.*, p. 181-182.

³¹⁰ Per a la datació d'aquests dos viatges vegeu *infra*, «Cronologia».

³¹¹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 182).

³¹² «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XII (*ibidem.*).

claustre de la facultat de Dret, «una ratxada de benestar va conmdurer tot lo meu ser».³¹³ L'ambient que observà «fou per mi com una terra de promisió, com si entrés en ma pàtria després d'una ausència casi inmemorial».³¹⁴ A la universitat, Maragall va formar part d'un grup de set amics que s'autodenominava «El cícrcol». L'autor de les «Notes» en parla amb enyorament, perquè «tot això ja s'ha acabat; lo “cícrcol” s'ha desfet, cadascú tira pe'l seu cantó [...]; tots, menos jo. Jo no sóch bo per res. Jo vaig néixer pera gosar de la joventut.»³¹⁵

1.2 Primeres temptatives poètiques

Dels versos que, segons les «Notes», Maragall escrivia compulsivament durant el període dissortat dels quinze als vint anys, així com dels escrits els anys següents, ens n'han arribat poques mostres.³¹⁶ Els dos elements bàsics d'aquestes provatures literàries primerenques són l'amor i l'humor. Una lectura superficial d'aquests escrits portaria a considerar que la religió hi juga un paper certament poc rellevant. La constatació és certa sobretot si aquests intents es comparen amb la producció de les etapes posteriors, en què la temàtica religiosa i la profunditat de la reflexió al seu entorn aniran en progressiu augment. Però malgrat la poca importància que té en els escrits primerencs del poeta, la religió no deixa mai de ser un referent recurrent. El primer poema que Maragall va donar a l'estampa, «Òptica», conté en el primer vers una al·lusió no exclusivament religiosa però sí estretament emparentada amb la religió. El text és absolutament intranscendent: en clau humorística, el poeta explica com la visió de l'estimada en circumstàncies diverses el torna de diversos colors, fins que la descoberta de no ser l'únic a relacionar-se amb la noia el duu a constatar que «l'amor és | de color de gos com fuig».³¹⁷ Els dos primers versos del poema diuen així:

³¹³ *Ibidem* (*ibid.*, p. 183).

³¹⁴ *Ibidem*. Rectifico, però, una lliçó: al manuscrit (AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/17v) diu «com si entrés en ma patria», mentre que Casals transcriu «com si entrés en una pàtria», que a més passa a l'epígraf i al títol del volum.

³¹⁵ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XIV (*ibid.*, p. 186).

³¹⁶ Jaume TUR, *Maragall i Goethe. Les traduccions del Faust*, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1974, p. 103 i 105, féu conèixer tres mostres de la poesia de Maragall dispersa entre els apunts de la carrera. Sobre la producció d'aquesta etapa, vegeu Glòria CASALS, *Joan Maragall i la Universitat*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 35), Barcelona, 1997. Un poema que ha romàs inèdit fins avui és «La cansó del vent», conservat en còpia apògrafa al final de les cartes a Joaquim Freixas (AM mrgll-Mss. 5-11-22): «Els homes no'm coneixen | y'm diuhen inconstant | mes ¡ay! tant com jo estimo | ningú en lo mon ha aymat. || Un jorn que feya via | de ponent á llevant | trobí una donzelleta | y com jó ajoguessat | per esbullar sas trenas, | un tros, giravolant | seguí al bell entorn d'ella | ¡jó no ho hagués fet may! | de tant hermosa qu'era | me'n vaig enamorar | mes ¡ay!, com já'm temia | prest aymador trová | un aymador qu'era home | y com á home fals; | las nits de blanca lluna | parlavan d'amagat; | jo per no destorbarla | plegava'l meu plomall. | Cuant ell la oblidá, ella | plora que plorarás | y jo suau voltava | pera aixugar son plant. | La febre l'abrussava | caigué malalta aviat | y jo ab afany li duya | las auras mes frescals. | Mori ¡pobreta! y are | es tot lo meu afany | bressar las flors tristetas | que hi ha dins del fossar. || Els homens no'm coneixen | y'm diuhen inconstant | mes ¡hay! tant com jo estimo | ningú en lo mon ha aymat.»

³¹⁷ «Òptica», *Lo Nunci* (22-IX-1878) (Joan MARAGALL, *Poesia completa*, edició a cura d'Enric Bou, Empúries, Barcelona, 1986, p. 161).

Al veure't, l'ànima entera
se'm cobrí de tendre goig;³¹⁸

Malgrat la frivolitat del poema, és significatiu que la irrupció del món exterior en l'interior del poeta repercuteixi concretament en la seva ànima. L'ús del terme *ànima* en aquest context demostra que Maragall, als disset anys, ja és Maragall: pot escriure poemes frívols sobre amors i desamors, pot parlar amb desvergonyiment i amb sentit de l'humor, però una impressió exterior troba el seu eco en la seva ànima. Al final del mateix poema reapareix aquest element:

Llavors finí mon enuig
que no crec torni mai més
a torbar ma ànima, puix
ara per mi l'amor és
de color de gos com fuig.³¹⁹

Si al començament l'ànima s'omplia de «tendre goig» per la visió de la dona, al final es desitja que l'ànima no sigui torbada per l'amor. En tots dos casos, la seu de les impressions exteriors es troba en l'ànima.³²⁰ Uns anys més tard, en la correspondència amb els amics, es plantejarà amb humor i de passada l'existència de l'ànima,³²¹ la qual cosa revela, més que el qüestionament en si de la seva existència, l'interès pel tema.

«An ella» és el segon poema publicat per Maragall, datat uns dies després d'«Òptica». L'ànima és de nou l'òrgan receptor de les impressions exteriors, en connexió amb el cor:

Quan t'acostes a on jo sóc,
lo meu cor venir te sent;
que esbatega dins lo pit
amb inusitat anhel,
e invadeix l'ànima tota
indefinible plaer,
com la presència d'un àngel,

³¹⁸ *Ibidem.*

³¹⁹ *Ibidem.*

³²⁰ Eugenio TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, Península, Barcelona, 1985, p. 83-95, és qui més ha insistit en la importància del concepte d'*ànima* en Maragall.

³²¹ «El espíritu (caso que le tengamos)» (carta a Josep M. Lloret del 2 de gener de 1885; AM mrgll-Mss. 5-22b-13; MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 69); «Venga lo que venga no me parece ya posible que logren turbar la serenidad de mi espíritu (llamemoslo espíritu)» (carta a Josep M. Lloret del 19 de juliol de 1886; AM mrgll-Mss. 5-22b-26b; *ibid.*, p. 99); «Te abraza con toda el alma, caso de tener, pero en fin con lo otro, tu amigo» (carta a Josep M. Lloret del 14 de gener de 1887; AM mrgll-Mss. 5-22c-1; MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 109).

com la presència de Déu.³²²

L'ànima sent un gran plaer, com el sentiria davant la presència d'un àngel o de Déu. L'experiència amorosa provoca, doncs, un plaer que només és comparable a l'experiència religiosa. A l'estrofa següent, l'anada a missa de l'estimada genera al seu voltant un ambient de claredat i de dolçor. Aquesta al·lusió a la missa no ens pot fer pensar en un Maragall pietós i respectuós amb el compliment dominical, ja que al final del mateix poema suggereix a l'estimada que s'endinsi amb ell al mar dins una barca amb uns propòsits no gaire catòlics:

mentre encès l'amor estigui
viurem ditxosos i amants.
Com en aquest món res dura,
quan l'amor amainarà,
foradarem la barqueta
i ens ofegarem plegats.³²³

El següent poema que Maragall fa conèixer és «Lo barret de copa», sense cap referent religiós. Un any més tard publica —amb pseudònim— «Los reis», el primer text de Maragall dedicat a una festa religiosa. Al llarg de la seva vida n'escriurà moltíssims més, en vers i en prosa. Aquesta primera mostra no és, certament, gens representativa del tractament que més endavant donarà a les festes. Si el Maragall adult acostuma, davant les festes, a destacar els elements d'encantament i de misteri que transmeten, així com a privilegiar la mirada infantil, el Maragall de dinou anys que publica «Los reis» adopta l'actitud contrària: desemmascara la ficció dels reis i subratlla, simplement, que són els pares els qui compren les joguines:

Abans, tant pobres com rics,
quan eren brivalls hi creien;
veient-hi més que no hi veien,
ja no hi creuen grans ni xics.
Sols algun ganàpia hi ha
que fa el Toni, amb la intenció
de poder llepar el torró
que els reis li solen portar.
Pels demás se va fonent
la fe en déus que no fan falta.

³²² «An ella», *Lo Nunci* (12-I-1879) (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 162).

³²³ *Ibidem*.

L'un any sobre l'altre salta...
Si un any no tornen... bon vent!³²⁴

Les creences formen part d'un món infantil passat, i només les mantenen els que estan mancats d'intel·ligència: «Pels demés se va fonent | la fe en déus que no fan falta.» Entre la fe dels ignorants i la incredulitat dels il·lustrats, el jove Maragall es decanta per la segona opció. «A l'aureneta», publicat poques setmanes més tard,³²⁵ revela unes intencions diferents. Es tracta d'un poema ple de ressons becquerians: d'una banda, les orenetes que arriben així que apunta l'estiu, com a signe d'alegria i festa (recorden els avui famosíssims versos de Bécquer «Volverán las oscuras golondrinas | en tu balcón sus nidos a colgar, | y otra vez con el ala a sus cristales | jugando llamarán»);³²⁶ de l'altra, el geni —la inspiració pòetica— desvetllat (que sembla evocar, al seu torn, el Bécquer que proclama «¡cuántas veces el genio | así duerme en el fondo del alma, | y una voz como Lázaro espera | que le diga “Levántate y anda”!»).³²⁷ Quan arriba el fred, les orenetes travessen el mar a la recerca de climes més benignes; de la mateixa manera, el geni desitjaria «fugir de la realitat que el mata», travessar el mar de plata de l'ideal i assolir el lloc on «pura, ardenta, | la flor d'“inspiració”, encesa hi esclata!» «A l'aureneta» és el primer text conegut de Maragall on aquest reflexiona sobre la seva tasca intel·lectual. Ho fa en uns termes que, més de deu anys més tard, apareixeran reelaborats a «Excelsior». En tots dos casos hi ha un rebuig per la prosa de la vida quotidiana i una voluntat de refugiar-se en la poesia de l'ideal. I en tots dos casos el mar actua com a metàfora de l'allunyament del món conegut. D'altra banda, l'interès per Bécquer encaixa molt bé en un admirador de Heine com era el jove Maragall, i s'avança a l'èxit que tindrà els propers anys.³²⁸ Es tracta d'una influència ja detectada per la crítica³²⁹ i

³²⁴ «Los reis», *Lo Nunci* (11-I-1880) (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 310, nota 1; una altra edició del poema, diplomàtica, es troba a MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 205-206).

³²⁵ «A l'aureneta», *Lo Gay Saber* (1-II-1880) (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 164).

³²⁶ Gustavo Adolfo BÉCQUER, *Rimas*, edició, introducció i notes de José Carlos de Torres, Castalia, Madrid, 1990⁴, p. 144 (la rima citada és la LIII). A la biblioteca de Maragall no es conserva cap obra de Bécquer.

³²⁷ BÉCQUER, *Rimas*, p. 110 (rima VII).

³²⁸ YXART, *El año pasado*, Barcelona, 1887, p. 161, citat per Eduard VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, edició al cuidado de Joaquim Molas, Ariel, Esplugues de Llobregat, 1973, p. 155, nota 18, sostenia que «aquí los que empiezan parecen vueltos a los Pirineos, y aunque se sepan a Bécquer, a Campoamor, a Núñez de Arce de memoria, no hay quien imite a estos poetas *por incompatibles con nuestro temperamento* [subratllat de Valentí]. Byron, Musset, Heine, he aquí todavía los ídolos cuyas deliciosas inspiraciones inflaman la imaginación de autores como Bassegoda y Perés.» Tots els autors citats, tant els espanyols com els europeus, formen part de les lectures de Maragall. Per la seva banda, el 1884 el modernista Ramon D. Perés salvava només Bécquer entre els poetes espanyols moderns, com explica VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 156.

³²⁹ Joan-Lluís MAREFANY, «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 192; Lluís QUINTANA I TRIAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 344; MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, p. 88; Geoffrey RIBBANS, «Joan Maragall, at the edge of modernity (In memory of Arthur Terry)», *Catalan Review*, núm. XVIII (1-2) (2004), p. 97-105 (101). D'altra banda, Heine i Bécquer constituïen, en els anys setanta i vuitanta del segle XIX, els dos models de la literatura intimista, segons Joaquim MOLAS, «La crisi del

corroborada per una confidència reportada per Pío Baroja —«prefiero a Bécquer a Rubén Darío»³³⁰ i una carta inèdita a Josep Lleonart: «No se que ho fà que cuant tenim divuyt anys tots llegim en Becquer. A mí'm vá passar lo mateix.»³³¹ El 1878-79, quan Maragall tenia divuit anys, l'obra de Bécquer començava a ser coneguda; la primera edició de les seves obres havia aparegut el 1871, i la segona —«aumentada y corregida»—, el 1877.

La «Cançó nihilista», publicada amb pseudònim (és probablement una traducció o, si més no, una versió, atesa la indicació «Traducció» que consta sota el títol), és una exaltació humorística de la destrucció:

Visca res! Cridem-ne,
i mori tothom.
Au! Foc a la mina,
Torroto-to-troom!!!³³²

«Àngel, no volis», publicat al setembre de 1880 a *Lo Gay Saber*, és un poema en què l'estimada explica que si Déu li donés ales podria sobrevolar grans espais:

Ciutats grans i boniques,
pobles de quatre cases,
soletats espaioses,
planúries conreuades,
valls fondes i rialleres,
altíssimes muntanyes,
i mar, i cel i núvols
i llum, i l'espai ample...³³³

L'altitud de la volada i els grans espais recorreguts són imatges, de nou, d'una ambició intel·lectual que no se satisfà amb els estrets horitzons del conegut. Però el seu interlocutor li respon:

Romanticisme: la poesia», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 464 i 493.

³³⁰ Pío BAROJA, *Desde la última vuelta del camino. Memorias*, IV, *Galería de tipos de la época*, Biblioteca Nueva, Madrid, 1952, p. 142-144, citat per Geoffrey RIBBANS, «La poesia de Maragall dins el context del simbolisme europeu», *Actes del quart col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 397, nota 8.

³³¹ Carta a Josep Lleonart del 17 d'agost de 1898 (AM mrgll-Mss. 5-27a-1, on està erròniament catalogada com de 1878).

³³² «Cançó nihilista. Traducció», *Lo Nunci* (12-I-1879) (CASALS, *Joan Maragall i la Universitat*, p. 22; una altra edició del poema, diplomàtica, es troba a MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 207-208).

³³³ «Àngel, no volis», *Lo Gay Saber* (15-IX-1880) (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 165).

—No vulla Déu donar-te-les,
volaries de pressa
vers lo cel, que és ta pàtria,
i, ai!, sol em deixaries
en eixa vall de llàgrimes.—³³⁴

Es tracta d'una resposta plenament verdagueriana,³³⁵ en el fons i en la forma: les ales per pujar al cel, el cel com a pàtria, la soledat a la terra i aquesta com a vall de llàgrimes són quatre tòpics verdaguerians que es poden trobar, per exemple, en la poesia montserratina que aquell mateix any el poeta de Folgueroles havia fet conèixer. La resposta del poeta és tan verdagueriana que resulta poc creïble: la volada intel·lectual no és mai, en Maragall, una ascensió al cel que l'allunyi d'una terra convertida en vall de llàgrimes. «Àngel, no volis» és, doncs, un exercici literari d'imitació que dóna poca informació sobre el veritable pensament de l'autor.

Entre els apunts de la carrera de Dret hi ha nombrosos versos humorístics, sovint dedicats a professors. Com a mostra, transcriu un fragment d'uns versos que hi ha a les pàgines finals de la tercera llibreta de l'assignatura Disciplina Eclesiàstica:

Disciplina, Disciplina
Oh! ciencia eclesiàstica
Tu eres la pesadilla
De todas las almas candidas
De los buenos caballeros
Y de las mugeres guapas.
Tu eres la grande bestia
Que por ti Juan contemplaba
En aquel Apocalipsis
Que tantas cosas nos narra³³⁶

1.3 La predilecció per la literatura alemanya

Són de l'any 1881 els primers documents epistolars de Maragall clarament datats i publicats: les cartes a Joaquim Freixas. Malauradament, a l'Arxiu Maragall només se'n conserva una

³³⁴ *Ibidem.*

³³⁵ Ja ho va insinuar Josep MIRACLE, *Joan Maragall. Poeta, pensador i home de fe*, pròleg de Leandre Amigó, Josep Miracle i Montserrat, Barcelona, 1988, p. 50: «fa pensar en alguna possible influència de més o menys recents lectures de la poesia verdagueriana».

³³⁶ «Apunts d'estudi» [1879-1884] (AM C. F.).

còpia manuscrita i no els originals, cosa que impedeix comprovar la fiabilitat de l'edició que n'ofereixen les *Obres completes*. Les cartes a Freixas constitueixen el testimoni més explícit de l'admiració del jove Maragall per Goethe. Ja a la primera carta apareix clarament expressada la relació amb els autors del nord:

Me preguntas lacónicamente si me gusta Heine. Sí, a pesar de haber leído antes el *Werther* (el libro que me ha llegado más al corazón desde que vivo) he pasado aún ratos deliciosos con el *Intermedio*, el *Regreso* y *La Nueva Primavera*. Los autores alemanes me han seducido por completo; el realismo de su fondo, la holgura de su estilo, sus excentricidades, plácenme sobremanera y se avienen más a mi carácter que las sutilidades, pulcritud y medida de los clásicos.³³⁷

Es tracta de tota una declaració de principis. El desdeny pels clàssics serà matisat amb els anys, però la predilecció per la literatura alemanya romandrà inalterable tota la vida. L'interès per Alemanya no es deu a cap mena de seducció política ni a cap lligam familiar o social, sinó a l'admiració per l'ànsia de saber dels alemanys i a la voluntat de llegir Goethe directament.³³⁸ En el fragment citat de la carta a Freixas s'esmenten dos autors: Heine i Goethe. El primer li ha fet passar «ratos deliciosos», i en cita tres obres.³³⁹ Del segon n'esmenta només una, el *Werther*, i ho fa en uns termes clarament encomiàstics.³⁴⁰ Pocs

³³⁷ Carta a Joaquim Freixas del 15 d'abril de 1881 (I, 971a).

³³⁸ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 20-25.

³³⁹ A la biblioteca de Maragall es conserven quatre obres de Heine: *Poesías líricas alemanas de Heine, Uhland, Zedlitz, Rückert, Hoffmann, Platen, Hartmann y otros autores*, vertidas en castellano por Jaime Clark, M. Romero, Madrid, 1879² (AM 2-4-25); *Heinrich Heine's Sämtliche Werke: Bibliothek Ausgabe*, Hoffmann und Campe, Hamburg, 1885 (AM 3-1-9, 3-1-10, 3-1-11, 3-1-12, 3-1-13, 3-1-14, 3-1-15); són set dels dotze volums de la col·lecció); HEINE, *Libro de los cantares*, traducción en verso, precedida de un prólogo por Teodoro Llorente, ilustración de P. Thumann, Daniel Cortezo y C.^a, Barcelona, 1885 (AM 3-1-16); Heinrich HEINE, *Buch der Lieder. Neue revidierte Textausgabe*, mit 200 Illustrationen von Friedrich Stahl, Deutsches Verlagshaus (Emil Dominik), Berlín, [191-?, segons el catàleg en línia, tot i que segons TUR, *Maragall i Goethe*, p. 28, nota 41, no seria posterior a 1891, quan segons la seva versemblant hipòtesi aquest llibre li fou regalat a Maragall com a present de noces] (AM 3-2-7). Cap d'aquests volums no conté marques de lectura. Només al volum 5, p. 234, de *Heinrich Heine's Sämtliche Werke* (AM 3-1-12), hi ha una nota manuscrita que diu: «Avuy dissapte 12 de Octubre de 1889 á tres quarts de quatre de la tarde, s'han acabat les traduccions d'alemany d'eix llibre, fetes per en Roura y en Maragall. Cuan torni aquet xicot de Filipinas continuarem (?)». La darrera frase és escrita amb tinta; la resta, en llapis. L'anotació coincideix amb el final del capítol «Briefe aus Berlin», de *Rei•ebilder* I, i confirma l'important paper de Roura en els estudis d'alemany de Maragall, assenyalat per TUR, *Maragall i Goethe*, p. 31.32. En canvi, no he trobat cap de les «nombroses anotacions al marge» que segons *ibid.*, p. 28, nota 41, el *Buch der Lieder* conté, tot i que és cert que l'estat del volum mostra que fou molt utilitzat. Tur creu (*ibid.*, p. 27-28) que Maragall també hauria consultat una traducció de Heine que hi havia a l'Ateneu Barcelonès: Enrique HEINE, *Joyas prusianas: Intermedio, Regreso y Nueva Primavera*, interpretación española precedida de un estudio biográfico del poeta por Manuel María Fernández y González, El Imparcial, Madrid, 1878². De fet, el 1874 hi havia a l'Ateneu onze obres de Heine, segons Manuel PÉREZ NESPHEREIRA, *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1897-1900)*, Afers, Catarroja i Barcelona, 2007, p. 203. La influència de Heine sobre la poesia juvenil de Maragall ha estat remarcada per Arthur TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, Quaderns Crema, Barcelona, 2000 (primera edició: Barcino, Barcelona, 1963), p. 30.

³⁴⁰ Maragall posseïa una traducció francesa del *Werther*: GOETHE, *Werther*, traduction nouvelle et notice biographique et littéraire de Loius Énault, L. Hachette et Cie, París, 1859² (AM 3-3-1bis, amb algunes marques de

mesos més tard diu al mateix interlocutor que el nom de *Werther* «hace siempre sagrado para mí el papel en que va escrito».³⁴¹ En aquesta mateixa carta, Maragall expressa la seva admiració per la literatura castellana, però la seva predilecció per la catalana. Només tres dies més tard, Maragall escriu a Freixas:

Estoy leyendo el *Faust* de Goethe. Es inútil que intente pintarte mis impresiones. Goethe es mi poeta.

Muy pronto leeré las tragedias de Shakespeare; es decir, si puedo, porque he emprendido con tanto afán la lectura de Goethe, que ahora mismo siento una especie de malestar en mi físico, que quizás me verá obligado a tomarlo como freno a mi afán de lecturas.

Es inútil que continúe escribiendo ahora, porque sólo sabría hablarte de espíritus, de fuerzas, del hombre, de la naturaleza, de Dios, del diablo, etc. etc., lo cual sería altamente ridículo, en una simple carta entre amigos. Adiós, te abraza tu amigo

Juan Goethe (digo) Maragall Gorina³⁴²

lectura). TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 18-21, assenyalava força ecos del *Werther* en l'epistolari de joventut de Maragall.

³⁴¹ Carta a Joaquim Freixas del 5 de juliol de 1881 (I, 972a).

³⁴² Carta a Joaquim Freixas del 8 de juliol de 1881 (I, 972b). D'aquell mateix any és Guillermo SHAKSPEARE [sic], *Dramas*, traducció de Marcelino Menéndez Pelayo, dibujos y grabados al boj de los principales artistas alemanes, Biblioteca Arte y Letras, Barcelona, 1881 (AM 3-1-18, sense marques de lectura) (conté *El mercader de Venècia*, *Macbeth*, *Romeo y Julieta* i *Otelo*). També es conserva una obra amb data anterior: W. SHAKSPEARE [sic], *Hamlet*, traducció de Letourneur, Librairie de la Bibliothèque Nationale, París, 1880 (AM 3-1d-12, sense marques de lectura). Posteriorment, van ingressar a la seva biblioteca altres edicions castellanes —Guillermo SHAKSPEARE [sic], *Dramas*, traducció de José Arnaldo Márquez, dibujos y grabados al boj de los principales artistas alemanes, Biblioteca Arte y Letras, Barcelona, 1883 (AM 3-1-19, sense marques de lectura) (conté *Julio César*, *Como gustéis*, *Comedia de equivocaciones* i *Las alegres comadres de Windsor*); Guillermo SHAKSPEARE [sic], *Dramas*, traducció de José Arnaldo Márquez, dibujos y grabados al boj de los principales artistas alemanes, Biblioteca Arte y Letras, Barcelona, 1884 (AM 3-1-20, amb marques de lectura en els actes III i IV de *Cuento de invierno*) (conté *Sueño de una noche de verano*, *Medida por medida*, *Coriolano* i *Cuento de invierno*); Guillermo SHAKSPEARE, *Hamlet, príncipe de Dinamarca. Tragedia*, novíssima traducció literal y directa del inglés exornada con profusión de notas aclaratorias y filológicas por J. Roviralta Borrell, La Renaixensa, Barcelona, 1905 (AM 2-5-56, amb dedicatòria manuscrita signada per curiosament per «L'autor» i sense marques de lectura)—, franceses —SHAKSPEARE, *Henry VIII. Roi d'Angleterre*, tragédie en cinq actes, en prose, traduction de Letourneur, Librairie de la Bibliothèque Nationale, París, 1891 (AM 2-4-15, sense marques de lectura); SHAKSPEARE, *La vie et la mort de Richard III*, drame en cinq actes et en prose, Librairie de la Bibliothèque Nationale, París, 1893 (AM 2-4-14, sense marques de lectura)— i catalanes —Guillem SHAKSPEARE, *Hamlet. Príncep de Dinamarca. Tragedia*, versió catalana de Arthur Masriera, L'Atlàntida, Barcelona, 1898 (AM 3-3-47, amb dedicatòria manuscrita del traductor, sense marques de lectura); SHAKSPERE [sic], *Macbeth. Tragedia en cinc actes*, traducció de Cebrià Montoliu, L'Avenç, Barcelona, 1907 (AM 3-1-66, sense marques de lectura); SHAKSPERE, *La tragedia de Macbeth*, traducció, amb proleg i notes per Cebrià Montoliu, L'Avenç, Barcelona, 1908 (AM 3-5-50, amb dedicatòria manuscrita del traductor i amb unes anotacions manuscrites a la portadella); W. SHAKSPEARE, *El Rei Lear*, traducció de A. Albert Torrellas, E. Domenech, Barcelona, 1908 (AM 3-4-66, amb dedicatòria manuscrita del traductor, sense marques de lectura); W. SHAKSPEARE, *El Marxant de Venècia*, traducció de Joan Puig y Ferreter, E. Domenech, Barcelona, 1909 (AM 3-3-88, amb dedicatòria manuscrita del traductor, sense marques de lectura). Pel que fa al *Faust*, Maragall en tenia una traducció francesa de la primera part, editada per la Bibliothèque Nationale, París, enquadrada juntament amb el *Hamlet* de la mateixa editorial (AM 3-1d-12). Al final de l'edició del *Faust* hi ha el poema «La tristura és ma estimada», datat el 28 de juliol de 1881; no hi ha cap marca de lectura al volum. Com que el llibre està enquadrat sense la coberta ni la portada originals, l'obra no informa de la seva data; el catàleg informatitzat de la BC dona com a data 1886, una dada extreta del catàleg de la Library of Congress; és, però, una hipòtesi fàcilment descartable, atès el poema datat al juliol de 1881 que hi ha a la darrera pàgina del volum. Pel número de pàgines del volum, sembla

El propòsit de llegir Shakespeare va durar poc. Una setmana més tard confessava al mateix interlocutor:

He desistido de leer las tragedias de Shakespeare; pero me vuelvo a entregar en cuerpo y alma al *Werther*. He formado el propósito de leer eternamente esa obra, volviendo a empezar siempre que acabo, y siendo para mí su lectura un hábito, como la comida diaria, y no dudes que no menos aquél que ésta, tienen por base una necesidad de fuerza a lo menos igual, si bien de distinta naturaleza. ¡Oh! qué irresistibles encantos tiene para mí esa obra, que no quiero llamar divina porque es eminentemente humana.³⁴³

La següent comunicació escrita de Maragall a Freixas és un interessantíssim document epistolar començat el 22 de juliol de 1881:

Me aconsejas estudios serios, querido amigo; y consideras como tales, la Historia, la Filosofía, el Derecho, etc... ¿En qué te fundas para considerar más serio esto que el análisis del carácter que forma el asunto de mi obra favorita? [...] Cuando seas muy sabio, ¿qué habrás ganado? Harás ni más ni menos que los demás hombres creyéndote que sabes el por qué lo haces; pero habrás perdido la inocencia y las ilusiones, que es lo único que podía hacerte feliz. Puesto que a cada instante se va acortando el espacio que nos separa de la muerte, procuremos pasar el que nos queda del mejor modo posible; y el bienestar, ¿dónde lo hallaremos? En la contemplación de la naturaleza, en el cultivo de las Artes y en el amor de una mujer inocente y expansiva y cariñosa. El día que no tenga para ti atractivo alguno una puesta de sol o una tempestad, en que no te sientas conmovido por los acordes de una sonata de Beethoven, en que una mujer no sea para ti más que la hembra del hombre, aquel día, es en vano que solicites una dicha pasajera del bullicio y las mentiras sociales, aquel día reconcéntrate, y oirás en tu alma una voz que dice —«Carta»—: aquel día, no quiero decirte lo que debes hacer porque me reñirías.³⁴⁴

La saviesa fa perdre la innocència i les il·lusions, fonts de la felicitat. El temps és breu i cal aprofitar-lo (treu el cap el tòpic del *carpe diem*) de tres maneres diferents: contemplant la naturalesa, cultivant les arts i gaudint de l'amor. Com hem vist, segons les «Notes autobiogràfiques» escrites als vint-i-cinc anys, ja als setze anys (al moment d'escriure la carta a Freixas en tenia vint) Maragall trobava en la poesia, en les dones i en «una espècie de

que hagi de ser l'edició de 1877 que recull el catàleg de la Biblioteca Nacional de França: GOETHE, *Faust. Tragédie*, Librairie de la Bibliothèque Nationale, París, 1877. En tot cas, TUR, *Maragall i Goethe*, p. 28, nota 44, indica que «es tracta d'una traducció dolenta que, paradoxalment, va merèixer nombroses reimpressions i ha estat la més difosa fins el dia d'avui».

³⁴³ Carta a Joaquim Freixas del 15 de juliol de 1881 (I, 972b).

³⁴⁴ Carta a Joaquim Freixas del 22 de juliol de 1881 (I, 973).

misticisme per la Naturalesa» les vies que li permetien evadir-se de la grisor de l'ocupació industrial a la qual el volia destinar el pare.

La carta a Freixas continua amb l'enumeració de les lectures recents de Maragall: a més del *Werther*, Maragall ha llegit en un mes el *Faust* i *Herman i Dorotea* (Goethe), *Bernabé Rudge* (Dickens), alguns cants de la *Comèdia* (Dante), *René* (Chateaubriand) i *Recuerdos de viaje* (Víctor Balaguer).³⁴⁵ A més, consigna que toca al piano «un par de horas al día» *Aïda*, *Mefistofele* i altres obres, i que ha presentat un poema als Jocs Florals de Badalona: «Dins sa cambra». Es tracta, com després reconeixerà a Freixas mateix, de la recreació d'un passatge del *Faust* de Goethe.

El 23 de juliol Maragall continua la mateixa carta en aquests termes:

He terminado por cuarta vez la lectura del *Werther*; como siempre, me ha sucedido y me sucederá aunque lo lea mil veces, sus últimas páginas me han arrancado lágrimas; digas lo que quieras, este libro es la creación más simpática que haya brotado nunca de una inteligencia humana. Opinas que es peligroso; ¿quién te ha dicho que el fin del héroe sea un mal, y el sentirse inclinado a él un peligro? Ah, si mi alma se hallase atada algún día, con el nudo estrecho y fatal que unía Carlota a Werther, no vacilaría en darle el mismo desenlace, convencido de encontrar a mi adorada en otro mundo en que a las tendencias de dos espíritus no se opusiera una ficción social. Te parece que tiene razón de ser una unión
..... Basta, no se diga que profeso doctrinas disolventes.³⁴⁶

³⁴⁵ Carta a Joaquim Freixas del 22 de juliol de 1881 (I, 973b). L'obra de Dickens citada es troba a la biblioteca paterna: Carlos DICKENS, *Bernabé Rudge, novela escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segunda serie, tomo V, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1864 (AM Inv. 198), p. 1-318; també són de Dickens altres obres conservades a la biblioteca paterna: Carlos DICKENS, *El Marqués de Saint Evremont ó París y Londres en 1793. Novela escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segunda série, tomo III, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1863 (AM Inv. 196), p. 1-161; Carlos DICKENS, *La casa lúgubre. Escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segunda série, tomo VIII, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1866 (AM Inv. 201), p. 99-461; C. DICKENS, *Oliverio Twist. Novela escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segunda série, tomo VI, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1865 (AM Inv. 199), p. 49-229. A l'edició de la carta, «recuerdos de viaje» apareix en minúscules i sense cometes, però a la còpia manuscrita conservada a l'AM (mrgll-Mss. 5-11-7) apareix amb cometes inicials i el primer mot amb majúscula inicial; es conserva a la biblioteca paterna: Víctor BALAGUER, *Recuerdos de viaje*, Imprenta de Antonio Brusi, Barcelona, 1852 (AM Inv. 100; el peu d'impremta és extret del catàleg). De les altres obres citades, només hi ha el *Faust* i la *Comèdia* de Dante, en aquest darrer cas en dues edicions posteriors a la data de la carta: DANTE ALIGHIERI, *La Divina Commedia*, con note tratte dai migliori commenti per cura di Eugenio Camerini, Edoardo Sonzogno, Milà, 1890 (AM 3-2-14, amb marques de lectura); DANTE ALIGHIERI, *La Divina commedia*, G. Barbera, Florència, 1903 (AM 3-3-24, amb il·lustracions a llapis en diverses pàgines del volum). Sobre l'estat en què es troben aquestes dues edicions i els altres volums de Dante que posseïa Maragall, vegeu Francesco ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia. Les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*, pròleg de Glòria Casals, Cruïlla, Barcelona, 2006, p. 22-23 i 127.

³⁴⁶ Carta a Joaquim Freixas del 23 de juliol de 1881 (I, 973b-974a).

¿Ens hem de prendre les cartes als amics de joventut al peu de la lletra?³⁴⁷ Maragall diu aprovar el suïcidi de Werther i que en el seu cas faria el mateix que ell, però a continuació sembla que s'espanti («Basta», diu)... però acaba enviant la carta. El cert és, però, que encara que siguin dites més o menys en broma, algunes de les coses que expressa no deixen de ser anuncis de les grans qüestions que preocuparan Maragall en el futur. I un d'aquests anuncis és la denúncia de la «ficción social» i el desig de viure l'amor plenament en una altra vida on aquesta ficció no hi tingui jurisdicció.

Dels anys següents, un dels poemes més llargs que ens han pervingut és el romanç «La Roser». La protagonista és criada col·lectivament per tot un poble perquè poc després de néixer fou trobada sobre el cadàver de la seva mare, que havia estat abandonada pel seu amant; quan creix, no aconsegueix trobar un home que l'estimi, fins que decideix esperar-lo en un sot; identifica la neu amb els besos de l'amant que ve a trobar-la, i mor enterrada per la naturalesa:

Quan surt la lluna esblaimada
la Rosereta ja ha mort,
ella que tingué el cadavre
de sa mare per bressol,
té per llit nupcial la tomba
i la neu per aimador.
Al fossar en sent primavera
va florir-hi un roser groc.³⁴⁸

El poema acaba, doncs, amb la mort a mans d'una naturalesa cruel que la protagonista ha confós amb l'amor. A «La Roser» hi apareixen molts temes que anys més tard Maragall

³⁴⁷ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 46, aposta per una lectura «amb precaució» de les cartes: «L'epistolari s'ha de llegir amb precaució: en el moment que de paraula o per escrit es dirigia a algú, es produïa en ell una transformació temporal d'adaptació, de comunió amb la persona a qui es dirigia.» Per això, poc més endavant, p. 47, considera que «les lletres als amics només podrien ser plenament compreses a través del coneixement dels amics [...]. Es podria conjecturar que, malgrat l'autenticitat i la sinceritat de tots els textos de l'epistolari, cap d'ells no manifesta plenament el nucli més personal.» Ja Carles RIBA, «Les cartes de Joan Maragall a Antoni Roure [sic]», *La Publicitat* (20-III-1930) (Carles RIBA, *Obres completes*, III, *Crítica*, 2, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 60) havia parlat d'«un inconscient mimetisme de Maragall» enfront del seu corresponçal en l'epistolari amb Roura. Des d'aquesta perspectiva, però, caldria considerar també que els articles al *Diario de Barcelona* no són del tot sincers, ja que en ells es produeix una adaptació temporal a la burgesia barcelonina lectora del *Brusi*. És una obvietat que el destinatari condiciona sempre l'autor a l'hora d'escriure qualsevol text, i que aquest condicionament augmenta en el gènere epistolar atès que el destinatari és únic i conegut; ara bé, textos incondicionats, que revelin «el nucli més personal» de l'autor, no existeixen en estat pur. Es pot acceptar, doncs, la precaució que demana Gabriel Maragall, però només si s'aplica en major o menor grau a tota l'obra de Maragall i sempre que aquesta «precaució» no sigui cap excusa per a una lectura sistemàticament atenuadora dels escrits de l'autor.

³⁴⁸ «La Roser», datada a l'agost de 1883 (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 173), tot i que Glòria Casals no descarta que sigui una quinzena d'anys posterior (conversa amb Glòria Casals mantinguda el 4 d'octubre del 2006).

desenvoluparà molt més a fons. En el romanç es produeixen dues morts, totes dues a conseqüència d'un mancament a la llei d'amor. La mare de la protagonista mor abandonada pel seu amant, que la deixa a la recerca de noves aventures quan la veu embarassada. És exactament el que farà Arnau amb Adalaisa a la novena secció de la primera part d'*El Comte Arnau*. I, com Arnau i Adalaisa, però aquest cop amb els rols canviats, la mare de la Roser veia el sol a través dels ulls de l'amant. La Roser, per la seva banda, és estimada per tot el poble, però no rep l'amor de cap home en concret, motiu pel qual acull la naturalesa com el seu amant i mor en els seus braços.

1.4 Naturalesa, art i amor en l'epistolari a Lloret

Al desembre de 1882 s'inicia la correspondència conservada amb Josep M. Lloret,³⁴⁹ un altre amic de joventut. Segons les «Notes autobiogràfiques», Lloret era el seu amic «predilecte», potser per ser «lo més semblant a mi en lo fondo».³⁵⁰ Les cartes que li escriu Maragall entre 1884 i 1886 es poden llegir com un esborrany de les «Notes autobiogràfiques», tant de les dels vint-i-cinc anys com de les dels cinquanta.³⁵¹ Són plenes de referències iròniques al món de la religió, de crítiques a la societat, de manifestacions d'entusiasme davant la naturalesa, de notícies sobre els amors i desamors dels dos corresponents... El 7 de juliol de 1883 Maragall escriu a Lloret:

Cuanto mas considero los caracteres de ambos á dos, más me convenzo de que la Providencia tiene algun alto designio respecto de nosotros; desengáñate, traemos aquí alguna elevada mision que la Providencia (como digo) nos revelará tarde ó temprano. Somos algo menos que hombres porque menospreciamos la razon y propendemos à vivir como bestias; somos algo mas porque tenemos gustos mas delicados y nos irritan las bajezas,

³⁴⁹ Les dues primeres cartes no duen data, però corresponen a desembre de 1882 segons la hipòtesi de Glòria Casals a MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 37, nota 1, i p. 39. Sobre Josep M. Lloret, vegeu *ibid.*, p. 15-16. Sobre les cartes vegeu també Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present*, IV, 1964-1968, edició a cura de Josep Poca i Gaya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2005, p. 187-190. Tenint en compte que, contràriament al contingut de la contracoberta —i tal com s'ha assenyalat *supra*, 2.2, «La periodització del pensament maragallà», dins la INTRODUCCIÓ—, l'obra de Gabriel Maragall no estava plenament enllestida l'any 1954 sinó a mitjan anys seixanta, cal assenyalar que aquesta obra no serveix per demostrar que les cartes a Josep M. Lloret van entrar a l'Arxiu Maragall abans de 1954, com dedueix Glòria Casals a *Com si entrés en una pàtria*, p. 17, nota 12. D'acord amb Serrahima, les cartes van haver d'ingressar a l'Arxiu Maragall a finals de 1964 o en la primera meitat de 1965, atès que el 28 de juliol de 1965 l'escriptor anota: «Avui he anat a can Maragall per veure, a l'arxiu, les cartes de Joan Maragall al seu amic Josep Maria Lloret, fins ara —fins fa pocs mesos— perdudes, és a dir, que no se sabia on eren.» El mateix any 1965 les cartes a Lloret van ser citades per M. Rosa SUBIRÀ ROCAMORA, «La personalidad religiosa de Juan Maragall», tesi de llicenciatura inèdita dirigida per Antoni Comas, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1965. (N'hi ha un exemplar dipositat a la UB, i un altre a l'AM mrgll-BCrit 2.)

³⁵⁰ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XIII (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 185).

³⁵¹ CASALS, «Les *Notes autobiogràfiques* de Joan Maragall...», p. 107, considera l'epistolari amb Lloret «una mena de canemàs prou compacte del que seran les *Notes autobiogràfiques*».

las pequeñeces de los hijos de Adan. Ahora bien, ¿que diablos vamos á hacer cuando seamos grandes y dejemos de ser las personas pacientes de la accion que se llama vida doméstica? La Providencia, repito, la Providencia..... Lloret, fíate siempre de la Providencia.³⁵²

Més endavant reconeix les seves lectures i li fa una paròdia de sermó que segella amb la paraula *Amén*:

Leo a todo pasto Voltaire y lord Byron; así me voy formando «et l'esprit et la cour». Adios, querido amigo, estudia mucho, muchísimo, porque ahora siembras para recoger, y si ahora te aplicas mucho serás hombre harás un excelente papel en la sociedad que es á lo que todos debemos aspirar; porque el hombre que cumple con su deber y vive en el santo temor de Dios es feliz en este mundo y cuando muere (en esto sí que no hay remedio) se vá á la gloria del cielo en tren directo sin detenerse en estacion alguna: allí nos veremos todos Amen.³⁵³

Malgrat l'evident to de broma, el cert és que els grans temes d'interès de Maragall van sortint. I un d'ells és, naturalment, la perdurabilitat d'aquesta vida en l'altra. El 18 d'octubre de 1883 encapçala una carta a Lloret amb aquests versos:

Lloret se fué á Gerona
No sé cuando vendrá
Si vendrá por Noviembre

³⁵² Carta a Josep M. Lloret del 7 de juliol de 1883 (AM mrgll-Mss. 5-22b-1) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 42).

³⁵³ *Ibid.*, p. 42-43. A la carta a Lloret del 26 de febrer de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-22c-23) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 151) li dirà: «A D. Juan [Mañé i Flaquer] no le he dicho todavía lo aficionados que éramos á Voltaire cuando estudiantes». A l'Arxiu Maragall hi ha quatre obres de Voltaire, totes dues amb una data anterior a la carta del 7 de juliol de 1883, de manera que podrien tractar-se de les obres llegides el 1883 (no contenen marques de lectura). Dues pertanyien a la biblioteca paterna: *Historia de Carlos XII rey de Suecia*, traducida del idioma francès al espanyol por don Leonardo de Uria y Orueta, corregida y añadida con las reflexiones históricas y críticas de M. de la Motraye, Joachin Ibarra, Madrid, 1763 (AM Inv. 252; l'atribució d'aquesta obra a Voltaire apareix a la «Licencia del ordinario» del vol. II); *Questions sur l'Encyclopédie par des amateurs*, vol. VII, s. e., s. 1, 1773. Les altres dues pertanyien a la biblioteca de Maragall: *Théâtre classique*, avec les préfaces des auteurs, les examens de Corneille, les variantes et les principales imitations, et annoté par Ad. Regnier, L. Hachette et Cie., París, 1856 (conté *Mérope*, de Voltaire) (AM 3-4-63); VOLTAIRE, *Le siècle de Louis XIV*, Bibliothèque nationale, París, 1879-80 (AM 3-1d-9 i 3-1d-10). També hi ha una obra de Montesquieu anotada per Voltaire —sense marques de lectura—: MONTESQUIEU, *De l'esprit des lois*, avec des notes de Voltaire, de Crevier, de Mably, de la Harpe, etc., Garnier frères, París, s. d. ([191-] segons el catàleg de la BC i [1919] segons una anotació manuscrita a la portada del volum, tot i que a la Biblioteca Nacional de França hi ha un exemplar d'aquesta obra de 1869) (AM 1-4-10). El Voltaire que Maragall tenia a mà era més ampli, doncs, del que suposa Casals a MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 42, nota 3, que només referencia l'obra *Mérope* continguda a *Théâtre classique*. De Lord Byron a l'Arxiu Maragall n'hi ha edició —sense marques de lectura— de tota l'obra poètica i dramàtica: Lord BYRON, *The Poetical Works of Lord Byron*, Frederick Warne and Co., Londres i Nova York, 1890 (AM 3-1-21); també hi ha *Leyendas de oro. Poesías de los principales autores modernos vertidas en rima castellana*, traducció de Teodoro Llorente, Pascual Aguilar, Valencia, 1877 (AM 2-4-33). Maragall recordarà aquest volum amb enyorament l'any 1909 a «Teodoro Llorente», *Cultura* (juny 1909) (II, 243b-244a) i a les cartes a Teodor Llorente de l'11 de març de 1909 (I, 1006) i del 29 d'octubre de 1909 (I, 1006b-1007a).

l'adquisició de les obres completes de Goethe en alemany —també n'havia parlat a Lloret aquells dies—³⁵⁹ i li parla amb entusiasme de Frederic Mistral.³⁶⁰

Aquell estiu de 1884 Maragall, acabats els estudis universitaris, passà diverses setmanes a Sant Joan de les Abadesses, on tingué l'oportunitat d'entrar en contacte amb la naturalesa. El 27 de juliol escrivia a Lloret:

no es cierto que me haya cansado ni me canse ni ahora ni nunca la contemplación de la Naturaleza; habrá mediado alguna mala inteligencia para que Lluís crea y te comunique semejante cosa. Escribí á Lluís á los dos dias de encontrarme en esta y ya comprenderás que mi primera impresión no podía ser la de cansancio. Le manifesté sí, que en mi primera escursión campestre que verifiqué completamente solo, al hallarme rodeado de montañas, bosques y torrentes, y lejos de seres humanos, me dominó un sentimiento de debilidad, de pequeñez, de miedo á algo desconocido, y que involuntariamente se habia presentado a mi imaginacion la ciudad con sus bullicios, y terminaba deduciendo de todo esto que los ciudadanos éramos reyes de la Naturaleza degenerados á causa de la vida social.

Ahora que sabes exactamente lo que me aconteció al principio, no te admirarás si te digo que estoy cuasi del todo reconciliado con la soledad de los campos, y que en una escursion que hice últimamente á un pueblecillo insignificante que se halla poco mas abajo de la cima de las altas montañas vecinas hé disfrutado lo que no es dable decir, mi sentimiento ha sido menos pusilánime y mas de sublime adoracion á la Naturaleza que se me manifestaba en preciosísimos panoramas. Conste pues que cada dia me inclino mas al Panteísmo.

Ya sabes que las tres únicas cosas que me interesan son Naturaleza, Arte y Amor. Ya te he dicho bastante referente á la primera; en cuanto al Arte, paso ratos deliciosos con Goethe;

³⁵⁹ Carta a Josep M. Lloret del 3 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-5) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 51). Es tracta de la següent edició: GOETHE, *Sämmtliche Werke*, Bollständige Ausgabe in sechs Bänden, J. G. Cotta'schen Buchhandlung, Stuttgart, s. a. (AM 3-2-1 a 3-2-6, amb marques de lectura). A més d'aquesta edició de les obres completes de Goethe en alemany, de les edicions independents del *Werther* i de la primera part del *Faust* ja recollides, i de les seves pròpies traduccions, Maragall només posseïa una altra obra de Goethe, traduïda pel seu nebot: GOETHE, *Torquato Tasso*, traduït per Joseph Lleont, Tipografia Riera, Barcelona, 1908 (AM 3-4-36). També es conserven a la seva biblioteca: *Correspondance entre Schiller et Goethe*, extraits traduits en français par B. Lévy, Librerie Hachette et Cie., París, 1886 (AM 3-4-78); K. Heinrich VON STEIN, *Goethe und Schiller. Beiträge zur Ästhetik der deutschen klassiker*, Druck und Verlag von Philipp Reclam, Leipzig, [1893] (AM 3-1d-18).

³⁶⁰ Maragall posseïa quatre obres de Frederic Mistral: Frédéric MISTRAL = Frederic MISTRAL, *Mireille: poème provençal* = *Mirèio: pouèmo prouvençau*, avec la traduction littérale en regard, Charpentier i Roumanille, París i Avinyó, 1861 (AM 3-1-25, sense marques de lectura); Frederic MISTRAL, *Lo Poema del Rose*, traduït del provençal per Josep Soler y Miquel, precedit de la conferencia MISTRAL Y EL SEU ULTIM POEMA, donada pel traductor al Ateneu Barcelonès el die 5 de Març de 1897, L'Avenç, Barcelona, 1897 (AM 3-5-26, sense marques de lectura); Frederic MISTRAL, *Nerto. Poema escrit en versos provensals*, traducció de Mossèn Jacinto Verdaguier, L'Avenç, Barcelona, 1903 (AM 3-1-30; també en posseïa la segona edició, 1909, AM 3-1-30 bis; cap de les dues edicions no conté marques de lectura); F. MISTRAL, *Les illes d'or*, trad. M. A. Salvà, Lluís Gili, Barcelona, 1910 (AM 3-4-11, sense marques de lectura). A l'AM també es conserva Jacinto VERDAGUER, *Nerto. Càntich dels càntichs (Traduccions)*, Ilustració Catalana (Obres completes de mossèn Jacinto Verdaguier, XXI), Barcelona, [1915] (AM 3-3d-19); d'acord amb la datació de la BC, el volum no va poder pertànyer a Maragall, traspasat el 1911.

pero el Amor..... ella no está aquí como esperaba: ninguna de las que he hallado han logrado interesarme seriamente. Esto es lo único que me impide ser completamente feliz.³⁶¹

El 4 d'agost, havent hagut de baixar uns dies a Barcelona, escrivia a Freixas::

Este intermedio en la ciudad no puedo decir que me haya venido bien ni mal: no bien, porque enamorado de la naturaleza, siempre me duele dejar los lugares en que ella se manifiesta menos alterada por una civilización raquíca y presuntuosa; ni me ha venido tan mal como si a más del atractivo de la Naturaleza que tu llamas inanimada, que los hombres en general llaman inanimada, hubiera hallado en San Juan algo que me produjera una impresión menos pacífica y serena, que ya suaves o ya sublimes pero siempre tranquilas y majestuosas manifestaciones del Todo. El hombre es tan pequeño que jamás un conjunto logra interesarle tan vivamente como un detalle. *Ai, ai, ai, ai, com m'embolico.*³⁶²

Certament, el text és embolcat, però revela en tot cas un Maragall enamorat de la naturalesa i del detall concret. Després del fragment citat, l'autor fa unes consideracions sobre Conscience i sobre Walter Scott,³⁶³ i manifesta per enèssima vegada el seu entusiasme per Goethe:

Después de haber quedado encantado de algunos *Lieder* de Goethe, ahora leo su novela *Las afinidades electivas*. Es muy particular que todo lo de aquel genio me entusiasme, hasta las novelas, en las que, según Mme. de Stael y otros literatos de renombre, no lució en todo su esplendor el Sol de Weimar. Pero a mí, ¿qué me importan los críticos? En todas las obras de mi ídolo hallo lo grande de un modo tan maravilloso, que me exalta, que me arrebat, que quieras que no me hace volver panteísta.³⁶⁴

³⁶¹ Carta a Josep M. Lloret del 27 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-6) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 53-54).

³⁶² Carta a Joaquim Freixas del 4 d'agost de 1884 (I, 976b). L'Edició dels Fills i la de Selecta de 1947 de les *Obres completes* li atribueixen la data del 4 d'agost —que coincideix amb una anotació en llapis de mà posterior a la còpia manuscrita de l'AM (mrgll-Mss. 5-11/2,12)—, mentre que l'edició de Selecta de 1960 li atribueix la data del 3 d'agost.

³⁶³ Maragall posseïa una obra de Conscience: E CONSCIENCE, *Cuentos flamencos*, Pascual Aguilar, Valencia, s. d. (189-, segons hipòtesi del catàleg en línia) (AM 2-4-36, sense marques de lectura); en canvi, no hi ha cap obra de Walter Scott a la biblioteca de Maragall. El pare de Maragall posseïa una obra d'Enrique CONCIENSE [sic], *Ángel y demonio. Fantasía*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segona serie, tomo I, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1862 (AM Inv. 195), p. 328-334, i diverses obres de Walter Scott: Walter SCOTT, *Las aventuras de Nigel ó La Corte de jacobó I. 1612-1613. Novela escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segona série, tomo XI, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1869 (AM Inv. 204), p. 167-344, Walter SCOTT, *Los puritanos. 1678-1689. Novela escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segona série, tomo X, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1868 (AM Inv. 203), p. 387-563; Walter SCOTT, *Lucía de Lammermoor. 1690-1718. Novela escrita en inglés*, dins *Folletín del Diario de Barcelona*, segona série, tomo XII, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1870 (AM Inv. 205), p. 1-176.

³⁶⁴ Carta a Joaquim Freixas del 4 d'agost de 1884 (I, 976b-977a).

A continuació comenta el traspàs de Manuel Milà i Fontanals, es defineix a si mateix com adorador de la Bellesa, fa alguns comentaris sobre els amics comuns de Freixas i Maragall, i acaba la carta interrogant-se: «¿No es cierto que nada me gusta si no es Goethe?»³⁶⁵

Uns dies més tard escriu a Lloret sobre l'amor i sobre la naturalesa:

Refiriéndome a tu primera en lo que atañe á mis asuntos amorosos debo confesar que no hallándose Vicentina en esta, las leyes inmutables de la Naturaleza han dejado sentir sus efectos y apenas me acuerdo ya de aquella hermosa muchacha. Esto no quiere decir que si la vuelvo á hallar en mi camino (ó hallo cualquier otra) no vuelva á entusiasmarme con esta ó con aquella de un modo desmesurado. En resúmen y simplificando y reduciéndolo todo á materia (al fin y al cabo es lo único que se percibe) que mis brazos necesitan un cuerpo hembra que oprimir, y mis labios un rostro idem donde repartir una docena ó dos de besos entre ojos mejillas y labios; pero esto pronto, muy pronto. Ya estoy cansado de tanto desear y ¡voto al diablo! que voy á hacer una barrabasada con la primera muger que me cruce al paso. ¡¡¡Rayos y truenos!!! Carne quiere carne y ni Cristo me detiene. Hombre, ¿no es una lastima que en lo mas florido de mi juventud me estén continuamente propinando aperitivos sin que jamás llegue la sustancia? Esto es una burla sangrienta, un absurdo, me están barrenando los impulsos naturales y voy á dar un que sentir. Hombre, ¡por la Virgen Inmaculada! si esto parece un sainete cuyo chistosísimo desenlace seria el cargar con una muger á quien no amara y hacerme la sociedad disfrutar de los encantos de aquella hasta la consumacion de los siglos. Jamás: prefiero un consolador. No me digas que será lo que la sociedad quiera, ó te reviento junto con la sociedad y conmigo y estalla el Universo ¡coño! y se desgaja el orbe y el sol y los mundos y Dios y cargan con todo veinte y cinco mil millones de demonios coronados. Ahora estoy algo desahogado, basta de esto por hoy.

Me estasio aquí ante la Naturaleza pero esta contemplación no templá mi fuego porque la Naturaleza que es Dios (y todo es y somos Dios) me está diciendo á voces con el rio y con la fuente y los vientos y los truenos y con todo digo, me están gritando ¿que haces imbécil eres un eslabon suelto que se há desprendido de la gran cadena y... bah no volvamos á las andadas.

Si esos librepensadores te marean maréales tu exigiendoles pruebas de todo. Que no hay Dios: pruébelo V. Que no hay purgatorio, pruébelo. Que no hay milagros, pruébelo como $2+2=4$. que la sociedad está mal: que se pruebe. que podria haber otra mejor: que salga y que se vea. Que lo de aquí es cierto que se demuestre: que lo de allá: idem: que ni lo de aquí ni lo de allá ni nada. Que se pruebe, hombre, que se pruebe. Dime de que temperamento estás respecto al coito y de todos modos sigue mi consejo procura que tu rincon solitario de que me hablas sea una soledad de dos. (Haz lo que te dé la gana)

³⁶⁵ I, 977a.

He leído á Campoamor y no me gusta ni pizca. En vez de sentir, piensa sobre la Belleza que sin duda comprende muy bien. Esto es muy bárbaro. Creo que no volveré a leerlo en mi vida.³⁶⁶

El rebuig per Campoamor és lògic en qui admirava la poesia antiartifíciosa i nua de Heine i de Bécquer i rebutjava la poesia didàctica.³⁶⁷ D'altra banda, l'entusiasme amb què en aquestes cartes parlava de la naturalesa devia provocar protestes del seu interlocutor, motiu pel qual Maragall es defensa: «Hombre, yo no me hé afiliado al panteísmo, ni cosa que se le parezca: yo no me afilio á nadie, bastante *afiliado* estoy ya. De un día á otro estoy esperando que reviente el Universo.»³⁶⁸

Al setembre de 1884 s'inicia el primer curs en què Maragall ja no ha d'assistir a la universitat. Fins fa poc temps teníem molt poques notícies del que li succeïa entre aquesta data i 1890, quan comença a treballar al bufet de Josep Víctor Brugada i ingressa al *Diario de Barcelona*. Les cartes publicades d'aquesta etapa són escasses, i els biògrafs es limitaven a dir que aquells anys Maragall feia una vida més o menys desvagada. Maurici Serrahima i Gabriel Maragall, que van tenir accés a l'epistolari adreçat a Josep M. Lloret, van donar algunes notícies sobre aquests anys.³⁶⁹ Amb la publicació de les «Notes autobiogràfiques» dels cinquanta anys s'ha pogut clarificar millor aquell episodi i posar-lo en relació amb un curt festeig de Maragall. Però el que realment permet documentar àmpliament aquests anys és l'esmentat epistolari a Lloret, recentment publicat.³⁷⁰ Gràcies a aquestes cartes podem saber ja amb seguretat que entre 1884 i 1890 Maragall, encara que no estigués mai plenament ocupat —potser no ho va estar en tota la seva vida—, no duu l'existència ociosa que se li havia atribuït.³⁷¹ De fet, al setembre de 1884 ja pensa —tot i que amb certa desgana— a buscar feina:

³⁶⁶ Carta a Josep M. Lloret del 16 d'agost de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-7) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 56-57). Maragall posseïa tres obres de Campoamor, totes tres editades abans de la redacció d'aquesta carta: CAMPOAMOR, *Poesías escogidas*, Aribau y Cía, Madrid, 1879 (AM, 3-1d-14); Ramón DE CAMPOAMOR, *Doloras*, Pascual Aguilar, Valencia, 1883 (AM, 2-4-35); Ramón DE CAMPOAMOR, *Poética*, Victoriano Suárez, Madrid, 1883 (AM 3-1d-6). Cap d'aquestes tres obres no conté marques de lectura. L'obra al·ludida per Maragall a la carta a Lloret és probablement *Poética*.

³⁶⁷ Sobre l'autonomia de l'art que defensava Maragall, amb el consegüent rebuig per la poesia didàctica, vegeu QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 318-324.

³⁶⁸ Carta a Josep M. Lloret del 4 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-8) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 59).

³⁶⁹ Maurici SERRAHIMA, *Joan Maragall*, pròleg de Jaume Lorés, Edicions 62, Barcelona, 1990 (primera edició: *Vida i obra de Joan Maragall*, Bruguera, Barcelona, 1966), p. 40-43; Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 43-44.

³⁷⁰ MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 35-168.

³⁷¹ En les pàgines següents rectifico, doncs, el que jo mateix vaig publicar sobre aquesta etapa en el breu resum biogràfic de Maragall contingut en la introducció de Joan MARAGALL, *Visions & cants*, edició a cura d'Ignasi Moreta, Hermes, Barcelona, 2003, p. 11. Pel que fa als textos que atribueixen a Maragall una vida ociosa, el més agut és el de GAZIEL, «En torno a Maragall. El doble fondo», *La Vanguardia* (28-X-1927).

Estoy ya en el caso de ponerme en acecho para pescar una colocacion en algun despacho de abogado con el fin de hacer creer á la gente y á mi mismo que hago alguna cosa porque un hombre ocioso no es bien visto sino cuando es muy rico. Lo que haya de venir despues no lo sé ni lo sospecho, porque no me siento en aptitud para nada absolutamente. Como ya hemos tenido el gusto de confiarnos mútuamente várias veces, nos han mandado al planeta que habitamos sin que nadie se haya molestado en manifestarnos á que hemos venido; quizás hemos venido comisionados para ser meros espectadores, posición tan difícil como la de hacer una revista de toros presenciándolos en la arena. A ver, á ver que diablos haremos.³⁷²

Aquell setembre el va passar, però, força tranquil: «Yo estoy en uno de los períodos de mayor calma que recuerdo haber pasado en mi vida. No me sucede absolutamente nada, ni me preocupo de lo que me puede suceder. Estoy hecho un “brahmin”.»³⁷³ El 10 d'octubre, dia en què complia vint-i-quatre anys, veia ja la col·locació força imminent: «Yo creo que tardaré muy poco tiempo en entrar de monaguillo en el templo de la Justicia (ahora me están buscando sacerdote)».³⁷⁴ Potser és la data de l'aniversari el que el portà a fer una mica de balanç: «estoy ya cansado de reirme de todo; quizás me rio de todo porque nada conozco bien, pero desde ahora no, me agarro á cualquier sistema, teoría, escuela y otras yerbas, cierro los ojos y me lanzo á la lucha (¡qué diablos!) con toda la convicción del que no sabe lo que se pesca; y así pienso ir á alguna parte; en lo cual á decir verdad tampoco encuentro gran ventaja; en fin... no sé...»³⁷⁵ El mes següent deia a Lloret:

Haz el favor de no pensar en el porvenir porque esto perjudica la salud; á mas de qué el porvenir no existe. Yo no creo en nada, amen.

Es muy probable que no nos clasifiquen porque las negaciones no son clasificables y nosotros somos dos negaciones puestas en forma humana para desmentir las verdades metafísicas; somos dos que somos sin ser nada absolutamente; somos algo que no es; *algo* que se ríe de lo *otro* ó quizás somos Dios ó somos una especie de - Dios = + Dios, enfin no

³⁷² Carta a Josep M. Lloret del 18 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-9) (Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 61).

³⁷³ Carta a Josep M. Lloret del 30 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-10) (*ibid.*, p. 64). Anys més tard Maragall torna a referir-se, en la carta a Josep M. Lloret del 13 d'agost de 1893 (AM mrgll-Mss. 5-22c-26) (*ibid.*, p. 158), als *brahmin*: «Escribidme todos, estimuladme, sino me voy a quedar como uno de aquellos curas indios (que ahora no tengo fuerza para recordar como se llaman) que se están siglos y siglos en el pensamiento vacío, aniquilados, inmóviles». Aquests «curas indios» —hindús, doncs, i no pas buddhistes tibetans— són, per tant, brahmans, i no pas lames —com suggereix Casals a *ibid.*, p. 158, nota 8.

³⁷⁴ Carta a Josep M. Lloret del 10 d'octubre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-11) (*ibid.*, p. 64).

³⁷⁵ *Ibid.*, p. 66.

sé..... En fin, ven, hoy veremos si acabamos de volvernos locos.... no tengo bastante lugar para desarrollarme ó no desarrollarme ect.³⁷⁶

En una data indeterminada entre octubre i desembre devia iniciar finalment la seva vida laboral. A primers de gener de 1885 parlava de la seva tasca en un bufet d'advocats com una ocupació que feia ja un cert temps que tenia: «En el bufete adelanto mucho; me entero de una porción de cuestiones, sobre todo de aquellas cuya exposición no es demasiado larga, porque sino quedo allí de cuerpo presente haciendo signos afirmativos como quien entiende el embrollo (aunque creo que ni los interesados lo entienden) y mientras tanto estoy pensando en los habitantes de la luna.»³⁷⁷ En aquella mateixa carta feia unes consideracions sobre els terratrèmols que s'acabaven de produir a Andalusia —que a Catalunya van provocar una onada de solidaritat, com testimonia el pròleg de Verdaguier al seu llibre *Caritat*.³⁷⁸

Los terremotos de Andalucía se prestan á graves reflexiones que no dudo te habrás hecho lo mismo que yo, porque vamos, lo que sucede se presta á meditaciones serias pero muy serias; eso de temblar la tierra, hundirse los edificios y demás pormenores del mismísimo modo que mil años atrás le hace á uno dudar hasta del progreso. No nos resta decir mas que *Dios nos libre*, cosa muy humillante, porque es poder hacer ni mas ni menos que los hombres de mil años antes de inventarse el sistema parlamentario.³⁷⁹

En parlar de les «graves reflexiones» a què es prestaven els terratrèmols d'Andalusia Maragall podia tenir present les discussions que el terratrèmol de Lisboa (1755) va generar entre els filòsofs il·lustrats. A la mateixa carta al·ludia també a les qüestions amoroses que tant li interessaven:

Mi amor está sufriendo un notable enfriamiento y no lo extraño porque estoy acostumbrado á conformarme con la ley universal de las crisis y las reacciones; pero por otra parte es tambien cosa muy humillante para el espíritu (caso que le tengamos) una cosa tan pura que cuasi no se entiende, el estar sujeto á las groseras leyes de la estúpida materia. Pero en eso tampoco hemos progresado, y por tanto, Dios sobre todo: lo mismo debió decir Adan al disgustarse de Eva. Es muy sensible que tampoco se haya pensado en arreglar esta friolera cuando tan perfeccionados estamos en medios de locomocion verbi gracia, que ya cuasi andamos la centésima parte tan aprisa como los pájaros, mediante el que no se

³⁷⁶ Carta a Josep M. Lloret del 19 de novembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-12) (*ibid.*, p. 68).

³⁷⁷ Carta a Josep M. Lloret del 2 de gener de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-13) (*ibid.*, p. 70).

³⁷⁸ Vegeu Jacinto VERDAGUER, *Caritat. Poesías estampadas á favor de las víctimas dels terratrèmols*, Llibrería d'Alvar Verdaguier, Barcelona, 1885, p. 5-6.

³⁷⁹ Carta a Josep M. Lloret del 2 de gener de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-13) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 69).

estropean las vías, no revienten las máquinas, no llueva ni nieve ni haga viento y además desperfectos ect.³⁸⁰

L'1 de gener Lloret havia escrit a Maragall i, pel que es desprèn de la resposta d'aquest el dia 3, li havia explicat una greu crisi que estava patint pel fet d'estar enamorat veient molt clar que no li convenia casar-se. Maragall li diu que no s'ha trobat mai en aquesta situació però que vol estar absolutament al seu costat en aquest tràngol, i li aconsella l'allunyament de l'amor impossible:

Si bien tanto tu inteligencia como la mía estan muertas para todas las convicciones, nuestros corazones están enteros y abiertos á todos los entusiasmos, así á los del placer como á los del dolor; embriaguémoslos pues de lágrimas, ya que de lágrimas se trata ahora y mantengámonos abrazados á la bandera del amor y la belleza y seánnos estos dulces hasta en sus martirios³⁸¹

Al juliol, Maragall li escriu en vers. La inadaptació i l'amor són dos dels temes que hi tracta. Pel que fa al primer, parteix del sentiment d'haver estat *llançat al món*:

Y es que me echaron al mundo
En esta edad malhadada
En que no se cree en nada,
En que se vive al segundo;
Ya vé mi desden profundo
Imponerse un cataclismo,
Vivir es ya anacronismo
Y ya mi pecho presiente
Un fenómeno imponente
Que nos hunda en el abismo.³⁸²

El segon tema el desenvolupa amb desinhibició:

Si, si, orgías á destajo
Y locuras y placeres,
Borracheras y mujeres
Por arriba y por abajo;
Ya te oigo decir —¡Carajo!
Si te propones cumplir

³⁸⁰ *Ibidem.*

³⁸¹ Carta a Josep M. Lloret del 3 de gener de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-14) (*ibid.*, p. 72).

³⁸² Carta a Josep M. Lloret de l'1 de juliol de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-16) (*ibid.*, p. 73-74).

Lo que acabas de decir
 Cambiado estás, á fé.—
 Mas yo te contestaré
 Que esto es tan solo un decir
 —
 Para no cansarte mas
 Con tan inútil proyecto
 Te diré el camino recto
 Que seguiré y seguirás:
 Quizás pronto, y sin quizás,
 A una bella nos unimos
 Le hacemos dos ó tres mimos
 Y son niños lo que hacemos

 Y despues nos volveremos
 Sin saber á que vinimos³⁸³

En aquest fragment també hi pot haver un rastre de Bécquer en un recurs tipogràfic que serà molt utilitzat per Maragall: les línies de punts suspensius, coherents amb una concepció fragmentària de la poesia comuna a Bécquer i a Maragall (un recurs, però, que també era practicat per Musset, molt llegit pel jove Maragall).³⁸⁴ Però el desenvolupament dels versos no és deutor de Bécquer; més aviat recorda el *Don Juan Tenorio* de Zorrilla.³⁸⁵ En sentit transversal, en els marges dret i esquerre dels versos, hi ha una segona carta, aquest cop en prosa, on diu que en aquests moments no està enamorat. Un mes després tornava a remarcar-ho: «No te asuste el porvenir, porque el porvenir no existe; todo vá siguiendo, siguiendo, siguiendo. Con que no estás enamorado; yo tampoco lo estoy, pero antes de

³⁸³ *Ibid.*, p. 74-75.

³⁸⁴ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 347. Sobre la influència de Musset sobre Maragall, vegeu *ibid.*, p. 295-207.

³⁸⁵ Maragall no posseïa cap obra de Zorrilla, autor que cita en dos textos, sempre de passada: «Víctor Balaguer», *Diario de Barcelona* (24-I-1901) (II, 142b), i «La última lamentación de Núñez de Arce», *Diario de Barcelona* (7-II-1901) (II, 145b). Les al·lusions maragallianes al personatge del Don Joan a les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, II (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 171) semblen més deutores de Byron (inspirador del nom d'Haidé) i, sobretot, del *Don Giovanni* de Lorenzo Da Ponte musicat per Mozart, que no pas del *Don Juan Tenorio* de Zorrilla; sobre aquest tema, vegeu TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 46; MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 452; QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 145; MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 171, nota 1. Certament, Maragall, en referir-se al cèlebre catàleg, podia tenir en ment qualsevol d'aquestes obres, ja que totes eren ben conegudes i, al cap i a la fi, al·ludeixen al mateix personatge i a la mateixa anècdota.

llegar á viejos nos enamoraremos aun algunas veces.»³⁸⁶ Al setembre, Maragall explica que a Cornellà, on es troba d'estitueig, mata l'avorriment traduïnt Goethe.³⁸⁷ Aquells mesos Maragall es plantejà anar a Madrid per doctorar-se en dret. En una carta a Lloret d'aquell setembre explica que desisteix de la idea atès que cap dels seus amics no l'acompanyaria en aquesta aventura.³⁸⁸ Continua, doncs, l'exercici de l'advocacia, i es planteja fer el torn d'ofici: «me veré cuasi obligado á tomar el turno de oficio por el “que dirán” que, como sabes, es el móvil de todos nuestros actos sérios, y por tanto el criadero de nuestros tormentos; por lo demás, como te decía en mi última, el ejercer de abogado no es tan difícil como parece á primera vista.»³⁸⁹

El 3 de novembre fa a Lloret una declaració de principis:

desde hace tres semanas residio otra vez en Barcelona sin que hasta la fecha me haya sucedido nada de particular ni en el orden físico, ni en el orden moral, ni en el orden intelectual. Las mujeres no me causan la mas pequeña impresion, se van desvaneciendo mis ilusiones respecto á una gloria mas ó menos literaria, asisto metódicamente al despacho del señor Danés, mi cabeza se vá sentando, se me figura que hasta tengo creencias y convicciones: en religion, católico-liberal, en política demócrata un si es no es dinástico es decir, un término medio entre Lopez Dominguez y Castelar, pundonoroso militar y sagaz político aquél, eminente orador y perspícuo estadista éste; en lo jurídico-político codificador, partidario de la Constitucion de 1869, y del matrimonio civil y del jurado, en lo artístico naturalista, y en el ramo especial de tenores, gayarrista; en filosofia, racionalista, de los de Kantt [*sic*] ¡no hay mas! Mis obras favoritas son ahora «La crítica de la razon pura» «La crítica de la razon impura» «La crítica de los sentidos y potencias y de los cuatro enemigos del hombre Mundo, Demonio y Carne»⁽¹⁾; me inclino tambien al transformismo de Darwin pero solo á ratos, y me preparo á escribir una refutación de los «Estudios sobre el Derecho Natural» del padre Taparelli sobre todo en lo referente a la Ontología, y en cuanto tenga el título que ya hé mandado á buscar, ingreso en la Academia de jurisprudencia y Legislación donde leeré un discurso sobre «La escuela aristotelica ante las modernas evoluciones jurídicas» y que tiene por lema «la voluntad respecto al “no yo” de los cartesianos es una farsa indigna» (Fischter). Trátase de que se me elija diputado provincial, por ahora, y hé tenido ya varias conferencias con el gobernador el cual me insta á escoger un distrito, pero aun no estoy bien decidido: todo depende de que se realize ó no mi proyecto de matrimonio con la hija de un almirante que figuró mucho en tiempos de Doña Isabel II;

³⁸⁶ Carta a Josep M. Lloret del 7 d'agost de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-17) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 76).

³⁸⁷ Carta a Josep M. Lloret del 7 de setembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-19) (*ibid.*, p. 78).

³⁸⁸ Carta a Josep M. Lloret del 14 de setembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-18) (*ibid.*, p. 81).

³⁸⁹ *Ibidem*.

⁽¹⁾ Observa que hé dicho cuatro y solo pongo tres: pero cuando hayas leído a Kantt [*sic*] como yo, no lo estrañarás. (Nota de Maragall.)

pero ahora ya se há retirado á la vida privada (el almirante); es un señor que tiene muy buen caracter y su hija no me disgusta; es sumamente candorosa: el otro dia me dijo: —Si nos casáramos ¿podríamos tener tambien niños como mi prima? —Veremos, veremos.... contesté yo, que ahora me hé vuelto muy reservado.

Con todo esto, amigo mío, ya observarás que hé cambiado completamente; y, mira, fué cosa de un momento: fué al momento de dar las doce del dia 10 de Octubre próximo pasado, dia y hora en que cumplí veinticinco años; me dije ¡hombre nuevo! y efectivamente..... ya vés.³⁹⁰

Aquest fragment satiritza tot el que Maragall rebutja: l'home de creences i conviccions — encara que sigui en el camp del catolicisme liberal—, integrat en el sistema polític de la Restauració, racionalista i kantià, erudit pertanyent a institucions acadèmiques, i amb projectes de matrimoni. En definitiva, una vida convencional en tots els ordres. Al final del fragment situa un canvi en Maragall exactament el 10 d'octubre de 1885, dia en què complia vint-i-cinc anys. Maragall va atorgar a aquest aniversari una gran importància simbòlica, segurament pel fet que, d'acord amb la legislació de l'època, entrava aleshores en la majoria d'edat; en la mateixa carta a Lloret remarcava: «no dudo que te producirá muy buen efecto el encontrarme mayor de edad».³⁹¹ A l'octubre de 1885 va encetar la redacció de les «Notes autobiogràfiques», i ho va fer precisament amb la constatació d'haver complert vint-i-cinc anys.

Tornant a la carta a Lloret, hi podem trobar unes consideracions sobre el compliment dominical que val la pena recollir:

el amigo Roura, al despedirse, me encargó que no dejara de asistir á misa todos los domingos y demás fiestas de guardar; yo sigo tan buen consejo y voy á misa con mi papá como vengo practicándolo desde luengos años (ahora ya tengo veinte y cinco), y hasta me excedo, de modo que ante ayer por poco me ahogan en nuestra Santa Basílica con motivo de querer asistir al «Te Deum» himno de alabanza al Señor de resultas del cólera.³⁹²

A les «Notes autobiogràfiques» Maragall parlarà de qüestions religioses en uns termes molt allunyats del catolicisme. Tanmateix, no sembla que en la seva vida hi hagués hagut mai un clar trencament amb l'Església. Exteriorment, doncs, Maragall mai no deixa de comportar-se com a catòlic, i compleix amb el culte dominical. Als seus amics íntims, però, els en parla amb distanciament i ironia, com una activitat relacionada amb els deures familiars.

³⁹⁰ Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 83-84).

³⁹¹ Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (*ibid.*, p. 85).

1.5 Naturalesa, art i amor en les «Notes autobiogràfiques»

La redacció de les «Notes autobiogràfiques» durarà tot un curs acadèmic: del 10 d'octubre de 1885 al 30 de juny de 1886.³⁹³ Les «Notes» estan dividides en quinze apartats d'extensió força desigual. Una anàlisi dels canvis en la tinta del manuscrit permet deduir que Maragall es podria haver assegut fins a vint vegades davant el text. En cinc ocasions consigna una data: al començament del text escriu «Octubre 1885»; al final de la secció XIII consigna «31 Decembre 85 11 nit»; al final de la secció XIV consigna «31 Desembre 1885 11 nit»; al final de la secció XV consta «13 Maig 86 12 nit»; en la nota transversal final diu «30 Juny 1886». D'altra banda, cal assenyalar que es tracta d'un manuscrit molt net, on no s'observen gaires esmenes al text: només hi ha alguna petita supressió i unes quantes paraules sobreescrites.

Els fragments que recollien els records de Maragall fins a la data d'escriptura del text ja han estat recollits més amunt. Però les «Notes» són molt més que una simple recopilació de records d'infantesa: contenen unes reflexions sobre l'estat d'esperit de Maragall en escriure-les i sobre la religió i la societat en general. És per això que la denominació de «Notes autobiogràfiques» resulta reductora. Al primer apartat Maragall es plany d'haver sortit del «temps més hermós de la vida», i del fet que sigui aleshores quan pot ser considerat un home:

Me direu qu'això és una lley universal; que'l tipo de bellesa és la flor y no'l fruyt. Donchs això mateix, l'esser això una lley natural és lo que'm conmov: lo que una cosa és més estimada per lo sentiment cabalment ans d'esser lo qu'ha d'esser, lo que un nen qu'en res pot ajudarnos ni pot servirnos pera cap fi egoista, lo mateix qu'una flor que no'ns pot nodrir, nos sian més plascents que l'home forsut o sabi y lo fruyt sabrós que'ns alimenta, y que cosas que may arriban a tenir utilitat d'importància sian precisament bellesas tipos: una rosa, un rossinyol, un estel, ect., ect.; una verge morta a setz'anys.³⁹⁴

Maragall se sorprèn de la bellesa de l'efímer, del que encara no s'ha desenvolupat plenament: el nen, la rosa... En el moment d'escriure les «Notes», ell mateix ha sortit de la joventut i ha deixat, per tant, l'etapa bella de la vida. L'ingrés en l'edat adulta és viscut com una pèrdua de bellesa.

En les dues seccions següents Maragall aborda el tema de les dones i el de la glòria. Pel que fa al primer tema, declara haver-se enamorat de més dones que Don Joan. Pel que fa a la

³⁹² Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20/2) (*ibid.*, p. 84).

³⁹³ Ho ha assenyalat CASALS, *Joan Maragall i la Universitat*, p. 13.

³⁹⁴ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, I (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 171).

glòria, reconeix que «ha sigut mon somni des de ma més tendra adolescència». Maragall sembla tenir remordiments pel seu interès per la glòria:

Perquè m'he delitat tant y tant en conèixer detall per detall la vida de los genis més grans en las lletres y ha sigut ma constant y ardenta aspiració l'arribar a esser com ells, y hasta he cregut qu'un dia lo món pendria també interès en saber las viscsituds de ma existència? Perquè l'amor propi ha pres en mi aquesta direcció? [...] Ha germinat potser d'aquella vanitat de nen d'estudi, que, per sa facilitat en aprendre, era tot'hora alabat per sos mestres y adulat o envejat per sos condeixeples? No; lo resultat d'això habia d'esser lo empenyarse en brillar en lo terreno científich o polítich y no precisament en lo artístich literari. Serà cosa de temperament: lo meu caràcter és indolent, repugna tot lo pràctich; està constituït per una sensibilitat exagerada, a voltas fins extravagant, y un amor propi que va mol més enllà de lo que poden pensar los que'm tractan. La sensibilitat me fa de religió, la indolència de filosofia y l'amor propi de caràcter; per això és que, prenent eixas paraulas en lo sentit fals, estricte, convencional, en què se solen usar resulto ser un home sens religió, sens conviccions y sens caràcter.³⁹⁵

Maragall intenta explicar-se la seva vanitat, i això el duu a definir la seva religió, la seva filosofia i el seu caràcter. La seva religió és la sensibilitat, la qual cosa podria explicar-se de diverses maneres: provisòriament, podríem dir que els sentits hi han de jugar un paper clau. La seva filosofia és la indolència, és a dir, el contrari del voluntarisme, l'esforç, el desig. El seu caràcter és l'amor propi, la vanitat, l'afany de glòria.

A la secció següent —la quarta— Maragall desenvolupa aquesta religió de la sensibilitat en els termes següents:

La Naturalesa és Déu Pare, l'Art Déu Fill, l'Amor Déu Esperit Sant, que són un sol Déu: La Bellesa. Això pera mi és tot; lo demás (progrés, ciència, ambició, civilització, ect., ect.) és pols, misèria... o evolucions de sers de baixa mà, sers ab qui mai me vull confondre, vers un fi que no conech. Y aquesta religió té los seus sacerdots, los artistas; los seus profetas, los genis artístichs; lo seu evangeli, las obras genials artísticas; los seus creyents, los aficionats a las bellas arts; los seus místics, los enamorats; és inútil dir que té també sos màrtirs, perquè los veiem a todas horas.³⁹⁶

Identificar el Pare amb la Naturalesa, el Fill amb l'Art i l'Esperit Sant amb l'Amor no deixa de tenir el seu sentit. Dir que el Pare és la Naturalesa és admetre que és l'origen de tot. Per Naturalesa cal entendre, per tant, la *natura naturans* i no pas la *natura naturata*, per dir-ho

³⁹⁵ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, III (*ibid.*, p. 172).

³⁹⁶ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, IV (*Ibidem.*).

amb termes utilitzats pels romàntics: és una naturalesa dinàmica, creadora, formalitzadora, activa. Dir que el Fill és l'Art té el seu sentit si tenim present que, segons el pròleg de l'Evangelí de Joan, «per ell tot ha vingut a l'existència, i res no hi ha vingut sense ell».³⁹⁷ I identificar l'Esperit Sant amb l'Amor implica situar-se en la més estricta ortodòxia, que considera l'Esperit Sant nascut de l'amor que es tenen el Pare i el Fill. Que tot plegat sigui un sol Déu anomenat Bellesa significa prioritzar un dels tres transcendents recurrents en tota la teologia cristiana —els altres dos són la veritat i el bé. Al Maragall de vint-i-cinc anys no li interessa, doncs, el Déu de la teologia ni el Déu moral. Ni teòlegs ni moralistes: Maragall vol artistes, els veritables sacerdots de la seva religió.³⁹⁸ Una religió que, com diu a continuació, té també el seu credo, que no és altre que un fragment de la primera part del *Faust*, una obra que Maragall mateix estava traduint al castellà possiblement aquells mateixos mesos.³⁹⁹ Transcriu aquest fragment en alemany —que és com apareix citat a les «Notes»— i el confronta amb la traducció catalana del mateix Maragall a *La Margarideta*.⁴⁰⁰ Aquesta traducció és molt posterior —de 1903—, però és l'única de què disposem: la traducció castellana del *Faust* només arriba al vers 2.336, i el fragment citat va del vers 3.426 al 3.465. En el manuscrit al qual pertany, aquest fragment és un dels tres passatges en què «la impressió de rapidesa i nerviositat» que s'observa en l'escriptura és més notable:⁴⁰¹ «la traducció havia estat precedida per hores de treball tranquil, profund i meditat, durant les repetides lectures de *Faust* els anys anteriors. El traductor es trobava davant un text que li era ja familiar».⁴⁰²

³⁹⁷ Jn 1,3.

³⁹⁸ Prioritzar el transcendental de la bellesa enfront de la veritat i de la bondat implica apostar pel «nom de Déu» més oblidat per la teologia, com ha denunciat Hans Urs VON BALTHASAR, *Gloria. Una estètica teològica*, vol. I, *La percepció de la forma*, Encuentro, Madrid, 1985, p. 15.

³⁹⁹ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 174, opina que la traducció dels 2.336 primers versos de la primera part del *Faust* al castellà conservada a l'Arxiu Maragall (d'aquesta traducció, Tur n'edita els 807 inicials) podria haver estat preparada precisament cap al 1885, atès el domini d'alemany que demostra Maragall i la llengua a la qual tradueix. Per les cartes a Joaquim Freixas del 8 de juliol de 1881 (I, 972b) i del 22 de juliol de 1881 (I, 973b) sabem que Maragall va llegir per primera vegada el *Faust* al juliol de 1881; d'altra banda, en coneixia versions musicals: a la mateixa carta a Joaquim Freixas del 22 de juliol de 1881 (I, 973b) explica que toca al piano *Mefistofele*, i a la carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29/2) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 105) li diu que la representació al Liceu del *Faust* «dirigido por Goula y desempeñado por la Borghi, Masini, Devayad y Wulman» ha estat «un conjunto excelente».

⁴⁰⁰ Maragall va publicar, amb el títol de *La Margarideta*, una traducció d'un conjunt d'escenes de la primera part del *Faust*: GOETHE, *La Margarideta. Escenes del «Faust». Drama en tres actes i vuit Quadros*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1903 (I, 274-298). Fou estrenada per Adrià Gual el 16 de novembre de 1903. Sobre *La Margarideta*, vegeu TUR, *Maragall i Goethe*, p. 185-230, i Heidi GRÜNEWALD, «Der böse geliebte Faust. Überlegungen zu Joan Maragalls Margarideta», dins *Selbstbild und Fremdbild. Aspekte wechselseitiger Perzeption in der Literatur Deutschlands und Spaniens*, herausgegeben von Rolf Günter Renner und Marisa Siguan, mit Beiträgen von Eustaquio Barjau *et al.*, Idiomas i Associació de Germanistes de Catalunya, Madrid i Barcelona, 1999, p. 91-105. TUR, *Maragall i Goethe*, p. 187, suposa que la traducció fou realitzada el 1903, i admet que «potser ja havia començat el 1902»; cita una carta de Pijoan a Maragall sense data en què Pijoan esmenta la tasca de traducció del *Faust* que estava fent Maragall; BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 99-100, data aquesta carta al juliol-agost de 1902, la qual cosa situa l'inici de la traducció de *La Margarideta* uns mesos abans del que suposava Tur.

⁴⁰¹ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 190.

⁴⁰² *Ibidem*.

...wer darf sagen:
Ich glaub' an Gott?...

Wer darf ihn nennen?
Und wer bekennen:
Ich glaub' ihn?
Wer empfinden,
Und sich unterwinden
Zu sagen: Ich glaub ihn nicht?
Der Allumfasser,
Der Allerhalter,
Fa t und erhält er nicht

Dich, mich, sich selbst?
Wölbt sich der Himmel nicht dadroben?
Liegt die Erde nicht hierunten fest?
Und steigen freundlich blickend
Ewige Sterne nicht herauf?
Shau' ich nicht Aug' in Auge dir,
Und drängt nich alles
Nach Haupt und Herzen dir,
Und webt in ewigem Geheimnis
Unsichtbar, sichtbar neben dir?
Erfüll davon dein Herz, so gro es ist,
Und wenn du ganz in dem Gefühle selig bist,
Nenn es dann, wie du willst,
Nenn's Glück! Herz! Liebe! Gott!
Ich habe keinen Namen
Dafür! Gefühl ist alles;
Name ist Schall und Rauch
Umnebelnd Himmelsglut.
.....
Es sagen's allerorten
Alle Herzen unter dem himmlischen Tage,
Jedes in seiner Sprache:
Warum nicht ich in der meinen?
.....

⁴⁰³

⁴⁰³ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, IV (AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/3-4). He confrontat el text amb Johann Wolfgang GOETHE, *Faust. Eine Tragödie. Erster und zweiter Teil*, Deutscher Taschenbuch, Múnic, 1977, p. 102-103, v. 3.426 al 3.465, però he respectat la puntuació de la transcripció de Maragall.

¿Qui pot dir-ho,
«jo crec en Déu»?
[...]
Qui-n sab l'essència?
Qui en consciència
pot dir: «jo hi crec»?
Qui-l sentiria
i gosaria
a dir: «No-i crec»?
El qui tot ho abraça
i u conté en un feix,
¿no-ns abraçaria
i no-ns contindria
a tu i a mi a sí mateix?
No veus amunt el cel arrodonar-se?
No sents la terra que ferma i quieta està?
No veus alçar-se eternes les estrelles,
que-ns miren amb amor enllà d'enllà?
No-s fon en ma mirada ta mirada?
No sents del cor al cap un remolí?

No sents corre un misteri,
visible i invisible, de tu a mi?
Doncs, omple-ten el cor, d'aquest misteri,
i, al negar-s'hi de goig el sentit teu,
anomena-l com vulgues:
anomena-l amor, delícia, Déu!
Això de nom no-n té: tot es sentir-ho.

Un nom! Soroll i fum
que enterboleix del cel l'ardenta llum!
[...]
Ho diuen, sia allà on sia,
tots els cors a davant la llum del dia,
i cadascú al seu modo.
Doncs, per què no aig de dir-ho jo en el meu?⁴⁰⁴

⁴⁰⁴ GOETHE, *La Margarideta. Escenes del «Faust»*. *Drama en tres actes i vuit Quadros*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1910², p. 59-60 (I, 289). En la seva edició de les *Notes autobiogràfiques*, Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 18-19, va transcriure aquest fragment en lloc de l'original alemany, però en va ometre els tres primers versos i els quatre darrers.

Aquest fragment és la resposta a la coneguda *Gretchenfrage* ('pregunta de Gretchen', és a dir, de Margarida), un passatge que forma part de l'escena que té lloc al Marthens Garten ('Jardí de Marta'), dins la primera part de l'obra.⁴⁰⁵ Faust, delerós de gaudir la vida al màxim i d'assolir el coneixement, ha pactat amb el diable —Mefistòfil— tenir-lo com a servent a canvi de servir-lo a ell en un més enllà en el qual no creu; quan s'enamora de Margarida, demana a Mefistòfil que li faciliti la trobada amb ella, cosa que aquest aconsegueix a base de forçar el tracte amb Marta, veïna de Margarida; quan, en el jardí de Marta, Faust i Margarida conversen, ella li demana «com està de religió»; ell tracta d'eludir la resposta, però ella insisteix que cal tenir fe i rebre els sagraments; quan li pregunta clarament si creu o no en Déu, Faust li dona la resposta transcrita. En síntesi, Faust considera que a Déu no se'l pot anomenar,⁴⁰⁶ perquè el nom de Déu és «soroll i fum» que enterboleix l'ardenta llum del cel: l'important no és el nom, sinó *sentir, omplir-se el cor*, del misteri. Davant aquesta resposta, Margarida diu que, més o menys, el rector diu el mateix però amb altres paraules; és un fragment no recollit per Maragall en el credo de les «Notes autobiogràfiques»:

Dass ist alles recht schön und gut;	Es molt bonic; m'agrada, tot això;
Ungefähr sagt das der Pfarrer auch,	gairebé lo mateix diu el rectò,
Nur mit ein bi chen andern Worten. ⁴⁰⁷	pro no ben bé d'igual manera. ⁴⁰⁸

Gretchen tracta de reconciliar la religió dogmàtica de l'Església amb la romàntica i lliure de Faust. S'adona que el rector i l'enamorat no diuen ben bé el mateix, però que hi ha un fons comú. Faust no la corregeix, però reafirma la multiplicitat de formes d'expressió de la religió: són els darrers quatre versos transcrits a les «Notes»: «cadascú al seu modo» manifesta la seva fe en el misteri de les coses, i ell no ha pas de deixar de dir-ho en el seu. És aquesta resposta del Faust la que Maragall es fa seva en les «Notes autobiogràfiques» a l'hora de definir el seu credo. La dogmàtica pot tenir la seva forma d'expressar la fe; ell té la seva, i és més propera a la faústica que a l'eclesiàstica. Per això, quan el 1904 va incloure la *Gretchenfrage* a la versió de *La Margarideta*, el sacerdot Gaietà Soler, secretari del cèlebre

⁴⁰⁵ Lluís QUINTANA TRIAS, «La definitiva bondad de la vida. El pensamiento religioso en la obra de Joan Maragall», *Bulletin Hispanique*, núm. 1 (juin 2003), p. 147, comenta la traducció maragalliana de la *Gretchenfrage* i la seva inclusió a les «Notes autobiogràfiques».

⁴⁰⁶ El vers 3.432 («Wer darf ihn nennen?»), que Maragall tradueix «Qui'n sab l'essència?», el tradueix més fidelment Josep Lleonart com «¿Qui pot dir el seu nom?» a J. W. GOETHE, *Faust*, traducció de Josep Lleonart, epílegs de Josep Lleonart i de Jordi Llovet, Proa, Barcelona, 1995³ (primera edició: 1938), p. 118. Possiblement, amb aquesta traducció Maragall partia d'una concepció essencialista del nom de les coses: donar-los nom és posseir-les, és tenir-ne l'essència, tal com es desprèn dels primers capítols del Gènesi, segons els quals les coses són creades per la paraula de Déu i reben el nom que els dona l'home.

⁴⁰⁷ GOETHE, *Faust*, v. 3.459-3.561.

⁴⁰⁸ GOETHE, *La Margarideta*, p. 60 (I, 289b).

integrista sabadellenc Fèlix Sardà i Salvany, no es va poder estar de comentar que es tractava d'«una immoralitat de lo més fondo».⁴⁰⁹

La cinquena secció de les «Notes» conté una crítica a les ciències naturals, a la filosofia, a la medicina i al dret, per arribar a concloure que «la societat tal com està avui és un mal general» davant el qual és possible adoptar diverses actituds: 1) els «poderosos egoistes» (escola conservadora) neguen que la societat sigui un mal; 2) els «tontos de bona fe» (escola liberal) creuen en el progrés indefinit, «com si los homes socials de demà no haguessen de tenir las mateixas concupiscèncias que los d'avuy»; 3) els «prudents de mala fe» (escola tradicionalista) proposen el retorn a les injustes i ignominioses societats anteriors. Cap d'aquestes actituds no convenç Maragall: «proposo un altre remey: és dir, no proposo un remey. Proposo una cura radical. Proposo la supresió de la societat.»⁴¹⁰

A la sisena secció Maragall desenvolupa la rèplica i la contrarèplica al remei proposat. La rèplica seria que Maragall es contradia, perquè la religió de la Bellesa proposada a les «Notes» requereix la societat, que és la que permet gaudir de l'art. La contrarèplica és molt interessant, perquè és feta amb una «comparació que recomano sobre tot a ne'ls catòlics»,⁴¹¹ ja que és presa de la «mitologia cristiana»:⁴¹² de la mateixa manera que els més catòlics estarien d'acord a afirmar que seria millor que Adam i Eva no haguessin pecat, de manera que no hauria calgut un Redemptor, Maragall considera que seria millor viure immers en la bellesa de la naturalesa, ja que aleshores no caldria el correctiu de l'art. D'aquesta manera, la funció de l'art en la societat és la mateixa que la de Jesucrist en un món en pecat: retornar els homes a la puresa inicial perduda. Des d'aquesta perspectiva, ara és possible entendre millor la identificació del Fill amb l'art en la particular divinitat trinitària de les «Notes». De totes maneres, amb aquesta argumentació Maragall no té present el conegut pregó pasqual anomenat *Exsultet* —que en temps de Maragall es proclamava en l'ofici litúrgic del Dissabte Sant—, que diu: «O certe necessarium Adae peccatum, quod Christi morte deletum est! O felix culpa, quae talem ac tantum habere Redemptorem!» (‘¡Oh pecat d'Adam, certament necessari, que fou esborrat per la mort del Crist! ¡Oh culpa benaurada, que tan gran Redemptor ha merescut!’) Tomàs d'Aquino cita aquest cant pasqual per reforçar la seva tesi segons la qual «res no s'oposa al fet que la naturalesa humana hagi estat destinada a un fi més alt després del pecat. Déu permet els mals per treure'n un bé més gran.»⁴¹³

⁴⁰⁹ Carta de Gaietà Soler a Fèlix Sardà i Salvany del 30 de gener de 1905 (citada per Josep MASSOT I MUNTANER, «Gaietà Soler i la Solidaritat Catalana», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, núm. 17 (1985), p. 110).

⁴¹⁰ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, V (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 175).

⁴¹¹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, VI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 176).

⁴¹² *Ibidem*.

⁴¹³ Tomàs D'AQUINO, *Summa teològica*, 3, 1, 3 ad 3.

També cal destacar que el pas de la naturalesa a la societat es dona perquè l'home «no content ab sentir, volgué pensar, volgué compèndrer la unitat entre la Veritat, lo Bé i la Bellesa. Per lograrho formà societat; en això faltà, y pera redimirlo, la Bellesa se féu social; és dir, se féu Art y los artistes, sos sacerdots, són los que procuran elevar sempre l'home al primitiu estat de perfecció dintre la percepció pura de la Bellesa.»⁴⁴⁴ Els tres transcendents —veritat, bé i bellesa—, que l'escolàstica entenia com els «noms de Déu», són explícitament citats per Maragall: l'afany de comprendre'ls units dugué l'home a socialitzar la bellesa, convertint-la en un art redemptor. Però, ¿per quin motiu l'home que ja gaudia de la bellesa de la naturalesa la va abandonar? ¿Per què, si Déu era en tot, l'home se'n va apartar? Aquest és «lo gran misteri del anomenat principi del Mal, que cap religió ha pogut explicar satisfactòriament y sí sols per medi d'imatges més o menys grosseras».⁴⁴⁵ Naturalment, com que el Déu de les «Notes» és la Bellesa, el mal és anomenat «Lo Lletj».⁴⁴⁶ La Bellesa i «Lo Lletj» no constitueixen, però, dos principis oposats al mateix nivell: la Bellesa ho abasta tot perquè és infinita, de manera que «Lo Lletj» és sols relatiu. Maragall no és, doncs, maniqueu.

La supressió de la societat proposada per Maragall constitueix només, com diu en la secció setena, una utopia, perquè «ni jo mateix estich disposat are com are a anàrmen nu de pèl a pèl per aquets mons de Déu menjant herbetas y carn crua y cometent altres excessos. No; lo mal ja és massa vell, ja'l duc a la sang, y una regeneració tan repentina y estupenda és impossible.»⁴⁴⁷ Maragall, doncs, no serà cap precedent del moviment hippy, i no s'està de reconèixer que li plau el confort burgès:

Lo que'm somriu més pera lo meu pervindre és una muller carinyosa y casulana que'm dongui fills plorayres y festosos, y lo ferme una casa tant ben arreglada com sia posible pera celebrar allí ab tots los que jo estimi las tradicionals festas catalanas. És dir, que mos ideals són la pàtria, la propietat y la família, fonaments de la societat enterament oposats a los grans preceptes de la Naturalesa qu'he diviniset: lo cosmopolitisme, lo comunisme i l'amor libre.⁴⁴⁸

Si més no, cal reconèixer a Maragall la seva sinceritat: proposa la supressió de la societat i el retorn a la naturalesa, però admet que li agrada llegir llibres, anar als cafès i teatres, i que en el futur es voldrà casar, establir-se i celebrar les festes catalanes. El contrast entre la utopia i els propòsits immediats és absolut: enfront del cosmopolitisme, la pàtria; enfront del

⁴⁴⁴ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, VI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 176).

⁴⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁴⁷ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, VII (*ibidem*).

⁴⁴⁸ *Ibidem*. (*ibid.*, p. 177).

comunisme, la propietat; enfront de l'amor lliure, la família. L'evolució posterior de Maragall el conduirà cap als propòsits immediats i no pas cap a la utopia, però aquesta seguirà sempre present d'una manera o altra.

A la secció vuitena Maragall introdueix el tema de l'amor. A causa d'una percepció dual de l'amor —el carnal per una banda i el sentimental per l'altra—, «estich encare verge de tot plaer amorós».⁴¹⁹ Les cartes a Lloret ja citades proven fins a quin punt lamentava Maragall aquesta virginitat. Del que no és verge, però, és d'abandonar-se a somiar en l'amor amb tal intensitat que el retorn a la vida real li ha implicat cada vegada un fort contrast amb l'ideal imaginat. Per fer comprendre aquest contrast Maragall explica el mite de l'assedegat que veu la font des del cim d'una muntanya però que és incapaç de trobar-la quan en baixa.⁴²⁰ Aquest mite li permet, a la secció següent, desenvolupar les relacions entre el món de les alçades i la terra ferma:

Ay d'aquell que per travessar aquesta terra agafa lo camí de dalt pera veurer lo cel de més prop!; lo estar prop del cel no'l lliura de sentir los anhels que dóna la terra per ahont està condemnat a transitar; lo qu'ha d'omplir sos desitjos sols se troba a baix a la plana, perquè los cims de las montanyas són estèrils i poch frecuentats; ell, desde dalt, veurà a baix llochs hont trobar lo nodriment, l'abrich, la companyia que li fa falta; baixarà, pro al esser a la vall, se perdrà per los camins que sols ha vist de lluny com molt drets; se perdrà y no trobarà los llochs hont habia de satisfacer sos desitjos, tothom li girarà la cara perquè'l veuran foraster y no entendran lo seu llenguatge; tantas vegadas com ho probi s'en tornarà a dalt sol, famolench y sens abrich.⁴²¹

Quan als anys noranta Maragall descobreixi el *Zarathustra* de Nietzsche, és obvi que s'hi entusiasmarà. Al pròleg, que traduirà íntegrament al castellà i parcialment al català,⁴²² hi trobarà també un profeta que baixa de la muntanya i que és tractat com a foraster a la ciutat. La contraposició entre la muntanya i la ciutat també apareix expressada amb força en el fragment que segueix a continuació:

los que prenen lo camí de baix, ni's fadiguen tant, ni tenen fret y lo poch que necessitan pera restaurarse ho troban sobradament en los llochs que veuhen d'aprop, i ahont són ben rebuts y agasajats y satisfets; y com que són moltíssims los que fan lo mateix camí s'ajudan y s'acompanyan y s'entenen, y fan la via a gust. Si tenen lo cel més lluny, en no miranthi, és

⁴¹⁹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, VIII (*ibidem.*).

⁴²⁰ Aquest mite és un símil romàntic emparentat amb el mite de Sísif i procedent del *Werther*, com apunten TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 19, i Casals a MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 177, nota 4.

⁴²¹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, IX (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 177-178).

⁴²² La traducció castellana és inèdita; vegeu-ne el manuscrit a AM mrgll-Mss. 7-22-1/1-22. La primera pàgina del manuscrit es troba reproduïda a II, entre les p. 96-97.

com si no hi fos, y la vritat, s'han ingeniats de manera que casi no'l necessitan per res. Are lo que hi ha és que com ni'ls de dalt ni'ls de baix han pogut averiguar ahont paran al fi sos respectius camins, queda'l dubte sobre lo que passa als uns y als altres al arribar al terme, y aquet dubte porta lo de si val més al fi córrer y afadigarse y ferse malbé per los aspres cims en complerta soletat, o bé pasejarse ab tota comoditat y alegre companyia per la vall ben abrigada y encatifada d'herba. Y heuse aquí que sense pensar vinch a parar altre volta en una paràbola cristiana; serà potser que las impresions rebudas en la infantesa continuan dominantnos sempre més d'un modo o altre? Potser sí. Serà potser qu'aquesta religió té un fons de bon sentit universal y misteriós? Ningú ho dubta; pro d'això a una altre cosa que jo sé hi ha una distància inmensa.⁴²³

Hi ha, doncs, dues formes de viure: sol dalt de les muntanyes, o en societat. La «paràbola cristiana» a la qual es refereix Maragall sembla la del camí estret i l'ample.⁴²⁴ En fer-hi al·lusió, cal assenyalar com identifica el cristianisme amb quelcom d'infantil («las impresions rebudas en la infantesa») que té, però, un «fons de bon sentit universal y misteriós».

El temps passat a la universitat ha estat feliç, però en acabar ha deixat Maragall de nou desorientat. No li atrau cap de les sortides que se li presenten al davant: «què voleu que fassi? Empenyarme en brillar en las cosas que's diuhen sérias de las que m'he rigut sempre que n'he parlat y qu'are ja ni ferme ríurer logran perquè'm fan fástich?»⁴²⁵ Ni la indústria ni la poesia no semblen cridar-lo, i les dones «ja no'm fan ilusió y encare no'n hé tocat ni una [...], y'm casaré per pura comoditat, com á variació en la vida pera distreurem, per anar passant lo temps».⁴²⁶ Maragall desenvolupa a continuació una sàtira de la societat del seu temps: la gent atrafegada i treballadora, la gent vanitosa, les noies lletges i les que ho són menys, les botigues i la publicitat incitant al consum, l'avenç de la tècnica, la gent desvagada, la premsa sense interès, l'exèrcit, els aprofitats, els esnobs...

y per fi, y per coronament de fástich, dintre un gran crestell d'aparador me veig jo mateix divagant sense objecte entre mitx de tantas misèrias y ximpleras, sense ganas ni aptitut pera posarhi esmena, sense voluntat per fugirne, sense fe, sense ilusions, ente inútil descontent de tot y no desitjant res; y aixís embrutit, corro a casa y tanta és la forsa negativa que'm domina que ni tinch valor de obrir los meus llibres preferits, únich consol que'm queda en los ratos que puch admetre consol, y m'en vaig [a] dormir cercant la delícia del no ser, o

⁴²³ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, IX (*ibid.*, p. 178).

⁴²⁴ Mt 7,13-14.

⁴²⁵ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XIV (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 186). En l'edició de Casals, a partir d'«en las cosas que's diuhen sérias» manca un llarg fragment, corresponent a tota una pàgina del manuscrit; cito el fragment elidit pel manuscrit: AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/21v.

⁴²⁶ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XIV (AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/21v).

encare que sigui a somniar; al menos somiant o ploro o rich o me sorprenden y distreuen las extravagancias del somni; lo que puch assegurar és que somiant mai me fastiguelo.⁴²⁷

En aquesta situació d'inadaptació social Maragall s'adona que el seu anhel de glòria, expressat a la secció tercera de les «Notes», és ben lluny d'acomplir-se.

si aré m morís podria endurmen al altre món (que s'acostuma a dir) la tranquila seguitat de no omplir ni mitja ratlla de la crònica local y, la veritat, ja tant se m'en dóna. Són ja definitivament cendras fredas los fochs de la joventut? Que dimoni! Jo bé sento encare alguna cosa de tant en tant. Molt de tant en tant, és cert; poqueta cosa, és veritat; però algo és algo, y mentre senti alguna volta humitejarse mos ulls espontàneament y sense saber per què, a impulsos d'un benestar o d'una tristesa sens motiu aparent, no'm donaré per rendit.⁴²⁸

A les «Notes» hi ha inadaptació i pessimisme, però aquí treu el cap una certa esperança, el signe de la qual és l'emoció espontània i sense perquè. Aquest «mentre senti alguna volta humitejar-se mos ulls» pot ser un eco del Bécquer que cataloga les emocions la perdurabilitat de les quals assegura la pervivència de la poesia;⁴²⁹ també recorda a Bécquer aquesta inconsciència de la glòria que assolirà en el futur.⁴³⁰ Sigui com sigui, aquesta esperança el duu a replantejar-se el tema de les dones i el de la glòria:

Estich disposat hasta a casarme ab cualsevol d'aquestas noyas que m'oferiú a dotzenas, noyas de sa casa, noyas de bé, hasta ricas, més ricas que jo, hasta elegants, molt més elegants que jo, que no m'ha donat per l'elegància, hasta guapas, ho confesso, y hasta tontas, ho reconech, y ho reconech ab alegria. Jo, qu'apart de ser un ente inútil, sóch un bon noy, no deixo d'ofedir un partit tentador; sense ser ni massa lletj (encare qu'això va a gustos), ni massa pobre (per més qu'això sia bastant relatiu), m'entrego verge de cos y d'ànima a la que tinga un xich de paciència per saber me conquistar; a més sóch incapàs de donar mala vida no diré a una dona, sinó a cualsevol objecte dels tres reines naturals, ja que diuhen que són tres.⁴³¹

⁴²⁷ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XIV (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 186-187). Rectifico, però, una lliçó del final del fragment: al manuscrit (AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/22v) diu «lo que puch assegurar», mentre que Casals transcriu «lo que puch argumentar».

⁴²⁸ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XV (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 187).

⁴²⁹ Vegeu la rima IV a BÉCQUER, *Rimas*, p. 105, especialment: «mientras se llore, sin que el llanto acuda | a nublar la pupila; | mientras el corazón y la cabeza | batallando prosigan, | mientras haya esperanzas y recuerdos, | ¡habrá poesía!» Anys més tard, Maragall sembla citar aquesta rima de Bécquer a «Un poeta leridano», *Diario de Barcelona* (12-6-1895) (II, 81b): «Mientras el hombre se emocione (es decir, siempre) habrá poesía.»

⁴³⁰ Vegeu la rima LXI a BÉCQUER, *Rimas*, p. 177-178 (178), especialment: «¿Quién, en fin, al otro día, | cuando el sol vuelva a brillar, | de que pasé por el mundo, | ¿quién se acordará?»

⁴³¹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XV (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 187). Restitueixo, però, un petit fragment omès de l'edició de Casals, d'acord amb el manuscrit (AM mrgll-Mss. 7-8bis-1/23v).

Pel que fa a la glòria, té clara la inclinació per la literatura, però no l'abast del seu talent:

Que tinch grans disposicions literàries ho sé de segur, y ho proba l'estar en aquet moment cremantme las cellas en compte de dormir tranquilament, qu'és lo que fa la gent vulgar quant té son. Pro jo, a pesar de no ser vulgar, sóch capàs, «verbo y gracia», de fer una revolució en la literatura? «Ecco il problema», que diu en Rossi. D'una me sembla que sí, però de l'altra veig que no la faig; y això és d'una realitat abrumadora: perquè si no faig això, què faré?⁴³²

Després d'aquest interrogant, Maragall decideix que el que farà de moment serà anar-se'n a dormir —«gran servey que presto a las lletas»—, i clou l'escrit amb uns versos al·lusius a la joventut, musicats per Monteverdi. Una nota final datada el 30 de juny de 1886, escrita en lletres grosses i en sentit transversal sobre tota la darrera pàgina ja completament escrita de les «Notes», diu el següent: «Aquí acaba la meua joventut. Una obra de geni, lo “Werther”, me convertí de noy en jove. Un fet, la pèrdua de la meytat de la fortuna de casa, me converteix de jove en home. Edat la mes hermosa de la vida, adeu per sempre! Ilusions d'amor y glòria, a Déu siau.»⁴³³

¿Per quin motiu es posà Maragall a redactar les «Notes»? El punt de partida sembla ser l'aniversari: complir vint-i-cinc anys ofereix una bona oportunitat per fer balanç. Les «Notes» serien, per dir-ho amb Riba, «com un esbós del seu propi mite»⁴³⁴ o, per dir-ho amb Terry, «com un primer examen de consciència abans d'emprendre el llarg camí cap a la maduresa».⁴³⁵ Al final del text, Maragall sembla declarar que les «Notes» responen a un exercici literari: l'autor vol aconseguir la glòria literària, i per això s'ha de «cremar les celles» escrivint aquell mateix text en lloc de fer el que fa «la gent vulgar quant té son», que és simplement dormir. Si ens fixem, però, en el contingut de les «Notes», sembla clar que la seva intenció és deixar constància, d'una banda, de les crítiques del Maragall de vint-i-cinc anys a la societat i la religió, i, de l'altra, dels records que conserva de la seva vida des de la infantesa fins al moment d'escriure el text. Només aquesta segona intenció s'adapta plenament al títol de «Notes autobiogràfiques» que els va posar Miquel d'Esplugues.⁴³⁶

⁴³² «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XV (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 188).

⁴³³ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 189).

⁴³⁴ Carles RIBA, «Les cartes de Joan Maragall a Antoni Roura», dins *Per comprendre*, Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona, 1938, p. 77 (Carles RIBA, *Obres completes*, III, *Crítica*, 2, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 56).

⁴³⁵ TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 13.

⁴³⁶ Glòria Casals, a MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 23, considera que les «Notes» dels vint-i-cinc anys arrenquen de: 1) «la celebració simbòlica de la xifra»; 2) «una moda: l'exercici d'autodisciplina que s'imposa l'artista quan descobreix la seva vocació i on reflecteix lectures, obsessions i vivències; així ho faran, entre d'altres, Heine, Longfellow, Musset, Lamartine o Bécquer»; 3) «un ambient on van de bracet la gesticulació romàntica grandiloqüent i visionària, la impassibilitat parnassiana i la defensa de la passió integral, el fàstic i l'esplín

Pel que fa a la crítica a la societat i la religió, és evident que els postulats defensats per Maragall són ben poc convencionals. L'autor es presenta a si mateix com algú que de nen va gaudir preferentment dels aspectes estètics de la religió i que, després de fer la primera comunió, va veure refredar-se el seu fervor progressivament. Ja adult, recupera l'interès per la religió d'una manera molt personal: el seu Déu és la Bellesa, manifestada —com la Trinitat dels cristians— en tres persones: la Naturalesa, l'Art i l'Amor (els quatre termes apareixen en majúscules en el manuscrit). L'ideal seria viure en la naturalesa, sense necessitat de l'art, de la mateixa manera que els cristians han d'admetre que l'ideal era el paradís terrenal, sense necessitat de la vinguda del Fill.⁴³⁷ Però com que els homes han abandonat la naturalesa i viuen en societat, els cal una forma de redempció que només l'art és capaç d'oferir. La proposta del jove Maragall és una alternativa al catolicisme, però està expressada en termes manllevats de la teologia catòlica. I podríem dir que, dins l'alternativa, la *teologia* que desenvolupa és *bona teologia*. Té molt sentit equiparar la naturalesa al Pare, l'art al Fill i l'amor a l'Esperit Sant. Com té molt sentit considerar que l'art és un redemptor que hauria estat innecessari si l'home no s'hagués corromput. El jove Maragall pot no compartir els principis de la teologia cristiana, però demostra haver-los entès i saber-los utilitzar en un altre context, tot i que en un cas estableixi una comparació teològicament discutible.

¿D'on li vénen, a Maragall, aquestes idees? La formulació trinitària sembla plenament de Maragall, però la crítica general a la societat i la proposta d'un retorn a la naturalesa beu sens dubte dels romàntics, que l'autor coneixia prou bé. Rousseau, tant si fou llegit directament⁴³⁸ com si arribà a Maragall per via indirecta (filtrat per Goethe, per exemple), és una font òbvia de la idea segons la qual l'home ha errat en socialitzar-se i seria més feliç si visqués en comunió amb la naturalesa. La inadaptació de l'home en la societat, la crítica a les normes socials, el desig d'evasió en una naturalesa primigènia... són idees que es poden trobar en tots els autors romàntics. Com és plenament romàntica la transposició de principis teològics a un pla diferent, tal com manifesta M. H. Abrams:

Buena parte de lo que distingue a los autores que llamo «románticos» procede de que se propusieron, cualesquiera que fuesen sus creencias o falta de creencias religiosas, salvar conceptos, esquemas y valores tradicionales que se habían basado en la relación del Creador

baudelairià, el naturalisme, les idees socialistes, revolucionàries i àcrates, el debat entre l'art i la ciència.» Hi afegeix un quart factor: «les necessitats d'algú que somia ser poeta les vint-i-quatre hores del dia».

⁴³⁷ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 172, assenyala: «En el discurs de la biografia, molt sovint ens sobta l'apel·lació a una naturalesa humana originàriament perfecta; i el concepte de l'home no expulsat, encara, del Paradís i que viu la vida natural segons una llei divina de perfecció.»

⁴³⁸ A la biblioteca de Maragall hi ha un exemplar de J.-J. ROUSSEAU, *Du contrat social ou Principes du droit politique*, Librairie de la Bibliothèque nationale, París, 1880 (AM 3-ID-17, sense marques de lectura).

con su criatura y su creación, pero reformulándolos dentro del sistema dominante de dos términos: sujeto y objeto, yo y no yo, la mente o la consciencia humana y sus tratos con la naturaleza.⁴³⁹

Però si deixem les fonts hipotètiques i anem a les segures, la que ho és més és el *Werther* de Goethe. És una font segura per les declaracions de Maragall el 1881 a Freixas i per la declaració final de les «Notes» del 30 de juny de 1886, en què atribueix a la novel·la epistolar de Goethe haver-lo convertit «de noy en jove». Les tres persones de la Trinitat de les «Notes» tenen un paper destacat al *Werther*. La naturalesa hi té un paper essencial des de les primeres pàgines: Werther s'ha traslladat a viure a un «indret paradisiac», amb una «bellesa natural inefable» que «resulta un bàlsam impagable» per al seu esperit: «Cada arbre, cada mata, són un ram de flors, i voldria ser una abella per submergir-me en el seu mar de fragàncies i poder-ne trobar tot l'aliment.»⁴⁴⁰ Werther es fa el propòsit de fixar-se només en la naturalesa: «Només ella té una riquesa infinita, només ella pot formar els grans artistes. Molt es pot dir a favor de les regles [...]. Però [...] les regles destrueixen l'autèntic sentiment de la natura i la seva expressió mateix.»⁴⁴¹ Pel que fa a l'art, al *Werther* apareix en dues ocasions una idea que té molt a veure amb el paper vicarial que li atribueix Maragall. Ja hem vist que, segons aquest, si l'home visqués en la naturalesa no necessitaria l'art, perquè ja gaudiria plenament de la bellesa. Al *Wether*, aquesta idea es desprèn, en primer lloc, d'aquest fragment:

Una serenitat meravellosa m'ha envaït l'ànima com aquests matins primaverals que m'endolceixen el cor. Estic sol i visc amb plenitud la meua vida en aquest lloc fet per a esperits com el meu. Sóc tan feliç, estimat amic, visc tan submergit en les sensacions que m'ofereix la meua existència tranquil·la, que el meu art se n'ha ressentit. No puc dibuixar ni una ratlla i, en canvi, mai com ara m'havia sentit tan bon pintor.⁴⁴²

Cal no oblidar que Werther és pintor, però trobant-se en plena naturalesa agafa el pinzell molt poques vegades: «No havia estat mai tan feliç, mai fins ara els meus sentits havien estat en una comunió més íntima i plena amb la natura, fins a arribar a les pedres i les herbes més menudes, i tot i així... no sé com expressar-me. Ara mateix la meua energia és tan feble, fins a tal punt fluctua i flota tot davant el meu esperit, que sóc incapaç de traçar cap esboç.»⁴⁴³ Pel que fa a l'amor, és evident que és el gran tema del *Werther*: el protagonista viu un enamorament incompatible amb el respecte per les convencions socials, motiu pel qual

⁴³⁹ M. H. ABRAMS, *El Romanticismo: tradición y revolución*, Visor, Madrid, 1992, p. III.

⁴⁴⁰ Johann W. GOETHE, *Les penes del jove Werther*, traduït de l'alemany per Manel Pla, Tusquets, Barcelona, 2002, p. 14.

⁴⁴¹ *Ibid.*, p. 24.

⁴⁴² *Ibid.*, p. 15.

⁴⁴³ *Ibid.*, p. 60.

acaba optant pel suïcidi. L'amor, doncs, s'oposa a l'ordre social, una incompatibilitat que constitueix la gran tragèdia que viu Werther. Maragall era molt conscient que aquest era el nucli de l'obra. Ja hem citat el fragment en què diu que si un dia es trobés en la situació de Werther actuaria com ell, perquè en l'altre món cap «ficción social» no s'oposaria al seu amor.⁴⁴⁴

Durant el període de redacció de les «Notes» dels vint-i-cinc anys Maragall escriví quatre cartes a Lloret. La primera, de novembre de 1885, ja ha estat citada. A la segona, de desembre de 1885, es refereix àmpliament a Amanda —Amandita, Mandita o, simplement, M., en les cartes de Maragall, que se n'enamora però que no arribarà a festejar-hi—, expressa el seu afany de coneixement i parla amb desdeny dels catòlics:

La primera vez que oí el «vascello fantasma» estuve al lado de Amandita; esa criatura tiene algo de angel para mí; estuve en extásis mientras duró la representacion; de modo que soy wagneriano en cuanto nunca disfruté de un modo igual en el teatro. Al presente la supongo en esa; si la vés nada; aquella noche se me mostró muy indiferente; verdad es que yo no dije esta boca es mia (naturalmente) ni osé moverme ni tan solo para volver la cabeza, por varias razones á cual mas de peso.

Celebraria que al recibir la presente te mantuvieras á igual altura en tu inclinacion por Julia; como ya no estamos en edad de hacer gran derroche de pasion pura, es conveniente aprovechar las ocasiones de vivir una temporada en el cielo.

A ver si vuelves pronto; á primeros de año entramos en el Ateneo con Buxareu; yo quiero leer mucho, porque me falta mucho que saber, y cuando sepa muchas cosas, entonces estaré muy contento.

[...]

Figúrate tú, que Amandita en una tempestad que hay en la ópera mas arriba indicada, exclamó «¡Ay, que miedo!»; figúrate tú el efecto que esto debió producirme; cada vez, ahora, que oigo aquella tempestad, miro á la butaca de mi lado que ella ocupaba aquella noche y murmuro «¡Ay, que miedo!»; y soy feliz. *Ay! forma ideal purissima della Belleza [sic] eterna.*

Cierro la presente perquè no hé podido excusarme con Mulla de assistir á una fiesta de «broma» que dan esta noche en su «Juventud Católica». ¡Como me voy á divertir! Estos jóvenes católicos son tan chistosos....⁴⁴⁵

És ben sabut que «hasta el supremo amor de los místicos expresa sus deliquios de la unión del alma con Dios en lenguaje parecido al de los enamorados»;⁴⁴⁶ en aquest cas, veiem un

⁴⁴⁴ Carta a Joaquim Freixas del 23 de juliol de 1881 (I, 974a).

⁴⁴⁵ Carta a Josep M. Lloret del 29 de desembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-21) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 86-87). La citació en italià procedeix del tercer acte de l'òpera *Mefistofele*, d'Arrigo Boito, que Maragall tocava al piano (com sabem per la carta a Joaquim Freixas del 22 de juliol de 1881; I, 973b).

⁴⁴⁶ «Del amor» (II, 43a).

enamorat fent servir —amb certa frivolitat, això sí— el llenguatge dels místics (*àngel, èxtasi, cel*). D'altra banda, la Juventut Catòlica a què al·ludeix amb ironia tingué aquells anys un gran protagonisme en el catolicisme barceloní;⁴⁴⁷ a partir de 1883 aquest grup s'alinea clarament amb l'integrisme catòlic.⁴⁴⁸

Al gener Maragall torna a escriure a Lloret una carta en vers (és una mena de pastitx de Campoamor que parodia la poesia didàctica que el poeta asturià tant havia popularitzat):

Tu entendimiento perspicaz y terso
Ya quizás note que te escribo en verso;
Mas no te alarme, no, mi humor retórico,
Ni que há de ser ficcion mi carta, creas;
No, no; cuanto aquí leas
Júrote que es exactamente histórico.
Es que hay preocupación
En juzgar que los versos son ficcion,
Pues cree la gente sería
Que la verdad solo se dice en prosa:
Esta suposicion es calumniosa⁴⁴⁹

En aquesta carta menciona de nou Amanda:

¡Amanda!, luz del alma, aun te veo
Atenta á las sublimes creaciones
Del maestro aleman que, nuevo Orfeo,
Conmueve á lo creado en dulces sonos;
Tú estabas á mi lado, yo á tu lado,
Tú, bella y radiante, yo extasiado.

¡Amanda! suave flor fragante y pura
Que en el tallo de amor la dicha mece,
Trasunto de la angélica hermosura
Que el mortal ni aun en sueños ver merece
Sagrario de candor y de ternura
(no lo sé, pero ay! me lo parece)
¡Vida mia! ¡mi luz! ¡mi Dios! ¡mi cielo!

⁴⁴⁷ Joan BONET I BALTA i Casimir MARTÍ I MARTÍ, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques: 1881-1888*, Editorial Vicens-Vives i Fundació Caixa de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 14.

⁴⁴⁸ *Ibid.*, p. 17.

⁴⁴⁹ Carta a Josep M. Lloret del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-15) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 88).

Aurora de mi sombra y desconsuelo.

Si hé de renunciar á la esperanza
De beber el amor en tus pupilas
Si acierto solo á ver en lontananza
Sombras de ausencias y horas intranquilas,
Si ni al hado á vencer mi fuerza alcanza
¡Infierno, di, ¿porqué no me aniquilas?
Abre tus fauces que el ardor corona
Y... ¡¡traga de una vez á mi persona!!⁴⁵⁰

Cal observar la gran quantitat de referents religiosos: ànima, creació, èxtasi, angèlic, sagrari, Déu, cel, infern. En el desenvolupament del tema amorós s'hi noten rastres de Bécquer: la noia com a flor, l'amor com a flor bressolada pel goig, la noia caracteritzada com a angelical, candolosa i tendre, l'al·lusió a les pupil·les... són tòpics de les rimes de Bécquer. També alguns trets estilístics, com l'hipèrbaton («Si ni al hado á vencer mi fuerza alcanza»), són clarament becquerians.

L'epístola en vers continua amb un altre tema: l'ingrés com a soci a l'Ateneu Barcelonès, relacionat amb l'afany de coneixement:

Junto con Buxareu hé ingresado
Sócio del Ateneo; sin cuidado
Me voy allí, allá en la noche oscura
Y me meto en la sala de lectura...
Ah! sí, quiero ser sabio,
Y cuando llegue á la ansiada meta,
Galana frase y oracion discreta
Han de brotar de mi erudito labio.
¡¡¡Quiero llegar á algo!!!
¡¡¡¡Quiero saberlo todo!!!!
Y despues buscaré oportuno modo
De que sepan las gentes lo que valgo.
Porqué yo valgo mucho, Garrigosa,
Yo valgo mas que todo lo restante
Caiga el mundo en catástrofe espantosa,
Levántome yo ileso y triunfante.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Carta a Josep M. Lloret del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-15) (*ibid.*, p. 89).

⁴⁵¹ Carta a Josep M. Lloret del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-15/2) (*ibid.*, p. 92). Garrigosa era el segon cognom de Josep M. Lloret. L'ingrés a l'Ateneu es va produir el 23 de gener de 1886.

L'expressió del seu afany de saber (que reapareix uns mesos més tard, també en relació amb l'ingrés a l'Ateneu, en una altra carta a Lloret)⁴⁵² sembla calcada del que en el *Faust* el criat del protagonista, Wagner, diu al seu amo: «Mit Eifer hab' ich mich der Studien beflissen; | Zwar wei ich viel, doch möcht ich alles wissen.»⁴⁵³ Maragall mateix va traduir aquests versos així: «Me he aplicado con celo al estudio, y sé ya mucho ciertamente, pero querría saberlo todo.»⁴⁵⁴

El 18 de març de 1886, Maragall felicita Lloret amb motiu del seu sant:

yo deseo que logres aquello que es en nosotros comun aspiracion suprema, símbolo de ventura inefable, aquello ay! que tú has logrado solo incompletamente, y yo de ninguna manera.

A mas de aquello á que acabo de aludir hay otros bienes que también te deseo v. g. la salud, cosa puramente negativa que ningun goce nos ocasiona pues consiste meramente en una ausencia de malestar; no se si desearte al mismo tiempo una posicion independiente, simple juego de palabras, si tomamos estas en sentido absoluto; y si en el convencional en que se usan, bien ficticio, estado mucho peor que nuestra cómoda dependencia; si te deseo gloria artística hago mal porque la tal gloria es un fantasma que cree el artista tener siempre al cabo de los dedos sin lograr jamás cogerlo; parece consistir siempre en el próximo triunfo, y obtenido éste, si se obtiene, se reduce á una pequeñez ridícula que te hastía y te deja mas sediento de una gloria verdadera que nunca llega. Lo único, pues, que puedo desearte en conciencia, es una plácida resignación en tomar las cosas como vengan, exenta de la mas leve tentativa de probar el menor esfuerzo para repararlas ni un ápice del curso que Dios, el libre albedrío, la casualidad, el destino ó el demonio les han señalado.⁴⁵⁵

Acaba la carta dient que el que escriu ho fa per omplir la quarta pàgina, contribuint «al mejoramiento estético del aspecto general del Universo que es cuanto desea Juan Maragall».⁴⁵⁶

La darrera anotació de les «Notes», escrita el 30 de juny, ens proporciona la comprensió, per Maragall mateix, de les etapes del seu creixement. Una font llibresca —el *Werther*— el convertí «de noi en jove». Un esdeveniment familiar —«la pèrdua de la meytat de la fortuna de casa»— el convertí «de jove en home». De la font llibresca ja n'hem parlat. Sobre

⁴⁵² Carta a Josep M. Lloret del 29 de desembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-21) (*ibid.*, p. 86).

⁴⁵³ *Faust*, v. 600-601.

⁴⁵⁴ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 160. Segons *ibid.*, p. 174, aquesta traducció es pot situar precisament cap a l'any 1885.

⁴⁵⁵ Carta a Josep M. Lloret del 18 de març de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-24) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 93).

⁴⁵⁶ Carta a Josep M. Lloret del 18 de març de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-24) (*ibid.*, p. 94).

l'esdeveniment familiar, cal recórrer a l'epistolari amb Lloret i altres corresponents i a les «Notes autobiogràfiques» dels cinquanta anys.

1.6 El xoc amb la realitat: crisi de la indústria paterna i frívols amors burgesos

El 23 de juny de 1886 el pare de Joan Maragall, el petit industrial tèxtil Josep Maragall Vilarosal, explicà a la família la situació delicadíssima en què es trobava el seu negoci.⁴⁵⁷ Una setmana més tard, Maragall tanca les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys amb la consideració que la pèrdua de la meitat de la fortuna familiar el converteix «de jove en home». Aquest afer suposa un autèntic cop per al jove Maragall menyspreador de les convencions socials i amant de la naturalesa i la bellesa. Durant nou mesos, entre octubre de 1885 i juny de 1886, Maragall havia anat escrivint un text en què proposava una religió de la Bellesa els pilars de la qual eren la Naturalesa, l'Art i l'Amor. La Naturalesa s'entenia com el més oposat a la societat, l'Art com el redemptor de l'home davant la seva caiguda en la vida social, i l'Amor com un seguit d'enamoraments successius i, fins i tot, simultanis. Quan Maragall ha acabat de definir totes aquestes propostes, es troba amb la realitat d'un fet que li exigeix un comportament que no té res a veure amb el que havia plasmat en les «Notes autobiogràfiques». Maragall era l'únic fill baró de la família, i en ell convergiren les mirades quan el pare explicà els problemes en la indústria tèxtil en què havia invertit una gran part del seu patrimoni. Unes setmanes més tard, Maragall resumia la situació a Josep M. Lloret:

nunca hombre mas amante de la tranquilidad y mas inesperto en las trampas sociales, se há visto metido en mayor embrollo ni sufrido tormento mas horroroso que lo que estoy aguantando.

Figúrate que por escesiva confianza ó debilidad de mi padre, mas de la mitad de nuestra fortuna se halla desde hace tiempo comprometida en una empresa industrial agena. Figúrate que dicha industria se halla abocada á una bancarota desastrosa. Figúrate que ante la inminencia del peligro mi padre perdió la serenidad, la energía, hasta la salud y que *yo solo* hube de hacer frente al primer embate. Figúrate que esto empezó al haber salido tú de esta y que hasta hoy no hé tenido un momento de reposo. Figúrate que desde aquella fecha mi vida há sido una continuada y angustiosa conferencia con abogados, administradores de sociedades de crédito, representantes de casas extranjeras, deudores, acreedores y demonios coronados; y figúrate, en fin, que en medio de la borrasca *hé debido tener por fuerza* una serenidad y sangre fria de que nunca me hubiera creído capaz, y para evitar escenas desoladoras en mi casa he debido aparecer siempre ante mi familia con la sonrisa en los labios y la tranquilidad y la confianza en los ojos.

⁴⁵⁷ Carta a Josep M. Lloret del 17 de juliol de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-26) (*ibid.*, p. 97).

Hoy el asunto vá encaminado á un arreglo que no comprendo ni tengo ganas de comprender; mi padre há recobrado algo la serenidad y vuelve á empuñar el timon, lo cual me proporciona algun descanso; pero la lucha no há concluido para mí. Sin embargo voy acorazado con mi desprecio por todo lo que no sea Naturaleza, Arte ó Amor. Lo que hé hecho y hago, há sido y es tan solo por consideracion á mi familia, pues me hace daño el verla sufrir. Si no hubiera sido esto, y asimismo el dia en que no necesiten de mí, prometo huir á despoblado, á un lugar en que no se halle poblacion de mas de 500 almas á diez leguas á la redonda.

Reniego de la sociedad, del progreso, del dinero, de la educacion, del derecho, de la moral y del que inventó todas estas porquerías.⁴⁵⁸

Al cap de pocs dies, el 17 de juliol, Maragall donava més detalls de l'afer:

Hagamos un poco de anatomía. Cuando mi padre reveló á toda la familia (la noche antes de San Juan) lo grave de nuestra situacion á causa del desastroso estado de la sociedad mercantil en la que tuvo la debilidad de comprometer su crédito, al verle abatido como no le había visto en mi vida, cuasi enfermo y completamente anonadado, al oirle decir con voz trémula que se veía incapaz de hacer cosa alguna para remediar el mal, que ya era viejo, que su juicio se hallaba oscurecido y que abdicaba en mí toda accion, toda diligencia, todo esfuerzo, entonces una consternacion súbita y por tanto exagerada hizo que los ojos de cuantos me rodean se volvieran á mí como al único varon, al joven mayor de edad, al abogado, al «hereu», al áncora de salvación en fin. Mi primera impresion fué como si algo glacial y repugnante me viniera encima. Esa frialdad suprema que se tradujo en todo mi exterior, hizo el efecto de serenidad ante el peligro y cuando contesté que yo me encargaba de todo me creyeron muy capaz de hacerlo; nada, que inspiré confianza. Mi segundo sentimiento fué una rabia sorda que me impulsó á huir para siempre de entre los hombres civilizados para morir en paz, aunque fuera de hambre, en el seno de la Naturaleza. Y este impulso, no era uno de aquellos pujos románticos que solíamos tomar entre los compañeros como desvíos de la imaginacion, sino una resolucion séria y firme que habría realizado á no contenerme la conciencia del deber de sacrificarme en aras de la tranquilidad y hasta de la existencia de tantos seres débiles como me rodeaban y a los que estoy ligado por la sangre, el afecto, el hábito y el agradecimiento. Resolví pues sacrificarme, y al mismo tiempo cuanto hay en mí de poesía, de entusiasmo, de sueños, de afectos, de pasion, de cuanto es bello y dulce, hizo explosion inundandome de lágrimas y suspiros, entre los cuales lancé un doloroso adios al hombre antiguo feliz é indiferente. Pasado esto (cosa de pocos minutos) me eché al combate sin entusiasmo pero sin debilidad, como si tratara un asunto ageno. Entrevistas, diligencias, cartas ect me ocupaban todo el día, dias que siempre recordaré como una pesadilla; sin embargo tuve estoicismo suficiente para no perder de un modo notable ni el apetito ni el sueño, ni la apariencia de mi acostumbrado buen humor ante la familia. Transcurridos diez ó doce dias mi padre se reaccionó naturalmente, la desgracia

vista de cerca perdió su espantosa vaguedad y resultó aminorada (lo mismo sucede con la dicha) mi padre comenzó á manejarse, la agitacion de todos á fuerza de ser continuada y duradera ya no pareció tal agitacion, tuve algunos ratos de ocio, cogí algun libro, volví al Ateneo, y hoy, sin que haya cesado la causa fundamental de nuestro malestar, me hallo perfectamente en mi antiguo centro, siento como sentía, pienso lo que pensaba y me hallo mas dispuesto que nunca á dar cabriola en medio de la Rambla; eso si, desprecio á los hombres un poco mas que antes y con mayor fundamento. Mi postura probable queda algo quebrantada (el que lo sea mas ó menos depende del camino que tome lo que anda aun descaminado) pero parece que los quebrantos, á no sobrevenir algun otro cataclismo que no se puede prever, quedarán reparados dentro de pocos años; nuestro buen nombre no há sufrido detrimento, al contrario, dicen que se há acrisolado. La preocupacion del buen nombre es una de las pocas cosas bellas que há inventado el mundo social.⁴⁵⁹

És evident que l'adéu al «hombre antiguo feliz e indiferente» és la conversió «de jove en home» de què parlava l'anotació final de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys. Maragall és, doncs, plenament conscient que els seus ideals topen radicalment amb la realitat en la qual es troba, i encara que el seu autèntic impuls el duria a abandonar la societat i fondre's amb la naturalesa, el sentit de la responsabilitat («la conciencia del deber», diu textualment) el condueix a assumir la tasca de salvar el patrimoni arriscat pel pare. En la continuació de la carta a Lloret, Maragall resumeix les frenètiques gestions que «sin entusiasmo pero sin debilidad», emprengué; unes gestions que l'acabaren de convèncer del seu fàstic per la societat: «desprecio á los hombres un poco mas que antes y con mayor fundamento».

Aquells mateixos dies, Maragall també es desfoga en una carta al seu íntim amic Antoni Roura:

A esa sociedad que al verme bajar á su región inmunda, por el peso de las circunstancias, parecía que me arrojaba al rostro aquellas palabras del Evangelio: «Et verbum caro factum est, *et habitavit in nobis*» esto es: «aquel que nos despreciaba y alardeaba de vivir en una esfera superior á la nuestra, ya lo tenemos á nuestro terreno, ya está entre nosotros». ¡Miserables! Reniego de vuestras convenciones, de vuestras hipocresías, de todos esos pingajos y palabras huecas con que pretendéis cubrir vuestras repugnantes vanidades, y cuando me creéis tenerme por completo en medio de vosotros, tenéis solo mi sombra, tenéis solo esa agrupacion de moléculas que se renuevan constantemente sobre el molde de mi cuerpo, y con las cuales bien poco tiene que ver el *yo* íntimo, el *yo* libre que, cerniéndose sobre las espesas sombras de vuestra morada, goza de la luz eterna y aspira los suaves efluvios del gran Todo, en el cual vais vosotros comprendidos como Negativo á causa de ser

⁴⁵⁸ Carta a Josep M. Lloret del 13 de juliol de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-25) (*ibid.*, p. 95-96).

⁴⁵⁹ Carta a Josep M. Lloret del 17 de juliol de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-26 i 5-22b-26/2) (*ibid.*, p. 97-98).

El infinito. ¡Cuan poco sospechais que vaya yo pensando todo esto mientras en vuestra jerga me hablais de pagarés, vencimientos, convenios, plazos, escrituras y otras necedades que oigo como quien oye llover! Pero cuando sin lastimar á aquellos en favor de quienes estoy consumando el sacrificio de mi tranquilidad, pueda arrancar de vuestras garras al *yo* externo que ahora atormentais, una maldicion será el último recuerdo que recibireis de mi parte, y entonces, completamente libre, me consagraré en absoluto al culto y adoracion del Dios Belleza uno y trino, porque es Naturaleza, Arte, y Amor.

Hé dicho.

Necesitaba este desahogo despues de haber tragado tanta hiel.⁴⁶⁰

Maragall lamenta profundament haver de *rebaixar-se* a lluitar en el món pel patrimoni familiar i es reafirma en la seva creença en un Déu Bellesa entès trinitàriament. Val la pena fixar-se en l'exegesi absolutament despectiva i pràcticament blasfema que fa de l'Evangelí de Joan: que «el Verb es féu carn i habità entre nosaltres»⁴⁶¹ significa que «aquell que nos despreciaba y alardeaba de vivir en una esfera superior á la nuestra, ya lo tenemos á nuestro terreno, ya está entre nosotros».

La situació econòmica de la família seguí sent delicada durant els següents mesos. En les «Notes autobiogràfiques» escrites als cinquanta anys, Maragall explica que aquell estiu es va donar un temps d'evasió dels problemes familiars amb una estada d'una setmana a Puigcerdà. Allí, Maragall hi trobarà dos dels tres components de la particular trinitat maragalliana: la naturalesa i l'amor. És, però, una naturalesa molt domesticada i un amor molt burgès. Les «Notes» expliquen detalladament les circumstàncies del «galanteig» amb Teresa Ferrán,⁴⁶² «la primera aventura amorosa positiva de la meva vida» de la qual, però, Maragall no en pot deixar de reconèixer el convencionalisme: «quant migrada! quant amanida y poch espontània! quant de noy y noya *de sa casa!* quant burgesa!»⁴⁶³

Aquella setmana a Puigcerdà de l'estiu de 1886 comportà la coneixença de Teresa Ferrán, però no encara l'inici del festeig. Retornat a Barcelona, Maragall escriu a Lloret que, de fet, no està enamorat de Teresa, i que continua pensant en Amanda: «¿En que parará esto? En

⁴⁶⁰ Carta a Antoni Roura posterior a juny de 1886 (I, 1088; cito, però, per AM mrgll-Mss. 6-52-1).

⁴⁶¹ Jn 1,14. El vers —en la versió llatina que en cita Maragall— forma part de la pregària de l'Angelus.

⁴⁶² El nom de pila —Teresa— surt abundantment en la correspondència amb Lloret, però mai no se'n dona el cognom. A les «Notes autobiogràfiques» dels cinquanta anys, en què Maragall reconstrueix l'episodi, l'esmenta només com «la noya». El cognom —Ferrán— l'he trobat únicament en la carta a Antoni Roura d'octubre de 1891 (AM mrgll-Mss. 6-54-2): «Y la Treseta Ferrán també es promesa ab un metje de Vinaroz ó d'Alcoy, ó vaja d'un poble aixís de Valencia ó Murcia ó Castellon. Avuy fá quatre anys que li vaig regalar aquell ram de flors artificials que m'en vaig fer 13 duros. ¡Caray, que car! malaguanyat! encare'l deu guardar; y'l metje es capàs de trobarlo bonich: ah pilló! com li adornará la casa! lo mateix qu'una arquilla que jo havia vist y era regalo d'aquell qu'hi havia festejat antes que jo.» En l'edició de la carta en les *Obres completes* (I, 1103b) el nom surt camuflat sota la inicial («la T. també és promesa [...]»).

⁴⁶³ MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», p. 90.

lo que quieran ellos [la família que havia propiciat la trobada entre Maragall i Teresa] y las circunstancias; ni deseo ni temo el desenlace sea el que fuere. Tome el curso que quiera mi vida externa, nada ni nadie há de arrancar de lo íntimo de mi ser el ferviente culto á la Belleza, á que me hé consagrado.»⁴⁶⁴ A Lluís Lluís li confessa que ha viscut a Puigcerdà «un torbellino de fruiciones en el seno de la naturaleza en todo su esplendor».⁴⁶⁵ La vida rutinària a Barcelona, en canvi, li provoca atacs d'*spleen*:

Estos ataques de *spleen* de que me hablas los experimento también a menudo, pero con la particularidad de que me complazco en ellos; nunca me hallo tan bien y tan contento de mi mismo como cuando todo me hastía y me parece mezquino y deleznable. Y se comprende; si doy importancia a las cosas del mundo social me atormenta la idea de no influir en ellas y me abruma el sentimiento de una impotencia; mientras que si las desprecio y las reputo indignas del ejercicio de mi actividad, mi inercia se me presenta con todo el esplendor de una apoteosis de mi amor propio. Y lo bueno es (y me alegro de ello infinito) que esto va convirtiéndoseme en estado normal, siendo ya una rareza el hallarme alguna vez dispuesto a contribuir a la realización del *fin social*; si algo me mueve en este sentido es por compromiso, como tu, y por pereza a resistir formalmente.⁴⁶⁶

Al llarg del curs 1886-87 Maragall, professionalment, continua exercint d'advocat (diverses cartes esmenten el nom de Danés, l'advocat per al qual treballava Maragall)⁴⁶⁷ i, a més, dóna classes de Dret a un estudiant.⁴⁶⁸ El seu cap —l'advocat Danés— el pressionava perquè fes el doctorat,⁴⁶⁹ però Maragall no s'hi va decidir. La seva vida diària la resumeix en una carta a Lloret:

Me levanto entre diez y once tomo chocolate, leo el diario y me voy á casa Danés donde no hago absolutamente nada; cerca de la una me voy á comer; despues de comer leo, escribo ó traduzco hasta que viene á las cuatro un jóven á quien doy conferencias y el me dá quince duros mensuales; á las cinco se vá el jóven, y yo al Ateneo á leer novelas pesimistas hasta que viene alguno de mis actuales compañeros, hablamos unas cuantas bestialidades tomando

⁴⁶⁴ Carta a Josep M. Lloret del 22 de setembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-28) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 101-102).

⁴⁶⁵ Carta a Lluís Lluís del 10 de setembre de 1886 (II, 907b-908a).

⁴⁶⁶ *Ibid.*, 907.

⁴⁶⁷ Cartes a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 83), del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (*ibid.*, p. 103) i del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2) (*ibid.*, p. 111).

⁴⁶⁸ Cartes a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 103) i del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2) (*ibid.*, p. 111).

⁴⁶⁹ Danés «quiere obligarme á que de cualquier modo haga el doctorado: dice que yo sirvo para eso, y si quiero replicar me tapa la boca arguyendo que él me conoce mejor que yo mismo» (carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886; AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (*ibid.*, p. 103).

absenta y me voy á cenar; despues vuelvo al Ateneo á hacer otra vez lo mismo, ó al Liceo, y á dormir.⁴⁷⁰

És evident que una vida d'aquesta mena podia ser intel·lectualment productiva, però laboralment era precària —pràcticament nul·la—, cosa que explicarà el fracàs de l'experiència amorosa amb Teresa Durán. Són importants les dues institucions esmentades, l'Ateneu i el Liceu, de les quals parla en les «Notes» dels cinquanta anys. L'Ateneu Barcelonès és «hont les revistes y els llibres *me posan al corrent* de la superficialitat intel·lectual del món y hon pedantejo una mica ab els companys qu'hi trobo».⁴⁷¹ Pel que fa al Liceu,

ve a esser per mi el cim y compendi de la vida social y del goig artístich... *d'òpera*. Dels vint als trent'anys el Liceu fou la meva finestra al món. Aquella fou la meva gran vida de relació de la joventut, la meva escola social, la meva ilusió de cada dia; allí he fet la joventut, he bromejat ab el jovent, m'he enamorat (sempre silenciosament) de totes les vehines de temporada en la sala y de totes les cantants guapes en les taules; he discutit totes les escoles... *d'òpera*, m'he entusiasmat en els partidismes de tenors... y també hi he sofert moltes mortificacions per la meva tímida y poch garbo en l'alternar ab aquella *alta societat*. Oh, quina escola més barcelonina!, més mesquina! Y pensar que per mi allò era el cel!⁴⁷²

El mateix Maragall s'avergonyeix, doncs, que el Liceu fos la seva «finestra al món». Se n'avergonyeix per la superficialitat frívola i burgesa que s'hi respirava, però el cert és que el Liceu li va permetre un accés a moltes manifestacions culturals que, altrament, s'hagués perdut. Maragall fou un melòman notable: en les cartes de joventut a Lloret i a Roura sovintegen els comentaris sobre l'actualitat operística, i anys més tard, en diversos articles i conferències, va saber treure partit dels seus coneixements musicals. També la seva producció poètica fou influïda, en bona mesura, per recursos propis de l'òpera —la segona part d'*El Comte Arnau* n'és l'exemple més clar. Així, doncs, encara que Maragall no es va escapar dels rituals frívols associats al Liceu, cal reconèixer que hi va saber trobar molt més que frivolitat.⁴⁷³

Al desembre de 1886 expressa a Antoni Roura el fàstic que sent per les coses mundanes «sin que nadie me hable de belleza y arte como no sea para profanarlos con su torpe lengua, eco

⁴⁷⁰ Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2) (*ibid.*, p. 111).

⁴⁷¹ «Notes autobiogràfiques» dels cinquanta anys (*ibid.*, p. 193).

⁴⁷² *Ibidem.*

⁴⁷³ Sobre el caràcter melòman de Maragall, vegeu Jaume RADIGALES I BABÍ, *El pensament musical de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 28), Barcelona, 1995, especialment p. 5-7.

de un corazón aún más torpe».⁴⁷⁴ En aquesta carta reconeix que el 1886 ha estat per ell un mal any. A començaments de l'any següent no manifesta tampoc gaires esperances:

no pienso en el porvenir, porque creo que no existe, es decir, que no puede concebirse desde el momento que no hay solución de continuidad entre el «fué» y el «será»; todo «es». Me abandono a las circunstancias, a la casualidad o a la Providencia, como quieras; así pienso aguardar entre lo agradable y lo desagradable que me sobrevenga, aquello que se llaman muerte, y después veremos... o no veremos. ¿Por qué luchar? Me basta con la imaginación para pasar algunos buenos ratos que no deberé a nadie; cuando la imaginación se seque, procuraré aprovechar en favor de mi bienestar lo positivo que tenga a mano y no me cueste esfuerzo alguno. Si cuando ya no tenga ilusiones, el malestar arrecia, mi primer esfuerzo consistirá en probar de vencer al instinto de conservación. «Per l'altra vita non mi turba pensar». La libertad humana no existe. El *yo* consiste solamente en la memoria.⁴⁷⁵

La noció d'*indolència* —que en les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys Maragall havia utilitzat per definir el seu caràcter—⁴⁷⁶ pot servir per resumir l'actitud espiritual que el futur escriptor revela a Roura. Tot és present, no hi ha passat ni futur, no hi ha desig, no hi ha il·lusió, no hi ha voluntat, no hi ha llibertat... i l'alegria és fruit només de l'ús de la imaginació. A Lluís Lluís li havia parlat de la seva vida a Barcelona com una «parodia de una vida activa».⁴⁷⁷ A la mateixa carta a Roura parlava del «egoísmo infundido por la Naturaleza a todos los seres».⁴⁷⁸ Totes aquestes expressions estan en la mateixa línia del que trobàvem en les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, però amb una diferència: l'expressió s'ha fet més amarga. El xoc amb la realitat i l'assumpció per part de Maragall d'aquesta realitat contrasten tan profundament amb les seves conviccions i desitjos més íntims que l'expressió d'aquestes conviccions i desitjos esdevé ara la manifestació d'una frustració. Per això el 1886 ha estat per Maragall un mal any, com expressa a Roura: «Cierro la presente porque quiero que la recibas el día primero de año. Recuerdo que al empezar el que fine, comencé a escribirte a Madrid y dije “Año de 1886, yo te saludo”; pues bien, tan mal ha correspondido el aludido a mi saludo, que resuelvo negarlo a todos los que le sucedan».⁴⁷⁹

Al Liceu i al passeig de Gràcia (els dos escenaris per antonomàsia de la burgesia barcelonina de l'època), Maragall coincidia amb Teresa Ferrán, però no es decidia a proposar-li el

⁴⁷⁴ Carta a Antoni Roura del 30 de desembre de 1886 (I, 1089a).

⁴⁷⁵ Carta a Antoni Roura del 14 de gener de 1887 (I, 1089b-1090a). La citació en italià prové de l'òpera *Mefistofele*, d'Arrigo Boito.

⁴⁷⁶ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, III (Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 17).

⁴⁷⁷ Carta a Lluís Lluís del 10 de setembre de 1886 (II, 908a).

⁴⁷⁸ Carta a Antoni Roura del 14 de gener de 1887 (I, 1090a).

⁴⁷⁹ Carta a Antoni Roura del 30 de desembre de 1886 (I, 1089a).

festeig. A finals de desembre de 1886 s'hi sentia correspost, la qual cosa tampoc no l'omplia d'alegria: «siento por mi presunta novia mas que una pasion amorosa, un cariño indulgente y protector», reconeixia a Lloret.⁴⁸⁰ En la mateixa carta es definia com un «ex Werther» a qui ara li tocava adoptar un determinat comportament «en materias de amor». Al gener de 1887 Maragall intentà dissuadir Lloret de casar-se per conveniència amb una argumentació que val la pena recollir:

Lo que no puedo en modo alguno aplaudir, ni tolerar, ni siquiera sancionar con mi silencio es que quieras casarte con esa sangre fria verdaderamente escandalosa de que alardeas en tu carta. Eso no se hace, hombre; mucho tiene el matrimonio de establecimiento social, pero ¡por Cristo! no desoigas del todo la voz de la Naturaleza. Si bien el casarse unicamente por amor es una locura (pero una locura hermosa) el casarse por matemáticas es una cordura extrema, que puede costar la felicidad de toda la vida. Yo bien sé que aunque al principio la chica te sea indiferente con el trato acabarás por quererla y te casarás con ella verdaderamente afectado; sin embargo esa clase de afectos no sé si me inspiran bastante confianza pues siempre vienen aquejados de deber su origen á una combinacion; lo sé por esperiencia propia, y quizás haga mal en generalizar.⁴⁸¹

Al març de 1887 Maragall constata resignat que un altre pretendent comença ja a festejar amb Teresa, al mateix temps que s'assebenta dels plans de casament d'Amanda.⁴⁸² Formula aleshores, en una carta a Roura, una nova crítica a una societat que s'allunya progressivament de la naturalesa. Aquest cop, la crítica afecta al terreny lingüístic: Maragall arremet contra la temptació de crear una llengua universal, el volapük, precisament l'any en què se'n creava una altra que assoliria molt més èxit: l'esperanto. La crítica de Maragall rau en el caràcter artificial del volapük: la gramàtica precedeix l'ús, la convenció s'avantposa a l'espontaneïtat, l'artifici vol substituir la naturalesa:

A fuerza de tanto fijarse en máquinas, [la civilització] ve máquinas hasta en los hombres de ciencia moderna, y los sabios a la «dernière» llevan su abstracción hasta el punto de querer gobernarlo todo con teoremas; el verdadero fondo de la naturaleza va dejándose aparte

⁴⁸⁰ Carta a Josep M. Lloret del 28 de desembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-30) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 106).

⁴⁸¹ Carta a Josep M. Lloret del 14 de gener de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-1) (*ibid.*, p. 108).

⁴⁸² «Yo hé estado á dos dedos de tener novia como tú; pero vino otro á tiempo, y fué, y me la quitó, y no solo me la quitó sino que se quedó con ella. [...] Pero ay! que tambien parece que vá á casarse Amanda, la única mujer que há logrado inspirarme un sentimiento positivo y profundo; estuvo una noche en el Liceo á mi lado con un nóvio que para mayor ignominia me es simpático.» (Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887; AM mrgll-Mss. 5-22c-2; *ibid.*, p. 110-111.) Del casament d'Amanda ja n'havia tingut notícies abans: «Sentiría que resultase cierto lo del casamiento de Amandita; y sin embargo, ¿puedo esperar y ni menos pretender que todas (hoy ya poquísimas) las mujeres que me interesan queden para vestir imágenes?» (Carta a Josep Lloret del 22 de setembre de 1886; AM mrgll-Mss. 5-22b-28; *ibid.*, p. 102.)

como una antigualla o como algo que estorba para llegar no sé a dónde; a ver, a ver, en que se para tanto progreso.⁴⁸³

Per primer cop, Maragall formula una crítica a la societat utilitzant explícitament el terme *abstracció*. Serà un dels temes recurrents de la seva obra fins als darrers escrits.⁴⁸⁴

Pocs dies després, Maragall reprèn la carta a Roura i introdueix el tema del panteisme, contra el qual sembla que s'havia pronunciat el seu interlocutor: «dices que partiendo de él [del panteisme] hombres y mujeres seríamos tan sólo órganos del hermafrodita universal, y único. Y bien, y qué? Antes dices todo aquello de que el yo se reconoce en sí, y para sí contraponiéndose al universo entero. Dices que Ahrens afirmó esto, yo lo niego y estamos en paz.»⁴⁸⁵ Aquí Maragall coqueteja clarament amb el panteisme —ho havia fet anteriorment en cartes a Lloret i a Freixas—,⁴⁸⁶ i no li importa acceptar que tot es fon en una mena d'unitat universal. Enfront del krausista Heinrich Ahrens —de qui Maragall posseïa una obra anotada per Francisco Giner de los Ríos—,⁴⁸⁷ que defensava l'autonomia de l'home respecte de l'univers, Maragall aposta per la fusió entre l'home i la naturalesa, o entre l'individu i l'univers.

Segons les «Notes», quan Maragall s'assabentà del festeig de Teresa li escriví «uns versos d'amargantor heiniana»⁴⁸⁸ —nova prova de la influència de Heine sobre la poesia juvenil maragalliana— als quals atribuï la ruptura d'aquella relació. L'estiu següent Maragall i Teresa tornaren a coincidir a Puigcerdà, i el 24 d'agost ell s'hi declarà. L'endemà, explicà els seus sentiments a la mare de Teresa, que l'autoritza a escriure's amb la filla. Maragall explicà a Lloret aquells dies que se sentia realment enamorat de la noia, que pensava a casar-se i que

⁴⁸³ Carta a Antoni Roura del 5 de març de 1887 (I, 1090b). A «Traducciones», *Diario de Barcelona* (5-XII-1901) (II, 166b), tornarà a criticar la creació de llengües universals: gràcies a les traduccions al català «aprendemos a desdeñar las cábalas de los *volapuks* meramente externos, que ya nacen fuera de la vida, muertos, porque son hijos de puros artificios cerebrales, ideal ramplón de espíritus limitados». Molts anys més tard insisteix, també a Roura, en la seva crítica, dient que «l'esperanto *n'existe pas*». Carta a Antoni Roura del 3 de setembre de 1908 (AM mrgll-Mss. 6-68-6).

⁴⁸⁴ Ho assenyala TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 212: «En el vocabulario de Maragall el término “abstracción” está cargado de resonancias negativas y críticas. La abstracción separa, por delegación, la *realidad viva singular*, produciendo un fantasma sustitutivo a partir del cual se construye todo el aparato institucional y la ciudad misma entendida como organización directora de instituciones abstractas.»

⁴⁸⁵ Carta a Antoni Roura del 10 de març de 1887 (I, 1090b).

⁴⁸⁶ Carta a Josep M. Lloret del 27 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-6) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 54); carta a Joaquim Freixas del 4 d'agost de 1884 (I, 977a).

⁴⁸⁷ Enrique AHRENS, *Compendio de la historia del derecho romano*, versión directa del alemán, con notas críticas de F. Giner, G. de Azcárate y A. G. de Linares, Victoriano Suárez, Madrid, 1879 (AM 1-4-13, sense marques de lectura).

⁴⁸⁸ MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», p. 91.

lamentava «la duda que hé bebido en tantísimo libro». Amb tot, no deixava de confessar: «¡Y tantos atractivos como tenía... y tiene para mí la vida de bohemio!»⁴⁸⁹

Retornat a Barcelona, Maragall inicià una correspondència «*por todo lo alto*»⁴⁹⁰ en què la religió era, però, un element de discrepància. Parlant de l'actitud de Teresa, Maragall diu a les «Notes»: «hi havia també una certa pretensió a mostrarse *intelectual*, y una certa ilusió en entendre's ab un *poeta*: y aquesta combinació-s manifestava sobretot en ferse molt entenimentada y especialment molt religiosa, molt catòlica, reptant suaument les relliscades de la meua verba desenfrenada en la que saltavan follament les espurnes de tantes lectures mal digerides de la meua joventut.»⁴⁹¹ Sembla un eco del passatge de la *Gretchenfrage* —la literatura també pot inspirar la vida—, en què, naturalment, Teresa és Gretchen, i Maragall, Faust. Quan Teresa Ferrán tornà a Barcelona començà pròpiament el festeig. Maragall sentia per ella «un amor completamente nuevo en mí, y que un pedante de buena fé llamaría mas humano»;⁴⁹² intentant explicar-se millor, Maragall deia a Lloret que el que sentia era «todo lo que quieras menos el amor que hé sentido por Mandita y por muchas otras (por Mandita como por ninguna: aun la amo de aquel modo).»⁴⁹³ I és que a la mateixa carta reconeixia que al matrimoni hi anava portat per «las circunstancias y no hé de tomarme la molestia de resistirlas; pero éstas pueden solo sobre mi exterior del cual se rie mi fuero interno que seguirá á su antojo todas las fantasías, divirtiéndose mucho con la impotencia de lo palpable.»⁴⁹⁴

Al cap d'un temps la mare tingué notícia de la situació delicada de l'economia del pretendent de la seva filla i, sobretot, de la seva *precariedad laboral* —per dir-ho en termes actuals. Recordem que, en aquells moments, Maragall treballava un parell d'hores diàries com a màxim com a passant d'un advocat, donava unes classes particulars, i la resta del dia es dedicava a la lectura, la traducció, els amics i el Liceu.⁴⁹⁵ Davant d'aquesta realitat, la mare de Teresa determinà que les visites a la seva filla fossin suspeses fins que el pretendent gaudís d'una situació professional estable: «Hay que pensar en la solidez del porvenir», li deia.⁴⁹⁶ La reacció de Maragall davant d'aquesta decisió és explicada de forma molt amena i amb un punt d'humor anticlerical al final de les «Notes autobiogràfiques»:

⁴⁸⁹ Carta a Josep M. Lloret del 29 d'agost de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-4) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 115).

⁴⁹⁰ MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», p. 92.

⁴⁹¹ *Ibidem*.

⁴⁹² Carta a Josep M. Lloret del 15 d'octubre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-5) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 116).

⁴⁹³ Carta a Josep M. Lloret del 15 d'octubre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-5/2) (*ibid.*, p. 117).

⁴⁹⁴ Carta a Josep M. Lloret del 15 d'octubre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-5) (*ibid.*, p. 116).

⁴⁹⁵ Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2) (*ibid.*, p. 111).

⁴⁹⁶ Ho explica Maragall a la carta a Josep M. Lloret del 30 de desembre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-6) (*ibid.*, p. 118).

Jo, un jove tant lluhit (per dins, s'entén, que per fora may havia sigut un *dandy*), advocat, poeta, ab un talent qu-espantava y que per força m'havia de dur qui sab ahont; posat axís en interdicte per una miserable qüestió d'interessos! Sense encomanarme a Déu ni al diable, poso la mà a la ploma (era el meu fort) y etjego a la noya una carta de vuyt o deu planes, dientli en sustància que tot allò estava molt per sota del nivell del nostre amor; que jo no havia de prostituhir la meva intel·ligència posantme a fer de relator o de notari: que si ella m'estimava s'havia d'abandonar absolutament a una plena confiança en mi, pensés lo que volgués la seva mare; y que calia que m'ho digués desseguida per saber jo a què atènimme. Resposta... de la mare: que la seva filla era massa bona minyona per pendre de si semblants resolucions y contestar cartes com aquella meva: que per axò la contestava ella, la mare (jo vaig suposar que la carta era dictada d'un canonge director espiritual de la família) per dirme qu-en els termes en què jo posava la cosa, més valia que no-m recordés més de la seva filla. Vaig renegar de la mare, del canonge, y de la noya, que demostrava no tenir cor, ni voluntat, ni amor, ni res de sustància, y vaig donarme per lliberat d'aquella aventura... ab un gran respir de llibertat, m'en recordo—; me vaig arreglar de bell nou la meva cambreta de solter, y de moment vaig sentir un pregon delit d'independència.⁴⁹⁷

Malauradament, a l'Arxiu Maragall no es conserva cap de les cartes aludides. Cal tenir ben en compte, però, que qui explica aquests fets esdevinguts als vint-i-vuit anys és el Maragall de cinquanta a qui només li'n queda un de vida. I explica aquests fets amb un llenguatge que ratlla l'anticlericalisme: quan diu que «jo vaig suposar que la carta era dictada d'un canonge director espiritual de la família», està ironitzant sobre la influència del clergat sobre les famílies a través de les dones. I quan diu que «vaig renegar de la mare, del canonge, y de la noya», està elevat la ironia a crítica oberta contra la intromissió clerical en la vida privada de la gent. Així, doncs, potser tenia raó Pijoan quan explicava que «tota la vida va defensar la seva casa de les intromissions dels levites que volien manegar la seva família».⁴⁹⁸ Sigui com sigui, sí que es conserva la carta en què Maragall explicà la ruptura a Lloret; per ella sabem que no fou tan alliberadora com la reconstruïa als cinquanta anys:

Por lo demás todo esto me há abatido bastante; si bien el proyectado matrimonio me ofrecia una perspectiva de quebraderos de cabeza, al fin era un objeto, una idea que me ocupaba. Ahora vuelvo á aburrirme de lo lindo, y en tanto que espero Mayo para tomar el turno de oficio, pienso emprender un trabajo cualquiera desde luego, tener ocupadas todas las horas del día y eso no porqué tenga en la inteligencia ni me importe un comino ser útil á la sociedad, sino por mera higiene, para no volverme loco. En cuanto á mujeres, creo que

⁴⁹⁷ MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», p. 93-94.

⁴⁹⁸ PIJOAN, *El meu don Joan Maragall*, p. 112-113.

tardaré algun tiempo en fijarme en ninguna; sobre todo en ninguno de esos seres híbridos llamados *señoritas*.⁴⁹⁹

1.7 Canvi de ruta: crisi interior, programa poètic i exercici de l'advocacia

La ruptura de la relació amb Teresa Ferrán va deixar Maragall en una crisi força important. Quan ja durava tres mesos i havia recorregut a metges i tot, l'explica a Lloret en aquests termes:

á mí, por una reaccion especial el descanso se me vuelve fatiga, y el aniquilamiento frenesí, faltándome por de contado la energía suficiente para sustraerme á tan penoso estado. A instancia de la familia y amigos á quienes alarma mi abatimiento, hé presentado solicitud de ingreso en el colegio de abogados pidiendo el turno de oficio; al mismo tiempo parece que hay mucho empeño en casarme, sin que hasta ahora empero, *ella* haya sido concretada; yo deajo hacer como si no tuviera interés alguno en todo esto (y quizás realmente no lo tengo). ¿curaré? lo dudo; pienso que si vivo será muy desgraciada la vida que me reste. En terribles momentos de concentración, de hastío total, de angustioso malestar físico, no menos angustioso por lo vago, hé consultado algunos médicos y me han dicho que mi enfermedad era la hipocondría, el *spleen* como verdadero estado patológico, que de esto no se muere (á mi me parece imposible que no se muera), pero que tampoco se cura con medicinas, sino con alguna ocupacion avasalladora, ó aficionándose á algo, ó viajando, ó en fin con una reaccion impensada promovida por cualquier suceso inesperado: ocupaciones, aficiones, viajes, sucesos.... ¿que me importa á mi todo esto? mi estado es lamentable. Amigo mio, hé tenido que hacer un esfuerzo para ponerme á escribir esta carta, pero ahora siento revivir en mi imaginacion nuestra vida de estudiante, nuestras conversaciones, nuestras lecturas, nuestras *reveries*.... todo, y me siento enternecido y á punto de llorar la pérdida de mi juventud, pero esto me hace un bien inefable, porque desde hace tres meses mi corazon y mi pensamiento pesan secos sobre mí de un modo intolerable. ¡Cuan feliz fuera si toda mi angustia pudiera resolverse en llanto!⁵⁰⁰

Queda lluny, doncs, l'època en què flirtejava amb la tristesa i manifestava que la joia el contrariava.⁵⁰¹ El cert és que la correspondència conservada de 1888 sembla apuntar cap a un canvi en l'evolució interior de Maragall. La carta a Lluís del 7 de març —una mica anterior, doncs, de la carta a Lloret en què li explicava la crisi— és una autèntica rectificació de la ruta menada fins aleshores. Maragall denuncia l'enverinament que provoca «el cálculo frío

⁴⁹⁹ Carta a Josep M. Lloret del 30 de desembre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-6) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 118-119).

⁵⁰⁰ Carta a Josep M. Lloret del 19 de març de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-7) (*ibid.*, p. 120-121).

⁵⁰¹ Vegeu el poema «La tristura és ma estimada», del 28 de juliol de 1881, dins TUR, *Maragall i Goethe*, p. 255, tenint present l'esmena assenyalada per Casals a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 422, nota 9.

por el bienestar, el egoísmo, la morbosidad del amor propio, el reblandecimiento de la voluntad, la anemia del ideal, el *yo*, en fin enfermo a fuerza de vertiginosa actividad intelectual, y como enfermo quisquilloso, suspicaz, absorbente y exclusivo».⁵⁰² Considera que «el moderno pesimismo es la *sal de la vida*», però que cal prendre el pessimisme «por el lado optimista», cosa que el seu interlocutor no ha fet:

ese modo de ser ha de cambiar, así lo espero, como creo que empieza a cambiar el mío (y deseo que el cambio se pronuncie) sin duda a causa de que en lontananza empieza a dibujarse la treintena. Creo que una concepción total (y no mutilada como hasta ahora la hemos tenido) de la vida, llevará consigo la calma, y despojándonos entonces del endeble pesimismo romántico nos hundiremos con beatitud en un sano naturalismo. Pero para lograr bien esto, quizás nos sea necesario casarnos, y para casarse...⁵⁰³

No sabem quant de temps va durar la crisi, però aquell estiu ja era superada. Al mes d'agost era Lloret qui es trobava en plena crisi, i Maragall el consolava en aquests termes: «las grandes crisis no son relativamente duraderas, y por mucho que sufras y quizás mas pronto cuanto mas sufras, la quietud há de volver á tu ánimo y há de volver porque el equilibrio que es la ley universal de las cosas se impone un dia ú otro, y el sufrimiento acaba, ya por estinguirse la causa exterior ya por embotarse al fin la facultad de sufrir.»⁵⁰⁴

El 30 d'abril d'aquell 1888 fou publicada, a *La Ilustració Catalana*, l'«Oda infinita», posteriorment inclosa al volum *Poesias* de 1891, al volum *Poesies* de 1895 i a l'antologia *Tria* de 1909. En publicar-la en aquests dos darrers volums Maragall hi introduí esmenes significatives. Les primeres versions són més fidels a la religió de la Bellesa proposada per Maragall en les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, cosa que ha dut a formular la hipòtesi d'una redacció coetània a l'escriptura de les «Notes».⁵⁰⁵ L'«Oda infinita» presenta el poeta com el transcriptor d'una oda que li és dictada. L'autor del dictat varia al començament i al final del poema. Al començament, l'autor és la naturalesa:

Tinch una oda comensada
que no puch acabar may:
dia y nit me l'han dictada
tots los bruits de la ventada,
tots los átomos del espay.

⁵⁰² Carta a Lluís Lluís del 7 de març de 1888 (II, 908b).

⁵⁰³ I, 909a.

⁵⁰⁴ Carta a Josep M. Lloret del 9 d'agost de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-8) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 122).

⁵⁰⁵ MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, p. 91.

A partir d'aquí exposa l'evolució d'aquesta oda al llarg de la seva infantesa i joventut, resumint a grans trets la periodització de la seva vida que oferien les «Notes autobiogràfiques». Més tard, diu que «Natura em dictà nous cants». A la darrera estrofa llegim:

Y sabré si son las pensas
del poeta extasiat,
tornavèu de las cadensas
del auzell d'alas immensas
que nía en la eternitat.⁵⁰⁶

En publicar el poema a *Poesies*, el 1895, disminuï aquest protagonisme de la naturalesa. En lloc de «Natura em dictà nous cants», el poeta fa constar que «m'han sigut dictats nous cants». L'estrofa final s'obre més al misteri:

I es farà llavors visible
al poeta extasiat
aquêt tornaveu que'l fibla
de quelcom qu'inemudible
refila en l'eternitat.⁵⁰⁷

L'«auzell d'ales immenses» el so del qual trobava el seu eco en les «penses» del poeta és de moment «quelcom qu'inemudible | refila en l'eternitat». La naturalesa no és ja l'única inspiradora de la poesia, sinó que el poeta és també transmissor d'un món suprasensible. Aquest canvi revela, en tot cas, l'orientació de Maragall en el trànsit de 1888 a 1895: el progressiu abandonament de la naturalesa com a única inspiradora de l'obra d'art i l'acceptació del paper que també hi juga el misteri.

Aquell estiu de 1888 Maragall el passà a Puigcerdà, i fou llavors quan hi conegué Clara Noble.⁵⁰⁸ En tornar segueix fent d'advocat, i es resigna a aquesta ocupació: «mi camino es

⁵⁰⁶ *La Il·lustració Catalana*, núm. 187 (30-IV-1888), p. 119.

⁵⁰⁷ Joan MARAGALL, *Poesies*, L'Avenç, Barcelona, 1895, p. 9.

⁵⁰⁸ L'estada a Puigcerdà la documenta la carta a Josep M. Lloret del 9 d'agost de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-8) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 123). A la carta a Josep M. Lloret de l'1 de maig de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-22c-17) (*ibid.*, p. 140) diu que va conèixer Clara Noble «á Puigcerdá fa dos anys i mitj». A l'«Escòlium», dins la segona part d'*El Comte Arnau*, el poeta declara que «en una vall del Pirineu molt alta | un estiu la vegí per primer cop; | no la vegí sinó després molt veure-la» («L'ànima», v. 417-419, dins *Enllà*, recollit dins MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 699). En la carta a Clara Noble del 6 de març de 1890 (AM mrgll-Mss. XIV-1-2), Maragall li confessa: «Era V. entonces [quan la va conèixer] muy niña, su corazón no había despertado aun á la vida, y consideré un atrevimiento culpable, una verdadera profanación, el intentar siquiera perturbar la santa paz de su alma cuasi infantil.» Clara Noble havia nascut el 1872 i tenia aleshores, per tant, uns 16 anys (Maragall en tenia 28). La primera al·lusió a Clara Noble que hi ha a la correspondència amb els amics es troba a la carta a Antoni

llegar á ser un abogado de tercera ó cuarta fila; despacho lo que se me presenta del modo que sé, sin romperme mucho en ello la cabeza, ni solicitar ni ambicionar mas trabajo del que se viene á mí por sus pasos contados.»⁵⁰⁹ Al març de 1889 encara veu lluny el matrimoni —«voy pensando menos en él que hace algun tiempo y como no me echen de un empujon encima de una mujer creo que hay celibatario para rato»—,⁵¹⁰ però uns mesos més tard el veu com una obligació indefugible: «La mujer se impone á nuestra edad y acaba por ser una verdadera obsesion; para sustraerse á ella, cuando no se es un tronera, hay que casarse.»⁵¹¹ En aquesta mateixa carta feia les consideracions següents:

¿es posible que no hayamos de cambiar nunca con nuestro eterno pesimismo? Yo desde que trato con criminales me hé vuelto algo optimista. Esa gente que uno desde lejos se figura como el colmo de la perversidad, resultan, una vez tratados, sencillos, ingenuos, llenos de «bonhomie», y á uno le cuesta tanto de figurárselos en presidio, como de figurarse en el mismo sitio á muchas personas que se tratan en sociedad y que merecen la consideracion de todo el mundo. Ninguno de los que hé frecuentado en la carcel me há parecido repugnante; y ahora digo yo: «si los que están en la carcel, que deben ser lo peor de la sociedad, me parecen buenos ¿que excelentes deben de ser los que andan sueltos por las calles!» Y de ahí mi optimismo. No, los hombres no son malos; pueden parecerlo tomados desde cierto punto de vista convencional, punto de vista á que propendemos por ciertas preocupaciones adquiridas, por ciertas ideas artificiales de albedrío, de moral, de dignidad ect; pero en absoluto nada de eso, considerados friamente y con un poco de buen humor natural, somos de lo mas inocente y lo mas basta. Lo único que hay que tomar en sério es la Belleza y el Arte; lo demás lo *positivo* (!) puede tomarse como una fatiga alegre: al que sale á excursion y lleva encima las provisiones para regalarse en el campo; es cierto que le pesa el paquete de las mismas y que iria mas descansado y ligero y libre y suelto sin él, pero ¿por ventura no lo soporta con alegría y con gusto y hasta con cierto orgullo inconsciente de llevar consigo y por sus fuerzas cuanto necesita? Así me parece ahora muy conciliable lo del Arte y la Notaría, con tal que sepas conciliarlo del modo debido. Al que lleva consigo (siguiendo la anterior comparacion) un paquete demasiado pesado, el cansancio le rinde, le

Roura del 8 de gener de 1890 (I, 1091); al fragment no publicat d'aquesta carta (AM mrgll-Mss. 6-52-5) diu que «es una criatura que m'agrada bastant» i que intentarà «resoldrer alguna cosa» a l'estiu, a Puigcerdà (al manuscrit consta la data de 1889, mentre que les *Obres completes* la daten el 1890; l'esmena és correcta, atesa per exemple la referència a la grip que l'ha afectat aquell mes de gener, de la qual també parla a la carta a Josep M. Lloret del 10 de gener de 1890, AM mrgll-Mss. 5-22c-14, MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 134). Al març de 1891 Maragall va demanar permís a Clara per sol·licitar als seus pares l'autorització per veure-la sovint (carta a Clara Noble del 13 de març de 1891; AM mrgll-Mss. XIV-1-3). El festeig, però, sembla que no començà fins al mes d'abril de 1891, tot i que en aquell moment Maragall encara no definia la relació com a plenament formal: «Oficial, alló que s'en puga dir oficial, no ho es encare, però tant se val m'hi vull casar y la vaig á véurer cada vespre.» Carta a Josep M. Lloret de l'1 de maig de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-22c-17) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 140). El casament s'esdevingué el 27 de desembre de 1891.

⁵⁰⁹ Carta a Josep M. Lloret del 7 de novembre de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-9) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 124).

⁵¹⁰ Carta a Josep M. Lloret del 18 de març de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-10) (*ibid.*, p. 126).

⁵¹¹ Carta a Josep M. Lloret del 10 de juliol de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-11) (*ibid.*, p. 129).

quita el placer de la escursion y el apetito, de nada disfruta, es un desdichado; pero el que sale sin paquete no sabe lo que se pesca. ¡Viva, pues, el equilibrio, y á correr la vida, Pepe!⁵¹²

La primera part de la citació és la primera manifestació d'un tema que preocuparà Maragall tota la vida: la comprensió del mal i, sobretot, del malfactor. De moment, ho resol en termes rousseaunians: l'home és bo per naturalesa, i és la societat el que ens el fa veure dolent. A la segona meitat de la citació Maragall es reafirma en el culte a la Bellesa i a l'Art, però ara, a diferència de com ho expressava anteriorment, ho veu compatible amb la inserció convencional de l'individu en la societat.

A l'agost següent reconeixia haver llegit *Germinal* (Zola) i *Anna Karenina* (Tolstoi).⁵¹³ D'altra banda, a finals dels vuitanta i inicis dels noranta Maragall féu conèixer diverses traduccions d'obres de Goethe. El seu entusiasme juvenil pel *Werther* s'havia mitigat considerablement, i del corpus goethià optà per les obres del període més classicista.⁵¹⁴ La traducció de *Les elegies romanes* n'és la millor prova.

A començaments de 1890 Maragall s'incorpora a un altre despatx, el de l'advocat Josep Víctor Brugada Just.⁵¹⁵ Maragall va compatibilitzar la dedicació a aquest despatx amb clients propis i amb el torn d'ofici.⁵¹⁶ Ignoro si va abandonar el despatx Danés per integrar-se al Brugada o si ja feia temps que no treballava per Danés, que només tornarà a ser esmentat en

⁵¹² Carta a Josep M. Lloret del 10 de juliol de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-11) (*ibid.*, p. 128-129).

⁵¹³ Carta a Josep M. Lloret del 3 d'agost de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-12) (*ibid.*, p. 130-131). A la biblioteca particular de Maragall no es conserva cap de les dues obres. Entre 1886 i 1891 l'Ateneu Barcelonès incorporà al seu catàleg un total de 34 obres de Zola, segons PÉREZ NESPHEREIRA, *La secessió catalana*, p. 206; una d'aquestes obres era *Germinal*, en una edició de 1886. De Tolstoi, Maragall en posseïa tres llibres: Léon TOLSTOÏ, *Le roman du mariage*, traduït del russe per Michel Delines, Marpon et Flammarion, París, s. d. (AM, 3-1-107, amb alguna marca de lectura); Lleó TOLSTOÏ, *Contes. Segona sèrie*, traducció de J. Casas-Carbó, L'Avenç, Barcelona, 1903 (AM 3-1-32, sense marques de lectura); Léon TOLSTOÏ, *Oeuvres complètes*, traduction littérale et intégrale de J. - W. Bienstock, vol. XIX, Émile Colin et Cie., París, s. d. (AM 3-5-91, sense marques de lectura). Possiblement, l'*Anna Karenina* llegida per Maragall el 1889 era l'edició de 1887 que hi havia a l'Ateneu i que consta a ATENEO BARCELONÉS, *Catálogo de la biblioteca precedido del reglamento interior de la misma*, L'Avenç, Barcelona, 1891 (AM 2-5-29), p. 196. La primera traducció castellana —del francès, però— d'*Anna Karenina* és de 1888; l'obra de Tolstoi fou difosa a França a partir de 1885, i a Espanya a partir de 1887 amb traduccions deficients del francès; sobre aquest tema, vegeu George PORTNOFF, *La literatura rusa en España*, Instituto de las Españas de los Estados Unidos, Nova York, 1932.

⁵¹⁴ Ho va remarcar Eduard VALENTÍ I FIOU, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 58.

⁵¹⁵ Carta a Antoni Roura del 9 de gener de 1890 (I, 1092a) i carta a Josep M. Lloret del 10 de gener de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-14) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 135). Maragall parla de Brugada donant-ne sempre únicament el cognom; el nom sencer l'he extret d' Octavi SALTOR, «Consciència jurídica en l'obra poètica de Maragall», *Criterion*, núm. 14 (1962), p. 25, nota 6.

⁵¹⁶ Ho demostra la carta a Josep M. Lloret del 17 d'abril de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-15) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 136): «Se me han aglomerado bastantes asuntos del despacho de Brugada y del mio.»

parlar del «Sr. Martí (de can Danés)»,⁵¹⁷ la persona que el va presentar a Joan Mañé i Flaquer.

El 21 de febrer de 1890 comunica a Roura la mort d'un amic comú, la qual cosa li dóna peu a fer una reflexió sobre la mort: «Un de tants que es queden pel camí i se'n van... a on? los sers delicats, fins, superiors, com ell, per força han de trobar quelcom més enllà, és impossible que les aspiracions misterioses, records o pressentiments s'aniquilin: prò, a pesar de tot, la mort ¡té un aspecte d'acabament! ¡fa una tristesa!»⁵¹⁸ Maragall rebutja l'aniquilació de l'ànima, i sembla desitjar que les aspiracions, records i pressentiments del més ençà tinguin la seva continuïtat en el més enllà. Es tracta de la primera manifestació clara de Maragall en la línia de cercar la continuïtat entre el món dels vius i el dels morts, un tema sobre el qual reflexionarà tota la vida.

El Dimecres Sant de 1890 Maragall es permet en una carta a Roura algunes ironies sobre la religió:

avui som a Dimecres Sant i lo dinar de peix s'imposa fent la guerra a les sangs que bullen: si bé aquest any lo Sant Pare ha dispensat de complir tal precepte a los que han sigut atacats de la «influenza»: decididament Roma se posa d'acord amb lo temps i s'anirà conquistant la simpatia de les persones de seny. Ja se n'ha captat moltes d'elles (entre elles les meves) posant a l'Índex lo «Judas» d'en Pitarra, deixant en mal lloc aquell pobre home del Rector dels Àngels que l'any passat va posar aquell article en lo Brusi dient que en aquell drama res s'hi contenia contra la religió, per mor de que els botiguers poguessin anar amb llurs famílies a assaborir aquell esparpento sens por de condemnar-se, a vuit rals per barba.—En Pitarra deu estar molt apesarat, no pel drama, que al capdavall no li costa cap diner, sinó per «los suntuosos trajes y magníficas decoraciones». ¿Pot comptar amb un contingent d'heretges que vagin a veure lo drama, menyspreuant los futurs rigors d'en Pere Botero? Ai! no; dóna la casualitat que entre los heretges hi ha bastanta gent de bon gust; no podrà comptar més que amb los tontos i a la majoria d'aquests l'índex los fa respecte, no per res, no, sinó per si de cas se confirmava la notícia de que hi ha infern. M'apresso a fer constar que entre los que respecten l'índex «hasta la pared de enfrente» (aquesta paret és «Mme. Bovary») n'hi ha també de gust exquisit.⁵¹⁹

El que els censors eclesiàstics rebutjaven per motius morals i religiosos Maragall ho rebutjava per causes estètiques, la qual cosa li permet fer broma sobre la seva coincidència amb l'Índex. L'interessant, però, és constatar com Maragall parla amb la mateixa distància

⁵¹⁷ Carta a Antoni Roura del 20 d'octubre de 1890 (I, 1100b).

⁵¹⁸ Carta a Antoni Roura del 21 de febrer de 1890 (I, 1093).

⁵¹⁹ Carta a Antoni Roura del Dimecres Sant [2 d'abril] de 1890 (I, 1094). A la biblioteca de Maragall no es conserva cap obra de Flaubert.

dels catòlics fervorosos i dels ateu recalitrants: tan allunyat se sent dels uns com dels altres. Això no li impedeix llegir amb un amic «poesies de S. Joan de la Creu», com diu a Roura l'endemà,⁵²⁰ o escriure un poema dedicat a Montserrat.⁵²¹

Al maig de 1890 Maragall escriu, en forma de carta a Roura, una mena de dietari titulat «Primera festa social». Al juliol de l'any anterior el Congrés Internacional Anarquista havia proclamat la jornada reivindicativa del Primer de Maig. El 1890 fou, doncs, el primer any a celebrar-se a Espanya (el primer Primer de Maig del món s'havia celebrat a Chicago el 1886). L'1 de maig, Maragall es fa ressò de la institució de la festa:

Te faig saber que avui és el dia més transcendental de la humanitat de la nostra generació. Avui és festa, però festa complerta, tots els establiments són tancats, no corre ni un carruatge, ni un carro, ni un tramvia: és la festa dels obrers que ha imposat la Internacional. Avui pels carrers no es veuen més que treballadors, molts treballadors en vaga, i al dematí n'han anat uns quants milers en manifestació al Govern Civil.⁵²²

Al dia següent el relat de Maragall no és tan optimista:

avui los «huelguistas» cohibeixen els que volen tornar al treball, xiulen a la Guàrdia Civil, que de tant en tant dóna alguna carga, més o menys de per riure, i els burgesos estem tan aterroritzats, que no fem més que demanar estat de siti; cargues i descargues, presons, fusellaments, rigors, molts rigors i llenya, sobretot molta llenya. No surten diaris i estem incomunicats amb lo resto del món i amb nosaltres mateixos; jo no sé lo que passa a Sans: ¿què passa a Sans?!!—No ho sé: i d'aquí ve el pànic.⁵²³

L'explicació que fa Maragall de la festa no revela identificació amb la causa obrera, però tampoc no en fa una mirada absolutament burgesa. Maragall se sent part de la burgesia però es permet mirar-se la seva classe amb certa ironia:

lo més bonic és l'alarma dels burgesos. Durant los últims dies d'Abril se va estendre un pànic tan horrorós que semblava que vingués la fi del món; los uns compraven vint o trenta pans, vàries arroves de patates, bacallà i altres porqueries; los altres feien forrar les portes i

⁵²⁰ Carta a Antoni Roura del Dijous Sant [3 d'abril] de 1890 (I, 1095b).

⁵²¹ «Montserrat», datat el 1890 segons les *Obres completes*, tot i que segons Enric Bou (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 175-177) no hi ha constància de cap manuscrit o edició d'aquest poema que permetin confirmar-ne la datació. Glòria Casals, a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 296, nota 3, fa constar que el poema fou representat «la nit del 29 de desembre de 1897 en una versió d'ombres xineses a Els Quatre Gats». A la carta a Roura del 4 de maig de 1890 (I, 1097b) es fa referència a una excursió més o menys recent a Montserrat amb Roura, que s'ha de datar abans del 18 d'octubre de 1889, quan Roura va anar a Filipines.

⁵²² Carta a Antoni Roura de l'1 de maig de 1890 (I, 1095b).

⁵²³ Carta a Antoni Roura del 2 de maig de 1890 (I, 1095b).

compravren armes, i altres fugien sense saber a on, altres per animar-se se n'anaven a veure arribar tropa, i quan comptaven força soldats, força cavalls i sobretot força canons, ¡ah! allò els posava bé de ventre, i ja temien menys al «treballador», al barbre de la nostra època, al que vol capgirar l'ordre social, al que posa petardos i renega, i mira de reüll al «senyor», al que vol disfrutar de lo que nosaltres disfrutem..... ¡Que l'afusellin, que el trinxin, que el fotin!—Prò l'obrer català és sensat, diem després los burgesos per a tranquil·litzar-nos—i està molt més ben tractat que en altres nacions: no faran res, només uns quants caps calents, estrangerats, que ho vénen a enredar tot, que els entabanen.....⁵²⁴

Més endavant, Maragall diu que «a mi los treballadors no em fan por, són sensats, estan bastant alegres i tranquils, no s'exalten, són honrats, i no em fan por sobretot perquè la “tropa” els farà por a ells. Tots som fenicis.»⁵²⁵ Potser aquí Maragall recordava la lectura de *Germinal* feta l'estiu anterior: al final de la cinquena part de la novel·la de Zola, és l'anunci de l'arribada dels gendarmes el que dispersa de cop la gran manifestació de miners en vaga.

El més significatiu dels comentaris que fa Maragall de l'agitació obrera que presencia és que en tot moment ens trobem amb una mirada estètica. Ja hem vist com diu que «lo més bonic és l'alarma dels burgesos». El dia 3, després d'explicar la irrupció de les tropes enmig de la Rambla, diu que «allò era bonic, la Rambla quedà molt esclarida de gent».⁵²⁶ Més endavant reconeix: «jo disfruto perquè ja m'emprenya la insistència de la plebe, que destorba, desentona, preocupa, priva de pensar, i t'ho confesso,estic pel despotisme il·lustrat. Avui fa un dia magnífic, la coloraina dels uniformes llueix al sol com l'acer de els armes, i contrasta amb les bruses blau fosc i gorres negres i suades dels obrers.»⁵²⁷ És evident que Maragall no se solidaritza amb la lluita de la classe treballadora i que es troba molt més proper a la burgesia. No li preocupen les condicions laborals dels treballadors, i no s'està de declarar el fàstic que li produeixen les seves accions:

Aquí en mon quartet, davant ma taula, amb mos llibres (sobretot una gramàtica anglesa que he comprat fa poc) lo piano, los quadros, lo retrato de Goethe (qual adquisició fou fruit de l'entusiasta desvetllament de mon esperit) amb lo pensament balancejant-se'm entre tu i «the fairy» que es com anar d'una delicadesa a una altra, me sento feliç i tendrament commòs, i menyspreuo la porqueria que s'agita pels carrers. ¡Pobreta Clara! se deu estar ben tancadeta a casa seva, tremolant a los udols dels salvatges que fan d'aquells encontorns lo centre de llurs bestieses i em priven de veure-la i s'atreveixen a torbar sa tranquil·litat! ¡los

⁵²⁴ *Ibid.* (I, 1096a).

⁵²⁵ *Ibid.* (I, 1096b).

⁵²⁶ *Ibidem.*

⁵²⁷ Carta a Antoni Roura del 3 de maig de 1890 (I, 1097a).

imbècils! ¡los estúpidos! ¡que els ametrallin, que els trinxin, que els escombrin com escombraries! ¡canalles!⁵²⁸

«The fairy» ('la fada') era el *senhal* utilitzat per Maragall per referir-se a Clara Noble en la correspondència amb Roura. Tres dies més tard Maragall gosa anar al Liceu: «Avui los burgesos representen lo paper dels aristòcrates francesos d'ara fa cent anys [...] se necessita valor per anar-se'n de frac amb dones i cotxe, al cor de la burgesia barcelonina, a lo lloc que ha de saltar primer a la vista dels que ens volen mal, i allí estar quatre hores galantejant, fent brometa, aplaudint i xiulant».⁵²⁹

Maragall és, en aquests moments, més conscient que mai del seu procés d'aburgesament. El 16 de maig parla a Roura del seu desig de casar-se i de la seva dedicació a l'advocacia:

sembla que definitivament seré advocat tota la vida. Ai! Reno! Jo que volia ser poeta com Byron o Heine i tirar-me dones casades que m'estimessin i tenir una cara *ombrageuse* i un front *reveur* i córrer món i no viurer més que per la Bellesa i l'Art! Ah! Barcelona, Barcelona, ciutat burgesa, humida, aplanadora, ah burgesia, ah muretons i flassades, gènere tou i de poca consistència, ah mitjanja, en riquesa, en posició, en tot, ah! símbol de tota mitjanja, tu Barcelona m'has ben fotut!!!.... I en mig de tot n'haig de donar gràcies a Déu i em resigno a ésser barceloní en tota la força i extensió de la paraula. Ja tenia raó en Peio ¡¡que en som, de fenicis!!!»⁵³⁰

1.8 Recapitulació

El període comprès entre el naixement de Maragall (1860) i l'entrada al *Diario de Barcelona* (1890) —explicada al proper capítol— l'he titulat «La religió —romàntica— de la bellesa». Parlo de «religió de la bellesa» perquè és un rètol que encaixa tant amb la religiositat del nen Maragall que als set anys s'extasia amb la magnificència del culte com amb el jove Maragall que proposa un Déu Bellesa en què el Pare és la Naturalesa, el Fill és l'Art i l'Esperit Sant és l'Amor. El procés viscut aquests anys per Maragall en relació amb la religió obeeix a un esquema relativament comú: educat en un ambient totalment creient, a partir de l'adolescència es va distanciant de la fe, i en la joventut manifesta unes idees clarament allunyades del catolicisme. La infantesa es desenvolupa, doncs, en un marc catòlic, i tal com la reporta Maragall mateix sembla clar que la vivència de la fe era molt més que un

⁵²⁸ Carta a Antoni Roura del 4 de maig de 1890 (I, 1097a; he confrontat el fragment amb AM mrgll-Mss. 6-53-4/2).

⁵²⁹ Carta a Antoni Roura del 7 de maig de 1890 (I, 1098a).

⁵³⁰ Carta a Antoni Roura del 16 de maig de 1890 (I, 1098b-1099a; he confrontat el fragment amb AM mrgll-Mss. 6-53-4/3).

compliment rutinari: era una fe «entusiasta»,⁵³¹ que el duia a participar «encantat» en els actes de culte⁵³² i a experimentar un «sentiment inmens dela presència de Déu», encara que fos en una capelleta amb sants de plom.⁵³³ Aquesta fe, però, «fou entusiasta fins tot just deixarme fer ab reculliment la primera Comunió»⁵³⁴ —que, com ha apuntat Sugranyes de Franch, aleshores es feia entre els 12 i els 15 anys.⁵³⁵ Maragall tornarà a contactar amb la religió més tard, en la seva joventut, però ja no serà «un tros de plom mal tallat»⁵³⁶ el que el durà a la vivència religiosa. La mediació eclesiàstica —el dogma, el culte i la moral catòliques— deixa de tenir importància en la seva vivència de la religió; més aviat passa a ser objecte de burla, com quan es riu obertament del dogma en dir que s'estranya del fet que «los tres Dioses que son Uno no hayan bajado ya los cuatro (3+1)».⁵³⁷ Parla dels catòlics com d'un col·lectiu al qual no pertany⁵³⁸ i fins i tot considera el cristianisme una «mitologia»,⁵³⁹ tot i que exteriorment sembla que mai no va abandonar el compliment dominical.⁵⁴⁰ La seva religió es fonamenta en una trinitat alternativa a la cristiana: un Déu Bellesa les tres persones del qual són la Naturalesa, l'Art i l'Amor. Maragall no pretén, evidentment, inventar una nova religió, sinó formular en termes religiosos els sentiments extrems que li ocasiona la vivència de la naturalesa, el conreu i gaudi de l'art, el desig d'amor, i la recerca de la bellesa. Aquesta vivència, conreu, gaudi, desig i recerca són tan intensos que Maragall els presenta com a activitats religioses. La vivència de la naturalesa, per exemple, és presentada amb tal força que frega el panteisme, i el conreu i gaudi de l'art el duu fins i tot a veure els artistes com a sacerdots de la nova religió. Però que no es tracta pròpiament d'una nova religió ho demostra el «credo» que adopta com a propi: la resposta de Faust a la *Gretchenfrage*. Aquí hi ha la intuïció a la qual Maragall serà fidel tota la vida: és tan agosarat manifestar que es creu en Déu com que no s'hi creu, perquè Déu no té noms, no se'l pot aprehendre ni domesticar; la religió no té a veure amb cap mena de sistema dogmàtic (el catòlic o qualsevol altre d'alternatiu), sinó amb la percepció del misteri, dels sentiments davant la immensitat del cel o la solidesa de la terra, davant els llaços visibles o invisibles entre les persones. L'important no són, doncs, les formes concretes com es formula o es regula la religió, sinó l'existència d'un sentiment religiós: «Això de nom no'n té: tot es

⁵³¹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 179).

⁵³² «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (*ibid.*, p. 178).

⁵³³ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (*ibid.*, p. 179).

⁵³⁴ *Ibidem*.

⁵³⁵ Ramon SUGRANYES DE FRANCH, «Encara sobre la religiositat de Joan Maragall», dins *Miscel·lània Germà Colón*, 2, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXIX), Barcelona, 1994, p. 137.

⁵³⁶ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 179).

⁵³⁷ Carta a Josep M. Lloret del 12 d'abril de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-4) (*ibid.*, p. 49).

⁵³⁸ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, VI (*ibid.*, p. 176); carta a Josep M. Lloret del 29 de desembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-21) (*ibid.*, p. 87).

⁵³⁹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, VI (*ibid.*, p. 176).

⁵⁴⁰ Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20/2) (*ibid.*, p. 357).

sentir-ho». ⁵⁴¹ El clero pot formular-ho com vulgui, però de la mateixa manera, «per què no aig de dir-ho jo en el meu?» ⁵⁴² De tota la particular *sistematització teològica* que fa Maragall a les «Notes autobiogràfiques» i a les cartes als amics, el que quedarà en el seu pensament un cop hagi passat el Romanticisme juvenil és aquesta convicció: la relativitat dels sistemes religiosos convencionals i la importància dels lliures itineraris religiosos a la recerca d'una autèntica vivència del misteri.

La religió de Maragall en aquest període és clarament estètica, i la qualifico de romàntica no solament perquè el Romanticisme és especialment prolífic en la recerca d'interseccions entre religió i estètica, sinó també perquè és indubtable que la lectura d'autors romàntics facilita a Maragall la formulació d'aquesta religió de la bellesa. De fet, Maragall no és un romàntic; més aviat cal veure'l com un postromàntic o, més exactament, un modernista. ⁵⁴³ Eren romàntics els escriptors de la generació anterior a la seva —o, fins i tot, l'anterior de l'anterior—, i d'aquest fet ell n'era ben conscient. ⁵⁴⁴ Malgrat això, el jove Maragall pot ser qualificat de romàntic: no per una idealització de l'Edat Mitjana, ni per una exploració de les realitats profundes de la interioritat o del somni, ni per l'amanerament propi de l'exaltació romàntica (patetisme, malenconia, experimentació, fragmentarisme...), però sí per la voluntat de retorn a la naturalesa, per la crítica radical a les convencions socials, per la consciència de l'escissió de l'home amb la naturalesa i de l'home amb la societat, per l'entronització de la bellesa i el sentiment, i per la formulació d'una religió que té molt més a veure amb la intuïció que amb el dogma. En relació amb aquest darrer punt, les propostes de Maragall són ben coherents amb les de Friedrich Schleiermacher, el gran teòleg del Romanticisme alemany. ⁵⁴⁵ En els *Discursos sobre la religió* Scheleirmacher defensa una religió

⁵⁴¹ GOETHE, *La Margarideta*, p. 60 (I, 289b).

⁵⁴² *Ibidem*.

⁵⁴³ Sobre l'adscripció de Maragall al Modernisme, vegeu TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 49-70; Eduard VALENTÍ FIOL, «Joan Maragall, modernista i nietzscheà», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 123-151; VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán, passim*; Joan Lluís MAREFANY, *Aspectes del Modernisme*, Curial, Barcelona, 1975, *passim*.

⁵⁴⁴ Vegeu els textos sobre aquest tema citats *infra*, a la «Recapitulació» del proper capítol.

⁵⁴⁵ Maragall no posseïa cap obra de Schleiermacher, però el cita en dues ocasions, sempre a propòsit de Novalis: en l'article «Novalis», *Diario de Barcelona* (3-IV-1901) (II, 151b), on recull simplement que Schleiermacher, amb Steffens, anomenava Novalis «el diví»; i en el pròleg a la traducció de l'*Enric d'Ofterdingen* (I, 577b), on esmenta «la influència dels discursos religiosos de Schleiermacher». Aquest pròleg és en bona part una traducció del pròleg de Bruno Wille a les obres completes de Novalis, com han estudiat Pere RAMÍREZ I MOLAS, «Maragall, traductor de Novalis», *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 411, nota 23, i p. 415-416, i Eduard CAIROL, *Maragall i Novalis: poesia i experiència mística*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 51), Barcelona, 2000, p. 8-10; en aquest cas, l'esment de Schleiermacher també procedeix de Bruno WILLE, «Einleitung», a NOVALIS, *Sämmtliche Werke*, herausgegeben von Carl Meissner, vol. I, Eugen Diederichs, Florència, 1898, p. LXXX (AM 3-1-2): «Die geistlichen Lieder entstanden in des Dichters le ten Jahren unter dem Eindruck seiner schmerzlichen Erlebnisse, in den hei en Seelenkämpfen um religiöses Heil, teilweise auch won Schleiermachers gemaltigen Reden über Religion angeregt.»

entesa com a «intuïció de l'univers»⁵⁴⁶ i com a «sentit i gust per l'infinit»;⁵⁴⁷ el dogma hi ocupa un lloc molt relatiu, atès que «voler pensar i sentir allò que un altre ha pensat i sentit és una servitud dura i indigna».⁵⁴⁸

Una altra font possible d'aquest pensament és el krausisme, sobretot tal com era divulgat aquells anys per la Institución Libre de Enseñanza. Maragall es relacionarà més tard amb Giner de los Ríos, de qui sempre parlarà en termes laudatoris, tant en públic com en privat.⁵⁴⁹ Però les primeres notícies sobre el krausisme li devien arribar a la facultat de Dret; com a mínim dos manuals de dret de la seva biblioteca són d'autors krausistes, traduïts per Giner de los Ríos.⁵⁵⁰ Soler i Miquel, després de llicenciar-se en dret a Barcelona, fou a Madrid deixeble de Giner. Ignoro exactament quan tornà a Catalunya, però Maragall el cita en cartes a Roura a partir de gener de 1890.⁵⁵¹ S'ha destacat sempre la tasca de Soler i Miquel com a mentor literari de Maragall, però la seva influència podria haver incidit també en qüestions religioses. El krausisme importat per Julián Sanz del Río i inspirador de la tasca de Francisco Giner de los Ríos tenia un component religiós fonamental.⁵⁵² Sanz del Río es considerava *panenteïsta* ('tot en Déu'), amb la qual cosa pretenia conciliar el

⁵⁴⁶ Friedrich SCHLEIERMACHER, *Sobre la religió*, introducció i traducció de Lluís Duch, Facultat de Teologia de Catalunya i Fundació Enciclopèdia Catalana (Clàssics del Cristianisme, 28), Barcelona, 1992, p. 74 (Segon discurs).

⁵⁴⁷ *Ibid.*, p. 72.

⁵⁴⁸ *Ibid.*, p. 106.

⁵⁴⁹ Sobre aquest tema, vegeu Geoffrey RIBBANS, «Diálogo entre dos españoles: Giner y Maragall», *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*, vol. II, Departamento de Filología Española de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1989, p. 507-521. Maragall posseïa tres obres de Giner de los Ríos, totes tres amb dedicatòria autògrafa de l'autor: Francisco GINER, *Educación y enseñanza*, Imprenta de El Tajo, Madrid, 1889 (AM 2-1-11); Francisco GINER, *Estudios y fragmentos sobre la teoría de la persona social*, Imprenta de Enrique Rojas, Madrid, 1899 (AM 2-1-32); Francisco GINER, *Pedagogía universitaria. Problemas y noticias*, Sucesores de Manuel Soler, Barcelona, [1905 o posterior] (AM 2-1-35). També posseïa una obra d'Hermenegildo Giner de los Ríos: H. GINER DE LOS RÍOS, *Manual de literatura nacional y extranjera, antigua y moderna*, Victoriano Suárez, Madrid, 1899 (AM 2-5-4 i 2-5-5, amb dedicatòria manuscrita de l'autor a Maragall).

⁵⁵⁰ Ja s'ha citat *supra*, 1.6, «El xoc amb la realitat: crisi de la indústria paterna i frívols amors burgesos», l'obra d'Ahrens traduïda per Giner de los Ríos; Ahrens fou el krausista belga que orientà Julián Sanz del Río a l'estudi de la filosofia de Krause. Maragall posseïa també l'obra de Cárlos David Augusto RÖDER, *Las doctrinas fundamentales reinantes sobre el delito y la pena en sus interiores contradicciones: ensayo crítico preparatorio para la renovacion del derecho penal*, traducido del aleman por Francisco Giner, 3a ed., rev. y corr. por el autor y aum. con una memoria del mismo sobre la reforma del sistema penal español, Librería de Victoriano Suarez, Madrid, 1876 (AM 1-4-14). Röder era un deixeble alemany de Krause, especialitzat en filosofia del dret.

⁵⁵¹ Carta a Antoni Roura del 9 de gener de 1890 (I, 1091b): «En Soler sembla que encara és a les Borges.» Des d'aleshores és un dels noms que apareix en la correspondència amb Roura, en donar notícies dels amics. El possible paper transmissor del krausisme que hauria exercit Soler sobre Maragall fou assenyalat per Eugeni D'ORS, «Signe de Joan Maragall en la història de la cultura», dins Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XXIII, *Epistolari*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1936, p. V-VI (I, 1255a), i hi dóna credibilitat VALENTÍ FIOU, *El primer modernismo literario catalán*, p. 318 i 339. En aquest darrer lloc, Valentí afirma: «No es que existan enlaces directos entre el antiguo krausismo propiamente dicho y el poeta barcelonés. Pero sí una afinidad de espíritu y una fundamental simpatía por los sucesores contemporáneos del viejo movimiento de renovación.»

⁵⁵² Extrec les idees que segueixen de M.ª Dolores GOMEZ MOLLEDA, *Los reformadores de la España contemporánea*, prólogo de Vicente Palacio Atard, C. S. I. C., Madrid, 1966, p. 17-45, i de José Luis ABELLÁN, *Historia crítica del pensamiento español*, vol. IV, *Liberalismo y romanticismo (1808-1874)*, Espasa-Calpe, Madrid, 1984, p. 438-465.

panteisme i el deisme o, dit amb altres paraules, la immanència i la transcendència de Déu en el món. Els krausistes espanyols es van significar per l'intent de reconciliar el liberalisme amb el catolicisme, de manera que hom els ha arribat a veure com la branca espanyola del catolicisme liberal tan influent a Bèlgica i a França. Els krausistes van insistir a declarar-se catòlics, però a mesura que avançava el pontificat de Pius IX i que aquest anava condemnant les tesis liberals, l'apartament dels krausistes de l'Església s'anà evidenciant cada cop més; des de 1864, l'any que Roma emet el *Syllabus* i l'encíclica *Quanta Cura* —en què es condemnen els errors moderns, entre els quals hi ha el liberalisme, el panteisme i el lliure pensament—, els krausistes comencen a allunyar-se de l'Església catòlica, fins que hi trenquen definitivament el 1870, arran de la proclamació de la infal·libilitat pontíficia pel concili Vaticà I. La religió dels krausistes espanyols rebutja les religions positives —totes són manifestacions històriques d'un esperit religiós essencial—, admet l'existència d'un vincle entre Déu i els homes, i restringeix els dogmes a l'existència de Déu i a la immortalitat de l'ànima. Consideren, tanmateix, que el cristianisme és la manifestació més alta de la vida religiosa. ¿Té, tot plegat, alguna relació amb Maragall? És probable. No es tracta d'establir relacions de causa-efecte entre el krausisme i Maragall, però sí d'adonar-nos que les posicions maragallianes són molt més properes a les tesis dels reformadors krausistes que no pas a les d'aquells que hi polemitzaren agrament i que aconseguiren la inclusió en l'Índex de Llibres Prohibits d'una obra de Sanz del Río.⁵⁵³ El flirteig de Maragall amb el panteisme, el rebuig a les religions positives i al dogmatisme..., que es manifesten clarament aquests anys i que reapareixeran més tard, podien trobar en el krausisme un sòlid agafador. Potser també vol dir alguna cosa que Maragall tingués penjat al seu despatx el retrat de Giner de los Ríos i no, per exemple, el de Torras i Bages.⁵⁵⁴

El fet d'establir el tall entre les dues etapes en el moment de l'entrada al *Diario de Barcelona* és, òbviament, una decisió motivada per necessitats expositives —fixar unes etapes amb uns talls més o menys assenyalats—, més que no pas per l'existència d'una inequívoca solució de

⁵⁵³ TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 86, considera que el concepte d'*ànima del món* de Maragall l'allunya del krausisme: «Conviene [...] deshacer el malentendido promovido por D'Ors acerca del pretendido krausismo de Maragall: nada más ajeno a éste que la pretendida concepción espiritualista-racionalista, más cercana al Hegel maduro que a Schelling, de este pensador. Mientras para Krause y para Hegel el alma es sólo un estadio en la autoconstitución del espíritu racional, para Maragall el espíritu racional es la expresión más elevada del único sujeto antropológico, que es el alma, alma del mundo, no el espíritu.» Això no invalida, però, que Maragall se senti molt més proper de la Institución Libre de Enseñanza que dels seus detractors.

⁵⁵⁴ La llista de retrats que actualment es troben al despatx de Maragall a l'AM es pot consultar a Blanca REYES, «Descripció de la casa», dins Maria Dolça TORMO i Carme FRANCH (coordinació), *Casa Museu Joan Maragall*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2004, p. 99-100; hi són Pijoan, Goethe, Giner de los Ríos, Unamuno i Roura. Aquest despatx tal com està ara inclou alguns elements de l'antic *confessionari* del mateix lloc —el despatx on Maragall rebia— i del lloc de treball del segon pis —el despatx on Maragall treballava. Del despatx privat del segon pis n'hi ha una descripció de Sagarra que en destaca l'austeritat, una austeritat *franciscana* que Lluís QUINTANA, «La casa de Sant Gervasi», dins TORMO i FRANCH, *Casa Museu Joan Maragall*, p. 73, relaciona precisament amb els ideals de la Institución Libre de Enseñanza.

continuïtat en aquest moment. La delimitació podria fixar-se en la primera trobada amb Clara Noble (estiu de 1888), en el canvi de despatx d'advocat (gener de 1890), en l'entrada al *Diario de Barcelona* (octubre de 1890), en l'inici del festeig (maig de 1891), en el casament (desembre de 1891), en l'inici de la publicació d'articles signats al *Diario de Barcelona* (octubre de 1892)... De tots aquests moments, considero l'entrada al *Diario de Barcelona* el més rellevant per tres motius: en primer lloc, perquè és el que té unes conseqüències més evidents en el pla de les idees, que és el que ens interessa en aquesta *biografia intel·lectual*; en segon lloc, perquè és el que inicia la seva professionalització en el camp de les lletres, encara que els primers anys les seves tasques siguin més de gestió que pròpiament creatives; finalment, i aquesta em sembla la dada més rellevant, perquè coincideix exactament amb la ratlla dels trenta anys, una edat que Maragall considerava clau en el seu procés d'assoliment de la maduresa. Cal recordar, com hem comprovat amb les «Notes autobiogràfiques», que Maragall atorgava una gran importància simbòlica a determinats aniversaris. El dels trenta anys fou potser el més important de la seva vida, i en donen prova un bon nombre de documents. El primer és la carta, ja citada, adreçada a Lluís Lluís el 7 de març de 1888, en què apuntava a un canvi motivat pel fet que «en lontananza empieza a dibujarse la treintena».⁵⁵⁵ El segon és un curiós document epistolar adreçat a Erasme de Lasarte al juny de 1891; Maragall li comunica en vers que a finals d'any es casarà, i vincula clarament el matrimoni amb els 30 anys:

Li diré que'm caso
 Cap allá á cap d'any
 No se m'esbaloti
 [...]
 Consideri bé
 Que cuan tingui'ls «trenta»
 Es facil que fassi
 Lo mateix que jo.⁵⁵⁶

⁵⁵⁵ Carta a Lluís Lluís del 7 de març de 1888 (II, 908b).

⁵⁵⁶ Carta a Erasme de Lasarte del 20 de juny de 1891 (AM mrgll-Mss., 5-21-4 i 5-21-4/2). La data és la de la recepció del document per part del destinatari, tal com consta al sobre de la carta (AM mrgll-Mss. 6-80-7). A l'AM els sobres i les cartes d'aquest corresponal estan classificats per separat, però es poden relacionar perquè duen la mateixa numeració —de «1^a» a «9^a»—; en aquest cas, es tracta de la carta i sobre «4^a». Un cop casat, a la carta al mateix corresponal del 30 de gener de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-21-5) li diu: «li vaig à dar un consell: si á trenta anys se troba cansat d'estar solter, casis.» En una carta en vers a Lasarte de 1893 (AM mrgll-Mss. 5-21-8) insisteix en el pas dels trenta anys: «Un se llena y comensa á cullir lo qu'há sembrat, s'asserena á la trentena i s'aixeca tot trempat.» (Aquesta darrera carta està datada el «cuart jorn del gentil mes que'ls brots riuhen, de l'any (diuhen) mil vuyt cents noranta tres»; tenint en compte que la propera carta és del 24 de maig d'aquell mateix any i no sembla, pel que hi diu, que li hagués escrit poc temps abans, crec que la data més probable del manuscrit 5-21-8 és la del 4 d'abril de 1893.)

El tercer document és una carta adreçada a Soler i Miquel el 17 d'agost de 1891: al·ludeix als trenta anys del seu interlocutor, però segons el seu editor «explicita una angoixa»⁵⁵⁷ de Maragall mateix: «es l'esperit dels trent'anys que us salta, es l'home que's cerca á si mateix en una harmonia definitiva que satisfassi l'orella del ésser: primer una nota aislada qu'en crida d'altres, venen aquestes volén combinarse, se repelleixen, tornan inquietes y dubtosas, notas venen notas van, l'acort se pressent, atormenta, després, tot d'un plegat, lo "calderó" ressona enllà de la vida.»⁵⁵⁸ El quart document és la carta a Antoni Roura de juny de 1892; li diu que la «intranquil·litat de cercar la muller ideal [...] cap a la trentena es torna un xic malaltissa i s'ha de satisfer».⁵⁵⁹ El cinquè és la carta adreçada a Cosme Vidal el 1894. El seu interlocutor s'havia interessat pels poemes juvenils de Maragall, i aquest li confessa que, efectivament, «he fet versos des d'abans de l'adolescència».⁵⁶⁰ Molts els ha cremat, i els que guarda com a relíquies no els publicarà perquè creu que literàriament s'hi expressava

d'un modo emmanllevat. En aquest cas se troba tot lo que vaig compondre fins a la ratlla dels trenta anys, i per'xò no vull donar-ho a conèixer, perquè sols vull que es conegui lo que siga ben meu, lo que siga la meua visió plena de la vida que als trenta anys he cregut tenir. És clar que també em puc equivocar; pro lo que no es comença a creure als trenta anys, es veu mai ben bé? En aquesta edat, veritable o errònea, tot comença ja a ser definitiu. I lo definitiu és, si per cas, lo únic que val la pena de dir a l'altra gent. Això no priva de que un s'hagi sentit ja definitiu abans, pro jo no em vaig sentir amb ales fins allavors.⁵⁶¹

El sisè document que prova la importància que Maragall donava als trenta anys és un text poc conegut. L'any 1904, Melcior de Palau va sol·licitar a Maragall una notícia biogràfica seva, i l'autor va enviar-li un text redactat per ell mateix, tot i que escrit en tercera persona, com si fos un article d'enciclopèdia: es tracta, doncs, d'«una autobiografia de Maragall als 44 anys».⁵⁶² Val la pena reproduir-ne sencer el començament:

Juan Maragall y Gorina, nació en Barcelona a 10 de octubre de 1860. Destinado por razones de familia al comercio, cursó sin embargo leyes en la Universidad y ejerció después la abogacía por cinco o seis años. Entretanto leyó mucha literatura y compuso versos; pero

⁵⁵⁷ «Tres cartes inèdites de Joan Maragall», a cura de Lluís Quintana, *Els Marges*, núm. 40 (setembre de 1989), p. 60.

⁵⁵⁸ Carta a Josep Soler i Miquel del 17 d'agost de 1891 («Tres cartes inèdites de Joan Maragall», p. 61-62). També a Soler i Miquel li diu, a la carta del 17 de maig de 1893 (I, 1150b), que «fins a trenta-un anys no vaig sentir la plena joventut amb el primer amor de debò».

⁵⁵⁹ Carta a Antoni Roura de juny de 1892 (I, 1106a).

⁵⁶⁰ Carta a Cosme Vidal i Rosich de 1894 (I, 1160a). Ha de ser posterior al 17 de novembre, ja que al·ludeix a l'opinió que havia merescut al seu interlocutor el volum *Poesias. Originals y traduccions*, que Maragall li havia enviat en la carta del 17 de novembre de 1894 (I, 1161a).

⁵⁶¹ *Ibidem*. També en la carta a Miquel de Palol de cap al 1909 (AM mrgll-Mss. 5-31-10) li recomana deixar reposar el manuscrit de la seva novel·la *Camí de llum* fins que hagi complert els trenta anys.

⁵⁶² MARTÍ I COLL, *Història d'una família*, p. 163.

como, por fortuna, vivió aislado y desconocido de todo grupo literario hasta la edad de treinta años, publicó poco de sus obras juveniles en periódicos y pequeñas revistas, y en libros nada. Goethe fue el autor que mayor influencia ejerció en su formación.

A los treinta años, al contraer matrimonio, un amigo suyo, José Soler y Miquel, después malogrado, hizo imprimir [tatsadura: «una reducida edición»] unas cuantas poesías originales y traducidas de Goethe que Maragall había escrito recientemente, y la reducida edición fue ofrecida a su autor como presente de boda por aquel amigo, al que se asociaron otros y algunas personalidades literarias de Barcelona, a las que fue dado a conocer por el mismo Soler. Por aquellos tiempos (1890) entró Maragall en la redacción del *Diario de Barcelona*, cuyo Director Don Juan Mañé y Flaquer, le tomó en gran afecto y le indujo a escribir artículos que fué publicando desde 1892 hasta 1903 en dicho periódico (una colección de ellos está ahora en prensa).⁵⁶³

La nota continua amb la referència dels llibres i traduccions publicats per Maragall, esmenta la seva contribució al catalanisme, i acaba amb l'al·lusió al mestratge en Gai Saber obtingut el 1904. Es tracta, en definitiva, d'un text prou encertat en les dades que dona. L'única inexactitud clara és l'edat en què es va produir el seu casament (Maragall tenia 31 anys, i no pas 30 com diu el text). En tot cas, el document mostra clarament com és la ratlla dels trenta anys la que separa el Maragall inèdit —«por fortuna» inèdit, ve a dir l'autor— del Maragall que entra al *Diario de Barcelona*, contreu matrimoni i compta amb un llibre publicat. Finalment, a la carta a Joan Pérez Jorba de 1911 en què li comenta el sentit d'*El Comte Arnau*, diu que aquest poema només hi ha una unitat: «la unitat de la meva vida que comprèn la meva ànima dels trenta anys amb la dels cinquanta».⁵⁶⁴

Maragall va complir 30 anys el 10 d'octubre de 1890; l'entrevista amb Mañé i Flaquer arran de la qual Maragall ingressarà al *Diario de Barcelona* es produirà només deu dies més tard, el 20 d'octubre d'aquell any. L'inici de la nova etapa professional de Maragall és, per ell, el començament de la maduresa.

⁵⁶³ *Ibid.*, p. 163-164.

⁵⁶⁴ Carta a Joan Pérez Jorba del 14 d'abril de 1911 (I, 1011b-1012a).

DE L'EXALTACIÓ —POSITIVISTA— DELS
FORTS A LA CRISTIANITZACIÓ DE
L'*EXCELSIOR* (1890-1901)

2.1 Definitiva inserció en la societat burgesa: *Diario de Barcelona* i casament

Sota la direcció de Joan Mañé i Flaquer, el *Diario de Barcelona* era, a l'octubre de 1890, el diari de referència de les classes conservadores. Conegut com *El Brusi* pel nom del seu propietari, era un exemple típic de l'anomenat *periodisme d'orientació* propi del segle XIX:⁵⁶⁵ defensava, per tant, els principis ideològics de la burgesia barcelonina. En un informe del bisbe de Barcelona al nunci Mariano Rampolla del 4 de març de 1883, José M. Urquinaona havia subratllat la catolicitat del *Diario de Barcelona*:

Bajo el punto de vista literario es el que va mejor escrito. Con frecuencia ha hecho protestas de catolicismo, y, en efecto, es católico, apostólico, romano, y acaba de adherirse a la *Unión Católica*, de la cual es el primer propagador. No tolera principio alguno que tenga sabor a partido carlista, y mucho menos a católico-liberal, aunque en algunas correspondencias vierte de vez en cuando algunos principios en los cuales no están conformes todos los católicos más puros, si bien tal vez a ello contribuya la precipitación con que se escriben las cartas para la prensa diaria.⁵⁶⁶

Per tot plegat, l'entrada de Maragall requereix una llarga justificació davant de Roura. N'hi parla per primera vegada el 20 d'octubre:

Aquesta tarda a quarts de sis mai diries on era jo? Doncs, era a can Mañé i Flaquer, en una petita antesala de forma irregular [...], i tenint sentat al davant meu el Sr. Martí (de can Danés) que m'havia de presentar a l'oracle de la burgesia barcelonina, a la personificació del modo de pensar dels senyors de la Rambla, a l'home que cada diumenge fa pensar i parlar de política a tanta gent que no s'en recorden en tota la setmana (a no ser que sobrevingui alguna huelga), i que el diumenge, amb camisa neta i planxada i barba afaitada de fresc, s'assenten una hora més tard a pendre xocolata i no s'aixequen que no hagin llegit aquell

⁵⁶⁵ Ho ha explicat Josep M. CASASÚS, *El pensament periodístic a Catalunya, Assaig sobre l'evolució de les idees teòriques i professionals en matèria de periodisme*, pròleg de Miquel de Moragas Spa, Curial, Barcelona, 1987, p. 19: «Al llarg del tot el segle XIX predomina a Catalunya, d'una manera acusadament hegemònica, l'anomenat periodisme ideològic, que tenia el seu suport en el denominat diari d'opinió, de partit, o "de classe".»

⁵⁶⁶ Citat per Joan BONET I BALTÀ i Casimir MARTÍ I MARTÍ, *L'integrisme a Catalunya. Les grans polèmiques: 1881-1888*, Editorial Vicens-Vives i Fundació Caixa de Barcelona, Barcelona, 1990, p. 20.

parell de planes que acaben sempre amb allò de «esta es la consecuencia de nuestros liberales». [...] —Prò bé —diràs tu— què hi anaves a fer allí? «En nuestro próximo artículo trataremos de averiguarlo.»⁵⁶⁷

Aquest «próximo artículo» trigà només dos dies:

El Sr. Martí va venir a proposar-me ser lo secretari particular d'en Mañé, i lo seu portaveu en la redacció del Diari. De moment la cosa no em va agradar per la falta d'afinitat entre les meves idees i les del «Diari»; però ben pensat vaig trobar que en quant a tenir idees, allò que se'n diu *idees*, jo no en tenia gaires i que lo mateix Diari no es podia ben assegurar que en tingués massa; quedava l'olor de ranci d'aquella Redacció, però jun s'ha de fer a tantes menes d'olors en aquest món! Ademés, era qüestió d'un parell o tres d'hores diàries, i en quedaven vint-i-una per desinfectar-se. Lo Pep Soler me parla de Goethe, de pudor intel·lectual..... això ja era quelcom, però en canvi m'atreia especialment lo conèixer amb intimitat el gran Pontífice dels burgesos i aquell grapat d'escriptors mesquins que fan moure la gran potència de Barcelona, lo «Diari d'En Brusi». Lo Pep deia que això és un excés d'amor al document humà... però ¡és tan bonic viatjar per les regions de les idees, conèixer caràcters i institucions, *haver-hi estat!* Ademés jo conec queestic ara en l'últim període de formació definitiva, i en aquest cas mai sobren elements si un té ànimo per a combinar-los i pendre'n allò que se'n necessita; ademés són 25 duros cada mes, que, afegits a lo que em toqui de can Brugada, me constitueixen en una espècie de posició independent [...]. Si no treballo ara que acabo de fer trenta anys ¿quan treballaré? i com a última consideració sempre sóc a temps a deixar allò que no em convingui o no m'agradi.⁵⁶⁸

És evident que Maragall es justifica com pot: la falta d'idees pròpia i del mateix *Brusi*, la poca dedicació que li exigia, l'oportunitat de conèixer de prop persones influents, la remuneració, la possibilitat de deixar-ho quan li convingués... Davant de Lloret Maragall no es justifica tant perquè el seu interlocutor ja és prou conscient de la seva decisió de compatibilitzar els ideals amb la inserció en la societat:

¿No es verdad que ya crees en algo? Yo tambien: mira, hé entrado en la Redaccion del «Diario de Barcelona» Te asombras? pues no hay mas. Allí estoy en calidad de Secretario de la Redaccion y encargado de cambiar impresiones con ésta y el director, y de representar á este cerca de las autoridades, y con la obligacion á mas de banderillar los toros, digo, los sueltos que me correspondan. Vinieron á proponerme eso, lo pensé dos días, y despues fuí á decir que no aceptaba y... efectivamente por la tarde ya estaba en casa del Director. Cuando digo que tú y yo estamos destinados á grandes cosas: ya verás, ya verás. Al mismo tiempo sigo ejerciendo á mas no poder la carrera. Creo que ya sabes que estoy en el

⁵⁶⁷ Carta a Antoni Roura del 20 d'octubre de 1890 (I, 1100-1101a).

⁵⁶⁸ Carta a Antoni Roura del 22 d'octubre de 1890 (I, 1101).

despacho del abogado señor Brugada; sí, allí me estoy despachando como un condenado todo lo que se presenta, y asisto á diligencias judiciales y... en fin, todo. Abogado, pues, y periodista ya puedes figurarte si estaré ocupado. A veces cuando me meto en la cama pensando en el auto verbal de mañana y en la correspondencia de Bélgica de ayer, me pregunto: Señor ¿porqué demonios haré yo todas estas cosas? ¿Que falta me hacen ellas á mí ni yo á ellas? Pero ¿me hé buscado yo tal situación? ¿he hecho algun esfuerzo para alcanzarla? No señor: esfuerzo hubiera debido oponer para no encontrarme en ella. Entonces yo no tengo culpa, las circunstancias me lo han dado, que me lo quiten las circunstancias y me duermo tranquilo. Y si al dia siguiente me instaran para aceptar la Capitanía general de Cataluña diría: bueno, sea: cuando vean que no sirvo ya me quitarán. Con este gran sistema de mi invención no dudo que llegaré á cualquier parte. Solo me aparto de él en cuanto á matrimonio; sino porqué como sabes ya estuve á punto de casarme por culpa de los otros.⁵⁶⁹

Aquest últim baluard de resistència no trigaria gaire temps a cedir, atès que l'any següent, el 1891, festeja i es casa amb Clara Noble. De fet, segons Pijoan l'entrada al *Diario de Barcelona* i el festeig amb Clara tenien molt a veure: «Concertat el matrimoni, encara que les dugues families tenien un bon pasament, es va convenir pels dos pares dels promesos, que'l matrimoni es realisaria aixís que'l nuvi tingués una ocupació petita o grossa pro que l'hi emplees el dia.»⁵⁷⁰ Pijoan creia que inicialment aquesta ocupació fou la passantia al despatx de l'advocat Serrahima —sens dubte el confonia amb el despatx Brugada— i, posteriorment, la secretaria de Mañé i Flaquer. L'epistolari permet reconstruir els esdeveniments i establir la següent cronologia:

- a. Estiu de 1888: coneixença de Clara Noble a Puigcerdà.
- b. Gener de 1890: entrada al despatx de l'advocat Josep Víctor Brugada.
- c. Març de 1890: inici de la correspondència conservada amb Clara. Maragall li declara el seu amor, però pel que sembla ella no li dóna gaires esperances.⁵⁷¹
- d. Maig de 1890: Maragall present que al cap d'un any estarà casat, i es debat entre casar-se amb una «pubilla lletja» de les que li proposa la família cada dia —cosa que no el privaria d'afectes «mes ó menys platónichs ab altrás donas que m'agradin sense la preocupació d'havermi de casar»—, i l'*aurea mediocritas* que

⁵⁶⁹ Carta a Josep M. Lloret del 27 d'octubre de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-16) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 138-139).

⁵⁷⁰ Josep PIJOAN, *La veritable vida de don Joan Maragall* (Anna Maria BLASCO I BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 567).

⁵⁷¹ Cartes a Clara Noble del 6 de març de 1890 (AM mrgll-Mss. XIV-1-2) i de l'1 de desembre de 1890 (AM mrgll-Mss. XIV-1-1). Aquesta darrera és contestada per Clara Noble el 2 de desembre de 1890 (AM sense topogràfic assignat): «le suplico no tome á desaire que no acceda a sus deseos».

suposaria casarse «per ilusió» amb Clara i sentir «la satisfacció en lo compliment del deber».⁵⁷²

- e. Octubre de 1890: entrada al *Diario de Barcelona*.
- f. Març de 1891: el festeig és a punt d'iniciar-se, i Maragall declara el seu propòsit de sol·licitar als pares de Clara l'autorització per relacionar-se amb ella.⁵⁷³
- g. Maig de 1891: Maragall anuncia solemnement a Lloret el festeig amb Clara, tot i que encara no el considera «oficial».⁵⁷⁴
- h. Juliol de 1891: Clara Noble és a Bilbao estiuant amb la seva família. Maragall li escriu a un ritme pràcticament diari. En una de les cartes comunica a Clara que Mañé està molt content de les seves crítiques teatrals i que, a causa de la sortida d'un redactor, aviat li encarregarà més feina.⁵⁷⁵
- i. Agost de 1891: Maragall es desplaça a Bilbao i passa el mes amb la seva futura dona i la seva família.
- j. Desembre de 1891: casament de Joan Maragall i Clara Noble.

Durant l'estada a Bilbao amb Clara i els futurs sogres escriu dues cartes a Soler i Miquel i una a Roura.⁵⁷⁶ Del contingut de totes tres s'infereix que l'estiuant amb la seva promesa l'acabà de convèncer del seu enamorament. L'inici d'una de les cartes a Soler revela, a més, el procés d'allunyament dels ideals de joventut i l'assumpció de responsabilitats familiars i professionals per part de Maragall.⁵⁷⁷ En aquesta mateixa carta aflora per primera vegada un conflicte de Maragall amb Joan Mañé i Flaquer, director del *Diario de Barcelona*. Mañé havia publicat un article a favor de la pena de mort, i Maragall li escriví per manifestar-li el seu dissentiment. A aquesta discrepància amb el *Diario de Barcelona* seguiran moltes altres, com ho proven els tres articles de Maragall censurats,⁵⁷⁸ la seva exclusió de la direcció del

⁵⁷² Carta a Antoni Roura del 7 de maig de 1890 (AM mrgll-Mss. 6-53-4/2). Aquesta carta és totalment inèdita: la carta a Roura que les *Obres completes* (I, 1098a) daten el 7 de maig de 1890 és de fet la del 9 de maig de 1890.

⁵⁷³ Carta a Clara Noble del 13 de març de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-I-3).

⁵⁷⁴ Carta a Josep M. Lloret de l'1 de maig de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-22c-17) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 140).

⁵⁷⁵ Carta a Clara Noble del 18 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-I-18).

⁵⁷⁶ Carta a Josep Soler i Miquel del 4 d'agost de 1891 (I, 1148); carta a Josep Soler i Miquel del 17 d'agost de 1891 («Tres cartes inèdites de Joan Maragall», a cura de Lluís Quintana, *Els Marges*, núm. 40, setembre de 1989, p. 61-62.); carta a Antoni Roura del 17 d'agost de 1891 (I, 1102b-1003a). Aquesta darrera carta, indatada, ha de ser del mateix dia que la darrera a Soler i Miquel, ja que en la carta a Roura li diu que «avui enviaré ta carta a n'en Soler», i a la carta a Soler diu efectivament: «Vos adjunto una carta d'en Roura qu'he rebut dins una de meva.»

⁵⁷⁷ Carta a Josep Soler i Miquel del 17 d'agost de 1891 («Tres cartes inèdites...», p. 61-62), citada en la recapitulació del capítol anterior. Quintana, a *ibid.*, p. 60, considera que aquest fragment «mostra la necessitat d'establir-se definitivament com a ciutadà i com a professional, després d'haver viscut sense més preocupacions: ara cal trobar "l'harmonia definitiva". Maragall ho resoldrà de manera força convencional (casant-se a finals d'any i convertint-se en un puntal del "Diario").»

⁵⁷⁸ En la manuscrita «Lista de artículos en el Diario de Barcelona (1892-1903)» (AM mrgll-Mss. 8-13-1), Maragall féu constar tres articles amb la indicació «no se publicó»: «Federico Nietzsche» (febrer de 1893), «La nueva aurora» (juliol de 1893) i «Agua clara» (març de 1894). No es conserva cap dels manuscrits d'aquests tres articles, i només es

Diario de Barcelona a la mort de Mañé, l'abandonament del diari en dues ocasions... No en va, Mañé considerava que Maragall volia dur «la confusió a l'enteniment dels lectors del "Brusi"». ⁵⁷⁹

D'aquests mesos de 1891 —i, en alguns casos, possiblement de 1890— són la major part dels poemes de la sèrie «Claror», que Maragall publicà com a primera part del seu llibre *Poesies* de 1895. Són els poemes que reflecteixen, seguint un ordre cronològic, el procés d'enamorament, festeig, casament i, finalment, maternitat de Clara. Com diu Gabriel Maragall, constitueix «el reportatge poètic més acabat de l'amor conjugal». ⁵⁸⁰ El tractament d'aquests temes es fa amb un llenguatge eròtic força explícit ⁵⁸¹ que havia desconcertat molts crítics però que, a la llum de l'epistolari amb Lloret, ja no pot sorprendre ningú. ⁵⁸² Formalment, estan molt influïts per Goethe —«el semi-Deu | De la literatura — dels nostros temps»—, ⁵⁸³ especialment per *Les elegies romanes*, que Maragall traduïa aleshores. D'aquesta influència ja se'n va adonar un sacerdot i crític coetani, que la censurava per motius morals. ⁵⁸⁴ A més, la traducció de *Les elegies romanes* duu Maragall a abandonar l'ús

coneix el contingut del primer, recollit a les quatre edicions de les *Obres completes* (I, 136b-138a); el segon article podria ser també, atès el títol («La nueva aurora»), de contingut nietzscheà.

⁵⁷⁹ Carta a Josep Soler i Miquel de l'I de juny de 1893 (I, 1152a). Sobre el paper exercit per Maragall a la premsa vegeu Ignasi MORETA, «Joan Maragall, articulista i intel·lectual», dins *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, a cura de Ramon Panyella, Punctum i Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània, Lleida i Bellaterra, 2007, p. 283-292.

⁵⁸⁰ Gabriel MARAGALL i NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988, p. 59. A més a més, *ibid.*, p. 48, al·ludeix als poemes de «Claror» com el fruit d'una correspondència entre pensament i vida: «Els poemes de "Claror" eren el testimoni fidedigne d'un desvetllament d'aquella sensibilitat de l'adolescent que havia quedat espantada i reclosa durant els anys del gran plantejament de qüestions. Però la correspondència entre el curs dels moments que passen i el curs dels pensaments que es viuen podria ser la causa de la força comunicativa dels poemes. Les dades dels sentits no tenen sentit mentre no es corresponen amb les vivències; si segueixen llur propi camí, mancades d'un sustentacle real que les transcendeixi, no compten. Però, en coincidir, la simple manifestació d'allò que els sentits veuen és, a la vegada, la revelació i l'objectivació de la realitat anímica, que al capdavall és l'únic que compta.» Gabriel Maragall al·ludeix probablement als enamoraments fugissers relatats a les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, cap dels quals no havia tingut cap mena de concreció; Clara Noble és, doncs, com sosté a *ibid.*, p. 47, «el receptacle perfecte o la conjunció on s'encarnaven i prenien realitat els somnis i les divagacions».

⁵⁸¹ L'integrista Gaietà Soler explicava a Sardà i Salvany: «[E]l cultíssim Maragall te unes poesies eròtiques ab ribets de pornogràfiques.» Carta de Gaietà Soler a Sardà i Salvany del 30 de gener de 1905 (citada per Josep MASSOT I MUNTANER, «Gaietà Soler i la Solidaritat Catalana», *Recerques. Història, Economia, Cultura*, núm. 17 (1985), p. 110).

⁵⁸² En polèmica amb la crítica, Glòria Casals, dins Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, La Magrana, Barcelona, 1998, p. 107, considera que «no cal adjectivar el mot *sensualitat* quan s'aplica a Maragall».

⁵⁸³ Carta a Erasme de Lasarte del 22 d'abril de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-21-3).

⁵⁸⁴ A la carta a Josep Soler i Miquel de l'I de juny de 1893 (I, 1152) Maragall explica que el sacerdot i crític castellà Francisco Blanco García ha publicat que les *Elegies romanes* de Goethe constitueixen pel poeta un bon model formal, però no moral; no cal dir que Maragall es riu d'aquests retrets clericals. La influència de les *Elegies romanes* sobre la sèrie «Claror» ha estat darrerament rastrejada per Martí DURAN, «Una mostra primerenca de la influència de Goethe sobre Maragall: la sèrie 'Claror', *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 17 (2004), p. 131-154. Vegeu, però, un comentari crític amb aquesta aportació a Francesco ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia. Les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*, pròleg de Glòria Casals, Cruïlla, Barcelona, 2006, p. 21-22, nota 16.

del metre curt en les seves pròpies creacions poètiques; a partir d'aleshores, el decasíl·lab serà «el metre preferit per tractar temes íntims», que podran assolir «un to més ampli i més meditat».⁵⁸⁵

En la figura de Goethe Maragall hi trobà un model de reconciliació entre els ideals i la vida en societat.⁵⁸⁶ Ho mostra molt bé una carta a Soler i Miquel de setembre de 1891. Després de comparar Tolstoi i Bourget, Maragall al·ludeix a Goethe: «Visca Goethe, l'únic modern que està ben sa, després d'haver donat la volta al món de la vida reflexiva, i d'haver passat per la malaltia, el “cabo de les tormentes”, i l'ha doblat i després d'haver passat per tot s'ha reposat definitivament. Totes les escoles i maneres de sentir la vida i l'art han passat per ell, i l'han *purgat*, deixant-lo serè i senzillament Home Artista ple.»⁵⁸⁷

Com Goethe, Maragall va tenir la seva fase romàntica, abrandada, idealista. I, com Goethe, va acabar pactant amb la societat. Goethe ho va fer esdevenint conseller àulic, i Maragall ho va fer casant-se, entrant en la plantilla del diari conservador del moment, i donant suport al moviment polític del catalanisme. Maragall abandona progressivament la misantropia de què feia gala en les cartes de joventut i que l'hagués conduït a posicions absolutament marginals, i accepta integrar-se en l'estament burgès. Aquest procés es produeix d'una manera molt lenta. Ja hem vist com, en una data tan reculada com l'octubre de 1884, Maragall ja declarava sentir-se cansat de riure's de tot,⁵⁸⁸ i abans d'acabar aquell any ja exercia una professió liberal tan respectable socialment com la d'advocat. El curs següent escriu les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, en què expressa inequívocament el seu rebuig per les convencions socials, i a continuació es produeix l'esdeveniment familiar que l'obliga a llançar-se a la lluita pel patrimoni patern: es llança a aquesta lluita renegant de la societat i de les seves convencions, però el fet significatiu és que s'hi llança. Després inicia un breu festeig burgès, passat el qual viu una crisi d'uns mesos que, superada, el condueix a veure reconciliables els ideals i la inserció en la societat. Canvia de despatx d'advocat, ingressa al *Diario de Barcelona* i es casa. El procés és, doncs, molt lent, obeeix a un bon nombre d'esdeveniments, i és viscut de forma conscient. Ho mostren clarament el pròleg i la ressenya del llibre *Trasuntos*, de Jacinto Grau Delgado. Encara que parli d'un altre autor i

⁵⁸⁵ Jaume TUR, *Maragall i Goethe. Les traduccions del Faust*, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1974, p. 61. Més endavant, p. 62, Tur considera que el decasíl·lab «coincideix amb importants novetats en la vida de Maragall, que s'ha casat i es troba davant la responsabilitat d'un bon pare de família. [...] Tota la seva vida ha fet un canvi quasi radical que l'estimula a la concentració i l'incita a la meditació.»

⁵⁸⁶ Eugenio TRÍAS, *Conocer Goethe y su obra*, Dopesa, Barcelona, 1980, p. 24 (obra reeditada amb el títol *Prefacio a Goethe* a Acantilado, Barcelona, 2006), considera que aquesta és la gran aportació de Goethe a Maragall.

⁵⁸⁷ Carta a Josep Soler i Miquel del 25 de setembre de 1891 (I, 1148b-1149a). A la biblioteca de Maragall no es conserva cap obra de Bourget.

⁵⁸⁸ Carta a Josep M. Lloret del 10 d'octubre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-11) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 66).

no d'ell mateix, tot el que diu revela inequívocament una vivència personal. A la ressenya cita àmpliament Taine pel tema del *mal modern*:

la entrada del joven en el mundo y sus primeros pasos en el campo de la acción práctica no son, la mayor parte de las veces, añade Taine, sino una serie de dolorosas caídas que le dejan maltrecho, agriado por mucho tiempo, y en algunos casos estropeado para siempre. [...] Por eso el joven se siente impulsado a decirnos en nombre de todos sus iguales: «Con la educación que nos habéis dado nos habéis inducido a formarnos o habéis dejado que nos formáramos una determinada idea del mundo: y nos habéis engañado: el mundo es mucho más feo, más bajo, más impuro, más triste, más seco, al menos para nuestra sensibilidad y nuestra imaginación; nos diréis que esta sensibilidad nuestra y esta imaginación están sobreexcitadas y desequilibradas; si lo están, vosotros tenéis la culpa. Por esto maldecimos y escarnecemos vuestro mundo por entero, y rechazamos vuestras pretendidas verdades que, para nosotros, son mentiras, incluso las más elementales y primordiales que vosotros declararéis evidentes para el sentido común, y sobre las cuales habéis fundado vuestras leyes, vuestras instituciones, vuestra sociedad, vuestra filosofía, vuestras ciencias y vuestras artes.»⁵⁸⁹

Al pròleg és més subtil:

Ya de niños, nuestra educación es casi exclusivamente cerebral, y cuando llegamos a los veinte años, nos encontramos con ideas para dominar el mundo y sin brazo ni habilidad para mover una piedrecilla. De ahí gran decepción y ansias desordenadas que, dado el prurito engendrado en nosotros por la educación, se traducen en hurgar doblemente en nuestro cerebro, en acrecentar nuestra maldición a la vida, para cuya práctica ordenada nos sentimos ineptos, y en devorar con fruición y asimilarnos terriblemente cuantos anatemas han lanzado contra ella los grandes desesperados y los fríos genios del escepticismo. Después vienen los años y cada cual acaba como puede, ya iniciándose tardíamente, por su propia fuerza, a la realidad, ya deshaciéndose de todo el bagaje ideal y embruteciéndose, ya pereciendo en la demanda. Yo veo en V., fuerza para ser de los primeros que he mencionado.⁵⁹⁰

El consell de Maragall a Grau, a qui en el pròleg critica per decadentista i pessimista, és que tracti d'iniciar-se a la realitat. Aquesta va ser l'opció de Maragall.

⁵⁸⁹ «Tres libros nuevos», *Diario de Barcelona* (28-VI-1899) (II, 103b-104a). A la biblioteca de Maragall només es conserva una obra de Taine, posterior a l'article: H. TAINE, *Voyage aux Pyrénées*, Hachette et Cie, París, 1904 (AM 2-1-62, amb marques de lectura a les p. 98-113); fou llegit a Cauterets al juny de 1905, com proven la carta a Josep Pijoan del 12 de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 319) i la carta a Enric de Fuentes del 13 de juny de 1905 (I, 984b).

⁵⁹⁰ Pròleg a Jacinto GRAU DELGADO, *Trasuntos. Precedidos de una carta de Juan Maragall*, Librería Española, Barcelona, 1899 (II, 100b-101a).

El dia del casament, Maragall fou obsequiat pels seus amics —a iniciativa de Josep Soler i Miquel—⁵⁹¹ amb una edició de cent exemplars, no venal, de la seva poesia: *Poesias. Originals y traduccions*.⁵⁹² Malgrat la seva circulació restringida, l'obra tingué el seu eco en els cercles literaris del moment. La crítica posterior ha vist, en l'obsequi dels amics, un gest simbòlic que associa el casament —la respectabilitat burgesa— amb la poesia i el Modernisme.⁵⁹³

Si l'evolució de Maragall de la religió de la bellesa fins a la inserció en la societat burgesa va ser, com hem dit, molt lenta, tampoc no podem veure en el matrimoni la cristal·lització nítida d'aquest canvi. El casament amb Clara Noble és, certament, la manifestació més evident del procés d'acomodament en la societat burgesa, però Maragall, un cop casat, s'esforça a ser el mateix de sempre. Ho proven les primeres cartes que escriu, després del seu casament, a Antoni Roura. Al febrer li diu —i remarca en un parèntesi que ho fa «a soles i per a tu»— que malgrat no haver nascut per casar-se, s'hi troba bé.⁵⁹⁴ Al juny rememora un episodi viscut amb Roura, la qual cosa li permet comparar la vida de solter amb la de casat:

Avui fa set anys (¡set anys!) que vàrem anar a passar la nit de Sant Joan per eixes altures veïnes pensant amb Goethe, amb Musset, amb Ossian, i després amb Rossini: somniant aventures fantàstiques o novel·lesques: no ens va passar res, prò nostres fantasies se deleitaren amb il·lusions: i és allò que diu Werther: «¿podem anomenar il·lusions a n'allò que ens fa feliços?» No pretenc venir a plorar un temps passat, suposant passada la fatalitat de nostra imaginació de la vintena, no; estic casi diré a l'edat madura (prop dels 32 anys): doncs bé, tanta energia imaginativa me sento ara com llavors, i si avui fossis aquí faríem lo mateix que férem llavors, i presento que sóc capaç de fer-ho ara i a quaranta i a seixanta anys, i sempre que se'm presenti ocasió..... i qui em vulgui acompanyar en tals fantasies: presento dins meu una joventut eterna..... un xic melancòlica, això sí, com l'hem tinguda sempre nosaltres, prò d'una melancolia que ho embelleix tot amb polsina d'or delicadíssima.

Creu-me: lo casar-se és una cosa menos total de lo que sembla a primera vista: un se queda lo mateix home d'abans a part d'aquella intranquil·litat de cercar la muller ideal, lo compliment espiritual i fisiològic de la vida, intranquil·litat que cap a la trentena es torna un xic malaltissa i s'ha de satisfer.⁵⁹⁵

⁵⁹¹ Ho demostra la «Nota biogràfica» redactada per Maragall l'any 1904 i recollida a Antoni MARTÍ I COLL, *Història d'una família (segona part)*, pròleg d'Antoni Comas, Rafael Dalmau, Barcelona, 1979, p. 163-164.

⁵⁹² Maragall en parla en una carta a Antoni Roura del 5 de febrer de 1892 (I, 1105).

⁵⁹³ Arthur TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, Quaderns Crema, Barcelona, 2000 (primera edició: Barcino, Barcelona, 1963), p. 49; Joan-Lluís MAREFANY, «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 191.

⁵⁹⁴ Carta a Antoni Roura del 5 de febrer de 1892 (I, 1105b).

⁵⁹⁵ Carta a Antoni Roura de juny de 1892 (I, 1106a). A la biblioteca de Maragall no es conserven obres de Musset ni de Rossini; si que n'hi ha dues del fals Ossian, sense marques de lectura: OSSIAN, *Poemas gaèlicos*, traducció en verso de Angel Lasso de la Vega, Biblioteca Universal, Madrid, 1883, 2 volums de 3 (AM 2-4-30 i 2-4-31); Ossian, *Fingal. Poema epico*, versione italiana di Melchiorre Cesarotti, Edoardo Sonzogno, Milà, 1883 (AM 2-4-39). A la

A Erasme de Lasarte li diu: «Avuy fà un any, hora per hora casi, que'm vaig casar, y aquí'm té tant tranquil com si res. ¿Veü, tant que diuhen del casar, del casar, y fan aquells escarafalls que sembla qu'un home es tiri á pèrdrer? donchs jo m'hi trovo molt bé ¿que vol que li diga?»⁵⁹⁶ Maragall vol evitar que el matrimoni li suposi l'allunyament dels amics de joventut —anys més tard reconeixerà que, malgrat els seus esforços, també ell va viure aquest fenomen.⁵⁹⁷ A la resposta que va donar a l'endreaça poètica amb què Joan Sardà havia encapçalat el volum *Poesias*, deixava ben clar que la família no seria l'única motivació de la seva vida: havent passat «dels braços dels amics als de l'aimada», remarca que «no sols d'amor han bategat mos polsos: | altres afanys han governat ma vida».⁵⁹⁸ A Soler i Miquel li diu: «És ben pesat no veure mai als amics. No ho cregueu que l'amor conjugal siga tan i tan absorbent: al contrari, crida a tots los altres afectes.»⁵⁹⁹ El fet és que el matrimoni Maragall-Noble va saber combinar família i amistats, com ho testimonia el fet que Maragall rebés els amics a casa i que, en el cas dels amics íntims, aquests ho fossin també de la família.⁶⁰⁰

D'aquells primers mesos de casat són la sèrie de sis poemes sense títol que, amb «La vaca cega» i els «Goigs a la Verge de Núria», constitueixen les «Pirinenques». Aquests sis poemes ens mostren un Maragall entusiasmat amb la naturalesa en uns termes ben coherents amb les cartes més abrandades a Lloret. La *pirinenca sisena* revela una actitud de contemplació del paisatge:

Plau-me, el bastó del caminant al puny,
abraçar els horitzons d'una mirada;
fer-me entrar dins la immensitat del cel

biblioteca del pare de Maragall hi ha dues obres de Musset: M. Alfredo MUSSET, *Pedro y Camila*, dins *Folletín del Diario de Barcelona de avisos y noticias*, tomo quinto, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 1845 (AM Inv. 193), p. 79-100; Alfredo DE MUSSET, *El hijo del Ticiano*, i Alfredo DE MUSSET, *Margot*, dins *Folletín del Diario de Barcelona de avisos y noticias*, tomo octavo, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 1846 (AM Inv. 194 bis, enquadrant juntament amb *Folletín del Diario de Barcelona de avisos y noticias*, tomo séptimo, Imprenta de A. Brusi, Barcelona, 1846), p. 241-268 i 268-295.

⁵⁹⁶ Carta a Erasme de Lasarte del 27 de desembre de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-21-7).

⁵⁹⁷ Quan Pere Corominas comunica a Maragall que es casa, aquest li explica l'atracció que sent per un home d'acció com ell, però no deixa de reconèixer: «veritablement no és aquest el moment més a propòsit per estrènyer una amistat: ho sé per experiència pròpia.» (Carta a Pere Corominas del 22 de gener de 1902; I, 957b.)

⁵⁹⁸ «Nuvial», v. 5 i 84-85, dins *Poesias* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 125 i 127).

⁵⁹⁹ Carta a Josep Soler i Miquel del 25 de febrer de 1892 (I, 1149b).

⁶⁰⁰ Josep Pijoan i Francesc Pujols van donar testimoni d'aquest acolliment dels amics en el si de la família Maragall: Josep PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, Catalònia, Barcelona, [1927], p. 75-78; Francesc PUJOLS, «Pròleg» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XXI, *Traduccions*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1935, p. IX (I, 1289a). Per la seva banda, Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 61, observa: «Un s'ha de situar en el cas de l'home pertanyent a una classe social; que escriu en un diari conservador; que porta una vida ordenada; que, centrat en una vida familiar excepcionalment valuosa, *no renuncia a les seves amistats*; que no deixa les seves lectures; que no declina en les seves demandes de major claredat; que no oblidia els somnis de la seva adolescència, i que —ben certament— creu haver estat tocat pel do diví de la poesia.» (El subratllat és meu.)

i el gran adormiment de les muntanyes;⁶⁰¹

Al final d'aquest text, la veu poètica diu que li plau observar com el paisatge es va enfosquint al vespre, perdent els seus colors (aquell «verd ben verd, sota d'un cel ben blau» de la *pirinenca tercera*); en baixar de la muntanya, al poeta li sembla creuar-se amb la tenebra que hi puja.

La *pirinenca tercera* és la més coneguda, ja que presenta amb una gran força la figura humana identificada amb la naturalesa:

I em vaig trobant tan bé an allà entremig,
i em va invadint com una immensa pau,
i vaig sent un tros més del prat suau
ben verd, ben verd sota d'un cel ben blau.⁶⁰²

A l'octubre de 1892 Maragall comença a publicar articles de fons al *Diario de Barcelona*. Fins a l'abril de 1903, en què abandona la redacció del *Brusi*, hi apareixeran un total de 248. Els primers articles de Maragall són fonamentalment polítics, i el tema que hi apareix més reiteradament és el qüestionament de la democràcia parlamentària. Ja al primer article, Maragall manifesta que el poble és «el perpetuo salvaje, el perpetuo niño, el perpetuo incapacitado»⁶⁰³ que no assolirà mai la seva majoria d'edat,⁶⁰⁴ i considera un greu error prescindir de la idea d'excel·lència: «quitada toda idea de superioridad y de prestigio, ¿qué otra cosa queda sino las concupiscencias de los de arriba frente a frente con las concupiscencias de los de abajo, ni qué otra cosa impera más que la ley del más fuerte?»⁶⁰⁵ Maragall critica fortament el parlamentarisme, que considera «charlatanismos»,⁶⁰⁶ i la democràcia en general, ja que «quien dice democracia dice debilidad y mediocridad y

⁶⁰¹ «Pirinenques», VI, v. 68-71, dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 150).

⁶⁰² «Pirinenques», III, v. 47-50, dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 149). Per comprendre la complexa relació del poeta amb la naturalesa a les «Pirinenques», vegeu TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 77-86. Es tracta d'un *moviment circular*: «En qualsevol poema romàntic en què el poeta ens explica la seva experiència emocional, trobem que la natura ha quedat acolorida per la llum mental del poeta. [...] ¿D'on ve aquesta llum mental [...]? Evidentment, de l'acció que la natura exerceix sobre la ment. Aquest procés no és ni paradoxal ni ambigu: és qüestió, no pas de dos moviments contraris, sinó d'un sol moviment circular, que representa una versió extraordinàriament completa de l'experiència imaginativa.» (*Ibid.*, p. 77-78.) Aplicant aquest *moviment circular* al poema citat, el resultat és el següent: «El moviment del vers suggereix la pèrdua gradual de la identitat [...]. Aquesta acció, basada en el desig de fusió, constitueix el moment culminant del poema. Al mateix temps és un bon exemple del moviment circular que ja hem esmentat. Si el poeta té la impressió de confondre's amb el paisatge, és perquè sembla participar en la pau immensa que sent dins la natura. Però si la seva individualitat està a punt de perdre's gràcies a aquesta projecció cap a l'exterior, hem d'admetre que el poeta ja està en certa manera predisposat a aquest procés: que aquesta pau és també en realitat una projecció de la seva ànima en pau.» (*Ibid.*, p. 84.)

⁶⁰³ «El Paraguay», *Diario de Barcelona* (22/29-X-1892) (II, 328a).

⁶⁰⁴ II, 329b.

⁶⁰⁵ II, 331b.

pasiones bajas». ⁶⁰⁷ Per reforçar les seves posicions polítiques Maragall fa llargues citacions de la premsa francesa, es fa ressò de dissertacions públiques de prestigiosos catedràtics... El to general dels articles és tributari dels hàbits formals de la premsa conservadora de l'època. Un exemple concret ho pot il·lustrar:

El Sr. D. Damián Isern, ilustrado director de *La Unión Católica* y uno de nuestros más eximios publicistas, acaba de dar a luz una importante obra titulada *De las formas de gobierno ante la ciencia jurídica y los hechos*. Expone el concepto teórico de las formas de gobierno y de sus elementos partiendo de la crítica de los sistemas más señalados, para estudiar luego las formas en el terreno de la práctica.

Empieza tan interesante estudio consignando el principio sentado por el español Vitoria según el cual [...]

No calen profunds coneixements d'estilística per adonar-se que aquesta prosa és absolutament vuitcentista i, més encara —i valgui per una vegada l'expressió col·loquial—, tronada. Sorprèn, certament, en qui uns anys abans criticava emfàticament tots els convencionalismes socials en confessions íntimes i en cartes abrandades als amics. Aquests «artículos reaccionarios» ⁶⁰⁹ al *Diario de Barcelona* han conduït alguns crítics a dibuixar un Maragall «conservador com una casa de pagès», ⁶¹⁰ a parlar d'«el seu conservadorisme aquilosat, el seu monarquisme declarat, i el seu catolicisme militant», ⁶¹¹ o a definir-lo com «un burgès sensat, catòlic i conservador». ⁶¹² Posades, però, en el seu context, algunes de les embestides de Maragall contra la democràcia i el parlamentarisme resulten ser més *progressistes* —posats a utilitzar una terminologia tan pobra com aquesta— del que aparenten, com ho demostra la reacció d'Alexandre Cortada, un contemporani de Maragall que escrivia a la premsa més *avançada* del moment. Quan Maragall ja havia publicat una

⁶⁰⁶ «La juventud conservadora», *Diario de Barcelona* (3-XII-1892) (II, 335a).

⁶⁰⁷ «La república francesa», *Diario de Barcelona* (4-I-1893) (II, 339b).

⁶⁰⁸ «Las formas de gobierno», *Diario de Barcelona* (10/20-III-1893) (II, 366b).

⁶⁰⁹ Eduard VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, edición al cuidado de Joaquim Molas, Ariel, Esplugues de Llobregat, 1973, p. 341. Tanmateix, el mateix Valentí, a *ibid.*, p. 342, reconeix que «ningún tradicionalista podía tomar a Maragall por uno de los suyos, por conservador que fuera el artículo que escribiera».

⁶¹⁰ Joan-Lluís MARFANY, «Pròleg» a Joan MARAGALL, *Artículos políticos*, La Magrana, Barcelona, 1988, p. VI.

⁶¹¹ *Ibid.*, p. XX. Pere LLUÍS FONT, *Joan Maragall o la consciència civil, en el seu temps i en el nostre*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 85), Barcelona, 2008, p. 28, remarca que «Eduard Valentí Fiol i Joan-Lluís Marfany insisteixen, no sense una part de raó però massa unilateralment al meu entendre, en el caràcter conservador de molts dels seus articles. Seria ridícul que jo ara volgués fer d'ell un «progressista», però cal reconèixer que és una veu lliure, sense amo i per damunt d'interessos partidistes. [...] És una veu més ètica que no pas ideològica, capaç de qualificar «els seus», si cal, [...] de «turba conservadora.»

⁶¹² Patrícia GABANCHO, *Despert entre adormits. Joan Maragall i la fi de segle a Barcelona*, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i Edicions Proa, Barcelona, 1998, p. 27. Antoni MORA, *Mite i raó política en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 47), Barcelona, 2000, p. 8, nota 7, assenyalava de l'obra de Gabancho «l'excessiva insistència amb què caracteritza Maragall com a conservador.

desena d'articles al *Diario de Barcelona*, Cortada li adreçà a *L'Avenç* un article de quatre pàgines en què, encara que el reptava a anar molt més enllà en tots els seus plantejaments, no s'estava de reconèixer la gosadia de Maragall a l'hora d'escometre, en un diari conservador, les realitzacions de les quals més s'enorgullia la burgesia: «el parlamentarisme, la república i el lliberalisme, és a dir, [...] totes les idees que la burgesia (l'única que llegeix els nostros periodics) ha pogut posar en practica, i de les qu'am certa raó ella està ufanosa».⁶¹³ La democràcia parlamentària que Maragall fustigava era el producte de la Restauració borbònica: un sistema amb aparença de democràcia però en què el caciquisme feia possible el *torn pacífic* dels partits conservador i liberal, que s'alternaven en l'exercici del poder al capdavant d'un Estat fortament burocratitzat, centralitzat i esclerotitzat. En llegir els articles al *Diario de Barcelona* no es pot oblidar mai que és aquesta la democràcia que Maragall va tenir l'oportunitat de viure.⁶¹⁴

2.2 Els herois d'Ibsen, Carlyle i Nietzsche

Entre 1892 i 1893 Maragall fa partícips els lectors del *Diario de Barcelona* de tres dels seus *descobriments*: Ibsen, Carlyle i Nietzsche.⁶¹⁵ Ibsen va trigar força temps a difondre's en l'àmbit llatí: la primera representació a París d'una obra ibseniana va tenir lloc el 1890, i a partir de 1892 era ja un dels noms que circulaven en els cercles intel·lectuals barcelonins.⁶¹⁶

És un vell i simplista reduccionisme que crec que ha quedat massa anquilosat per a poder descriure una actitud intel·lectual i política prou àgil i complexa que encaixi en concepcions i esquematitzacions tan empobridores.»

⁶¹³ A[lexandre] CORTADA, «Les idees noves en el "Brusi"», *L'Avenç*, núm. 5 (15-III-1893), p. 78a. Maragall se'n fa ressò en la carta a Antoni Roura del Dijous Sant [29 de març] de 1893 (I, 1108a), on també es refereix a un article de *La Renaixensa* segons el qual «jo desprecio el passat». Sobre l'article de Cortada, vegeu VALENTÍ FIOI, *El primer modernismo literario catalán*, p. 199-203.

⁶¹⁴ A «Juicio de la Restauración española», *Diario de Barcelona* (17/24-X-1894) (II, 447a-452a), Maragall demostra ser ben conscient de les característiques de la Restauració: hi recull l'argumentació a favor de la Restauració formulada per un articulista francès i la rebutja amb contundència. Per la seva banda, TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 112, ha assenyalat que «les seves opinions antisocialistes, i fins anarquistes, han d'ésser considerades amb relació a l'època de parlamentarisme corromput en què vivia».

⁶¹⁵ En la carta a Antoni Roura del 15 de setembre de 1893 (I, 1110a) Maragall informa el seu amic que els autors de moda són Ibsen, Tolstoi, Maeterlink i Nietzsche, cosa que el duu a concloure: «Et c'est toujours du Nord—qui nous vient la lumière». Aquesta frase reapareix dos mesos més tard a «El pensamiento español», *Diario de Barcelona* (14-XI-1893) (II, 396): «Hoy como ayer, el pensamiento español no significa nada en ninguna parte, y unos pocos españoles, enfermos de la nostalgia del pensar, vuelven sus inteligencias, como dóciles girasoles, a la luz que sigue viniéndonos del Norte.» L'origen de la frase es troba a Voltaire, com ha estudiat Lluís QUINTANA I TRIAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996, p. 285-286. La comunicació dels seus *descobriments* als lectors del *Brusi* pretenia, segons VALENTÍ FIOI, *El primer modernismo literario catalán*, p. 216, informar la burgesia «de la existencia de un movimiento de ideas perfectamente "modernas", que podía sustituir, probablemente con ventaja, a la antigua ideología ligada a la llamada "tradición", a las creencias religiosas y a la Iglesia».

⁶¹⁶ VALENTÍ FIOI, *El primer modernismo literario catalán*, p. 209; Marisa SIGUÁN, *La recepción de Ibsen y Hauptmann en el Modernismo catalán*, PPU, Barcelona, 1990, p. 21, remarca que Ibsen és citat als inicis del Modernisme «en el contexto del pensamiento de Nietzsche y como representante del individuo y su voluntad de ser propia y por encima de las masas embrutecidas».

A finals d'aquell any Josep Yxart i Joan Maragall introdueixen Ibsen a Barcelona.⁶¹⁷ Maragall ressenya *Un enemic del poble*, una obra el protagonista de la qual —el doctor Stockmann— descobreix una veritat que el poble es nega a acceptar perquè li suposaria massa sacrificis materials; l'al·legat d'Stockmann contra el poder de la majoria és recollit amb entusiasme per l'articulista.⁶¹⁸ Marisa Siguán considera que l'article de Maragall és «un ejemplo de recepción en un sentido de regeneracionismo moral, opuesto a cierto materialismo considerado como negativo»,⁶¹⁹ i que «es evidente que Maragall no conoce apenas la obra de Ibsen»,⁶²⁰ atès que no té en compte que aquest també ha escrit l'obra *Espectres*, que l'acredita precisament com a naturalista i materialista.

Segons Eduard Valentí, l'article de Maragall hauria pogut motivar que la primera obra d'Ibsen estrenada a Barcelona —només quatre mesos més tard— fos precisament *Un enemic del poble*,⁶²¹ representació que el mateix Maragall, que en privat lamentarà la seva suspensió,⁶²² s'apressà a ressenyar al *Diario de Barcelona*.⁶²³ En aquesta ressenya recull les reaccions del públic assistent a l'obra; les preguntes que es fa són: ¿el poble es replega sempre en el conservadorisme, o bé és el que tira endavant les grans revolucions?; ¿haguessin estat possibles els grans moviments sense les grans intel·ligències que els van preparar o que els van donar una sortida?; ¿els intel·ligents són aptes per al govern? Maragall va recollint les opinions diverses que es fa el públic sobre aquestes qüestions. Una d'aquestes opinions es formula d'aquesta manera: «Sólo el hombre de acción, el *hombre fuerte*, fascina y doma a la muchedumbre de los sabios y de los ignorantes, de los ricos y de los pobres: en esa misma

⁶¹⁷ SIGUÁN, *La recepción de Ibsen*, p. 38, nota 11, remarca que «aunque sus autores no conozcan aún apenas la obra de Ibsen los artículos sientan las bases fundamentales de su recepción y de su lectura».

⁶¹⁸ «Un enemigo del pueblo», *Diario de Barcelona* (10-XII-1892) (II, 77-79b). L'obra no es conserva a la biblioteca de Maragall; d'Ibsen hi ha els títols següents: Enrique IBSEN, *Casa de muñeca*, con un estudio preliminar por L. Passarge, La España Moderna, Madrid, s. d. (AM 3-5-100, sense marques de lectura); Enric IBSEN, *Joan Gabriel Borkman. Drama en quatre actes*, traducció de J. Roca Cupull, L'Avenç, Barcelona, 1904 (AM 3-1-35, sense marques de lectura); Enric IBSEN, *Espectres. Drama de familia en tres actes*, traducció de P. Fabra i J. Casas-Carbó, L'Avenç, Barcelona, 1905, nova edició (AM 3-1-49, sense marques de lectura). Segons Manuel PÉREZ NESPHEREIRA, *La secessió catalana. Els corrents culturals europeus a la fi del segle (1897-1900)*, Afers, Catarroja i Barcelona, 2007, p. 95-96, a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, abans de 1901, hi havia cinc obres d'Ibsen (dues en català i tres en francès): *Nora*, *Le canard sauvage*, *Les revenants*, *Quasi ens despertarem d'entre'ls morts* i *Hedda Gabler*. De fet, el volum que contenia *Les revenants* —en què també hi havia *La maison de poupée*— ja era a la biblioteca de l'Ateneu el 1891, com es desprèn d'ATENEO BARCELONÉS, *Catálogo de la biblioteca precedido del reglamento interior de la misma*, L'Avenç, Barcelona, 1891 (AM 2-5-29), p. 110.

⁶¹⁹ SIGUÁN, *La recepción de Ibsen*, p. 39.

⁶²⁰ *Ibid.*, p. 40.

⁶²¹ VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 213.

⁶²² En carta a Antoni Roura del 29 de setembre de 1893 (I, 1111a), Maragall explica que «el Governador ha prohibit "El enemigo del pueblo" del sobre dit Ibsen (no sé per què)». Aquesta prohibició es produïa després de l'atemptat contra Martínez Campos, del qual Maragall mateix parla a Roura a la mateixa carta.

⁶²³ «Alrededor de un drama», *Diario de Barcelona* (22-IV-1893) (II, 354b-357a). SIGUÁN, *La recepción de Ibsen*, p. 42-52 i 258, no té en compte aquest article de Maragall a l'hora de recollir les reaccions a la representació d'*Un enemic del poble*. Cal assenyalar el contrast entre la recepció entusiasta d'Ibsen per part de Maragall amb la del seu

fascinación y potencia lleva el signo de su misión: él toca con la cabeza en las altas regiones de la inteligencia, y apoya su planta firme y segura en el suelo humilde: él sólo es humano y divino a la vez, y por tanto el rey del mundo.»⁶²⁴ Aquesta consideració l'hagués poguda signar no tan sols Ibsen —l'Ibsen, però, d'*Un enemic del poble*—,⁶²⁵ sinó també Carlyle i, fins i tot, Nietzsche. No és gens casual que l'interès per aquests tres autors sorgeixi en el mateix espai de temps.

Carlyle era, aquells anys, un autor de moda. El 1893 apareix la primera traducció castellana de la seva obra més coneguda, *On Heroes*,⁶²⁶ que en menys d'un mes és citada per Maragall en dos articles diferents.⁶²⁷ El que interessa Maragall de Carlyle és que tracta de compatibilitzar la democràcia amb el govern dels millors —cosa que també motiva el seu interès per John Stuart Mill.⁶²⁸ El punt de partida de Carlyle a *On Heroes* és que la història universal és la història dels grans homes, dels herois exemplars i lluminosos als quals les multituds han de retre culte. El que Carlyle entén per *culte* és «un maravillarse trascendente; un maravillarse de lo que se nos muestra sin límite ni medida»,⁶²⁹ i considera que «la sociedad está fundada en el culto al Héroe»,⁶³⁰ que és el «reconocimiento de que en la

col·lega Francesc Miquel i Badia, crític del *Diario de Barcelona*; sobre la reacció de Miquel i Badia a les primeres representacions d'Ibsen, vegeu SIGUÁN, *La recepción de Ibsen*, p. 50-52.

⁶²⁴ «Alrededor de un drama», *Diario de Barcelona* (22-IV-1893) (II, 856b).

⁶²⁵ SIGUÁN, *La recepción de Ibsen*, p. 211, remarca que *Un enemic del poble* és una de les obres menys citades en la bibliografia sobre Ibsen i, en canvi, una de les que més impacte va tenir a Catalunya: «la obra responde temáticamente de forma muy clara a la situación del intelectual regenerador, mesiánico e incomprendido, individualista y superhombre del fin de siglo, y su construcción dramática es relativamente sencilla. Se trata de presentar una figura central, heroica y ejemplar, y plantear alrededor de ella una serie de secuencias que desarrollen el conflicto dramático como el acoso de los demás personajes y la lucha del héroe por sus convicciones.»

⁶²⁶ Thomas CARLYLE, *Los héroes. El culto de los héroes y lo heroico en la historia*, traducció directa del anglès per Julián G. Orbón, con un prólogo de Emilio Castelar y una introducción de Leopoldo Alas (Clarín), Manuel Fernández y Lasanta, Madrid, 1893. Un exemplar d'aquest llibre es troba a la biblioteca personal de Maragall (AM 3-1d-5), amb abundants subratllats i marques de lectura; curiosament, una part de les marques de lectura apareixen amb la indicació de «1910», i en alguns casos les anotacions de 1910 són una rectificació d'anotacions anteriors. Així, al final de la primera conferència del volum (*On Heroes* és un llibre constituït per sis conferències), p. 74, hi ha assenyalat, en llapis, un fragment en què, a la pregunta sobre a quina religió adherir-se, es respon: «A todas tres, porque en virtud de su unión vienen á constituir virtualmente la religión verdadera.» En una anotació molt probablement de 1893 hi diu: «grande, hermoso, falso: casi es la vida pero la vida al revés». L'any 1910, però, rectifica: «¿porqué al revés?»

⁶²⁷ «La nueva generación», *Diario de Barcelona* (26-II-1893) (II, 345b-347b); «La democracia», *Diario de Barcelona* (18-III-1893) (352b-354b).

⁶²⁸ En parla a «La reforma electoral en Bélgica», *Diario de Barcelona* (29-IV-1893) (II, 364a-366b). Sobre Mill en relació amb la problemàtica dels herois, vegeu Lluís DUCH, *Simfonia inacabada. La situació de la tradició cristiana*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 53-58. A la biblioteca de Maragall no es conserva cap títol de Mill; a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès hi havia, el 1891, onze obres de Mill (deu en francès i una en anglès), segons PÉREZ NESPEREIRA, *La secessió catalana*, p. 207.

⁶²⁹ Thomas CARLYLE, *Los Héroes*, traducció, notas y prólogo de J. Farran y Mayoral, Orbis, Barcelona, 1985, p. 40.

⁶³⁰ *Ibid.*, p. 43.

presencia de un hermano nuestro se revela algo divino».⁶³¹ Carlyle considera que és l'obediència a la naturalesa el que justifica la tasca que han de desenvolupar els herois:

en todo hombre existe una tendencia irreprimible a desenvolverse de conformidad con la magnitud que le ha concedido la Naturaleza; a expresar, a actuar, lo que la Naturaleza ha puesto en él. Es justo, conveniente, inevitable; es más, constituye un deber y aun el compendio de los deberes para un hombre. Una definición del sentido de la vida podría fundarse en esto: desenvolved vuestra *personalidad* a fin de trabajar en aquello para lo cual tenéis aptitud.⁶³²

El que justifica que l'heroi faci d'heroi és, doncs, una reformulació de l'imperatiu pindàric: cal ser allò que un ja és. A *On Heroes*, Carlyle glossa sis models d'heroi: el Déu (l'Odín dels escandinaus), el profeta (Muhàmmad), el poeta (Dante i Shakespeare), el sacerdot (Luter i el reformador escocès Knox), el literat (Johnson, Rousseau i Burns) i el rei (Cromwell i Napoleó). Tres d'aquestes figures són clarament religioses, i les altres hi tenen també moltes connexions, si més no en la lectura que en fa Carlyle: tot heroi és «un mensajero, enviado desde lo infinito ignoto» que comunica unes paraules que «fluyen directamente de la más íntima Realidad de las cosas».⁶³³ Carlyle també parla del paper de transmissor d'un missatge sagrat que exerceixen el poeta i el literat.

Pel que fa a Nietzsche,⁶³⁴ la influència que en rep en aquell moment és difícil de destriar de la que li arriba de Carlyle i d'Ibsen.⁶³⁵ El que en un primer moment interessa Maragall de Nietzsche és allò que té en comú amb aquests dos autors: la crítica a les majories i la defensa del predomini de les minories. Ho mostra la primera al·lusió a Nietzsche en un article de Maragall, en què fa referència al «moderno anarquismo de Nietzsche, que quiere llevar la libertad hasta un atomismo y una falta de cohesión tales, que los más fuertes, en cualquier

⁶³¹ *Ibid.*, p. 254.

⁶³² *Ibid.*, p. 279.

⁶³³ *Ibid.*, p. 81.

⁶³⁴ En la biblioteca de Maragall només hi ha un volum de Nietzsche (AM 3-2-8): Friedrich NIETZSCHE, *Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen*, C. G. Naumann, Leipzig, 1894. Atesa la data del volum, Maragall no el va poder tenir present en la seva primera aproximació a Nietzsche. El pròleg de Peter Gast i l'índex del volum són plens de marques de lectura. Es conserva el rebut de l'adquisició d'aquest llibre (AM mrgll-Arx. 3-VI-2), malauradament sense data; ateses les característiques del document —es conserva juntament amb un rebut de la mateixa llibreria i signat per la mateixa persona, corresponent a un volum del segon trimestre de 1894— i l'adreça que hi figura del comprador —«Lauria, 2, 1», on Maragall va viure entre el 15 de gener de 1892 i el 27 de març de 1895), es pot deduir que el llibre fou adquirit el mateix 1894 en què va aparèixer o, com a màxim, els primers mesos de 1895. Abans de 1901, podia trobar a la biblioteca de l'Ateneu, segons PÉREZ NESPEREIRA, *La secessió catalana*, p. 96, les següents obres de Nietzsche en edició de La España Moderna (Madrid): *Así hablaba Zarathustra*, *Aurora*, *Meditaciones sobre las preocupaciones morales*, *El viajero y su sombra*, *La Gaya ciencia*, *La genealogía de la moral*, *Más allá del bien y del mal*, i *Últimos opúsculos*.

⁶³⁵ Ja Eugenio TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, Península, Barcelona, 1985, p. 23, 48-49, 130 i 133, va posar de manifest que la crítica maragalliana havia confós sovint Nietzsche amb Carlyle.

momento dado, puedan sobreponerse a todos los demás sin que el cuerpo social, desleído, sea capaz de oponerles el menor estorbo».⁶³⁶ En una carta —citadíssima— a Soler i Miquel el fa partícip de la seva descoberta de Nietzsche i li consulta la millor forma d'explicar-ho al *Diario de Barcelona*:

Ara estic entusiasmat amb Nietzsche. N'he trobat un estudi a la «Deutsche Rundschau» que el rebenta bastant però exposa les seves idees que és lo que m'engresca: l'aristocràcia dels forts, dels que viuen la vida forta i tenen major receptivitat que la majoria pel goig de viure, els que tenen la voluntat del poder, i hi disfruten, i oprimeixen per gust, segueixen el ple instint menyspreant la complicació intel·lectual (això refresca): són els «lleons que riuen» (aquesta imatge és felicíssima i m'engresca a més no poder). ¿Com m'ho arreglaria jo per a explicar tot això en el «Brusi» afegint que tota predicació de *renoncement* inicia una decadència, que Sòcrates era un esclau neula i que el cristianisme és un platonisme *ad usum plebis*? Que s'ha de ser immoralista, etc. etc. etc.? Aconselleu-me en aquest trance en què perillen la salvació de les ànimes meva i dels lectors del «Brusi». A l'últim me'n treuran d'aquella casa i faran bé.⁶³⁷

Maragall intentà, efectivament, comunicar la seva descoberta als lectors del *Diario de Barcelona*, però l'article que escriví sobre Nietzsche fou censurat, i l'autor l'hagué de publicar amb pseudònim, refet i en català, a *L'Avenç*.⁶³⁸ Quan de l'article per al *Brusi* ja n'havien tret proves, Maragall parlà de les dificultats de la seva publicació a Soler i Miquel. És interessant el que hi diu perquè mostra de nou la disparitat de criteris entre Maragall i Mañé:

Ja he fet l'article de Nietzsche, ja està imprès de proves, pro ara me'l faran passar pel sedàs de la censura eclesiàstica. Això a la llarga m'emprenya, ¡què tantes camàndules! I és clar, des del seu punt de vista tenen raó que els sobra. En Mañé diu que sóc com un xicot que *flane* pel carrer i se'n va saltant i picant de mans darrera cada musica que passa. És molt just. ¿Pro per ventura això no és lo més bonic? Diu que lo que em falta és verdader esperit cristià, que si el tingués a dins veuria totes les coses d'una altra manera i no tindria l'entusiasme tan fàcil: que entre uns articles i altres portaré la confusió a l'enteniment dels lectors del «Brusi». Jo trobo que no hi fa res que es confonguin una mica. ¡Què tantes certituds i què tantes

⁶³⁶ «La reforma electoral en Bélgica», *Diario de Barcelona* (29-IV-1893) (II, 365b).

⁶³⁷ Carta a Josep Soler i Miquel del 17 de maig de 1893 (I, 1150b).

⁶³⁸ L'episodi està perfectament documentat a Eduard VALENTÍ I FIOLE, «Joan Maragall, modernista i nietzscheà», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 123-151 (la primera edició del text és de febrer de 1968). Només cal afegir-hi que és realment sorprenent que l'article trigués tant a ser exhumat (no és a cap edició de les *Obres completes*), ja que Maragall mateix n'assumeix l'autoria en una carta a Antoni Roura del 27 de setembre de 1893 (I, 1110b) publicada en l'edició dels Fills el 1930: «El número de “L'Avenç” que va amb el present, te l'envio perquè vegis l'estat del meu pensament en l'article “Nietzsche” que va firmat “Pamphilos” que sóc jo». Pràcticament al mateix temps que Valentí, Gonzalo SOBEJANO, *Nietzsche en España*, Gredos, Madrid, 1967, p. 40, nota 12, va cridar també l'atenció sobre l'article de *L'Avenç*.

conviccions! Veïam què farà la censura: per «supuesto» que jo no passaré per més que per allò per què pugui bonament passar. Suprimir lo que vulguin fins a cert punt, segons com atenuar, variar l'enfocament, no. Me sembla que si vull continuar escrivint en el «Diari» m'hauré de decidir a fer sèries d'articles sobre «la izquierda del Ensanche» o «las palomas mensajeras».⁶³⁹

Aquell articulisme de to vuitcentista, mesurat i respectuós amb les convencions socials, a què hem fet referència en avaluar els primers textos signats de Maragall al *Diario de Barcelona*, era malgrat tot massa agosarat als ulls del director, que considerava que al seu secretari li mancava «verdader esperit cristià». Com que l'article censurat fou recollit a les *Obras completas* —encara que tant el manuscrit original com les proves que s'arribaren a tirar s'han perdut—, podem constatar que l'estil d'aquell article diferia sensiblement dels que publicava aleshores. És un text més àgil i apassionat que els altres, com ho mostra el seu inici:

Muy pronto será el filósofo, el sociólogo-poeta a la moda. Ya en Alemania una juventud idólatra le ensalza y le adora como un semidiós, y su nombre y sus libros no tardarán en traspasar las fronteras, porque representan una idea nueva o cuando menos remozada de la vida, una idea trascendentalmente sana y optimista que beberán ávidamente las resacas inteligencias de nuestra generación trabajadas por pesimismo y sutilezas.⁶⁴⁰

D'entrada cal consignar que Maragall encertà el protagonista: el seu article constituí «la primera exposició coherent i autoritzada de las doctrinas del gran filósofo alemán en todo el ámbito hispánico».⁶⁴¹ Maragall veu Nietzsche com un retorn «a lo primitivo, a lo rudimentario, a lo brutal» en un temps d'excessiu intel·lectualisme.⁶⁴² Aquest retorn inclou el reconeixement de la desigualtat dels homes i, en conseqüència, la valoració de l'home superior:

el hombre superior, el héroe, moral, fuerte, libre, irresistible, que vive la vida en toda su intensidad, ávido de goces y de luchas, dominador valiente y regocijado que lleva en su fortaleza y en su plenitud de vida el signo de su superioridad. Estos son los menos, los escogidos, los aristócratas del mundo que deben dirigir y gobernar y oprimir si así conviene a su instinto; son los *leones que rien*, que caen impetuosos y triunfantes sobre su presa para jugar con ella y devorarla: para ellos vivir es poder, y su imperio es el de la fuerza corporal,

⁶³⁹ Carta a Josep Soler i Miquel de l'1 de juny de 1893 (I, 1151a-1152b). He contrastat la carta amb l'original (AM mrgll-Mss. 6-72-10).

⁶⁴⁰ «Federico Nietzsche. I» (maig 1893) (II, 136b).

⁶⁴¹ VALENTÍ FIOLE, *El primer modernismo literario catalán*, p. 203.

⁶⁴² II, 136b.

de la salut rica, floreciente, exuberante, que se desparrama en guerres, aventures, caceries, danses y juegos, en todo aquello que es fuerte, libre y alegre.⁶⁴³

L'exaltació de l'home superior implica el menyspreu de l'inferior: «Debajo de éstos hay la mayoría, la masa de los naturalmente esclavos, los débiles, los tímidos y reflexivos cuyos instintos yacen apagados y cuyo destino es el estar a merced y servidumbre de los privilegiados.»⁶⁴⁴ A continuació Maragall fa una aplicació d'aquestes idees al tema que centrava aquells mesos els seus articles al *Diario de Barcelona*: la democràcia. Aquesta és, de fet, un capgirament de la vertadera distinció entre homes superiors i inferiors; el que cal és dur la democràcia a les seves màximes conseqüències «para acabar con ella y para que de su aniquilamiento, de su arrasamiento completo surjan esos pocos, esos escogidos que han de ser los héroes europeos, los señores de mañana».⁶⁴⁵ Maragall es defensa del possible retret d'estar creant una «*atmósfera reaccionaria*» amb la difusió d'aquestes idees, ja que «de llegar el mundo al ideal *nietzschiano* no serían las menos oprimidas las clases interesadas en que la susodicha atmósfera domine».⁶⁴⁶

Aquest article, com he dit, fou reelaborat i publicat, en català, a *L'Avenç*.⁶⁴⁷ El punt de partida d'aquest nou text és la necessitat de l'home modern no pas de morir per una idea, sinó de viure per totes (una formulació més goethiana que pròpiament nietzscheana).⁶⁴⁸ En aquest context, Maragall presenta un resum de la filosofia de Nietzsche en què destaca l'aposta perquè es mantingui la distinció entre els senyors i els esclaus. Maragall defineix les idees de Nietzsche com «un torrent de poesia», i acaba donant a entendre que són inaplicables, però belles, i que només per això ja valen la pena.

Norbert Bilbeny ha formulat una hipòtesi segons la qual els atemptats anarquistes de la tardor de 1893 (contra Martínez Campos al setembre i contra els assistents al Liceu al novembre) condueixen Maragall a *posar ordre*⁶⁴⁹ a la seva passió per Nietzsche, relegant-lo al camp de la poesia, «per no fer ni fer-se mal».⁶⁵⁰ Maragall era al Liceu la nit del 7 de novembre de 1893 en què l'anarquista Santiago Salvador hi va llençar dues bombes; ho testimonia el poema «Paternal», que clou la sèrie «Claror» contraposant la conflictivitat social amb la rialla innocent i bàrbara del nen, una rialla en què la crítica ha vist la

⁶⁴³ II, 136b-137a.

⁶⁴⁴ II, 137a.

⁶⁴⁵ II, 137a.

⁶⁴⁶ II, 137b.

⁶⁴⁷ «Nietzsche», *L'Avenç*, segona època, any V, núms. 13-14 (15/31-VII-1893), p. 195-197.

⁶⁴⁸ VALENTÍ I FIOL, «Joan Maragall, modernista i nietzscheà», p. 141.

⁶⁴⁹ Norbert BILBENY, «Nietzsche en Maragall», dins *Política noucentista. De Maragall a d'Ors*, Afers, Catarroja, 1999, p. 39. Aquest text va aparèixer inicialment a *Convivium. Revista de Filosofia*, núm. 1 (1990), p. 105-124.

⁶⁵⁰ *Ibid.*, p. 45.

inequívoca presència de Nietzsche.⁶⁵¹ Els articles que escriu a partir d'aleshores no revelen, però, aquest *posar ordre* de què parla Bilbeny: Maragall segueix entusiasmat per l'imperi dels forts, com ho mostra l'article «Progreso y miseria»: publicat a finals de 1893 i a començaments de 1894 en tres lliuraments, Maragall hi explica l'obra homònima de Henry George, un economista nord-americà la proposta principal del qual —nacionalització de les terres agràries, malgrat l'oposició de George a la democràcia i al socialisme— havia estat desautoritzada per la *Rerum novarum* de Lleó XIII el 1891. Maragall critica l'argumentació contra la propietat i la seva proposta, perquè

un recóndito sentimiento nos dice que, a pesar de todos los silogismos, la vida no es esto; que la vida es algo fuerte, áspero, hermoso, cuyo enorme sentido y cuya belleza total están muy por encima y rompen todos esos moldes de justicias sociales y de felicidades arcádicas y de todas las economías políticas habidas y por haber. Pero tal aprensión no se razona ni se demuestra y, sobre todo, no remedia nada; al contrario.⁶⁵²

En canvi, Maragall vibra en recollir el contingut de la darrera part de l'obra, que defineix com «un capítulo magistral, profético, una de las mejores páginas verdaderamente modernas que se hayan escrito».⁶⁵³ En aquest capítol, «a pesar de ser escrito por un creyente, hay toda la profunda inquietud de un espíritu moderno».⁶⁵⁴ Maragall considera que George té raó en adonar-se que «toda civilización lleva en la misma fuerza que la impulsa el germen de su decadencia».⁶⁵⁵ La civilització occidental es troba, doncs, en plena decadència, entre d'altres motius perquè la democràcia «tiende siempre a dar el poder a los peores».⁶⁵⁶ Aquest procés de decadència implicarà en el futur el retorn a la barbàrie, amb una progressiva abolició de la llei. Quan la corrupció de la societat sigui crònica apareixeran els «nuevos

⁶⁵¹ Té un gran interès el que diu Joan Coromines a la veu «bàrbar» del *DECLC*, vol. I, Curial, Barcelona, 1980, p. 638-639, 60b-14a: «El sentit del mot presenta una constant de sentit pejoratiu, fora d'un curt període entorn de l'a. 1900, en què els escriptors més robustos i representatius li donen un valor ponderatiu i, gairebé diríem, entusiàstic i simpatitzant. [...] Això obeeix en alguna part a la idea rousseauiana del retorn a l'home "natural, salvatge", si bé sobretot correspon a un estat d'esperit comú en la ideologia catalana del moment: el fet que hi participin escriptors com Maragall i Coromines revela com, més encara que la ideologia de Rousseau, influí ací un estat de consciència personal, espontani, no estrany al món ideal de Nietzsche i Ibsen.» (Agraeixo a Narcís Garolera la indicació d'aquest fragment.) Una reflexió recent sobre el significat de la veu *bàrbar* en Maragall —reflexió que té en compte aquest fragment de Coromines— es troba a Antoni MORA, «Joan Maragall, poètica i política del desempament», dins Josep MONTSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya. I: 1900-1923*, INEHCA i Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 2003, p. 53-57.

⁶⁵² «Progreso y miseria», *Diario de Barcelona* (20-XII-1893/7-I-1894) (II, 408b). A l'AM es conserva el volum que en posseïa Maragall: Enrique GEORGE, *Progreso y miseria. Investigación de la causa de las crisis industriales y del aumento de la miseria al aumentar la riqueza. El remedio*, Jaime Jepús y Roviralta, Barcelona, 1893 (AM 2-1-18, amb dedicatòria autògrafa del traductor —«A D. J. Maragall. El Traductor»— i nombroses marques de lectura, acompanyades en diversos casos de signes d'interrogació).

⁶⁵³ II, 409b.

⁶⁵⁴ II, 409b.

⁶⁵⁵ II, 410a.

⁶⁵⁶ II, 410b.

bárbaros», «*hombres fuertes y sin escrúpulos*» que destruïran les institucions.⁶⁵⁷ Maragall recull totes aquestes idees i acaba considerant que l'obra de George és un «examen de conciencia»:

por ella contemplamos el apogeo de la civilización que todavía llamamos nuestra, y vemos cómo, por ley de la naturaleza, el último punto de madurez coincide con el primero de descomposición; en ella encontramos reflejado el último fulgor de optimismo enfermizo, el idilio socialista, que quiere mantenerse en lo alto y convertir la tierra en cielo; ella nos hace sospechar lo falaz de ese cielo ideal y volviéndonos a la amarga, pero saludable realidad de la tierra, nos fortalece para las próximas convulsiones donde perecerán los débiles. En ella su autor, sincero y grande hasta en sus desvaríos, nos deja, tal vez a pesar suyo, presentir más allá de la larga noche demagógica una vaga aurora de héroes, héroes que condensan entre sí y representan por sí solos todo progreso humano.⁶⁵⁸

Amb totes aquestes idees Maragall no és gaire lluny de la lectura de Nietzsche que havia fet abans de la bomba del Liceu. El *Diario de Barcelona* no li va publicar l'article sobre Nietzsche, però sí el que parlava de Henry George, que no era pas menys suau.

2.3 La religió com a tema i com a pretext

Les referències a la religió no són gaire freqüents en les primeres col·laboracions al *Diario de Barcelona*. Evidentment, som molt lluny del Maragall que es permetia qüestionar l'existència de l'ànima i que presumia d'una religió trinitària alternativa al cristianisme. La religió de les «Notes autobiogràfiques» i de l'epistolari amb els amics de joventut ha desaparegut. Amb tot, Maragall no arriba mai a convertir-se en un mer apologeta catòlic, i en els seus posicionaments hi ha sovint un to anticonvencional i antiburgès. Ho mostra molt clarament un solt anònim aparegut al *Diario de Barcelona* i titulat «Las representaciones de Madame Judich en Cuaresma».⁶⁵⁹ És l'únic solt anònim de l'autoria del qual Maragall es va encarregar de deixar clara constància en un manuscrit en què tenia registrats els seus articles al *Diario de Barcelona*.⁶⁶⁰ El pretext de la nota és aparentment d'un ranci catolicisme: criticar l'obertura dels teatres per Quaresma, època a més en la qual es representen els espectacles «más verdecillos del año»,⁶⁶¹ i fustigar els qui, en lloc de quedar-se a casa fent penitència, assisteixen a aquestes representacions. Però el vertader tema de l'article és un duríssim al·legat contra els burgesos que condemnen els treballadors a una

⁶⁵⁷ II, 411b.

⁶⁵⁸ II, 412a.

⁶⁵⁹ «Las representaciones de Madame Judich en Cuaresma», *Diario de Barcelona* (22-2-1893) (II, 345).

⁶⁶⁰ «Lista de artículos en el Diario de Barcelona (1892-1903)» (AM mrgll-Mss. 8-13-1).

⁶⁶¹ II, 345a.

vida de penitència durant tot l'any quan ells mateixos són incapaços de sacrificar-se durant un sol mes:⁶⁶²

Esto nada tendría de particular si muchos de los que con fruición (ahora de buen tono), han asistido a tales espectáculos, no fueran después por ahí predicando paciencia y resignación cristiana a los que sufren y carecen de todo, a aquéllos para quienes todo el año es forzosa y durísima Cuaresma. Estos infelices podrán preguntar severamente a aquellos afortunados en nombre de qué fe religiosa les exhortan; podrán preguntarles qué significación tiene todos esos patronatos, asociaciones, instituciones que se titulan cristianas y que ellos, los dichosos, han fundado en nombre de un Dios a quien no saben sacrificar siquiera por un mes cuatro carcajadas más o menos insanas; tal debe ser la fe y el amor que le tienen; podrán exigirles que, dejando a un lado toda hipocresía, o arranquen la cruz del frontispicio de sus instituciones, o les digan claramente: «Nosotros, que nos encontramos muy bien en este mundo, no sentimos la necesidad de creer y de esperar en otro; pero vosotros creed y esperad, sobre todo esperad: porque si no creáis, si no esperábais, os podrían dar tentaciones de acabar con nuestros deleites sacrosantos.»⁶⁶³

Maragall, doncs, no sols denuncia la hipocresia dels burgesos, sinó que critica inequívocament la utilització de l'esperança en un més enllà per mantenir dominades les classes subalternes. No cal dir que és exactament la mateixa crítica formulada per Karl Marx a la religió en titllar-la d'«opi del poble»: ⁶⁶⁴ denunciar la «paciencia y resignación cristiana» que predica la burgesia a aquells que «sufren y carecen de todo» ens situa en el mateix terreny de la crítica de Marx a una religió entesa com a opi, il·lusió i sospir de la criatura oprimida.

«Quaresma» és també el títol d'un conjunt de sis textos poètics d'aquells anys, la singularitat dels quals és que la Quaresma constitueix més un pretext que un tema. És cert que al començament s'al·ludeix al Dimecres de Cendra com a «cendrós»,⁶⁶⁵ que es menciona la proximitat de la Pasqua («tremolors de pròxima alegria»),⁶⁶⁶ que es caracteritza el Dijous Sant... Però aquests temes són més al·ludits que pròpiament tractats: el que interessa

⁶⁶² Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 52, defineix el text com «una denúncia directa i sense pal·liatius de l'actitud religiosa hipòcrita dels rics».

⁶⁶³ II, 345b.

⁶⁶⁴ La coneguda crítica de Marx a la religió s'expressa en aquests termes: «La miseria religiosa es, por una parte, la expresión de la miseria real y, por otra, la protesta contra la miseria real. La religión es el suspiro de la criatura agobiada, el estado alma de un mundo desalmado, porque es el espíritu de los estados de alma carentes de espíritu. La religión es el opio del pueblo. Sobreponerse a la religión como la dicha ilusoria del pueblo es exigir para éste una dicha real. El pugnar por acabar con las ilusiones acerca de una situación, significa pedir que se acabe con una situación que necesita de ilusiones. La crítica de la religión es, por tanto, en germen, la crítica de este valle de lágrimas que la religión rodea de un halo de santidad.» Carlos MARX, «En torno a la crítica de la filosofía del derecho de Hegel», dins *Escritos de juventud*, Fondo de Cultura Económica, México, 1982, p. 491-492.

⁶⁶⁵ «Quaresma», v. 5, dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 172).

Maragall és pintar de forma impressionista un temps primaveral, d'alts i baixos atmosfèrics, en què la proximitat del bon temps dóna lloc a l'optimisme. Hi ha, doncs, un tractament força laic d'un tema aparentment religiós: no li interessa fer cap reflexió bíblica o teològica sobre la Quaresma, sinó mostrar únicament el punt de vista del cristià més o menys convencional que observa el transcurs d'un temps litúrgic. Gairebé es pot dir el mateix de les dues sèries que acompanyen «Quaresma» al volum *Poesies* de 1895: «Corpus» i «Nadal». A «Corpus» el poeta es fixa en la part més anecdòtica, exterior i folklòrica de la festa. A «Nadal», on de nou l'objecte d'interès se centra en la festa viscuda des del present, l'autor es permet, a diferència del que succeïa a «Quaresma» i «Corpus», alguna al·lusió a la realitat bíblica que la festa recrea. No podem dir, però, que es tracti d'un canvi substancial en l'enfocament dels altres poemes: les referències a la Mare de Déu, al Nen Jesús, als pastors i als Mags responen més a la necessitat d'evocar les figures del pessebre que a la de glossar els protagonistes dels episodis de la infantesa de Jesús.

A inicis de 1894 Maragall es fa ressò, en l'article «La crisis italiana», de les pèssimes condicions en què es trobaven els pagesos sicilians i de la lluita en forma de *fasci* que estaven duent a terme. En la seva explicació Maragall té en compte el paper *consolador* exercit per la religió i que condueix el poble a la resignació: «Cuando en tales condiciones [les dels pagesos sicilians] la masa popular tiene una fe religiosa que consuele o la predisponga a la resignación y hasta al martirio [...] la plebe entonces se siente irresistiblemente esclava y se complace en besar la misma mano que la azota.»⁶⁶⁷

És molt curiós, també, un article de 1894 sobre «El peligro socialista», on recull l'argumentació contra el socialisme cristià del professor de la Universitat Catòlica de París Claude Jannet. Maragall ofereix al final de l'article les seves discrepàncies amb Jannet:

Ataca [Jannet] quizás con demasiada dureza al socialismo cristiano; porque, si bien es cierto que el socialismo en sus aspiraciones materialistas resulta anticristiano, no lo es menos que su idea generadora de protección al débil, de hermandad universal y de levantamiento de los humildes, puede muy bien buscar su filiación, más o menos torcida, en el Evangelio.

Y al fin y al cabo la solución de los socialistas cristianos y la solución de M. Jannet sólo difieren en una modalidad: aquéllos quieren llevar la Iglesia a la evolución, amoldando a ésta lo que aquélla no tenga de inquebrantable, y no les faltan tradiciones que invocar. Jannet quiere hacer reingresar las masas de arriba y las de abajo, agitadas y destruidas, bajo las inmóviles bóvedas de la Iglesia.

¿Cuál de estas soluciones es la más deseable? ¿Cuál tiene más probabilidades de éxito? ¿Lograrán una ni otra contener y acallar al anarquismo, rugiente bajo el sol meridional y

⁶⁶⁶ «Quaresma», v. 9, dins *Poesies* (*ibidem.*).

⁶⁶⁷ «La crisis italiana», *Diario de Barcelona* (27-I-1894) (II, 416b).

fundamentalment pagano? Estas preguntas, estos problemas, no se contestan ni resuelven con artículos ni con libros; es más: en absoluto no se resuelven nunca; son perennes e insolubles como el misterio humano.⁶⁶⁸

Evidentment, aquesta citació no ens permet veure en Maragall un precursor de la militància cristiana entre les files socialistes. Però no es pot deixar de notar el fet que es desmarqui de la crítica formulada contra el socialisme cristià i que apunti, fins i tot, a les connexions existents entre els ideals socialistes i els que es deriven de l'evangeli. Uns dos anys més tard, però, atacarà durament els «mal llamados socialistas cristianos y demás píos demócratas».⁶⁶⁹

De 1894 és també el primer article de Maragall autènticament literari: «En las alturas». És exactament el que fa quaranta dels publicats, amb signatura, al *Diario de Barcelona*. L'article és la narració de l'excursió realitzada en companyia de Josep Soler i Miquel, Cèsar August Torras i un altre guia, els dies 22 i 23 d'agost⁶⁷⁰ (l'article es publica el 12 de setembre). Aquella experiència de real comunió amb la naturalesa i el paisatge —«una de las impresions mes grossas de Naturalesa qu'he tingut en ma vida»⁶⁷¹— tingué un altre gran fruit literari immediat —els «Goigs a la Verge de Núria»—, i se'n poden trobar ecos en peces tan tardanes com l'«Elogi de la poesia».

El motiu de l'excursió l'exposa Maragall des del començament: «Íbamos a ver el nacimiento del río Ter como quien va a una fiesta.» Amb el recurs a la fal·làcia patètica, el riu Ter

⁶⁶⁸ «El peligro socialista», *Diario de Barcelona* (13-I-1894) (II, 414b-415a).

⁶⁶⁹ «Contra el socialismo», *Diario de Barcelona* (10/17-XII-1895) (II, 475a). En la carta a Josep Pijoan del 3 de març de 1904 (BLASCO, *Josep Pijoan i Joan Maragall*, p. 263), diu: «Aquets mateixos dias llegia en una revista un treball de Novicov equiparant el socialisme an el cristianisme, al meu entendre disbaratadament. Equiparava Karl Marx a sant Paul, el cel promès als cristians, al cel... econòmic promès als socialistas en la terra! Y llavors jo pensava en la “creència simple” que vostè veyia en el fons de la obra benedictina, y pensava que efectivament el socialisme era un cristianisme... sense Cristo Fill de Déu.»

⁶⁷⁰ Dies abans de l'excursió en parla en una carta a Antoni Roura del 16 d'agost de 1894 (I, 1115b): «En Pep Soler me va prometre que em vindria a trobar aquí a St. Joan per a fer una llarga excursió pel Pirineu cap a Ull-de-Ter i altres punts dormint per les muntanyes i menjant fred; prò no acaba mai de venir ni m'escriu. Entretant faig llargues caminades per aquestes muntanyes amb l'Ubaldo i el meu nebot Pepet.» Maragall s'enorgullia de l'article que va fer de l'excursió, com ho mostra la carta a Josep M. Lloret de setembre-octubre de 1894 (AM mrgll-Mss. 5-22c-29) (Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 160): «es un artículo muy bonito y está maravillosamente escrito». Josep Pijoan, a «Les obres completes den Joan Maragall», *La Veu de Catalunya* (28-VII-1912) (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 541), deia: «resulta molt més interessant, aquell article en que en Maragall descriu una anada al Pirineu: es una excursió la més vulgar del món, de les que cada any s'organisen a Camprodón o a Ribes, contractant pacíficament els matxos, per anar a Nuria y al naixement del Ter. Però'ls tres o quatre companys eren aquells quatre joves de qui parlo, ab la taleyia de la poesia; en Maragall sovint m'havia explicat les mit extremituts, quasi l'epilèptich goig, que an en Soler y Miquel, home del plà y de la ciutat, li van causar les grans muntanyes. En cambi, ell que semblava apagat, anava rebent d'aquelles visions la llevar d'algunes de les pirinenques y dels goigs de la Verge de Nuria.»

⁶⁷¹ Carta a Antoni Roura del 13 de setembre de 1894 (AM mrgll-Mss. 6-56-8 bis).

esdevé un organisme viu —un nen, concretament— que experimenta sensacions i mostra estats d'ànim interiors:

nos despedimos de todo poblado y de toda suavidad de la Naturaleza para internarnos en los sombríos y riscosos *estrets de Morens*. En ellos la vegetación va haciéndose más escasa y más áspera, va acercándose el reino de la roca viva y del agua. Entre aquellos inmensos muros que empequeñecen al hombre hasta lo increíble y en cuyas lejanas alturas divísanse las terribles *cingleres* sólo frecuentadas por las gamuzas, corre en el fondo con paso incierto todavía, tropezando y cayendo y resbalando en su lecho de peñas informes y de redondeadas rocas el niño Ter, que ora parece llorar, ora que ríe y canta abandonado en aquellas tremendas soledades dignas de la infancia de un héroe. Allí no sabe aun el naciente río lo que es lodo; ni una gota filtra o pierde de sus aguas, tras cuya inocente transparencia no se disimula ni la más leve guiija. Su corriente es como finísimo velo de aire líquido que para mayor gala se eriza a trechos en blancas espumas. Y entretanto va formándose y creciendo con el tributo de deslumbradoras cascadas que bajan apresuradamente de las remotas y solitarias alturas, o con el más humilde y quieto de misteriosas fuentes que nacen en sus mismos bordes y se abandonan calladas a él en el mismo momento de nacer.⁶⁷²

El riu és un nen innocent, transparent, enmig d'una naturalesa immensa que empetiteix l'home. Els caminants continuen l'excursió «azotados por el terrible viento [...] atronador, irresistible, asfixiante, despreciador de las fuerzas y de los sentidos de los hombres».⁶⁷³ La naturalesa, com no podria ser altrament, fa presentir la presència de Déu: «Pusimos pie a tierra y echamos a andar por aquellas altas soledades como poseídos de un encanto. A uno y otro lado de la augusta *carena*, valles que hacen sentir lo Eterno.»⁶⁷⁴ Finalment, els excursionistes arriben al terme de la seva excursió: el «lóbrego valle de Nuria».⁶⁷⁵

L'article és, doncs, la narració del viatge d'anada al santuari, i acaba amb l'arribada al destí. Els «Goigs a la Verge de Núria» són, en canvi, més complets:⁶⁷⁶ presenten el viatge d'anada —que ja no és una excursió, sinó un pelegrinatge, és a dir, un desplaçament que obeeix a una motivació religiosa—, l'experiència espiritual que té lloc davant la imatge mariana, i el viatge de tornada, emmarcats per dues estrofes de caracterització del paisatge i invocació de la Verge. Les paraules que el devot adreça a la Mare de Déu quan es troba en el seu santuari són reveladores d'una experiència religiosa ben genuïna:

⁶⁷² «En las alturas», *Diario de Barcelona* (12-IX-1894) (II, 255b).

⁶⁷³ II, 256a.

⁶⁷⁴ II, 256b.

⁶⁷⁵ II, 257a.

⁶⁷⁶ Reprenc algunes de les idees desenvolupades a Ignasi MORETA, «Joan Maragall i els goigs», dins *Estudis sobre els goigs*, edició a cura d'Ignasi Moreta, Mediterrània, Barcelona, 2002, p. 180-202.

Aquí ens teniu, verge tosca,
vagament cercant redós
en el clos misteriós
de vostra capella fosca.

Cau la nit pertot arreu...
nostre cor torna's salteri
pressentint el sant misteri
tremolós de vostra veu.

Per què ens mireu, verge santa,
amb aquests ulls tan oberts?
Doneu-nos l'esgarrifança
dels vells miracles complerts!

Castigueu nostre sentit
amb tant d'oblidades febres!
Deu ànima a les tenebres!
Deu-nos la fe de la Nit!...⁶⁷⁷

El devot adopta davant la imatge sagrada una actitud receptiva («Aquí ens teniu»): tot ell es torna pregària («nostre cor torna's salteri») i sent la veu («pressentint el sant misteri | tremolós de vostra veu») i la mirada («Per què ens mireu, verge santa, | amb aquests ulls tan oberts?») de la Mare de Déu. Hi ha experiència religiosa perquè la relació amb el sagrat consisteix, per part de l'home, més en el silenci que en la paraula, i, per part del sagrat, més en el pressentiment i la mirada que en el missatge clar i inequívoc. A més a més, després del moment de contemplació de la imatge el devot queda transformat, com ho prova el fet que la narració del viatge de tornada no tingui res a veure amb la del viatge d'anada: on a l'anada hi havia foscúria, a la tornada hi ha sol; on les ciutats avançaven incertes, ara prenen el vol; on hi havia «serres desertes», ara hi ha «serres encantades»; on hi havia simplement rius nascuts on només hi ha pastors i ramats, ara hi ha cascades que canten reiteradament, trenant i destrenant; on només hi havia una «eterna cantúria | del vent i les tempestats», ara hi ha una remor que eixorda; on hi havia cims celestials, muntanyes nues i congestes crues, ara hi ha «goles solitàries | plenes d'abims i frescor». L'experiència espiritual davant la imatge ha transformat el pelegrí.

És força il·lustratiu el fet que el poema reculli algunes de les característiques pròpies del gènere religiós dels goigs, però sense ser pròpiament uns goigs. Els goigs van ser recuperats

⁶⁷⁷ «Goigs a la Verge de Núria», v. 32-47, dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 164).

durant la Renaixença: a més d'aplegar-los i estudiar-los —tasca a què es consagraren un Marià Aguiló, un Milà i Fontanals, etc.—, diversos poetes cultes feren un esforç per continuar la tradició escrivint goigs per posar en boca del poble; l'exemple més clar és el de Verdaguer, que n'escrigué nou.⁶⁷⁸ Significativament, Maragall no s'adhereix a aquest esforç, de manera que, en contrast amb el gran nombre de poesies civils compostes per encàrrec, l'aportació de Maragall al conreu de la literatura devocional serà nul: Maragall no va escriure pràcticament cap poema devocional destinat a ser musicat i cantat pel poble en un marc litúrgic —només en una ocasió es va veure involucrat en un himne montserratí, finalment frustrat.⁶⁷⁹ L'únic cop que escriu un poema amb el títol de *goigs* ho fa manllevant alguns trets formals del gènere, però estafent-los completament al servei de la narració d'una experiència espiritual personal que, malgrat l'ús del plural —«les ciutats»—, no és possible transformar en peça cultural. I això, a desgrat de l'entusiasme de Maragall per la poesia popular, palesat en la correspondència amb Pijoan, en l'«Elogi de la paraula», en el pròleg a les *Cançons del pandero* aplegades pel folklorista Valeri Serra i Boldú, i en tants altres textos. Maragall és incapaç d'escriure un cant assumible per la comunitat eclesial: en el camp civil està disposat a abandonar el terreny de la subjectivitat per cantar a banderes i expressar anhels patriòtics col·lectius, però en el camp religiós es resisteix a fer una operació semblant. ¿No se sent prou Església com per fer-ho? ¿O tal vegada la institució eclesial no s'atreví mai a demanar-li cap peça al servei del culte? En el més semblant a uns goigs que escrigué acaba demanant «ànima a les tenebres» i «la fe de la Nit», en uns versos molt més emparentats amb els místics Joan de la Creu i Luis Rosales⁶⁸⁰ que amb la poesia devocional.

El primer article signat que té la religió per tema és «Un sermón del obispo de Vich», de gener de 1895.⁶⁸¹ Maragall es fa ressò d'un sermó de Josep Morgades en un congrés catòlic

⁶⁷⁸ He tractat aquest tema a «Els goigs de Verdaguer: edicions i estudis», *Anuari Verdaguer 2002*, [núm. 11] (novembre de 2003), p. 569-576.

⁶⁷⁹ El músic Manuel Giró i Ribé (1848-1916) va proposar a Maragall, cap al 1894, escriure la lletra d'un himne a la Mare de Déu de Montserrat; l'encàrrec no provenia, doncs, de la jerarquia eclesiàstica, sinó del músic interessat a musicar el text. Maragall complí l'encàrrec a contracor, i en jutjava molt severament el resultat —«Sense modestia: son versos d'encàrrech y res mes.»— en la carta a Jaume Collell del 26 de setembre de 1894 (Joan REQUESENS, «Dues visions poètiques? L'epistolari entre Jaume Collell i Joan Maragall», *Miscel·lània Germà Colón/3*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXX), Barcelona, 1995, p. 158). El poema, que no es troba a les obres completes, el podem llegir en l'esmentada carta (*ibid.*, p. 157-158); el judici de l'autor sembla molt encertat.

⁶⁸⁰ Rosales és l'autor dels coneguts versos «De noche iremos, de noche, | sin luna iremos, sin luna, | que para encontrar la fuente | sólo la sed nos alumbr.»

⁶⁸¹ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 59-60, assenyala que «el tema religiós no és tractat directament fins ara (any 1895) en els escrits que diríem procedents del Seny —per entendre'ns—; en canvi, entre els poquíssims poemes d'aquest any —o sigui, entre els escrits procedents de la sensibilitat espiritual, directa, íntima, desconnectada de tota supervisió intel·lectual—, hi ha aquestes significatives manifestacions de la participació en la transcendència religiosa a través del sentiment col·lectiu de la seva ciutat.» Es refereix als poemes sobre festes religioses de *Poesies* (1895). També a *ibid.*, p. 65, s'assenyala que l'escrit «Un sermón del obispo de Vich» és «potser el primer on opina directament sobre temes religiosos. Però és evident, pel que hi diu, que no és la primera vegada que el preocupen.»

celebrat a Tarragona. L'articulista veu dues parts en el sermó del bisbe: la primera és una exhortació a la pregària, «sublime compenetración de lo sensible con lo suprasensible, último lejanísimo horizonte de la inteligencia humana»;⁶⁸² la segona és una crida a la unió dels catòlics perquè puguin influir en les malaltes societats descristianitzades. A la primera part, doncs, es parla de la *unitat* entre l'home i Déu; a la segona, de la *unió* dels catòlics per influir en la societat. Maragall considera molt marcades i desconnectades aquestes dues parts: són «dos almas» amb «dualidad de estilos». ⁶⁸³ I no s'està d'optar clarament per un dels estils: «a nosotros [...] lo que nos ha penetrado más hondo ha sido la primera parte, la unidad, ahora como perturbada y buscando nuevo centro, del hombre con Dios.»⁶⁸⁴ I és que «lo que no fuese obra de dentro afuera, obra de gracia, había de quedar en exterioridades y mecanismos y resultados superficiales». ⁶⁸⁵ La discrepància amb Morgades és gairebé explícita: «cada vez que en esta segunda parte hemos encontrado de relieve este pensamiento que corre por toda ella: “¡A la unidad por la unión!””, háse levantado en nosotros la impresión de la primera, como voz que imperiosa y exclusiva reclamaba: “¡A la unión, por la unidad!”». ⁶⁸⁶ Maragall, aparentant submissió al prelat, rebutja la idea d'una Església que ha de reconquerir llocs de poder i d'influència en la societat del seu temps, i apel·la sobretot a l'espiritualitat dels cristians: es tracta, en definitiva, d'optar per la mística enfront de l'apologètica i la polèmica amb el segle. Un clar distanciament, doncs, de la jerarquia eclesiàstica.

Cap als anys 1895-96 la qüestió romana adquirí nova actualitat:⁶⁸⁷ hi van contribuir un article al *Daily Telegraph*, una pastoral de Morgades, i un llibre del marquès d'Olivart⁶⁸⁸ definit recentment com un «fervent al·legat en defensa del Pontificat». ⁶⁸⁹ Maragall ressenyà l'obra d'Olivart adoptant una posició força moderada, tot i que més aviat partidària dels interessos del papa: segons l'articulista, la qüestió de Roma s'explica perquè, d'una banda, en els Estats Pontificis no hi havia una fe catòlica prou viva i sincera com per defensar-se, i a més cap nació catòlica no volgué emprendre una croada —«tampoco estamos en los siglos

⁶⁸² «Un sermón del obispo de Vich», *Diario de Barcelona* (11-I-1895) (II, 454b).

⁶⁸³ II, 455a.

⁶⁸⁴ II, 455b.

⁶⁸⁵ II, 456a.

⁶⁸⁶ II, 455b-456a.

⁶⁸⁷ Joan REQUESENS, «Fe i pensament en el Romanticisme català», dins Joan REQUESENS (ed.), *Romanticisme, cultura i religió a Catalunya*, Cruïlla, Barcelona, 1997, p. 25.

⁶⁸⁸ Es troba a la biblioteca de Maragall: [Ramon Maria DE DALMAU Y DE OLIVART], MARQUÉS DE OLIVART, *Del aspecto internacional de la Cuestión Romana*, 4 vols., Fernando Fe i Librería Barcelonesa, Madrid i Barcelona, 1893-1895 (AM 1-4-36, 1-4-37, 1-4-38, 1-4-39, sense marques de lectura). En el primer volum hi ha una dedicatòria de l'autor al marquès de Brusi: «A Don Jose Mª Brusi. En testimonio de afecto y gratitud al Diario de Barcelona y a la Imprenta Barcelonesa. El Autor. Barcelona 7 Febrero 1895.» L'obra comptava amb aprovació eclesiàstica.

⁶⁸⁹ *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, vol. II, Generalitat de Catalunya i Editorial Claret, Barcelona, 2000, p. 3b, s. v. «Dalmau i d'Olivart, Ramon de». Article signat per C[arme] T[orres] G[raell].

de las cruzadas», reconeix Maragall—,⁶⁹⁰ i al mateix temps perquè els governs, fins i tot l'italià, «tuvieron como un inexplicable sentimiento de que poner la mano en Roma era cometer una grandísima profanación.»⁶⁹¹ Maragall no es resigna a la unificació italiana perquè «acostumbrados todos a asociar sólo grandezas al sonido de este nombre, a la magia de estas letras: ROMA, nuestra imaginación, nuestro sentimiento se rebelan a separar de ellas toda evocación de algo que sea muy grande, que tenga un cierto sentido universal.»⁶⁹²

Cap a l'abril de 1895 Maragall publica el seu llibre *Poesies*, estructurat en tres parts entre un pròleg (l'«Oda infinita») i un epíleg («Excelsior»): «Claror», «Pirinenques» i «Tríptic de l'any». Hem fet referència ja a totes les parts d'aquest volum excepte a l'epíleg, constituït pel poema «Excelsior». És una peça d'un gran interès i que demostra que la reconciliació amb la societat culminada amb l'ingrés al *Diario de Barcelona* i el casament amb Clara Noble no implicava, però, una renúncia completa als ideals de la joventut. El poema utilitza la imatge de l'home navegant cridat a anar sempre més enllà, oblidant els lligams amb la terra ferma. L'estrofa final ho sintetitza:

Fora terra, fora platja,
oblidat de tot regrés
no s'acaba el teu viatge,
no s'acabarà mai més.⁶⁹³

Es tracta de la breu reaparició d'un Romanticisme juvenil que semblava ja superat. L'any 1900, a *Visions & cants*, publicarà «L'esposa parla», en què rectificarà aquest impuls de no retornar mai a port:

—Mes tu ets la guiadora, tu la forta,
perquè enmig de la calma o la maror
saps que la nau del pensament que em porta
sempre retorna al port del teu amor.—⁶⁹⁴

És en virtut de l'amor per l'esposa que Maragall estarà disposat a abandonar els ideals romàntics simbolitzats pel viatge inacabable sense arrels, sense passat i sense retorn.

⁶⁹⁰ «La cuestión de Roma», *Diario de Barcelona* (1-III-1895) (II, 465b).

⁶⁹¹ II, 464b.

⁶⁹² II, 465a.

⁶⁹³ «Excelsior», v. 17-20, dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 194).

⁶⁹⁴ «L'esposa parla», v. 14-17 (Joan MARAGALL, *Visions & cants*, edició a cura d'Ignasi Moreta, Hermes, Barcelona, 2003, p. 99).

2.4 Darwinisme social

Bona part dels articles publicats aquests anys insisteixen en la «refrescadora vuelta a las grandes sinceridades de la barbarie»⁶⁹⁵ i en l'exaltació dels forts que apareixien en els seus textos més influïts per Nietzsche i Carlyle, o en la ressenya de l'obra de Henry George *Progrés i misèria*. Una mostra d'aquesta insistència la trobem a «Militares y paisanos», un article del mes de març de 1895 en què comenta el fet que uns militars s'hagin pres la justícia de la seva mà i hagin atacat les redaccions de diaris que havien «ofès» els sentiments militars. Després de manejar alguns tòpics sobre les arbitrietats dels militars, Maragall llança la seva brutal apologia de l'imperi de la força:

todo esto indigna y aflige principalmente por el contraste entre el alarde de fuerza material y moral del ejército, y la debilidad, el aflojamiento, la falta de solidaridad de todo lo demás. ¿Qué clase, qué corporación, qué individuo no ha sentido en cien ocasiones impulsos de saltar por encima de las vaguedades legales y tomarse la justicia por su mano haciendo lo que han hecho ahora los oficiales de Madrid? ¿Y por qué no lo hicieron aquellas clases e individuos? No ciertamente por platónico respeto a las leyes, ni por confianza absoluta en los Tribunales de justicia, ni por consideración a los derechos del individuo o de la sociedad. Pongámonos la mano en el pecho: no lo hicieron sencillamente porque no llevaban una espada en el cinto, porque no sentían a su alrededor el apoyo incondicional de una masa, porque no tuvieron valor para hacerlo.

Si todos nos sintiéramos un poco militares, tal vez los procedimientos militares nos escandalizarían menos, porque tendríamos más confianza en nosotros mismos que en vanas fórmulas y abstracciones; y con ello seríamos más realmente hombres...⁶⁹⁶

Maragall critica la delegació de la justícia en un *abstracte* sistema governamental i aposta, provocador, perquè cadascú es prengui la justícia de la seva mà. Per il·luminar aquesta actitud serà bo recollir també el que diu en un article de l'any següent, «La aristocràcia». És un al·legat en favor de l'aristocràcia entesa com el grup que, de forma «natural y espontánea»,⁶⁹⁷ sorgeix en les societats a partir d'aquelles persones que s'han alliberat de preocupacions econòmiques i es poden dedicar al cultiu de l'oci, l'intel·lecte, els plaers, les arts, la filosofia i la política. L'exigència que els fa la posa en boca del polític britànic John Bright (1811-89): «Sólo les exigimos que den los empleos a personas capaces. Nada a la mediocridad, nada al nepotismo. ¡Que gobiernen, pero que tengan talento!»⁶⁹⁸ Maragall no deixa de reconèixer que les aristocràcies estan malaltes: «Es que las aristocracias han sido exclusivistas; que se han convertido en una corporación cerrada, lo cual es contradictorio

⁶⁹⁵ «Las leyes», *Diario de Barcelona* (21-XI-1893) (II, 399b).

⁶⁹⁶ «Militares y paisanos», *Diario de Barcelona* (24-III-1895) (II, 467).

⁶⁹⁷ «La aristocràcia», *Diario de Barcelona* (3-VI-1896), (II, 484a).

⁶⁹⁸ II, 484b.

con su interna naturaleza, que consiste en ser el receptáculo de toda *selección* que en las sociedades se va realizando constantemente.»⁶⁹⁹ Si abans he citat l'expressió «natural y espontánea», ara he subratllat el terme *selección*, que ens pot ajudar a llegir la citació següent del mateix article:

Las grandes familias de un país son como poderosas columnas que lo sustentan. Los gobiernos no se atreven a atropellar el derecho, si lo defienden los grandes que están a la vista de todo el mundo; porque atropellar a éstos es mucho más difícil que hacerlo con un cualquiera de la turba democrática, por cargado de razón que esté. Cuando no hay aristocracia, la sociedad es un ente amorfo sin osamenta ni organización. Una sociedad sin aristocracia, como un animal sin cerebro, siempre estará en los *últimos peldaños de la escala de los seres*: su vida no puede ser ni muy brillante ni muy larga.⁷⁰⁰

Aquest cop, el meu subratllat assenyala aquests *últimos peldaños de la escala de los seres*. La següent citació, en què només el primer subratllat és meu, ofereix les conseqüències polítiques del seu raonament:

¿cómo dudar de que la aristocracia es el órgano político por excelencia, el *gobierno natural de los estados fuertes* y de los pueblos que significan algo, no sólo en el presente sino también para el porvenir?

Sólo en los estados decadentes, en las civilizaciones que se están muriendo de viejas, cunde y se sostiene lo de la divinización y gobierno de las *masas*. Que no es tal gobierno de las masas, por supuesto, sino el de unos cuantos aventureros charlatanes que las embaucan y explotan.⁷⁰¹

Recopilem els successius subratllats: *natural y espontánea*, *selección*, *últimos peldaños de la escala de los seres* i *gobierno natural de los estados fuertes*. ¿Què hi ha al darrere d'expressions com aquestes? És evident que Darwin i, sobretot, la mala lectura de Darwin que hom coneix com a *darwinisme social*, una aplicació fraudulenta al camp de les societats humanes dels principis evolucionistes descrits per Darwin en el camp de la biologia. Parlo d'aplicació *fraudulenta* perquè constitueix una traïció a Darwin, que va reflexionar sobre les relacions entre la selecció natural i les societats humanes en un sentit absolutament invers a com ho fa el darwinisme social: per Darwin, en les societats humanes la selecció natural afavoreix precisament la civilització, que s'oposa a la selecció natural: en lloc de l'eliminació dels menys aptes, de l'extinció dels febles, de l'acceptació de les conseqüències destructives de la naturalesa, la civilització genera protecció, deure d'assistència, compensació i reequilibri en

⁶⁹⁹ II, 484b.

⁷⁰⁰ II, 485a.

⁷⁰¹ II, 485b-486a.

favor dels menys adaptats.⁷⁰² És, precisament, el contrari del que sosté el darwinisme social, que coexisteix i, fins i tot, antecedeix el mateix Darwin —encara que, òbviament, el terme és posterior, concretament de 1880—,⁷⁰³ com ho prova la coneguda influència de Malthus sobre Darwin i, més clarament encara, el cas d'Spencer, on «la influencia fue mayor de Spencer a Darwin que al contrario».⁷⁰⁴ S'ha assenyalat també que en el darwinisme social és «la ideología la que se proyecta afanosamente sobre la teoría científica, en solicitud de buenos agarraderos gnoseológicos».⁷⁰⁵ El darwinisme social constitueix, doncs, una instrumentalització ideològica que intenta fonamentar en Darwin la legitimació de la posició social de la burgesia sobre el proletariat i l'acció colonitzadora de les metròpolis sobre els pobles africans. El darwinisme social és present, curiosament, entre les dretes i les esquerres:

Cette instrumentalisation idéologique de la théorie darwinienne présente, en Espagne comme dans d'autres pays, diverses orientations: il y aura un darwinisme social de type bourgeois, prisé des penseurs libéraux, et un autre que l'on peut considérer comme étant «de gauche», révélateur de l'influence qu'exerça le darwinisme sur la pensée socialiste, aussi bien marxiste qu'anarchiste. Un bon représentant du premier est P. Estasen [...]. À la fin du siècle également, en pleine crise du parlementarisme et du libéralisme démocratique en Espagne, l'idéologie social-darwiniste joua un rôle efficace dans les tentatives faites pour étayer d'allégations scientifiques certaines positions élitistes et «aristocratiques», et pour justifier d'une manière «naturelle» les contradictions croissantes entre la liberté et l'égalité. Pour juger, à l'opposé, de l'écho du darwinisme social dans la pensée socialiste, il suffit de lire les catalogues éditoriaux ou la presse du mouvement ouvrier.⁷⁰⁶

No hi ha dubte que el darwinisme social de Maragall és el de tipus burgès, que cerca en la naturalesa la justificació de la superioritat dels millors i la crítica al parlamentarisme democràtic i al govern de les masses. Que Maragall citi poc Darwin —només n'he localitzat quatre al·lusions en tota la seva obra—⁷⁰⁷ i que a la seva biblioteca no se'n conservi cap

⁷⁰² Daniel BECQUEMONT, «Darwinisme social», dins *Dictionnaire du darwinisme et de l'évolution*, publié sous la direction de Patrick Tort, vol. I, Presses Universitaires de France, Paris, 1996, p. 1110-1111; Patrick TORT, *Darwin et le darwinisme*, Presses Universitaires de France, Paris, 2005, p. 70-74.

⁷⁰³ BECQUEMONT, «Darwinisme social», dins *Dictionnaire du darwinisme et de l'évolution*, p. 1108.

⁷⁰⁴ Rosaura RUIZ G. i Francisco J. AYALA, «El núcleo duro del darwinismo», dins Thomas F. GLICK, Rosaura RUIZ i Miquel Àngel PUIG-SAMPER (Editores), *El Darwinismo en España e Iberoamérica*, Universidad Nacional Autónoma de México, Consejo Superior de Investigaciones Científicas y Ediciones Doce Calles, Madrid, 1999, p. 301.

⁷⁰⁵ Diego NÚÑEZ, *El darwinismo en España*, Castalia, Madrid, 1969, p. 49.

⁷⁰⁶ Diego NÚÑEZ, «Darwinisme espagnol», dins *Dictionnaire du darwinisme et de l'évolution*, publié sous la direction de Patrick Tort, vol. I, Presses Universitaires de France, Paris, 1996, p. 898.

⁷⁰⁷ Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 83); «Federico Nietzsche» (maig 1893) (II, 136b); «Nietzsche», *L'Avenç*, segona època, any V, núms. 13-14 (15/31-VII-1893), p. 197b; «Economía psicológica», *Diario de Barcelona* (2-I-1902) (II, 627a).

llibre⁷⁰⁸ té poca importància: a més del fet que Maragall neix l'any següent de la publicació de *L'origen de les espècies* (1859), l'important és que la seva vida transcorre precisament quan la instrumentalització política del darwinisme és més evident. Fins al 1868 Darwin pràcticament no és citat en cap publicació espanyola.⁷⁰⁹ La Revolució de Setembre de 1868 va abolir la censura i va introduir noves perspectives científiques a la universitat, la qual cosa va afavorir l'interès pel biòleg anglès. Als anys setanta es produeixen encesos debats entre els partidaris i els detractors del darwinisme, i les dues obres principals de Darwin —*L'origen de les espècies* i *La descendència de l'home*— són traduïdes al castellà. El darwinisme de què fan bandera els sectors progressistes del món intel·lectual i científic espanyol és molt influït per Haeckel, el difusor de Darwin a Alemanya; la lectura que Haeckel fa de Darwin incideix precisament en l'aplicació del model darwinista a les ciències socials, que és el que interessava al positivisme espanyol. Els evolucionistes espanyols, d'altra banda, reben influències del positivisme d'Herbert Spencer i del teleologisme i el vitalisme. El darwinisme espanyol és, doncs, deutor del darwinisme social, més que no pas de Darwin; no en va, on la influència de l'evolucionisme es desenvolupa amb més força és entre els que es dediquen a les ciències socials: un sociòleg evolucionista com Pere Estasén i Cortada (1855-1913) afirma la desigualtat entre les classes en la societat com a correlat de la desigualtat entre les espècies en la naturalesa; la divisió del treball, l'adaptació al medi i la selecció natural formen part, doncs, del seu llenguatge. Estasén parla d'una aristocràcia de la intel·ligència —contraposada a la del diner— formada per aquells sectors selectes de la societat que han demostrat la seva capacitat per ocupar els llocs més elevats de la vida social; opina, a més, que la funció que desenvolupa l'herència en l'evolució natural és exercida pel dret en l'evolució social. Maragall va ressenyar elogiosament el quart volum d'*Instituciones de Derecho Mercantil* d'Estasén al *Diario de Barcelona*, i va remarcar la bondat del mètode

⁷⁰⁸ Tanmateix, l'any 1891 hi havia, a l'Ateneu Barcelonès, una obra de Lamarck, set de Darwin, vuit de Haeckel i onze d' Spencer, com es desprèn d'ATENEO BARCELONÉS, *Catálogo de la biblioteca* (AM 2-5-29). Sobre el paper de l'Ateneu en la difusió i els debats al voltant del darwinisme, vegeu PÉREZ NESPEREIRA, *La secessió catalana*, p. 62-70. Sobre la circulació d'obres de Darwin i del darwinisme social a Catalunya entre 1868 i 1894, vegeu Carola DURAN, «Aproximació bibliogràfica als corrents de pensament del darrer terç del segle XIX», dins *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*, vol. 1, a cura de Rosa Cabré i Josep M. Domingo, Eumo, Vic, 2007, p. 451-507.

⁷⁰⁹ Una bona part de les dades que segueixen procedeixen de Thomas F. GLICK, *Darwin en España*, introducció i traducció de José M. López Piñero, Península, Barcelona, 1982, p. 13-49. El mateix Glick ha resumit la recepció del darwinisme a Catalunya en el pròleg a Charles DARWIN, *L'origen de les espècies*, traducció de Santiago Albertí i Constança Albertí, edició a cura de Joan Senent-Josa i Montserrat Vallmitjana, pròleg de Thomas Glyck [sic], Edicions 62, Barcelona, 1982, p. 15-17. També he tingut en compte Santiago RIERA I TUÈBOLS, «El positivisme científic i la difusió del darwinisme. Les ciències naturals i mèdiques a la Renaixença», dins Pere GABRIEL (director), *Història de la cultura catalana*, vol. V, *Naturalisme, positivisme i catalanisme 1860-1890*, Edicions 62, Barcelona, 1994, p. 115-138, i NÚÑEZ, «Darwinisme espanyol», dins *Dictionnaire du darwinisme et de l'évolution*, p. 896-900. La bibliografia sobre la recepció del darwinisme a Espanya ha estat recollida críticament per Miguel Ángel PUIG-SAMPER, «El darwinismo en la antropología española», dins GLICK, RUIZ i PUIG-SAMPER (Editores), *El Darwinismo en España e Iberoamérica*, p. 153-167 (especialment p. 153-155).

positivista utilitzat.⁷¹⁰ Tret de l'interès d'Estasén per l'evolució i la publicació d'algunes obres de Darwin, a Barcelona el darwinisme fou molt mal rebut, com ho mostren les polèmiques esdevingudes a l'Ateneu Barcelonès l'any 1877 —amb la prohibició d'unes conferències de signe darwinista del mateix Pere Estasén— i a la Universitat de Barcelona el 1895 —amb la campanya del bisbe de Barcelona Jaume Català contra el catedràtic d'Història Natural Odón de Buen, defensor del darwinisme. De fet, a inicis de la dècada dels vuitanta «la polémica en torno al darwinismo había alcanzado en España enormes proporciones»,⁷¹¹ però era un debat superficial: «Era tan fácil para los antidarwinistas criticar la mediocridad de los evolucionistas como para estos últimos denunciar la obcecación y el fanatismo de los católicos.»⁷¹² Dins aquest marc, «el darwinismo formaba parte del bagaje del intelectual positivista, del mismo modo que el antidarwinismo lo era para el intelectual católico.»⁷¹³ A aquesta polarització inicial seguirà un procés de normalització i popularització en què el concepte d'evolució perdrà càrrega polèmica.

Als anys noranta, doncs, el darwinisme ja no desperta passions però segueix sent un tema viu. Maragall és conscient del que hi ha en joc en el debat i, llegeixi o no Darwin directament, probablement sí que llegeix alguns dels seus més destacats difusors —o mistificadors. Un d'ells és Herbert Spencer, que Maragall cita àmpliament —tot i que de segona mà— en un article de maig de 1895 titulat, significativament, «La ley del progreso».⁷¹⁴ Spencer va ser, a finals del segle XIX, un autor molt influent a Europa occidental i als Estats Units, en contrast amb la difusió decreixent de la seva obra durant el segle XX; segons el testimoni de Maragall mateix, Mañé i Flaquer n'era un gran lector,⁷¹⁵ i potser li devia a ell, doncs, la seva lectura. El seu pensament és, segons Patrick Tort, «le système philosophique le plus puissamment représentatif de l'Occident libéral»,⁷¹⁶ i pot ser

⁷¹⁰ «Una obra de derecho mercantil», *Diario de Barcelona* (17-VI-1893) (II, 374a-376a). Maragall posseïa els volums II, III, V, VI, VII i «Apéndice» de Pedro ESTASÉN, *Instituciones de derecho mercantil*, Revista de Legislación, Madrid, 1890-96 (AM 1-2-10, 1-2-11, 1-2-12, 1-2-13, 1-2-14, 1-2-15). Curiosament, no hi ha el volum IV, que és el ressenyat per Maragall. En el III, sobre la coberta hi ha l'anotació «Mañé y Flaquer», possible prova que el llibre hauria estat enviat al director del *Diario de Barcelona* perquè hi fos ressenyat. Del mateix autor es conserva: Pedro ESTASÉN, *Repertorio de la jurisprudencia mercantil española*, Penella y Bosch, Barcelona, 1894 (AM 1-2-29, amb el segell de «REGALO» a la pàgina dels crèdits). Per a una aproximació recent a Estasén, vegeu Xavier FERRÉ I TRILL, «Pere Estasén, la via econòmica del regeneracionisme polític», dins *Estudis sobre el positivisme a Catalunya*, vol. 1, p. 295-351.

⁷¹¹ GLICK, *Darwin en España*, p. 37.

⁷¹² *Ibid.*, p. 47.

⁷¹³ *Ibid.*, p. 47-48.

⁷¹⁴ Maragall no posseïa cap obra d'Spencer. A l'Ateneu Barcelonès n'hi havia, el 1891, un total d'onze volums (deu en francès i un en anglès), segons PÉREZ NESPEREIRA, *La secessió catalana*, p. 207. L'article «La ley del progreso», *Diario de Barcelona* (21-V-1895) (II, 467b-468b), en què recull àmpliament el pensament d'Spencer, està basat en una conferència de Narcís Pla i Deniel, com s'ha assenyalat *supra*, al punt 3.1 de la INTRODUCCIÓ, «Fonts primàries i bibliografia secundària».

⁷¹⁵ *Biografía de D. Joan Mañé y Flaquer*, Ajuntament Constitucional de Barcelona, Barcelona, 1912 (I, 906a). En la biblioteca de Maragall no es conserva cap obra d'Spencer.

⁷¹⁶ Patrick TORT, *Spencer et l'évolutionnisme philosophique*, Presses Universitaires de France, París, 1996, p. 5.

considerat l'iniciador del darwinisme social.⁷¹⁷ A Espanya Spencer tingué una gran influència:

Les ouvrages de Spencer comptaient dans leur ensemble un nombre de traductions et de tirages supérieur à celui des autres évolutionnistes. La philosophie de Spencer enthousiasma ces groupes progressistes non seulement parce qu'elle semblait être la synthèse intellectuelle la plus brillante et celle qui rassemblait le mieux les aspirations de la bourgeoisie de l'époque, mais aussi parce que dans le cas de l'Espagne elle remplissait un fonction supplémentaire: beaucoup de ces libéraux étaient d'anciens krausistes, et ils virent dans la pensée de Spencer un moyen de glisser sans trop de heurts vers un système à l'allure positive. Cette opération de positivisation et d'actualisation philosophiques donna naissance au fameux «krauso-positivisme». En outre, parmi ces mêmes libéraux, abondaient les personnes désireuses de concilier la science et la philosophie modernes avec la religiosité — fût-elle purement «naturelle»—, et le système spencérien leur permettait également de réaliser ce propos.⁷¹⁸

Aquesta conciliació entre les modernes teories socials i la religiositat interessarà molt Maragall. En el seu article sobre Spencer explica que l'autor anglès «hace consistir el progreso en el paso de lo uno a lo vario, de lo simple a lo complejo, de lo homogéneo a lo heterogéneo; paso debido a la imposibilidad de un agregado homogéneo infinito, y a la persistencia de la fuerza en la naturaleza. Pero esta fuerza ¿qué es? ¿cuál es su causa?»⁷¹⁹ A partir d'aquí Maragall transcriu directament paraules d'Spencer:

El hombre no puede alcanzar a definir lo que es la fuerza, y nota que cuanto más piensa en ella, más se va desconcertando. Y así descubre que por dentro y por fuera las cosas son igualmente impenetrables. Todas las investigaciones del sabio, cualquiera que sea el camino por donde las dirija, le conducen a ponerse cara a cara con lo incognoscible, y cada vez lo ve más incognoscible. Sólo el sabio comprende bien que el conocimiento absoluto es imposible. Sólo él conoce que sobre todas las cosas yace impenetrable misterio.⁷²⁰

El resum de les idees d'Spencer coincideix amb la imatge que ha quedat del positivista anglès: la idea del progrés com el camí cap a la complexitat, d'una banda, i el reconeixement del misteri que plana sobre totes les coses, de l'altra, constitueixen, efectivament, el nucli del seu pensament. Aquest reconeixement del misteri, i per tant de la indicibilitat del que existeix, per força havia d'interessar Maragall:

⁷¹⁷ *Ibid.*, p. 14.

⁷¹⁸ NÚÑEZ, «Darwinisme espanyol», dins *Dictionnaire du darwinisme et de l'évolution*, p. 897-898.

⁷¹⁹ «La ley del progreso», *Diario de Barcelona* (21-V-1895) (II, 467b-468a).

⁷²⁰ II, 468a.

Estas palabras [...] nosotros las encontramos sublimes, porque encierran todo el sentido de la vida del hombre en la tierra: presentir, presentir siempre, vislumbrar; no empeñarse en descubrir con la razón, apta sólo para usos más humildes, el gran misterio del ser; sino sumergirse hondamente en lo inconsciente para sentir cada vez más aquel misterio, y comprender que en tales profundidades el conocimiento puramente racional no basta; ésta es la vida.⁷²¹

Maragall posa en relació el positivista Spencer amb el místic Luis de Granada, ja que aquesta «unidad en la variedad» de què parla el primer li fa pensar en la concepció que el segon té de les criatures com a «letras quebradas e iluminadas que declaran bien el primor y sabiduría de su autor».⁷²²

He aquí pues como el positivismo de un sabio de nuestros días viene iluminado por las maravillosas intuiciones de un místico del Renacimiento que, a su manera, da unidad espiritual a la progresiva heterogeneidad de la materia observada por la ciencia.

En esta creciente heterogeneidad material, crecientemente penetrada por aquella unidad espiritual, nos complacemos en presentir algo como la ley del progreso, que entonces podría formularse así: la indefinida espiritualización de la materia.

El progreso así entendido, lejos de pugnar con los llamados progresos materiales, los abraza y comprende; pues por medio de ellos el hombre hace más cosa suya la Naturaleza, se confunde más con ella, la va penetrando de su espíritu y se convierte cada vez más en sentido de la tierra.⁷²³

Aquesta identificació de l'home amb la naturalesa fins a ser «sentido de la tierra» és un nou ressò de Nietzsche, que al pròleg de l'*Així parlà Zarathustra* defineix el superhome com «el sentit de la Terra» (la traducció és de Maragall mateix).⁷²⁴

On la influència del darwinisme social sembla més clara és a «Contra el socialismo», un article de finals de 1895:

El que sienta en su naturaleza individual latir una superioridad cualquiera, ¿se resignará a confundirla con la mecánica aptitud del que machaca piedra, a dejarla absorber en esa

⁷²¹ II, 468 a.

⁷²² II, 468 a.

⁷²³ II, 468. També RUIZ G. i AYALA, «El núcleo duro del darwinismo», dins GLICK, RUIZ i PUIG-SAMPER (Editores), *El Darwinismo en España e Iberoamérica*, p. 301, manifesten que la noció spenceriana de l'«Incognoscible» era «una idea religiosa, pues dicha fuerza podía identificarse con Dios». La definició del progrés com «la indefinida espiritualización de la materia» és, segons Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 68, «quelcom semblant a la concepció de Theillard de Chardin».

⁷²⁴ «Així parlà Zarathustra. Per Frederic Nietzsche. (Troços del prefaci)», traducció de Joan Maragall, *Catalònia*, núm. 18 (15-XI-1898), p. 270 (I, 488a).

abstracció mortalment niveladora i anuladora que és la societat de los socialistes, o a fer-la valer poníendola al servici de totes las inferioridades, convirtiéndose en un vil adulador de las multitudes inconscientes?

Es menester que empecemos a probar de sustraernos a esa especie de hipnotismo de la democracia, que adormeciendo la verdadera fuerza, la originalidad, la fecundante actividad individual, deja el campo libre a la traviesa insignificancia, a la charlatana trivialidad y a la trampa estéril que infesta el aire social desde los Parlamentos abajo. Es menester que todo el que se reconozca superior en algo imponga su individualidad a la multitud llevándose a ésta a remolque, en vez de dejarse arrastrar confundido con ella como hasta ahora. Y no hay duda, este noble y humano anhelo de afirmación de la propia individualidad ha de vencer por sí sola y dominar la vana corriente de las masas en las personas de los que son impotentes para destacarse de ellas. Mande el que ha nacido para mandar y obedezcan los que sólo pueden obedecer, pues así lo quiere la naturaleza de cada uno de ellos.⁷²⁵

El punt de partida és, doncs, la naturalesa i l'individu («El que sienta en su *naturaleza individual* [...]»). Si aquesta «naturaleza individual» és superior, cal respectar aquesta superioritat i supeditar-hi els éssers inferiors. En el mateix article cita, poc després del fragment reproduït, un articulista francès, Bourdeau, segons el qual el poder judicial s'ocupa sempre d'imposar als forts una solidaritat amb «aquellos que la selección natural en el implacable rigor de sus procedimientos habría sacrificado como obstáculos».⁷²⁶ Apareix, doncs, el concepte darwinian de *selecció natural*, però sense tenir en compte l'acció que, segons Darwin, aquesta operava en el pas de la naturalesa a la civilització.

A continuació l'article es refereix a la religió que s'ha de desenvolupar de forma paral·lela a «esta necesaria reacción de las fuerzas individuales»:

la religiosidad es tan natural en el hombre, que sin ella no cabe verdadera integración de un ideal de vida completo. Pero la piedad renaciente ha de ser una piedad sana, la bondad, una bondad libre y robusta, sin apariencias de transacción: que esta piedad y esta bondad sean sólo las que el hombre fuerte puede sentir sinceramente, y no un nuevo tópicos con que la debilidad escéptica de los de arriba fomente la hipocresía y la insolencia de los de abajo.⁷²⁷

Finalment, el text inclou un advertiment: després de distingir entre la solidaritat imposada i estèril i la solidaritat voluntària i lliure («que en nada contradice al individualismo; porque individualismo no es sinónimo de egoísmo, y dentro de él caben la abnegación y el desprendimiento de sí propio»),⁷²⁸ aconsella que aquest despreniment de les individualitats

⁷²⁵ «Contra el socialismo», *Diario de Barcelona* (10/17-XII-1895) (II, 473b-474a).

⁷²⁶ II, 474b.

⁷²⁷ II, 474b.

⁷²⁸ II, 474b.

generoses no es prediqui gaire en les societats democràtiques, ja que altrament les multituds entendrien que tenen uns drets —però cap deure— respecte als superiors. «Ténganselo por dicho», conclou Maragall, «los mal llamados socialistas cristianos y demás píos demócratas, que con sus apocadas contemporizaciones y su política de agua de rosas no hacen sino aguzar los dientes que han de devorarles.»⁷²⁹

Els anys 1896 i 1897 Maragall segueix desenvolupant idees contràries al socialisme i a d'altres propostes socials. Sobre el feminisme, per exemple, és taxatiu:

Nosotros no creemos que educar sea una ciencia; creemos que en las madres debiera ser principalmente un instinto, una intuición, algo que les saliera naturalmente de dentro como congénito con su ser y desarrollado por la educación que a su vez hubieran recibido. Por esto, cuando oímos hablar del *movimiento feminista*, de las *reivindicaciones de la mujer*, y observamos que todo se reduce a querer dar a la mujer una especie de autonomía económica y otra especie de ciudadanía política, nos parece esto un signo de grandísima decadencia social, porque revela una absoluta desorientación respecto a la misión de la mujer en la sociedad.

[...]

Todo el secreto de la educación del hombre está en la educación de la mujer como mujer: no como paria, tal cual la desean los feministas, ni como artículo de placer o de lujo, tal cual la forman las sociedades caducas. Conviene educarla, no para ciudadana; para madre de ciudadanos.⁷³⁰

La idea de fons que justifica tots aquests judicis de Maragall és el respecte a la naturalesa: cal respectar l'instint i la intuïció, allò que a les dones els surt «naturalmente de dentro como congénito con su ser». La crítica al feminisme es basa en la mateixa argumentació utilitzada en la crítica al socialisme: són ideologies que pretenen transformar el desenvolupament *natural* de la societat en funció d'uns models *abstractes*. És evident que en cap moment Maragall no es planteja que allò que sembla natural pugui ser fruit, per exemple, d'una artificial —tot i que multiseular— distribució de rols entre l'home i la dona en el si de societats patriarcals.⁷³¹

⁷²⁹ II, 475 a.

⁷³⁰ «Sobre educación», *Diario de Barcelona* (24/31-XII-1896) (II, 504).

⁷³¹ L'any 1909, Maragall publicarà en anglès un article en què subratllarà la inexistència d'un feminisme hispànic a causa del fet que la dona espanyola es consagra a la família i limita les seves relacions exteriors a la religió: «The spanish woman (Translated from the Spanish)», *The Englishwoman*, volume II (may-july 1909), p. 374-379. Aquest article ha estat comentat recentment per RIBBANS, «Joan Maragall, at the edge of modernity», p. 97-105.

2.5 Religió natural i religió institucionalitzada a *Visions & cants*

És entre 1896 i 1898 quan Maragall escriu la major part dels poemes que posteriorment integraran el recull *Visions & cants*, publicat el 1900. És important tenir en compte l'arquitectura del volum: es tracta d'un llibre en tres parts, titulades «Visions», «Intermezzo» i «Cants». El fet que la primera i la tercera part donin títol al conjunt ha conduït la bibliografia maragalliana a veure en aquestes dues parts el més important del llibre, mentre que l'«Intermezzo» seria «un farciment» per allargar el llibre.⁷³² Crec que és una lectura interessada, ja que l'«Intermezzo» no encaixa amb la idea de *Visions & cants* com un llibre que té per objectiu pràcticament únic contribuir a la creació d'una simbologia i una mitologia al servei del catalanisme.⁷³³ Contràriament a aquesta tesi, crec que l'«Intermezzo» és el vertader nucli del llibre —que inclou catorze dels seus vint-i-set poemes—, ja que hi apareix una reflexió sobre el pas del temps al llarg de l'any, una de les preocupacions fonamentals de Maragall. És a partir d'aquesta reflexió sobre el temps, quotidià i extraquotidià, viscut en el present, que es desplega una reflexió sobre l'eternitat a base d'unes figures del passat historicollegendari —les *visions*—, i una reflexió sobre el desig de viure enfocada cap al futur —els *cants*.⁷³⁴

L'«Intermezzo» és una reflexió sobre el pas del temps —quotidià i extraquotidià— al llarg de l'any. Dels catorze poemes que constitueixen aquesta part, els vuit centrals presenten una ordenació en funció del moment de l'any a què fan referència: «Els reis» al·ludeix, òbviament, al 6 de gener; «Sol, solet...», a la festa de Sant Josep (19 de març); «Dimecres de Cendra. A una noia» se situa al febrer o març, «Lo Diví en el Dijous Sant», al març o abril; «L'aufàbrega» es refereix a la festa de Sant Joan (24 de juny); «A muntanya» i «Després de la tempestat» fan referència a tempestes d'estiu; «La nit de la Puríssima» fa referència, és clar, al 8 de desembre. D'aquests poemes, l'únic que està lleugerament mal col·locat és «Sol, solet...», ja que la festa de Sant Josep que esmenta sempre és posterior al Dimecres de Cendra; la seva ubicació, però, permet situar el poema al costat d'«Els reis», amb el qual comparteix la temàtica infantil. El pas del temps al llarg de l'any és, doncs, un dels fils

⁷³² Joan Lluís MARFANY, «Sobre l'evolució ideològica de Maragall. Una interpretació d'«El comte Arnau»», dins *Aspectes del Modernisme*, Curial, Barcelona, 1975, p. 140.

⁷³³ Qui més ha defensat una lectura de *Visions & cants* com a volum al servei d'una ideologia ha estat Marfany, en molts dels seus textos sobre Maragall; per exemple, a «Maragall, poeta regeneracionista. Lectura de *Visions & Cants*», dins *Aspectes del Modernisme*, p. 99-121. Hi polemítza MORA, *Mite i raó política en Joan Maragall*, p. 14: «[Maragall] estigué molt lluny d'un nacionalisme instrumentalitzable ideològicament. S'ha de matisar molt l'afirmació que el catalanisme es nodrí “durant molts anys d'idees, sentiments i símbols fabricats per Maragall”, car allò que “fabricà” el poeta no era desproveït d'elements que posaven molt en dubte la mateixa trama ideològica de la qual era fet (també “fabricat”) el tipus de catalanisme que començava a ser hegemònic a principis de segle.» Mora hi insisteix a «Poètica i política del desemparament», p. 55-56.

⁷³⁴ Vaig desenvolupar per primer cop aquesta tesi a la introducció de Joan MARAGALL, *Visions & cants*, especialment a les p. 16-30. Cito sempre els poemes de *Visions & cants* per aquesta edició.

conductors d'aquesta secció, cosa que la converteix en la més maragalliana del llibre: l'interès de l'escriptor per les festes religioses, els temps litúrgics, el pas dels mesos i les estacions..., recorre tota la seva obra, tant la poètica com la periodística.

El primer poema d'aquest cicle anyal, «Els reis», el podem llegir com el revers del poema gairebé homònim —«Los reis»— que Maragall havia publicat als 19 anys.⁷³⁵ Recollint la imatge de les tres transformacions de l'esperit de Nietzsche —com l'esperit es transforma en *camell*, posteriorment en *lleó*, i finalment en *nen*—, podríem veure en «Los reis» la denúncia de la credulitat en els reis amb la submissió que implica —atès que el poema remarca com «callar i créurer» és una de les condicions per rebre les joguines—, és a dir, la crítica de l'antiga actitud de *camell* per part del *lleó*. A «Els reis», en canvi, és l'actitud del *nen* el que es posa en primer pla: «Heu sentit avui el cor | matinejador dels nens?»⁷³⁶ L'objectiu ja no és sospitar, desemmascarar, desmitificar, explicar com «se va fonent | la fe en déus que no fan falta»,⁷³⁷ sinó, ben al contrari, privilegiar la mirada infantil.

El gran poema de l'«Intermezzo», «Dimecres de cendra. A una noia», presenta dues actituds en conflicte: el rigor quaresmal fomentat per la predicació dels capellans, enfront del respecte a la finalitat que la naturalesa ha concedit a la humanitat, especialment la que està dotada dels valors de la feminitat, la joventut i la bellesa. La «noia» a qui es dirigeix el poeta encarna aquests tres valors, i la veu lírica del poema li recomana de no escoltar els sacerdots que li demanen que sacrifiqui el seu color rosat a la cendra prescrita per als temps de Quaresma:

Tu no has pas d'haver esment — de la trista paraula
que diu el sacerdot
girant-se de la taula.

Que aquest color rosat — que duus al front i als llavis
no t'ha sigut donat — per cendrosos agravis,

que t'ha sigut donat,
verge de la sang tendra,
per uns altres esblaims — que no són pols ni cendra.⁷³⁸

⁷³⁵ Vegeu *supra*, 1.2, «Primeres temptatives poètiques».

⁷³⁶ «Els reis», v. 9-10 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 88).

⁷³⁷ «Los reis», *Lo Nunci* (11-I-1880) (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 310, nota 1).

⁷³⁸ «Dimecres de Cendra. A una noia», v. 6-13 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 90).

Maragall rebutja de manera taxativa la predicació clerical i proclama que el color rosat de la noia li ha estat donat «per uns altres esblaims — que no són pols ni cendra». Enfront de la contenció ascètica dels sentits trobem, doncs, una clara aposta per una vivència desfermada dels impulsos de la carn.

Una nova contraposició relacionada amb la vida religiosa és la que apareix a «Lo diví en el Dijous Sant»; aquest cop, el debat és entre la vivència del sagrat dins i fora del temple:

Avui he sentit lo Diví
en el camp, en el vent i en les plantes,
i en la majestat — de les pedres santes
que s'alcen en temple — al mig del camí.⁷³⁹

La percepció de la divinitat té lloc en el temple que interromp el camí, però també en els elements naturals —camp, vent i plantes. La naturalesa, però, no sempre és portadora de valors religiosos: a vegades pot ser la inductora d'estats d'embriaguesa, del que el primer Nietzsche anomenaria *dionisiac*. Ho veiem clarament a «L'aufàbrega», potser precisament pel paganisme associat a la festa de Sant Joan:

Aquesta mata olorosa
de la nit de Sant Joan
llença flaire, silenciosa,
entremig de la bravada
de la nit incendiada
per tants focs que es van alçants.⁷⁴⁰

A «La nit de la Puríssima», la relació entre religió i naturalesa torna a manifestar-se de forma eficaç. Aquest cop, l'estelada del cel visible a la nit serveix al poeta per expressar la percepció de l'infinit que li suggereix la festivitat de la Puríssima Concepció.

Fora dels vuit poemes centrals sobre el pas del temps al llarg de l'any, de la resta de peces de l'«Intermezzo» m'interessa destacar-ne dues: «A la Mare de Déu de Montserrat» i «En la mort d'un jove». El primer és un poema fonamental per comprendre la relació de Maragall amb el sagrat manifestat en la naturalesa i en els objectes de culte. El poeta es presenta com un fidel que, després de pregar davant la imatge de la Mare de Déu de Montserrat, s'extasia en recórrer la muntanya:

⁷³⁹ «Lo diví en el Dijous Sant», v. 1-4 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 91).

Surto de cara — a les vostres penyes
i en cada una — veig un ensaig
de vostra imatge...⁷⁴¹

Els elements naturals de la muntanya són un «ensaig», és a dir, una imatge, un esborrany, un reflex, de la imatge de la Mare de Déu. La Mare de Déu és present, per tant, en la imatge artificial custodiada per la comunitat monàstica dins el santuari i en les formes naturals, absolutament capricioses, de la muntanya. A mesura que avança el poema, el devot es va entusiasmant per la vivència del sagrat que li proporciona la naturalesa, fins que al final arriba a lamentar el contacte excessiu amb la imatge custodiada al santuari. Els versos finals foren objecte de força canvis en les diverses edicions del poema. La versió definitiva —la de *Tria* (1909)— té un final inequívoc:

Potser us mirava — massa a la vora,
Mare de Déu de Montserrat.⁷⁴²

El poeta que s'ha extasiat recorrent la muntanya lamenta un acostament excessiu a la imatge. Així, entre la religió circumscrita als límits del temple, d'aquell espai retallat per la mà humana on l'experiència del sagrat és canalitzada per mediacions eclesiàstiques, i la religió lliure de la naturalesa, on l'entusiasme i l'èxtasi es desenvolupen sense entrebancs de cap mena, Maragall es decanta inequívocament per la segona opció. En les versions anteriors aquesta lamentació no apareix nítidament formulada, però és obvi que la muntanya és percebuda com un espai sagrat. A la primera edició del poema se suggereix fins i tot la fugida de Montserrat per gaudir d'altres muntanyes menys espectaculars, amb uns versos que apunten cap a les consideracions de l'article que Maragall dedicarà a Montserrat el 1905.⁷⁴³

Mes quan me giro de cara enfora,
l'esprit me fuig de Montserrat:
veig altres terras menys esquisidas,
veig altres serras ménos seguidas,
que, en l'horitzó allunyat,
de lluny me cridan sota llur cel desemboyrat.⁷⁴⁴

⁷⁴⁰ «L'aufàbrega», v. 1-6 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 92).

⁷⁴¹ «A la Mare de Déu de Montserrat», v. 13-15 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 83).

⁷⁴² «A la Mare de Déu de Montserrat», v. 31-32, dins *Tria* (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 84).

⁷⁴³ «Montserrat», *Diario de Barcelona* (11-VII-1905) (II, 685a-687a). Vegeu *infra*, 3.10, «Religió i religions».

⁷⁴⁴ «A la Verge de Montserrat», *L'Atlàntida*, núm. 51 (3-V-1898), p. 5-6 (cito per les variants del poema a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 392).

En el poema «En la mort d'un jove» s'hi expressa la capacitat de la naturalesa de despertar sentiments plaents en el seu espectador fins i tot en el moment en què la mort s'ha endut un familiar proper:

[...] Ell ja no hi era...

Pro a fora, al camp, era un ponent dolcíssim...⁷⁴⁵

L'adverbi adversatiu expressa molt bé el contrast entre la mort d'algú proper i la percepció de l'espai exterior com a objecte de contemplació estètica. La mort provoca sentiments de dolor, però la bellesa de la naturalesa segueix commovent el poeta. D'aquesta manera, queda superada la fal·làcia patètica que convertia la naturalesa en correlat objectiu dels sentiments humans: la naturalesa recupera amb «En la mort d'un jove» una autonomia de la qual estava desprovista en els poemes amorosos del cicle «Claror».

La primera part del volum —«Visions»— aplega cinc poemes dedicats a uns altres tants personatges historicollegendaris de Catalunya: el Mal Caçador, Joan Garí, el Comte Arnau, Jaume I i Joan Sala i Serrallonga. Maragall ofereix una lectura molt personal del fons llegendari d'aquestes figures i de la seva represa per la literatura romàntica. S'hi ha vist la voluntat de caracteritzar una raça, és a dir, de donar els trets fonamentals del català prototípic;⁷⁴⁶ els *herois* glossats per Maragall són, però, ben poc modèlics: el Mal Caçador és un profanador; Joan Garí, un monjo violador i assassí; el Comte Arnau, un vividor aliè a la religió i a la moral; i Serrallonga, un orgullós bandoler. Només Jaume I, que protagonitza el poema amb menys força poètica de les «Visions», pot ser vist com a model d'alguna cosa positiva. Si posem en relació els herois maragallians amb la forma de concebre l'heroi de Carlyle, podríem esquematitzar la selecció maragalliana acollint-nos a la següent tipologia: l'heroi noble (Mal Caçador i Arnau), l'heroi clergue (Garí), l'heroi rei (Jaume I) i l'heroi marginal (Serrallonga). Gairebé tota la societat hi és, doncs, representada: dos dels tres estaments medievals (els *oratores* i els *bellicores*), amb el rei al capdamunt i el bandoler en la marginalitat; hi falten, però, els *laboratores*, però és lògic que no hi siguin: Maragall busca herois, personatges singulars, i no pas persones corrents. Dels cinc personatges, només el rei se salva de la marginalitat, perquè si bé el bandoler és l'únic que se situa, per definició, als marges de la societat, la conducta del clergue i dels nobles de les «Visions» els situa també als marges del seu estament. Solament Jaume I, doncs, se'ns presenta com un personatge que compleix amb el seu deure enmig de l'aprovació general; és l'únic que compleix amb el que s'espera d'ell, l'únic que segueix les convencions socials, l'únic que no transgredeix res. Encara que el poema —titulat «L'estimada de don Jaume», que no és altra que Mallorca—

⁷⁴⁵ «En la mort d'un jove», v. 15-16 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 87).

⁷⁴⁶ MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, p. 110-121.

tingui per tema les seves conquestes militars i, per tant, la seva força, el personatge apareix feble enmig d'unes visions de transgressió. «L'estimada de don Jaume» se singularitza també del conjunt per un altre motiu: és l'únic dels cinc poemes en què la idea d'eternitat és completament absent. Els altres quatre, en canvi, poden ser llegits com una exploració del tema de l'eternitat des d'un punt de vista negatiu: viscuda com a càstig. Així és com apareix —amb matisos— a «El mal caçador», «Joan Garí» i «El Comte Arnau». A «La fi d'en Serrallonga» l'eternitat també hi juga un paper decisiu, però no ben bé com a càstig, com veurem.

El Mal Caçador és transgressor perquè, oint missa un dia de Corpus Christi, al moment de l'elevació de l'hòstia li salta una llebre i decideix abandonar la participació en l'acte litúrgic per anar a caçar-la. La llebre és «endiastrada», és a dir, actua en funció d'un disseny diabòlic, i entre el Déu visible en l'eucaristia i el Diable visible en la llebre, opta per seguir el Diable; per això el caçador és el *Mal* Caçador. El càstig a què és condemnat és a perseguir la llebre eternament sense arribar a caçar-la mai. El tema, d'origen artúric, té, però, un tractament molt personal. Aparentment, el gran pecat del Mal Caçador és la impietat: hi ha dos objectes —l'hòstia, és a dir, Déu, i la llebre, és a dir, el Diable— que competeixen per atreure l'atenció del personatge: aquest opta per la llebre i, en conseqüència, és condemnat. Però, curiosament, establerta i executada la condemna, la llebre i l'hòstia continuen el seu moviment etern: la llebre experimenta un moviment horitzontal, i l'hòstia, un moviment vertical ascendent. És el primer cop que Maragall formula poèticament el que serà un dels seus temes clau: la contraposició entre l'eternitat horitzontal i la vertical o, per dir-ho en termes maragallians, entre l'enllà i l'amunt.⁷⁴⁷ Aquesta contraposició mai no és, en Maragall, definitiva, sinó que sempre acaba superada per una fusió entre ambdues eternitats. A «El Mal Caçador» ho dona a entendre el fet que, en el seu córrer incessant rere la llebre, el caçador manté, malgrat tot, una actitud religiosa: cada any, el caçador torna a passar per davant l'església i mai no deixa d'adreçar la seva mirada a l'hòstia que es va alçant:

Cada any torna a passar,
cada any torna a mirar;
cada any, la missa augusta.⁷⁴⁸

Aquesta mirada anualment renovada és la prova que la impietat del Mal Caçador no és completa. El seu córrer enllà rere la llebre també acompanya, malgrat tot, el camí ascensional de l'hòstia. Una hòstia que, a més, no es deixa empresonar per les parets del

⁷⁴⁷ Vegeu *infra*, 3.7, «Enllà, amunt...».

⁷⁴⁸ «El Mal Caçador», v. 46-48 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 51).

temple. De fet, ja des del primer moment el poema ens deixa clar que el lloc on se celebra aquesta missa de Corpus és una església força permeable al món exterior:

La missa de l'estiu
el capellà la diu
amb les portes obertes.⁷⁴⁹

Amb el pas dels anys, però, ja no són suficients aquestes portes obertes, sinó que l'hòstia, en el seu moviment ascencional, ha d'acabar destruint el temple.

Cada any l'hòstia es va alçant,
el temple es va aixafant...
i l'hòstia puja, puja...

Passen més anys i més;
el capellà no hi és...
l'hòstia va sola en l'aire.

Amunt, amunt, amunt...
La volta perd el junt,
la llum del cel s'hi filtra.

L'hòstia s'hi va acostant,
el temple es va esquerdant...
El caçador no para.

Ve un any..., la volta cau
i s'obre el gran cel blau
damunt de l'hòstia blanca,

que s'alça lentament...
Al ser a l'estiu vinent
floreix el temple en runes.⁷⁵⁰

La idea del temple en ruïnes és important: Maragall és completament aliè al gust romàntic pel tema de les ruïnes, però en canvi recrea en més d'una ocasió la imatge de les construccions enrunades perquè hostatjaven quelcom que les superava. El gust romàntic per les ruïnes és una mirada nostàlgica cap al passat, ben diferent del gust maragallià per les

⁷⁴⁹ «El Mal Caçador», v. 4-6 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 49).

⁷⁵⁰ «El Mal Caçador», v. 52-69 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 51-52).

ruïnes, que implica una mirada profètica cap al futur: el temple que veiem ferm s'enrunarà perquè es farà petit al sentit ascensional del moviment de l'hòstia; les construccions humanes no poden constituir un obstacle a l'expansió del sagrat. A «La casa dels cants», que al·ludeix a la construcció del Palau de la Música Catalana, Maragall també profetitzarà — ¡quan encara no s'havia acabat de construir!— l'enrunament de l'edifici; i explicarà que, malgrat tot, s'hi mantindrà l'encantament de la música, i que quan el caminant hi passi «desprevingut de tota història, s'hi aturarà en un instant de delitós encantament i no sabrà lo que li passa».⁷⁵¹ No és sorprenent, doncs, que després de la Setmana Tràgica, l'assistència a missa en una església cremada motivés Maragall a fer-ne un article.⁷⁵² Tornant, però, a «El Mal Caçador», veiem com el temple —símbol evident de la institució eclesiàstica— és incapaç de contenir el sagrat: per això queda destruït. Mentrestant, el caçador, sense interrompre el seu córrer incessant rere la llebre, manté la seva mirada —religiosa— cap a l'hòstia ascendent: «El caçador, amb anhel, | cada any, cada any la mira.»⁷⁵³ ¿Hi ha redempció, per al Mal Caçador? La pregunta seria pertinent si el «córrer enllà» del Caçador fos viscut realment com una condemna. Però no és aquesta exactament la sensació que transmet el poema. Quan s'esdevé l'acte d'impietat d'abandonar la missa per seguir la llebre, es dicta una sentència que és viscuda com a alegre pel Mal Caçador:

—Corres i correràs,
mai més t'aturaràs.—
Aquesta és la sentència.

—Doncs, corro i correré,
mai més m'aturaré;
alegre és la sentència...—⁷⁵⁴

Al final del poema, quan la sentència fa anys que es compleix i ja podria ser experimentada com a càstig pel tedi que s'experimenta en un córrer incessant —aquesta serà l'experiència del Comte Arnau a la segona part del poema—, és evident que el Caçador no la viu en termes de condemna:

L'hòstia, per 'nar al zenit,
té l'espai infinit.

⁷⁵¹ «La casa dels cants», *La Veu de Catalunya* (9-II-1905) (Ignasi MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall. Estudi i edició crítica», treball de recerca dirigit pel Dr. Narcís Garolera, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2004, p. 173, inèdit, consultable a AM BTMar 849.9Maragall, Joan2.06).

⁷⁵² «La iglésia cremada», *La Veu de Catalunya* (18-XII-1909) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 238-246).

⁷⁵³ «El Mal Caçador», v. 71-72 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 52).

⁷⁵⁴ «El Mal Caçador», v. 19-24 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 50).

I ell, per caçar, encisat,
té el temps, l'eternitat.⁷⁵⁵

Aquest «encisat», ¿vol dir aquí 'embruixat', o bé 'captivat per la bellesa'? Potser convingui recordar ara la resposta a la *Gretchenfrage*: ¿és condemnable un camí no convencionalment vehiculat però que obeeix, tanmateix, a un anhel sincer? Faust té molt clar que no, perquè l'important no és el nom que donem a l'anhel, sinó l'existència de l'anhel. El Mal Caçador ha triat seguir la «llebre endiastrada», però això no l'exclou de la visió de Déu. ¿No és la condemna, segons la més genuïna tradició de l'Església, la privació de la visió de Déu? Si el caçador «cada any la mira» —i el pronom es refereix a l'hòstia, és a dir, a Déu—, ¿podem realment parlar de condemna?

Joan Garí, que protagonitza la segona de les «Visions», és un anacoreta de Montserrat: la seva vida monàstica la fa, doncs, no pas en el si d'una comunitat dins un cenobi, sinó sol i en plena naturalesa. Un cop més, doncs, se'ns presenta una vivència del sagrat allunyada del control eclesiàstic. En aquest escenari es desenvolupen tots els fets: la presència d'un element temptador (la jove Riquilda), la seva violació i assassinat, la purgació del crim... El càstig, aquest cop, inclou la degradació del monjo a la condició d'animal: com a tal viurà, s'alimentarà, caminarà... En aquest cas sí que hi ha hagut una clara condemna viscuda com a tal, però no és eterna: una «veu d'ignocència» s'encarregarà d'anunciar al monjo criminal la seva redempció.

Però els dos herois que actuen amb veritable força són Arnau i Serrallonga. Arnau és, a les deu seccions del poema publicades a *Visions & cants*, un ésser estètic, no pas ètic,⁷⁵⁶ és a dir, un personatge que vol fruir de tot sense respectar cap convenció i sense assumir les conseqüències del seu gaudiment. Arnau vol conquerir Adalaisa, l'abadessa del monestir de Sant Joan, però aquesta es resisteix als seus intents de seducció. En el diàleg que mantenen apareix de nou la contraposició entre ascetisme i sensualitat que ja havíem observat a «Dimecres de Cendra». Arnau demana a Adalaisa que s'alliberi de la indumentària que la identifica com a monja —i que representa, per tant, la submissió a un determinat codi de conducta— per tal que aflori la seva vertadera naturalesa sensual. Hi ha també un altre conflicte en aquest diàleg: el cel vist com una realitat natural, còsmica, objecte de la mirada, i el cel entès com una realitat metafísica, com el destí de les ànimes que han fet la voluntat de Déu. La posició d'Arnau és, òbviament, la del contemplador d'un cel natural:

⁷⁵⁵ «El Mal Caçador», v. 73-76 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 52).

⁷⁵⁶ L'esteticisme d'Arnau a la primera part del poema ha estat explicat per TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 48-51.

—Pro a mi el cel no em fa goig més que si el miro
des de la terra sobre meu obert:
me plau trobar-lo, quan els ulls hi giro,
buit i silenciós com un desert.

El cel és el repòs de la mirada,
i és el repòs del braç i el pensament;
per 'xò, ajagut a terra, el cel m'agrada,
i m'adormo mirant-lo fixament.⁷⁵⁷

Adalaisa, en canvi, té una altra idea del cel:

—Altre cel és per mi la tenebrosa
capella ont un altar brilla tot sol:
el cos humiliat sobre una llosa,
l'ànima deslliurada aixeca el vol.

I de la terra i d'aquest món s'oblida,
sospirant per la mort que ha de venir.⁷⁵⁸

El cel és, doncs, per Adalaisa, el lloc somiat durant la pregària, aquell indret cap al qual s'envolarà l'ànima, aquella eternitat benaurada que li fa menysprear la naturalesa terrenal. Un cel, a més, al qual pot arribar gràcies a la mediació eclesiàstica: la «tenebrosa | capella ont un altar brilla tot sol» és el marc des del qual contempla el cel metafísic desitjat. Arnau s'adorm sota el cel en plena naturalesa, mentre que Adalaisa defensa la seva reclusió eclesiàstica. Arnau no queda convençut i tracta de fer veure a l'abadessa que, malgrat les seves paraules contràries a la vida, tota ella traspua terrenalitat:

—En tos llavis gruixuts, de mort al dir,
com hi oneja suaument la vida!⁷⁵⁹

Per això, al final del diàleg, Arnau fa una darrera crida a Adalaisa perquè s'alliberi de l'actitud alienant en què es troba i doni via lliure als impulsos de la carn:

Però tu, performada criatura,
delícia de la terra, torna al món!
Rompe el cordó que injúria ta cintura!

⁷⁵⁷ «El comte Arnau», III, v. 35-42 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 57-58).

⁷⁵⁸ «El comte Arnau», III, v. 43-48 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 58).

⁷⁵⁹ «El comte Arnau», III, v. 49-50 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 58).

Arrenca't, Adalaisa, els vels del front!⁷⁶⁰

Després d'aquestes paraules, el diàleg es prolonga amb gestos: Arnau avança cap a Adalaisa, però s'atura quan ella li assenyala el santcrist que presideix l'estança.

I avança Arnau hermosament; pro es gira
airosa ella an el Sant Cristo nu,
i, signant-lo an el comte, li diu: —Mira:
aquest encara és més hermós que tu!—⁷⁶¹

Finalment, doncs, Arnau atura els seus impulsos naturals davant la presència de la imatge sagrada. A la secció següent, el Comte es justifica davant les «veus de la terra», que li retreuen el fet d'haver-se aturat per un tros de fusta morta: «Quina mirada — ella li ha dat!»⁷⁶² Les paraules d'Adalaisa parlant-li del cel, de l'adoració al Senyor, del caràcter fugisser de la vida... no havien aconseguit aturar els impulsos naturals d'Arnau; només ho aconsegueix la devoció amb què l'abadessa és capaç de mirar la imatge sagrada.

Finalment, però, Arnau se sortirà amb la seva. Ho farà de nit, raptant Adalaisa després d'introduir-se a la seva cambra a través d'un pas subterrani que transcorria sota el riu de la vida —una imatge molt utilitzada per Novalis a l'*Enric d'Ofterdingen*,⁷⁶³ tot i que en el moment d'escriure la primera part d'*El Comte Arnau* Maragall podria no conèixer a fons la novel·la.⁷⁶⁴ La victòria dels seus impulsos naturals sobre els convencionalismes socials i religiosos mereix una recompensa per part de les «veus de la terra», que li pregunten què és el que desitja. Arnau ho té molt clar:

—Viure, viure, viure sempre:
no voldria morir mai;⁷⁶⁵

El desig de viure eternament es concreta en una sèrie de comparacions: vol viure com el roure, però les veus de la terra objecten la seva caducitat; vol viure com la roca, però les veus objecten la seva impenetrabilitat; vol viure com el mar, però haurà de comptar amb la seva solitud; vol viure com l'aire, però si ho fa serà sense amor ni percepció. Davant la

⁷⁶⁰ «El comte Arnau», III, v. 71-74 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 59).

⁷⁶¹ «El comte Arnau», III, v. 75-78 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 59).

⁷⁶² «El comte Arnau», IV, v. 99 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 60).

⁷⁶³ Ho subratlla Jaume VALLCORBAPLANA, «A propòsit de *El Comte Arnau*, de Joan Maragall», *Quaderns de Ponent*, núm. 2 (1980), p. 30.

⁷⁶⁴ Pere RAMÍREZ I MOLAS, «Maragall, traductor de Novalis», *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 409, opina que «la lectura de l'*Ofterdingen* no deu ésser anterior a 1903».

⁷⁶⁵ «El comte Arnau», VI, v. 146-147 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 63).

incapacitat d'establir una manera plausible de viure l'eternitat, Arnau proclama, finalment, el que desitja:

—Doncs, ser home sobrehome,
ser la terra palpitant.⁷⁶⁶

«Home sobrehome» i «terra palpitant» es poden considerar pràcticament com a citacions de Nietzsche. Arnau serà, doncs, el *sobrehome* nietzscheà —Maragall havia traduït l'*Übermensch* nietzscheà precisament per *Sobre-home*—,⁷⁶⁷ el transgressor de tots els valors, l'home arrelat a la vida i a la terra. Transgredeix els valors, però no sembla que en creï de nous que li permetin sortir d'una vida autocentrada en ell mateix, ja que quan Adalaisa queda embarassada com a conseqüència de l'acció d'Arnau aquest no dubta a abandonar-la, ja que ell és sols dels seus braços i els seus passos, i no està disposat a assumir càrregues familiars que li puguin coartar la llibertat amb què s'ha anat deixant portar pels seus impulsos naturals.

Però aquest acompliment del desig d'eternitat, aquest premi de les «veus de la terra» per haver aconseguit Adalaisa, es convertirà finalment en un càstig:

Que és llarga, l'eternitat!
Només fa mil anys que corre
el comte Arnau... i està cansat.
Que és llarga, l'eternitat!⁷⁶⁸

Aquests versos pertanyen ja, però, a la segona part del poema, publicada a *Enllà* l'any 1906; els reprendrem oportunament.⁷⁶⁹

Serrallonga, finalment, se'ns presenta com el transgressor per excel·lència de les lleis que imposa la societat: l'únic que ha estat capaç de complir han estat els set pecats capitals. Serrallonga es troba a l'antítesi de l'asceta voluntarista que lluita contra els instints naturals per actuar d'acord amb una determinada norma moral. Ben al contrari, la seva vida ha consistit a deixar-se portar pels instins de l'orgull, la ira, l'enveja, l'avarícia, la peresa, la gola i la luxúria. L'eternitat hi juga un paper interessant perquè, al contrari del que succeeix als altres poemes, no és un càstig de Déu al seu pecat sinó la manera d'eludir el càstig imposat

⁷⁶⁶ «El comte Arnau», VI, v. 164-165 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 64).

⁷⁶⁷ «Així parlà Zarathustra. Per Frederic Nietzsche. (Troços del prefaci)», traducció de Joan Maragall, *Catalònia*, núm. 18 (15-XI-1898), p. 270 (I, 488a).

⁷⁶⁸ «L'ànima», I, v. 5-8 (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 683).

⁷⁶⁹ Vegeu *infra*, 3.7, «Enllà, amunt...».

pels homes: Serrallonga, abans de morir, invocarà maliciosament la creença en la resurrecció de la carn per tal de palesar davant els executors de la condemna la seva ineficàcia als ulls de Déu:

—Moriré resant el credo;
mes digueu an el botxí
que no em mati fins i a tant
que m'hagi sentit a dir:
«Crec en la resurrecció de la carn». —⁷⁷⁰

Els vuit poemes de la secció «Cants» amb què es clou el llibre es poden classificar en tres parts. La primera, formada per «La sardana» i «El cant de la senyera», és la que s'ajusta més a la imatge d'un Maragall que es posa al servei d'una ideologia —el catalanisme— a fi de dotar-la de símbols galvanitzadors de sentiments col·lectius. La segona part, integrada per «Cant dels joves», «Cant de maig, cant d'alegria» i «Cant de novembre», és una exaltació de l'alegria, la força, el plaer i la vida, expressada en uns termes molt propers a l'hedonisme. Es poden llegir en clau catalanista, però també admeten una lectura no nacionalista. Finalment, amb «Els tres cants de la guerra» el poeta descriu l'anada de les tropes a la Guerra de Cuba, increpa Espanya per haver-les-hi enviades, i explica el seu retorn penós.

Alguns dels poemes de *Visions & cants* —com a mínim, «El Mal Caçador», «El Comte Arnau», «A la Mare de Déu de Montserrat», «Dimecres de Cendra. A una noia» i «Lo diví en el Dijous Sant»— constitueixen una reflexió sobre la tensió entre la vivència de la religió en la naturalesa o bé mitjançant la vehiculació institucional eclesiàstica. Malgrat que biogràficament situem Maragall dins la religió institucionalitzada —l'Església catòlica—, en tots els poemes de *Visions & cants* on apareix aquesta tensió s'opta inequívocament per la religió natural: Maragall rebutja les parets dels temples, l'ascetisme, els codis morals, les imatges sagrades... i aposta per una religiositat que brolli directament de la naturalesa i que doni llibertat als impulsos espontanis de l'home.

2.6 La idea de decadència

La idea de decadència és recurrent en les col·laboracions al *Diario de Barcelona* al llarg d'aquests anys noranta. Aquest terme, però, Maragall l'usa en tres àmbits diferents: en l'àmbit més ampli o general, la decadència és el que caracteritza tota una època, una cultura o una civilització, i no sempre té una connotació negativa; en l'àmbit espanyol, la

⁷⁷⁰ «La fi d'en Serrallonga», v. 147-151 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 79).

decadència ho és de la vida política espanyola, i té per antídote el regeneracionisme; en l'àmbit literari, la decadència que moltes manifestacions artístiques registren —i que Maragall lamenta— és el que la historiografia literària anomena *decadentisme*, enfront del qual proposa un art basat en el vitalisme, l'hedonisme i l'espontaneïtat.

Ja a «La feria de Chicago», d'inicis de 1893, l'articulista havia assenyalat que Europa era una civilització decadent, però donava a aquest qualificatiu una connotació positiva: enfront dels industrialitzats Estats Units d'Amèrica, que són un cos sense ànima, Europa pot oferir un alè espiritual i vivificador, encarnat en la paraula *decadència*, «tan vaga como expresiva».⁷⁷¹ Les etapes de decadència permeten l'anàlisi, l'autoconeixement, el recolliment interior i l'examen de consciència, fonamentals a l'hora de traçar els somnis per a l'esdevenidor. Maragall, en aquest sentit, no fa altra cosa que recollir un estat d'esperit molt generalitzat a finals del segle XIX: la percepció de la pròpia època com a decadent, donant a aquest adjectiu una connotació positiva motivada pel fet que, qui proclama el final d'una etapa, anuncia també la que vindrà en el futur. El *fetixisme numèric* que implica extreure conseqüències de l'acostament a una xifra rodona del calendari va ser molt important a finals del XIX, donant lloc al que hom coneix com a *fin de siècle*.⁷⁷²

Ja hem vist com a finals de 1893 i inicis de 1894, després d'haver parlat de Nietzsche a *L'Avenç*, Maragall ressenya la traducció castellana de l'obra de Henry George *Progreso y miseria*.⁷⁷³ El darrer lliurament de l'article és dedicat a l'última part de l'obra de George, en què parla de la decadència pròpia dels temps democràtics i socialistes que es viuen. Maragall, però, creu que George deixa «presentir más allá de la larga noche demagógica una vaga aurora de héroes, héroes que condensan en sí y representan por sí solos todo progreso humano».⁷⁷⁴ Maragall ho escriu en plena eufòria per la descoberta d'Ibsen, Carlyle i Nietzsche.

A inicis de 1895 torna sobre el tema: considera que en la història de la humanitat es desenvolupa sempre una fase creativa i ideal (Grècia i l'edat moderna) i una altra de tipus individualista i material (Roma i la naixent civilització industrial); entre les dues es produeix una etapa de decadència. A l'època de Maragall es viu, doncs, una època decadent que conduirà a la civilització industrial, caracteritzada per l'individualisme i els interessos materials. És una etapa de transició en què es barregen les agonies del passat amb els

⁷⁷¹ «La feria de Chicago», *Diario de Barcelona* (2/29-VII-1893) (II, 384b-395a).

⁷⁷² El fenomen ha estat estudiat a bastament. Des de la perspectiva de la literatura comparada, vegeu Hans HINTERHÄUSER, *Fin de siglo. Figuras y mitos*, versió castellana de María Teresa Martínez, Taurus, Madrid, 1998, que estén el fenomen entre 1880 i 1914 (*ibid.*, p. 16).

⁷⁷³ «Progreso y miseria», *Diario de Barcelona* (20-XII-1893/7-I-1894) (II, 404a-412a).

⁷⁷⁴ II, 412a.

gèrmens del futur, i que té també alguns aspectes negatius: l'art es torna manierista, els herois esdevenen oradors que cerquen manipular les masses en benefici propi, i els filòsofs es tornen moralistes.⁷⁷⁵

En altres articles publicats els anys 1896 i 1897 reflexionarà sobre aquestes conseqüències negatives. A «La aristocràcia» (juny de 1896), article ja citat en parlar del darwinisme social, sosté que l'adveniment de les democràcies és un signe de decadència, i que el govern de les masses no és més que el govern «de unos cuantos aventureros charlatanes que las embaucan y explotan».⁷⁷⁶ A «La crisis del parlamentarismo», de febrer de 1897, Maragall insisteix en aquesta associació entre democràcia i decadència: els pobles «de temperamento equilibrado y ordenado como los anglosajones» poden permetre's viure en democràcia, però «para pueblos desequilibrados y decadentes como los latinos, libertad ha de ser parlamentarismo vacío y corrupto, dominio y mangoneo de mediocridades y aventureros, anarquía, que es la última expresión individualista, y tras ella la dictadura, que también es individualismo».⁷⁷⁷ A «De la inferioridad de los neolatinos», de finals de 1897, continua relacionant socialisme i decadència: «Regocijense, pues, los socialistas: su ideal está casi realizado y lo estará del todo a no tardar: ideal de decadencia, de debilidad, de impotencia individual que nosotros mismos, no el Estado por sí, vamos realizando más cada día; ideal funesto.»⁷⁷⁸ L'any 1902 Maragall criticarà clarament el recurs a la idea de decadència per caracteritzar una època, pel fatalisme que provoca saber que s'està sota els efectes d'una inapelable llei històrica.⁷⁷⁹

En l'àmbit de la política espanyola la idea de decadència té un sentit una mica diferent: Espanya es troba en plena decadència, i la derrota de 1898 no fa sinó confirmar-ho. En l'article «Pascua de Resurrección», de 1898 precisament, considera que la guerra ha estat la passió expiatòria que ha hagut de patir Espanya; ara el que li cal és viure la Pasqua, cosa que només farà si escolta les veus de les regions:

recójase en sí misma, atienda a la voz del genio nacional que clama desde las profundidades de sus pueblos, y a cuyos acentos le han privado de prestar oído mucho tiempo ha la resonancia de los huecos discursos y el estruendo de las malas pasiones, y considere que a

⁷⁷⁵ «El derecho nuevo», *Diario de Barcelona* (23-I/1-II-1895) (II, 459b-460a). El plantejament de l'article és «netament positivista», segons QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 356.

⁷⁷⁶ «La aristocràcia», *Diario de Barcelona* (3-VI-1896) (II, 485b-456a).

⁷⁷⁷ «La crisis del parlamentarismo», *Diario de Barcelona* (3-II-1897) (II, 509a).

⁷⁷⁸ «De la inferioridad de los neolatinos», *Diario de Barcelona* (21-XI-1897) (II, 530a).

⁷⁷⁹ «Estudios de decadencia», *Diario de Barcelona* (12/24-IV-1902) (II, 640b-644b); «Fantasmas», *Diario de Barcelona* (23-X-1902) (II, 659a-660b). En la carta oberta a Pere Corominas publicada a *La Veu de Catalunya* (12-VII-1907) (I, 959a), diu: «Després hi ha això, que vós insinueu pèrfidament, de la marxa de la civilització mediterrània de Llevant a Ponent... Troia, Atenes, Florència... Prou ho sabeu, prou ho sabem, que amb aquestes coses no s'hi ha de creure: que lliguen, que paralitzen, o atrauen enganyadores cantant com sirenes... però és clar, el fet hi és. [...] Troia, Atenes, Florència... Barcelona! Ah! pervers Corominas!»

una nación, cuando llega a estas crisis supremas, el recuerdo vivo e intenso de su pasado puede iluminarle el camino de salvación para el porvenir.⁷⁸⁰

Aquest paràgraf resumeix, en prosa, les idees expressades en vers a «Els tres cants de la guerra», especialment a l'«Oda a Espanya» i al «Cant del retorn»: l'Espanya de l'abstracta burocràcia i la buida oratòria ha d'escoltar el clam dels seus pobles i recordar el seu passat. En un altre article d'aquells mesos Maragall reflexiona sobre la malaltia que afligeix Espanya: «España está enferma, no hay duda, pero falta saber si la enfermedad está en la fuente de su vida nacional, o solamente en el elemento político que la dirige.»⁷⁸¹ Maragall conclou que són els dirigents els que intoxiquen Espanya, ja que en ella hi ha «fuerzas económicas que hasta ahora han contado por muy poco, sólo indirecta y ocasionalmente, en la dirección política del Estado».⁷⁸² Aquestes forces podrien donar a l'Estat «una significación más europea y moderna de la que hasta ahora ha tenido».⁷⁸³ Si així fos, «de ahí pudiera venir la regeneración de esta España que hoy parece moribunda a los ojos de muchos, porque quizás hay realmente en ella algo moribundo que no es ella misma».⁷⁸⁴ Un any més tard expressa aquestes mateixes idees en l'article «Hamlet»: com en la tragèdia de Shakespeare, la regeneració a Espanya només podrà venir-li d'una transfusió del seu particular Fortimbràs de Noruega, que no és altre que les regions més desenvolupades.⁷⁸⁵

La contraproposta maragalliana a la decadència espanyola és, doncs, el regeneracionisme de la vida política, que tindrà lloc quan la maquinària burocratitzada i fraudulenta de la Restauració s'obri a la intervenció dels nacionalismes perifèrics, plens de vida i lliures dels trets negatius dels partits del torn pacífic.

Pel que fa al decadentisme literari, Maragall l'assimilava al Modernisme⁷⁸⁶ i, tot i que ell mateix se'n sentia part en certa manera, rebutjava enèrgicament tot el que tenia d'afectació i d'exacerbació de la tristesa. Ho expressa a «Tristezas literarias», de novembre de 1899, a propòsit d'una obra d'Evel·lí Dòria:

⁷⁸⁰ «Pascua de Resurrección», *Diario de Barcelona* (10-IV-1898) (II, 261a).

⁷⁸¹ «El discurso de Lord Salisbury», *Diario de Barcelona* (11/18-5-1898) (II, 555a).

⁷⁸² II, 555a.

⁷⁸³ II, 555a.

⁷⁸⁴ II, 555a.

⁷⁸⁵ «Hamlet», *Diario de Barcelona* (9-IV-1899) (II, 580a-582a).

⁷⁸⁶ La Segona Festa Modernista al Cau Ferrat de Sitges (10 de setembre de 1893), en què es va representar *La intrusa* de Maeterlinck, donà lloc a la consideració, per part de Maragall, que havia «vingut a la vida pública el grupo *modernista* de Barcelona» —carta a Antoni Roura del 15 de setembre de 1893 (I, 1110a)—, la qual cosa implica, com assenyala VALENTÍ FIOLE, *El primer modernismo literario catalán*, p. 309, la identificació de Modernisme amb Decadentisme. Anys més tard, a «José Soler y Miquel», *Diario de Barcelona* (18-III-1898) (II, 93a), Maragall considerava que Soler «descubrió lo que hay de vivo y sincero en esa corriente de ideas y sentimientos que se ha dado en llamar decadentismo, y aquí más generalmente modernismo».

El hombre que siente su espíritu deprimido por el dolor o por el miedo a la vida, debería pensar que tal estado de ánimo, nocivo para él, no es conveniente comunicarlo: que la obra producida en tales condiciones es un vehículo de contagio, tanto más pernicioso cuanto más talento se ponga en su producción y que contribuye a agravar y a generalizar el mismo mal que a su autor aqueja. El poeta en tal estado, debiera aislarse (literariamente hablando) por higiene moral, y no volver a las gentes hasta haber reaccionado y poder ofrecerse a ellas redimido de su depresión y llevándoles los gérmenes de vida que en toda reacción se encuentran.

Esto podría producir, no precisamente una literatura alegre (no se trata de eso) pero sí una literatura fuerte, vigorizadora para los mismos que la produjeran y para los lectores. Entonces tal vez cesaría la plaga de tristes endechas de jovencitos desesperados por imitación y desaparecería el fúnebre prurito de ensalzar todo lo débil, lo enfermo lo apagado, lo vencido de la vida, y finiría la constante apoteosis de la muerte sin *ultra tumba* que nos enerva, nos asfixia y nos mata el goce de vivir que Dios ha puesto en toda la creación.

Es necesario romper el hechizo, la tétrica sugestión del siglo, callando nuestras debilidades y enternecimientos hasta que la voz recobre firmeza para cantar el himno a la tierra y al cielo que surgen del fondo de las mayores miserias cuando son dignamente soportadas y, sobre todo, cuando se les da tiempo para que obre sobre ellas el eterno impulso de vida que todo lo redime y todo lo alegra.⁷⁸⁷

El pròleg a una obra de Jacinto Grau Delgado⁷⁸⁸ i les ressenyes de Casas i Amigó,⁷⁸⁹ Rusiñol⁷⁹⁰ i Baroja,⁷⁹¹ contenen també retrets motivats pel decadentisme d'aquests autors. Un decadentisme al qual Maragall havia sucumbit a començaments dels anys noranta —en la seva participació en la Festa Modernista de Sitges de 1893 i en el to adoptat en els poemes de la darrera sèrie de *Poesies*—, però del qual es distancia en la segona meitat de la dècada.⁷⁹²

2.7 Els sants d'Ernest Hello

A inicis de 1899 Maragall treballa en la traducció castellana de *Physionomies de saints*, del pensador catòlic francès Ernest Hello (1825-1885), que apareixerà el 1900.⁷⁹³ La primera

⁷⁸⁷ «Tristeza literaria», *Diario de Barcelona* (8-XI-1899), (II, 112).

⁷⁸⁸ «Prólogo a “Trasuntos” de Jacinto Grau Delgado» (II, 100a-101a).

⁷⁸⁹ «“Poesies”, de Casas y Amigó. “Sepulcres blancs”, de Brossa», *Diario de Barcelona* (4-I-1900) (II, 116a-118b).

⁷⁹⁰ «“Anant pel món”», *Diario de Barcelona* (29-I-1896) (II, 86b-88b); «La obra de Santiago Rusiñol», *Diario de Barcelona* (20-IV-1900) (II, 130a-131b).

⁷⁹¹ «La joven escuela castellana», *Diario de Barcelona* (28-II-1901) (II, 149a-151a).

⁷⁹² Joan-Lluís MAREFANY, «El Modernisme», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 85-106.

⁷⁹³ Ernesto HELLO, *Fisonomías de santos*, traducció del francès por Juan Maragall, Juan Gili (Colección de Autores Católicos, I), Barcelona, 1900 (II, 775a-899b).

edició de l'obra d'Hello és de 1875;⁷⁹⁴ la segona, ja pòstuma, va aparèixer tres anys abans de la traducció de Maragall.⁷⁹⁵ Aquesta segona edició incorpora, a més d'un canvi en el títol (*Physionomie* es transforma en *Physionomies*),⁷⁹⁶ tres capítols més al final del volum, sense que la bibliografia sobre Hello aclareixi si aquests canvis obeeixen a la voluntat de l'autor: el que és evident és que l'obra no es va reeditar en vida d'Hello,⁷⁹⁷ de manera que ignoro la justificació d'aquests canvis en l'edició pòstuma. La traducció de Maragall duu el títol de la segona edició, però no incorpora els tres capítols finals que aquesta afegeix.

Pràcticament no hi ha bibliografia sobre les motivacions d'aquesta traducció ni sobre les seves característiques;⁷⁹⁸ a més, a part del pròleg a la traducció mateixa, Maragall només hi fa referència en dues cartes a Roura. A la primera, de febrer de 1899, li comenta que l'editor li dona pressa i que «haig de tenir traduïdes i repassades [les *Fisonomías de santos*] per tot lo mes que ve».⁷⁹⁹ A la segona, del mes següent, li transmet l'enuig que li provoca la traducció:

Tinc els treballs empantanegats. Lo d'en Sardà encara no ho he començat, per dedicar-me del tot a les «Fisonomías de Santos», que en Gili em dona pressa, però si vols que et diga la veritat ja em pesa; l'autor mateix decau, i ja voldria haver-m'ho tret de davant. Me falten un centenar de planes. Me sap greu treballar aixís obligat i per compromís. O és que no hi estic fet, o que no serveixo per feines llargues a plaço fixo que s'han de fer tant si a un li ve de gust com no, lo qual vol dir que no es fan bé, o que no es fan amb la puresa artística d'impuls amb què vaig traduir la «Ifigènia» a ratos.⁸⁰⁰

⁷⁹⁴ Ernest HELLO, *Physionomie de saints*, Victor Palmé, París, 1875.

⁷⁹⁵ Ernest HELLO, *Physionomies de saints*, Perrin, París, 1897.

⁷⁹⁶ La darrera edició de l'obra introdueix un nou canvi en el títol: Ernest HELLO, *Physionomie des saints*, postface de Georges Lauris, Éditions du Sandre, París, 2005.

⁷⁹⁷ No n'he trobat rastre en els catàlegs de cap biblioteca francesa, ni apareix referenciada a Otto LORENZ, *Catalogue général de la librairie française depuis 1840*, 34 vols., Librairie Hachette, París, 1867-1945 (les obres d'Hello es recullen al vol. V, 1876, p. 637; vol. V, 1886, p. 739; vol. XII, 1892, p. 504; vol. XIV, 1901, p. 980), ni a Hector TALVART i Joseph PLACE, *Bibliographie des auteurs modernes de la langue française (1801-1944)*, 22 vols., Éditions de la chronique des Lettres Françaises, París, 1928-76 (les obres d'Hello es recullen al vol. VIII, 1948, p. 114).

⁷⁹⁸ Antoni M. DE BARCELONA, «Introducció» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. II, *Fisonomías de Santos*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1929, p. 9-16 (I, 1283-1285), comenta l'acostament de Maragall a Hello i compara les dues figures, però no aporta cap dada sobre les motivacions de la traducció, com diu al començament: «Ignoramos, en concreto, los motivos que impulsaron a Maragall a traducir en 1900 la deleitosa obra del escritor francés.» (II, 1107a). La inclusió de l'obra en l'edició dels Fills de les obres completes va ser criticada per alguns comentaristes —especialment a *La Nau* (10-VII-1929 i 22-I-1930)—, cosa que va motivar que el director de l'edició, Joan Estelrich, la defensés explícitament —Joan ESTELRICH, «Hello i Maragall», *La Veu de Catalunya* (21-VII-1929); Joan ESTELRICH, «La “meravella” d'Hello», *La Veu de Catalunya* (24-VII-1929).

⁷⁹⁹ Carta a Antoni Roura del 18-II-1899 (I, 1128b).

⁸⁰⁰ Carta a Antoni Roura del 17-III-1899 (I, 1129).

D'altra banda, els arxius d'Ernest Hello⁸⁰¹ i de Joan Maragall⁸⁰² no ofereixen documentació sobre la traducció.

Hello sembla d'entrada un autor força allunyat dels interessos intel·lectuals de Maragall: es tracta d'un pensador catòlic obertament apologeta i polemista, que encapçalava algunes de les seves obres —*Physionomies de saints*, sense anar més lluny— amb ostentoses submissions a l'autoritat del Magisteri catòlic romà. Les dues cartes a Roura citades semblen indicar clarament que Maragall tradueix Hello per encàrrec de l'editor. De totes maneres, és possible que l'acostament inicial a l'autor francès fos motivat per alguna cosa més que no pas un simple encàrrec —Maragall era molt reaci a acceptar-ne.⁸⁰³ Quan diu a Roura que «l'autor mateix decau», sembla que està defraudant unes expectatives que s'hauria creat prèviament.⁸⁰⁴ ¿D'on li vindrien, aquestes expectatives? Una hipòtesi és l'interès del

⁸⁰¹ Una consulta exhaustiva del Fons Ernest Hello dipositat als Services des Archives de l'Institut Catholique de Paris —deu caixes de 34x25x8 cm amb manuscrits, edicions, correspondència i material divers, sense catalogar— no ha donat cap dada sobre la traducció maragalliana, malgrat que hi ha documents d'una naturalesa semblant, com una carta de 1903 d'un clergue italià adreçada a la viuda d'Hello manifestant-li el seu propòsit de traduir l'obra del seu difunt marit. (Agraeixo a Marie Sollogoub, directora dels Services des Archives, les facilitats concedides per a la consulta d'aquest fons.) D'altra banda, no ha estat possible la consulta dels arxius de l'editorial Perrin (on va aparèixer la segona edició de l'obra d'Hello, tres anys abans de la traducció de Maragall), en curs de reorganització en el moment d'intentar fer-hi una recerca (setembre del 2005).

⁸⁰² A la biblioteca de Maragall no es conserva cap exemplar de *Physionomie de saints* —o *Physionomies de saints*— en francès. Tampoc no es conserva la biografia d'Hello redactada per Joseph Serre que Maragall cita a la presentació de la seva traducció —una biografia criticada amb extrema violència per Léon BLOY, «Ici on assassine les grands hommes», *Mercure de France* (desembre 1894), recollit a Léon BLOY, *Oeuvres*, édition établie par Joseph Bollery et Jacques Petit, vol. II, Mercure de France, París, 1964, p. 286-305. A la biblioteca de Maragall només es conserva una traducció feta per Hello: RUSBROCK L'ADMIRABLE, (*Oeuvres choisies*), traduit par Ernest Hello, Librairie Poussielgue Frères, París, 1869 (AM 3-3-12bis). Es tracta d'un volum amb una atzarosa història entre 1869 i 1911: inicialment devia pertànyer a algú que va signar —de forma il·legible— el volum en el frontispici, sota la indicació impresa «PROPRIÉTÉ DE». Posteriorment va pertànyer a Verdaguer, a qui potser li va lliurar el volum el primer propietari. Verdaguer tenia interès per Ruysbroeck, com ho prova el seu article «Ruysbroek. Al rvnd. mossèn Enric Pla i Deniel en lo dia de sa missa nova», *Lo Pensament Català*, any I, núm. 14 (31-VII-1900), p. 101-111 (recollit a Jacint VERDAGUER, *Prosa*, a cura de Joaquim Molas i d'Isidor Cònsul, Proa, Barcelona, 2003, p. 460-463). A la mort de Verdaguer, Pijoan va intervenir en l'ordenació dels seus papers (ho explica Anna M. BLASCO I BARDAS, «Josep Pijoan i Jacint Verdaguer», *Anuari Verdaguer 1993-1994* [1995], p. 295-323), i es va quedar el volum, que va ser molt utilitzat per Teresa Mestres —la companya de Pijoan que va motivar la seva sortida de Catalunya—; finalment, el llibre va passar a propietat de Maragall, probablement cap al novembre de 1908 (la relació Pijoan-Mestres sembla que s'inicià el 1907, segons es desprèn de BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 369 i 379), en què Maragall en va traduir alguns fragments en una de les seves llibretes, com es pot comprovar a AM C. F. (m3, en la designació de Casals a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 20 i 35). Al frontispici de l'obra hi ha la següent anotació: «Aquest llibre es trobava entre els papers de Mossen Jacinto Verdaguer que vaig ordenar en 1907. La Teresa el va tenir sempre a mà i el llegia cada dia. J. P.» Hi ha encara una altra marca curiosa, indicativa d'un altre propietari (en aquest cas, institucional): una etiqueta a la coberta i un segell a la p. VII de «Gabinete de lectura, Asalto 5, Barcelona», en què el volum té assignat el núm. 798. Els subratllats i marques de lectura del volum (el primer subratllat destaca «Il y a des paroles qu'il faut deviner, et qu'on profane en les expliquant.») podrien ser de qualsevol dels successius propietaris i lectors del volum.

⁸⁰³ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 48, remarca que les traduccions de Maragall «corresponen a un desig molt personal del poeta», i només n'exceptua «la traducció de les *Vidas de santos*, que li encarregà l'Editorial Gili, i la d'algunes composicions musicals fetes també per encàrrec».

⁸⁰⁴ Glòria Casals, a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 483, considera evident que «almenys en un bon principi, el llibre de Hello l'atreia».

simbolisme —i, especialment, del decadentista francès Joris-K. Huysmans— per Hello.⁸⁰⁵ Huysmans, convertit al catolicisme el 1892, havia publicat el 1884 la novel·la *À rebours*, on tractava Hello de «savi enginyer de l'ànima»,⁸⁰⁶ però també de «fanàtic religiós»⁸⁰⁷ i de «petulant pontífex»;⁸⁰⁸ a *La-bas* (qui sap si una font del títol d'*Enllà*), de 1891, posava en boca d'un dels personatges que Hello era el major psicòleg del segle;⁸⁰⁹ Huysmans era molt crític amb l'Hello traductor dels místics —d'Angela de Foligno i de Ruysbroek—,⁸¹⁰ però valorava la seva penetració psicològica, especialment a *L'homme* i a *Physionomies de saints*.⁸¹¹ Molt més discutible és situar Hello en el terreny del Modernisme religiós.⁸¹² Tot i que cal partir del fet que el Modernisme no es pròpiament una escola teològica sinó una desqualificació que, des de fora, el magisteri eclesiàstic va fer d'un conjunt de propostes teològiques, és evident que Hello es troba lluny d'aquest conjunt: l'apologeta francès es va donar a conèixer precisament amb una obra en què polemitzava agressivament amb la *Vida de Jesús* de Renan, aquest sí un perillós teòleg modernista als ulls de l'ortodòxia vigent. Però aquesta imatge, falsa, d'un Hello proper al Modernisme ens pot posar sobre la pista del possible interès de Maragall per Hello en el context d'un acostament cada cop més gran a la temàtica religiosa. En el pròleg a la traducció de *Fisonomías de santos*, Maragall presenta Hello com «uno de los grandes escritores de este siglo»,⁸¹³ i de seguida l'emmarca en un context que defineix de *neocatòlic*:

Formó parte de aquella falange de neocatólicos que se agitaron a mediados de este siglo: los Lamennais, los Lacordaire, los Gratry, los Montalembert, los Veuillot y tantos otros que sintieron el catolicismo con el refinamiento y la intensidad de hijos del siglo XIX, y que trabajaron con fe y entusiasmo para asimilar la nueva civilización a la Iglesia. Hermosa

⁸⁰⁵ MARFANY, «Joan Maragall», p. 221, nota 86, posa en relleu que Huysmans havia posat de moda Hello; QUINTANA, a *La veu misteriosa*, p. 109-110, reflexiona sobre un passatge de la traducció maragalliana que converteix Hello en simbolista, i a «La definitiva bondad de la vida», p. 154, destaca que Hello era «un autor francés estrictamente ortodoxo pero muy apreciado por los simbolistas por su interés por la vida íntima de los místicos y los santos».

⁸⁰⁶ J. K. HUYSMANS, *A repèl*, traducció de Miquel Martí i Pol, Edhasa, Barcelona, 1989, p. 142.

⁸⁰⁷ *Ibid.*, p. 143.

⁸⁰⁸ *Ibid.*, p. 144.

⁸⁰⁹ J.-K. HUYSMANS, *Là-bas*, chronologie, introduction et archives de l'œuvre par Pierre Cogny, Flammarion, París, 1978, p. 37.

⁸¹⁰ Al «Prefaci escrit vint anys després de la novel·la» (HUYSMANS, *A repèl*, p. 17), subratlla que Hello «estava posseït per la mania d'esporgar, d'edulcorar, d'encendrar els místics, per por d'atemptar contra el fal·laç pudor dels catòlics».

⁸¹¹ El 1899 escrivia que «l'Hello de talent est celui qui a écrit l'*Homme* et les *Physionomies de saints*» (Joris-Karl HUYSMANS, «Bouquins. À propos de Barbey d'Aurevilly, Hello, Dom Legeay et Émile Mâle», *Écho de Paris*, 26-IV-1899, p. 1, recollit a *Huysmans*, L'Herne [Cahiers de l'Herne, 47], París, 1985, p. 346). El 1903, al «Prefaci escrit vint anys després de la novel·la» (HUYSMANS, *A repèl*, p. 17), deia que la seva novel·la havia ajudat «al petit èxit que el seu millor llibre, *L'Homme*, ha obtingut després de la seva mort».

⁸¹² MARFANY, a *Aspectes del Modernisme*, p. 153, i a «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 220, sembla suggerir que l'interès de Maragall per l'obra d'Hello ve del fet que aquest es prestava a ser interpretat com a «modernista» (en el sentit teològic del terme).

⁸¹³ II, 775a.

falange de sociòlogos creyentes, luchadores y místicos, cuya obra, suspendida hasta cierto punto por la generación positivista que les sucedió, empieza ahora a ser admirada y continuada por una nueva generación que quiere ir más allá.

Esta nueva generación se fijará seguramente en Hello más que en sus compañeros; porque si en lo que tuvo de luchador y político pertenece con ellos principalmente al pasado, en lo que tuvo de místico es perenne y empieza además a ser muy del presente, respondiendo a grandes anhelos del porvenir.⁸¹⁴

És a dir: les polèmiques d'Hello («lo que tuvo de luchador y político») ja no interessan a ningú, mentre que el que se salva de la seva figura és el seu vessant místic. Però l'interessant d'aquesta citació és el caràcter desencertat de l'alineació d'Hello (1825-1885) amb Lamennais (1782-1854), Lacordaire (1802-1861), Gratry (1805-1872), Montalembert (1810-1870) i Veuillot (1813-1883).⁸¹⁵ D'entrada, la cronologia ja mostra que Hello és una mica posterior —tret, però, en el cas de Veuillot, que mor abans que ell. Lacordaire i Montalembert foren els dos grans deixebles de Lamennais en el moment en què tractaren de reconciliar l'Església amb els avenços de la Revolució Francesa, una tasca que fou condemnada per l'encíclica *Mirari vos* de Gregori XVI (1832) i que motivà el trencament de Lamennais amb Roma; l'obra de Lamennais posterior a aquesta ruptura enfasitzà les connexions entre cristianisme i alliberament social, de manera que avui hom el veu com un precursor del socialisme cristià i de la teologia de l'alliberament.⁸¹⁶ Per la seva banda, Gratry —alienat també amb el catolicisme liberal—⁸¹⁷ s'oposà a la infal·libilitat pontifícia, tot i que va acabar acatant els resultats del concili Vaticà I; Veuillot, en canvi, defensava inequívocament la doctrina ultramuntana, tot i que inicialment havia estat company de lluites de Montalembert en favor de l'ensenyament religiós.⁸¹⁸ El Modernisme religiós condemnat per l'encíclica *Pascendi* de Pius X el 1907 tenia els seus antecedents en la tasca de Lamennais i els seus seguidors, però no en la de Veuillot ni tampoc, és clar, en la d'Hello. De totes maneres, encara que aquests noms apareguin en forma de llistat i amb un

⁸¹⁴ *Ibidem*.

⁸¹⁵ L'any 1891, a la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès hi havia quatre obres de Lamennais (entre elles, les obres completes), sis de Lacordaire, setze de Gratry, sis de Montalembert i dues de Veuillot, com es desprèn d'ATENEU BARCELONÉS, *Catálogo de la biblioteca* (AM 2-5-29).

⁸¹⁶ Per totes aquestes dades, vegeu Jordán GALLEGO, «Introducció» a Félicité Robert DE LAMENNAIS, *Paraules d'un creient. El llibre del poble*, i Henri Dominique LACORDAIRE, *Conferències de Notre-Dame de 1845*, traducció de Lúcia Anoll, Facultat de Teologia de Catalunya i Fundació Enciclopèdia Catalana (Clàssics del Cristianisme, 20), Barcelona, 1991, p. 7-57.

⁸¹⁷ VALENTÍ FIOU, *El primer modernisme literari català*, p. 31. El pare de Maragall posseïa dues obres de Gratry: A. GRATRY, *La moral y la ley de la historia*, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1868 (AM Inv. 209, obra relligada amb d'altres editades pel Diario de Barcelona; al lloc hi consta *Folletín del Diario de Barcelona*); A. GRATRY, *Los sofistas y la crítica*, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1873.

⁸¹⁸ La mort de Veuillot a París el 7 d'abril de 1883 tingué el seu ressò a Catalunya, en el marc de les polèmiques que enfrontaven integristes i mestissos —aquests darrers, partidaris de compatibilitzar liberalisme i cristianisme: els integristes pretenien homenatjar-lo amb una oració fúnebre en el marc d'un gran funeral, però l'autoritat eclesiàstica ho prohibí. Sobre aquest tema, vegeu BONET i MARTÍ, *L'integriste a Catalunya*, p. 223-224.

Veillot que sembla més aviat desentonat, és possible que Maragall estigués força al corrent del que significaven: a la biblioteca paterna hi ha força obres d'aquests autors, i és molt probable que Mañé i Flaquer, que havia participat al segon congrés de catòlics liberals de Malines (1864) i havia mantingut correspondència amb Montalembert, l'hagués familiaritzat amb aquest moviment.⁸¹⁹ Maragall mateix, a la biografia del seu mestre en periodisme, farà constar les seves connexions amb el catolicisme liberal francès:

a París, [Mañé] ha lligat amistats amb alguns dels nobles campions d'aquell moviment catòlico-polític tan entusiasta, tan generós, tan ple d'il·lusió en fer penetrar el sentit cristià en la moderna democràcia: el P. Lacordaire, el comte de Montalembert, Mgr. Dupanloup, aquells grans enteniments profundament cristians, aquells grans caràcters d'aristòcrates sincerament demòcrates, aquells il·lustres representants d'una alta modernitat, d'aquell bell romanticisme social, d'aquella ventada de puresa que travessa la corrompuda atmosfera del segon Imperi, són llavors els amics de Mañé.⁸²⁰

Maragall sap, doncs, qui són Lacordaire i Montalembert. El que possiblement no sap, però, és qui és Hello, ja que situar-lo en l'estela dels catòlics liberals francesos és un error flagrant, potser motivat simplement pel fet que Hello havia dedicat un breu estudi a Lacordaire.⁸²¹ La clau que explica l'interès inicial de Maragall per Hello podria ser, doncs, aquesta identificació errada amb el catolicisme liberal francès que certament havia influït Mañé. Hello no és Lamennais ni Montalembert, però inicialment Maragall s'ho devia pensar i, per això, en devia emprendre la traducció d'acord amb Joan Gili.

L'obra que Maragall tradueix, *Physionomies de saints*, no és ni la més coneguda ni la més ambiciosa d'Hello; la més coneguda i ambiciosa la traduirà anys més tard, el 1910, Miquel dels S. Oliver: *L'homme: la vie, la science, l'art*.⁸²² Maragall tradueix l'obra en què Hello

⁸¹⁹ Sobre els contactes de Mañé amb el catolicisme liberal francès, vegeu *ibid.*, p. 12 i 14, i Casimir MARTÍ, *L'Església de Barcelona (1850-1857). Implantació social i dinamismes interns*, pròleg de Miquel Batllori, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, p. 64 i 480-481.

⁸²⁰ *Biografia de D. Joan Mañé y Flaquer*, Ajuntament Constitucional de Barcelona, Barcelona, 1912 (I, 892a). De Doupanloup el pare de Maragall en posseïa tres obres: EL OBISPO DE ORLEANS, *El ateísmo y el peligro social*, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1866 (AM Inv. 48 i 98); DOUPANLOUP, *Cartas de Monseñor Doupanloup, obispo de Orleans, á un miembro de la Academia de Santa Cruz sobre educación intelectual*, versió castellana de Cecilio Navarro, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1871 (AM Inv. 209, obra relligada amb d'altres editades pel Diario de Barcelona; al llom hi consta *Folletín del Diario de Barcelona*); DOUPANLOUP, *Carta de Monseñor el obispo de Orleans á M. Gambetta*, Imprenta del Diario de Barcelona, Barcelona, 1871 (obra relligada dins el *Folletín del Diario de Barcelona*, núm. 3).

⁸²¹ Ernest HELLO, *Le Père Lacordaire, ses oeuvres et sa doctrine*, Victor Palmé, París, 1868.

⁸²² Ernesto HELLO, *El hombre: la vida, la ciencia, el arte*, traducció de Miquel dels S. Oliver, Eugenio Subirana, Barcelona, 1910. Al llistat de traduccions d'obres d'Hello de Michel AMGWERT, *L'oeuvre d'Ernest Hello*, Thèse présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Fribourg (Suisse), L. Ehrli, Sarnen, 1947, p. 332, s'atribueix erròniament aquesta traducció a Maragall i a Oliver, i no es consigna, en canvi, la traducció maragalliana de *Physionomie de saints*.

recull, seguint el calendari del santoral, vides de sants. En certa mesura és coherent amb l'exaltació dels individus singulars pròpia del Maragall d'aquests anys, lector entusiasta d'Ibsen, Carlyle i Nietzsche. S'ha destacat que el criteri d'Hello per escollir els sants inclosos al seu *Flos sanctorum* és el de la propensió a l'activitat:⁸²³ el sedentari Maragall manté, doncs, la seva fascinació pels homes d'acció.⁸²⁴ A més, l'obra d'Hello és d'una «naïvité charmante», com assenyala Pierre Hervelin:

Il n'a aucune critique. Il est crédule comme un enfant. Quand il raconte la vie des Trois Rois Mages ou de saint Denys l'Aréopagite ou de saint Georges, les extravagances de saint Siméon Salus ou les miracles stupéfiants de saint Leufroi, il ne suppose pas un seul instant que la légende puisse avoir enrichi l'histoire, si même elle ne l'a pas entièrement suppléée. Il ne s'étonne que d'une chose, en sa candeur absolue, c'est que les saints d'aujourd'hui ne fassent pas de miracles aussi extraordinaires que ceux d'autrefois.⁸²⁵

Michel Amgwerd, l'autor de l'estudi més complet i fiable que existeix sobre Hello, també assenyala la seva «crédulité un peu naïve»: «À plusieurs reprises [...] on sent une crédulité un peu naïve. Quand il signale le transfert des reliques des Rois Mages, quand il exalte les interprétations symboliques de saint Grégoire, quand, même sur l'autorité des Bollandistes, il parle des privilèges du mois de mars, “le mois des commencements et des renouvellements”, le sourire du lecteur acquiert quelque légitimité.»⁸²⁶ Aquesta innocència d'Hello la subratllava també Maragall al pròleg a la seva traducció al·ludint a les «caídas de estilo y de concepto»: «se encuentra en Hello caídas de estilo y de concepto que desconciertan: de lo sublime descendiendo súbitamente a lo trivial, a lo pueril; de lo más vibrante pasa sin transición hasta lo ñoño: canta como un profeta, y se duerme de pronto como un niño o como un viejo: es de una desigualdad genial.»⁸²⁷ Aquest pròleg és molt representatiu de l'estil de Maragall a l'hora de manifestar discrepàncies amb personatges de l'òrbita catòlica aparentant, però, completa admiració (realitza la mateixa operació amb Verdaguer, per exemple).⁸²⁸ Pel que fa a l'obra traduïda, Maragall la contraposa inicialment a les vides de sants a l'ús, destacant que en els retrats d'Hello els sants no són personatges remots sinó plenament vivents i actuals: «los santos [...] se confunden con nosotros [...] revelándonos que en el fondo de la humanidad hay algo siempre igual bajo las mayores diferencias exteriores, y que la santidad es una cosa muy humana, que por ser muy fuerte y

⁸²³ AMGWERD, *L'oeuvre d'Ernest Hello*, p. 281, remarca que «la promptitude à l'action et l'activité la plus brûlante semblent être un des caractères essentiels déterminant le choix de *Physionomies de Saints*».

⁸²⁴ Aquesta actitud és explicada per Maragall mateix a la carta a Pere Corominas del 22 de gener de 1902 (II, 957).

⁸²⁵ Pierre HERVELIN, *Ernest Hello*, separata de la *Revue de Fribourg* (novembre i desembre 1907), Imprimerie de l'Oeuvre de Saint-Paul, Fribourg (Suïssa), 1908, p. 17.

⁸²⁶ AMGWERD, *L'oeuvre d'Ernest Hello*, p. 285.

⁸²⁷ II, 776b.

⁸²⁸ Ho vaig assenyalar a «Verdaguer i Maragall: anotacions per a un treball comparatiu», *Revista de Girona*, núm. 217 (març-abril 2003), p. 187-188.

hondamente humana es también divina».⁸²⁹ Després, però, assenyala les «caídas de estilo y de concepto» que ja hem esmentat, i acaba amb una contraposició —en forma de lloança enverinada— entre les vides de sants tradicionals i les *fisonomías* d'Hello:

Toma Hello el rasgo dominante de cada santidad, lo señala, lo marca profundamente, hasta lo exagera, subordina a él toda la vida y la obra del santo, lo compara con los de otros afines u opuestos, y después manda, por decirlo así, el Santo a la gloria, dejando indeleble su expresión en nuestra alma.

Este procedimiento es muy adecuado a los lectores modernos que leen poco y aprisa y necesitan latigazos geniales a su sensibilidad estragada. Por esto, y ante todo por la nueva inquietud de los espíritus que buscan orientación, creemos que el libro de Hello puede ser un libro providencial: providencial en haberse retardado su difusión, y providencial por el momento en que empieza a difundirse y para el porvenir.⁸³⁰

En altres paraules: Hello redueix cada sant a una caricatura, la qual cosa és molt adient per als lectors apressats que volen receptes fàcils. És sens dubte un mèrit de Maragall ser capaç de llançar aquesta acusació amb uns termes que no escandalitzin els lectors de la «Colección de autores católicos» en què va aparèixer la traducció, tots els volums de la qual duïen la menció «con licencia del ordinario», amb els corresponents *nihil obstat* i *imprimatur*.

2.8 La cristianització de l'*excelsior*

Els articles dels anys 1897 i 1898 parlen poc de religió, i ho fan d'una manera, en general, força decebedora. A «La misión social del clero» ressenya un discurs de Radini Tedeschi al Congrés Catòlic Italià celebrat a Fiesole el 1896. Tedeschi era un actiu eclesiàstic italià que més tard, com a bisbe de Bèrgam, va tenir com a secretari Giuseppe Roncalli, el futur Joan XXIII, que en va escriure la biografia.⁸³¹ En la seva al·locució de 1896, Radini Tedeschi criticava la creença segons la qual l'acció del clero s'hauria de limitar als temes eclesiàstics; ben al contrari, calia segons ell que el sacerdot entrés en la lluita social: «La vida social y la vida espiritual son inseparables, porque la primera es buena o mala según lo sea la segunda en cada individuo particular, y la vida espiritual no puede sostenerse bien si la social decae.»⁸³² A més, Tedeschi critica la llibertat de cultes i el fet de tenir «un Estado usurpador

⁸²⁹ II, 776 a.

⁸³⁰ II, 777 a.

⁸³¹ Aquest fet ha estat subratllat per Ramon SUGRANYES DE FRANCH, «De Maragall a Joan XXIII», *Serra d'Or*, any XV, núm. 17 (15 de novembre 1973), p. 13-14 [709-710].

⁸³² «La misión social del clero», *Diario de Barcelona* (10-II-1897) (II, 510a). En el seu exemplar de l'article, conservat a l'AM, Maragall en va ratllar el final; en totes les edicions de les obres completes l'article hi apareix d'acord amb aquesta retallada.

(*voteur*), un Estado ateo, un Estado-dios, al lado de un pueblo sin cristianismo, y, por tanto, sin moral ni religión».⁸³³ A «La pastoral del obispo de Urgel»⁸³⁴ resumeix i extracta àmpliament —sense la menor crítica— una pastoral del cardenal Casañas crítica amb la llibertat de cultes i la tolerància religiosa a Espanya. En el context dels debats religiosos de l'època, el cardenal Salvador Casañas havia destacat entre els partidaris de l'integrisme, i el 1870 havia polemitzat precisament amb Mañé i Flaquer, acusant el *Diario de Barcelona* de no ser prou fidel al dogma catòlic.⁸³⁵

En una carta —inèdita— al sociòleg Santiago Valentí Camps de maig de 1899, Maragall mostra de nou la seva concepció del progrés com a *espiritualització*, en la línia del que havia manifestat a propòsit d'Spencer:

V. y yo en el órden de las ideas generales es difícil que nos entendamos nunca. Es V. un racionalista, y casi diria un fanático de la diosa Razon, si esta palabra fanático no estuviera por otra parte disconforme con una cierta amplitud y generosidad de espíritu que reconozco en V. y que lo hace simpático. Pero la verdad es que todo su libro gira sobre el párrafo de la página 28: «La mayor obra social realizada en el progreso de las sociedades humanas consiste en afirmar la realidad de la razon atenuando en lo posible las extremas impulsiones del sentimiento». Pues bien, figúrese V. que yo soy un sentimentalista. Para V. el progreso está dentro del racionalismo puro; para mi dentro del espiritualismo que comprende tambien á la razon pero con muchas otras cosas mas. Además tal como hoy es y podemos comprender el hombre la razon es muy poca cosa: el impulso, el presentimiento, lo inconsciente es mucho: y yo me atengo al hombre actual viendo un progreso en su espiritualizacion: lo que dentro de ella tenga que hacer la razon, esto ya se verá.⁸³⁶

A partir de mitjan 1899, la temàtica religiosa té cada cop més protagonisme en els articles del *Diario de Barcelona*, i fins i tot als articles sobre literatura el factor religió pren una importància que no tenia fins aleshores. N'és una prova la ressenya que fa d'un «estudio de estética» partidari de l'emoció i la sinceritat, de José Mª Llanas Aguilaniedo, titulat *Alma contemporánea*. La teoria poètica de Llanas Aguilaniedo coincideix en gran mesura amb la de Maragall, i és possible, doncs, que la formulació que aquest en farà als *elogis* sigui deutora en part d'aquesta lectura. Llanas Aguilaniedo defensa que poesia i vida han d'anar juntes, i que és en la vida que el poeta s'ha d'inspirar a l'hora d'escriure; l'escriptura, però, ha de ser posterior a l'emoció suscitada per la vida, de manera que el resultat sigui fruit de l'equilibri en què es troba el poeta que ha tingut temps de *rumiar la seva emoció*. Fins aquí, Maragall

⁸³³ II, 510a.

⁸³⁴ «La pastoral del obispo de Urgel», *Diario de Barcelona* (29-XII-1898/5-I-1899) (II, 571b-575b).

⁸³⁵ Sobre aquest tema vegeu BONET i MARTÍ, *L'integrisme a Catalunya*, p. 13-14.

⁸³⁶ Carta a Santiago Valentí Camp del 20 de maig de 1899 (AM mrgll-Mss. 6-77-3).

podria subscriure absolutament tota l'argumentació de Llanas. On en discrepa és precisament en la relació entre art i moral pública. D'entrada, Maragall es mostra partidari de no condicionar el poeta: «si el poeta ha de expresar sinceramente su emoción, ¿cómo puede atender a preceptos sobre la finalidad y moralidad de aquella expresión suya?»⁸³⁷ No hi ha d'haver, doncs, censura per al poeta. (Tot i això, poc temps més tard Maragall sí que defensarà la censura per al teatre per evitar que es representi pornografia en lloc d'art, i criticarà aquells per als quals «el progreso es que rabien los curas»,⁸³⁸ però aquesta actitud diferenciada obeeix al fet que el teatre arriba directament a un públic molt més massificat i ignorant que el lector de poesia; Mané i Flaquer era un declarat partidari de la censura del teatre, i en això sembla que Maragall seguia clarament els seus postulats; al final de la seva vida, però, davant el nou espectacle de masses —el cinema— Maragall ja no apostarà per la censura.)⁸³⁹ Ara bé, el que sí que es pot fer és condicionar l'educació del poeta, «desde su sentimiento religioso hasta los detalles de su vida práctica»:⁸⁴⁰

A un poeta no se le puede decir: —Cuando poetices tendrás presente eso y lo otro—, porque en aquel momento el poeta no ha de escuchar más que su emoción y ha de expresarla sinceramente. Pero sí que puede decirsele: —Eres un hombre entre los hombres; mas Dios te ha dado el poder de mover y guiar a muchos y el deber de orientarte en la vida por encima de ellos; encamina, pues, tu voluntad y todas tus facultades de modo que, al abandonarte al divino furor del canto, éste resulte siempre un *excelsior* para ti y para los que te escuchan.⁸⁴¹

Elevar-se i elevar cap a Déu forma part, doncs, de la tasca del poeta. D'alguna manera, aquest fragment és una cristianització del poema «Excelsior» de 1895: anar més enllà vol dir, ara, anar més amunt, i la tasca ja no és individual sinó que inclou la comunitat: el poeta té la missió d'aconseguir que els altres l'acompanyin en la seva infinita elevació.

A «Lecturas veraniegas» Maragall relaciona espiritualitat amb estiuieg:

La gente de ciudad vamos en verano al campo y a las alturas no sólo para huir del calor de la tierra baja, sino también y muy principalmente para refrigerar nuestro espíritu que, agobiado por una vida social demasiado densa, sujeto todo el año a atenciones excesivamente concretas, y empequeñecido en cierto modo por ellas, apetece y necesita

⁸³⁷ «Alma contemporánea», *Diario de Barcelona* (7-VII-1899) (II, 584a).

⁸³⁸ «La libertad y la decencia», *Diario de Barcelona* (22-II-1900) (II, 597b).

⁸³⁹ «Película espiritual», *Diario de Barcelona* (12-X-1911) (II, 250a-251b).

⁸⁴⁰ «Alma contemporánea», *Diario de Barcelona* (7-VII-1899) (II, 584a).

⁸⁴¹ II, 584. La denominació «Excelsior» prové —com ha explicat QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 312— del poema «Excelsior» del romàntic nord-americà Longfellow, «en què l'ascensió física del caminant és una al·legoria de l'ascensió espiritual de l'artista».

rehacerse sumergiéndose en la grandeza de la soledad, del reposo de los campos y montañas, y de los vastos horizontes. Entonces el hombre de ciudad abre los ojos a la contemplación propia y a la de los espectáculos de la naturaleza, y estas dos contemplaciones se influyen, combinan y acaban por confundirse engrandeciendo el alma.⁸⁴²

Més endavant insisteix en aquest tema: «Al campo debiéramos ir los de la ciudad para hacer una especie de ejercicios espirituales.»⁸⁴³

A les ressenyes d'obres d'Apel·les Mestres és fàcil observar una voluntat de destacar els aspectes més religiosos de la seva obra. En ressenyar *Llibre d'hores*, remarca el paganisme dels primers poemes, però també la progressiva religiositat que s'observa a mesura que s'avança en la lectura: en el llibre s'hi revela «algo nuevo en él [Apel·les Mestres], y nuevo ascendiendo, y con decir esto, creemos hacer el mejor elogio del poeta y de su obra».⁸⁴⁴ Aquesta ascensió també l'observa en la següent ressenya de Mestres: «los *Poemes* aventajan a los *Idil·lis* en cierto sentimiento más hondo y cierta consideración más tierna de la vida: hay en ellos más emoción, esto es, más poesía. Lo cual quiere decir que el poeta todavía *asciende*; y que el lector que le siga irá ascendiendo con él. Y esto es lo que precisamente hay que ir a buscar en toda poesía: ascender, ascender siempre hasta lo infinito.»⁸⁴⁵ És una nova cristianització de l'*excelsior* maragallà. A «Poesía catalana» inclou una breu ressenya de la reedició ampliada dels *Idil·lis*, en què també destaca que en les obres més recents «el sentimiento religioso va alzándose», de manera que la reedició pot servir a Mestres «de punto de apoyo en su ascensión indefinida».⁸⁴⁶

A «La neurastenia» tracta de manera força amena aquest estat d'ànim propi de la fi de segle i lligat al decadentisme: «La neurastenia es el mal de este fin de siglo, el mal en moda, la enfermedad que *viste* más. En tiempos del romanticismo las personas que se preciaban en algo habían de estar tísicas, éticas, como entonces se decía. [...] Hoy es menester estar neurasténico, y si la neurastenia es cerebral, mejor. El mal romántico residía en el pecho; ahora el romanticismo se nos ha subido a la cabeza.»⁸⁴⁷ La neurastènia és pròpia dels temps democràtics en què tothom aspira a millorar la seva posició social. La solució, però, no és cap retorn a la vida patriarcal, sinó que s'hi ha d'aplicar un remei religiós:

⁸⁴² «Lecturas veraniegas», *Diario de Barcelona* (29-VII-1899) (II, 106b).

⁸⁴³ *Ibidem*.

⁸⁴⁴ «Llibre d'hores», *Diario de Barcelona* (12-IX-1899) (II, 110b).

⁸⁴⁵ «“Poemes de mar”, de Apeles Mestres», *Diario de Barcelona* (7-III-1900) (II, 124a).

⁸⁴⁶ «Poesía catalana», *Diario de Barcelona* (31-I-1901) (II, 144a).

⁸⁴⁷ «La neurastenia», *Diario de Barcelona* (11-X-1899) (II, 261b).

El hombre debe ir adaptándose a la marcha general de la humanidad. Además, para apaciguarse, hay algo más eficaz que la paz material de los campos: hay el alma, que en medio de todas nuestras agitaciones superficiales, mantiénese eternamente pacífica e inmutablemente serena en el fondo de cada uno de nosotros. Lo mismo en la ciudad que en el campo, busquémonos a nosotros mismos. El hombre que en medio del torbellino social conoce el fin de su existencia en este mundo y en el otro, sabe no desorientarse, y no se deja arrastrar por las cosas sino en la medida de la importancia que cada una de ellas respectivamente tiene para la realización de aquel fin. Demos a la vida social lo que a la vida social indudablemente se debe; pero pensemos ante todo en nosotros mismos; y en medio del torbellino, sea la ascensión de nuestra alma el punto firme donde vayan a estrellarse y morir todas nuestras intranquilidades y todas nuestras neurastenias.⁸⁴⁸

Maragall no descuida tampoc les manifestacions populars de la religiositat infantil. A «El Belén» evoca la innocència dels nens —i la dels adults que s'abandonen «a la sublime locura de la inocencia»—⁸⁴⁹ davant el pessebre. Són obvis els ressos nietzscheans en aquesta apologia de la innocència infantil, i ja han estat degudament remarcats.⁸⁵⁰ El fet sobre el qual vull insistir ara és que Maragall pensa tots els elements del pessebre com a conduents cap a Déu: «Todo aquel pequeño mundo tiende hacia el Portal»;⁸⁵¹ «lo que anima a aquellas figuras [...] es un inefable sentimiento que todo lo iguala y nivela, que borra tiempos y lugares y modos de vivir para fundirlo todo en la sublimidad del acto místico: la Adoración».⁸⁵² Maragall descobreix un nexa entre aquesta contemplació del pessebre en adoració per part dels infants i el que aquests infants construïran quan hagin superat aquesta etapa:

Así como ahora con sus tiernas manos han formado esa graciosa ficción de una vida y se han deleitado en ella, otro día con su fuerza de hombres pueden hacer brotar una realidad nueva que todo lo invada y lo penetre, pueden levantar otro Belén trascendental y deleitarse también en él, pero con deleite de hombre, devorador e implacable hasta la muerte.

Sea cual haya de ser su suerte y su misión en el mundo, alta o humilde, dejad que su sentimiento empiece a enriquecerse ahora con esas sublimes puerilidades, porque días han de venir en que ésta sea su riqueza más preciada; en que, próceres en su palacio, buhoneros en su tenducho, o sabios contemplando el mundo, estimen llorando de ternura el recuerdo

⁸⁴⁸ II, 263.

⁸⁴⁹ «El Belén», *Diario de Barcelona* (21-XII-1899) (II, 263b).

⁸⁵⁰ TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 127, remarca com en els articles maragallians sobre les festivitats cristianes «late con especial fuerza el pensamiento de Novalis y sobre todo el pensamiento nietzscheano»; hi insisteix en les pàgines següents.

⁸⁵¹ II, 264a.

⁸⁵² II, 264b.

de ese Belén ante el que ahora ríen, y lo estimen como el primer florecimiento de su alma inmortal.⁸⁵³

Tres setmanes després de la publicació d'«El Belén» Maragall publica a *Pèl & Ploma* «Una missa del gall».⁸⁵⁴ Hi contraposa les «veus primes i tristes de verges perpètues» —les monges d'una església en la qual el narrador afirma haver participat en una missa del gall— amb el plor d'un infant que semblava haver sorgit d'aquells «cants de maternitat i naixença». Maragall dóna poques proves d'empatia amb la vida monàstica: si aquí parla de les «verges perpètues» amb «veus primes i tristes», a *Visions & cants* posa en boca d'Arnau una terrible definició del que són les monges: «tristos cossos per sempre immaternal».⁸⁵⁵ A la segona part d'*El Comte Arnau* posarà de nou en boca d'Arnau una cruel descripció de la vida de les filles d'aquest, recloses en un monestir: «vosaltres massa sou xorques».⁸⁵⁶ Maragall sembla no voler acceptar, doncs, el vot de castedat associat a la vida religiosa.

El 25 d'agost de l'any 1900 Friedrich Nietzsche mor a Weimar. Vint-i-cinc dies més tard Maragall li dedica un article necrològic al *Diario de Barcelona*. És el seu tercer article sobre Nietzsche —el segon si tenim en compte només els publicats en vida de l'autor. Comparat amb els dos primers, en aquest article apareix una lectura cristiana de Nietzsche. No és, però, un Nietzsche cristianitzat: és el punt de vista de l'autor el que apareix revestit de terminologia cristiana, però Nietzsche segueix sent considerat algú que ha buscat la plenitud lluny de Déu:

Nietzsche es un sediento de absoluto, un sediento de Dios; pero no quiso bajarse a beberlo en la fuente de la fe, y murió de sed. Una gran potencia que había en su espíritu le hizo soberbio como no puede serlo un hombre: el límite de nuestra razón y de nuestros sentidos lo despreció, y quiso comprender lo incomprendible, lo que hay que presentir y adorar con humildad. No vio la altísima dignidad que encierra esa humildad humana que puede orar trémula y ansiosa en su presentimiento de lo eterno; negó todo lo que no comprendía, e intentó crear un mundo a su imagen y semejanza. Un hombre que quiere hacerse Dios, ¡tragedia terrible y grande!⁸⁵⁷

La imatge de l'assedegat que no vol acostar-se a la font pot provenir d'Hello, que en el capítol sobre sant Bernat s'expressa en aquests termes: «Otros tienen sed, pero no quieren

⁸⁵³ II, 265a.

⁸⁵⁴ «Una missa del gall», *Pèl & Ploma*, núm. 33 (13-I-1900).

⁸⁵⁵ «El comte Arnau», III, v. 68 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 59).

⁸⁵⁶ «L'ànima», V, v. 258 (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 692).

⁸⁵⁷ «Federico Nietzsche», *Diario de Barcelona* (19-IX-1900) (II, 138b). Segons Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 75, «la claredat i la contundència d'aquestes imatges i d'aquests judicis tal vegada delaten íntimes correspondències».

beber: cuando se les señala la fuente, en vez de correr a ella le vuelven la espalda.»⁸⁵⁸ Maragall creu que Nietzsche tenia una set d'absolut tan gran que res del que trobava —els tràgics grecs, Wagner, Cèsar Bòrgia, Napoleó...— no el satisfieia: «Y es que sin quererlo confesar a quien busca es a Dios, su gran tormento.»⁸⁵⁹ A partir d'aquí Maragall compara Nietzsche amb sant Agustí, emparentats en el seu pensament per la recerca insatisfeta de Déu:⁸⁶⁰ Agustí considera impossible trobar Déu, ja que la limitació humana no pot capir la il·limitació divina; Nietzsche, al moment de manifestar que ha trobat *el seu* Déu, defalleix en la bogeria i roman en tenebres fins a la seva mort.

Un altre assedegat d'absolut és, per Maragall, Emerson,⁸⁶¹ que presenta als lectors del *Diario de Barcelona* en un article —«Lecturas piadosas»— en què també es fa ressò del segon volum de la Biblioteca de Autores Católicos de Joan Gili (col·lecció inaugurada amb la traducció maragalliana d'Hello), que recull les *Obras escogidas* de l'aristòcrata russa Anne-Sophie Soymonof, coneguda com Mme. Swetchine.⁸⁶² Ja s'ha assenyalat com Maragall intenta «fer passar de contraband» el perillós místic protestant Emerson —perillós als ulls del censor eclesiàstic del *Diario de Barcelona*— a base d'emparentar-lo amb una autora catòlica —procedent de l'Església ortodoxa però conversa al catolicisme— fora de qualsevol sospita.⁸⁶³ D'altra banda, Maragall mateix contraposa Emerson a Nietzsche:

Los caminos de Emerson no son ciertamente los de Nietzsche. Los de éste van por lo que suele llamarse materialismo: los de Emerson son en apariencia completamente opuestos, porque van por un espiritualismo radicalísimo y voluntariamente desorientado por lo

⁸⁵⁸ II, 868a.

⁸⁵⁹ II, 139a.

⁸⁶⁰ Maragall posseïa *Les confessions* de sant Agustí: Saint AUGUSTIN, *Les confessions*, traduction française d'Arnauld d'Andilly avec une introduction par M. Charpentier, Garnier Frères, Paris, 1865 (AM 3-1-29). El volum conté marques de lectura als llibres primer, segon i quart. Com assenyalava M. Rosa SUBIRÀ ROCAMORA, «La personalidad religiosa de Juan Maragall», tesi de llicenciatura inèdita dirigida per Antoni Comas, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1965 (n'hi ha un exemplar dipositat a la UB, i un altre dipositat a l'AM mrgll-BCrit 2), p. 22, «no es extraño que subrayara con trazo fuerte y repetido las palabras de Agustín: "Fecisti nos ad te et inquietum est cor nostrum donec requiescat in te."» Subirà (*ibidem.*) resumeix així la influència d'Agustí sobre Maragall: «La influencia del Obispo de Hipona está muy clara en las Notas autobiográficas, escritas a los 25 años. También aparece de un modo oculto, casi imperceptible, en los escritos posteriores. El anhelo del que ha buscado a Dios fuera de sí mismo, el concepto de un Dios más íntimo que la propia intimidad, una concepción de la vida como amor, son pensamientos frecuentes en la obra de Maragall.»

⁸⁶¹ Per la influència d'Emerson sobre Maragall, vegeu QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 127-130, que recull l'estat de la qüestió sobre el tema. A la biblioteca de Maragall es conserva una obra d'Emerson: EMERSON, *El hombre y el mundo*, traducció del anglès per Pedro Márquez, B. Rodríguez Serra, Madrid, 1900 (AM 2-1-6, amb nombroses marques de lectura). En l'anotació del 25-II-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.) es recull la citació d'Emerson que reapareixerà a l'«Elogi de la paraula»: «Deu no creà variades coses belles; sino que la bellesa ha sigut creadora del univers.»

⁸⁶² El volum ressenyat de Swetchine es conserva a l'Arxiu Maragall amb marques de lectura: Madame SWETCHINE, *Obras escogidas*, traducció del francès per Eduardo Marquina, Juan Gili, Barcelona, 1900 (AM 2-1-54). A la p. 40 hi ha una anotació de Maragall en què caracteritza l'obra de «muy de mujer» per ser «cristiano delicado endeble», «pero á veces tambien por lo muy penetrante y bellamente sumiso. Lo mejor: Pensamientos (al final)».

libérrimo que quiere ser en su busca de Dios. La divinidad del alma, su libertad en los círculos sin circunferencia del infinito, sus relaciones inefables con la vida terrenal son cantadas —por decirlo así— en la obra de Emerson con una exaltación que a veces se pierde de vista, otras da vértigos, otras sufre tremendas caídas, pero siempre infunde algo así como el amor y temor de Dios confundidos en un solo y augustísimo sentimiento.⁸⁶⁴

«El templo que nace», de finals de l'any 1900, està dedicat a la Sagrada Família de Gaudí. Presenta l'edifici com a nascut enmig d'un barri mig obrer mig aristocràtic: «allí, como pétreo florecimiento de aquel oasis, álzase un templo».⁸⁶⁵ Aquest temple no té sostre, però ja té un portal, el del naixement, que mira al barri obrer. Aquest portal és «poesía de la arquitectura», «un pétreo balbuceo de alegría que quiere decir Navidad».⁸⁶⁶ I, com és habitual en els articles maragallians que evoquen el temps de Nadal, apareixen ressos nietschsens: els elements del portal «se forman y aparecen cantando la creación como un acto continuo de renovación, la Navidad como algo eterno»;⁸⁶⁷ tot està contemplant «al eterno niño que siempre nace».⁸⁶⁸ A més a més, el temple el construeix un arquitecte que sap que no el veurà acabat: és un «anticipo de la eternidad», perquè és el temple en formació perenne, obert a la ciutat i a la naturalesa, que s'alça a Déu sense assolir-lo mai; és la «Navidad perpetua».⁸⁶⁹

També en termes d'eternitat parla Torras i Bages en una pastoral que va constituir, segons diu Maragall, la seva primera lectura del segle (Maragall tenia ben clar que el segle XX començava el 1901): «La eterna afirmación» —títol de la pastoral torrasbagiana i de l'article maragallià que se'n fa ressò—⁸⁷⁰ és la que s'oposa al dubte que ha caracteritzat el segle XIX. El dubte, diu Torras, és «una debilidad del espíritu que no tiene fuerza para poder producir

⁸⁶³ MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, p. 153.

⁸⁶⁴ «Lecturas piadosas», *Diario de Barcelona* (29-IX-1900) (II, 612).

⁸⁶⁵ «El templo que nace», *Diario de Barcelona* (20-XII-1900) (II, 614a).

⁸⁶⁶ II, 614b.

⁸⁶⁷ *Ibidem*.

⁸⁶⁸ II, 615a.

⁸⁶⁹ *Ibidem*.

⁸⁷⁰ Vegeu el text de la pastoral de Torras i Bages a TORRAS I BAGES – Joan MARAGALL, *Un diàleg començat abans de conèixer-se i que transcendí a la mort*, nota editorial, recull de textos, comentaris i referències en nota a peu de pàgina per J. A. Maragall, Ariel, Barcelona, 1961, p. 18-34; cal corregir la datació que figura a la p. 34 (la pastoral és de 1900, no de 1909); l'article de Maragall es troba a les p. 35-38, també amb la datació errònia a la p. 35 (on diu 1902 ha de dir 1901). Aquest volum, de prop de 500 pàgines, és una obra útil pels textos que aplega, però no pels comentaris que inclou, atès l'enfocament acrític i, fins i tot, «pietós», adoptat pel curador. Han explicat de forma més crítica —i crec que molt més encertada— la relació entre les dues personalitats VALENTÍ I FIOL, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 185-187; VALENTÍ FIOL, *El primer modernisme literari català*, p. 340; Josep BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Edicions 62, Barcelona, 1992 (primera edició: Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1963), p. 210-213; Joan-Lluís MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, p. 167-168, i QUINTANA, «La definitiva bondad de la vida», p. 136-137. Vegeu també alguns apunts sobre la possible influència de Torres i Bages en el dantisme de Maragall a ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 29-36.

la afirmación»;⁸⁷¹ d'altra banda, Torras i Bages creu que «el hombre sin Dios es como un perro sin amo, que va perdido y macilento siguiendo al primero que encuentra por la calle hasta que le ahuyentan».⁸⁷² L'alternativa és el seguiment de Jesucrist, que Torras presenta no com el fundador d'una religió sinó com el seu objecte. L'ànima necessita afirmar, el seu centre és l'amor, i l'amor és l'eterna afirmació, el dir *sí* o el dir *amén*, i aquest *sí* o *amén* és Jesucrist mateix. Essent la vida un continu esdevenir, en Jesucrist hi ha la fórmula de la vida humana, de manera que la humanitat amb Jesucrist constitueix un sol cos vivent. És per això que la veritat i l'amor estan ja gravades en l'interior de l'home, i el que cal és que surtin del seu interior i no pas imposar a l'home des de l'exterior el compliment d'unes lleis. Tal com Maragall cita Torras sembla voler-lo fer contraposar implícitament socialisme i cristianisme: el que el socialisme vol aconseguir «de fuera adentro», el cristianisme ho assoleix «de dentro afuera».⁸⁷³ En conseqüència, «toda regeneración social, toda reforma humana ha de empezar y consistir en el individuo».⁸⁷⁴ Sigui com sigui, la lectura maragalliana d'aquesta pastoral de Torras i Bages és força fidel a l'escrit del bisbe de Vic, cosa que no sempre passarà en altres ocasions.

A «La última lamentación de Núñez de Arce», de febrer de 1901, Maragall presenta un exponent del dubte que tant censurava Torras i Bages: «La duda tormentada de Núñez de Arce es simplemente la rebeldía del espíritu racionalista de su siglo contra el dogma. La razón desencadenada ni quiere rendirse a la fe, ni puede vivir sola en el misterio de la vida, y declama en su soledad para ahuyentar el terror.»⁸⁷⁵ Maragall transcriu diversos fragments de *Sursum corda*, en el darrer dels quals es proclama la fe en una religió que té la naturalesa per temple. A Maragall aquest credo no el convenç, i presenta la seva alternativa:

Esta ascensión indefinida de la humanidad hacia Dios, que es seguramente la ley del progreso, puede presentarse como una fórmula de fe social, pero no puede bastar a tranquilizar el alma individual, y menos la de un poeta. Esta ascensión hacia Dios ha de realizarla también cada hombre en su vida terrenal, pero mal podrá hacerlo si, como viático

⁸⁷¹ «La eterna afirmación», *Diario de Barcelona* (16-I-1901) (II, 617a).

⁸⁷² II, 617b.

⁸⁷³ II, 618b.

⁸⁷⁴ II, 619a.

⁸⁷⁵ «La última lamentación de Núñez de Arce», *Diario de Barcelona* (7-II-1901) (II, 145b). Maragall posseïa dos llibres de Núñez de Arce: Gaspar NÚÑEZ DE ARCE, *Gritos del combate. Poesías*, Librería de Fernando Fe i Librería de Juan Antonio Fé, Madrid i Sevilla, 1891 (AM 2-2-22, amb dedicatòria autògrafa de l'autor —«A mi distinguido amigo el ilustre poeta catalán D. Juan Maragall en testimonio de aprecio G. Núñez de Arce»— i sense marques de lectura); Gaspar NÚÑEZ DE ARCE, *¡Sursum corda! Poema*, Librería de Mariano Murillo i Librería de Fernando Fe, Madrid, 1900 (AM 2-4-92, amb dedicatòria autògrafa de l'autor —«A mi buen amigo el inspirado poeta catalán D. Joan Maragall, el viejo poeta castellano G. Núñez de Arce»— i anotacions de Maragall a les pàgines inicials i finals). El títol de l'article de Maragall juga amb el títol d'una obra de Núñez de Arce: *La última lamentación de Lord Byron. Poema*, Librería de M. Murillo, Madrid, 1879. La part final de l'article, que es correspon amb la que

de ella, no tiene más que la esperanza en una luz futura, y no lleva la disposición de anegarse en cualquier momento en una luz siempre presente dentro de sí mismo.

El alma humana individual no puede aguardar a que la Humanidad llegue a Dios en un día indefinido, sino que necesita encontrarlo siempre en sí, no por el conocimiento, sino por el sentimiento, por el asentimiento en una fe siempre actual. No consuela el solo *pensar* que podemos llegar a Dios con la Humanidad en marcha; lo que consuela es *sentirlo* siempre con sentimiento proporcionado a la altura alcanzada en cualquier momento dado.

Y cuando este momento es un momento supremo de la vida, el descanso en Él sólo se encuentra cerrando los ojos del entendimiento y comulgando en la fe de los humildes; porque comparadas con lo infinito del misterio de la vida, en momentos tales todas las inteligencias son iguales.

Cerrando los ojos, aparece la luz interior, y, una vez impregnados de ella, puede el hombre volverlos a abrir sobre la tierra para proseguir aquella ascensión cuyo camino sólo ven claramente los que están deslumbrados.

Cuando mi alma conmovida se anega en el sentimiento de lo divino, para nada necesito pensar en la futura marcha de la Humanidad; pero indudablemente me siento en seguida más animado a marchar con ella.

Sólo así cobraría realidad poética, nuevo y más hondo sentido el final del poema de Núñez de Arce.

De todos modos, comparando ésta con obras anteriores suyas, se ve al alma del poeta en marcha hacia la fe. ¿Llegará pronto a la que tan cerca tiene en el fondo de su alma? Su próximo poema ha de decírnoslo.⁸⁷⁶

Aquest final recorda els articles maragallians sobre Apel·les Mestres, a qui sempre presenta en camí cap al cristianisme. En tot cas, la crítica de Maragall a Núñez de Arce és que l'ascensió de la humanitat no és suficient: cal que l'ànima individual vulgui també ascendir.

El 3 de febrer de 1901 Maragall pronuncia una «Salutació» a l'Ateneu Barcelonès, en el marc d'una vetllada de l'agrupació Art i Pàtria. És un text que ajuda a llegir correctament els «Cants» de *Visions & cants*, i que permet comprendre moltes de les idees de Maragall d'aquells anys. El poeta s'adreça a una joventut aplegada entorn dels conceptes d'art i de pàtria. Maragall els anima a alçar la seva veu en el moment adequat: no abans d'hora, quan no tinguin encara un cant ben propi —aquest advertiment apareix en gairebé totes les crítiques públiques o privades a joves literats—, però tampoc massa tard, perquè cal que aquest cant sigui entonat per uns joves que se sentin com els primers homes. Maragall distingeix entre dos tipus d'egoisme:

cito, es troba ja en les anotacions esmentades de l'exemplar que posseïa Maragall de *Sursum corda!*, en una forma força semblant a la finalment publicada.

⁸⁷⁶ II, 146b-147a.

Una cosa és l'egoisme gran dels homes forts que aspiren al continuat enlairament de la seva individualitat i que tenen força de sobres per arrossegar cap amunt amb ella tot el que entorn es troba d'enlairable, menyspreant el que no vol seguir-los: aquest és l'egoisme dels herois que fan lliurement, alegrement, el bé d'altri de les sobres del seu bé; d'aquest egoisme naixen els pobles grans. Altra cosa és l'egoisme mesquí de la impotència, el dels homes que, no tenint prou força per a enlairar-se, esmercen sos febles braços en mantenir immòbil el nivell comú perquè ningú pugi més que ells: aquest és l'egoisme dels covards que fan tristament, hipòcritament, per por d'una sanció material o moral petrificada, el seu petit bé individual del que procuren restar del bé d'altri, del bé comú: d'aquest egoisme petit, n'hi ha molts pobles esmorteïts.⁸⁷⁷

Els joves als quals s'adreça Maragall estan cridats, naturalment, a «l'egoisme gran dels homes forts», que és el que els distingirà de la massa. La joventut ha de desprendre's airoso de la massa «menyspreant tot el que no sigui alçària i emportant-s'ho tot amunt darrera seu».⁸⁷⁸ Aquest impuls ascensional la joventut receptora de la salutació de Maragall el viu sota la bandera de l'art i de la pàtria, uns conceptes als quals Maragall dona ara una significació força particular:

Art, entenc que voleu dir que enlairareu els cors vers Déu; Pàtria, que pendreu embranzida des de la terra que us manté i de la que sou formats; que l'estimareu i defensareu com cosa vostra, com condició essencial del vostre ésser; perquè sense ella vosaltres no seríeu vosaltres mateixos, sinó quelcom desarrelat que voleiaria sense nord per les regions dels lllimbs, sense trobar la terra ferma que us cal per a pendre embranzida cap al cel.

El sentiment de Pàtria us farà forts; el sentiment artístic us farà purs. Així us veig jo. Veig avançar una generació d'homes que perquè seran forts no coneixeran l'odi ni el sarcasme, sinó que faran via aterrant alegrement i indulgentment tot el que els destorbi, i obrint sense recel els braços amorosos a tot el que els avinga: i perquè seran purs se sentiran lliures de les concupiscències que esclavitzen, i així trobaran lleugera tota ascensió.

Ascendir, ascendir, amics meus! Terra sou, no la renegueu; mes espiritualitzeu-la, feu-la anar tornant cel. Per l'Art i per la Pàtria. Excèlsior!⁸⁷⁹

El 25 de març de 1901 es va complir el centenari de la mort de Novalis. Una setmana més tard, Maragall li dedica un article al *Diario de Barcelona* on presenta un resum de la seva vida, obra i pensament.⁸⁸⁰ Per Maragall, «Novalis, con Emerson, con Carlyle, con Ruskin,

⁸⁷⁷ «Salutació», *Joventut* (21-2-1901) (I, 791b).

⁸⁷⁸ I, 792a.

⁸⁷⁹ I, 792a.

⁸⁸⁰ Sobre la influència de Novalis sobre Maragall, vegeu RAMÍREZ I MOLAS, «Maragall, traductor de Novalis», p. 407-429, i Eduard CAIROL, *Maragall i Novalis: poesia i experiència mística*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 51), Barcelona, 2000. Maragall posseïa l'obra de Novalis en la llengua original: NOVALIS, *Sämmtliche Werke*, herausgegeben von Carl Meissner, eingeleitet von Bruno Wille, 4 vols., Eugen Diederichs, Florència, 1898-1901 (AM 3-1-2, 3-1-3, 3-1-4, 3-1-5). Una descripció d'aquests volums es

son los padres de un neo-idealismo y hasta de un neo-misticismo, cuyos fundamentos y ortodoxia no hemos ahora de discutir, pero cuya existencia es evidente, no sólo en Alemania, sino también en Inglaterra, en Francia, en Bélgica y hasta entre nosotros mismos.»⁸⁸¹

Pel que fa al seu pensament sobre la poesia, Maragall el presenta així:

Novalis vivió su *estado de poesía*. «La poesía —dice él mismo en uno de los *Fragments*— es la sola realidad absoluta: he aquí en substancia toda mi filosofía. Cuanto más bella es una cosa, más verdadera es.» Y, realmente, él convertía en poesía cuanto tocaba, transformándolo en algo ya absoluto e inalterable. Por esto su obra es tan nueva hoy, al cabo de un siglo, como el día en que fue creada. Y su obra es él mismo, es hasta su figura clásica, es su expresión de niño perenne y sublime, como Mozart, a quien tanto se parece espiritualmente.⁸⁸²

Pel que fa a la religió, Maragall considera que la poesia de Novalis és pietosa, i que, malgrat el seu protestantisme, «su alma de poeta tendía irremisiblemente hacia las luces del catolicismo, y se ha discutido si murió católico».⁸⁸³

2.9 Recapitulació

De nou és una necessitat expositiva el que duu a fixar un tall entre dues etapes. El situo en el moment de la mort de Joan Mañé i Flaquer (8 de juliol de 1901) perquè és el fet més rellevant d'un període de depressió—Maragall en diu «neurastènia»— patit entre 1900 i 1901. La causa remota d'aquesta depressió podria ser la mort del pare del poeta, esdevinguda el 5 de maig de 1900.⁸⁸⁴ Les dues morts deixen Maragall en una situació de

troba a CAIROL, *Maragall i Novalis*, p. 8. El 20-XI-1900, Maragall anota a la seva Agenda de butxaca 1900 (AM C. F.) «Novalis † 25 Mars», i a sota i amb el mateix llapis blau, «Deux Mondes 15 Nov»: sembla clar que el propòsit és llegir el que publica sobre Novalis la *Revue des Deux Mondes* el 25 de novembre d'aquell any, per fer-ne un article al voltant del proper 25 de març, en què se celebrarà el centenari de la mort de l'autor romàntic. En l'anotació del 9-III-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.) reapareix el nom de Novalis, que molt probablement indica la voluntat de dedicar-li un article.

⁸⁸¹ «Novalis», *Diario de Barcelona* (3-IV-1901) (151b).

⁸⁸² II, 152a.

⁸⁸³ II, 152b.

⁸⁸⁴ La impressió per la mort del pare apareix a la carta a Antoni Roura del 31 de maig de 1900 (I, 1133). Segons el testimoni de Clara Noble, reportat per Jordi MARAGALL, «Maragall a casa», dins *El que passa i els qui han passat*, pròleg d'Eugenio Triás, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 81, «arran de la mort del seu pare, el 1900, patí una forta depressió». Aquesta mort va ser, segons *ibid.*, p. 83, «el més gran disgust de la seva vida» (el segon fou la mort d'Antoni Roura, l'any 1910). Josep PIJOAN, «L'Enllà de Juan Maragall», *La Lectura*, núm. 75 (març 1907) (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 532) també va testimoniar —en vida de Maragall— la seva falta de salut aquells anys: «Entre este libro de *Visions y Cants* y el nuevo volumen de *Enllà*, sufrió Maragall graves trastornos en

doble orfanat: familiar i professional. Del període de baixa es conserven una carta a Mañé i Flaquer i diverses cartes a Roura i a Clara Noble. Al març interromp la seva col·laboració al *Diario de Barcelona* —el seu darrer article apareix, però, el 3 d'abril—, i es trasllada a Vilafranca del Penedès, on Antoni Roura exerceix de registrador de la propietat. Des d'allí escriu a Clara Noble i a Mañé. A Clara li diu: «Hé cenado con verdadero gusto como no lo habia hecho en muchos dias y me encuentro satisfecho, tranquilo y en disposicion de pasar una buena noche. [...] Ahora no escribo mas para que no se diga que me cargo la cabeza.»⁸⁸⁵ A Mañé també el tranquil·litza: «Aquí me tiene V. inaugurando mi tratamiento por el ocio y la vagancia. Por ahora no va del todo mal: en 24 horas he *hecho* ya dos comidas y un sueño buenos, lo cual es mucho hacer para un neurasténico.»⁸⁸⁶ El 28 de març reconeix a Clara que ha menjat bé, «pero siempre siento un poco la debilidad».⁸⁸⁷

Els mesos d'abril i maig els passa a Caldetes. Des d'allí escriu a Roura per explicar-li el trasllat: «Veyam com ens anirá. Jo crech que casi tant se val y que la neurastenia no s'en anirá fins que s'en cansi. Pro, vaja, alguna cosa s'há de fer.»⁸⁸⁸ També des de Caldetes contesta una carta a Johannes Fastenrath dient-li que «estoy curandome una neurastenia que me priva de todo trabajo intelectual».⁸⁸⁹ Entre juliol i mitjan setembre es troba a Camprodon. Des d'allí escriu a Roura, el 23 de juliol: «Jo, tothom diu que estic millor; prò com que des de vuit dies després d'haver arribat a Caldetes cada dia m'han dit que estava millor, estic resolt a creure que a part dels quinze dies de terror hipocondríac dels últims de març, lo demás, tota la vida dec haver estat igual, o poca diferència.»⁸⁹⁰ Pocs dies més tard visita el Dr. Robert, com explica a Roura el 7 d'agost: «La Clara me va menar altre cop al Dr. Robert, que es va riure de les seves alarmes [...]; i jo que crec en el Dr. Robert perquè m'és simpàtic i me sembla un gran artista de la medicina (i la intuïció és en lo que jo tinc

su vida y la pérdida de su salud, recobrada después lentamente.» En la carta de Pijoan del 17 de desembre de 1911 (*ibid.*, p. 447), diu: «No'n sé res y hem penso que aquella més llarga malaltia, cuant se va morir el seu pare, lhi va despertar molt l'esperit.» La «Notícia biogràfica» de Solervicens (I, 20) no relaciona el període de baixa «per raons de salut» amb la mort del pare. Sí que ho fa BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 54: «Potser com a resultat de la mort del pare, la salut de Maragall no era bona i el seu estat preocupava la família. En el mes de març de 1901 s'accentuà la seva depressió, fins al punt d'haver-se de decidir pel repòs.» Entre la mort del pare i la baixa per malaltia de finals de març transcorren gairebé 11 mesos, en el curs dels quals té lloc l'estada de Maragall a Madrid, en què duu a terme una activitat notable (les tretze cartes que des d'allí escriu a Clara Noble, entre el 9 i el 26 d'octubre de 1900 [AM mrgll-Mss. XIV-3-20 a XIV-3-32], permeten seguir detalladament l'estada madrilenya). Aquest llarg període de temps i aquest viatge a Madrid és el que possiblement dificulta —tot i que crec que no impedeix del tot— establir una relació causa-efecte entre la mort del pare i la depressió de Maragall. Els biògrafs de Maragall —Juan Chabás, Alfons Maseras, Maurici Serrahima— no parlen del fet; només Serrahima, a la segona biografia (*Joan Maragall*, p. 80), esmenta la crisi, però la veu com a fruit de l'evolució interior del poeta, més que no pas conseqüència de causes externes.

⁸⁸⁵ Carta a Clara Noble del 26 de març de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-33).

⁸⁸⁶ Carta a Joan Mañé i Flaquer del 27 de març de 1901 (I, 916a).

⁸⁸⁷ Carta a Clara Noble del 28 de març de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-35).

⁸⁸⁸ Carta a Antoni Roura de l'1 d'abril de 1901 (AM mrgll-Mss. 6-63-1).

⁸⁸⁹ Carta a Johannes Fastenrath de l'11 d'abril de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-10-4b,5).

⁸⁹⁰ Carta a Antoni Roura del 23 de juliol de 1901 (I, 1134).

fe), venent la meua indolència, he resolt anar a Cauterets.»⁸⁹¹ Maragall, doncs, inicia aquell any el costum d'anar una temporada anual a prendre les aigües a Cauterets (ho farà cada estiu fins el 1906 i, després d'una interrupció de quatre anys, hi tornarà per darrer cop el 1911). A mig setembre torna a Barcelona i es reincorpora al *Diario de Barcelona*, tot i que no sabem exactament amb quina funció: el director de qui era secretari personal ha mort, i qui el relleva —Teodor Baró— és un company de la redacció amb qui tenia moltes discrepàncies polítiques.⁸⁹² Maragall anota a l'Agenda de sobretaula, després de la data del 16 de setembre: «Reprench la vida normal.»⁸⁹³ Tanmateix, aquesta «vida normal» ja no pot ser la mateixa d'abans de la mort de Mañé. El canvi més perceptible és que Maragall passa a publicar un article de fons setmanalment (cada dijous), una freqüència que no havien tingut mai els seus articles i que podria obeir a la necessitat de compensar algunes tasques de gestió i de redacció que hauria deixat de fer. De totes maneres, Maragall no passa de redactor i articulista a simplement articulista extern, ja que continua freqüentant la redacció.⁸⁹⁴ Tanmateix, tot i que a l'estiu continua fent només un mes de vacances —a partir de 1904, ja definitivament fora de la redacció, el període estival en què està fora de Barcelona s'allargarà fins als dos o tres mesos—, es permet absentar-se gairebé un mes entre març i abril, tant el 1902 com el 1903.⁸⁹⁵

L'etapa que considero closa amb la mort de Mañé i Flaquer l'he titulada «De l'exaltació —positivista— dels forts a la cristianització de l'*excelsior*». Cal certament violentar una mica les paraules per associar Maragall al positivisme. Ho faig, en primer lloc, perquè l'etapa que descriu constitueix una superació del Romanticisme, i per Maragall la superació del Romanticisme no té altre nom que el de *positivisme*. La meua hipòtesi és que en Maragall es produeix un pas del Romanticisme al positivisme que reproduïx, en el seu interior, la percepció que l'escriptor tenia de les dues generacions anteriors a la seva. Diversos textos maragallians proven com es veia a si mateix en relació amb les generacions precedents. A «La vetllada Yxart en l'Ateneu» ho fa a propòsit d'Yxart:

L'Yxart, en Sardà i tots ells, més aviat que els nostres pares, vénen a ésser els nostres germans grans, en quant a pensament i a tendències. Els pares d'ells i els nostres són els homes de la generació romàntica, els Piferrers, Milàs, Aguilós, etc. (ens referim sempre al

⁸⁹¹ Carta a Antoni Roura del 7 d'agost de 1901 (I, 1134b).

⁸⁹² Un exemple molt senzill però il·lustrador el dóna la carta a Antoni Roura del 30 de novembre de 1898 (I, 1127b): «ahir vàrem tenir una gran discussió sobre si els Ajuntaments obren per poder propi de l'entitat Municipi (deia jo) o per delegació del govern central (deia ell [Baró]).»

⁸⁹³ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

⁸⁹⁴ Ho prova la carta a Josep Pijoan del 7 de març de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 120).

⁸⁹⁵ Targeta postal a Josefa Maragall Gorina de l'11 d'abril de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-25-10); carta a Joaquim Freixas del 6 de maig de 1902 (I, 978b); carta a Josep Pijoan del 7 de març de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 120).

moviment intel·lectual català concentrat a Barcelona); la gent que van donar aquell gros impuls a la nostra cultura quan nosaltres encara no érem al món: la gent de l'any 54.

Ells, l'Yxart, en Sardà, l'Oller, l'Apeles Mestres, són la generació que el naturalisme va agafar de ple a ple; són els deixebles catalans d'en Taine. Això es veu bé en l'Yxart, en la seva manera de fer la crítica, en el seu ridiculitzar tot lo llampant i artificios, i en la seva devoció per l'art directe i natural que fa notar en Sardà en el seu estudi.

Però ell i els seus companys han conservat encara prou receptivitat per quelcom de la nova evolució espiritualista que ens va agafar a nosaltres al ple de la joventut; i en aquest sentit, i també per lo que nosaltres vàrem arribar a temps de pendre del moviment naturalista, he dit que els podem mirar com a germans grans.⁸⁹⁶

Hi ha, doncs, tres generacions en joc: la romàntica, la que aquí anomena naturalista (influida per Taine), i la que ha emprès una «nova evolució espiritualista», de la qual forma part Maragall mateix. En el pròleg als *Escritos de José Soler y Miquel* esmenta també «la reacció espiritualista que ha sucedido á la corriente del naturalismo positivista».⁸⁹⁷ A l'estudi necrològic sobre Joan Sardà reapareix aquesta classificació:

Com els estimava en Sardà an els romàntics, i que en tenia de raó aquest amor seu. Jo crec que enllà del temps del segle XIX se'n dirà el segle romàntic, perquè en el conjunt de la seva història artística no es veurà altra cosa que el romanticisme. Cert és que darrera la gran generació que entra amb l'any 30, ne ve una altra superficialment eclèctica i un bon xic freda, però an aquesta el gros prestigi d'aquells romàntics la domina encara i li fa ombra; i si escolteu atentament, recollidament, el terror naturalista, hi sentireu passar per sota la gran corrent romàntica, que ha reaparegut en nosaltres amb el nom de *modernisme* i que ve enriquida amb lo que ha arrossegat en el seu viatge subterrani.⁸⁹⁸

El «terror naturalista» és qualificat com a positivista, cosa que exemplifica la figura de Bartrina: «Bartrina representa entre nosaltres la topada, de moment anguniosa, del romanticisme, que va perdent ideals vells, i el positivisme, que acaba d'enderrocar-los,

⁸⁹⁶ «La vetllada Yxart en l'Ateneu», *Catalònia*, any I, núm. 1 (25-II-1898), p. 15. Aquest article no apareix a les obres completes perquè aparegué signat només amb inicials (JM). Jordi CASTELLANOS, *Raimon Casellas i el Modernisme*, Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992 (1ª. ed.: 1983), p. 41, n'atribueix l'autoria a Maragall, tot i que amb interrogant; QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 48, accepta plenament aquesta atribució. Crec que, efectivament, l'atribució és indubtable pels motius següents: 1) Maragall va ser qui va donar la idea de crear la revista *Catalònia*, d'acord amb el testimoni de Jaume Massó i Torrents citat per Joan TORRENT i Rafael TÀSIS, *Història de la premsa catalana*, vol. I, Bruguera, Barcelona, 1966, p. 224, i va intervenir en el seu desenvolupament —com ho prova la carta a Roura del 5 d'octubre de 1898 (I, 1127a)—, cosa que explica l'ús del plural de l'autor al final de l'article, com si parlés en nom de la Redacció; 2) en el mateix número en què apareix aquest article hi havia la traducció de dos fragments d'*Així parlà Zarathustra* de Nietzsche signada per Maragall, la qual cosa explica l'ús de les inicials a l'hora de signar una segona col·laboració de l'articulista en aquell primer número de la revista, i 3) la manera de parlar de la pròpia generació, de la d'Yxart i de la dels romàntics, apareix en altres textos de Maragall, com veurem tot seguit i com ja recull QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 43-45.

⁸⁹⁷ «José Soler y Miquel» a *Escritos de José Soler y Miquel*, L'Avenç, Barcelona, 1898, p. V-VI (II, 94b).

⁸⁹⁸ *Joan Sardà. Estudi necrològic*, L'Avenç, Barcelona, 1900 (I, 876a).

oferint-ne de nous als poetes, que debades proven de satisfacer-se'n.»⁸⁹⁹ A més, Maragall explica que Sardà «l'any 74, parlant del llibre *Algo*, d'en Bartrina, s'alça enèrgicament contra el positivisme allavors invasor, en nom de l'idealisme. Aquest sentit idealista, que el serveix durant tota la seva vida, el fa distingir ben bé entre aquella generació intel·lectual catalana que és la generació naturalista a la francesa.»⁹⁰⁰ A «Énfasis literario» insisteix de nou en la idea de les tres generacions: «el romanticismo ha proseguido su carrera después de haberse saludablemente penetrado de realidad en el naturalismo poético, y de haberse estremecido con vagos presentimientos del alma. Esto último, que es lo que caracteriza el fondo del movimiento que aquí se llama modernista, es lo que ha dado, a veces, a la voz de los maestros una entonación de solemnidad.»⁹⁰¹

Romanticisme i positivisme són, doncs, dos fenòmens culturals del segle XIX que Maragall reviu en ell mateix de forma abreujada i molt particular, i amb un decalatge temporal considerable: del Romanticisme de la generació de Milà i Fontanals al Romanticisme del jove Maragall divinitzador de la bellesa hi ha una distància temporal força important; aquesta distància és menor en el cas del positivisme: a Espanya l'eclosió del positivisme es produeix en el darrer quart del segle XIX,⁹⁰² i a Catalunya va tenir una particular importància ja que el desenvolupament industrial era superior que el de la resta del país.⁹⁰³

Defineixo aquest període de la biografia intel·lectual de Maragall com a positivista no tan sols pel fet de ser una superació del Romanticisme. Maragall, aquests anys, forma part de la plantilla del *Diario de Barcelona*, l'organ periodístic d'una burgesia que trobava en el positivisme la justificació de la seva superioritat social. Maragall critica la democràcia, el parlamentarisme, el sufragi universal, el socialisme, el jurat i el feminisme, al mateix temps que defensa posicions polítiques elitistes i aristocratitzants, utilitzant argumentacions del darwinisme social, un dels elements constitutius del positivisme que arriba a Espanya a finals del XIX. No és gratuït el fet que Maragall lloï el positivisme d'Estasén i d'Spencer, que citi elogiosament Taine —tot i que s'ha discutit l'adscripció de Taine al positivisme—,⁹⁰⁴ que exalci Jaume Balmes i relacioni el seu sentit comú amb l'esperit pragmàtic i

⁸⁹⁹ *Ibidem*.

⁹⁰⁰ II, 875b.

⁹⁰¹ «Énfasis literario», *Diario de Barcelona* (14-XI-1901) (II, 161a).

⁹⁰² Diego NÚÑEZ RUIZ, *La mentalidad positiva en España: desarrollo y crisis*, Tucar, Madrid, 1975, p. 23, considera el 1875 la data en què Espanya passa «de la mentalidad idealista y romántica a la mentalidad positiva». José L. L. ARANGUREN, *Moral y sociedad. Introducción a la moral social española del siglo XIX*, Cuadernos para el Diálogo, Madrid, 1974, p. 163-175, remarca també que la Restauració és el període en què a Espanya es rep el positivisme.

⁹⁰³ NÚÑEZ RUIZ, *La mentalidad positiva en España*, p. 54. Sobre la incidència del positivisme a Catalunya vegeu *Estudios sobre el positivisme a Catalunya*, vol. I, *passim*. Josep M. Domingo, a *ibid.*, p. 7, remarca que segons Pere Estasén Catalunya era un país «tocat d'una predisposició especial a les doctrines de Comte i de Littré».

⁹⁰⁴ René WELLEK, *Historia de la crítica moderna (1750-1950)*, vol. IV, *La Segunda mitad del siglo XIX*, versió castellana de J. C. Cayol de Bethencourt, Gredos, Madrid, 1988, p. 50-51.

experimental del geni català,⁹⁰⁵ que esmenti «nuestro genio individualista y positivista»,⁹⁰⁶ que consideri el positivisme «la corriente dominante en el pensamiento catalán»,⁹⁰⁷ que recorri en els seus articles a metàfores fisiologistes, mèdiques o organicistes pròpies del positivisme, i que utilitzi terminologia darwinista per caracteritzar les correlacions de forces en una societat. D'altra banda, el positivisme ha estat assenyalat com un dels components bàsics del primer Modernisme; com afirma Marfany, «a la pràctica aquest modernisme [inicial dels anys vuitanta] es confón, en literatura, amb el naturalisme i, en ideologia, amb el positivisme i el republicanisme, amb les “idees avançades”».⁹⁰⁸

Els *forts* constitueixen una de les obsessions maragallianes d'aquesta etapa. En una època en què les propostes anarquistes i socialistes sacsejaven el debat polític, Maragall s'aferra a determinades formulacions d'Ibsen, Carlyle i Nietzsche, així com del darwinisme social promogut per positivistes com Spencer, per tal d'exaltar l'imperi dels homes forts que han de conduir la civilització cap al progrés. A Maragall li interessen els personatges singulars: «l'enemic del poble» d'Ibsen, els herois de Carlyle, el superhome de Nietzsche, els sants d'Hello... i els herois historicollegendaris del seu llibre *Visions & cants*. Aquest interès pels *homes forts* no és, però, un simple reflex d'una atmosfera darwinista i burgesa, ja que també és hereu de l'exaltació romàntica de l'heroi i forma part així mateix de l'equipatge modernista. El Romanticisme constitueix per Rafael Argullol una «nova sensibilitat» que es tradueix en l'exacerbació de l'individu: «En contraste con el *esprit de corps* característico de los hombres y escuelas racionalistas, el talante del nuevo artista es ferozmente reacio al gregarismo social e intelectual.»⁹⁰⁹ El geni romàntic s'oposa a l'igualitarisme il·lustrat i se sent contraposat a la massa. Carlyle i Nietzsche són, doncs, continuadors de l'aristocratisme romàntic que pretén allunyar-se de la massa apostant per singularitzar l'individu. El que tots dos anomenen *heroi* —i, en el cas del Zarathustra nietzscheà, *superhome*— i que Maragall tendeix a anomenar *homes forts*, està plenament connectat a allò que el Romanticisme

⁹⁰⁵ «Balmes en América», *Diario de Barcelona* (21-I-1899) (II, 95b-98a). Maragall posseïa dues obres de Balmes: Jaime BALMES, *Escritos políticos*, Imprenta de la Sociedad de Operarios del mismo Arte, Madrid, 1847 (AM 3-2-11, sense marques de lectura); Jaime BALMES, *Cartas á un escéptico en materia de religión*, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 1884 (AM 2-3-52, sense marques de lectura). També posseïa una obra amb un text de Balmes: Juan DE MARIANA, *Del rey y de la institucion real (De Rege et Regis institutione.)*, version castellana de Crellion Acivaro, con la biografia del célebre jesuita por el Presbítero Don Jaime Balmes, La Selecta, Barcelona, 1880 (AM 1-4-15, sense marques de lectura, adquirit a Tarragona el 21 d'abril de 1894, com consta a la portadella). Sobre el coneixement de Balmes que tenia Maragall, vegeu la carta a Narcís Roure —estudiós de Balmes— del 24 de novembre de 1910 (I, 1142): «Haig de confessar-li que jo coneixia molt poc a Balmes: quelcom havia llegit d'ell en els meus temps d'estudiant, i, sia per la meua joventut o pel meu temperament fantasiós, tan diferent del de dit autor, lo cert és que la seva lectura m'havia sigut poc atractiva i que la vaig deixar molt incomplerta i que ja no la vaig rependre més.»

⁹⁰⁶ «Una evocación trascendental», *Diario de Barcelona* (17-X-1901) (II, 157b). En el mateix article parla de «la independencia y el sentido práctico tan característicamente catalanes».

⁹⁰⁷ «Balmes en América», *Diario de Barcelona* (21-I-1899) (II, 97b).

⁹⁰⁸ MARFANY, «Joan Maragall», p. 78.

⁹⁰⁹ Rafael ARGULLOL, *El Héroe y el Único. El espíritu trágico del Romanticismo*, Destino, Barcelona, 1990 (primera edició: Taurus, Madrid, 1982; darrera edició: Acantilado, Barcelona, 2008), p. 35.

anomena *geni*.⁹¹⁰ El que distingeix el geni romàntic de l'heroi nietzscheà és potser la bel·ligerància social d'aquest darrer, cridat a exercir la voluntat de poder sobre els dèbils. D'altra banda, la contraposició entre massa i individu és pràcticament un tòpic modernista —el trobem, per exemple, a «la primera novel·la llarga del Modernisme»,⁹¹¹ *Els sots feréstecs* de Raimon Casellas—,⁹¹² i té una considerable tradició literària, fruit —en bona mesura— de la concentració obrera causada per la revolució industrial.⁹¹³

Maragall, doncs, no és positivista en el sentit estricte que donava a aquest terme August Comte, el fundador del positivisme. Ni accepta la llei històrica dels tres estats —segons la qual la humanitat passa per un primer estat teològic o fictici, a continuació viu en un estat metafísic o abstracte i, finalment, es desenvolupa en un estat científic o positiu—, ni l'inductivisme radical —que duu Comte a rebutjar tot coneixement que no es fonamenti en dades sensibles—, ni la religió positivista —basada en el culte a la humanitat. Però, en canvi, Maragall sintonitzaria molt bé amb el Comte crític amb la democràcia, així com amb el postulador d'«ordre i progrés», crític igualment amb els reaccionaris que, en nom de l'ordre, volen retornar a etapes anteriors, com amb els anarquistes que, en nom del progrés, volen prescindir de tota idea d'ordre. El positivisme de Maragall és, però, més *ambiental* que estrictament comptià: a Maragall li arriba un eco d'idees positivistes, en què es barreja el cansament ocasionat per l'amanerament romàntic amb la instrumentalització sociològica de Darwin, la idea de progrés d'Spencer, i l'individualisme modern de Carlyle i Nietzsche. Ho podríem explicar també en els termes de Trías: Maragall utilitza «una metodologia positiva, pero nunca positivista»,⁹¹⁴ atès que s'aproxima a l'interior des de l'exterior, però a

⁹¹⁰ Cf. *Ibid.*, p. 376-386; Duch, *Simfonia inacabada*, p. 79. Per la seva banda, Antonio BLANCH, *El hombre imaginario. Una antropología literaria*, PPC, Madrid, 1995, p. 99, contraposa el geni romàntic a l'heroi medieval per la diferent relació amb la interioritat: el geni romàntic, «más que de un héroe, se trata de un protagonista dotado de una densa y profunda subjetividad». Sobre el concepte de geni, vegeu Antoni MARÍ, *L'home de geni*, pròleg d'Eugenio Trías, Edicions 62, Barcelona, 1997 (primera edició: 1984).

⁹¹¹ Jordi CASTELLANOS, *Raimon Casellas i el Modernisme*, vol. II, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992², p. 237.

⁹¹² *Ibid.*, p. 222, assenyala «la divisió dels homes en “desperta” i “adormits”: una humanitat que, dominada per les lleis immutables de la matèria, ha restat subjecte a la natura, a les tradicions, a les formes de vida rebudes en herència dels avantpassats i que, conformada, vegeta com una planta o viu com un animal, i l'home que ha estat capaç de trencar aquests lligams per convertir-se en portador de la inquietud, de la revolta i, per tant, en capdavanter de la societat. I no hi ha més: o s'és una cosa o se n'és una altra. La massa, dominada per la matèria, és part de la resistència —passiva, iniicialment; activa, quan la quietud (o els interessos creats) és amenaçada— a l'acció renovadora de l'individu: *Els sots feréstecs* ofereix ben clar el contrast entre l'individu renovador i la massa anònima reaccionària.»

⁹¹³ «No cal dir [...] fins a quin punt l'enigma de les multituds, és a dir, de l'home, obsessionà la literatura d'ençà que la moderna civilització industrial havia massificat la societat. La multitud esdevé o el medi on l'home assoleix el seu grau màxim de solitud o el medi on, encobert, pot donar sortida a les seves frustracions i als seus instints. Des de Victor Hugo a Sue, de Baudelaire a Edgar A. Poe, de Zola a Verhaeren, de Narcís Oller a Víctor Català o Rafael Noguera i Oller, la multitud ocupa, d'una manera o altra, l'atenció dels escriptors.» *Ibid.*, p. 223-224.

⁹¹⁴ TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 90.

partir d'un concepte d'ànima que l'allunya tant del positivisme materialista com de l'espiritualisme abstracte.

Aquest positivisme maragallà *sui generis* no és suficient, però, per caracteritzar aquesta etapa, i és per això que ja el títol d'aquest capítol recull l'evolució que hi té lloc: del positivisme a la cristianització de l'*excelsior*. Els articles sobre Nietzsche —els dos primers del començament d'aquesta etapa (1893) i el tercer del final (1900)— il·lustren l'evolució que es produeix en el pensament de Maragall en el curs d'aquests anys. El Maragall que comença a escriure al *Diario de Barcelona* el 1892 és algú que sembla haver resolt l'adaptació a la societat en uns termes propers al ressentiment. El Romanticisme juvenil de qui se sent escindit de la societat s'ha resolt en fals: intervenció forçada en els negocis paterns, festeigs burgesos, exercici d'una professió liberal, entrada al *Diario de Barcelona*, casament... Tot plegat són fets externs que, certament, l'influeixen, però que generen una acceptació de la societat tenyida de mordacitat i d'un profund sentiment de superioritat.⁹¹⁵ El cristianisme, clarament rebutjat en el període juvenil romàntic, és admès en la nova etapa com un dels trets de l'ordre social que ha decidit acceptar, però no en fa bandera i, inicialment, ni tan sols no en parla. A poc a poc, però, el cristianisme anirà aflorant en els seus escrits, i els ideals —l'impuls d'anar sempre més enllà, que Maragall expressa amb el terme *excelsior*— s'aniran cristianitzant. Aquesta cristianització va aparellada amb un «trastorn en l'escala de valors»:⁹¹⁶ es produeix —segons Gabriel Maragall— un «discerniment implícit, que significa, nogensmenys, l'acceptació d'uns valors morals».⁹¹⁷ El caràcter implícit d'aquest discerniment fa que sigui molt difícil explicar-lo, però crec que els textos mostren clarament aquesta evolució: l'acceptació d'uns valors morals, aparellada a una reconciliació amb el cristianisme i amb unes conseqüències —que apareixen en l'etapa següent—⁹¹⁸ fins i tot en el seu pensament social i polític.⁹¹⁹ Aquesta reconciliació amb el

⁹¹⁵ Discrepo, doncs, de Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 113, per a qui «mai es podran trobar en la vida i en l'obra de Joan Maragall —no es podran descobrir ni en germen— les formes de la ironia, del sarcasme, del blasme; les formes de superioritat engegada, la brillantor de l'orgull que anihila; l'intent de fer-se càrrec, tot sol, de les últimes decisions, l'expansió d'una potència deslliurada.» Els articles publicats al *Diario de Barcelona* els primers anys de col·laborar-hi tenen molts dels ingredients esmentats per Gabriel Maragall.

⁹¹⁶ *Ibid.*, p. 77.

⁹¹⁷ *Ibidem*.

⁹¹⁸ Vegeu *infra*, 3.5, «Una nova sensibilitat davant la qüestió obrera».

⁹¹⁹ Gabriel MARAGALL i Noble, *Joan Maragall*, p. 77-78, considera que Maragall pressent que hi ha una semblança entre l'home i Déu, però no en virtut del poder il·limitat de l'home, sinó en virtut de la seva llibertat; així, la consciència de fragilitat junt amb la de semblança amb Déu fan que l'home se senti amb una llibertat —associada al sofriment i a la consciència de dignitat— que el condueix a l'acceptació d'uns valors morals —Gabriel Maragall sembla al·ludir, implícitament, al Gènesi, en què l'home que vol ser com Déu menja de l'arbre del coneixement del bé i el mal, establint-se així un nexa entre semblança amb Déu i discerniment moral—; a més a més, aquesta llibertat s'ha d'entendre també com l'acolliment obert de la veritat descoberta gràcies al proïsme enfront de l'aferrament a les pròpies idees (una idea que desenvolupa magníficament a Gabriel MARAGALL, *Fragment de sistema*, pròlegs d'Eugenio Trías, Jaume Lorés i Josep M. Rovira Belloso, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 48, i que en Maragall es troba clarament formulada a «La estatua», *Los Lunes de El Imparcial*, 25-III-1907, II, 236a-

cristianisme, més profunda com més s'avança en aquesta etapa, és coherent, doncs, amb l'evolució espiritualista que es dona —en la manera de veure-ho que té Maragall— en el pas del positivisme al Modernisme, i explica els nous mentors intel·lectuals que cerca l'escriptor: Hello —encara que de seguida s'adona que se li fa petit—, Emerson i Novalis, sobretot Novalis. És un romàntic, sí, però ja hem vist com aquest neoespiritualisme és per Maragall fruit d'un corrent romàntic que ha transcorregut subterrani durant l'etapa naturalista per poder reaparèixer més tard.

238b). Es tracta d'una hipòtesi molt suggerent, però difícil —si no impossible— de verificar. Tot i que jo no gosaria anar tan lluny, sí que crec que els textos mostren clarament una evolució en aquests anys que el condueixen a l'acceptació d'uns valors morals: als primers articles al *Diario de Barcelona*, escrits fins i tot en un to crispat, es fa gala d'una actitud amoral que va desapareixent paulatinament. D'altra banda, la idea que Maragall no s'aferra a les pròpies conviccions sinó que s'obre al que el seu entorn pot ensenyar-li vindria corroborada per l'abandonament del Romanticisme juvenil i del positivisme posterior, així com pel seu compromís —els darrers anys de la seva vida— amb institucions i valors noucentistes; Maragall és, doncs, permeable a l'entorn, i està disposat a canviar el seu pensament. Gabriel Maragall apunta, a *Joan Maragall*, p. 93, que el canvi registrat entre els dos articles sobre Nietzsche també pot tenir a veure amb la influència de Clara: «També s'ha de pensar en la poderosa influència de la transparent simplicitat de la seva esposa mentre ell anava constatant la catastròfica evolució de les concepcions de la seva joventut.» Aquesta «catastròfica evolució» pot al·ludir, per exemple, als suïcidis de Soler i Miquel i Casellas.

UN NEOESPIRITUALISME MODERNISTA
(1901-1906)

3.1 Els sentits espirituals, superadors del positivisme

Durant el període de convalescència per depressió que inaugura aquesta tercera etapa, Maragall escriu un poema que mostra amb prou claredat el canvi de registre operat: «Les muntanyes». Si el positivisme està associat a inductivisme i ciència —encara que ja hem vist com el positivisme maragallià és, en aquest sentit, absolutament *sui generis*—, a «Les muntanyes» Maragall es referma en la convicció que hi ha altres vies de coneixement a part de les que proporciona la percepció de les coses pels sentits; el poeta hi expressa la comunió amb una naturalesa que percep amb uns sentits diferents als corporals:

A l'hora que el sol se pon,
bevent al raig de la font,
he assaborit els secrets
de la terra misteriosa.

Part de dins de la canal
he vist l'aigua virginal
venir del fosc naixement
a regalar-me la boca,

i m'entrava pit endins...
I amb els seus clars regalims
penetrava-m'hi ensems
una saviesa dolça.⁹²⁰

El sentit del gust exerceix una funció perceptiva que va més enllà del que és considerat habitual: permet al poeta *assaborir* els secrets de la terra misteriosa. L'acció corporal de beure l'aigua de la font el duu a rebre, a més de l'aigua, «una saviesa dolça». Aquesta *saviesa* és, doncs, un coneixement —«una saviesa tel·lúrica»⁹²¹ assolit gràcies a uns sentits que

⁹²⁰ «Les muntanyes», v. 1-12, dins *Enllà* (Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, La Magrana, Barcelona, 1998, p. 627).

⁹²¹ Arthur TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, Quaderns Crema, Barcelona, 2000 (primera edició: Barcino, Barcelona, 1963), p. 100.

perceben de forma nova: Maragall s'inscriu en una llarga tradició que arrenca d'Orígenes — i, en les lletres catalanes, de Ramon Llull— i que postula l'existència d'uns sentits espirituals.⁹²² En Maragall els sentits espirituals no són pròpiament uns sentits nous —*afegits* als corporals—, sinó els mateixos sentits corporals però amb unes capacitats perceptives diferents. A «Les muntanyes», després de referir-se a un gust corporal que percep l'aigua i a un gust espiritual que percep una «saviesa dolça», al·ludeix a la vista:

Quan m'he adreçat i he mirat,
la muntanya, el bosc i el prat
me semblaven altrament:
tot semblava una altra cosa.⁹²³

Hi ha dues expressions en aquesta estrofa que mostren el canvi que operen els sentits espirituals: «altrament» i «una altra cosa». La naturalesa —muntanya, bosc i prat— vista pels ulls corporals és, doncs, «una altra cosa» vista pels ulls espirituals. El poema, després de fer al·lusió a la lluna que comença a resplendir mentre mor el dia, explica:

Tot semblava un món en flor
i l'ànima n'era jo.

Jo l'ànima flairosa de la prada
que es delita en florir i en ser dallada.⁹²⁴

A la continuació, el text segueix identificant l'ànima del poeta amb tots els elements de la naturalesa, animats i inanimats: una identificació que ha estat qualificada de panantropista, és a dir, de «confusió de l'home —i no pas de Déu— amb la Natura vista tota ella com a vivent».⁹²⁵

⁹²² Sobre la tradició dels sentits espirituals, vegeu Hans Urs VON BALTHASAR, *Gloria. Una estètica teològica*, vol. I, *La percepció de la forma*, Encuentro, Madrid, 1985, p. 323-375, i Juan MARTÍN VELASCO, *El fenómeno místico. Estudio comparado*, Trotta, Madrid, 1999, p. 377-386. Sobre els sentits corporals i espirituals en Llull —autor sobre el qual no parlen Balthasar ni Martín Velasco—, vegeu Amador VEGA, *Ramon Llull y el secreto de la vida*, Siruela, Madrid, 2002, p. 72-77. Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988, p. 70-71, posa en relleu com en diversos poemes de Maragall els sentits poden, o bé aferrar-se «a les dades segures dels cinc sentits», o bé actuar «alertats a les imatges de realitats transcendents i permanents».

⁹²³ «Les muntanyes», v. 13-16, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 627).

⁹²⁴ «Les muntanyes», v. 21-24, dins *Enllà* (*ibid.*, p. 627-628).

⁹²⁵ Maurici SERRAHIMA, *Vida i obra de Joan Maragall*, pròleg de Jaume Lorés, Laia, Barcelona, 1981, p. 106. Es tracta, de fet, del *moviment circular* observat per TERRY, *El pensament de Joan Maragall*, p. 103: «El poeta s'identifica amb un paisatge, en la primera instància, mitjançant un acte concret (el de beure l'aigua de la font). Després arriba a interpretar el paisatge d'una manera que coincideix amb les pròpies aspiracions com a poeta. En d'altres mots: reconeix la força espiritual de la natura i, tot responent-li, es projecta talment en ella que l'aspiració que atribueix al paisatge reflecteix el seu propi anhel.»

Sentia la delícia de les fonts
nàixe' en mon si, regal de les congestes;
i en l'ampla quietud dels horitzons
hi sentia el repòs de les tempestes.

I quan el cel s'obria al meu entorn
i reia el sol en ma verdosa plana,
les gents, al lluny, restaven tot el jorn
contemplant ma bellesa sobirana.

Però jo, tota plena de l'anhel
agitador del mar i les muntanyes,
fortament m'adreçava per du' al cel
tot lo de mos costats i mes entranyes.⁹²⁶

No hi ha un poeta davant un paisatge, sinó un poeta que és, ell mateix, el paisatge. És coherent, doncs, amb el tòpic romàntic de la fusió de l'home amb la naturalesa, en què desapareix la separació entre subjecte i objecte. D'altra banda, pocs dies abans d'acabar el poema,⁹²⁷ Maragall —escrivint a Roura sobre malalties i metges— s'expressava en aquests termes: «Jo crec que tot depèn d'una font de vida que s'ha de revivar quan se la veu minvar en una o en mil manifestacions.»⁹²⁸ Aquesta «font de vida» que cal revivar pot tenir molt a veure amb la font de «Les muntanyes», l'aigua de la qual dona al poeta una dolça saviesa.

3.2 Vida activa i vida contemplativa

Al setembre de 1901 Maragall es reincorpora al *Diario de Barcelona*. S'havia especulat sobre la candidatura de Maragall a succeir Mañé en la direcció del diari, però el càrrec recau en

⁹²⁶ «Les muntanyes», v. 43-54, dins *Enllà (ibid., p. 628-629)*.

⁹²⁷ Maragall l'escriu entre juliol i agost de 1901: «Veo que mi poesía (empezada en la *Font de St. Patllari*, continuada en mis travesías por Coll Pregon y Coll d'Ares, y concluida en la cascada de Carizey, con vistas al pico de Cavaliros) há logrado fortuna» (carta a Clara Noble del 23 d'agost de 1901) (AM mrgll.-Mss. XIV-4-48); Maragall l'havia enviada, a través de Clara, al Primer Certamen Literari de Camprodon, com testimonia la carta a Clara Noble del 18 d'agost de 1901 (AM mrgll.-Mss. XIV-4-42, on consta que la carta és del 17; dedueixo la datació correcta pel contingut de la carta del 20 d'agost, on es refereix a aquella carta com d'«Anteayer»): «Ahí vá una poesía acompañada de un sobre cerrado. Lo metes todo junto en un sobre mas grande (sin abrir el pequeño) y lo mandas á casa Aguilera por persona que él no pueda figurarse que vá de mi parte, y que no lo diga tampoco si le preguntan. Es una poesía que mando al certámen de esa. Léela antes y dime lo que te parece. Há de ser entregada á Aguilera por todo el día 20 (martes) en que fine el plazo.»

⁹²⁸ Carta a Antoni Roura del 13 d'agost de 1901 (I, 1135a).

l'altra mà dreta del cèlebre director: Teodor Baró.⁹²⁹ El fet que hagi mort Mañé i que el nou director sigui un company de la redacció determina un canvi en els articles de Maragall: encara que ideològicament Maragall té més motius de discrepància amb Baró que no pas amb Mañé, és evident que l'autoritat moral del nou director —pel que sembla, una persona bastant gris i insignificant—⁹³⁰ sobre Maragall és infinitament menor a la que podia exercir Mañé. El nou ritme de publicació setmanal s'estendrà només durant un any i mig, fins a l'abril de 1903, quan Maragall abandonarà la redacció per discrepàncies ideològiques amb Baró.

Una bona part dels articles d'aquest any i mig són de crítica literària. Des de juny de 1899, arran de la mort de Francesc Miquel i Badia, Maragall exercia regularment la crítica literària al *Diario de Barcelona*,⁹³¹ i des d'aleshores fins a la crisi de la primavera de 1901 havia publicat gairebé una vintena d'articles d'aquest gènere. En la nova etapa, a més de crítiques literàries, Maragall publica un gran nombre d'articles sobre poesia en general. També és l'època en què més pàgines dedica a glossar textos de Torras i Bages. A nivell polític, es pot observar un descens clar dels textos dedicats a criticar la democràcia parlamentària, mentre que augmenten els que es refereixen al catalanisme i a la necessitat de regenerar Espanya.

A nivell ideologicoreligiós, Maragall aprofundeix en les reflexions del final de l'etapa anterior, que he caracteritzat com a «cristianització de l'*excelsior*». La idea de l'ascensió de l'ànima cap a Déu es farà cada cop més present als textos maragallians, fins i tot quan parli de qüestions estètiques o literàries. Un exemple molt clar es troba en l'article en què critica la concessió del premi Nobel de literatura a Sully Prudhomme. El que Nobel pretenia en instituir els premis era, segons Maragall, «estimular el perpetuo *excelsior* del alma humana en la tierra»:⁹³²

Porque en la mente de Nobel, ¿qué sentido pudo tener el idealismo que quiso premiar en la obra literaria, sino el sentido de ese algo que se desprende de toda obra de arte verdadera y que serena y eleva el espíritu del que la contempla, emancipándolo de la tormentosa superficialidad de la vida, redimiéndolo de su angustiosa vacilación en las tinieblas de lo

⁹²⁹ La prova que Maragall i Baró eren les dues mans dretes de Mañé la dona la carta a Antoni Roura de juliol de 1897 (I, 1124b), en què Maragall diu: «Aquest dematí he embarcat la dona, la canalla i dugues dones cap a Puigcerdà; però jo no hi puc anar fins al 7 d'agost que en Baró haurà tornat d'estiuar, i aixís no deixarem cap dia sol an en Mañé, que diu que n'hi cal un o altre a vora seu.»

⁹³⁰ Lluís QUINTANA I TRIAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 32. Sobre Teodor Baró n'ha donat notícies recentment Jaume COMELLAS I COLLDEFORNIS, *La nació és la llengua. El pensament lingüístic de Joan Maragall*, Galerada, Barcelona, 2008, p. 64-66, 73, 75-76 i 79.

⁹³¹ «El bon Miquel i Badia nos va donar un gran disgust [...]. Al cel sia. Els seus articles setmanals se parteixen entre l'Illas i jo: dimecres sortirà el primer meu sobre la "Santa Eulària", de Mossèn Cinto.» Carta a Antoni Roura del 8 de juny de 1899 (I, 1130a).

relativo, y reposándolo en el presentimiento de lo absoluto? Este presentimiento misterioso, que es el idealismo artístico, resuelve las mayores tristezas y angustias de la vida en una alegre afirmación de la profunda serenidad de lo eterno. Y cuando el artista, por medio de su obra, logra comunicar la fuerza de esa serenidad a las gentes, la batalla de la vida parece, si no menos dura, más noble y llena de esperanza, más alegre, porque el espíritu se siente redimido por ella y vencedor de antemano.⁹³³

El que fa Prudhomme és, però, el contrari, perquè

pertenece a la generación literaria que representa el doloroso choque entre el idealismo romántico y el positivismoseudocientífico del siglo XIX. Los poetas que florecieron en aquella época sintieron vacilar, derrumbarse el ideal romántico a la arremetida positivista que quiso satisfacer al espíritu humano con la mera apariencia de las cosas materiales. Y como esta apariencia no podía bastar al anhelo del espíritu humano, y mucho menos al anhelo de los poetas, pero sí había bastado a destruir el ideal anterior, de ahí una generación literaria dolorida y desesperada.⁹³⁴

Novament apareix la seqüència Romanticisme-positivisme, cridada a ser superada per una espiritualització o ascensió de l'esperit desconeguda en el positivisme. La nova contraposició és la que es planteja, doncs, entre materialisme i espiritualitat. El positivisme ha estat materialista i, en conseqüència, superficial: la generació postpositivista ha de recuperar la dimensió espiritual. Aquestes idees apareixen clarament expressades a «Economía psicológica»:

En la perpetua ondulación ascendente del espíritu humano, los hombres alternativamente se aferran a aquella parte más exteriormente conocida de su naturaleza y de la del mundo que habitan, denominada materia, o se abandonan al impulso del misterio que les rodea y les penetra, llevándoles a un fin desconocido, que sólo se afirma y concreta por la fe religiosa.

Merced a esta ondulación, el hombre ni puede olvidar la tierra de que ha sido formado, ni el cielo a que constantemente aspira; y así su evolución se realiza de un modo conforme a su naturaleza, que no es de ángel ni de bestia. Tras un período de espiritualismo, que después de haber llegado hasta donde debe llegar, degeneraría, por demasiado exclusivo, en extravío del alma humana por los caminos de lo absoluto, provócase naturalmente una reacción en el sentido de lo material, de lo relativo; pero luego que con ella el hombre ha cobrado nueva conciencia de su naturaleza terrena, y cuando ya persistiendo en mirar fijamente a la madre tierra caería en el embrutecimiento, vuelve otra vez instintivamente los ojos hacia el Padre

⁹³² «Un premio al idealismo», *Diario de Barcelona* (19-XII-1901) (II, 171a).

⁹³³ II, 169.

⁹³⁴ II, 169b

que está en los cielos y reforma de este modo su equilibrio, poniéndolo, sin embargo, cada vez un poco más alto.

Así se forman y se suceden las civilizaciones, y así marcha la humanidad hacia su fin misterioso.

Más de un siglo llevamos ahora de corriente materialista, hija de una grande actividad científica, entendiendo como se ha entendido casi exclusivamente por ciencias las llamadas naturales, y madre de grandes progresos, entendiendo principalmente por tales los progresos materiales.⁹³⁵

El tema d'aquest article és reprès un any després a «La alegría redentora». Fixant-se en Tarde, procedent del camp positivista, Maragall celebra la seva evolució cap a valors espiritualistes: «Este caminar el positivismo por las sendas espiritualistas produce un efecto de liberación, de saneamiento, de victoria sobre la tiranía del hecho material que durante tanto tiempo oprimió y deformó la evolución del pensamiento en espíritus muy escogidos.»⁹³⁶

El 22 de gener de 1902, Maragall fa a Coromines una «confessió general».⁹³⁷ Contraposa el seu tarannà amb el dels homes d'acció: «He viscut molt replegat dins meu, i els homes de cor i d'acció, de vida enfora, sempre m'han fascinat.»⁹³⁸ És cert: ja hem vist com la fascinació pels herois permetia caracteritzar pràcticament tota una etapa del pensament de Maragall. Però aquesta fascinació no es tradueix en una voluntat imitadora: ell en té prou amb admirar les grans accions, i no li cal tractar de sumar-s'hi de forma activa. Ja el 1884 deia que «hemos venido comisionados para ser meros espectadores, posición tan difícil como la de hacer una revista de toros presenciándolos en la arena»,⁹³⁹ i el 1893 insistia que «nosaltres hem vingut al món per espectadors que fan comentaris, per res més».⁹⁴⁰ A la carta a Coromines, explicita el contrast entre l'acció que el fascina i l'actitud amb què l'observa:

⁹³⁵ «Economía psicológica», *Diario de Barcelona* (2-I-1902) (II, 626b-627a). Que la naturalesa de l'home «no es de ángel ni de bestia» pot ser una citació de Pascal —«L'homme n'est ni ange ni bête»—, com suggereix Jordi BACHS, *Sobre el Cant espiritual de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 56), Barcelona, 2001, p. 37.

⁹³⁶ «La alegría redentora», *Diario de Barcelona* (22-I-1903) (II, 669a).

⁹³⁷ Carta a Pere Coromines del 22 de gener de 1902 (I, 957b).

⁹³⁸ I, 957a.

⁹³⁹ Carta a Josep M. Lloret del 18 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-9) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 61).

⁹⁴⁰ Carta a Josep Soler i Miquel de maig de 1893 (I, 1151). Eduard VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, edició al cuidado de Joaquim Molas, Ariel, Esplugues de Llobregat, 1973, p. 337, hi veu una consciència de la seva marginalitat com a intel·lectual en contrast amb els homes d'acció: «El hecho en sí no tiene nada de singular, y ni siquiera merecería mencionarse; lo importante es la conciencia, dolorosa y resignada, que de él tenía el poeta y la incidencia de esta conciencia sobre sus actitudes mentales. Sus combates eran puramente interiores. Se interesaba por la vida de los hombres de acción como un sedentario se interesa por los

La lluita repugna a la meva naturalesa, que en tot cerca un centre d'harmonia i serenitat; però els lluitadors m'interessen fortament perquè frueixen de la vida un aspecte que m'és desconegut. Les inquietuds internes les pateixo tant com un altre, però no em sento amb dret a parlar sinó en els moments d'equilibri i serenitat, perquè crec que s'ha d'educar als homes en la bellesa i que la bellesa és harmonia. Crec que el dolor pot ésser moral per subjecte, però trobo immoral l'exterioritzar-lo fins i a tant que s'ha resolt en un bell equilibri nou quina expressió resulti enfortidora per tothom. Mentres no arriba an això, el dolor és lleig i immoral perquè resulta una transició debilitadora, mentres que la serenitat recobrada és quelcom definitiu de la vida, i per tant, bell, enfortidor, moral. Potser en aquest món la serenitat és més bella i més forta quan a força de més dolor ha sigut conquistada. Jesús en la creu és la bellesa summa perquè després del defalliment: «Pare, ¿perquè m'abandones?», s'asserena definitivament, divinament, en el «Pare, en tes mans entrego mon esperit», en la consumpció.⁹⁴¹

L'exteriorització del dolor és un dels temes més freqüents en els articles de crítica literària de Maragall. L'articulista censura sempre l'escriptor que pretén convertir el dolor viscut en experiència literària abans d'haver calmat el dolor en la serenitat. La vivència pot ser formalitzada, però sempre després d'haver retornat a l'equilibri serè. I és que, com continua dient a Coromines, «em repugna tota negació que no estiga inspirada en una afirmació més poderosa: i crec punible socialment tota destrucció que no siga capaç de construir tot seguit quelcom més fort que lo que es destrueix. Ve-li aquí per què i com sóc reposat, optimista i conservador.»⁹⁴² Maragall insisteix en molts altres textos en aquesta repulsió per les crítiques negatives que no aporten una alternativa més gran a allò que és criticat: és, per exemple, el gran retret que fa al periodisme del seu mestre en periodisme, Mañé i Flaquer.⁹⁴³ Tanmateix, és un fet que els articles de Maragall corresponents als seus primers anys al *Diario de Barcelona* eren més destructius que no pas constructius.

En el diàleg epistolar amb Josep Pijoan, que s'inicia aquell 1902, la contraposició entre vida activa i vida contemplativa hi ocupa també un lloc destacat. L'amistat entre Maragall i Pijoan es va iniciar —segons la hipòtesi d'Anna M. Blasco— al març de 1902.⁹⁴⁴ En una carta escrita al novembre d'aquell any, poc després de la visita que Maragall li va fer a la

países exóticos: una escapada puramente imaginativa, ennoblecida por el reconocimiento de unos valores de los que él no participaba, y por la sublimación del afán de actuar en un deseo de perfeccionamiento.»

⁹⁴¹ Carta a Pere Coromines del 22 de gener de 1902 (I, 957a).

⁹⁴² II, 957.

⁹⁴³ A *Biografía de D. Joan Mañé y Flaquer*, Ajuntament Constitucional de Barcelona, Barcelona, 1912 (I, 895) parla d'«aquell estil més viu en l'atac que en la defensa, agressiu, sarcàstic, tan del gust de la nostra gent»; Mañé és «el català que no encerta a afirmar sinó negant» (I, 896b).

⁹⁴⁴ Anna Maria BLASCO I BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 47-52.

masia de la Figuera, al Montseny, Pijoan tracta de resumir el temperament contemplatiu i religiós de Maragall, i ho fa en uns termes força exactes:

Per vostè tot té interès, tot és manifestació vital digne de contemplació; la mateixa varietat y atraüt de las cosas, que a mi em disasosega per sas contrarietats y desequilibris, a vostè el pasma y el corprèn com una manifestació de l'obra misteriosa y alta del que ho sap tot! [...] Tota acció o activitat és igualment profunda y respectable, diferenciant-se tan sols en la cantitat d'energia ab què l'esperit apareixi o es manifesti. Vostè no s'atreveix, respectuós per tot impuls sincer y espontani, a declarar-se jutje d'aquella manifestació y alabar-la o condepnar-la. És clar que un temperament aixís serà contemplatiu dintre la acció y portarà a la lluyta de la vida la serenitat artística... És lo que fa vostè?

Desitjós sols de la puresa inspirada, del noble impuls que arranca, no del càlcul o combinació, sinó de dintre del cor, vostè s'adhereix a tot lo que és entusiasta, per extravagant que paregui. Hi ha una guspira d'aquell foch que encén todas las cosas? Cal, donchs, acostar-s'hi entremitg de la impuresa que l'acompanya! Pro, com que la vida no es pot comprendre sens una solució final, vostè, que veu en todas las paraulas sincerament religiosas la veu divina, adopta el parlar y las ensenyansas d'aquell home, que dintre la seva consciència el troba més acostat al Pare y que més directament lhi conmov el cor. [...] El cristianisme de vostè me sembla la adhesió espontànea a la més alta, pro no a la única, manifestació de la divinitat. Diu Plató en un pàrrafo del «Phedon», quant se discuteixen las cuestiones de vida o mort, que l'home, per atravesar aquet mar de vida, deu buscar una barca (no la millor, sinó la més apropiada) y ab ella atravesar a l'altre vora, convensuts que no queda més remey que ofegar-se o pasar ab ella. Després dels més alts conceptes sobre l'immortalitat, quant demostra plenament que el més enllà és cert, pro inesplicable, Plató es complau referint las delícias de la estada dels camps Eliseus. Aquesta era la seva barca! Per vostè és un altre! Pro l'acció és la mateixa. Una creència superior com a base per la contemplació. En una paraula, una religió artística, millor dit, la religió de l'artista.⁹⁴⁵

El fragment es podria resumir en dues idees: d'una banda, Maragall té un temperament contemplatiu i serè que veu la profunditat de les coses i renuncia a jutjar-les; de l'altra, la seva religió consisteix en una adhesió a tot impuls entusiasta que surt del cor d'algú, veient com a divina tota paraula sincerament religiosa. Aquesta explicació de Pijoan fou aprovada sense la menor objecció per Maragall, que li va manifestar haver sentit «la delícia de sentir-se comprès fins a las entranyas».⁹⁴⁶

La contraposició entre vida activa i vida contemplativa va apareixent en tot l'epistolari amb Pijoan. En una carta de setembre o octubre de 1903, Pijoan estimula Maragall a viatjar, i

⁹⁴⁵ Carta de Josep Pijoan de novembre de 1902 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 109-110).

⁹⁴⁶ Carta a Josep Pijoan del 8 de novembre de 1902 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 110).

invoca aquest lema: «Viure no és necessari, viatjar és necessari».⁹⁴⁷ La resposta del poeta no es fa esperar: «És clar que'l viatjar és molt convenient (cuan ho és), però no necessari, com vostè diu, retrayant l'antich refrà; prou sap vostè que “una sola cosa és necessària”...»⁹⁴⁸ Maragall està citant la resposta de Jesús en el passatge sobre Marta i Maria:⁹⁴⁹ mentre Marta —símbol de la vida activa— s'afanya a servir Jesús, la seva germana Maria —símbol de la vida contemplativa— s'està als peus del Mestre escoltant-lo; Marta prega a Jesús que ordeni a Maria que l'ajudi, però Jesús li respon: «Marta, Marta, estàs preocupada i neguitosa per moltes coses, quan només n'hi ha una de necessària. Maria ha escollit la millor part, i no li serà pas presa.»⁹⁵⁰ L'exegesi bíblica ha reflexionat a bastament sobre aquesta resposta, que aparentment expressa una clara preferència per l'actitud contemplativa però que, de fet, en parlar de «la millor part», dóna a entendre que el tot no és complet sense l'altra part, la vida activa. L'*unum est necessarius* que cita Maragall pot significar, doncs, el reconeixement de la reconciliació entre vida activa i contemplativa.

Aquell mateix octubre, Pijoan explica a Maragall una fortíssima experiència espiritual viscuda a Assís, mentre assistia al rés de matines:

Yo no conexia aquells frares que cantàban, pro al veure'ls axís tan compungits, els uns com ageguts en terra, els altres recolsats sobre las llosas, sentia omplir-me d'un aire dols, d'una cosa desconeguda fins are en mi, que després he comprès que era el desitg de las virtuts, aquestas virtuts franciscanas: *La señora Pobresa, la pura, santa Simplicitat, la santa Humilitat i la signora santa Caritat*. Vaig entrar després en la rònega capella de la *porciuncula*, tancada per la cúpula sota de la gran iglésia, y en aquella negre coberta vaig arribar per un moment a poseir aquestas virtuts, moment que serà en mi per sempre més de inefable recordansa y font perpètua de grans aspiracions inasequibles. Aquí desota, dexant las sevas celdas pobríssimas, s'i arplegaba aquell estol d'homes que van sentir el goig més dols que's pugui tenir en vida, uns goigs de pau tan gran que no se sap com parlar-ne, perquè la boca no vol en axò servir, no pot servir... No trobo las paraulas.⁹⁵¹

Pijoan continua descrivint la visió que va tenir, entre aquests homes, de sant Francesc, i l'esforç que féu posteriorment per comprendre la seva experiència i meditar si s'havia de fer franciscà o reformar alguna societat ja constituïda. Davant la narració d'aquesta experiència

⁹⁴⁷ Carta de Josep Pijoan de setembre-octubre de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 207). BLASCO, *ibid.*, p. 208, nota 3, anota que «es tracta del mateix lema que clou el llibre primer dels *Laudi del Cielo, del mare, della terra e degli eroi* de Gabriele d'Annunzio». Aquesta obra no es troba a la biblioteca de Maragall.

⁹⁴⁸ Carta a Josep Pijoan del 5 d'octubre de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 209).

⁹⁴⁹ Lc 10,38-42.

⁹⁵⁰ Lc 10, 42.

⁹⁵¹ Carta de Josep Pijoan del 21 d'octubre de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 218).

mística, la reacció de Maragall fou la reconèixer la grandesa d'aquests moments i la d'aconsellar-lo sobre la determinació a prendre:

avui, diumenge, rebo la seva gran carta, la d'Asisi, la més gran que he rebut de vostè ni de ningú. Oh, la seva gran tribulació de la infinita dolçura! Què puch dir-li, amich? Me sento tant xich davant de vostè, que temo la vanitat de tot lo que podria dir-li. El seu esperit viu quasi en lo pur etern, y jo tremolo d'entrar a destorbar-lo. La seva tribulació, doncs, s'ha de resoldre per si sola. Però, què dich? No s'ha de resoldre; no hi ha tal tribulació. És l'estat natural del seu esperit, l'anhel incessant de lo etern. L'home que's va fent en vostè s'hi acomodarà, s'hi anirà acomodant indefinidament, sense aturar-se may per acomodat, però sempre sostingut pel treball d'acomodar-s'hi. Treball fecond per a vostè y pels altres! No: l'home que serà vostè, jo no'l veig pas trobant la pau definitiva dins un *hàbit* franciscà, ni essent l'ànima de falansteris oscilants entre follias y baixesas; no: jo'l veig actuant fecondament dintre la primera realitat, cualsevulla, la més planera que trobi en son camí natural. Suposem un home de bé, un pobre fuster que a son modo sent quelcom de lo que vostè sent. La seva bondat actuarà senzillament en la seva dona, en els seus fills, en els seus treballadors, en els seus amichs, en els seus parroquians, y no hi haurà ni un banch de fusta qu'ell hagi fet que no porti quelcom de la seva bondat a la casa hon vaji. Axís me sembla a mi veure mellor obrar la gràcia de Déu: pacífica y segura. Y axís me plau veure'l a vostè fet home entre'ls homes, actuant ab tota la riquesa de medis que Déu li ha donat, mútiplement, però en pau.⁹⁵²

Davant l'experiència mística, la proposta de Maragall no és la vida religiosa, sinó el seguiment del propi camí, la inserció en la quotidianitat. Va ser el que va fer Pijoan. En tornar d'Itàlia va dedicar uns anys a recórrer la península Ibèrica. En una carta escrita des de Madrid, informava Maragall de la mediocritat de l'Ateneo. La resposta del poeta ofereix una nova perspectiva sobre les relacions entre interioritat i exterioritat:

Cregui'm: visquem en pau en el nostre castell sense envanir-nos (perquè'ns sentim prou humils davant la immensitat del misteri de la vida), però sentint bé la distància que'ns separa dels insincers, dels vuyds. No'ls menyspreuem més de lo necessari; portem-los humilment la bona paraula en la que tinguem fe; però no'ns deixem atormentar per la seva vuydor. Al primer síntoma d'asfíxia, tornem's-en al castell pacíficament sense desesperar-nos. Fem lo que poguem, y lo que'n puga esdevenir ja vindrà. Esforçats per la acció proporcionada a nostras forçes, y fatalistas pels resultats. Jo crech qu'axò és la pau.⁹⁵³

⁹⁵² Carta a Josep Pijoan del 25 d'octubre de 1903 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 220-221).

⁹⁵³ Carta a Josep Pijoan de gener de 1905 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 311).

3.3 L'ortodòxia catòlica: Josep Torras i Bages i Antoni Gaudí

L'increment de la temàtica religiosa en els articles d'inicis de segle ha estat llegit per Joan Lluís Marfany com una prova del seu acostament a l'ortodòxia catòlica,⁹⁵⁴ lectura que ha estat acceptada per la major part de la bibliografia posterior.⁹⁵⁵ Els intents per demostrar l'ortodòxia de Maragall acostumen a resultar, però, tan fallits com els intents per demostrar la seva heterodòxia. El mateix Marfany ha demostrat de forma molt convincent la distància amb què, aparentant acatament, Maragall llegeix els escrits de Torras i Bages.⁹⁵⁶ És evident que, en la biografia intel·lectual de Maragall, Torras i Bages representa l'ortodòxia catòlica, atès que és l'eclesiàstic de més rang amb qui Maragall estableix més relació. Sense arribar a cultivar una autèntica amistat personal, Maragall ressenyà moltes de les seves pastorals al *Diario de Barcelona*, hi mantingué correspondència, el visità diverses vegades, el féu padrí d'un dels seus fills, i n'hi féu confirmar set. En tots els seus escrits sobre el bisbe de Vic Maragall manifesta acatament i devoció pel prelat, però no deixa d'expressar subtilment les seves discrepàncies, de destacar idees secundàries de l'argumentació del bisbe —per fer-li destacar el que aquest no havia destacat—, o de relacionar-les amb autors ben poc eclesiàstics. A «La música y el alma»,⁹⁵⁷ per exemple, cita un fragment en què Torras manifesta que tot el món, amb la naturalesa i la humanitat sencera, és com un immens himne de la creació adreçant-se a la font de la vida. Maragall relaciona aquest fragment amb els protestants Carlyle i Ruskin, així com amb el catòlic Palestrina; les dues primeres comparacions —i, especialment, la comparació amb Ruskin— no devien agradar gaire Torras i Bages. A «Artículo sentimental» Maragall construeix, a partir d'una citació de Torras, un manifest antiintel·lectualista amb ressons nietzscheans que li serveix de passada per reivindicar, sense citar-lo, el catalanisme —que s'expressa amb cants i somnis, enfront dels principis i la raó.⁹⁵⁸ Les anotacions manuscrites de Maragall en els seus exemplars de les pastorals de Torras i Bages mostren també, més d'un cop, la seva discrepància. Així, davant un fragment de *L'eterna afirmació* en què Torras diu que «l'home sense Déu és com un gos sense amo», Maragall sembla sortir en defensa del dubte: «¿I els que dupten i estan

⁹⁵⁴ Joan Lluís MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, Curial, Barcelona, 1975, p. 153.

⁹⁵⁵ Per exemple, Xavier VEGA I CASTELLVÍ, «“El Comte Arnau” de Joan Maragall i les tesis freudianes», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 48 (gener de 1991), p. 135; BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 55; Glòria Casals a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 592; BACHS, *Sobre el Cant espiritual de Joan Maragall*, p. 29; Imma FARRÉ, «Introducció» a Joan MARAGALL, *Visions & Cants*, a cura d'Imma Farré, Proa, Barcelona, 2003, p. 11. Hi discrepa obertament, en canvi, Eduard CAIROL, *Maragall i Novalis: poesia i experiència mística*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 51), Barcelona, 2000, p. 13.

⁹⁵⁶ *Ibid.*, p. 167-168.

⁹⁵⁷ «La música y el alma», *Diario de Barcelona* (10-X-1901) (II, 154b-156b).

⁹⁵⁸ «Artículo sentimental», *Diario de Barcelona* (12-III-1903) (II, 676a-677b).

esmoreits?»⁹⁵⁹ A *L'Immaculada Concepció*, Maragall es revela contra la idea de dos principis antagònics, el bé i el mal: «¿perquè dos principis? el mal no es sencillament lo que encara no és pur?»⁹⁶⁰

La relació de Maragall amb l'ortodòxia catòlica és complexa. En primer lloc, perquè l'ortodòxia catòlica és molt més variada del que l'expressió sembla donar a entendre, i es pot donar el cas, per tant, que el que en temps de Maragall es considerava allunyat de l'ortodòxia, temps més tard es llegeixi com a plenament ortodox.⁹⁶¹ Ja hem vist en la INTRODUCCIÓ com la lectura que va fer José María Valverde de Maragall anava per aquesta línia, perquè posava en relleu que l'exaltació maragalliana del món terrenal era molt més ortodoxa que la contenció dels sentits que predicaven els eclesiàstics coetanis del poeta: segons Valverde, doncs, Maragall seria molt més ortodox que Torras i Bages. El P. Batllori també va intentar conciliar Maragall amb l'ortodòxia, convertint les seves possibles desviacions teològiques en una mostra d'«inconformisme religiós», com també hem vist en la INTRODUCCIÓ. L'objectiu d'aquesta tesi no és certificar l'ortodòxia o l'heterodòxia de Maragall sinó comprendre el seu pensament; al mateix temps, però, la contextualització de Maragall en el marc de l'ortodòxia catòlica és imprescindible per comprendre aquest pensament, atesa la naturalesa *adverbial* de l'ésser humà,⁹⁶² que sempre actua determinat per la seva situació en un lloc i un temps; en el cas de Maragall, convé no oblidar que es declarava catòlic en un lloc i un temps en què el catolicisme tenia el monopoli de la religió. Metodològicament, pot ser útil utilitzar l'expressió *ortodòxia catòlica* en un sentit més històric que pròpiament teològic: entendrem —per tant— per *ortodòxia catòlica* el conjunt de veritats acceptades com a tals pel comú dels eclesiàstics catòlics del temps de Maragall.⁹⁶³ Des d'aquesta òptica, algunes formulacions de Maragall coincideixen amb l'ortodòxia, tot i que avui serien considerades heterodoxes; altres formulacions s'apartarien de l'ortodòxia, tot i que avui serien considerades ortodoxes. Vegem un exemple del primer cas. Al març de 1903 Maragall es fa ressò d'una carta de Torras i Bages al ministre de Gràcia i Justícia

⁹⁵⁹ M. Rosa SUBIRÀ ROCAMORA, «La personalidad religiosa de Juan Maragall», tesi de llicenciatura inèdita dirigida per Antoni Comas, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1965, p. 42. (N'hi ha un exemplar dipositat a la UB, i un altre a l'AM mrgll-BCrit 2.)

⁹⁶⁰ *Ibidem*.

⁹⁶¹ Sobre el concepte d'*evolució dogmàtica*, vegeu José Ignacio GONZÁLEZ FAUS, *La autoridad de la verdad. Momentos oscuros del magisterio eclesiástico*, Facultat de Teologia de Catalunya i Editorial Herder, Barcelona, 1996, i Valentí FÀBREGA ESCATLLAR, *La dona de sant Pere i altres oblits de l'Església*, Fragmenta, Barcelona, 2007.

⁹⁶² Prenc l'expressió de Lluís DUCH, recollida el 26 d'abril del 2002 en el seminari dedicat a la seva obra *Antropologia de la vida quotidiana* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1999-2004, 6 volums), en el marc del Seminari d'Història de les Religions de la Universitat Pompeu Fabra.

⁹⁶³ Va ser també l'opció d'Eduard VALENTÍ FIOL, «La gènesi del "Cant espiritual" de Maragall», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 213, en enfrontar-se a l'ortodòxia del «Cant espiritual»: «faré ús del mot ortodòxia com un terme còmode per a significar una situació purament factual: entenc per ortodòxia la concepció que, sobre el que sigui la recta doctrina en matèria de religió, era vigent en la societat a la qual Maragall pertanyia».

oposant-se a unes reformes eclesiàstiques que destruirien «el vínculo de cohesión moral de la sociedad española».⁹⁶⁴ Maragall transcriu àmpliament la carta i hi dóna tot el seu suport. Considerar que la religió catòlica és el vincle de cohesió moral de la societat espanyola i que una reforma en aquest sentit per part de l'Estat implicaria una persecució de la religió formava part de l'ortodòxia catòlica del temps de Maragall, que entenia que l'error no podia tenir els mateixos drets que la veritat i que, per tant, no s'havia de renunciar a la configuració d'un Estat catòlic. Des de la Declaració sobre la Llibertat Religiosa *Libertatis humanae* del concili Vaticà II (1965), però, aquesta concepció de les relacions entre Església i Estat ja no forma part de l'ortodòxia catòlica. Així, si Maragall dóna suport a la defensa de l'Estat catòlic que fa Torras i Bages, es mostra plenament ortodox, però només entenent per *ortodòxia* la doctrina catòlica vigent en el seu temps.

Des d'aquesta òptica, ¿els textos de Maragall d'inicis de segle trasllueixen un cert acostament a l'ortodòxia? La resposta ha de ser molt matisada: sí, però només si ens referim a alguns dels textos publicats al *Diario de Barcelona* —on, convé no oblidar-ho, hi havia un censor eclesiàstic— fins al 1903. Maragall es mostra ortodox en articles com els ja citats «La eterna afirmación», «La última lamentación de Núñez de Arce» i «Una carta solemne», on no manifesta cap mena de discrepància amb els dictats de Torras i Bages. També apareix un Maragall plenament ortodox en l'article «¡Una información sobre la muerte!», en què recull el resultat d'una enquesta a escriptors francesos sobre la mort, publicada a la *Revue* de París, i en què lamenta que gairebé cap d'ells no faci referència a l'esperança cristiana en la vida eterna. Maragall troba a faltar en els escriptors francesos la resposta del catecisme:

He aquí, pues, la característica del siglo, de la literatura, del arte, de la filosofía de nuestro tiempo: una impotencia espiritual...

La síntesis, la potencia, está en aquella primera respuesta del Catecismo: —¿Para qué fin fue criado el hombre? —Para amar y servir a Dios en esta vida, y verle y gozarle después en la gloria del cielo—. He aquí toda una filosofía para la vida y para la muerte; he aquí todo el goce de aquélla y toda la redención de ésta; ahí está la materia que evoluciona, lo amable de la Naturaleza, los afectos humanos, el amor a la obra propia, el presentimiento de lo desconocido, la alegre despreocupación de cada momento abandonada al sentimiento del fin eterno... todo está ahí.

Pero el análisis ha matado la potencia sintética y es menester restaurar el sentido completo de las palabras para que, descompuestas como están, vuelvan a ser entendidas. Amar, servir, Dios, vida, gloria..., todo esto ha sido triturado en el espíritu de los hombres, y las palabras

⁹⁶⁴ «Una carta solemne», *Diario de Barcelona* (6-III-1902) (II, 636a).

han quedado huecas, y se pronuncian maquinalmente, como antiguallas sin actual sentido.⁹⁶⁵

En tractar altres qüestions religioses, però, Maragall manté la seva independència. Així, davant de manifestacions populars de la fe com les que troba a Lourdes, Maragall no amaga la seva repugnància; després de descriure les multituds orants i el crit d'«¡Un milagro!» que ha de ser certificat mèdicament, Maragall no deixa d'anotar: «—¡Oh, siglo —pensamos—, que quieres creer en el milagro, y necesitas analizarles científicamente para que no se convierta en objeto de burla!—. Y cesamos de temblar, y nos invadió una frialdad muy grande.»⁹⁶⁶ A «Un cura» Maragall explica el treball d'un capellà interí que es guanya l'estima de tot el poble perquè es fa present en els seus problemes; atesa la seva interinitat, aquest capellà serà substituït per un altre, però el capellà interí educa els seus parroquians perquè no l'estimin a ell en si, sinó allò que ell representa, de manera que puguin estimar igualment el capellà que vindrà. Maragall es distancia clarament d'aquesta imatge platònica del sacerdot com a «alter Christi»:

Miramos atentamente al sacerdote, e inclinamos en seguida la cabeza ante la sublime abstracción que sus palabras contenían; pero, no pudiéndonos librar de momento del yugo de las previsiones, deseamos íntimamente, para la perfección de aquel pueblo, que continuara obrando sobre él algo personal, algo vivo, un amor en carne y hueso, una fuerza de simpatía, *un cura*, un hombre, en fin, que es para los hombres la cosa más fuerte.⁹⁶⁷

Aquest fragment és plenament representatiu de la manera de discrepar que tenia Maragall, especialment en matèria religiosa. Davant un eclesiàstic amb qui no està d'acord, expressa la seva disconformitat al mateix temps que el seu acatament: en silenci, mira el sacerdot i inclina el cap, però fa constar que l'inclina «ante la sublime abstracción que sus palabras contenían»; ja sabem que «abstracción» és sempre, en els textos maragallians, un terme pejoratiu; «sublime» és un adjectiu ponderatiu que, tot semblant laudatori, li permet manifestar l'enormitat de l'abstracció al·ludida; a continuació, amb l'adverbi adversatiu — «pero»— fa constar explícitament la seva discrepància, deixant clar, tanmateix, el seu caràcter íntim («deseamos íntimamente»): Maragall no es va posar a discutir amb el sacerdot, però no va voler deixar de comunicar als seus lectors la distància amb què se sentia dels seus raonaments. Amb aquesta manera d'actuar, l'autoritat eclesiàstica quedava salvaguardada, però la llibertat de consciència de l'intel·lectual independent, també.

⁹⁶⁵ «¡Una información sobre la muerte!», *Diario de Barcelona* (6-XI-1902) (II, 664a). Corregixo un «abandona» per «abandonada», d'acord amb l'original imprès al *Diario de Barcelona*.

⁹⁶⁶ «Lourdes», *Diario de Barcelona* (3-X-1901) (II, 268a). Maragall va visitar Lourdes el 21 d'agost d'aquell any, enmig d'una pelegrinació de 20.000 persones. Va explicar l'estada en la carta a Clara Noble del 22 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss XIV-4-46).

⁹⁶⁷ «Un cura», *Diario de Barcelona* (16-X-1902) (II, 281b).

Antoni Gaudí és l'altre gran personatge que permet a Maragall confrontar-se amb l'ortodòxia. Sense arribar tampoc a cultivar l'amistat personal, Maragall i Gaudí van mantenir una relació relativament estreta.⁹⁶⁸ Maragall va valorar especialment l'obra de la Sagrada Família, i no va escatimar esforços per animar les almoines per al temple, així com per a altres iniciatives gaudinianes. N'és una prova, a més dels articles publicats al *Diario de Barcelona*, el que diu a Pijoan el 20 de maig de 1903: «Aquesta tarda, un tot ple de visites demanant diferents coses: amohinos; la que m'ha plavut ha estat la d'en Gaudí demanant-me una alocució per demanar diners y ajuda pel Misteri de Glòria de Montserrat. Ell hi intervé i ho faré de gust. Hem parlat bona estona y m'ha encisat com cada vegada.»⁹⁶⁹ Només cinc dies més tard, però, Maragall canvia el judici sobre Gaudí, també en una carta a Pijoan:

Ell, en el treball, en la lluyta ab la matèria per fer-la idea, hi veu la lley del *càstich*, y s'hi delita. No vaig poder dissimular la meua repugnància per un tal sentit negatiu de la vida, y discutírem un xich, molt poch, perquè desseguida vaig veurer que no podíam entendre'ns. Jo que'm pensava ésser tant fundament catòlich! Vaig comprendre que la tradició catòlica dogmàtica la representava ell; que, ortodoxament, ell estava en lo fort; que jo al seu davant era un aficionat tot travessat d'heterodòxias. Y després, què? Si al treball, al dolor, a la lluyta humana, li volen dir *càstich*, axò és una cuestió de paraula. Però no és veritat que'l sentit d'aqueixa paraula sembla enterbolir la vida humana en sa font mateixa? A mi'm sembla qu'a mesura que se sent més fort el regne de Déu en la terra (adveniat regnum tuum sicut in coelo et in terra), un mira menys endarrera y no li cal saber si tot ve d'un *càstic*, perquè està fascinat per la glòria que té al davant y l'amor que sent a dins.⁹⁷⁰

Maragall no té, doncs, cap inconvenient a distanciar-se de l'ortodòxia catòlica, que creu representada per un Gaudí que veu el treball com un càstig. També en aquest cas és ben indicatiu el fet que la conversa —que va tenir lloc en el curs d'una visita al Parc Güell— no

⁹⁶⁸ Per la relació entre tots dos, vegeu Anna M. BLASCO BARDAS, *Els articles de Maragall i de Pijoan sobre La Sagrada Família*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 63), Barcelona, 2003; Anna M. BLASCO BARDAS, «Gaudí, Maragall i Pijoan», dins Anna M. BLASCO BARDAS (ed.) i Ramon PLA I ARXÉ (ed.), *Gaudí i la dimensió transcendent*, Cruïlla, Barcelona, 2004, p. 33-51. En aquest darrer treball, p. 49, Blasco conclou: «Crec que Maragall admirava l'artista. Però l'admiració, fins diria l'estimació —tal com remarcava Pijoan—, no implica pas, en cap cas, que el tracte entre ells dos fos gaire sovintejat, ni que hi hagués una relació d'amistat pròpiament dita, o íntima, com han dit alguns autors.» D'altra banda, una aproximació molt suggerent a les idees de Maragall sobre la Sagrada Família es troba a Juan José LAHUERTA, «Temple i temps: Maragall i Gaudí», *L'Avenç*, núm. 130 (octubre 1989), p. 8-16. Les cartes de Maragall a Gaudí es troben a I, 993a-994b; les de Gaudí a Maragall, a Antoni GAUDÍ, *Escritos y documentos*, edició de Laura Mercader, El Acanilado, Barcelona, 2002, p. 265-270 i 299-302.

⁹⁶⁹ Carta a Josep Pijoan del 20 de maig de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 127).

⁹⁷⁰ Carta a Josep Pijoan del 25 de maig de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 131-132). En la seva resposta —a la carta de Josep Pijoan de maig de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 133-134)—, Pijoan diu que amb aquestes idees qui no és ortodox és Gaudí.

desemboqués en una discussió: «discutírem un xich, molt poch, perquè desseguida vaig veurer que no podíam entendre'ns».⁹⁷¹ Tots els escrits públics de Maragall sobre Gaudí contenen elogis de l'arquitecte; les discrepàncies les confessa en carta privada a Pijoan, i gairebé no les confronta amb Gaudí mateix. En qüestions religioses, doncs, Maragall sempre actua —tret dels darrers anys— amb una gran prudència, cosa que no fa en altres camps —l'estètic i el polític, per exemple—, en què podia arribar a polemitzar de manera més oberta. Aquesta major prudència en el terreny religiós obeeix probablement al capteniment esperable d'un laic catòlic en un país religiosament monopolitzat pel catolicisme i en una època en què les discussions religioses eren un combat al qual els laics no estaven convidats. Podien discutir obertament sobre qüestions religioses els sacerdots —i, evidentment, sense apartar-se de l'ortodòxia—, i s'hi atrevien també alguns pocs lliurepensadors, però per als laics catòlics era un terreny vedat. A més a més, a Espanya el respecte per la religió era molt més fort que a la resta d'Europa, de manera que, encara que hom s'apartés íntimament de la disciplina doctrinal, pocs intel·lectuals ho manifestaven públicament, sobretot a partir de 1875,⁹⁷² a causa d'una «coacción social que situaría en una posición incómoda al escritor que alardeara de escéptico o de librepensador».⁹⁷³ Aquest fet explica l'existència d'un vel en la reflexió religiosa de Maragall que ens pot conduir, erròniament, a atribuir-li una ortodòxia de la qual, íntimament, se sentia molt llunyà.

3.4 Una poètica sagrada

Ha estat a bastament subratllat l'interès de Maragall per desplegar una teoria poètica, així com el descrèdit en què va caure aquest esforç ja entre els seus coetanis. Indicis de l'interès per teoritzar sobre les relacions entre la paraula i la cosa es poden trobar en textos maragallians ben antics.⁹⁷⁴ Així, en una carta a Clara Noble de l'etapa del festeig s'hi pot trobar aquesta reflexió:

⁹⁷¹ VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 268, comentant aquest text, escriu: «Un católico sincero pero abierto como Maragall, y que además hizo toda la propaganda posible en favor del “nuevo templo”, era incapaz de tener una conversación seguida sobre temas religiosos con Gaudí.»

⁹⁷² VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 45.

⁹⁷³ *Ibid.*, p. 46.

⁹⁷⁴ El resultat d'aquest desplegament ha estat presentat més d'una vegada com una mena de descobriment o revelació més o menys sobtada, poc abans de presentar-lo públicament en l'«Elogi de la paraula». PLA, *Joan Maragall*, p. 82, atribueix a Marian Vinyas el judici segons el qual la deliberació del jurat de la Festa de la Bellesa de Palafrugell constituí «la primera exposició francament dialèctica de les seves idees sobre la poesia», idees que el 1905 «no havien traspasat el seu ambient particular». L'«Elogi de la paraula» és de 1903, de manera que aquest judici —que Pla no rebutja— és absolutament erroni. Per la seva banda, Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 105, apunta que «les primeres idees d'una teoria de la paraula viva tingueren el seu naixement en les estades a la Figuera, masia del Montseny on passà uns ides amb Josep Pijoan a la tardor de 1902 i a la primavera de 1903» i BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 80, considera que «les estades de Maragall a La Figuera van ésser el marc d'un important episodi de la història de la literatura catalana. És en aquesta carta [a Josep Pijoan] del 30 de maig de 1903, escrita al cap de pocs dies de la seva segona visita al deixoner, que, per primer cop, Maragall formula d'una manera explícita la

Clara mía adorada: yo siento mucho tener que usar palabras como esta, «adorada», para expresar de una manera ú otra lo que te quiero, porqué estas palabras de tan usadas como son han llegado a no significar nada; pero cuando se dicen ó se escriben vibrando de amor y de ternura como yo despues de leer tu carta muchas veces y de besar muchísimas mas el tesoro que en ella me envias, «angelet dels cabells rossos», cuando se dicen de este modo, tienen un sentido nuevo, y la palabra parece inventada en aquel momento expresamente para decir lo que se siente; y en fin ¡que tantas filosofías! cuando se adora á una persona ¿que remedio queda sino llamarla adorada?⁹⁷⁵

Maragall mostra la consciència del desgast de les paraules per l'ús i la banalitat, i la voluntat de carregar-les de sentit a base d'empeltar-les en l'experiència que les origina. Hi podem veure un intent de teorització frustrat —«¡que tantas filosofías!», exclama—, però que indica clarament que el poeta no es conforma amb la univocitat del signe lingüístic, i que pretén subratllar el sentit connotat de les paraules.⁹⁷⁶ Pocs dies més tard, manifesta a Clara que en llegir les seves cartes «me parece que te oigo hablar porque escribes lo mismo que hablas y esto á mí me gusta mucho».⁹⁷⁷ Manifestacions antiretòriques com aquesta, en favor d'una escriptura tan acostada a l'oralitat com sigui possible, seran freqüents en els textos teòrics de Maragall.

Més enllà dels indicis que es poden anar trobant de la preocupació de Maragall per la paraula i la poesia —el més important dels quals és sens dubte l'«Oda infinita»—,⁹⁷⁸ el cert és que l'esforç de teorització comença a materialitzar-se més tard, sobretot en els articles de crítica literària al *Diario de Barcelona*. En ells és palès l'interès per explicar el procés de creació poètica més que no pas «les característiques de la “paraula viva”».⁹⁷⁹ «Un poeta leridano», de 1895, inicia el desplegament teòric:⁹⁸⁰ Maragall distingeix entre qui té «el

teoria de la *paraula viva* que serà ampliada i fixada posteriorment en l'*Elogi de la Paraula*». Tanmateix, en força articles i pròlegs anteriors a 1903 Maragall ja havia desenvolupat àmpliament la seva poètica, tot i que és cert que la importància donada a unes poques paraules carregades de significació —un dels aspectes de la seva poètica, però no l'únic ni necessàriament el central— es comença a formular clarament el 1903. Per tal de posar una mica d'ordre en la bibliografia, QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 126, proposa arraconar l'expressió *teoria de la paraula viva*, «o reduir-la a un sol aspecte de tota la teoria maragalliana: aquell que estudia la paraula entesa com a símbol».

⁹⁷⁵ Carta a Clara Noble del 17 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-17).

⁹⁷⁶ Aquesta serà la gran aportació de l'«Elogi de la paraula», segons la lectura de Ramon PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 44), Barcelona, 1998, p. 10-21. Per la seva banda, QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 131-132, ha subratllat que el que pretenia Maragall era «usar d'una manera peculiar el llenguatge per a superar la seva capacitat expressiva», cosa que podria haver recollit amb el terme *suggestió*, molt usat pels simbolistes i pràcticament un tòpic en temps de Maragall. La carta a Clara Noble citada es pot considerar el primer esborrany del que després desplegarà amb el nom de *paraules vives*.

⁹⁷⁷ Carta a Clara Noble del 21 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-21).

⁹⁷⁸ Ho defensa SERRAHIMA, *Vida i obra de Joan Maragall*, p. 55-62.

⁹⁷⁹ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 116.

⁹⁸⁰ Ja ho va assenyalar MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, p. 159.

sentido estético de la emoción confundido con la intuición del lenguaje emocional», i qui «*sabe* hacer versos a sangre fría para explicar cualquier cosa». ⁹⁸¹ Només el primer mereix el nom de poeta. De moment, queda clar l'antiretoricisme de Maragall i la vinculació que estableix entre emoció i paraula poètica. Per avançar una mica més cal recórrer a «Alma contemporánea», un article que ja ha estat comentat ⁹⁸² i en què Maragall utilitza terminologia religiosa per abordar problemes estètics en dir que hom pot adreçar al poeta aquestes paraules: «Eres un hombre entre los hombres; mas Dios te ha dado el poder de mover y guiar a muchos y el deber de orientarte en la vida por encima de ellos; encamina, pues, tu voluntad y todas tus facultades de modo que, al abandonarte al divino furor del canto, éste resulte siempre un *excelsior* para ti y para los que te escuchan.» ⁹⁸³ La tasca poètica implica, doncs, abandonar-se «al divino furor del canto». Això significa que el poeta no fa el poema, sinó que es deixa portar per ell: no és creador, sinó transmissor. I ho és amb una finalitat: que el resultat d'aquest abandonament —el poema— conduïxi autor i lectors cap a l'altura. L'objectiu no és, doncs, ni estètic ni pedagògic, sinó moral i religiós.

En una anotació d'agenda del 12 d'agost de l'any 1900, Maragall escriu: «Estética es hablar de la belleza. Belleza es la presencia de Dios en las cosas. Dios revelandosenos en las formas de las cosas.» ⁹⁸⁴ Sembla el primer estadi de l'inici de l'«Elogi de la poesia», i podria obeir a la petició de redactar una estètica que li havia fet Rafael Altamira, deixeble de Giner de los Ríos i director de la *Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispanoamericanas*. ⁹⁸⁵ En tot cas, queda clar l'ús d'un llenguatge clarament religiós a l'hora d'abordar qüestions estètiques: Déu es revela en les formes fent-les belles, i l'estètica és el descobriment d'aquesta bellesa. Per tant, cercar la bellesa és cercar Déu en les coses.

A «Campoamor», de febrer de 1901, Maragall expressa la idea que la literatura *intensifica* la vida: «Dante, Shakespeare, no son morales ni inmorales, porque se limitan a intensificar la vida expresándola.» ⁹⁸⁶ Aquesta intensificació no es pot fer a costa d'assenyalar un aspecte concret, perquè aleshores l'autor presenta només «una visión parcial, incompleta, de la vida», ⁹⁸⁷ com retreu a Casellas i com retraurà més tard, amb altres paraules, a Caterina

⁹⁸¹ «Un poeta leridano», *Diario de Barcelona* (12-VI-1895), p. 82 a.

⁹⁸² Vegeu *supra*, 2.8, «La cristianització de l'*excelsior*».

⁹⁸³ «Alma contemporánea», *Diario de Barcelona* (7-VII-1899) (II, 584).

⁹⁸⁴ Agenda de butxaca 1900, anotació del 12-VIII-1900 (AM C. F.).

⁹⁸⁵ Vegeu la carta de Gustau Gili del 4 d'abril de 1900 (AM mrgll-Mss. 2-43-6): «El amigo Altamira me dice que apriete á V. p^a que active la Estética; va V. á tener que complacernos si no quiere verse mareado con nuestra insistencia.» L'única carta de Rafael Altamira que es conserva a l'Arxiu Maragall —del 7 de febrer de 1901, AM mrgll-Mss. 1-6-15— no esmenta aquest encàrrec.

⁹⁸⁶ «Campoamor», *Diario de Barcelona* (21-II-1901) (II, 147b).

⁹⁸⁷ «Prosa catalana», *Diario de Barcelona* (24-X-1901) (II, 159b).

Albert.⁹⁸⁸ El que ha de fer el poeta és posar-se davant la vida i escriure al seu dictat. Ho diu clarament a «Énfasis literario»:

no a todos ha sido dada la potencia de ser genialmente sencillos. Pero lo que sí que podemos todos es ponernos con humildad ante la realidad de la vida; aguardar pacientemente su visión emocionante; no empeñarnos en decir algo cuando no tenemos nada de substancia que decir; y cuando sentimos algo que nos fuerce a hablar, hablemos sinceramente, digamos sencillamente nuestra impresión como un niño que al ver por primera vez una cosa bella la señala y la nombra simplemente: «¡Ah, un pájaro ha volado!»; estas pocas palabras, dichas en sazón, valen un poema. El que ha sabido decirlas simplemente a su tiempo es mayor poeta que algún autor de mil octavas reales.⁹⁸⁹

L'actitud que demana Maragall és, de nou, la del transmissor. El creador és Déu, o la vida; en tot cas, es troba fora del poeta, a qui li ve donada la substància poètica. El poeta ha de transcriure el que li és donat utilitzant «el lenguaje sagrado de la poesía».⁹⁹⁰ L'adjectiu no és banal: no en va, al final de l'article esmenta «la naturaleza divina del arte».⁹⁹¹ Però l'article en què es fa més patent l'ús d'un llenguatge religiós per parlar d'estètica és «Verso y prosa». Comença lamentant l'ús banal del vers per expressar temes que podrien dir-se en prosa; qui ho fa cau en «sacrilegio poético, porque el verso es el lenguaje sagrado de la poesía, y la poesía es algo que está muy adentro del misterio del alma humana.»⁹⁹² Maragall tracta d'explicar-se aquest misteri: «Cuando por una sensación profunda de la realidad el alma vibra y quiere hablar, su expresión, obedeciendo a un ritmo misterioso que hay en el fondo de todas las cosas, es también rítmica. El alma plástica se expresará en un ritmo de líneas y colores; el alma musical en un ritmo de sonidos puros; el alma poética en un ritmo de palabras, en el verso.»⁹⁹³ L'origen, de nou, no està en una decisió lliure del poeta, sinó en una realitat exterior que causa una profunda sensació en l'ànima, que sent la necessitat d'expressar-se en ritme. Vist des del punt de vista del lector de poesia, Maragall s'adona del cansament que produeix aquesta lectura:

Porque la poesía es un estado privilegiado del alma, que en la limitación física de nuestro sentimiento no puede sostenerse sino un corto momento sublime. Ni el poeta, que es hombre de carne y hueso, puede mantenerse mucho tiempo seguido en la divina tensión que la sensación del misterio de la realidad produce en él, ni tú, público, también de carne y hueso, eres capaz de vibrar con él más que por algunos instantes solemnes en tu alma. Y

⁹⁸⁸ «Un libro fuerte e incompleto», *Diario de Barcelona* (13-XI-1902) (II, 197a-198b).

⁹⁸⁹ «Énfasis literario», *Diario de Barcelona* (14-XI-1901) (II, 161b-162a).

⁹⁹⁰ II, 161a.

⁹⁹¹ II, 162a.

⁹⁹² «Verso y prosa», *Diario de Barcelona* (21-XI-1901) (II, 162).

⁹⁹³ II, 162b.

cuando se pasa de ellos sucede que: o la inspiración del poeta cae, y tú te fastidias, o ante una inspiración renovada tu atención demasiado seguida se embota con la intensidad de su objeto y el poeta habla ya en vano. Los instantes solemnes han pasado: hay que volver a la prosa, que no cansa, porque es más proporcionada a la normalidad de nuestro sentido.⁹⁹⁴

La poesia cansa perquè conté la vida intensificada, i no es pot viure sempre intensament: «en una poesia de veritat el alma se afana más allá de nuestra vida, más allá de nuestra sangre y de nuestros nervios, más allá de nuestra expresión y de nuestro lenguaje. La intensidad de este allá, devora nuestro acá».⁹⁹⁵ Més endavant apareix un concepte fonamental en la poètica maragalliana —l'espontaneïtat—:

¿en qué conocerá el poeta la voz poética de la realidad? En que se sienta emocionado de tal modo, que el ritmo del verso suene *espontáneamente*, irresistiblemente, en su interior, privándole de pensar en otra cosa alguna ni de decir aquella de otra manera. En este estado, el poeta se olvida del público y de sí mismo, de su vanidad, que es el espíritu malo de toda poesía, y *anonadado por la potente delicia de la inspiración, se abandona a ella con humildad* y la dice sinceramente mientras ella quiere hablarle, y se calla en cuanto cesa.⁹⁹⁶

Maragall insisteix una i altra vegada en l'ordre en què es dóna el camí cap a la poesia: en primer lloc, la realitat emociona el poeta; això fa que aquest senti com el ritme de les paraules flueix *espontàniament* en el seu interior; a l'últim, el que ha de fer és *dir sincerament* aquell ritme de paraules que ha sentit en el seu interior.⁹⁹⁷ Finalment, Maragall torna a la

⁹⁹⁴ II, 163a.

⁹⁹⁵ II, 163a.

⁹⁹⁶ II, 163a. Els subratllats són meus.

⁹⁹⁷ Discrepo, doncs, d'una de les tesis de CAIROL, *Maragall i Novalis*, p. 30-46, i de PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, p. 24-36. Per Cairol, la teoria poètica de Maragall es caracteritza fonamentalment per l'autoreferencialitat o intransitivitat de la paraula poètica, que seria totalment autònoma dels sentiments del poeta i no vehicularia continguts vitals. Cairol té raó a l'hora de denunciar una explicació de l'estètica maragalliana basada en un banal emotivisme falsament romàntic, atès que Maragall defensa reiteradament el filtre que cal establir entre l'emoció i la paraula poètica. Però, des del meu punt de vista, sobredimensiona el paper que l'escriptor donava al *desinterès* estètic —el gaudi de la forma per la forma, sense més finalitat que la forma en si—, ja que no és el mateix reconèixer que l'emoció estètica no té cap finalitat extrínseca que postular que la paraula poètica no té cap voluntat de significar, ni cap relació amb el poeta i amb la vida, i que simplement ens ofereix el ritme de la seva sonoritat; en definitiva, sembla que Cairol vol fer de Maragall un poeta massa simbolista: Maragall, en defensar les «paraules vives», intenta superar l'arbitrarietat del signe lingüístic postulant una relació intrínseca entre significat i significat; el simbolisme, en canvi, el que fa és prioritzar al màxim el significat potenciant-ne la musicalitat i desvinculant-lo del significat. En paraules de Geoffrey RIBBANS, «La poesia de Maragall dins el context del simbolisme europeu», *Actes del quart col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 397: «La característica fonamental del simbolisme [...] és [...] essencialment aliena a la poesia maragalliana. Es tracta de l'arrel metafòrica de l'escola, que propugna necessàriament una transferència lingüística d'un significat literal a un altre de figuratiu. La paraula deixa d'ésser vehicle d'intercanvi per a fondre's amb la música; els fets concrets s'esvaeixen en favor d'efectes generalitzats; les experiències viscudes són substituïdes per imatges transcendents.» Per la seva banda, Pla i Arxé considera que Maragall trenca amb la funció referencial de l'art i valora exclusivament la forma de l'obra artística. Com Cairol, considera que «la contemplació estètica és autotètica» (PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, p. 27), però a diferència d'aquest, distancia aquesta contemplació de la

perspectiva del lector: «No debemos coger un libro de versos sino cuando sintamos una cierta disposición interior a vibrar en acorde con la misteriosa armonía de las cosas.»⁹⁹⁸ Com que la poesia és un ritme de les paraules que reflecteix el ritme misteriós de les coses, la lectura de poesia s'ha de fer quan interiorment hom estigui preparat per vibrar amb aquest misteri de les coses.

«De la pureza en la poesía» és l'article més ambiciós sobre teoria poètica anterior a l'«Elogi de la paraula».⁹⁹⁹ El seu contingut es pot esquematitzar així:

- 1 Les coses són pures en la mesura que són conformes a la seva essència.
- 2 En aquesta pureza es mostren unides la bellesa, la bondat i la veritat, així com altres qualitats inferiors com la utilitat i el gust. Per això la pureza és la qualitat de les qualitats.
- 3 La poesia pot ser pura quan és fruit de l'amor a la vida, a través de l'emoció.
- 4 Les grans obres poètiques acostumen a ser pures només en unes parts; la resta, condicionada per finalitats extrapoètiques, és impura. La poesia de Dante ofereix un bon model d'això: només unes parts són «or pur», perquè en la resta hi ha preocupacions extrapoètiques —històriques, filosòfiques, teològiques— que impurifiquen el text.
- 5 La poesia és pura quan s'elabora en estat d'emoció desinteressada de qualsevol finalitat extrapoètica. Això no vol dir que l'ignorant sigui el millor poeta: els coneixements poden ennoblir l'emoció, però en el moment poètic cal oblidar tot el que no sigui emoció.

sonoritat: «No es correspondria amb el pensament de Maragall [...] que allò que és objecte d'aquesta contemplació gratuïta ho reduïssim, només, a les causes dels impactes sensorials plaents: als sons, als colors o a la textura de les coses.» (*Ibidem.*) No en fa, doncs, un simbolista, però emfasitza el paper de la forma desvinculant l'obra d'art de la realitat i de l'artista. Al contrari del que sostenen Cairol i Pla i Arxé, QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 327, subratlla «la realitat (i concretament la naturalesa) com a únic origen del poema i l'actitud passiva del poeta davant l'espectacle de la naturalesa. L'origen del poema és aliè al poeta.» Potser el problema és una certa diferència entre teoria de l'art (creació) i teoria estètica (contemplació) en Maragall; la manera com l'escriptor defineix el «moment estètic» en l'«Elogi de la poesia», [§ 20] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 457) sí que remet a la kantiana «finalitat sense fi» —com veurem *infra*, 4.2, «Una estètica derivada d'una metafísica religiosa», en comentar l'«Elogi de la poesia»—, però la manera com explica el procés de creació poètica —que no és el mateix que el procés de contemplació de la naturalesa— té poc a veure amb un art autotèlic, atès que l'impacte de la realitat sobre el poeta és sempre, per Maragall, el desencadenant d'un procés creador que, a més, té per finalitat l'espiritualització de la matèria: l'art és la «bellesa transhumanada», i «transhumanada» vol dir, com veurem, 'en procés d'ascensió cap a Déu'.

⁹⁹⁸ II, 163b.

- 6 El poble reté només les parts pures de les grans obres poètiques, perquè només assimila el que l'emociona. En conseqüència, cal aprendre del poble a oblidar el que no és pur i a retenir el que sí que ho és.
- 7 En l'actualitat, hi ha en la poesia dos perills que cal evitar: la poesia al servei de causes extrapoètiques —la caritat, la llibertat, l'ennobliment del treball, la virtut, la ciència— que, per nobles que siguin, impurifiquen l'emoció del poeta; i l'art per l'art dels parnassians, defectuós perquè la poesia no hi sorgeix de l'emoció davant el món palpitant.

De l'article «Un libro piadoso» val la pena destacar el fragment següent:

Cada hombre tiene su parte de poesía, porque siendo ésta un destello de la aureola divina que circunda a la naturaleza humana, basta ser hombre para ser poeta. Pero a unos les ha sido dado más que a otros. Muy pocos son aquellos que viven en perenne estado de poesía plena, aquellos a quienes el alma del mundo habla en todas las cosas con intensidad cadenciosa, comunicándoles el poder de enunciar igualmente y de mover las almas de sus hermanos. Más en aquellos que sólo pueden hablar en momentos de poesía, aunque la sientan inenunciabile con frecuencia; y muchísimos más los sensibles a la potente expresión ajena y muy raramente o nunca hábiles para la propia. Pero, activos o pasivos, todos tienen algo de poetas, y todos lo son dignamente en la proporción de su naturaleza mientras no caen en el pecado de salirse de ella, haciendo torpe vanidad del destello divino, vistiéndola de reflejos, o queriendo hablar antes que la palabra les sea dada, o turbando el sagrado silencio del santuario con inoportunos cantos para hacer de ellos profesión profana.¹⁰⁰⁰

Aquí apareix clarament el caràcter *donat* de la poesia: no és poeta qui ho vol ser, sinó aquell a qui li és donat aquest «destello de la aureola divina». La iniciativa no la té l'home: és «el alma del mundo» la que s'adreça a alguns pocs permetent-los dirigir-se a la resta amb paraules poètiques. En la seva mesura tothom és poeta, però uns ho són més que altres en funció d'un do rebut. Hi insisteix a «Poesía de otro tiempo», en què fa la lloança d'un poeta que considera menor —es refereix a Jordi de Sant Jordi— però que, tanmateix, manifesta també «un anhelo sincero a la altura».¹⁰⁰¹ La idea que l'ànima del món s'adreça a uns pocs perquè puguin dirigir-se als altres amb paraules poètiques legítima, és clar, una concepció messiànica del poeta molt pròpia de Maragall —l'exaltació dels herois, un cop més— i del

⁹⁹⁹ «De la pureza en la poesía», *Diario de Barcelona* (3-IV-1902) (II, 182a-183b).

¹⁰⁰⁰ «Un libro piadoso», *Diario de Barcelona* (20-XI-1902) (II, 198b).

¹⁰⁰¹ «Poesía de otro tiempo», *Diario de Barcelona* (19-II-1903) (II, 211b).

Modernisme en general. A la pràctica, Maragall vehiculà aquest messianisme no solament a través del poema, sinó també de l'article periodístic.

Un darrer article abans de l'«Elogi de la paraula» ens pot acabar de donar els elements de la poètica maragalliana: «Poesía viva». Alguns elements ja no ens poden resultar gens estranys, com la concepció de la poesia com a «expresión balbuciente, de puro emocionada, de la realidad que palpita en el fondo de nuestra inconsciencia».¹⁰⁰² Però hi ha dos elements nous. El primer és l'exaltació dels dialectes com a vehicles per a la poesia molt més aptes que les llengües oficials.¹⁰⁰³ El segon és la defensa del balbuceig, en què el llenguatge sobre Déu li serveix d'analogia:

¿Por ventura cuando nombramos a Dios y las cosas de realidad más honda las tenemos tan pesadas y medidas que sepamos perfectamente lo que nos decimos? No, no hay sino un vago presentimiento de la realidad fundamental que nos hace vibrar, que nos hace balbucear para comunicar nuestra vibración a los demás, de modo que en ellos despierte un presentimiento, no exactamente igual al nuestro, sino armónico con él, como brotado de lo que en el fondo de todos los hombres hay de común y de lo que en cada uno hay de individual.¹⁰⁰⁴

Després d'haver realitzat tot aquest desplegament teòric, no és estrany que el 1903, en haver de triar un tema per al discurs inaugural del curs de l'Ateneu Barcelonès en què actuava com a president, Maragall optés per fer un «Elogi de la paraula». No és només una poètica —una teoria sobre la poesia—, sinó també una lingüística —una teoria sobre el llenguatge—, concretament una semàntica.¹⁰⁰⁵ En el que té de poètica recull a grans trets el treball teòric desenvolupat prèviament al *Diario de Barcelona*; en el que té de lingüística, aporta algunes novetats. Tant la poètica com la lingüística de l'«Elogi de la paraula» parteixen d'una concepció teològica: el punt de partida és un Déu que es manifesta i un home que és capaç de descobrir aquesta manifestació i compartir-la amb els altres homes a través de la paraula.¹⁰⁰⁶

¹⁰⁰² «Poesía viva», *Diario de Barcelona* (26-II-1903) (II, 212a).

¹⁰⁰³ Maragall desenvoluparà les seves idees sobre la dicotomia llengua/dialecte en la seva ponència al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906), «En pro de les varietats dialectals» (I, 805b-809a). Sobre aquest tema, vegeu QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 161-183. Segons Antonio VILANOVA, «Maragall y Juan Ramón Jiménez», dins *Lliçons de literatura comparada catalana i castellana (segles XIX-XX)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985, p. 58, l'article maragallà «Poesía viva» es troba «en la base de la estética anticastellanista de Juan Ramón Jiménez y en la raíz misma de su andalucismo y de su culto de lo popular».

¹⁰⁰⁴ II, 213a.

¹⁰⁰⁵ PLA I ARXÉ, *La teoria poètica de Joan Maragall*, p. 11, subratlla que «Maragall del que parla realment és de semàntica: de la informació que crea la paraula, de les seves causes i de les seves conseqüències».

¹⁰⁰⁶ Trobo perillós al·ludir al seu «habitual recurs teològic» per referir-se al llenguatge religiós emprat per Maragall en la formulació de la seva poètica, com fa PLA I ARXÉ, *La teoria poètica de Joan Maragall*, p. 19, perquè pot donar a entendre que la religió juga en aquesta poètica un paper merament formal o lingüístic —en el pla de la formulació

Després de la *captatio* inicial, el text arrenca amb una citació d'autoritat —Ramon Llull— i un comentari a la citació. En el fragment citat, Llull manifesta que tot el que hom pot captar pels sentits corporals és meravella, com també ho són totes les coses espirituals.¹⁰⁰⁷ El comentari de Maragall és que la paraula és el més meravellós del món, «perquè en ella s'abracen i's confonen tota la meravella corporal i tota la meravella espiritual de la nostra naturalesa».¹⁰⁰⁸ ¿Per quin motiu? Ho aclareix en el paràgraf següent: «Sembla que la terra esmerci totes les seves forces en arribar a produir l'home com a més alt sentit de si mateixa; i que l'home esmerci tota la força del seu ésser en produir la paraula.»¹⁰⁰⁹ En aquest text hi ha un implícit bàsic que serà desenvolupat a l'«Elogi de la poesia»: Déu ha creat l'home i totes les coses. És un punt de partida que s'explicita poques vegades perquè és massa obvi: el catòlic Maragall no podia partir de cap altra cosmogonia. Amb tot, quan expressa l'origen diví de l'home i de les coses creades, molt sovint la figura de Déu és substituïda per «la terra», «el món» o «l'univers». Aquí ho atenua iniciant la frase amb un «Sembla que», probablement destinat a preservar el dogma. No és que Maragall no cregui en el primer article del credo de Nicea-Constantinoble, sinó que entén que en l'acte creador de Déu la terra hi juga un paper essencial, fins al punt que més d'un cop presenta l'home com a emanació de la terra. Aquesta importància de la terra sembla tenir un doble origen: d'una banda, el Romanticisme alemany; de l'altra, l'anunci del superhome pel Zarathustra nietzscheà. Pel que fa al primer, és obvi que Herder i tots els seus epígons són el fonament de la idea d'arrelament de l'home a la terra, cosa que té les seves conseqüències a l'hora de configurar ideologies nacionalistes: Maragall serà fidel tota la vida a la idea que cada terra dóna als homes que hi neixen unes característiques peculiars que justifiquen el caràcter *natural* de les agrupacions nacionals.¹⁰¹⁰ Pel que fa a Nietzsche, cal tenir en compte el pròleg d'*Així parlà Zarathustra*, que Maragall traduí. Ja ha estat citat abans,¹⁰¹¹ però val la pena insistir-hi: quan Zarathustra predica el superhome, en dóna el seu origen: «El Sobre-home és el sentit de la Terra. Vostra voluntat ha de dir: Siga l Sobre-home l sentit de la Terra!»¹⁰¹² És evident que Maragall ha incorporat aquesta idea al seu pensament. Per això pot dir a l'«Elogi de la paraula» que la terra esmerça totes les seves forces a produir l'home. Al seu

de les idees—, sense cap rellevància en el contingut d'aquest desenvolupament teòric; en la mateixa línia, després de recollir les grans idees de l'«Elogi de la paraula» tampoc no diria que «l'argumentació de Maragall sacralitza, per magnificar-lo, el procés», com es fa *ibid.*, p. 10. La meua tesi és que aquesta formulació per mitjà d'un llenguatge religiós no és gratuïta, sinó que obeeix a l'arrel específicament religiosa de la poètica maragalliana.

¹⁰⁰⁷ «Elogi de la paraula», [§ 3] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 441).

¹⁰⁰⁸ «Elogi de la paraula», [§ 4] (*ibid.*, p. 441).

¹⁰⁰⁹ «Elogi de la paraula», [§ 5] (*ibid.*, p. 441).

¹⁰¹⁰ En parla a «Problemas del día», *Diario de Barcelona* (15-III-1900) (II, 598b-601a), en què ressenya l'obra homònima de César Silió, que negava la influència de les races.

¹⁰¹¹ Vegeu *supra*, 2.4, «Darwinisme social».

¹⁰¹² «Així parlà Zarathustra. Per Frederic Nietzsche. (Troços del prefaci)», traducció de Joan Maragall, *Catalònia*, núm. 18 (15-XI-1898), p. 270 (I, 488a).

torn, però, segons Maragall l'home esmerça totes les seves forces a produir la paraula. La resta del discurs pot ser llegit com un esforç per salvar la paraula de la banalitat i restituir-li la grandesa. ¿Com ho fa? Postulant l'existència d'unes *paraules vives* carregades d'un sentit pregon perquè estan fortament empeltades en la vida i són pronunciades en un marc que afavoreix aquesta fugida de la banalitat.

Ja han estat prou explicades les característiques de les *paraules vives* i el que Maragall realment descobria en parlar-ne.¹⁰¹³ Per la meua banda, vull insistir només en les connexions entre el discurs lingüístic i poetològic de l'«Elogi de la paraula» i el discurs religiós que el sustenta. En aquest sentit, val la pena subratllar que l'ús de la paraula diferencia l'home dels animals perquè, tractant-se d'una «vibració material, materialment percebuda pel sentit, porta en son si aquesta cosa immaterial desvetlladora de l'esperit: ¡la idea!»¹⁰¹⁴ És, doncs, el paper transmissor de realitats espirituals encomanat a una realitat material el que fa de la paraula el més meravellós d'aquest món. I és aquest paper transmissor el que fa que la paraula sigui sagrada. Maragall ho lliga amb l'inici del pròleg de l'Evangeli de Joan: «En el principi era la paraula, i la paraula estava en Déu i la paraula era Déu.»¹⁰¹⁵ Això és per l'autor un «abim de llum»¹⁰¹⁶ que justifica el «sant temor» amb què caldria parlar¹⁰¹⁷ a fi de respectar la «santitat de la paraula»¹⁰¹⁸ i no caure en el «sacrilegi»¹⁰¹⁹ que constitueix el seu mal ús. Quan no es fa així, el resultat és una paraula vana: «oblidats sovint de la divinitat del món, i per aparents necessitats de lo contingent, menyspreuem el poeta xic o gros que hi ha en cadascú de nosaltres, i parlem interminablement sense inspiració, sense ritme, sense llum, sense música, i nostres paraules s'escorren insignificants i fadigoses, com planta que's dissipa en fulles innombrables».¹⁰²⁰ Els articles del *Diario de Barcelona* ja ens han deixat clar què vol dir *inspiració* i *ritme* per Maragall: el món exterior, quan és contemplat amb emoció amorosa pel poeta, comunica a aquest les paraules amb què pot compartir amb la resta d'homes la meravella contemplada. Així, el ritme del poema no és més que un reflex del ritme de la creació. Això ens pot ajudar a comprendre el comentari que fa Maragall d'una citació d'Emerson: «Déu crea en la paraula inspirada del poeta.»¹⁰²¹ Encara que poc més amunt manifesti que els poetes «diuen alguna paraula creadora i, semblants a Déu en el primer dia del Gènesis, del caos ne surt la llum»,¹⁰²² cal anar en compte a l'hora d'atribuir al poeta un

¹⁰¹³ Vegeu QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 101-151, i PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, p. 9-21.

¹⁰¹⁴ «Elogi de la paraula», [§ 6] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 441).

¹⁰¹⁵ «Elogi de la paraula», [§ 8] (*ibid.*, p. 441-442). És una citació de Jn 1,1.

¹⁰¹⁶ «Elogi de la paraula», [§ 8] (*ibid.*, p. 442).

¹⁰¹⁷ «Elogi de la paraula», [§ 9] (*ibid.*, p. 442).

¹⁰¹⁸ «Elogi de la paraula», [§ 9] (*ibid.*, p. 442).

¹⁰¹⁹ «Elogi de la paraula», [§ 30] (*ibid.*, p. 447).

¹⁰²⁰ «Elogi de la paraula», [§ 14] (*ibid.*, p. 443).

¹⁰²¹ «Elogi de la paraula», [§ 13] (*ibid.*, p. 443).

¹⁰²² «Elogi de la paraula», [§ 11] (*ibid.*, p. 442-443).

paper creador:¹⁰²³ en Maragall, el poeta no és creador sinó transmissor, de manera que el fragment citat cal llegir-lo tenint present que es tracta d'una analogia: «semblants a Déu», diu el text, però no creadors *com* Déu. Qui crea és Déu, encara que se serveixi del poeta per crear. I és el caràcter religiós de Maragall el que explica que el poeta sigui transmissor i no creador. (De fet, és propi dels grans personatges religiosos presentar-se com a transmissors i no com a creadors: Confuci, Buddha, Jesús, Muhàmmad... es presenten a si mateixos com a transmissors, mai com a creadors.) Per Maragall, el poeta no pot ser creador perquè no és el punt de partida; el punt de partida es troba en Déu —o en la terra o l'univers. I és Déu, a través de la terra o l'univers, qui comunica als homes la seva paraula. Per això, després de citar algunes *paraules vives*, Maragall pot dir: «Paraules que duen un cant a les entranyes, perquè neixen en la palpitació rítmica de l'Univers.»¹⁰²⁴ No neixen en el poeta, sinó en l'univers.

Han estat estudiats els mentors intel·lectuals que faciliten a Maragall aquest desplegament teòric.¹⁰²⁵ Un d'ells tindrà una especial importància a partir d'aquells anys: Novalis. Ja hem vist com en parlava en el *Diario de Barcelona* a l'abril de 1901.¹⁰²⁶ Al març de 1904 inicia la traducció de l'*Enric d'Ofterdingen*. Aquesta tasca prova l'interès per aquest *descobrimet*, com anteriorment la traducció de Goethe i de Nietzsche representaven també la prova de l'interès per aquests autors. L'honestetat intel·lectual i el caràcter antipedant de Maragall fan que assistim clarament a les seves *descobertes literàries* i al progressiu entusiasme que aquestes li susciten. Maragall no parla dels autors de la tradició literària recent amb la naturalitat de qui vol aparentar que tot ho coneix i tot ho ha llegit —això és el que farà el jove Ors al *Glosari* a partir de 1906—, sinó que, quan descobreix un autor —encara que sigui algú mort fa cent anys i, per tant, ja de domini públic—, primer explica als lectors del *Diario de Barcelona* la seva descoberta i en dóna les dades bàsiques, i progressivament va incorporant formulacions d'aquell escriptor als seus escrits: aquest procés acostuma a culminar en la traducció.¹⁰²⁷ L'acostament a Novalis és, en aquest sentit, paradigmàtic:

¹⁰²³ Discrepo, doncs, de QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 153-154, segons el qual Maragall s'acull a l'analogia, procedent del Renaixement, entre el poeta i el creador, tot i que matisa que el poeta s'assembla al creador «no pel que fa, sinó per la "gratitud" que desperta».

¹⁰²⁴ «Elogi de la paraula», [§ 23] (*ibid.*, p. 445).

¹⁰²⁵ Vegeu QUINTANA, *La veu misteriosa*, *passim*.

¹⁰²⁶ Vegeu *supra*, 2.8, «La cristianització de l'excelsior».

¹⁰²⁷ Sobre la finalitat de les traduccions i la teoria de la traducció de Maragall, vegeu TUR, *Goethe i Maragall*, p. 43-64 i 87-91. Cal tenir en compte també el testimoni de Soler i Miquel sobre la manera de traduir de Maragall, citat per VALENTÍ FIOU, *El primer modernismo literario catalán*, p. 319. D'altra banda, el fet que la traducció culmini en Maragall el procés d'acostament a un autor ha servit Francesco ARDOLINO, «Vita Nuova, XIX. Intorno a una traduzione di Joan Maragall», *Quaderns d'Itàlia*, núm. 8-9 (2003-2004), p. 198, per parlar d'una «funzione-Dante» en Maragall, a causa de la traducció maragalliana d'una cançó de *La vida nova*: «Passando in rassegna le versioni di Maragall, si scoprono sistematicamente gli altarini dei suoi autori prediletti: è per questo che il rinvenimento di una traduzione di Dante avrebbe potuto contribuire a spostare il baricentro degli interessi maragalliani in una zona finora poco o punto esplorata dai critici.»

sembla que les primeres notícies sobre el poeta alemany les troba en una revista francesa,¹⁰²⁸ i no triga a donar compte de la descoberta en un article al *Diario de Barcelona* —article, però, ple d'inexactituds.¹⁰²⁹ A poc a poc, va descobrint l'obra de l'autor, i intenta una traducció dels *Himnes a la nit*, que abandona.¹⁰³⁰ Finalment, assumeix el repte de traduir l'*Enric d'Oferdingen*, que li ocupa més de dos anys.¹⁰³¹ No sabem exactament què va llegir de Novalis a part d'aquesta obra, però com a mínim podem tenir la certesa de la lectura dels fragments novalians citats al pròleg de les obres completes de Novalis que posseïa el traductor, i que en bona mesura va ser incorporat al seu propi pròleg a la traducció.¹⁰³²

En Novalis Maragall hi troba fonamentalment dos aspectes que li interessin: d'una banda, una concepció de la poesia com a realitat absoluta que li permet formular millor les seves pròpies idees estètiques; de l'altra, una exploració sobre l'absolut, la mort i les experiències sobrenaturals que completaran el pensament maragallià sobre aquests temes.¹⁰³³

Després de l'«Elogi de la paraula» Maragall va seguir afinant la seva poètica. Al pròleg al *Llibre que conté les poesies den Francesc Pujols* reprèn i aprofundeix en alguns dels punts de la seva proposta. D'entrada, defineix la poesia: «Poesia és dir bellament les coses; i dir-les bellament és anunciar la visió que un tinga de Déu en elles.»¹⁰³⁴ Aquesta definició posa en primer terme el sentit de la vista, i és per això que a continuació Maragall desplega el procediment que ha de seguir el poeta per treure'n partit. Ho fa a través d'un exemple concret: la visió d'una muntanya. Hi ha tres maneres de veure-la:

- I Veure'n només la forma, els colors i altres accidents. En aquest cas «encara no podeu dir que heu vist la muntanya»,¹⁰³⁵ i el que ha de fer el poeta ha de ser guardar silenci per no cometre el sacrilegi de pronunciar «paraules que haureu enllaçat amb exterior simetria i boniquesa».¹⁰³⁶

¹⁰²⁸ MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, p. 158, nota 44.

¹⁰²⁹ Han estat assenyalades per Pere RAMÍREZ I MOLAS, «Maragall, traductor de Novalis», *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 408.

¹⁰³⁰ *Ibid.*, p. 409-410.

¹⁰³¹ *Ibid.*, p. 410-412.

¹⁰³² CAIROL, *Maragall i Novalis*, p. 7-10, ha estudiat detalladament els deutes de Maragall amb el pròleg de Bruno Wille a l'edició de Meissner de les *Sämtliche Werke* de Novalis, i conclou (*ibid.*, p. 8) que «tret del llibre *Enric d'Oferdingen*, el gruix de coneixements de Maragall sobre l'obra de Novalis procedeix del pròleg de Bruno Wille».

¹⁰³³ Sobre aquest tema, vegeu CAIROL, *Maragall i Novalis*, *passim*.

¹⁰³⁴ «Pròleg» al *Llibre que conté les poesies den Francesc Pujols, ab un pròleg den Joan Maragall*, Tobella & Costa, Barcelona, 1904, p. 11 (I, 821a).

¹⁰³⁵ *Ibid.*, p. 11 (I, 821b).

¹⁰³⁶ *Ibid.*, p. 12 (I, 821b).

- 2 Restar encantat davant la muntanya sense adonar-se dels seus accidents, i «am gran desig de dir quelcom».¹⁰³⁷ El poeta no pot tampoc cantar-la encara; fer-ho seria fins i tot pitjor que abans.
- 3 Sentir-se posseït i posseïdor de la muntanya: «com si ella i vosaltres fossiu una mateixa cosa amb una sola ànima (que és Déu), i anireu pels carrers com una montanya que camina i panteixa».¹⁰³⁸ Aleshores «començareu a dir coses, coses, ritmiques i clares (perquè serà l ritme clar de l'Univers que parlarà en vosaltres), coses que són l'essència de la montanya, que són Déu en ella i en vosaltres (tot u). Llavors podeu dir que heu vist la montanya i que l'heu dita bellament. I això és poesia, això és, unitat.»¹⁰³⁹

Novament, doncs, el poema té el seu origen en el dictat de la naturalesa, el seu ritme és vist com a reflex del ritme de l'univers, i el resultat és l'essència de l'objecte natural percebut. Poeta i naturalesa queden units en termes de fusió. El fruit d'aquesta operació és intocable: «Heu dit paraules sagrades: ¡no les toqueu! Un cop passada la febre divina, les repassareu i les trobareu potser incompletes i potser no prou ben cantades. No les toqueu. És tot lo que us ha sigut donat i tot lo que vosaltres podieu donar: siau agraits i, si convé, humils.»¹⁰⁴⁰ Una humilitat ben necessària, perquè «arreglar-les, pintar-les amb una exterior boniquesa (cosa massa facil per massa que s diuen poetes), és obra de vanitat, obra de mort. Però, vosaltres, ¿són uns vanitosos o són uns poetes? ¿voleu dir paraules de vida o voleu sols esser aplaudits? Si és això lo que voleu, poseu-vos a fer juglaries per les places públiques, més no maculeu la santa puresa de la poesia.»¹⁰⁴¹

Aquell 1904 Maragall publicà altres pròlegs, la demanda dels quals defugia tant com podia. Un dels pròlegs de 1904 era, de fet, una carta a l'autor comunicant-li que el seu llibre de poemes no el considerava apte per a la publicació i que aquella carta era tot el pròleg que en podia fer; l'autor, tanmateix, va publicar el llibre amb la carta de Maragall desaconsellant-ne l'edició i una resposta que pretenia rebatre els arguments del prologuista.¹⁰⁴² El text de

¹⁰³⁷ *Ibidem* (I, 822a).

¹⁰³⁸ *Ibidem* (I, 822a).

¹⁰³⁹ *Ibidem* (I, 822a).

¹⁰⁴⁰ *Ibid.*, p. 12-13 (I, 822a). Segons VILANOVA, «Maragall y Juan Ramón Jiménez», p. 69-86, el caràcter intocable que per Maragall té la paraula poètica inspirada fou el punt de partida de les reflexions de Juan Ramón Jiménez sobre la creació i la correcció dels poemes, reflexions sintetitzades en els versos «¡No le toques ya más, | que así es la rosa!», que serien un ressò del maragallià «No les toqueu».

¹⁰⁴¹ «Proleg» al *Llibre que conté les poesies den Francesc Pujols*, p. 13 (I, 822a).

¹⁰⁴² L'anècdota fou explicada per Josep PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, Catalònia, Barcelona, [1927], p. 79, amb una petita inexactitud: Pijoan parla d'«el que devia molestar al poeta [Maragall] la llibertat de publicar la seva carta i la contesta de l'autor»; tanmateix, Maragall mateix, en el text, n'autoritza la publicació: «Tals judicis són l'únic pròleg que podria posar jo en consciència al llibre de vostè i als de tants altres joves. Si amb ell vol publicar-lo,

Maragall té un gran interès perquè, a més d'insistir en la *santedat* de la poesia, revela com entenia la funció de les influències literàries i la pròpia personalitat a l'hora d'escriure. Quan un és jove, el que llegeix influeix de tal manera que hom escriu imitant:

aquesta gran receptivitat nostra, que és natural i necessària a la juvenesa per a la seva formació, transcendeix fins al sentiment mateix. Quan jo tenia un deliri per Musset, per exemple, tot ho sentia amb una finor malaltissa, i tot ho deia amb una amarguesa aristocràtica (almenys a mi m'ho semblava) i amb versos capritxosos. En canvi, quan vaig familiaritzar-me amb els clàssics grecs i llatins (traduïts, és clar), tot se'm tornaven hendecasil·labs forts de ritme i sense rima, i tot el món em semblava d'una serenitat èpica. Treballar d'aquesta manera, quan un és jove, no és pas cap mal; però aquest treball no és poesia. És fer estudis de poesia.¹⁰⁴³

Aquesta mena d'estudis es poden anar publicant en revistes i llocs esparsos, ja que la publicació sempre constitueix un estímul. Però no se'n pot fer un llibre: «publicar un llibre, ja és dir: —Aquí em teniu: aquest és el meu sentiment de la vida; aquesta la meua expressió.»¹⁰⁴⁴ I, quan s'és jove, rarament s'és capaç de tenir una expressió pròpia —ja hem vist com Maragall mateix considerava que no en va tenir fins als trenta anys.¹⁰⁴⁵ En el cas de l'autor que li demanava el pròleg, Maragall veia clar que aquesta expressió pròpia no hi era: «jo, en el seu manuscrit, hi he trobat moltes qualitats, moltes disposicions, molts bonics moments, però no hi he trobat una personalitat i sense personalitat, al meu entendre, no hi ha poesia. Perquè poesia, art, és donar ésser propi a les coses.»¹⁰⁴⁶

També en el pròleg a una obra de Josep Conangla Fontanilles es manifestava crític amb els resultats a què havia arribat l'autor. En aquest cas li retreia la immediatesa entre els fets narrats —la Guerra de Cuba— i la seva conversió en literatura, la qual cosa feia aquells poemes massa sentits i massa poc serens; en d'altres, en canvi, hi trobava un excés de racionalitat que els feia poc espontanis.¹⁰⁴⁷

Aquell mateix 1904 Maragall publica dos pròlegs a obres pròpies (*Les disperses* i *Artículos*) i un pròleg a una traducció també pròpia (*La Margarideta*, de Goethe). Maragall, reaci a prologar les pròpies obres, només ho va fer en aquests dos casos perquè es tractava de

i el públic, que a la curta o a la llarga és àrbitre d'aquestes coses, li dona la raó a vostè en contra meua, jo, lluny de sentir-me'n mortificat, procuraré treure profit de la lliçó.» (I, 841a.) No cal dir que el públic va donar la raó a Maragall. En quant als arguments de l'autor del llibre, anys més tard Maragall encara se'n reia en la carta a Antoni Roura de juny de 1909 (I, 1142b): «Tampoc hem d'ésser tan puritans —que diria en Soler i Escofet.»

¹⁰⁴³ Carta-pròleg a *Vora els estanys*, d'I. Soler Escofet (I, 840).

¹⁰⁴⁴ I, 840b.

¹⁰⁴⁵ Vegeu *supra*, 1.8, «Recapitulació».

¹⁰⁴⁶ I, 840b.

¹⁰⁴⁷ Prefaci a *Elegia de la guerra*, de J. Conangla Fontanilles (I, 839).

volums elaborats a iniciativa aliena: *Les disperses* era un recull de poemes esparços que no havien encaixat «a la mena d'unitat que m'ha plagut donar a mes col·leccions anteriors»¹⁰⁴⁸ i que aplegava a instàncies de Publicació Joventut i amb un pròleg de l'editor, Lluís Via; *Artículos* era una antologia dels textos publicats al *Diario de Barcelona* fins al 1903, i fou elaborat com a homenatge dels amics. El pròleg a *Les disperses* és, de fet, una breu salutació «Als amics de “Joventut”», en què aprofita per assenyalar que els versos aplegats són en bona mesura *criaturades* que publica perquè «jo hi tinc certa fe en les criaturades; ben mirat són lo més bonic de la vida, i en la seva aparent poca solta hi ha tal vegada una oculta transcendència de lo més pregon del nostre esser».¹⁰⁴⁹ En el pròleg a *Artículos* torna a excusar-se del material aplegat, perquè així com els articles, en el moment d'aparèixer, són vius, quan són aplegats en volum esdevenen lletra morta: el llibre que aplega els articles és «una cosa fría, muerta, algo como un herbario que guarda tristemente desecadas, sin brillo ni color ni perfume, aquellas hijas de los campos que lucieron al sol, y fueron regaladas por la lluvia, y embalsamaron el viento que las mecía».¹⁰⁵⁰ Pel que fa al pròleg a *La Margarideta*, el text maragallà que l'encapçala —titulat «Advertència del traductor»— és una justificació de l'adaptació del *Faust* operada: Maragall ha triat un episodi de la primera part de l'obra, el relacionat amb Gretchen, n'ha catalanitzat els referents, i n'ha esporgat el que ha considerat accessori. Ho ha fet així perquè considera que no tot en el *Faust* és *or pur*, sinó només aquesta part, que és gran perquè és popular: «sols lo popular és gloriós, i sols lo viu és popular. Sols és gran home aquell que es fa sentir fonament de tots els homes, però de manera que el més negat l'entengui i el més savi no sàpiga què afegir-hi.»¹⁰⁵¹

Finalment, val la pena recollir dues observacions de dos articles de 1905. A «Del tiempo» hi podem trobar una reflexió sobre el que Roman Jakobson anomenarà la *funció fàctica del llenguatge*. Maragall defensa que en moltes converses es parli del temps, ja que sovint l'objectiu d'una conversa no és l'intercanvi de comunicació sinó l'establiment de lligams, cosa que la meteorologia facilita atès que tothom hi està sotmès: «¿Qué más da, pues, que yo hable ahora del asunto del día, del libro, del discurso, del triunfo, del duelo, o que hable del cielo que tengo delante de mi ventana?; hasta creo que da más que hable del cielo y de las copas de los árboles que oscilan ante mi vista. Porque yo ¿qué busco aquí sino el acorde de mi corazón con el de aquel que me escucha?»¹⁰⁵² Aquesta idea coincideix amb les observacions de l'antropòleg britànic d'origen polonès Brosnilaw Malinowski (1884-1942)

¹⁰⁴⁸ «Als amics de “Joventut”», *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 417).

¹⁰⁴⁹ *Ibid.*, p. 418.

¹⁰⁵⁰ «Prólogo» a *Artículos (1893-1903)*, Fidel Giró, Barcelona, 1904, p. 8 (II, 220b).

¹⁰⁵¹ «Advertència del traductor», dins GOETHE, *La Margarideta. Escenes del «Faust»*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1904 (TUR, *Maragall i Goethe*, p. 237).

¹⁰⁵² «Del tiempo», *Diario de Barcelona* (21-XI-1905) (II, 707b). Idees semblants les havia exposades de jove, en una carta a Joaquim Freixas del 23 de juliol de 1881 (I, 974).

—molt valorades pels teòrics de la lingüística—, que constatava que el llenguatge no cerca només l'intercanvi d'informació, sinó també l'establiment d'un sentiment comú: «Una mera frase de cortesia, que s'usa tant entre les tribus salvatges com en un saló europeu, aconsegueix una funció per a la qual el significat de les paraules que la integren és quasi del tot irrellevant.»¹⁰⁵³

A «Las tres preguntas», Maragall fa una reflexió sobre la veritat de la ficció: a la pregunta de la seva filla sobre el caràcter vertader o fals del conte que li havia explicat, respon el pare:

Sí, todo lo que te he contado es verdad; pero no vayas a creer que es una verdad como esta mesa y estas sillas; porque hay un mundo que vemos y otro que no vemos, y tanta verdad es el uno como el otro; y aun, cuando tú seas mayor, quizás comprendas que muchas cosas que no vemos son más verdaderas que esta mesa y que esta silla. Pues bien; los cuentos suceden en el mundo que no vemos, y en él tienen una realidad muy firme.¹⁰⁵⁴

Li explica també que quan la veu distreta en el jardí pensant en els jocs del dia anterior, «su verdad es tan fuerte en ti que te privaba de ver lo que te estaba delante».¹⁰⁵⁵ «Y aun te haré notar que, cuando juegas con tu muñeca, ves en ella algo que no está en la muñeca misma».¹⁰⁵⁶

3.5 Una nova sensibilitat davant la qüestió obrera

L'article «El “ismo”», de desembre de 1901, sembla inaugurar en Maragall una nova sensibilitat per la qüestió obrera. Hem pogut comprovar la seva insensibilitat davant aquest tema en cartes als amics¹⁰⁵⁷ i en articles periodístics.¹⁰⁵⁸ Maragall continuarà tota la vida criticant les solucions socialistes, però serà cada cop més sensible a la necessitat d'una lluita obrera per millorar les condicions de vida dels treballadors. A «El “ismo”» manifesta que «los *ismos*, en general, representan un cúmulo de abnegaciones individuales en favor de una causa colectiva; abnegaciones tanto más admirables cuanto las más absolutas y profundas

¹⁰⁵³ Citat per Josep M. CASTELLÀ, *De la frase al text. Teories de l'ús lingüístic*, Empúries, Barcelona, 1996², p. 93. Sobre les observacions lingüístiques de Malinowski, vegeu *ibid.*, p. 67-69 i 78-79.

¹⁰⁵⁴ «Las tres preguntas», *Diario de Barcelona* (19-XII-1905) (II, 292a).

¹⁰⁵⁵ *Ibidem.*

¹⁰⁵⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁵⁷ La carta-dietari a Roura de l'1 al 29 de maig de 1890, titulada «Primera festa social» (I, 1095b-1100a), és especialment indicadora de les idees de Maragall sobre la temàtica. Vegeu *supra*, 1.7, «Canvi de ruta: crisi interior, programa poètic i exercici de l'advocacia».

¹⁰⁵⁸ Un text paradigmàtic en aquest sentit és «Contra el socialismo», *Diario de Barcelona* (10/17-XII-1895) (II, 470b-475a). Vegeu *supra*, 2.4, «Darwinisme social».

suelen ser las más inconscientes.»¹⁰⁵⁹ Insisteix en el fet que qui mor per un *isme* sovint no sabia explicar-lo:

Y eso es lo misterioso y, por tanto, lo hermoso de los *ismos*: que son las cosas más abstractas y las más concretas del mundo. Para la mayoría de sus fieles no son más que un nombre cuyo hueco no sabrían con qué cosa material llenar; y lo llenan con su carne y con su sangre. Es el tributo de la materia al ideal. ¡El ideal!, la cosa más inofensiva y más terrible del mundo; la cosa que se desdénia y que gobierna la vida; la cosa que hace sonreír y que mata.¹⁰⁶⁰

Explica a continuació la indiferència amb què hom mira la gent estrofolària i bohèmia a la ciutat: «no sonriáis, porque ellos llevan un *ismo* dentro, y revolverán quizá el mundo»;¹⁰⁶¹ de la mateixa manera, hom pot sentir en el camp un «tenue airecillo»¹⁰⁶² que potser desencadenarà una bola de neu que «tras la destrucción y con el abono de ella fertilizará los futuros campos y hará la felicidad de gentes nuevas».¹⁰⁶³ L'article acaba aquí, potser per mantenir l'ambigüitat. ¿És aquest l'article una defensa de l'anarquisme com a ideologia destructora i purificadora? Ho sembla, sens dubte. El que és evident és que no conté cap crítica al socialisme, explicat al començament en aquests termes: «El adjetivo “social” [...] es una abstracción serena, quieta, completamente pasiva. Pero se le añade el *ismo* y todo empieza a agitarse, y a apasionarse, y a adquirir precisión.»¹⁰⁶⁴ Començar explicant que el socialisme és una agitació i acabar defensant que la destrucció fertilitza els camps i duu la felicitat, sembla suggerir com a mínim una defensa del socialisme.

Potser com a reacció a la vaga general de febrer de 1902, el següent text dedicat a la qüestió obrera —«Para los amos y los trabajadores»¹⁰⁶⁵— contindrà una condemna sense paliatius del socialisme. L'article apareix el Primer de Maig de 1902, i és un comentari a un text de Torras i Bages titulat «Equilibrio en la jerarquía industrial». Parteix del caràcter natural de l'ordre social —les bases del qual són l'autoritat, la propietat i la família— i del caràcter artificios i abstracte del socialisme, i aposta perquè hi hagi pactes entre amos i obrers, per a l'establiment dels quals és bo que els obrers s'uneixin i creïn fons de béns comuns. L'article és antisocialista, però defensa la llibertat d'associació dels obrers i l'establiment de pactes col·lectius, cosa que no trobàvem abans. Uns mesos més tard, a l'article «Fantasmas», Maragall critica el socialisme i el sindicalisme, però defensa l'anarquisme i el col·lectivisme:

¹⁰⁵⁹ «El “ismo”», *Diario de Barcelona* (12-XII-1901) (II, 168a).

¹⁰⁶⁰ II, 168b.

¹⁰⁶¹ II, 168b.

¹⁰⁶² II, 168b.

¹⁰⁶³ II, 169a.

¹⁰⁶⁴ II, 167b.

¹⁰⁶⁵ «Para los amos y los trabajadores», *Diario de Barcelona* (1-V-1902) (II, 644b-646b).

Es imposible desconocer que el anarquismo, caótico como es todavía, destructor, criminal en gran parte, contiene, sin embargo, una protesta que lo mismo amenaza a los antiguos poderes sociales que a la nueva tiranía socialista de los sindicatos; pues el proletariado, que al encontrarse individualmente débil ante el capitalista se agrupó instintivamente con sus iguales para constituir la fuerza de la unión, empieza a sospechar que sólo ha logrado cambiar de amos, y no está muy seguro de cuáles sean los peores. Y como los nuevos amos, los sindicatos, se van ensoberbeciendo demasiado, merced a la protección interesada que les presta el Estado con el bastardo fin de utilizar su fuerza en las luchas de una política baja, mucho será si los obreros no confunden pronto a unos y otro en una sola maldición, y no buscan su redención en un ideal colectivista, incipiente aún, cuya fórmula no se ha concretado todavía lo suficiente para llevarse en pos el torrente irresistible de las muchedumbres exaltadas; pero que, por las señales, bien pudiera un día cambiar la faz del mundo haciendo a cada individuo árbitro de su trabajo dentro de agrupaciones libres en las que las fuerzas económicas se ponderaran mejor que en las actuales tiranías obreras internacionales.¹⁰⁶⁶

Cap al final de l'article Maragall preveu un futur en què les comunicacions faran innecessària la concentració dels obrers a les fàbriques:

Cierto que los ferrocarriles y los telégrafos han sido como tentáculos de las ciudades para congestionar la vida social y favorecer la corrupción en el hacinamiento; pero cierto también que, a medida que aquellos medios de comunicación aumenten, puede preverse, y empieza a realizarse en los más grandes centros, la descongestión de la actividad que no necesita ya de la aglomeración permanente para comunicarse, la dispersión de las gentes en los ámbitos de los campos y la purificación de la vida en el aire libre y en la contemplación de la Naturaleza.

Y cuando cada cual trabaje en su casa y cada casa sea un pequeño reino del campo, ya veremos en qué habrán parado todos los *trusts* y todos los sindicatos y todas las corrientes centralizadoras.¹⁰⁶⁷

Aquesta idea reapareixerà a «El ingeniero», un article de gener de 1905 que Eduard Cairol considera «un dels més extraordinaris de tota la producció periodística de Maragall».¹⁰⁶⁸ Es tracta d'una reflexió sobre el progrés material, en què Maragall combat tant l'exaltació acrítica del progrés com la seva anatemització, i proposa una comprensió del progrés material en el marc d'una concepció harmònica del món. En aquest article Maragall explica com el progrés retornarà els obrers al camp:

¹⁰⁶⁶ «Fantasmas», *Diario de Barcelona* (23-X-1902) (II, 660a).

¹⁰⁶⁷ II, 660b.

¹⁰⁶⁸ CAIROL, *Maragall i Novalis*, p. 16-17.

este mismo bullir insano de las ciudades ha dado lugar a nuevos descubrimientos que, como el de la transmisión eléctrica de la fuerza a distancia, por ejemplo, devuelvan quizá a no tardar el obrero a la paz de su casa en el campo saludable, fuera de la dependencia del trabajo en rebaño, y disuelvan esos grandes centros de corrupción, dando a la vida social una faz y un sentido completamente nuevo, y resolviendo inesperadamente muchos problemas que ahora parecen insolubles. Nosotros vivimos de lo que otros penaron; otros aún vivirán mejor de lo que nosotros luchamos y sufrimos.¹⁰⁶⁹

«La sirena (fragment)» és un poema que Maragall publicarà el 1905, però que Glòria Casals creu que podria ser un ressò de la vaga general de febrer de 1902.¹⁰⁷⁰ Constitueix un acostament clarament empàtic a la causa obrera: la sirena és «impura», i crida «els pobres» a treballar; Maragall és conscient, doncs, de la misèria de la classe treballadora; quan aquests «pobres» fan vaga, «van pels barris dels rics sense saber-hi»:

s'estenen per les vies dels palaus:
als fills de llurs suades no coneixen
i se'ls contemplen amb tristor d'esclaus.¹⁰⁷¹

Els palaus de la burgesia i tot el que contenen són obra de la classe treballadora, que no en frueix perquè està reduïda a la condició d'esclava.¹⁰⁷²

A «Justicia social», d'abril de 1903, Maragall desenvolupa el tema de les classes socials a partir de l'antropologia defensada per Plató. Maragall, aquests anys, s'encamina cap a la consideració de la justícia social com «el anhelo más alto», que resumeix com «acercar los ricos a los pobres».¹⁰⁷³ Aquest fet ens ajudarà a llegir, més tard, els articles de Maragall davant la Setmana Tràgica: aquells textos tenen, doncs, arrels profundes en el pensament de l'autor.

¹⁰⁶⁹ «El ingeniero», *Los Lunes de El Imparcial* (I-1905) (II, 685a).

¹⁰⁷⁰ MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 765.

¹⁰⁷¹ «La sirena (fragment)», v. 15-17, dins *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 767).

¹⁰⁷² No hi sé veure la «impassibilitat absoluta» que li retreia Carles RAHOLA, «Joan Maragall i la seva obra», *Baix Empordà* (18-VI-1911), citat per Glòria Casals a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 763, nota 1, sinó una mirada de pietat sobre la misèria obrera. A més a més, si alguna cosa té clara Maragall és que l'art no ha d'estar al servei de causes extraartístiques —siguin socials, polítiques, filantròpiques, etc.—, de manera que exigir a la poesia maragalliana l'apologia de la classe obrera resulta si més no fora de lloc. Un judici contrari al de Rahola també el va expressar TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 194 —«Aquesta opinió, una mica injusta, ve, més que res, d'unes diferències d'actitud política que tenen poc a veure amb el poema.»— i, més recentment, Pere LLUÍS FONT, *Joan Maragall o la consciència civil, en el seu temps i en el nostre*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 85), Barcelona, 2008, p. 25 —el poema «és d'una força corprenedora, que mostra una consciència intensa de la condició de vida dels obrers».

¹⁰⁷³ «Nuestra acción», *Diario de Barcelona* (3-X-1905) (II, 702b).

Maragall parteix, a «Justicia social», d'un fragment de la *República* de Plató en què es defensa que cada individu té o bé or —i, per tant, ha de ser governant—, o bé plata —i ha de ser guerrer— o bé ferro o coure —i ha de ser treballador—, i que «hay un oráculo que dice que la república perecerá cuando sea gobernada por el hierro y el cobre».¹⁰⁷⁴ Contra el que podria semblar d'entrada, aquesta argumentació no el duu a defensar la inamobilitat de les classes socials: precisament perquè hi ha treballadors amb or en el seu interior, aquests poden arribar a patrons, i precisament perquè hi ha nobles amb ferro i coure al seu interior, aquests vénen a menys:

el paso de unas categorías sociales a otras ha quedado libremente expedito para cada individuo según sus méritos y fuerzas. Cada día vemos hombres que, por la fuerza de sus cualidades y el favor de la fortuna, han pasado de los más humildes empleos a las más elevadas posiciones sociales [...]. Y al lado de esto, grandes nombres que se derrumban por los vicios o debilidades de los que los llevan.¹⁰⁷⁵

Es pot, doncs, canviar de classe social d'acord amb les aptituds de cadascú. El que no es pot pretendre és que qui exerceix una funció en la societat d'acord amb les seves aptituds n'exerceixi una de superior. Per això Maragall critica les revolucions: «¿Qué quiere decir la revolución social? [...] Si se quiere decir que lo de arriba venga abajo y lo de abajo arriba en cuanto a clases [...] entonces contestaremos con Platón que “hay un oráculo que dice que la república perecerá cuando sea gobernada por el hierro y el cobre”.»¹⁰⁷⁶ A continuació explica quina lluita obrera defensa i quina no:

Yo comprendo que todos aquellos que en un momento dado corren una suerte común y sienten una necesidad misma o una aspiración de justicia particular, se reúnan para hacerlas efectivas, si sus respectivas fuerzas aisladas no bastan a ello y el poder social se niega a ayudar su debilidad. Yo comprendo la lucha y hasta el odio contra un patrono, contra diez, contra ciento, que abusan de las ventajas de su posición para engañar o para oprimir a sus obreros, y me siento dispuesto a ponerme del lado de éstos en justicia; comprendo la lucha y el odio contra un gobernante inepto o tiránico que viola las leyes o no sabe hacerlas cumplir: contra el agente armado que atropella derechos y personas que debiera amparar o respetar, y me siento dispuesto a rebelarme contra aquél, y a defenderme contra éste, devolviendo injusticia por injusticia, herida por herida. Lo que no comprendo ni me siento dispuesto a fomentar siquiera con mi silencio, es el espíritu de rebeldía y el espíritu de odio contra todo poder sólo porque es poder, contra todo gobernante sólo porque es gobernante, contra todo instituto armado sólo porque cohibe o castiga mis malas pasiones.

¹⁰⁷⁴ «Justicia social», *Diario de Barcelona* (16-IV-1903) (II, 678a).

¹⁰⁷⁵ II, 678.

¹⁰⁷⁶ II, 679a.

Este espíritu de odio y rebeldía es injusto, es antisocial, perturba el natural funcionamiento de la sociedad en su evolución hacia el bien, y redundando en perjuicio de aquellos mismos cuyas pasiones halaga, pues les distrae del camino recto de su bienestar, que consiste en la ponderación de su peso específico, su oro, su plata o su cobre, dentro de la sociedad en equilibrio.¹⁰⁷⁷

Maragall, doncs, defensa el dret a la lliure associació dels obrers i la seva lluita per millorar les seves condicions. Però rebutja l'odi a la burgesia pel fet de ser burgesia. Això el duu a concloure que les revolucions no són la solució, tot i que poden ser necessàries puntualment:

No es cierto lo que sofisticadamente se dice de que las sociedades avanzan por medio de revoluciones. Las sociedades avanzan a pesar de las revoluciones. Tanto valdría decir que el cuerpo humano se desarrolla y prospera sólo por medio de operaciones quirúrgicas. La revolución, como la operación quirúrgica, vienen cuando la naturaleza humana o social está enferma, y no tiene fuerza para reaccionar contra el mal: son signo de debilidad. Claro está que, hechas a su tiempo y decididamente, pueden quizás salvar la vida; pero la simple fuerza de ésta puede salvarla mejor dentro de la normalidad social o fisiológica sin el quebranto y peligro de las funciones suspendidas y la sangre derramada.¹⁰⁷⁸

A l'octubre de 1905 Maragall publica l'article «De hombre a hombre». La visita a tres centres pedagògics i empresarials alternatius el duu a constatar la possibilitat de la resolució dels conflictes socials per la via de l'amor, deixant les abstraccions que classifiquen els homes d'acord amb les classes socials. La tercera de les visites és especialment sorprenent per la reacció que provoca a Maragall: es tracta d'una «industria fundada por unos obreros que se proponen trabajar unidos, sin amo, y sin serlo ellos más que de sí mismos».¹⁰⁷⁹ La impressió que en treu l'autor és aquesta: «Es hermoso, y es un ensayo, un principio de colectivismo: a la vista está. ¡Oh! cuán discutible me pareció siempre el colectivismo en libros y discursos; ¡oh! cuán indiscutibles me parecieron ayer aquellos hombres. En su gesto, en su mirada, en todas sus palabras yo veía la alegre humildad del que sirve sólo a un ideal. Había una atmósfera de luz en torno de aquellos hombres.»¹⁰⁸⁰

L'article «Primero de Mayo», de 1906, és una defensa del Primer de Maig, amb l'esperança que el moviment obrer tingui una ànima i no es preocupi només de qüestions de salari i hores de treball, sinó també de la dignificació del treball. D'entrada, Maragall celebra que el moviment obrer tingui una festa:

¹⁰⁷⁷ II, 679.

¹⁰⁷⁸ II, 679b.

¹⁰⁷⁹ «De hombre a hombre», *Diario de Barcelona* (10-X-1905) (II, 704a).

Nada indica mejor la fuerza de un sentimiento colectivo que el que pueda crear una fiesta; y si esta fiesta llega a ser universal ya la primera vez que se celebra, realmente parece anunciar el advenimiento de una nueva era. Así, en 1.º de mayo de 1890, pareció venir al mundo una clase obrera universal antes desconocida. Los obreros conocieron el inmenso poder que les daba una organización internacional de sus diferentes agrupaciones.¹⁰⁸¹

Davant un moviment d'aquestes proporcions, Maragall diu que la pregunta correcta no és «¿Qué interés mío vienes a favorecer o a contrariar?»,¹⁰⁸² sino «¿Qué traes de bueno al mundo?»¹⁰⁸³ Per això jutja incorrecte que el poder polític només hi veiés una qüestió d'ordre públic, i que les classes poderoses només hi veiessin un perill per als seus interessos i invoquessin el suport de la força pública per defensar-los. Això era exactament el que feia el jove Maragall el primer Primer de Maig celebrat a Espanya,¹⁰⁸⁴ la qual cosa demostra la seva evolució en relació amb aquest tema. Molt en la línia, però, de les idees de Maragall sobre els herois carlylians que fan avançar història, a «Primero de Mayo» defensa que la dignificació de la condició obrera ha de venir d'«algún grande apóstol obrero» que «le busque el alma, y, haciéndose verbo de ella, la muestre a la muchedumbre palpitante».¹⁰⁸⁵ Maragall lamenta que les reivindicacions obreres siguin només sobre horaris i salaris, i no toquin «la dignificación del trabajo y el sentido de la vida humana».¹⁰⁸⁶ Però potser calia començar així:

Pero quién sabe, quién sabe, si por éste había que empezar; quién sabe si la fórmula simple y grosera de los tres 8 era el cebo necesario para hacer tragar a las multitudes ignorantes un nuevo ideal de vida; quién sabe si en la regularidad exterior y mecánica de esta fórmula está contenida la noción de otra regularidad más profunda, espiritual, que irá germinando y floreciendo ya en el alma popular inconsciente; y de la planta humilde y grosera, manchada aún con el lodo de la tierra, de la que trabajosamente se desprende y eleva, brotará la flor espiritual tan bella y pura; quién sabe si de la lucha saldrá la fiesta.

Para esto no habrá como acostumbrarnos todos ya, entre tanto, a mirar como una fiesta el 1.º de Mayo: [...] porque las cosas acaban por ser aquello que nosotros tenemos fe de que son. Y la fiesta del 1.º de Mayo podría ser una fiesta muy hermosa si nosotros hermosecáramos nuestra alma con una fe a todo trance en ella.¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁰ II, 704b.

¹⁰⁸¹ «El Primero de Mayo», *Diario de Barcelona* (1-V-1906) (II, 734a).

¹⁰⁸² II, 734b.

¹⁰⁸³ II, 734b.

¹⁰⁸⁴ Carta-dietari a Roura de l'1 al 29 de maig de 1890, titulada «Primera festa social» (I, 1095b-1100a).

¹⁰⁸⁵ «El Primero de Mayo», *Diario de Barcelona* (1-V-1906) (II, 735a).

¹⁰⁸⁶ II, 735a.

Aquestes últimes paraules demostren que l'exaltació de les festes que fa Maragall no ateny només les religioses, sinó també les civils i, fins i tot, les obreres.

A «La Marsellesa», publicat una setmana més tard del Primer de Maig en què va publicar «Primero de Mayo», rectifica en part aquell article; si aleshores dibuixava el que hauria de ser i no era, ara explica el que havia de ser i havia estat:

Nosotros, con mil alambiques y disquisiciones, buscábamos el alma del 1.º de Mayo para explicársela pedantemente al pueblo: y el pueblo la encuentra sin buscarla, porque es su alma propia, y es él quien nos la explica a nosotros; y no con argucias y afeites líricos ni aparatosas razones, sino lanzándose a actuar inocentemente su impulso natural. ¿Fiesta? — se ha dicho el pueblo—, pues libertad y alegría; pues a correr por el campo, y a buscar la hermandad de los árboles y las flores, y a reír y a cantar. Pero ¿qué canto? No se detuvo en escogerlo: espontáneo se alzó de su pecho el canto que le han enseñado como de su redención social, ya que la fiesta era de redención social. Pero como era cantado con alegría en la libertad de las montañas y los bosques, en sus aires se desvaneció la antigua furia; y como en aquel momento los que lo entonaban sentían en su espíritu la paz de los pastores siempre cara a cara con la eterna paz de la inmensidad, el canto era también pastoril. Y en aquel momento sentí la cuestión social resuelta muy sencillamente por el pueblo en la paz de los campos, en vez de entonarla en la tribulación de las ciudades.¹⁰⁸⁸

Que el poble, espontàniament, hagi sabut convertir la reivindicació obrera en festa expressada en cant enmig del camp duu Maragall a confiar més que mai en el poble:

En ese poder de cantar la Marsellesa sin ira, como un canto de fiesta en la montaña, he visto yo un punto de luz que quisiera saber reflejar en irradiación inmensa. Para que todos aprendiéramos a amar a nuestro pueblo como lo mejor de nosotros mismos; para que nunca desconfiáramos de él ni temiéramos su fuerza monstruosa conociendo el instinto del que la dirige; para que nos pusiéramos siempre de su parte, aun en los que nos parecieran extravíos suyos, aleccionándole entonces cariñosamente y sin soberbia; y, sobre todo, para asimilarnos y aleccionarnos nosotros mismos en su espontaneidad, que es nuestra mayor riqueza y sabiduría.

Hablo a cuantos nos llamamos a veces sus clases directoras, y que sólo aprenderemos a serlo dignamente identificándonos con él por un grande amor. El pueblo es como la tierra: de él se alza cada uno que se alza; pero, para vivir, en él han de quedar siempre las raíces, y a él ha

¹⁰⁸⁷ II, 735b. L'al·lusió als «tres vuits» fa referència a la reivindicació obrera de vuit hores diàries de treball, vuit d'oci i cultura, i vuit de descans.

¹⁰⁸⁸ «La Marsellesa», *Diario de Barcelona* (7-5-1906) (II, 736).

de volver todo, cuerpo y espíritu; y sobre todo el espíritu que es el pueblo, que es la tierra, en marcha de eternidad.¹⁰⁸⁹

De tots aquests articles podem concloure que en aquesta etapa Maragall afina la seva percepció de la qüestió obrera. Continua pensant que hi ha qui ha nascut per manar i qui ha nascut per obeir,¹⁰⁹⁰ però té clar també que aquest «néixer per manar o obeir» no depèn del fet d'haver nascut en el si d'una classe social concreta, sinó del fet de néixer amb unes aptituds o unes altres, de manera que l'adscripció social ha de ser mòbil. D'altra banda, Maragall reconeix clarament el dret a l'associacionisme obrer, i creu que el col·lectivisme el canalitza molt millor que no pas el sindicalisme, instrumentalitzat per la política. Aposta, doncs, per l'empresa gestionada directament pels treballadors, i preveu un futur en què la transmissió de l'energia a distància retorni l'obrer al camp i elimini les grans concentracions industrials. Comparant totes aquestes idees amb les de les primeres col·laboracions al *Diario de Barcelona*, és fàcil donar la raó a Gabriel Maragall quan parla de l'obertura que experimenta Maragall a uns valors morals.¹⁰⁹¹

3.6 El mal i el bé en la narrativa de la *Ilustració Catalana* (1904-1906)

La sortida de Maragall del *Diario de Barcelona* —esdevinguda el 23 d'abril de 1903— va motivar diversos directors de publicacions periòdiques a oferir-li una tribuna fixa on col·laborar. Inicialment, Maragall es va mostrar contrari a acceptar qualsevol mena de col·laboració regular.¹⁰⁹² Tanmateix, va acabar acceptant-ne una: la que li oferia Francesc Matheu a *Ilustració Catalana*.¹⁰⁹³ Es tracta de l'única col·laboració periodística regular en llengua catalana que Maragall va desenvolupar en la seva vida. Hi va publicar un article gairebé cada mes entre gener de 1904 i febrer de 1906. Per la correspondència conservada entre Maragall i Matheu no sembla que aquest darrer condicionés gens la temàtica o enfocament dels articles. El cert és que els articles a *Ilustració Catalana* són, en l'obra de Maragall, el conjunt que conté proporcionalment més textos propers al gènere del conte.

¹⁰⁸⁹ II, 737.

¹⁰⁹⁰ Ja hem vist el que deia a «Contra el socialismo», *Diario de Barcelona* (10/17-XII-1895) (II, 474a): «Mande el que ha nacido para mandar y obedezcan los que sólo pueden obedecer, pues así lo quiere la naturaleza de cada uno de ellos.»

¹⁰⁹¹ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 77-78. Vegeu *supra*, 2.9, «Recapitulació».

¹⁰⁹² Vegeu les cartes a Caterina Albert del 4 de maig de 1903 (I, 942b) i a Enric Prat de la Riba del 7 de maig de 1903 (I, 1060b).

¹⁰⁹³ Vegeu les cartes de Francesc Matheu del 13 de desembre de 1903 (Octavi SALTOR, «El “carteig” Maragall-Matheu», dins *Aportacions inèdites a una trilogia literària barcelonina* (López-Picó, *Maragall, Matheu*), Impremta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, Barcelona, 1970, p. 50-51) i del 15 de gener de 1904 (*ibid.*, p. 51). Vaig estudiar la col·laboració en prosa de Maragall a *Ilustració Catalana* a Ignasi MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall. Estudi i edició crítica», treball de recerca dirigit pel Dr. Narcís Garolera, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 2004, p. 244, inèdit, consultable a AM BTMar 849.9Maragall, Joan2.06), p. 38-45.

També hi ha descripcions de llocs d'estiueig, evocacions diverses, ressenyes literàries... Malgrat aquesta heterogeneïtat, tots els textos tenen un cert aire de família: Maragall hi aboca unes inquietuds que troben en la narració i l'evocació els receptacles més adients per vehicular-les.

Així, el text «La parella eterna» és clarament un conte —i sembla que l'autor se senti obligat a explicitar-ho subtitulant-lo «Fantasia»— amb un narrador extraheterodiegètic.¹⁰⁹⁴ Conté, però, una gran càrrega filosòfica. Apareix en primer lloc una llarga predicació del no-res per part d'un «fosc apòstol»¹⁰⁹⁵ —personatge en què s'ha vist l'ombra de Schopenhauer, filtrada potser per Nietzsche—¹⁰⁹⁶ que proposa l'extinció de la humanitat. La seva argumentació és interessantíssima. Parteix del fet que la lluita per la vida és vana i que només la mort l'apaivaga, però l'amor fa que tot retorni a la vida i es renovi l'«ànsia vana».¹⁰⁹⁷ Això duu a la perpetuació del dolor, que el predicador defineix en aquests termes:

Dolor és la gota d'aigua que puja i baixa dels núvols amb afany inestingible. Dolor és la flor que lluita per rompre la verda capsua, que tremola de fred al sortir-ne, que sofreix la batalla dels vents, que és cremada pel sol, i que mor, ¡oh, escarni!, deixant llavor de noves flors que patiran lo mateix que ella, i tan vanament, i tan tossudament perpetuadores del dolor. Dolor és l'insecte i l'aucell i les bèsties de la terra, amb dolor nascudes, vivint sols a la mercè de lluita dolorosa amb tots els elements de la vida i entre si mateixes, i morint també sense altra joia que aquella amb què hauran perpetuat els seus dolors mateixos!¹⁰⁹⁸

Aquesta definició del dolor és plenament maragalliana.¹⁰⁹⁹ No entén el dolor en el sentit vulgar de sofriment físic, sinó en el sentit d'esforç o lluita; de vida, en definitiva, encara que també afecta partícules inanimades com les gotes d'aigua. Pel que fa a l'home, és pel predicador el «suprem sarcasme»¹¹⁰⁰ perquè està sotmès al dolor però n'és conscient i podria, per tant, deslliurar-se'n. Aquesta és precisament la proposta del predicador: que la humanitat s'abandoni a la mort per aturar el cicle de dolor existent i encaminar-se així «a la pau originària, al No-Ésser».¹¹⁰¹ Cal, fins i tot, maleir la fe en un més enllà: «¿per què un tedi

¹⁰⁹⁴ Segueixo la terminologia proposada per Gérard GÉNETTE, *Figuras III*, Lumen, Barcelona, 1989, p. 283-312.

¹⁰⁹⁵ «La parella eterna. Fantasia», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 38 (21-II-1904) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 141).

¹⁰⁹⁶ Conferència de Francesc Torralba sobre Maragall pronunciada en el marc del «Seminari sobre Filosofia i Mística, IV: Autors del segle XX», Associació CIC, Barcelona, 17 d'octubre del 2001.

¹⁰⁹⁷ *Ibid.*, p. 140.

¹⁰⁹⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹⁹ Es troba en altres textos, com la carta a Josep Pijoan del 25 de maig de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 131) i l'article «La sardana y el género chico», *Diario de Barcelona* (12-IX-1905) (II, 697a), i es desenvoluparà més àmpliament en els textos de l'«últim Maragall»; vegeu *infra*, 4.2, «Una estètica derivada d'una metafísica religiosa», i les CONCLUSIONS.

¹¹⁰⁰ «La parella eterna» (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 140).

¹¹⁰¹ *Ibidem*.

etern sens saber què més demanar a l'ésser?, ¿per què l'ésser?»¹¹⁰² El discurs del predicador acaba amb una exhortació final: «L'únic ver i suprem goig de la vida sia en vosaltres el renunciament a la vida.»¹¹⁰³ Aquesta predicació és escoltada per la humanitat, que arriba a la seva quasi-extinció. Quan queden només un home i una dona, aquests es troben en la mateixa fe exaltada en el no-ésser, però «com que tota fe exaltada és activa, aquell home i aquella dona s'abraonaren d'esma... i altre cop de les tenebres ne sortí la llum, recomençant la vida humana».¹¹⁰⁴ L'«etern recomençament», que Maragall podia haver assimilat de Nietzsche i que ja va aflorar a «La Dona hermosa» de 1898,¹¹⁰⁵ possibilita a «La parella eterna» la perpetuació de la vida després de la voluntària renúncia a l'ésser. La unió de l'últim home i l'última dona recorda, a més a més, l'abraçada del pastor i la sirena en la fundació de l'Empordà, tal com la canta Maragall.¹¹⁰⁶ En tot cas, el conte acaba de la manera més maragalliana possible: amb una defensa de la vida que sempre recomença en un procés que certament és dolor, però un dolor que Maragall no creu que calgui extingir.¹¹⁰⁷ Com més tard ensenyarà Albert Camus en insistir en la felicitat de Sísif, Maragall es complau en un recomençament que és viscut de forma positiva. Altres articles del cicle d'*Il·lustració Catalana* —«El Nadal de Sant Joan»¹¹⁰⁸ i «L'octubre»¹¹⁰⁹— insisteixen en aquesta idea de l'etern recomençament.

Si a «La parella eterna» reflexiona sobre el dolor, a «Fermentum» ho fa sobre el mal. Constata que el bé fermenta amb el mal, que aquest pot ser un estímul per a la realització d'aquell. I dóna dues citacions d'autoritat per defensar-ho: el *Faust* i el pròleg de l'Evangeli de Joan: en el *Faust*, Mefistòfil es defineix com «una part d'aquella força que volent sempre el mal produeix sempre el bé»,¹¹¹⁰ «una part de la tenebra que va parir la llum»;¹¹¹¹ en el pròleg de l'Evangeli de Joan es proclama que «la llum en les tenebres resplendeix».¹¹¹² Malgrat tot, Maragall no vol resignar-se a un mal que produeix el bé, perquè «l'anhel, el gran anhel, és

¹¹⁰² *Ibidem*.

¹¹⁰³ *Ibid.*, p. 141.

¹¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 142.

¹¹⁰⁵ «La Dona hermosa» (Joan MARAGALL, *Visions & cants*, edició a cura d'Ignasi Moreta, Hermes, Barcelona, 2003, p. 98).

¹¹⁰⁶ «L'Empordà» (Joan MARAGALL, *Poesia completa*, edició a cura d'Enric Bou, Empúries, Barcelona, 1986, p. 213-214).

¹¹⁰⁷ A la conferència citada *supra*, Francesc Torralba en feia aquesta exegesi: «La vida pot més que la renúncia. El desitjar pot més que el nihilisme. Eren els últims i en desitjar va néixer altre cop la vida. Per molt que s'adoctrini en la filosofia de la renúncia, la vida té més força i espontàniament es concreta en la manifestació de la nova vida.»

¹¹⁰⁸ «El Nadal de Sant Joan», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 56 (26-VI-1904) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 151).

¹¹⁰⁹ «L'octubre», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 73 (16-X-1904) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 160).

¹¹¹⁰ *Faust*, I, v. 1.135-1.136: «Ein Teil von jener Kraft, | Die stets das Böse will, und stets das Gute schafft.»

¹¹¹¹ *Faust*, I, v. 1.150: «Ein Teil der Finsternis, die sich das Licht gebar.»

¹¹¹² Jn 1,5. Les tres citacions són recollides per Maragall a «Fermentum», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 43 (27-III-1904) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 143).

deslliurar-se'n, de les lleis obscures, i anar sempre a la llum: a l'amor sens odi, a la veritat sense argument, a lo bell sens contrast».¹¹¹³ Tot i això, constatar la llei d'un mal que es torna bé el duu a «no maleir el mal sinó a considerar-lo com a tenebra que vol esser llum, però encara no ho és».¹¹¹⁴ En definitiva: no pas a disculpar el malfactor, però sí almenys a comprendre'l.

«L'octubre» conté una reflexió sobre els àngels,¹¹¹⁵ entesos com a éssers propers als homes però sense la seva corporalitat. Maragall en defensa l'existència, la forma i el nom, així com la percepció per part dels homes. Defensa especialment els àngels de la guarda:

Veritablement, hi ha entorn nostre quelcom que no es veu i se sent, que no té paraula sonora i ens parla, que no ens toca i ens guia, que plora i riu sense sanglots ni rialles, que ens dóna un bon pensament, que ens salva d'un perill, que ens vetlla quan dormim... i que de vegades sentim com si se'ns allunyés tapant-se el rostre... però que torna. An això se li ha cercat molts noms... Entorn nostre o dintre nostre, hi ha moltes coses invisibles que es riuen dels noms que els hi donem si no són bells noms; i per aquesta cosa bona que ens acompanya no s'ha inventat cap nom tan bonic com àngel de la guarda.¹¹¹⁶

La referència als diversos noms que rep aquesta presència queda més explícita en la primera redacció de l'article: «Es allò que'ls antichs ne deyan el geni familiar, y nosaltres ¿ne dirèm consciència, l'atzar, el bon instint? Nó. ¿Per què? ¿per què no podrèm dirne l'àngel de la guarda? ¿què'ns costa?»¹¹¹⁷ Com sempre, Maragall té en compte que allò que rep un nom cristià ha tingut abans un nom pagà, però que la realitat designada és la mateixa.

3.7 Enllà, amunt...

La «cristianització de l'*excelsior*» amb què he caracteritzat alguns dels textos dels darrers anys de l'etapa anterior continua aquests anys i, de fet, ja no abandona el poeta. Articles i cartes són plens de referències a la necessitat d'anar més enllà, un més enllà que sovint adquireix

¹¹¹³ *Ibid.*, p. 144.

¹¹¹⁴ *Ibidem.*

¹¹¹⁵ Francesc Pujols hi veia les mateixes idees que més tard desenvoluparia Eugeni d'Ors. En la carta de Francesc Pujols a Guillem Maragall del 13 de març de 1947 (AM calaix central 2n) hi trobem aquesta emfàtica declaració: «Acabo de tenir una de les sensacions mes grans de la meua vida. En el incomparable llibre del vostre pare titulat El pas del any hi ha tres coses que m'han transportat i que em serveixen per la meua obra. La segona és sorprenent. Recordeu tot el que us vaig dir del meu admirat Ors respecte dels àngels. Doncs be en l'article titulat *Octubre* el vostre pare diu tot el que després ha dit l'Ors sobre els àngels. [...] No m'en se avenir! Pensar que he tingut d'aprendre del meu condeixeble el que m'havia ensenyat el mestre.»

¹¹¹⁶ «L'octubre», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 73 (16-X-1904) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 160-161).

¹¹¹⁷ *Ibid.*, p. 160.

una dimensió vertical: el més enllà —horitzontal i, per tant, humà— es torna un «més amunt» —vertical i, per tant, religiós. Veiem algunes d'aquestes expressions:

La obra que representa mejor mis ideas es siempre la última que escribo, porque pretendo hacer de mi vida un continuo *excelsior*, sin estancarme nunca.¹¹¹⁸

Jo vaig fent la vida de sempre cercant mon *excelsior* pel camí relativament pla que Déu m'ha posat a davant.¹¹¹⁹

De tot lo que'm va dir en els dias paradisiacs que vaig ésser al seu costat, dels cants populars que'm va fer assaborir en la font viva, d'aqueixa meravellosa criatureta que'm parla ab una poesia que m'avergonyeix, y me sento indigne de contestar, la meva ànima n'ha tret unas alas que se l'enduen amunt, amunt... El mateix estat d'esperit que's reflecta en las duas últimas cartas de vostè és quelcom de marvellós, quelcom de lo que'n diem supraterrè, potser perquè no coneixem encare tot el misteri que la terra enclou...¹¹²⁰

no em diga ni em tinga per mestre, que no ho sóc, sinó un que com vostè peregrina pel camí infinit de la llum.¹¹²¹

nos hemos sentido impulsados a dar este grito de alerta [...] para estimular a los demás y a nosotros mismos a avanzar siempre en busca de la luz, de la pureza artística, que nos atrae por encima de todo, como una esperanza de redención de todo lo demás.¹¹²²

No desdeñemos nada que represente un anhelo sincero a la altura.¹¹²³

li dono un doble exemple: el de no deturar-se, quan m'escriga, davant d'un segon full de paper que començar i el de que em faci conèixer quelcom de lo més fresc, nascut de la seva inspiració. Aixís sabrem sempre on ens trobem, i ens animarem mútuament envers l'altura.¹¹²⁴

Ah, esperit inquiet! Enllà, enllà, sempre enllà. [...] El seu esperit viu quasi en lo pur etern, y jo tremolo d'entrar a destorbar-lo. La seva tribulació, doncs, s'ha de resoldre per si sola. Però, què dich? No s'ha de resoldre; no hi ha tal tribulació. És l'estat natural del seu esperit, l'anhel incessant de lo etern. L'home que's va fent en vostè s'hi acomodarà, s'hi anirà

¹¹¹⁸ Carta a Federico Urales de ca. 1901-03 (Federico URALES, *La evolución de la filosofía en España*, estudio preliminar por Rafael Pérez de la Dehesa, Ediciones de Cultura Popular, Barcelona, 1968, p. 208).

¹¹¹⁹ Carta a Joan Pérez Jorba del 25 de setembre de 1902 (I, 1010a).

¹¹²⁰ Carta a Josep Pijoan del 3 de novembre de 1902 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 108).

¹¹²¹ Carta a Caterina Albert del 29 de desembre de 1902 (I, 939a).

¹¹²² «Sobre novelas», *Diario de Barcelona* (1-I-1903) (II, 206b).

¹¹²³ «Poesía de otro tiempo», *Diario de Barcelona* (19-II-1903) (II, 211b).

¹¹²⁴ Carta a Caterina Albert del 4 de maig de 1903 (I, 943a).

acomodant indefinidament, sense aturar-se may per acomodat, però sempre sostingut pel treball d'acomodar-s'hi.¹¹²⁵

I després, a propòsit de la Simoes, me surts amb una tirada melancòlica que no sembla sinó que en aquest món no has fet res, ni hi tens res que fer. Tots hi tenim una feina essencial i igualment importantíssima: la indefinida elevació i depuració del nostre esperit.¹¹²⁶

he rebut les seves últimes cartes i treballs, que vaig col·leccionant com procés del seu esperit tan atractiu en son esforç cap a l'altura.¹¹²⁷

Oy que vostè's sent un impuls de amunt, amunt sempre, d'enaltiment espiritual perquè sí, per una altra vida o per aquesta mateixa, per si mateix o pels altres, tant se val... amunt, amunt, sempre més, sempre més? Y doncs axò ja és la vida eterna. Que per ventura hi ha algú que se la pugua aclarir d'altra manera? Quan els sants s'han afanyat per la pàtria celestial, jo'm penso qu'era per quelcom més que per una glòria exclusivament terrena, pero per quelcom més, també, que pel miratge de núvols rosats pintats en els retaules dels temples. He sentit un predicador a Toulouse dir: «La foi, c'est Dieu dans l'esprit». Doncs sí qu'és axò: dongui goig o pena, és axò, y és lo que vostè sent.¹¹²⁸

Las piedras, las plantas, los animales, tienen vida; sólo el hombre puede tener vida nueva; sólo el poder tener vida nueva hace hombre al hombre. Este *más*, este *más allá*, este *sin fin*, es lo que nos hace humanos.¹¹²⁹

que per molt glòria i profit que vostè logri, sempre en vulla més i n'esperis més, i no es tinga mai per content del tot, i sempre li sembli que hi ha un més enllà en el camí de l'art i la bellesa, perquè sempre hi és, i ai d'aquell que s'immobilitza creient que ja ha arribat a port! Però vostè és massa artista perquè pugua haver-hi cap temença de que això li succeeixi. Avant sempre, doncs, i amunt!¹¹³⁰

Aquestes expressions no són simples fórmules pietoses formades amb llocs comuns: contenen tota una concepció de les relacions entre temps i eternitat. La vida és un camí inacabat sempre vers l'*excelsior*, el més enllà, la llum, l'altura. L'home és un *homo viator*, un pelegrí, que avança vers una fita elevada. El camí es produeix en la terra en direcció a un àmbit supraterrenal, però amb la intuïció que aquesta distinció entre terrenal i supraterrenal només obeeix a la precarietat del nostre coneixement. Per això, l'enllà i l'amunt es

¹¹²⁵ Carta a Josep Pijoan del 25 d'octubre de 1903 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 220-221).

¹¹²⁶ Carta a Antoni Roura del 12 de novembre de 1903 (II, 1139a).

¹¹²⁷ Carta a Carles Rahola del 30 de maig de 1905 (I, 1070b).

¹¹²⁸ Carta a Josep Pijoan del 12 de juny de 1905 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 318).

¹¹²⁹ «Vida nueva», *Diario de Barcelona* (1-I-1906) (II, 295b).

¹¹³⁰ Carta a Pere Torné Esquiús del 25 de juny de 1906 (I, 1155).

manifesten sovint units, com quan anima el seu nebot Josep Leonart amb els mots «Endavant y enlaire».¹¹³¹ Aquesta unió és ben explícita també en recordar a Pérez Jorba, l'any 1905, «aquelles animades converses sobre totes les coses d'aquest món i de l'altre, que també és aquest!»¹¹³² Un tema que també apareixia en les converses amb Pijoan: al juny de 1905, Maragall li deia que la vida eterna és ja l'impuls d'enaltiment espiritual que se sent a la terra;¹¹³³ Pijoan hi estava d'acord, atès que li contestava: «No em viscut aquí, algunas vegadas, la vida eterna?»¹¹³⁴ A més, considerava que

per arribar an aquesta suprema plenitud mística, la poca experiència espiritual me fa comprendre que és solsament pel camí de la vida que arrivarem a la absoluta existència. No és aquí l'únich camí, el camí normal de la vida activa, el qui porta a la vida espiritual?, me dich. Donchs axís mateix, per una misteriosa relació que sembla cuasi impossible, sols arrivarem al Ser quant haguem patit y treballat molt en el viure.

Solsament quant estem molt fatigats y rendits per las feynas de cada dia vindrà l'ullada divina que ens con mou l'esperit y ens fa gosar d'un instant de la perfecte existència. El camí de l'ascetisme y del retraïment sols és aseguible a molt poch; per lo general sols és causa de acegament y tristesas y depresions. Són poch els que guanyen el seu cel per la violència: la majoria hi arriban naturalment entregant-se a lo que'ls proposa el seu propi medi de viure.¹¹³⁵

Totes aquestes idees són molt properes a les de Maragall, la qual cosa demostra que temes com la unió de la vida terrenal i la ultraterrenal, l'antiascetisme i els moments d'eternitat, formaven part de l'intercanvi intel·lectual amb amics i deixebles.

Maragall va aplegar la poesia d'aquells anys en un volum titulat *Enllà*.¹¹³⁶ El títol és, com ja ha estat assenyalat, el més maragallià dels seus cinc llibres poètics.¹¹³⁷ *Enllà* conté la segona part d'*El Comte Arnau*. La promesa d'una vida eterna a la terra —«Viure, viure, viure sempre: | no voldria morir mai», havia demanat el Comte a les veus de la terra—¹¹³⁸ té el seu acompliment:

Que és llarga l'eternitat!
Només fa mil anys que corre
el comte Arnau... i està cansat.

¹¹³¹ Carta a Josep Leonart del 14 d'octubre de 1899 (AM mrgll-Mss. 5-21a-1bis).

¹¹³² Carta a Joan Pérez Jorba del 22 de juliol de 1905 (I, 1011a).

¹¹³³ Carta a Josep Pijoan del 12 de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 318).

¹¹³⁴ Carta de Josep Pijoan de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 319).

¹¹³⁵ *Ibidem*.

¹¹³⁶ Joan MARAGALL, *Enllà. Poesies*, L'Avenç, Barcelona, 1906.

¹¹³⁷ MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 591.

¹¹³⁸ «El comte Arnau», VI (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 63).

Que és llarga l'eternitat!¹¹³⁹

A la primera part, el Comte Arnau volia anar enllà, no amunt. Quan Adalaisa li parlava del cel, ell li parlava de la terra i de la vida. El seu era un caminar incessant:

No segueix nord ni via,
que va d'ençà i enllà.
Arreu on passa, mira:
no es cansa de mirar.¹¹⁴⁰

Quan sap de l'embaràs d'Adalaisa, l'abandona per seguir el seu córrer enllà: «Jo sóc sols dels meus braços i els meus passos.»¹¹⁴¹ A la segona part, però, Arnau està cansat de córrer incessantment. La satisfacció del desig genera tedi; la vida eterna a la terra no és redempció sinó condemna, perquè Arnau ha mancat —com més tard explica Maragall mateix— a la llei d'amor.¹¹⁴² És per això que ara Arnau ja no vol córrer enllà, sinó anar amunt: vol redimir-se i pujar al cel. Qui abans negava l'existència d'un món metafísic i només apostava per la sensualitat i la terra, ara cerca la seva ànima¹¹⁴³ i s'espanta en trobar-la «tan lletja | per tota l'eternitat».¹¹⁴⁴ Puja els ulls al cel i, en trobar la seva esposa Elvira «a mig aire del cel blau»¹¹⁴⁵ —suspesa entre el cel i la terra—, li suplica la redempció. Com que l'ànima d'Arnau està en «La cançó del Comte l'Arnau», l'esposa decideix cantar-la amb amor, per redimir-lo. Però l'ascens d'Arnau és impedit per Adalaisa, que li exigeix el compliment de la promesa:

—Mostra'm el cel en la terra.
Recorda't que m'ho has dit.
[...]
—Me'n recordo, me'n recordo:
tu em volies pujar al cel.
—El nostre cel és la terra:
en la terra tinc l'arrel.
Mes tu mostra'm el cel d'ella:

¹¹³⁹ «L'ànima», I, v. 1-4, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 683).

¹¹⁴⁰ «El Comte Arnau», VIII, v. 206-209 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 66).

¹¹⁴¹ «El Comte Arnau», IX, v. 240 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 67).

¹¹⁴² Les cartes a Joan Pérez Jorba del 14 d'abril de 1911 (I, 1011b-1012b) i a Carles Rahola del 6 de juliol de 1911 (I, 1083b-1085a) aporten la comprensió, per Maragall mateix, d'*El Comte Arnau*. En totes dues cartes parla del mancament a la llei d'amor per part d'Arnau (I, 1012a i 1084b). Sobre aquest tema, vegeu el que diu Enric Bou a Joan MARAGALL, *Visions & Cants*, estudi introductor, edició i notes d'Enric Bou, Edicions 62, Barcelona, 1984, p. 14-17 (recollit a Joan MARAGALL, *Visions & Cants*, estudi preliminar amb propostes de treball i de comentaris de text a cura de Lluís Quintana i Enric Bou, Edicions 62, Barcelona, 2005, p. 18-23).

¹¹⁴³ Cf. «L'ànima», I, v. 13, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 683).

¹¹⁴⁴ «L'ànima», II, v. 133-134, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 687).

¹¹⁴⁵ «L'ànima», III, v. 186, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 689).

mira que m'ho has promès.
Me deleixo per fruir-lo.
El cel de la terra, on és?
Els teus braços i els teus passos
han de dur-me el goig que em deus.
Au! Arnau, marxa, camina,
duu-me enllà pels camins teus.¹¹⁴⁶

Arnau vol anar amunt, al cel del qual li parlava Adalaisa en la primera part del poema. Ara, però, l'Adalaisa de la segona part li impedeix aquest ascens i el força a seguir «enllà pels camins teus». Qui volia anar amunt vol ara anar enllà, i qui volia anar enllà vol ara anar amunt. ¿Què ha succeït? Adalaisa ha quedat embarassada, però el seu estat entre vida i mort li impedeix donar a llum el fill que duu a les entranyes. Quan era monja es resignava a la condició de «trist cos immaternal» —com definia Arnau les monges.¹¹⁴⁷ Quan ha estat raptada i posseïda per Arnau i ha sentit l'infant a les entranyes, vol ser mare. Ja que l'han obligada a concebre un fill, vol seguir enllà i viure el que a l'«Escòlium» en dirà la «vida primera». L'«amunt» pot esperar. En canvi, Arnau sí que ha experimentat l'«enllà» fins a l'extenuació. Ell ja no té res a esperar ni a viure: vol redimir-se i anar amunt:

—Mos camins, al capdavant,
se m'han tornat tenebrosos,
i he perdut aquell delit
dels meus dies lluminosos.¹¹⁴⁸

Arnau ja no és qui era. «Viure sempre» essent «home sobrehome» i «terra palpitant», fent només la seva voluntat —«Jo sóc sols dels meus braços i els meus passos»— i sense assumir les càrregues de l'amor —la paternitat—, l'ha dut a una vivència de l'«enllà» com a càstig. Però el seu desig d'ascensió es veu impedit per Adalaisa i els mossos —a qui ha pagat malament les soldades—, que li exigeixen «un amor triomfant». Les filles li aclareixen que «l'amor triomfant | és aquell que deixa vida»,¹¹⁴⁹ com elles mateixes són el fruit de l'amor entre Arnau i l'esposa Elvira. Però Adalaisa protesta, ja que ella duu un fill a les entranyes que no ha vist la llum: l'amor d'Arnau i Adalaisa no ha deixat vida i, per tant, no és triomfant. Això explica que Adalaisa se li repengi al coll i li impedeixi anar amunt.

¹¹⁴⁶ «L'ànima», IV, v. 199-218, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 690).

¹¹⁴⁷ «El comte Arnau», III, v. 68 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 59).

¹¹⁴⁸ «L'ànima», IV, v. 219-222, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 690-691).

¹¹⁴⁹ «L'ànima», V, v. 251-252, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 692).

La segona part d'*El Comte Arnau* acaba amb l'«Escòlium», un diàleg entre un dels personatges —Adalaisa— i «el poeta». Es tracta d'una irrupció de l'autor en l'obra, un fenomen que els teòrics de la literatura anomenen *metalepsi*, i que representa un pas més en la crisi de la ficció;¹¹⁵⁰ Unamuno, molt probablement inspirat per l'«Escòlium»,¹¹⁵¹ també fa ús d'aquest recurs, que més tard popularitzarà Pirandello. Adalaisa, el personatge que dialoga amb l'autor, es troba formant part de la llopada que segueix Arnau implorant un amor triomfant. Pertany, doncs, al món dels no morts, entre el cel i la terra. Una situació que, tot i que ella identifica amb els llimbs —«aquest llim de veus estranyes»¹¹⁵² és la manera com Adalaisa defineix el lloc on es troba—, és de fet el purgatori, atès que el poeta —i això crec que la crítica no ho ha assenyalat—, en adreçar-se a Adalaisa, li diu que ella està vivint «la vida veritable de l'esprit», caminant «a lo immutable».¹¹⁵³ A la carta a Rahola en què explica el sentit d'*El Comte Arnau*, Maragall diu que en el poema ha reflexionat sobre les relacions entre aquest món i el d'ultratomba, i que «en aquests graus de lo que hàgim fet ja al morir, i de lo que hàgim deixat de fer, hi trobo jo el meu sentit de lo que la religió en diu el cel, el purgatori i l'infern.»¹¹⁵⁴ Adalaisa creu que es troba en els llimbs, que en la visió dantesca constitueix la primera corona de l'infern.¹¹⁵⁵ Cal tenir en compte que, com ja s'ha assenyalat, la conversa entre el poeta i Adalaisa s'envolta de nombroses referències dantesques.¹¹⁵⁶ Ara bé: de l'infern no se'n surt mai, de manera que si el poeta diu a Adalaisa que està caminant «a lo immutable», això indica que ella no es troba als llimbs —reservat als infants no batejats i als que no han conegut Crist—, sinó al purgatori. Encara que Maragall mateix, a la carta a Pérez Jorba del 14 d'abril de 1911, esmenti «els llimbs ultraterrens»¹¹⁵⁷ on es troben la muller i Adalaisa, en el mateix text deixa clar que el sentit total del poema és «una

¹¹⁵⁰ Vegeu Gerard GENETTE, *Metalepsi. De la figura a la ficció*, traducció de Carlos Manzano, Reverso, Madrid, 2006.

¹¹⁵¹ Ho van assenyalar José María VALVERDE, «Cuatro apuntes sobre la poesía de Joan Maragall. Maragall y Unamuno», *El Español* (22-XII-1945) (recollit a Josep M. JAUMÀ, *José María Valverde, lector de Joan Maragall* (2), Fundació Joan Maragall i Editorial Claret, Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 72, Barcelona, 2005, p. 39-43), i Sergi BESER, «Més sobre Maragall i Unamuno: L'«Escòlium», font de «Niebla»?», *Serra d'Or*, 2ª època, any V, núm. 10 (octubre 1963), p. 25-26.

¹¹⁵² «L'ànima», Escolium, v. 365, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 696).

¹¹⁵³ «L'ànima», Escolium, v. 371-373, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 696).

¹¹⁵⁴ Carta a Carles Rahola del 6 de juliol de 1911 (I, 1084b).

¹¹⁵⁵ Els llimbs apareixen descrits al cant IV de l'*Infern*.

¹¹⁵⁶ Manuel DE MONTOLIU, «Introducció» a Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XIX, *Elogi de la paraula i altres escrits*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1935, p. XXII (I, 1247a); Josep CARNER, «Pròleg», dins I, 49; José María VALVERDE, «Poesía en Barcelona. Un aspecto», dins Josep M. JAUMÀ, *José María Valverde, lector de Joan Maragall* (2), Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 72), Barcelona, 2005, p. 83; Lluís QUINTANA, «Joan Maragall i el mite del comte Arnau», dins Lluís QUINTANA i Jaume RADIGALES, *Joan Maragall i el comte Arnau*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 38), Barcelona, 1997, p. 16; Francesco ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia. Les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*, pròleg de Glòria Casals, Cruïlla, Barcelona, 2006, p. 68-76.

¹¹⁵⁷ Carta a Joan Pérez Jorba del 14 d'abril de 1911 (I, 1012b).

concepció personal del purgatori popular».¹¹⁵⁸ Per tant, no és del tot cert que Adalaisa quedi sense redempció, com ha dit la crítica: si Adalaisa és al purgatori, vol dir que purga el seu pecat abans d'anar al cel. Però, ¿quin és el seu pecat? Cal anar-lo a buscar a la primera part del poema, quan els personatges són vius i, per tant, la seva acció pot ser jutjada. És a la primera part on es desenvolupa l'acció, i és a les altres dues on es pateixen les conseqüències d'aquesta acció. I, si analitzem el comportament d'Adalaisa a la primera part, no sembla que el seu pecat pugui ser haver consentit, essent monja, les relacions amb Arnau. Ben al contrari, el que mostra la primera part és una Adalaisa que avantposa la religió a la vida de la carn, i que resisteix la pressió d'Arnau adreçant la seva mirada a un objecte cultural. Arnau l'ha de conquerir amb nocturnitat i per la força: Adalaisa ha hagut de morir abans d'accedir a les peticions d'Arnau. En aquest punt, el text de Maragall és poc precís, però el fet és que les relacions entre Arnau i Adalaisa són necrofiliques. Ho dona a entendre amb els versos que clouen la primera part d'*El Comte Arnau*:

A punta de dematí,
 les monges del monestir,
 que dies ha l'havien soterrada,
 varen trobar a la morta fora el sot,
 que tomava la rosada.¹¹⁵⁹

Maragall va escriure *El Comte Arnau* basant-se, no solament en materials etnogràfics — fonamentalment la cançó i la llegenda arnaldianes—, sinó també en l'elaboració poètica que aquest material havia rebut en la tradició romàntica catalana. Una de les obres arnaldianes més valorades per Maragall era la d'Anicet Pagès de Puig, en què s'explicava clarament que Arnau havia intentat «violiar el *corpore insepulto* d'Adalaisa».¹¹⁶⁰ Quan el poema de Maragall diu, doncs, que les monges del monestir van trobar el cos d'Adalaisa desenterrat, és obvi que s'està al·ludint a les relacions necrofiliques entre Arnau i Adalaisa.¹¹⁶¹ Si es tracta de

¹¹⁵⁸ I, 1012a.

¹¹⁵⁹ «El Comte Arnau», X, v. 241-245 (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 68).

¹¹⁶⁰ QUINTANA, «Joan Maragall i el mite del comte Arnau», p. 9. Maragall va dedicar un article a Pagès de Puig: «Aniceto Pagès de Puig», *Diario de Barcelona* (11-12-1902) (II, 201b-203a); al final del text (II, 203a) declara que Pagès és qui «mejor que otro alguno cantó la mayor leyenda catalana, la del *Ánima en pena* del conde Arnau». José ROMEU FIGUERAS, *El mito de «El Comte Arnau» en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1948, p. 195, abona el criteri de Maragall: «Aniceto de Pagès es, sin duda alguna, el más interesante de los poetas floralistas que han tratado el tema del conde Arnau, y de los mejores dentro de la literatura arnaldina.»

¹¹⁶¹ Giuseppe GRILLI, *El mite laic de Joan Maragall. «El Comte Arnau» en la cultura urbana de principis de segle*, traducció d'Àlvar Valls, La Magrana, Barcelona, 1987, p. 74, ho explica així: «Es descobreix el cadàver desenterrat i profanat de l'abadessa (“varen trobar la morta fora el sot”) i malgrat la brevetat de l'escena es pot intuir el crim abominable (necrofilia? vampirisme?) perpetrat sobre el cos “que tomava la rosada.”» També VEGA I CASTELLVÍ, «“El Comte Arnau” de Joan Maragall i les tesis freudianes», p. 133, relaciona Arnau amb Dràcula. Jaume VALLCORBAPLANA, «A propòsit de *El Comte Arnau*, de Joan Maragall», *Quaderns de Ponent*, núm. 2 (1980), p. 32, considera, però, que no es pot tractar de vampirisme perquè el vampir «té relacions sexuals amb els vius, però de

necrofilia, el pecat és d'Arnau, però no pas d'Adalaisa. Ella hauria de ser considerada una màrtir, i no pas una pecadora. ¿Per què ha de formar part, doncs, del seguici que acompanya udolant el Comte Arnau? ¿Quin és el seu pecat? Per paradoxal que sembli, el pecat d'Adalaisa només pot ser la seva ascètica negació de la vida, de la sensualitat i de la feminitat, en nom de la religió: és la seva concepció del món com a presó de l'ànima, de la qual aquesta s'ha de deslliurar per anar al cel, el que constitueix el seu pecat. Maragall no aprova el catolicisme tenyit de platonisme que Adalaisa representa, i per això no en fa una santa verge i màrtir sinó que l'envia al purgatori. Ella purga el seu pecat, que és no haver volgut viure, i per això el que reclama al poeta és tornar a la vida veritable del cos:

No hi ha res com veure el sol!
Doncs tu treu-nos a la via
de les coses corporals,
bon amic, baldament sia
per patir-hi tots els mals.
Mal la llum ens enlluerni,
mal el so ens deixi atuits,
mal el cos tot se'ns inferni,
patint amb tots els sentits,
jo vull la vida primera,
veure, oir, gustar, tocar:
jo no en sé d'altra manera,
ni cap altra en vull provar.¹¹⁶²

Adalaisa purga el seu menyspreu per la «vida primera», i per escapar d'aquesta purgació reclama precisament gaudir d'allò que tant havia menyspreat. La resposta del poeta s'ha de llegir prestant atenció a la seqüència temporal:

La vida que ara tu ansies
és la gran resurrecció.
Prou no et fóra la que havies,
però l'altra encara no.¹¹⁶³

manera que, per la seva diferent situació vital, només pot realitzar-les metafòricament. La besada de sang, a part l'esllavissament metafòric de la desfloració, és la relació indirecta, la relació mediatitzada que Arnau resol amb els vius a través de la cançó. La relació sexual amb Adalaisa no necessita de la mediatització, no cal metaforitzar-la, pel fet que Adalaisa és tan morta com ell. És tan poc metafòrica que "... de seguida | l'infant pesà en el ventre d'Adalaisa".»

¹¹⁶² «L'ànima», Escolium, v. 374-386, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 697).

¹¹⁶³ «L'ànima», Escolium, v. 387-290, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 697).

Hi ha un passat —«la [vida] que havies»— que ara ja no la satisfà: quan Adalaisa vivia, volia el seu cos humiliat perquè l'ànima pogués aixecar el vol, però aquella vida d'ascetisme i privació ja no la vol, atès el desig de la maternitat un cop ha quedat embarassada. Però l'altra vida, la que desitjava quan vivia ascèticament, «encara no» es pot fer present: Adalaisa ha de seguir purgant el seu pecat. Aquest «encara no» demostra de nou que l'estat en què es troba Adalaisa és transitori i no pas definitiu: «la gran resurrecció» no rep un «no», sinó un «encara no»; hi haurà, doncs, redempció, de manera que Adalaisa no està condemnada a l'infern sinó que purga el seu pecat en el purgatori.

El poeta, en canvi, es troba encara en el període anterior a la mort, quan cos i esperit van junts i pot gaudir, per tant, de la «vida primera». I tot i que declara que si se separessin voldria abandonar el cos i ser només esperit, manifesta la seva complaença amb el cos i esperit units mentre atén tota mena de sol·licituds familiars i cíviques.

3.8 Festes i quotidianitat

Potser és el pas a una col·laboració setmanal el que duu Maragall, a partir de 1901, a sovintejar els seus comentaris sobre els dies assenyalats del calendari. Recull no solament les festes religioses, sinó també les civils, com hem vist a propòsit del Primer de Maig. El fet que les festes se celebrin cada any duu Maragall a reflexionar àmpliament sobre el que anomena «l'etern recomençament», que no deixa de tenir les seves ressonàncies nietzscheanes: cada any retornen les mateixes festes, però cada any són viscudes com a noves. Maragall estableix relacions entre les festes i els mesos de l'any. Així, el novembre és el maig de l'hivern¹¹⁶⁴ i Sant Joan és el Nadal de l'estiu;¹¹⁶⁵ l'any té quatre portalades: la de Nadal (l'hivern), la de Pasqua (la primavera), la de Sant Joan (l'estiu) i la dels àngels (la tardor).¹¹⁶⁶ Nadal és la festa que ens recorda la necessitat de ser sempre nens, innocents i creadors;¹¹⁶⁷ Sant Josep és la festa familiar per excel·lència (i cal no oblidar que tant el pare de Maragall com el seu primer fill baró es deien Josep);¹¹⁶⁸ Sant Jordi és la festa de l'amor a la terra catalana;¹¹⁶⁹ l'octubre és el mes dels àngels.¹¹⁷⁰ No són consideracions pietoses, el que

¹¹⁶⁴ «Poesía de noviembre», *Diario de Barcelona* (7-XI-1901) (II, 272a).

¹¹⁶⁵ «El Nadal de Sant Joan», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 56 (26-VI-1904), p. 415 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 150-152).

¹¹⁶⁶ «L'octubre», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 73 (16-X-1904), p. 687-688 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 160-162).

¹¹⁶⁷ «Canción de Navidad», *Diario de Barcelona* (26-XII-1901) (II, 273b-275a); «Navidad», *Diario de Barcelona* (25-XII-1902) (II, 281b-283a).

¹¹⁶⁸ «El día de San José», *Diario de Barcelona* (19-III-1903) (II, 283a-284a).

¹¹⁶⁹ «San Jorge, patrón de Cataluña», *Diario de Barcelona* (23-IV-1903) (II, 680a-681b).

¹¹⁷⁰ «L'octubre», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 73 (16-X-1904), p. 687-688 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 160-162).

podem trobar en aquests articles. N'hi ha prou amb veure l'inici d'un article com el de Nadal de 1902: «¡Otra vez Navidad! Rueda del año, no podrás espantarnos: es sombra falaz el tiempo. Tu rapidez misma revela la inmóvil eternidad del Ser. En vano parecen alejarse los alegres rumores del Nacimiento.»¹¹⁷¹ L'article continua descrivint el pas dels mesos: primavera, Setmana Santa, maig, Corpus, estiu, tardor, hivern. A continuació declara: «Sólo el labrador tiene fe; esconde la semilla en el seno misterioso de la muerte, y espera.»¹¹⁷² Si Plató considerava el temps com la imatge mòbil de l'eternitat immòbil, veiem que Maragall no s'allunya d'aquesta concepció: el temps, la roda de l'any, és «sombra falaz», ja que l'Ésser és eternitat immòbil. Des d'aquesta perspectiva, el Nadal és la festa de l'etern recomençament:

Y esto es lo que hoy festejamos ¡ved qué gran fiesta! La Navidad; la Natividad; el poder de nacer eternamente, de renacer siempre de nosotros mismos; de hacer de nuestra vida un eterno comienzo, de ser siempre niños en algún modo.

De ver cada cosa como nueva, como si por la primera vez la viéramos; con sorpresa, con inocencia, con sonrisa. [...] Restauraremos cada día, cada momento, nuestra inocencia.¹¹⁷³

Aquest «etern recomençament» segueix un ordre, que és el que dona sentit a la festa i al calendari. Però les alteracions d'aquest ordre també són motiu d'alegria per Maragall. Aquest ordre estableix que els arbres floreixin a la primavera perquè puguin fruitar a l'estiu, però els ametllers, inconscients, floreixen a mig gener, quan els freds de l'hivern encara poden frustrar la collita.¹¹⁷⁴ Aquest florir fora de temps —una decisió gratuïta, irracional, presa en el temps que no li correspon— és repetidament celebrat per Maragall, perquè semblant subvertir les regles de la naturalesa, el que fa és denunciar l'artificiositat d'aquestes lleis tal com els homes les han formulades i obeir l'autèntica llei natural informulable, que no té res a veure amb el calendari.

L'epistolari també és ple de referències a les festes. El 2 febrer de 1904 Maragall escriu a Pijoan:

Me plau escriure-li en diadas assenyaladas. Avuy és la Candelera. Hi ha una mena de repòs en las tardas de las grans festas d'origen religiós, un repòs solemne que's veu que ve de lluny

¹¹⁷¹ «Navidad», *Diario de Barcelona* (25-12-1902) (II, 281b).

¹¹⁷² II, 281b.

¹¹⁷³ II, 282b.

¹¹⁷⁴ El fenomen el recull en diversos poemes: «L'ametller», dins *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 482) i «Els ametllers. Fulls de dietari. 1901», dins *Enllà* (*ibid.*, p. 607-608); l'explica en ressenyar una obra de botànica: «Dos libros prácticos», *Diario de Barcelona* (20-III-1902) (II, 637a-639a); i n'extreu conseqüències de gran abast a «La lliçó dels ametllers», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 34 (24-I-1904), p. 51 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 138-139), i a «¡Ja hi som!», *Il·lustració Catalana*, any IV, núm. 138 (21-I-1906), p. 39-40 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 197-198).

y de molt endins y qu'axís se fa sentir en todas las ànimas, fins en las, aparentment, més allunyades de la misteriosa majestat del dogma. [...] ¿Se'n recorda d'aquella tarda de Dijous Sant que'ns vàrem trobar al carrer Major de Sant Gervasi, y de lo molt que parlàrem ab tota l'ànima? Moments axís réstan en mi per sempre més, indestructibles, com prenent una certa individualitat en aquella eternitat que tots portem a dintre.¹¹⁷⁵

És evident la voluntat d'associar l'instant —els «moments axís» de què parla el text— amb l'eternitat —«aquella eternitat que tots portem a dintre». Maragall està descrivint allò de què parlarà al «Cant espiritual»: «jo, que voldria | aturar a tants moments de cada dia | per fé'ls eterns a dintre del meu cor!...».¹¹⁷⁶

Al juliol de 1905 Maragall recupera la seva secció fixa al *Diario de Barcelona*, atesa la seva sintonia amb el nou director, Miquel dels S. Oliver. En aquesta nova etapa Maragall ja no fa de redactor: es limita a col·laborar-hi amb un article de fons cada dimarts. Aquesta col·laboració durarà un any, fins que el director i un grup de col·laboradors abandonen el *Brusi* per desavinences ideològiques amb la propietat.¹¹⁷⁷ Els articles d'aquest període —alguns ja els he esmentat— constitueixen un bloc clarament diferenciat dels textos anteriors. Maragall hi és molt més autobiogràfic que mai, i els articles es van encavalcant els uns amb els altres tenint com a fil conductor la vivència del pas del temps al llarg de l'any. Les festes assoleixen de nou un gran protagonisme, al costat de les reflexions sobre les estacions de l'any i els temps de repòs. La crida a una percepció intensa de les coses acompanya la invitació a una vida contemplativa i desperta.

El segon article de la nova col·laboració, «La emigración alegre», dóna inici a la detallada narració d'un estiu. El to és autobiogràfic, però ens movem en l'àmbit de l'articulisme literari i, per tant, del joc entre realitat i ficció. Precisament l'any 1905 Maragall va tenir un estiu ben particular, que té poc a veure amb el que descriu als articles: una estada a Cauterets les primeres setmanes de juny, retorn a Barcelona a l'inici de l'estiu per esperar el naixement del seu fill Guillem, malaltia de Clara Noble després del part, i anada a Olot a

¹¹⁷⁵ Carta a Josep Pijoan del 2 de febrer de 1904 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 253).

¹¹⁷⁶ «Cant espiritual», v. , 14-16, dins *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 814).

¹¹⁷⁷ Maragall explica la sortida del *Diario de Barcelona* a les cartes a Antoni Roura del 10 de juny de 1906 (I, 1141a), a Enric de Fuentes del 12 de juny de 1906 (I, 985b), a Lluís Lluís del 18 de juny de 1906 (II, 911a), a Josep Pijoan del 18 de juny de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 351), i a Fuentes novament el 1906 (I, 986). Segons GAZIEL, *Història de La Vanguardia (1884-1936)*, Edicions Catalanes de París, París, 1971, p. 36, la sortida col·lectiva fou provocada per Maragall mateix: Gaziel esmenta «la irada dimissió de Maragall, seguit dels col·laboradors més eminents». Sobre aquesta sortida, vegeu Lluís QUINTANA TRÍAS, «Joan Maragall i el Diari de Barcelona», *L'Avenç*, núm. 145 (febrer 1991), p. 11-12. Recentment, Glòria Casals ha vinculat la sortida de Maragall del *Diario de Barcelona* i la campanya de *La Veu de Catalunya* contra el *Brusi* amb la recepció d'*Enllà* per part d'Eugeni d'Ors i de Josep Pijoan (conferència de Glòria Casals en la jornada sobre *Enllà* celebrada a l'Arxiu Maragall el 6-IV-2006, en el marc del programa *1906 Lletres*, organitzat per la Institució de les Lletres Catalanes).

finals d'agost —s'hi estan entre el 21 d'agost i el 20 de setembre—; dels tres mesos d'estiu, doncs, dos els van passar a Barcelona.¹¹⁷⁸

A «La Emigración alegre» Maragall compara l'emigració amb l'estiueig, i proposa que els estiuejants es desplacin amb el mateix esperit amb què ho fa un emigrant. És ben conscient de la diferència entre l'emigració i l'estiueig: uns marxen «porque no pueden más»; els altres, «porque podéis más».¹¹⁷⁹ Per referir-se als qui marxen per misèria, utilitza la tercera persona; per referir-se als burgesos que marxen perquè s'ho poden permetre, utilitza la segona: sap qui són els lectors dels seus articles. En l'article, Maragall descriu la mediocritat de l'estiueig burgès —l'avorriment, l'apatia...—, i proposa un doble antídoto: per una banda, que l'estiuejant consideri un moment, amb recolliment interior, el que deixa, la qual cosa li fornirà una ànima d'emigrant; per l'altra, que això precisament que deixa enrere ho oblidi, de manera que serà com un nen, sempre de cara a l'esperança. Les dues propostes es poden resumir en la crida a una plena vida contemplativa i a una plena vida activa. Pel que fa a aquesta darrera, reapareix l'*excelsior* maragallià: «Ir de cara a lo nuevo, a lo desconocido, a lo impensado. ¿Qué me aguarda detrás de aquellas montañas? [...] ¡Oh, espera de lo desconocido, de lo impensado, cómo renuevas la vida en perpetua juventud! Porque la naturaleza humana es de un tan feliz origen, que en cualquiera incertidumbre que tenga por delante pondrá una felicidad.»¹¹⁸⁰ Maragall mostra com mai un gran optimisme, i per això vol refutar Leopardi, de qui cita un fragment en què el pessimista de Recanati constata l'absurditat de voler seguir vivint a partir dels 30 anys, quan hom no voldria reviure un passat que, tanmateix, fou viscut en plena joventut i que fou millor que la decadència esperable per al futur. La rèplica de Maragall és taxativa: «yo encuentro que el argumento se vuelve resplandeciente de la bondad de la Naturaleza humana, tan rica de esperanza que ni los años ni las mayores tristezas pueden secar la fuente viva de ella, que se presente inagotable y más fuerte que la muerte.»¹¹⁸¹ La idea de l'existència d'una «font de vida» apareix

¹¹⁷⁸ Vegeu *infra*, CRONOLOGIA DE JOAN MARAGALL.

¹¹⁷⁹ «La emigración alegre», *Diario de Barcelona* (18-VII-1905) (II, 687a).

¹¹⁸⁰ II, 688a.

¹¹⁸¹ II, 688b. Maragall posseïa una obra de Leopardi, precisament una selecció de la seva prosa: Giacomo LEOPARDI, *Prose*, con le notizie della sua vita, Edoardo Sonzogno, Milà, 1881⁴ (AM 3-2-25, amb algunes marques de lectura). Maragall cita Leopardi en una carta a Josep Soler i Miquel de maig de 1893 (I, 1151a) i en una altra al mateix corresponsal de l'1 de juny de 1893 (I, 1152b). Detecta la influència de Leopardi en l'obra de Bartrina (carta a Josep Aladern del 17 de novembre de 1894; I, 1161a) i en la d'Alexandre de Riquer («Un libro piadoso», *Diario de Barcelona* [20-XI-1902] [II, 199a]). Cita Leopardi a l'«Elogi de la poesia» (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 456) i a l'article «Beatriz», (*Diario de Barcelona* 23-VII-1911; II, 308a). S'ha discutit l'empremta leopardiana a «Pirinenques», «Oda a Espanya» i «Després de la tempestat». Per tots aquests temes, vegeu Francesco ARDOLINO, «Leopardi in Maragall», dins *Giacomo Leopardi. Poesia, pensiero, ricezione. Nel bicentenario della nascita del poeta (1798-1998). Atti del Convegno Internazionale di Barcellona (5-7 marzo 1998)*, a cura de María de las Nieves Muñiz con la collaborazione di Francisco Amella Vela e Francesco Ardolino, Insula, Leonforte, 2000, p. 377-387.

en molts escrits de Maragall, i serveix sovint per justificar el seu optimisme.¹¹⁸² Ja hem vist el que deia a Roura sobre les malalties: «Jo crec que tot depèn d'una font de vida que s'ha de revivar quan se la veu minvar en una o en mil manifestacions.»¹¹⁸³ A fi de renovar la «font de vida», Maragall aconsella en l'article no anar sempre al mateix lloc d'estiueig («sí, tiene un cierto atractivo... burgués. Pero no os lo recomiendo»),¹¹⁸⁴ sinó anar canviant: «No, no; agitada la levadura de alegría de lo desconocido. Nuevos lugares, nuevas gentes, nueva vida; vosotros mismos, llegados de nuevo, sois el ideal de vosotros mismos para los demás».¹¹⁸⁵ És l'*excelsior*, de nou: l'impuls d'anar sempre més enllà. Maragall ho rebla amb força:

Vivís todos en un mundo ideal, realizáis el ideal en carne y hueso, lleváis encima todo el prestigio de lo desconocido, de lo nuevo. Gozadlo. Gozad el paisaje que os sorprende, gozad el primer contacto de las almas que no se conocen, gozad la pureza de las primeras impresiones. Y después, marchaos sin apurar la copa, sin haber alzado del todo vuestro velo, sin acabar el idilio empezado. Marchad sin volver la cabeza, llevándoos toda la riqueza ideal del paisaje, de las gentes, de aquella vida fugaz. Marchad y no volváis si no queréis ajar vuestro prestigio ideal en los demás y el de ellos en vosotros mismos. Id a renovarlo otro año y en otra parte, y perpetuad así vuestra juventud y la del recuerdo que llevéis de cada lugar, de cada persona; y estos recuerdos os acariciarán eternamente...

Ya veis mi idea. En cada acto de nuestra pequeña vida de burgueses acomodados, quisiera despertar los gérmenes de una gran vida de parias; vivir siempre fuertemente, en una palabra...¹¹⁸⁶

Maragall, sempre conscient de la seva pròpia condició burgesa, convida els burgesos a desinstal·lar-se, a desacomodar-se. Ell no ha renunciat a l'*excelsior*, ni ha sacrificat definitivament l'enllà a l'amunt.

La defensa de la serenitat i la pau apareix a «La segunda fiesta», títol que al·ludeix a l'endemà de les festes en què també és festa —l'article fou publicat el dia de Sant Esteve. Maragall veu, en aquestes segones festes, una pau motivada per la resplendor del dia anterior, que encara és present però que no intimida aquell dia amb cap commemoració obligada. Aquesta imatge li serveix per abordar el tema de la serenitat:

¹¹⁸² En paraules de Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 110: «La motivació dels seus escrits es troba, moltes vegades, en la renovació de l'actitud espectant, en l'intent de cercar l'essencial en el que és més primitiu, en la tendència predilecta al descobriment de les fonts i dels orígens, en l'adhesió i el respecte als foscos i misteriosos elements constitutius de la vida.»

¹¹⁸³ Carta a Antoni Roura del 13 d'agost de 1901 (I, 1135a).

¹¹⁸⁴ «La emigración alegre», *Diario de Barcelona* (18-VII-1905) (II, 688b).

¹¹⁸⁵ II, 689a.

¹¹⁸⁶ *Ibidem*.

El perenne esfuerzo, la perenne fatiga, la continua batalla y la siempre inacabada victoria; éste es mi mundo y no quiero otro; éste es mi ideal de hombre en carne y hueso.—

Tiene razón el joven que así me habla, una razón bien humana, porque la paz definitiva no parece ser de este mundo. Pero hay una paz en la guerra, una paz en el fondo de nuestra alma, un arco iris en el fondo de nuestra tormenta, que es el que muestran los agitadores a las muchedumbres para que la tormenta no las espante, y es esa edad de oro que nunca acaba de venir a este mundo, y es esta paz de la segunda fiesta.

Esta paz la llevamos dentro de nosotros mismos, en nuestra parte inmortal, y no hay guerra que la destruya, y es el alma de todas nuestras guerras, la bandera de nuestro combate [...]; sin el sentimiento de la paz inmortal del alma, la lucha perenne de lo mortal no puede ser fecunda.

Y este gozo que nos da toda sensación de paz definitiva, a pesar de haber sido creados para la guerra inacabable del mundo, este deleite ideal en la visión de una edad de oro de la que no sabríamos qué hacer si llegara, este encanto de la segunda fiesta, es el presentimiento de aquella paz inmortal interior que debe presidir todas nuestras luchas exteriores.¹¹⁸⁷

La serenitat maragalliana no és, doncs, fruit d'una vida contemplativa voluntàriament apartada de les batalles humanes. Maragall no proposa mai la retirada, la contenció dels sentits, el recés, la vida monàstica. Al contrari: creu que l'home s'ha d'implicar en la lluita que representa la vida, una lluita a la qual al·ludeix en molts textos amb la paraula *dolor*.¹¹⁸⁸ Però aquesta lluita, aquest dolor, ha de ser viscut amb plena serenitat, amb plena pau interior. És «una paz en la guerra», una «paz inmortal del alma» «que llevamos dentro de nosotros mismos».

A «Vida nueva», després de transcriure l'inici de la *Vita nuova* de Dante, Maragall reflexiona sobre l'expressió popular «any nou, vida nova», i aconsella obrir-se a l'aparició d'una Beatriu: «Afortunado sería aquel a quien en tal día apareciera su Beatriz, un amor nuevo que inflamara su corazón, un ideal nuevo cuya visión deslumbrara para siempre más sus ojos en perenne beatitud, un afán nuevo que embargara su naturaleza inferior, purificándola.»¹¹⁸⁹ Aquesta apologia de l'obertura a la novetat ja havia aparegut a «La emigración alegre» prenent com a pretext l'estiueig. Ara el tema és el mateix, però el pretext és un altre: el canvi d'any. Davant un any nou, «no hemos de pensar sólo, ni siquiera pensar con preferencia, en aquellas de nuestras habituales condiciones de vida que nos propongamos mudar, sino también y muy principalmente en aquella nueva vida que nos puede venir, en aquella Beatriz que nos puede aparecer dentro del año que empieza».¹¹⁹⁰ És insuficient, doncs, un examen de consciència, una purificació de les pròpies actituds; cal

¹¹⁸⁷ «La segunda fiesta», *Diario de Barcelona* (26-XII-1905) (II, 293b-294a).

¹¹⁸⁸ Vegeu, *infra*, 4.2, «Una estètica derivada d'una metafísica religiosa», i també les CONCLUSIONS.

¹¹⁸⁹ «Vida nueva», *Diario de Barcelona* (1-I-1906) (II, 295a).

¹¹⁹⁰ II, 295.

també una obertura a la novetat, a la Beatriu que pot irrompre en la nostra vida. Aquesta possibilitat —la irrupció d'una Beatriu— és el que ens fa humans:

No hay vida nueva sin Beatriz, sin vida nueva no hay hombre. Las piedras, las plantas, los animales, tienen vida; sólo el hombre puede tener vida nueva; sólo el poder tener vida nueva hace hombre al hombre. Este *más*, este *más allá*, este *sin fin*, es lo que nos hace humanos. Un perro no puede ser más que un perro; ¿quién dirá lo que puede llegar a ser un hombre?

Y este llegar a ser está siempre a nuestra puerta: puede entrar con cada año que llama a ella. Con cada una de las estaciones que nos promete, con cada levantarse de sus alboradas, puede llegar Beatriz a mi presencia. ¡Cómo he de tener claros mis ojos para verla, amoroso mi corazón para amarla, libre toda mi naturaleza para hacerle don de ella! ¡Beatriz, la que ha de darme la vida nueva! ¡Beatriz, la que puede hacerme más que hombre! ¡Beatriz amor, Beatriz ideal! ¡Beatriz pureza!¹¹⁹¹

Crear les condicions de possibilitat fa que la possibilitat pugui esdevenir realitat:

Cuando la cámara de amor está dispuesta, no puede tardar en venir la enamorada. Tened los brazos armados, que el pájaro caerá en ellos. Vivid en el deseo, y obrará su fascinación.

Porque el ideal pende siempre sobre vuestras cabezas, y el amor pasa cada día a vuestro lado, y la pureza quiere florecer continuamente en vuestras entrañas. Solamente no andéis distraídos, no dejéis enfriar vuestro corazón, no ceguéis con bajezas la fuente de vuestra vida; sino atentos siempre, ardientes, libres, abiertos a cuanto pasa y a cuanto viene, olvidaos de cuanto se ha ido, y ha pasado: quered, y será.¹¹⁹²

Cal, doncs, disposar-se a l'acollida, i també estar atent: «no andéis distraídos», diu Maragall. Està apel·lant a uns sentits desvetllats i atents: és una crida a augmentar les possibilitats receptors dels sentits. Crides d'aquest tipus són freqüents en els textos sagrats de totes les religions.

A «Papel viejo» continua la reflexió sobre el pas del temps, arran de la lectura d'un diari vell de fa quinze anys. D'entrada, Maragall veu el seu contingut molt llunyà, però acaba adonant-se que les notícies són les mateixes:

y me admiro, con una especie de delicia, de lo poco que el fondo de las cosas y el mío propio han cambiado. ¿Estaremos ya viviendo la eternidad y será lo temporal apariencia?

La paz y la guerra entre las naciones, las corrientes sociales y antisociales y sus encarnaciones más o menos densas cambian fácilmente su combinación, su apariencia o su nombre; pero

¹¹⁹¹ II, 295b.

son vividas en todos los momentos, y ni un átomo es perdido de su fuerza. Penetrad en su fondo y se os desvanecerá la vejez y la melancolía que os suscita el cambio superficial, sólo porque alcanzasteis a verlo.

¿Os hace viejos que desapareciera Napoleón? No; pero esto hizo viejos a vuestros abuelos que lo habían visto; y ¿qué les importaba a ellos de César y Alejandro? Lo mismo que a las generaciones futuras les importará de Bismarck. Porque, creedme, César, Alejandro, Napoleón y Bismarck, están en el fondo de todas las gacetillas y en la cifra de todos los telegramas.

Periódico viejo, periódico nuevo, eres un fantasma y no me asustas.¹¹⁹³

A «Presente de primavera» considera aquesta estació com el temps més lliure de l'any:

¿No habéis salido al campo estos días después de las nieves y las lluvias? Es una embriaguez de frescor. En un día así debió engendrarse Mozart, porque su música vuela en estos días por los aires. No se oye con oídos, pero se siente dentro del alma. Es una música de libertad que abre las yemas de las plantas; surge a la luz el verde tierno de las hojas, corren las aguas y las nubes, se alegran las cumbres de las montañas, y en el modo como os toca el viento al pasar conocéis que corre libremente.¹¹⁹⁴

En la primavera «cada hombre es un rey»:¹¹⁹⁵

De una majestad un poco infantil, sin embargo; porque se adivina que aquel pueblo, en aquel momento, trataría las cosas más graves como un juego de niños. Pero en el enfado o desenfado de su humor primaveral habría quizá más juicio que en las mejores sentencias de sus hombres juiciosos; porque la inspiración del pueblo, en tales momentos, viene directamente de aquella voz de la cual los hombres más juiciosos no son sino ecos muy lejanos.

Dejémonos, pues, bañar profundamente por los aires primaverales que infundan en todos nuestros actos una gran cordura de niños: aceptemos este gracioso presente de la primavera.¹¹⁹⁶

A «Martes Santo» repassa els fragments evangèlics que hi ha entre el Diumenge de Rams i el Dijous Sant. Destaca la capacitat de Jesús de contradir els seus contradictors:

¹¹⁹² II, 295b-296a.

¹¹⁹³ «Papel viejo», *Diario de Barcelona* (6-III-1906) (II, 301).

¹¹⁹⁴ «Presente de primavera», *Diario de Barcelona* (27-III-1906) (II, 303b).

¹¹⁹⁵ II, 304a.

¹¹⁹⁶ II, 304a.

El Evangelio puede ser predicado siempre con las mismas palabras, porque la palabra de Dios está fuera de la historia; o si se quiere dentro de toda historia, lo cual, bien meditado, viene a ser lo mismo.

Es de notar el aspecto que ofrecen generalmente los contradictores de Jesús, que no se ponen frente a frente de él afirmando otra doctrina, sino que, como queriendo aceptar hipócritamente la suya, simulan dudas, escrúpulos [...] Y siempre la respuesta de Jesús se destaca simple sobre la complicación de la pregunta, abrumadora de toda sabiduría en su sencillez. Le ponen enigmas a descifrar, y Él no descifra, sino que deslumbra al enigma volviéndolo cegado a la oscura madriguera.¹¹⁹⁷

Però potser el més interessant és com defineix més endavant els contradictors: «para estos contradictores, para estos sabios y sacerdotes, para estos escribas y fariseos, para estos *intelectuales*, ¿qué mayor milagro que esas respuestas resplandecientes de divinidad?»¹¹⁹⁸ En la contraposició entre erudició i innocència, Maragall sempre manifesta la seva opció per la innocència.

A «Alegría de Pascua» comença explicant l'alegría de Pasqua, nascuda del dolor, que uneix la llei antiga i la nova i que humanitza la primavera, i acaba criticant els qui volen suprimir la festa. L'alegría de la resurrecció és «la más fuerte que puede haber, porque brota del dolor y de la muerte».¹¹⁹⁹ Aquest dia «debiera ser la fiesta especial de los poetas, porque ellos de su pasión sacan el canto glorioso. Sin pasión no hay canto fuerte, ni sin canto pasión bien redimida.»¹²⁰⁰ La festa és una realitat que pertany als homes: «Las aves no tienen festividades. La festividad es una cosa esencialmente humana; no es una fría convención social, no; la festividad es un acto de conciencia de lo natural, que sólo por la conciencia de la tierra, que es el hombre, puede realizarse.»¹²⁰¹ Aquest acte de conciencia altera la percepció de les coses:

Los campos eran los mismos que ayer, igual su verdor, igual el sol, y las nubes las mismas; pero nosotros lo veíamos ya de una manera nueva. ¿Qué había pasado, pues? Era la Resurrección, era la festividad que llevábamos dentro, que nos iluminaba todo lo de afuera. Ya éramos más que las aves, más que los insectos y las flores; ya teníamos el sentido de nuestra alegría; ya éramos hombres. La Primavera se había hecho Resurrección, se había humanizado; el divino misterio era entrevisto. «Éste es el día que hizo el Señor; regocijémonos en él.»¹²⁰²

¹¹⁹⁷ «Martes Santo», *Diario de Barcelona* (10-IV-1906) (II, 731a).

¹¹⁹⁸ II, 731b.

¹¹⁹⁹ «Alegría de Pascua», *Diario de Barcelona* (16-IV-1906) (II, 304b).

¹²⁰⁰ II, 304b.

¹²⁰¹ II, 305.

¹²⁰² II, 305b. La citació final és del SI 118,24.

I, de nou, Maragall censura els «espíritus fríos», que abans havia anomenat «impíos»:

No desdeñéis nuestras festividades vosotros que os llamáis espíritus fríos; si no lo sentís en vuestro corazón, hacéis bien en no mezclaros en ellas, que las profanaríais; pero tampoco alardeéis de estar encima cuando simplemente estáis fuera, ni menos queráis imponer la frialdad de vuestra razón, menos que humana, a los corazones humanos. Mientras no tengáis una fe más fuerte que la de la muchedumbre, dejad a la muchedumbre la suya; apartaos de ella si no podéis seguirla, pero no pretendáis guiarla. ¿A dónde? Acordaos del Salmo: «Creí, y por esto he hablado.» ¿No creéis? Pues callad. ¿A qué turbar la plenitud de sentido de nuestras festividades, desdichados?¹²⁰³

El salm citat és el Sl 116,10, en la versió grega dels Setanta, que és com apareix citat a 2Co 4,13;¹²⁰⁴ ja hi havia fet referència a «El derecho de hablar».¹²⁰⁵ Maragall emplaça els impius a no sentir-se superiors a les multituds creients, sempre i quan no tinguin «una fe más fuerte» que donar-los. D'acord amb el salm, ha de parlar aquell qui ha cregut; qui no creu, qui no té una fe forta, ha de callar.

Finalment, a «La fiesta de la cosecha» estableix un símil entre el camp i la ciutat: el mes d'octubre és a la ciutat l'època de la sembra —«entonces parece que todo empieza en la vida civil»—,¹²⁰⁶ i el mes de maig és l'època de la collita, quan cadascú pot fer balanç dels fruits que ha donat allò sembrat. Maragall dóna fe de la seva voluntat de participar en aquest balanç col·lectiu:

En los grandes dolores y alegrías quiero estar siempre entre la multitud de mis hermanos. Aborrezco el egoísmo de los que, sintiendo afuera pasar el dolor como un río al pie de la casa, se deleitan en la fortaleza de sus muros; y también el de aquellos otros que, oyendo el alegre estruendo de la plaza pública en fiesta, se encierran en su oscuro rincón rechinando de dientes.

En las grandes fiestas, como en los grandes lutos, ha de acudir cada uno a renovar su sentido de hermandad. [...] El horror a la multitud es un signo de debilidad moral, como el horror al espacio es un signo de debilidad física; porque la sociedad de los hombres es el espacio del espíritu humano, y en la alternación de las más fuertes presiones y depresiones de su ambiente, en las grandes fiestas y en los grandes lutos, el espíritu se comunica y penetra, y el ánimo de cada cual con la penetración se fortalece.¹²⁰⁷

¹²⁰³ II, 305b-306a.

¹²⁰⁴ Les diferències en aquest verset entre la versió dels Setanta i la Vulgata, d'una banda, i les versions modernes, han estat comentades per Carles RIBA, «He cregut i és per això que he parlat», *Obres completes*, III, *Crítica*, 2, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 415-416.

¹²⁰⁵ «El derecho de hablar», *Diario de Barcelona* (30-I-1902) (II, 177a).

¹²⁰⁶ «La fiesta de la cosecha», *Diario de Barcelona* (22-V-1906) (II, 737b).

¹²⁰⁷ II, 738b.

3.9 Temps de contemplació

A «La paz de los campos» Maragall explica els seus moments de meditació passejant pels afores d'un poble. L'article és un vertader poema en prosa. Troba una font: «Ya lo sabéis el encanto de la fuente que mana en la soledad. Os acercáis a ella como si fuera un ser vivo; y lo es; tiene un ser vivo en vosotros mismos, en la emoción que os da el inclinaros a beber en ella en la soledad: esta emoción es la ninfa de la fuente, ésta es la eterna ondina.»¹²⁰⁸ Les ondines són éssers femenins fabulosos que habiten l'aigua; Maragall no s'està d'evocar-les —apunta un ús de llenguatge pagà per referir-se a l'experiència religiosa—¹²⁰⁹ a l'hora de beure de l'aigua de la font, una experiència d'emoció que recorda la que havia recreat a «Les muntanyes».

La pau que evoca no és la del silenci en plena naturalesa, sinó la d'una «soledad acompañada, pero no perturbada».¹²¹⁰ Passa gent i fins i tot se sent el soroll d'una fàbrica, però no el pertorba:

aquí, ahora, nada puedo maldecir. Baja un pajarillo a beber en la fuente y se vuelve a su árbol. Y otra vez quedo solo con la fuente. Pensad qué sensación de soledad es ésta que nota la presencia y la ausencia de tan ligera compañía. Se levanta un poco de viento que mueve los árboles con un suave rumor, y dura poco. Callan otra vez el viento y los árboles. Viene una mujer cargada con un haz de leña; descansa un momento, bebe y pasa. Y ya no siento el curso del tiempo...¹²¹¹

El temps ha quedat anul·lat: el que està explicant Maragall és una experiència d'eternitat en el temps, allò que més tard en dirà «momentos de eternidad».¹²¹² Aquesta anul·lació del temps l'explica en termes molt quotidians: hi ha un «impulso natural que, independiente de todo otro motivo, nos da la medida justa del tiempo que Dios quiere que estemos en un lugar».¹²¹³ Quan es desobeeix aquesta mesura succeeix sempre algun mal. «Pero aquí mi espíritu está libre y siente la comunicación con las fuerzas esenciales; y así obedezco al impulso de partida. Era el camino sombreado que me atraía a su hora y a la mía para revelármese.»¹²¹⁴ No hi ha la sensació que cal marxar d'un lloc perquè és hora d'abandonar-

¹²⁰⁸ II, 286b-287a.

¹²⁰⁹ Vegeu *infra*, 3.10, «Religió i religions».

¹²¹⁰ «La paz de los campos», *Diario de Barcelona* (29-VIII-1905) (II, 286b).

¹²¹¹ II, 287a.

¹²¹² «Los vivos y los muertos», *Diario de Barcelona* (1-XI-1911) (II, 764a). Vegeu *infra*, 4.6, «Temps i eternitat».

¹²¹³ II, 287ab.

¹²¹⁴ II, 287b.

lo: no hi ha temps, ell es troba on s'ha de trobar en el moment en què s'hi ha de trobar. Aquest «camino sombreado» que l'atreia a l'hora justa és un camí d'enamorats:

Yo lo ando solo, pero también lentamente, como si estuviera enamorado; también es dulce a mis ojos la seguridad de su extensión y de que está todo solitario. No llevo una amada al lado, pero el bienestar de tantos como la han llevado por estos mismos pasos míos y de tantos como la llevarán aún cuando yo esté ya Dios sabe dónde, flota en el aire del paseo y se me comunica, porque es su espíritu mismo y el secreto de su hermosura. Por esto puedo andar también lentamente como un enamorado.

A un lado veo los campos brillar al sol, entre las hojas; al otro, el río abajo; y el fin, delante y lejos, se me figura siempre a igual distancia. Como si no hubiera de llegar nunca andando eternamente al paso de enamorado feliz...¹²¹⁵

Els camins dels afores del poble i la imatge de la font reapareixen a «La sardana y el género chico». Maragall es reafirma en el seu optimisme:

Toda agua sale clara de la fuente; después corre y se enturbia; pero por mil caminos —aire, plantas, nubes, mar— vuelve a la pureza del manantial. [...] Ha sufrido mucho y volverá a sufrir; y también volverá a salir cantando de la fuente. ¿Qué derecho tenemos, pues, nosotros a desesperar en el dolor, ni la Humanidad en su acción trágica? Y aun nosotros, la humanidad, somos más que el agua, porque en nosotros está el espíritu de ella. Ella vuelve siempre a una igual pureza del manantial; pero eso más tiene el espíritu humano, que vuelve a su manantial cada vez más puro. Por esto, en el hombre, la acción es un deber y el dolor una promesa: tras la acción y el dolor, el hombre es más que era, si ha sabido afrontarlos dignamente. Por esto no tenemos derecho a la desesperación, ni tampoco a petrificar ningún ideal.¹²¹⁶

L'etern retorn apareix clarament evocat en el cicle realitzat per l'aigua: un cicle dolorós, com ho és la vida humana.¹²¹⁷ Però la vida humana, a diferència de l'aigua, és consciència, perquè l'home és —com afirma repetidament Maragall— la consciència de la terra, de manera que el retorn es pot produir amb més puresa que l'inici. En això, l'etern retorn maragallià es distingeix de l'etern retorn anunciat pels animals del *Zarathustra* nietzscheà, ja que aquest és l'etern retorn *del mateix*, mentre que aquell és l'etern retorn d'allò que es va purificant.

A «José Pijoan y su "Cançoner"» Maragall reprèn les seves observacions sobre la importància de la percepció a l'hora de captar l'eternitat en el temps:

¹²¹⁵ II, 287b.

¹²¹⁶ «La sardana y el género chico», *Diario de Barcelona* (12-IX-1905) (II, 697a).

¹²¹⁷ Sobre el concepte de *dolor* en Maragall, vegeu *infra*, 4.2, «Una estètica derivada d'una metafísica religiosa», i també les CONCLUSIONS.

Pijoan, que es un frenético, pero que es un poeta, dice su frenesí sólo cuando puede decirlo poéticamente: es decir, en el encanto de la paz eterna a que trascienden todas las cosas cuando son vistas en estado de gracia. En ese estado, todo hombre se dice todo él, y lo demás según es eterno en el tiempo; y por esto en la poesía nada de lo temporal queda callado, pero todo es dicho en la eterna paz.¹²¹⁸

Per poder captar el que és etern en el temps cal un «estat de gràcia», que el poeta assoleix quan es troba en pau. La serenitat que els coetanis observaven en Maragall té arrels més fondes que les d'un simple tret de caràcter: el poeta reivindica constantment la necessitat de mirar el món amb pau interior per poder captar l'eternitat en el temps i transformar-la en paraula poètica. Per això, al «Cant espiritual», començarà establint que el món és formós «si es mira | amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre».¹²¹⁹

A «Sensaciones de otoño» Maragall ofereix la seva particular descripció de moments cim, de presentiment i d'especial connexió (¿mística?), i una defensa de la seva comunicació. El punt de partida és el temps de l'any en què es troba —explicitat al títol de l'article— i les sensacions que produeix:

Miramos el presente con una desdeñosa indiferencia, como si nada importara: nos dejamos vivir solamente, maquinalmente; pero todo nuestro interés, nuestro placer y nuestro dolor reside fuera, en una sobresensibilidad del pasado y del porvenir, en un mundo de vagos recuerdos y vagas esperanzas; lejano, y sin embargo muy cercano; remoto, y sin embargo más presente que el presente; de una realidad espiritual superior. Caminamos bordeando la videncia y la profecía como por un estrecho sendero entre dos abismos.

En este estado es cuando, en medio de la noche, despertamos llorando de un sueño extraño, punzante como una realidad.¹²²⁰

A continuació explica diverses experiències singulars. El retrobament amb persones que hom no veia des de feia temps provoca una autèntica transmutació dels temps: «nos hace vivir hacia atrás, en un momento, todo el tiempo pasado, volviéndonos a nuestra primera juventud y a aquellas sensaciones que nos diera. Desvanécese el presente como un sueño, y cuanto nos rodea cobra una realidad anacrónica: volvemos a estar en *entonces*, pero en un entonces que está en un siempre.»¹²²¹ Una «olor familiar en el tiempo» condueix a recobrar la infantesa: «Nos damos cuenta de que somos siempre aquellos mismos cuyo nombre era un

¹²¹⁸ «José Pijoan y su “Cançoner”», *Diario de Barcelona* (24-X-1905) (II, 228b).

¹²¹⁹ «Cant espiritual», v. 1-2, dins *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 814).

¹²²⁰ «Sensaciones de otoño», *Diario de Barcelona* (31-X-1905) (II, 289b).

¹²²¹ II, 289b-290a.

diminutivo, y esta sensación de permanencia nos deleita como una eternidad.»¹²²² Una sensació origina, doncs, un record, i aquest dóna lloc a una evocació que l'escriptor converteix en literatura; és el procés de la *memòria involuntària*, força present en la literatura postromàntica i que té en la magdalena de Proust l'exemple més conegut.¹²²³ D'altra banda, llibres estimats en l'adolescència i desdenyats posteriorment «ahora se nos revelan otra vez sublimes»,¹²²⁴ cosa que exemplifica amb Musset: «¡Oh Alfredo de Musset, que leí tantas tardes recostado en un ribazo de las montañas vecinas!»¹²²⁵ I una darrera sensació: «Os sentís abrazados por unos brazos invisibles, quizás lejanos, tal vez sin cuerpo en parte alguna: sólo el amor es seguro de ellos... Y vuestro pecho se hincha en un sollozo y vuestra frente se inclina pensativa al beso del desconocido amor que pasa. Si no habéis sentido eso, no sonriáis, porque algo os falta en esta vida.» Maragall reivindica la necessitat de comunicar aquest seguit d'experiències singulars, però no d'explicar-les:

Yo no necesito atribuir todas estas cosas a presentimientos de hechos exteriores positivos, ni a telepatías, ni a espiritismos, ni a nada; ni les busco explicación, porque no la quiero; me bastan en sí mismas.

Tampoco diré si son salud o enfermedad: pero viven en mí y las amo, porque están en mi naturaleza y doy gracias a Dios que así la ha enriquecido. Y si ahora las comunico es para acrecentar esta riqueza por la comunicación; porque estoy bien seguro de que todas ellas no son un raro patrimonio mío, sino que son humanas, son de todos; y hay que decírselas unos a otros, para que cada uno exclame: —¡Ah sí, yo también; esto mismo he sentido yo; es extraño!—. Y basta ver cómo el rostro se dilata de alegría y los ojos irradian una luz más viva con esta exclamación, para adivinar en seguida el gran bien, el aumento de vida, que con la comunicación ganamos.¹²²⁶

No és possible, doncs, trobar en el Maragall d'aquests anys una tipologia de la mística, però sí una topografia: ell no s'entretindrà a fer anàlisis, classificacions o definicions, però sí a descriure estats o sensacions espirituals certament singulars que constata en el seu interior o en la percepció del món exterior.¹²²⁷ Si acceptem la distinció entre mística i mistagògia, haurem de convenir que Maragall és en aquests moments un místic, però no un mistagog. El text mistagògic és aquell que estableix unes pautes que puguin conduir el lector a assolir

¹²²² II, 290a.

¹²²³ Sobre aquest tema, vegeu Lluís QUINTANA TRIAS, «Memòria involuntària i 'rêverie': dos elements del procés creatiu en la literatura catalana de finals del segle XIX», *Bulletin of Hispanic Studies*, núm. LXXVIII (2001), p. 219-240. L'article «Sensaciones de otoño» és comentat a les p. 237-239.

¹²²⁴ II, 290a.

¹²²⁵ II, 290a.

¹²²⁶ II, 290.

¹²²⁷ En paraules de Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 114 (el subratllat és meu): «En aquest període, en què un predomini de la sensibilitat i una aparentment total entrega a les dades primigènies i a les reaccions més espontànies fan pensar en una *voluntària silenciació de consideracions reflexives*, és quan millor es pot arribar a comprendre el significat dels moments per a Joan Maragall.»

l'experiència mística: ho són, per exemple, les obres de Dionís Areopagita i els *Exercicis espirituals* d'Ignasi de Loiola. Més que mística, aquests textos ofereixen una pedagogia de l'experiència mística. No és, en aquest període, el cas de Maragall: en els textos d'aquests anys s'hi poden trobar descripcions d'una experiència pròpia, però no intents de formalitzar el seu itinerari en unes pautes amb pretensió de validesa universal. Ara bé, tot i no oferir un camí universalment vàlid, reivindica la importància de comunicar els seus propis descobriments:

Hay en nosotros una cierta timidez, una cierta avaricia de nosotros mismos que mantiene sepultados muchos tesoros; y, por el contrario, cuando nos decidimos a dar algo de nosotros, no damos lo mejor, sino brillantes fruslerías que no satisfacen el anhelo común, ni invitan más que a un cambio miserable. Y así quedan tantas riquezas vanas en la obscuridad, y tantas palabras de vida ahogadas en el no ser, tantos anhelos infecundos y tantos amores no correspondidos.

[...]

A dónde voy ni qué impulso es éste que me mueve a decir todas estas cosas, yo no lo sé. Será una más de las indescifrables sensaciones de otoño, en que parece que, con la muerte de la Naturaleza, los ángeles vuelan más al ras de la tierra, y que en cada momento atravesamos el paso de sus vuelos, y sus alas invisibles rozan por acaso nuestra frente...¹²²⁸

Encara que sembli que parla de música, a «La sonata de Beethoven» el tema és de nou l'eternitat subjacent en el pas del temps. Explica com una sonata de Beethoven comença sempre amb «un grave anuncio, y en seguida estalla el dolor, la tempestad o la guerra»,¹²²⁹ després dels quals desapareixen el dolor i el crit: «Es el tercer tiempo del ritmo universal, es la sonata de Beethoven que concluye en himno de redención del dolor, de la fatalidad, de la guerra, de la pasión que han pasado por el hombre purificándolo... y dejándolo cada vez más resplandeciente».¹²³⁰

A «La ráfaga» recupera els instants cim mitjançant el record d'«aquel campo de nuestra paz del verano»:¹²³¹

Es una aparición brusca, como si cayéramos en un éxtasis: una visión que se interpone súbita entre nuestros ojos y el presente, oscilando entre el recuerdo y la esperanza. Es una de aquellas misteriosas necesidades de nuestra naturaleza.

¿Quién no ha experimentado alguna vez la delicia de estas contradicciones aparentes?: que atravesamos una gran crisis, una profunda tribulación, todas nuestras fuerzas en tensión

¹²²⁸ II, 290b-291a.

¹²²⁹ «La sonata de Beethoven», *Diario de Barcelona* (5-XII-1905) (II, 711a).

¹²³⁰ II, 711b.

¹²³¹ «La ráfaga», *Diario de Barcelona* (27-II-1906) (II, 297b).

horrible, y la nave a punto de zozobrar; y de pronto, en una breve tregua impuesta como por una saturación de dolor, en un reposo que bien sabemos precario y momentáneo, he aquí un gran ensueño de color de rosa que nos asalta y nos invade: he aquí músicas que suenan muy armoniosas en paisajes paradisíacos, poblados de figuras amadas por largo tiempo no vistas; he aquí la beatitud en nuestros labios sonrientes como si nunca más hubiera de contraerlos el dolor, y una deliciosa distensión de toda nuestra naturaleza, un goce de eternidad en el reposo de nuestro fugaz momento. Volverá aún el dolor, tal vez más fuerte, la tribulación recobrará su imperio, y quién sabe si pereceremos en ella; pero el espíritu de vida inmortal que en nosotros llevamos ha cantado entre tanto su promesa de triunfar al fin más allá de todo.

Esto mismo he oído yo una vez en una música de Beethoven.¹²³²

En Maragall, la descripció de moments cim acostuma a anar aparellada a referències a una alteració de la relació entre els temps. Aquí, la «aparición brusca, como si cayéramos en un éxtasis», és «una visión que se interpone súbita entre nuestros ojos y el presente, oscilando entre el recuerdo y la esperanza». Compareixen, doncs, el present («el presente»), el passat («el recuerdo») i el futur («la esperanza»). La visió s'interposa entre el subjecte i el temps present, i el fa oscil·lar entre passat i futur. Es tracta d'una suspensió del present en favor d'una temporalitat alternativa: «un goce de eternidad en el reposo de nuestro fugaz momento». No en va, d'aquests moments cim en dirà Maragall, més tard, «momentos de eternidad».¹²³³ Uns instants descrits com un estar fora de si o profundament dintre de si:

Vuelvo a ver el camino de la fuente, solitario y umbrío a mediodía, y la alta paz de las montañas ciñendo el horizonte. Oigo el rumor del agua en el silencio y la cantilena del habla montañesa que no sabe la prisa. Conozco el verdor de aquellos prados y el lento madurar de las cosechas; y me domina sobre todo aquella sensación de estar lejos. Y es tal la visión maravillosa, que no sé si va vestida de recuerdo o de esperanza. No sé si pienso en el campo que dejé o en el campo que me espera; no sé si es la ilusión del pasado o la del porvenir la que me procura esta beatitud en la contemplación; sólo sé que estoy en una hora de paz porque estoy muy fuera de mí o quizás porque estoy más profundamente dentro de mí que en otra hora alguna.

Quizás este momento del Carnaval que es el de mayor locura ciudadana, en que la ciudad llega a la furiosa parodia de sí misma, es favorable a esta fuerte reacción del espíritu en busca de sí mismo a través de los contrastes más violentos; y yo no sé si hay contraste más violento que el de un baile de máscaras a media noche y una fuente solitaria entre montañas a mediodía.¹²³⁴

¹²³² II, 297b-198a.

¹²³³ «Los vivos y los muertos», *Diario de Barcelona* (1-XI-1911) (II, 764a). Vegeu *infra*, 4.6, «Temps i eternitat».

¹²³⁴ II, 298.

La transmutació dels temps, de nou: «no sé si va vestida de recuerdo o esperanza», diu. «No sé si pienso en el campo que dejé o en el campo que me espera; no sé si es la ilusión del pasado o la del porvenir». Els temps es confonen en la percepció del místic, que només sap que es troba «en una hora de paz». Una hora que no sap a què atribuir: «porque estoy muy fuera de mí o quizás porque estoy más profundamente dentro de mí que en otra hora alguna». Els moments de suspensió no són, doncs, per abstroure's de la realitat, sinó per sentir-se més que mai inserit en la realitat. Una realitat de Carnaval, de mes de febrer, encara al cor de l'hivern però amb l'estiu futur més proper que l'estiu passat, cosa que sembla voler dur alguna mena d'anunci:

Hay un instante, que bien conocen los enfermos y los que los velan, en que se produce un inexplicable aligeramiento, en que parece que el espíritu del día futuro sonrío en las tinieblas y lo hace todo menos grave, y la angustia pierde el sudor y el quejido, y el miedo toda su fiereza. —¡Se ha dormido!— dice el enfermero. Duerme el enfermo de cara al día, arrostrando serenamente y en paz hasta la muerte misma que en él pueda esperarle. Y esta misma sensación hay en el año.

No es lo mismo, no, que una cosa suceda en el otoño o en la primavera; porque todas las cosas tienen el espíritu de su tiempo y por el espíritu valen. No quiero decir que en la primavera todo sean alegrías ni que en el otoño todo sean tristezas; y hasta sé de temperamentos melancólicos o concentrados que, más obedientes que otros a la ley de los contrastes, sienten la alegría del invierno y ven con negro humor dilatarse los días y aclararse. Pero quiero decir que tristeza por tristeza y alegría por alegría, unas son las que vienen y otras las que se van con las rosas.

Lejos están aún por venir las rosas de mayo; pero más lejos están las que secó el fuego de agosto; y el sentimiento de estas distancias comparadas es el hechizo de los días de febrero, presos aún entre nieves y hielos prolongados, pero en lo alto ya de la rueda del año en su gran vuelta al buen tiempo. Se sienten ya los aires del otro lado...¹²³⁵

3.10 Religió i religions

«Montserrat» és el primer article que Maragall publica al *Diario de Barcelona* en la segona etapa en què hi col·labora. L'elecció del tema i del títol obeeix clarament a la voluntat d'explicitar la continuïtat de la col·laboració de Maragall al *Diario de Barcelona*, que s'havia interromput dos anys abans amb «San Jorge, patrón de Cataluña»: des de 1881 Montserrat era també patrona de Catalunya, de manera que la voluntat de connexió amb el període anterior quedava patent. Com a contrast amb l'exaltació dels dos patrons de Catalunya, a «Santiago, patrón de España» (el tercer article de la represa de 1905) Maragall constatarà

¹²³⁵ II, 299a.

que aquesta festa només pot omplir-la de vagues records infantils: aquell dia és per ell «un día de estío más».¹²³⁶

A «Montserrat» critica la feble percepció de la meravella de les coses que tenen els humans. Així com els coetanis de Jesús necessitaven miracles espectaculars i no s'adonaven que el gran miracle era l'existència mateixa de realitats tan naturals com el pa i el vi, avui caldria meravellar-se pels animals, les plantes i les muntanyes, perquè «el gran milagro, el profundo milagro, es la Naturaleza misma»;¹²³⁷ en canvi, necessitem muntanyes amb formes capricioses com la de Montserrat per constatar el miracle. Maragall dóna una explicació complexa a aquest fenomen. Considera que les arts no neixen de la imitació de la naturalesa, sinó d'arquetips (abstraccions, formes geomètiques) que la naturalesa no dóna, i que amb el temps l'art es va fent més naturalista.¹²³⁸ Això explica que meravellar-se amb el món exterior sigui fruit d'un llarg procés:

Por esto pienso que, en el camino humano, quizá tampoco nosotros hayamos llegado todavía al punto en que una cosa, cuanto más ordinariamente natural más nos penetre del misterio de su ser; que tal vez necesitemos nutrirnos aún con algo más que con pan; y que nuestro milagro no pueda ser todavía un monte cualquiera, todos los montes, sino una montaña que sea también otra cosa que una montaña.¹²³⁹

Si ens meravellem amb Montserrat i no amb totes les muntanyes és, doncs, a causa d'un defecte nostre: la nostra incapacitat per captar el misteri de les coses. Aclarit això, Maragall es disposa en l'article a parlar de Montserrat. La seva essència és ser un temple:

nunca me he sentido en él como un hombre en una montaña, sino como un hombre en un templo. Un templo ciertamente a cielo abierto, y a sus pies la dulce extensión de los campos y las tierras llanas y el río que corre por ellas, y en última lontananza las sierras remotas, y el

¹²³⁶ «Santiago, patrón de España», *Diario de Barcelona* (25-VII-1905) (II, 690b).

¹²³⁷ «Montserrat», *Diario de Barcelona* (11-VII-1905) (II, 685a). Friedrich SCHLEIERMACHER, *Sobre la religió*, introducció i traducció de Lluís Duch, Facultat de Teologia de Catalunya i Fundació Enciclopèdia Catalana (Clàssics del Cristianisme, 28), Barcelona, 1992, p. 105 (Segon discurs), també considera que «tot és miracle», i que «si fóssiu més religiosos, arreu veuríeu miracles».

¹²³⁸ II, 685b. Aquesta concepció coincideix a grans trets amb el que defensarà el crític i historiador de l'art Wilhelm Worringer a *Abstracció i empatia*, la tesi doctoral que presenta l'any 1907 a la Universitat de Berna: «l'instint artístic primitiu no té res a veure amb la reproducció de la natura. Busca l'abstracció pura com a única possibilitat de descans enmig de la confusió i el desgavell que li ofereix la visió del món, i amb una necessitat instintiva crea, a partir d'ell mateix, l'abstracció geomètrica.» (Wilhelm WORRINGER, *Abstracció i empatia. Una contribució a la psicologia de l'estil*, traducció d'Àngels Planella, edició a cura de J. F. Yvars, pròleg d'Oriol Bohigas, Edicions 62, Barcelona, 1987, p. 80.) «L'impuls d'empatia només pot alliberar-se allà on de resultes de la predisposició, del desenvolupament, de les circumstàncies climàtiques i d'altres condicions favorables, s'hagi format una certa relació de confiança entre la persona i el món exterior.» (*Ibid.*, p. 81.)

¹²³⁹ II, 685b.

mar adivinándose en el declive de los opuestos horizontes; un templo abierto a toda la belleza del mundo, pero un templo siempre.¹²⁴⁰

El 1901 la concepció de Núñez de Arce de la naturalesa com a temple no era gaire celebrada per Maragall,¹²⁴¹ però en aquell moment es trobava en plena «cristianització de l'*excelsior*», sota l'atenta mirada del censor eclesiàstic del *Diario de Barcelona*. El 1905, però, Maragall ja es pren més llibertats. La muntanya de Montserrat és un temple. I com a tal, no se'l pot imaginar sense una divinitat que el coroni. Aquesta divinitat «será mujer, porque todo el monte tiene un no sé qué de femenino. Su grandiosidad impone, pero no aterra; la forma y agrupación de sus peñas parecen un divino capricho de mujer; y en todo él reina una cierta gracia femenina.»¹²⁴² Aquesta divinitat femenina és la Mare de Déu, que hi era des del començament esperant l'Epifania. Però abans hi hagué Venus:

Desde que la Montaña existió la Virgen estaba en ella. No es extraña la suposición de que Venus fuese adorada allí en tiempos paganos; yo creo que en éstos y en los más remotos, siempre la sugestión religiosa de la montaña llevaría a ella las deidades de cada época, de cada pueblo. Pero la Virgen cristiana, la Virgen Madre de Dios, latía en sus entrañas esperando el momento de la Epifanía.¹²⁴³

La connexió entre cultes pagans i devocions catòliques és feta amb total naturalitat. De fet, ja l'havia feta uns anys abans al poema «Montserrat», en què explicava que quan la muntanya de Montserrat va sorgir del mar hi van acudir «divinitats marines» i «tots els déus de la Grècia».¹²⁴⁴

El 15 d'agost d'aquell any, festa de l'Assumpció, Maragall publica un article polèmic: «La Virgen de Agosto». Quinze dies més tard de la publicació reconeixia a Roura que «lo de l'article de "La Virgen de Agosto"» encara estava «un xic enverinat».¹²⁴⁵ No era per menys: Maragall hi sostenia que el culte a la Mare de Déu en les seves diverses advocacions era pur paganisme, i que en el cas del culte a la Mare de Déu d'Agost el que s'adorava era el Sol, la terra, el mar, la brisa, els fruits estivals i l'allargament de la nit. L'article comença manifestant que el culte a la Mare de Déu és un viu reflex de paganisme: unes i altres marededéus són percebudes de manera diferent, però no en funció dels misteris a què al·ludeixen —l'encarnació, la concepció, l'assumpció...—, sinó del temps de l'any en què se celebren, i del lloc i la imatge en què són venerades. El mateix passa amb els sants: Sant

¹²⁴⁰ II, 686 a.

¹²⁴¹ Vegeu *supra*, 2.8, «La cristianització de l'*excelsior*».

¹²⁴² II, 686 a.

¹²⁴³ II, 686 b.

¹²⁴⁴ «Montserrat», v. 12 i 15 (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 175).

¹²⁴⁵ Carta a Antoni Roura del 31 d'agost de 1905 (I, 1140b).

Joan evoca l'estiu molt més que el Baptista; Sant Josep fa pensar en l'inici de la primavera més que en l'espòs de Maria. Només els grans esdeveniments protagonitzats per Jesucrist — el seu naixement (Nadal) i la seva mort (Pasqua)— aconseguen imposar-se al temps: el Nadal alegre enmig de l'hivern, i la Passió entristeix enmig de la primavera. En la resta de casos, la festa pertany molt més al calendari i a la naturalesa que no pas a la realitat bíblica i canònica. Maragall no se'n dol en absolut: aquesta constatació encaixa perfectament amb una religió popular, natural i còsmica, més que no pas amb una de dogmàtica. Com ja ha estat assenyalat, també els poemes dedicats a festes i temps litúrgics fan molta més referència al temps de l'any en què se celebren que no pas a allò que celebren.¹²⁴⁶

Maragall relaciona aquesta diversitat de sants i marededús amb la diversitat d'actituds espirituals que es poden adoptar a l'hora de pregar:

¿Creéis que el niño puede adorar como el padre, la mujer como el marido, el pastor de rebaños como el pastor de almas? Con tal de que en todos estén vivos el anhelo de Dios y la fe fundamental en la ley de amor de Jesucristo, no os escandalicéis del camino que cada uno siga, según puede verlo, si todos están orientados hacia la luz. Aun vosotros mismos, ¿acaso adoráis siempre de igual manera? La plegaria de vuestras horas de tribulación, ¿se alza tan derechamente al cielo empíreo como la oración de vuestras horas de serenidad? También vosotros os sentís niños a veces, os sentís turbios e ineptos para comunicar directa y eficazmente con el Espíritu puro; y vuestros ojos buscan anhelantes la Imagen, y habláis con ella como con alguien que estuviera más cerca de vuestra naturaleza humana, y la inducís a ella, a la imagen, a favoreceros, con votos y promesas a cumplir en ella misma. Entonces parecéis paganos, porque toda vuestra naturaleza terrenal está en erupción y todos los fondos de ella salen revueltos a la superficie: paganismo, idolatría, fetichismo, todo. Y todo es grato a Dios que os sabe hombres.¹²⁴⁷

Aquesta darrera afirmació és especialment provocadora. L'ortodòxia catòlica de l'època no la podia admetre, ja que sostenia que només hi ha una religió vertadera —la cristiana—; la resta eren, senzillament, falses. Així era com ho explicava, per exemple, Jaume Balmes, en una obra que Maragall tenia a la seva biblioteca: «Es cierto que la existencia de muchas religiones es un mal gravísimo; esto lo reconocemos los católicos mejor que nadie, pues que somos los que sostenemos que no hay mas que una religion verdadera, que la fe en Jesucristo es necesaria para la eterna salvación, que es un absurdo el decir que todas las religiones pueden ser igualmente agradables á Dios.»¹²⁴⁸ El principi «Extra Ecclesiam nulla

¹²⁴⁶ Vegeu *supra*, 2.3, «La religió com a tema i com a pretext».

¹²⁴⁷ «La Virgen de Agosto», *Diario de Barcelona* (15-VIII-1905) (II, 691b).

¹²⁴⁸ Jaime BALMES, *Cartas á un escéptico en materia de religión*, Imprenta Barcelonesa, Barcelona, 1884, p. 19-20 (cito per l'edició conservada a AM 2-3-52). En la mateixa línia s'expressa Balmes a *El criterio*: «Toda religión se dice bajada del cielo: la que lo sea será la verdadera, las restantes no serán otra cosa que ilusión o impostura.» Cito per

sallus» —‘fora de l’Església no hi ha salvació’— ha estat vigent doctrinalment en l’Església catòlica fins a la constitució *Lumen Gentium* del concili Vaticà II.¹²⁴⁹ Ja en temps de Maragall, però, hi havia altres propostes. A *On Heroes*, Carlyle defensava amb èmfasi que el paganisme i les diverses religions no són mentida, sinó vies legítimes d’accés a la veritat.¹²⁵⁰ No hi ha dubte que Maragall hi estava d’acord.¹²⁵¹ Com també ho estava amb Goethe, de qui —si hem de creure Pere Coromines— citava sovint aquest fragment: «Si cerques Déu no vagis a l’església, surt al camp després de la pluja.»¹²⁵² Entre el dogma i la llibertat, o entre el temple i la naturalesa, Goethe té clara la seva opció religiosa. Maragall, també.

Però l’afirmació que paganisme, idolatria i fetitxisme eren grats a Déu també perseguia incomodar aquells que avui anomenariem *no creients*, i a qui Maragall es refereix com els «impíos». Aquests no tenen dret a somriure davant de manifestacions paganes de la fe, perquè «aun los idólatras y los paganos sinceros estuvieron en su tiempo más adelantados en el camino de la luz eterna que vosotros los que no tenzáis presentimiento alguno de ella».¹²⁵³ Maragall no critica, doncs, les manifestacions infantils, desviades o paganes de la fe: critica simplement la falta de fe, la manca de presentiment de Déu. Amb aquesta actitud, es distancia també del comportament habitual de l’Església catòlica, que més que combatre la no creença s’ha esforçat sempre a combatre la creença diferent de l’establerta per la institució. A l’Església li han preocupat sempre molt més els heretges que els ateus. Maragall, en canvi, respecta l’heretge i critica l’ateu. L’important és que s’estigui a la recerca de la llum —ressona aquí la resposta a la *Gretchenfrage*—; les formes són accessòries: «lo esencial es reanimar continuamente en nosotros el eterno contenido de estas formas de una manera proporcionada a cada tiempo y a cada individuo; y por esto no me asusta la palabra

Jaime BALMES, *El criterio*, Biblioteca Balmes (Obras completas del Dr. D. Jaime Balmes, primera edición crítica ordenada y anotada por el P. Ignacio Casanovas, vol. XV), Barcelona, 1925, p. 244.

¹²⁴⁹ LG 16.

¹²⁵⁰ Thomas CARLYLE, *Los héroes. El culto de los héroes y lo heroico en la historia*, traducción directa del inglés por Julián G. Orbón, con un prólogo de Emilio Castelar y una introducción de Leopoldo Alas (Clarín), Manuel Fernández y Lasanta, Madrid, 1893 (AM 3-1d-5), p. 6-7 (primer discurs): «Algunos pensadores especulativos tienen una manera especial y concisa de resolver de plano todo cuanto se refiere á las religiones paganas: charlatanería, imposturas sacerdotales, y todo cuanto sirve á dominar y extraviar la credulidad de los pueblos, así se nos dice. [...] Por nuestra parte, desde ahora mismo protestamos contra esas suposiciones referentes al paganismo y á todos los *ismos* á través de los cuales el hombre se ha esforzado por abrirse un camino y hacerse un lugar para vivir en el mundo. En todos ellos hubo una verdad, pues de otro modo jamás el hombre los hubiera sostenido. [...] Ni el charlatanismo ni la impostura pueden de modo alguno dar vida á nada, sino muerte segura á todas las cosas.» El fragment que va d’«En todos ellos» fins a «todas las cosas» fou assenyalat al marge per Maragall l’any 1910. Més endavant, p. 9, Carlyle conclou: «hubo hombres que creyeron en el paganismo; hombres con los ojos abiertos, sano el sentido; hombres hechos enteramente como nosotros, y que nosotros, en su lugar, habríamos creído lo mismo.»

¹²⁵¹ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 112, assenyalà: «És sorprenent que, per a ell, tots els camins siguin vàlids; i com ell mateix es meravella de la tremenda eficàcia en l’acceptació d’aquest punt de partida sentimental.»

¹²⁵² Pere COROMINES, *Del meu comerç amb En Joan Maragall*, Publicacions de La Revista, Barcelona, 1935, p. 14. No he sabut localitzar aquest fragment en l’obra de Goethe; podria ser un resum-interpretació de la resposta a la *Gretchenfrage*, o una sentència per divulgar el pensament de Goethe de les que corrien a l’època.

¹²⁵³ «La Virgen de Agosto», *Diario de Barcelona* (15-VIII-1905) (II, 691b).

paganismo cuando la veo llena de la luz de nuestro día, y aun preveo en ella resplandores de nuevas alboradas.»¹²⁵⁴ A partir d'aquí, com si no hagués estat ja prou provocador, Maragall carrega contra els fidels complidors del culte catòlic:

Pero esto sí que es esencial: que las palabras tengan siempre un sentido luminoso; que las formas sean llenas de un espíritu. Porque si nos arrodillamos con gesto maquinal ante cualquier imagen, o aunque sea ante la idea esencial de todas las imágenes; si nuestra oración es un rutinario murmullo de labios afuera; si nuestro corazón no está en nuestros labios y el gesto de adoración no viene del profundo impulso de nuestra vida, entonces sí que somos paganos a secas y menos que paganos; pues algún temblor divino había en la imprecación de las sacerdotisas de Diana; pero nada y menos que nada hay en nuestro rezo soñoliento de la más alta oración que sabe el mundo, el *Padre nuestro*...¹²⁵⁵

Aquesta crítica a les formes maquinals de pietat reapareixerà en escrits posteriors. Els destinataris de les crítiques de Maragall no són, doncs, els extraviats que —tanmateix— busquen la llum, sinó els impius i els complidors maquinals del culte exterior. Maragall havia après la lliçó del *Faust* de Goethe, redimit al final de l'obra perquè, encara que per camins extraviats, la seva vida havia estat una recerca. I per això havia pogut lloar Nietzsche: perquè tot i transitar per camins extraviats, era un assedegat d'absolut.¹²⁵⁶ L'article acaba reforçant de nou la idea que les festes valen més pel moment en què se celebren que per allò que celebren:

Aprendamos a adorar cada vez más altamente en la Virgen de Agosto la majestad divina del Agosto, y en cada fiesta del año el velo con que la Naturaleza la reviste; porque estos velos son las apariencias que a nuestros ojos han sido dadas del Ser Infinito; porque si sabemos llenar nuestros ojos de la belleza del mundo y sus imágenes, nuestro espíritu se nutrirá del alma del mundo y perdurará en lo que no es imagen.¹²⁵⁷

La bellesa del món ha estat donada per Déu perquè arribem a ell i, per tant, saber percebre Déu en el que és sensible és el que duu l'home a transcendir el sensible. El problema del «Cant espiritual» —com pot haver-hi la promesa d'una vida millor si el món sensible ja és plenament bell— sembla, doncs, resolt quatre anys abans de la seva escriptura: és la percepció de la bellesa sensible el que possibilitarà el gaudi de la bellesa suprasensible —és la vivència intensa del temps el que ens farà viure l'eternitat. En aquesta citació apareix, a més a més, una expressió cara a Maragall: la d'«ànima del món». Ja ens havia aparegut a «Un

¹²⁵⁴ II, 692 a.

¹²⁵⁵ II, 692.

¹²⁵⁶ «Federico Nietzsche», *Diario de Barcelona* (19-IX-1900) (II, 138b).

¹²⁵⁷ II, 692 b.

libro piadoso».¹²⁵⁸ El concepte d'*anima mundi*, de procedència platònica i molt utilitzat per Goethe i els romàntics alemanys, serveix per donar llum a la unió entre la naturalesa i l'home i per donar suport a una visió organicista de tots els elements del cosmos.¹²⁵⁹

«Pequeña fiesta, gran fiesta» conté dues idees fonamentals en el pensament de Maragall: que totes les festes són religioses perquè parteixen de l'origen comú de tots els homes i s'adrecen a un mateix més enllà, i que la fraternitat humana és més efectiva a petita escala —fent cadascú la seva feina d'acord amb els seus veïns— que no pas amb grans instruments d'organització social, política i econòmica. Maragall insisteix en el seu convenciment que l'important és la recerca de l'enllà més que no pas el nom amb què uns o altres anomenin aquest enllà: les festes «tienden aún más allá del bien o del mal particular de cada uno; y este más allá de todos, esa finalidad del mundo, llámese como se quiera, es el cielo».¹²⁶⁰ Com en l'article anterior, hi ha aquí una crítica als confessionalismes: a Maragall no li importa en nom de què es desenvolupa un camí o una recerca; l'important és que aquest camí es faci, que hi hagi una obertura a una realitat més gran. Es tracta novament d'un eco de la resposta a la *Gretchenfrage*: «anomena-l com vulgues: | anomena-l amor, delícia, Déu! | Això de nom no-n té: tot es sentir-ho.»¹²⁶¹

Els dos interlocutors de Maragall amb l'ortodòxia catòlica, Gaudí i Torras i Bages, reapareixen en dos articles de novembre de 1905. A «”¡Una gràcia de caritat!...”» Maragall fa una crida a la burgesia a sentir-se també poble i a contribuir amb els seus recursos a la construcció del temple de la Sagrada Família, la importància del qual subratlla amb aquest raonament:

el Templo es más útil que un Hospital, y más que un asilo y más que un convento; porque en la acción de levantarlo hay la virtud que hace todos los hospitales, y todos los asilos y todos los conventos, y les digo que el templo es tan urgente como el socorrer la mayor necesidad material. Suponed que en la clásica Atenas mucha gente vivió y murió muy pobremente, y os dolerá; pero suponed que no llegó a construirse el Partenón, y no sabréis

¹²⁵⁸ «Un libro piadoso», *Diario de Barcelona* (20-XI-1902) (II, 198b).

¹²⁵⁹ Sobre el concepte d'*ànima del món*, vegeu M. H. ABRAMS, *El espejo y la lámpara. Teoría romántica y tradición crítica*, traducció de Meliton Bustamante, Barral, Barcelona, 1975, p. 228-331 (la traducció, però, és pèssima), i Rafael ARGULLOL, *El Héroe y el Único. El espíritu trágico del Romanticismo*, Destino, Barcelona, 1990 (primera edició: Taurus, Madrid, 1982; darrera edició: Acantilado, Barcelona, 2008), p. 28-34 i 84. Per la seva banda, Eugenio TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, Península, Barcelona, 1985, p. 83-95, reflexiona àmpliament sobre els conceptes d'*ànima* i d'*ànima del món* en Maragall, que l'allunyen tant del positivisme materialista com de l'espiritualisme abstracte en virtut d'una instància intermèdia entre la matèria i l'esperit —l'ànima—, i que el distingeixen també d'un panteisme indiferenciator, atès que amb *ànima* i *ànima del món* Maragall pensa la qüestió d'un primer principi comú i, al mateix temps, el caràcter singular de cada cosa.

¹²⁶⁰ «Pequeña fiesta, gran fiesta», *Diario de Barcelona* (22-VIII-1905) (II, 693a).

¹²⁶¹ GOETHE, *La Margarideta. Escenas del «Faust». Drama en tres actes i vuit Quadros*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1910², p. 60 (I, 289b).

lo que os pasa. ¿Qué hacía más falta al pueblo griego? ¿Qué hacía más falta al espíritu humano?¹²⁶²

A «Dulce ley», Maragall ressenya la conferència del bisbe de Vic davant els artistes del Cercle Artístic de Sant Lluç. Reconeix el temor que tenia davant el títol de la conferència («Llei de l'art») pel fet que es volgués aplicar a l'art una llei exterior, i expressa el seu alleujament davant el fet que el bisbe entengués llei en el sentit d'essència mateixa de les coses, i que reconegués que el moviment de l'art, com el de la humanitat, és sempre ascendent. Maragall duu més enllà les paraules del bisbe:

¿No acababa de recordar la sublime palabra de Jesús cuando dijo que Él había venido para encender el mundo? ¿No creía ver en el seno de la mayor anarquía la busca ardiente de la ley, en el fragor de la lucha el anhelo de la paz, y en toda la historia humana un inmenso torneo cuyo último fin fuera el triunfo de la belleza? ¿y que los hombres por ella son ciegos? ¿y que el arte humano es un puro rudimento, un sublime deletreo de la ciencia de delicia espiritual?

¿No había en estas palabras una paternal absolución sobre tantas debilidades, tantas vacilaciones, tantos errores como pueden hacer marrar al artista su camino, a condición tan sólo de que lo busque sinceramente y humildemente?¹²⁶³

Maragall expressa de nou que l'important no és l'encert dels camins efectuats en la recerca, sinó el fet que existeixi aquesta recerca. No li preocupa l'error, sinó que es faci camí. Cita aquestes paraules de Torras i Bages: «La vida humana considerada en su conjunto y en su espíritu desde el principio de la civilización va en una ascensión progresiva. [...] Y este movimiento del linaje humano es también en su generalidad, y prescindiendo de incidentes transitorios, el movimiento del arte.»¹²⁶⁴ Maragall ho comenta així:

¡Oh! ¡qué rayo de luz! ¡qué alegría! ¡qué desgarró de velos! ¡qué proyección al infinito! No más barreras, no más muros, no más bóvedas, ni la tristeza de haber llegado a un término y no poder, no deber, ir más allá. La ascensión humana indefinida, el empezar siempre, el eterno comienzo y la esperanza siempre más allá, infinita. He aquí la ley del hombre, he aquí la ley del arte y de todas las cosas humanas. No el arte ley del hombre, sino el hombre ley del arte. ¡Dulce ley aquélla que no es otra que el impulso íntimo de nuestra naturaleza!...¹²⁶⁵

¹²⁶² «¡Una gràcia de caritat!...», *Diario de Barcelona* (7-XI-1905) (II, 706b).

¹²⁶³ «Dulce ley», *Diario de Barcelona* (14-XI-1905) (II, 230b).

¹²⁶⁴ II, 231a.

¹²⁶⁵ II, 231a.

Al final constata que «su alma y la nuestra se encontraban y abrazaban en una región lejana, inefable...».¹²⁶⁶ Llunyana i inefable, certament, perquè —com assenyala Marfany— en la immediatesa tot eren discrepàncies.¹²⁶⁷

Al novembre de 1906 Unamuno va avançar a Maragall un paràgraf del seu futur llibre *Tratado del amor de Dios*, que finalment apareixeria amb el títol de *Del sentimiento trágico de la vida*:

¡Terrible mal la inteligencia! La inteligencia tiende a la muerte, a la estabilidad la memoria. Lo vivo, que es lo absolutamente inestable, lo absolutamente individual es impensable. La lógica tiende a reducirlo todo a identidades y a géneros, a que no tenga cada representación más que un solo y único contenido en cualquier lugar o tiempo en que se nos ocurra. Y esto no es la verdad. Mi idea de Dios es distinta de sí cada vez que la concibo. La identidad, que es la muerte, es la aspiración del intelecto; la mente busca lo muerto, pues lo vivo se le escapa; quiere cuajar en témpanos la corriente fugitiva, quiere fijarla. Para analizar un cuerpo hay que destruirlo; para comprender algo, hay que matarlo en la mente.¹²⁶⁸

En la seva resposta, Maragall es mostra entusiasmada amb una frase: «Mi idea de Dios es distinta de sí cada vez cada vez que la concibo.» «Ahora sí que me parece que va a gustarme mucho su *tratado*, y también siento mucho, dentro de mí, aquella oposición (que tal vez no sea oposición, sino graduación o qué sé yo) entre lo vivo y lo mental abstracto», respon Maragall.¹²⁶⁹ De fet, l'argumentació d'Unamuno havia d'agradar forçosament a Maragall, perquè li permet lligar l'intel·lectualisme que prefereix la dada concreta a l'abstracció amb la idea d'una religió en què Déu no és una realitat que admeti una definició fixada. La preferència per la concreció en contra de l'abstracció també afecta, doncs, a la percepció de Déu.

3.11 La idea i la cosa

La relació de Maragall amb Plató no és fàcil.¹²⁷⁰ D'una banda, sembla que rebutja clarament la concepció idealista de Plató, de manera que totes les crítiques maragallianes a «l'esperit

¹²⁶⁶ II, 231b.

¹²⁶⁷ MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, p. 167.

¹²⁶⁸ Carta de Miguel de Unamuno del 18 de novembre de 1906 (*Joan Maragall y Miguel de Unamuno, una amistad paradigmática. Cartas, artículos, dedicatorias, poemas*, edició de Carles Bastons, prólogo de Adolfo Sotelo, epílogos de Pere Maragall y Miguel de Unamuno, Milenio, Lleida, 2006, p. 71-72).

¹²⁶⁹ Carta a Miguel de Unamuno del 26 de novembre de 1906 (*ibid.*, p. 74).

¹²⁷⁰ Maragall posseïa un volum de Plató en traducció francesa i tres en traducció castellana: PLATON, *Oeuvres*, quatrième série, *La République ou l'État*, Charpentier, París, 1862 (AM 3-1-28, amb anotacions i marques de lectura); PLATON, *Diálogos socráticos*, traducción de Julián de Vargas, tomo I, Biblioteca Económica Filosófica,

d'abstracció» es poden llegir com a manifestos antiplatònics. Així, considera la definició una reducció empobridora de la concreció de les coses. On ho explica millor és a «El palacio», de març de 1906: «La idea de una cosa, la viva, la rica, la fecunda, no es, en su fondo, más que el sentimiento de los ejemplares, por decirlo así, de aquella cosa. La idea de palacio capaz de actuar en mí es la reanimación de aquel sentimiento que me poseyó en presencia del palacio Pitti, de Florencia, y del palacio de Versalles y del Palacio Real de Madrid.»¹²⁷¹ En una carta a Pijoan de 1904 Maragall rebutja explícitament les idees platòniques:

A mi la realitat sols me parla per la seva forma, y'm parla sense eterniment d'una gran serenitat del fons de la vida. Jo puch sentir la poesia d'un pobre que se'm posi davant animant la seva misèria o la seva rebeldia, però la *humanitat, els pobres*, abstractes, poèticament no'm diuen res. Al revers de Plató, may he anat cercant la Bellesa, l'Amor, a través de las cosas bellas o dels éssers qu'he estimat, sinó que la cosa bella ha sigut per a mi la Bellesa, la dona estimada ha sigut per a mi l'Amor.¹²⁷²

Malgrat això, a «De la pureza en la poesía» parla de «la conformidad absoluta de la cosa con su esencia»,¹²⁷³ i a l'«Elogi de la poesia» Maragall considera que la bellesa és «la revelació de la essència per la forma».¹²⁷⁴ Aquesta *essència* és de procedència innegablement platònica. ¿Hi ha, doncs, una idea de cosa independent dels seus exemplars, com suggereix a «De la pureza en la poesía» i a l'«Elogi de la poesia», o bé només hi ha l'exemple particular, com declara a «El palacio»? En l'obra de Maragall hi ha moltes més manifestacions en favor de la particularitat de les coses que no pas en favor de l'existència d'una suposada essència d'elles, però de tant en tant reapareix una concepció de signe inequívocament platònic.

A «El regreso», l'articulista explica el que anomena *la llei d'oscil·lació*. Es tracta d'una tensió que es dona entre la idea i la cosa: la idea vol cosificar-se, la cosa vol idealitzar-se, i hom va passant successivament de la idea a la cosa i de la cosa a la idea en una oscil·lació inacabable. Maragall ho exemplifica en la dona, en la pintura i en la ciutat:

¡Cómo las ideas quieren a las cosas! ¡y cómo las cosas quieren ser idealizadas! El adolescente que empieza a soñar el amor lo alimenta de una idea de mujer de perfección infinita, pero no lo sacia en ella; va el joven buscando anhelante aquella mujer entre las mujeres, y al fin la

Madrid, 1893 (AM 2-4-17, sense marques de lectura) (conté l'*Apologia*, el *Critó* i el *Fedre*); PLATON, *Diálogos polémicos*, traducció i prólogo de Antonio Zozaya, tomo I, Biblioteca Económica Filosófica, Madrid, 1893² (AM 2-4-23, sense marques de lectura) (conté *El sofista o de l'ésser, Eutidem o el disputador*); PLATON, *Diálogos polémicos*, traducció i prólogo de Antonio Zozaya, tomo II, Biblioteca Económica Filosófica, Madrid, 1893² (AM 2-4-23 bis, sense marques de lectura) (conté *Teetetes o de la ciència* i *Menó o de la virtut*).

¹²⁷¹ «El palacio», *Diario de Barcelona* (13-III-1906) (II, 302).

¹²⁷² Carta a Josep Pijoan del 22 de febrer de 1904 (BLASCO, *Juan Maragall i Josep Pijoan*, p. 260).

¹²⁷³ «De la pureza en la poesía», *Diario de Barcelona* (3-IV-1902) (II, 182a).

¹²⁷⁴ «Elogi de la poesia», [§ 1] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 453).

encuentra, no tal cual la soñó, sino como una de ellas es; de belleza muy distante de la soñada, pero real, y, por tanto, más ardientemente amada, y que deja al amor más satisfecho, aunque no del todo; porque grande es la delicia del amante en presencia de la amada, pero mayor es la de pensar en ella, en la ausencia, recordando su gesto, su mirada, su palabra de ayer, y la sonrisa viviente, que en el recuerdo se hace inmortal, y el suspiro y el adiós que perduran; mas sólo perduran en la esperanza del suspiro, de la sonrisa, de la palabra y de la real presencia de mañana. Mañana volverá el amante a nutrir su idealidad amorosa en la presencia real de la amada, y cada día llegará a ella revistiéndola con el velo de belleza que le tejió en la idealidad de su ausencia, merced al recuerdo y a la esperanza de su presencia y realidad.

Y yo creo que toda nuestra vida es esto; y hasta me figuro un maravilloso origen y fin del mundo, de una divina idea que necesitó materializarse para complacerse en volver a sí misma a través de lo corpóreo; y también me parece de gran sentido la fábula de aquel que cada vez que tocaba en la tierra cobraba nuevas fuerzas para la altura.

Y en todo, en todo encuentro ahora esa especie de ley de oscilación.¹²⁷⁵

(En textos posteriors, Maragall seguirà reflexionant sobre aquest joc d'absència i presència de l'estimada.)¹²⁷⁶ Aquesta llei també es pot verificar en la contemplació d'una pintura. L'espectador s'acosta i s'allunya successivament de l'obra d'art:

de la diferente expresión del amator del cuadro al acercarse a él y al alejarse, parece brotar un rayo de luz sobre lo más profundo de esta ley de oscilación. Cuando el amator va acercándose parece movido por un extraño anhelo, como si su curiosidad fuese un tormento; su cuerpo se encoge, sus facciones se contraen, y todo él aparenta una solicitud dolorosa. Pero empieza a apartarse y su frente se serena, su cuerpo se yergue, su mirada es ancha y luminosa, sus labios sonrían cuasi beatamente: parece un semidiós. Pero ha de volver, ha de volver, es hombre, y sin embargo, ha gozado y volverá a gozar, al alejarse, algo del placer divino de la idea, que no gozara tanto a no haberse acercado.¹²⁷⁷

En el cas de la ciutat, l'aplicació de la llei d'oscil·lació li serveix per explicar els defectes de percepció dels sentits corporals quan estan sotmesos a un contacte continuat amb una realitat determinada:

el largo contacto, sin interrupción ni perspectiva, amortigua nuestra sensibilidad espiritual de las cosas, como si fuéramos olvidando su divino origen, por la excesiva presión material de ellas en nuestros sentidos corporales. Así, con el tiempo, la ciudad en su conjunto, y el movimiento de sus calles [...] van perdiendo su fisonomía a nuestros ojos, van perdiendo

¹²⁷⁵ «El regreso», *Diario de Barcelona* (19-IX-1905) (II, 288 ab).

¹²⁷⁶ Vegeu *infra*, 4.3, «Un amor entre l'absència i la presència».

¹²⁷⁷ «El regreso», *Diario de Barcelona* (19-IX-1905) (II, 288 b).

sentido, luminosidad, como final transparente de mil colores cuya luz interior se apaga. Y es cuando el detalle superficial empieza a molestarnos o hastiarnos, tomando una importancia tan desproporcionada, que se puede decir que, a fuerza de ver la ciudad, acabamos por no ver la Ciudad.

Y ahora, lejos de ella y de su superficial materia, recobramos la visión y el sentido del conjunto y la proporción de los detalles [...].

Nosotros, como el enamorado, al volver a verla, la revestiremos del velo de belleza que nuestra idealidad le ha tejido en la ausencia, y nuestro amor será más fecundo, y ella más grande.¹²⁷⁸

La materialització del retorn a la ciutat és recollida a «Impresiones de llegada». Explica que es troba com qui entra serè en un cafè en tensió i s'ho mira tot amb superioritat, tot i que després s'implica en la lluita i passa a mirar amb superioritat els nouvinguts. A Barcelona ha trobat discussió sobre les bombes, sobre els resultats electorals, i sobre la batalla per les banderes. A diferència del que feia als articles dels primers anys al *Diario de Barcelona*, Maragall accepta aquest cop la democràcia representativa, tot i que ho fa com a mal menor:

por universal que sea la fe en el sistema representativo, he sentido la mía vacilar un momento, al menos para pueblos tan propensos a la furia como el nuestro. Me apresuro a insistir en que mi vacilación no ha sido más que momentánea; porque enseguida ha acudido muy oportunamente a mi memoria lo que leí una vez en un libro de que, por malo que sea el sistema representativo, todavía no se ha descubierto otro mejor para las sociedades modernas, y que, por tanto, hay que adaptarse a él de un modo u otro. Esto no tiene vuelta de hoja; pero tampoco quita que sea muy triste lo que pasa, mientras nos vamos adaptando, y que deseemos ardientemente el descubrimiento de algo mejor.¹²⁷⁹

A «Nuestra acción» Maragall entra de ple en la vida ciutadana. Veu la ciutat de Barcelona com un conjunt caòtic que de vegades sembla una gran metròpoli i de vegades una simple província, i en què tothom fa moltes coses mentre es debat cap a on cal conduir-la (cap a Espanya, cap a si mateixa, cap a la cultura, cap a la justícia social). Maragall acaba aprovant l'acció de tanta gent, ja que Barcelona és la ciutat del futur.

A «La obra y el título» critica l'idealisme de qui escriu un títol i, després, un text que tracti de fer real l'ideal; Maragall pensa que és millor el procés invers: partir de la realitat en un impuls d'ascensió. El que hi ha en joc és, de nou, una batalla contra el platonisme i l'esperit d'abstracció:

¹²⁷⁸ II, 289a.

¹²⁷⁹ «Impresiones de llegada», *Diario de Barcelona* (26-IX-1905) (II, 699b).

Tengo por malsano semejante ultraidealismo, nacido, sin duda, de un torcido concepto del arte humano, que no debe ir de lo ideal a lo real, sino al contrario. Yo creo que la sana obra de arte es engendrada en una impresión de la realidad que produce la emoción artística: es decir, expansiva; y una vez el impulso de expansión se convierte en expresión, la obra aparece; y cuando la obra ha aparecido, cuando la completa expresión ha satisfecho todo el impulso expansivo producido por la impresión real, entonces el artista, recobrado ya el reposo en el equilibrio entre la impresión y la obra, da nombre a ésta, a la nueva realidad que ha creado animada por la idea, a su realidad artística. Y el nombre que dé a esta realidad, el título de la obra, no esclavizará nada, porque será una mera indicación de lo que se formó en libertad antes que él naciera, y a lo cual debe él su nacimiento; y tampoco engañará a nadie, porque, si el artista es sincero al bautizar la obra, su título no dará sino una justa esperanza de ella.¹²⁸⁰

El procediment invers és platonisme, i no té en compte la procedència terrenal de l'home:

si en la obra artística se empieza por el nombre, para desde su idealidad descender a buscar la realización de ella, como el procedimiento es contra naturaleza, todo ha de ir mal.

Hay que considerar que el hombre es hijo de Dios mediante la tierra, no la tierra hija de Dios mediante el hombre. Primero hizo Dios el cielo y la tierra, y del barro de ella formó últimamente al hombre: y creo que las teorías más rigurosamente científicas no se apartan de este sublime esquema. Pues toda cosa humana, para tener virtud, ha de arrancar de la naturaleza del hombre; y el arte, que es cosa tan honda en él, no puede tener virtud si no arranca de ella; y aunque diga el idealista que la esencia del hombre y su fuerza residen en la idea divina que lo engendró, habiendo aparecido esta idea a través de la tierra, a través de ella hay que ir a buscarla y a recoger su fuerza; y por esto el arte verdaderamente humano sólo puede salir de la realidad para devolver a Dios humanamente lo que Él divinamente puso en la tierra. El hombre es, pues, la planta y el florecimiento espiritual de la tierra; toda tierra tiende a Dios que la crió, y esta tensión es la que produce al hombre, tierra espiritual; pero querer partir del espíritu y nada más, es querer ser flor sin tronco ni raíces, flor que se sustenta en el aire, es hacer traición a la tierra y a Dios que para algo la crió; y ni las flores se sustentan en el aire, ni el traidor en su traición; y por esto la obra de arte que arranca de una pura idea como es un título, un nombre, ha de ser una obra desgraciada.¹²⁸¹

Aquestes reflexions són la base de l'«Elogi de la poesia», que veurem més endavant.¹²⁸² Maragall ens presenta una cosmogonia determinadora d'una teleologia, i en què la mediació terrenal és determinant. La cosmogonia és divina: l'home ha estat creat per Déu. La cosmogonia determina una teleologia: com que l'home ha estat creat per Déu, l'home tendeix a Déu. Però entre el Déu origen i finalitat de l'home i aquest home mateix hi ha

¹²⁸⁰ «La obra y el título», *Diario de Barcelona* (12-XII-1905) (II, 231b-232a).

¹²⁸¹ II, 232.

una instància intermèdia, la terra, de la qual l'home és emanació. Per això, prescindir de la terra implica caure en un espiritualisme desencarnat: «querer partir del espíritu y nada más, es querer ser flor sin tronco ni raíces, flor que se sustenta en el aire, es hacer traición a la tierra y a Dios que para algo la crió».¹²⁸³ Es tracta d'una nova insistència en l'antiascetisme maragallià, que compta cada cop amb un suport argumental més rigorós i articulat.

Els articles «El maestro y el padre» i «La levadura» estan dedicats a Francisco Giner de los Ríos, però el seu nom no és esmentat. En el segon dels articles es tematitza precisament la possibilitat de parlar d'idees sense al·ludir qui les ha formulades. Maragall s'hi oposa, i aprofita per insistir, una vegada més, en la importància de l'ésser humà individual:

ese instintivo buscar al hombre detrás de todo fuerte acto humano, ¿no será un signo de la real majestad del individuo por quien el alma del mundo quiere más claramente manifestarse? ¿no mostrará un principio de razón en esa vanidad individual, en esa necesidad de propia afirmación, que sólo resulta vana cuando es desproporcionada con su objeto? Y aquella ulterior torcedura del juicio respecto a las obras del hombre ya juzgado, ¿es torcedura o es derecha? ¿es un resto de barbarie o es que, si una vez Dios ha sellado más fuertemente a un hombre con su imagen, ha sido para que por siempre más se atienda a la obra de aquel hombre, ya nunca desde entonces insignificante? Y si así fuese, ¿no sería el anónimo una humildad contra naturaleza? ¿no sería el juicio puramente ideal abstracto y desapasionado, un juicio inhumano?¹²⁸⁴

En el mateix article insisteix que «el hombre no es bien hombre en general, sino a través de su particularidad propia».¹²⁸⁵ Allò que fa humà l'home és precisament aquest caràcter sagrat de la individualitat, la qual cosa legitima en certa manera la vanitat de la signatura. En el cas de la persona del rei, en canvi, s'hi ha de veure «una encarnación personal del alma de todo un pueblo»,¹²⁸⁶ com manifesta a «El santo del rey». Més endavant, a «Si yo fuese rey», insistirà en el paper del rei com a encarnació del poble:

Porque si yo fuese rey no me creería con derecho a ser lo que yo fuera de por mí, sino que de las raíces de mi vida sentiría alzarse constantemente aquel que mis pueblos quisieran que yo fuese, el prometido a su esperanza: el rey ideal, y el rey de cada día demandado. De modo que mi alma se derramaría y quedaría en la multitud difusa, no dejando de mí más que una figura de rey, en la que el pueblo se adoraría a sí mismo.¹²⁸⁷

¹²⁸² Vegeu *infra*, 4.2, «Una estètica derivada d'una metafísica religiosa».

¹²⁸³ Això confirma les consideracions de TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 90, sobre el distanciament de Maragall tant del positivisme materialista com de l'espiritualisme abstracte.

¹²⁸⁴ «La levadura», *Diario de Barcelona* (16-I-1906) (II, 714b-715a).

¹²⁸⁵ II, 716a.

¹²⁸⁶ «El santo del rey», *Diario de Barcelona* (23-I-1906) (II, 296b).

¹²⁸⁷ «Si yo fuese rey», *Diario de Barcelona* (29-V-1906) (II, 739b-740a).

A «Los mendigos», Maragall torna a insistir en la seva fe en la particularitat de cada individu:

Aun cuando me dierais la seguridad de que podéis cubrir todas las verdaderas necesidades, de que las habéis cubierto ya, de que ninguna miseria va por la calle sin remedio, y de que el que me sale al paso mendigando furtivamente, no puede ser sino un mendigo de oficio, un vicioso, un vago, yo al mirarle a los ojos y reconocer en el fondo de ellos, a través de toda su picardía, aquél no sé qué de inocencia originaria del alma, aquel divino reflejo de bondad que resplandece en todo rostro de hombre, aun del más abyecto, y que es como noble abolengo de todo humano linaje; no, yo no podría negar a aquel hombre como yo la piedad de una limosna, así supiera que ha de invertirla en emborracharse en la taberna a la vuelta de la primera esquina. Yo podré negar una limosna —¡cuántas veces la niego, Dios mío!— por inatención, por enojo, por repugnancia, porque no me sale de dentro, en fin; pero negarla por sistema, me repugna tanto como darla por sistema.¹²⁸⁸

Els temes van, doncs, reapareixent. Si en parlar de crims i criminals sempre condemnarà els primers però absoldrà els segons pel seu caràcter humà, en parlar ara dels pobres que demanen al carrer es nega a tractar-los tots segons el mateix patró i reivindica mirar-los com a homes que són.

A «Del primer vuelo» explica que anant com a foraster es descobreixen moltes persones que l'atzar de la vida hagués pogut convertir en amigues. Això duu l'articulista a reflexionar sobre l'amor a l'home concret com a encarnació de la humanitat:

¡Cuántos amigos así debo tener por el mundo; cuánta gente por amar que no sabrán nunca de mí ni yo de ellos! ¡cuánto amor perdido!
¿Perdido? La misma enormidad de la pérdida que sería, me priva de creer en ella y de lamentar demasiado mi limitación física para el amor en el espacio y en el tiempo. Entonces comprendo que en los fuertes momentos del amor vivo a una sola persona, hay toda la intensidad del amor humano, y que si en cuanto a la comunicación material estamos encerrados dentro de tan estrechos límites, para el espíritu no hay límite alguno; y que toda la humanidad es amada en la persona viva a quien amamos verdaderamente. Pero hay que avivar, por decirlo así, continuamente a esa persona amada, por el contraste de otros afectos pasajeros siempre renovados de individuo en individuo, y reintegrarla de ese modo a cada momento en su naturaleza de símbolo del amor humano.¹²⁸⁹

¹²⁸⁸ «Los mendigos», *Diario de Barcelona* (30-I-1906) (II, 717b).

¹²⁸⁹ «Del primer vuelo», *Diario de Barcelona* (15-V-1906) (II, 306b).

Les relacions entre el que és particular i el que és universal es resolen, com sempre en Maragall, en una vivència del particular com a símbol de l'universal. És «en los fuertes momentos del amor vivo a una sola persona» quan sent «toda la intensidad del amor humano»; i és que «la humanidad es amada en la persona viva a quien amamos verdaderamente». En el mateix article Maragall aprofundeix en la importància de la comunicació:

toda comunicación humana tiene algo de sagrado, por el profundo misterio que todos llevamos dentro; y es menester que en cada uno demos de nosotros mismos todo lo que la naturaleza de la relación consienta, pero siempre algo vivo; y que seamos también codiciosos del espíritu de aquel con quien tratamos, y procuremos arrancarle la mayor cantidad posible de su riqueza; porque siendo toda de todos, tenemos el derecho y el deber de su comunicación, que es el único medio de acrecentarla. Y a eso venimos al mundo, y para eso somos hombres, y éste es el último fin social y el fundamento divino de toda la sociedad.

Efusión es nuestro deber, infusión es nuestro derecho.¹²⁹⁰

3.12 El mal i el malfactor

«Fantasía sobre motivos» és un article publicat quatre dies després de l'assalt que un grup de militars va fer a la redacció de *La Veu de Catalunya* i del *¡Cu-cut!* en represàlia per la vinyeta sobre el Banquet de la Victòria publicada al setmanari satíric, considerada ofensiva per l'exèrcit.¹²⁹¹ Maragall no cita els fets, però és evident que se'n fa ressò:

No sé si es inhumana esta constante aspiración mía a mantener mi espíritu libre de toda turbulencia, que se manifiesta por un horror a cuanto yo creo que puede causármela y por una fuerte reacción hacia la serenidad en seguida de sentir la fuente de mi vida enturbiada. No es de la agitación de lo que abomino, tan fecunda a veces; no es tampoco de la pasión, tan bellamente humana, ni del dolor, ni de la lucha y su esfuerzo; no de lo que fatiga, ni de lo que hace sufrir, ni de lo que arde y consume, ni de lo que mata; sino de lo que enturbia: del odio, de la ira, de la envidia y de todo bajo interés.

De eso abomino; y su imperio en mí, que a veces siento, me es insoportable, y busco mi redención desafortunadamente forcejeando todas las puertas hasta salir a la libre paz de mi cielo, y corro por todos los caminos huyendo el apaciguamiento que tales sentimientos me ofrecen en sí mismos: el grito, el insulto, el siniestro placer de la venganza; huyo corriendo

¹²⁹⁰ II, 307a.

¹²⁹¹ A la carta a Josep Pijoan del 27 de novembre de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 337-338) i a la carta a Carles Rahola del 2 de desembre de 1905 (I, 1072b), Maragall reporta la seva impressió dels fets del Banquet de la Victòria.

por todos los caminos, hasta los más singulares y aun a pesar mío muchas veces, por algunos que reconozco extraviados: es un terror, es un pánico de todo mi espíritu; quizás una debilidad, que confieso.¹²⁹²

La imatge de la «font de vida» ofereix a Maragall grans possibilitats: sent un autèntic pànic de tot allò que fa que l'aigua de la seva font pugi enterbolida. S'indigna davant el crim, però s'atura davant el criminal:

Ante un crimen sangriento, ante una agresión traidora, ante la acción inicua o la palabra embustera, se levanta mi indignación y siento como todos el impulso de repeler la maldad con la maldad, y el espíritu de lucha arde en mí; pero así que en este avance de repulsión llego al hombre; en seguida que para seguir en la lucha necesito odiar a alguien, a un alguien en carne y hueso, a una persona determinada, a un hombre como yo, mi tribulación empieza, porque el odio me es insoportable: abomino del crimen, de la traición, de la mentira; pero en cuanto me presentan el criminal, el traidor, el embustero, y me dicen: — ¡Hiérello!— he de volver el rostro aprisa porque su presencia simplemente me repugna, y no puedo más que volver el rostro y esforzarme en olvidarla. No quiero mirar a aquel hombre en los ojos, porque sentiría su humanidad obrar en la mía y acabaría por amarlo.

Así, con todo mi horror al crimen, a la traición y a la mentira, mi propensión es a excusar al criminal, al traidor y al embustero, para no odiarles. Empiezo por querer ponerme en su lugar [...] y pronto siento obrar imaginativamente en mí los motivos que le movieron; y entonces, una de dos, o me veo realizando su mala acción con una cierta razón de obrar que él tuvo, o bien, si tanto repugna aquella acción a mi naturaleza, que todos mis esfuerzos para asimilarla resulten vanos y los motivos queden para mí incomprensibles: es decir, si yo no puedo ponerme en el lugar de aquel hombre, entonces no me parece ya hombre, no me interesa más que como un fenómeno natural cualquiera; y así tampoco puedo odiarle, porque ¿cómo voy yo a odiar el rayo del cielo, o el huracán, o la víbora?¹²⁹³

Aquesta preocupació pel problema del mal i del malfactor ja no abandonarà Maragall. Abomina del mal, però no pot abominar del malfactor, perquè aquest és un home. Maragall s'expressa realment com un personalista *avant la lettre*. Explica a continuació el seu rebuig a dues professions: la del jutge i la del polític. El primer ha de jutjar d'acord amb un codi, i el segon ha de combatre sistemàticament la política de l'adversari sense poder ni voler comprendre-la:

yo no podría ser juez que decidiera de la vida o la libertad de los hombres, con arreglo a los preceptos de un código, ni podría ser tampoco un político de partido, cuyo principal oficio se basa en colocarse en un punto de vista opuesto al del partido contrario, y desde aquel

¹²⁹² «Fantasía sobre motivos», *Diario de Barcelona* (28-XI-1905) (II, 709).

¹²⁹³ II, 709b-710a.

punto de vista exterior combatir actos cuya inspiración no puede ni quiere comprender, como nacidos en hombres a quienes no debe amar.

Éste es el odio político, alma de los parlamentos y régimen todavía de las actuales democracias.¹²⁹⁴

Continua amb una crítica a la política basada en la desqualificació de l'adversari, que el duu a defensar el seu apartament de la política activa i de tota mena de polèmiques:

Pero el que estima más la permanencia de una tranquila luz en su alma que la aparente exigencia del momento, esquiva el participar en tales turbulencias; no que niegue el prestar aquella luz suya, pequeña o grande, a la incesante busca humana; no que niegue su corazón a las santas pasiones, ni su brazo a las grandes luchas; pero de modo que la luz sea preservada de los vientos, el corazón de toda bajeza, y que el brazo sepa herir si conviene, pero sin odio.

Porque hay que considerar antes la victoria definitiva que la inmediata; y ¡ay! si un día nos encontramos con que, derrotada la razón de los adversarios, hemos perdido también la nuestra en la victoria. Mejor será luchar de modo que sea salva la de todos y perezca sólo aquella apariencia de la de cada uno que fue causa del encono en la lucha.¹²⁹⁵

A «Las tres preguntas» presenta les preguntes que li fan les seves filles en explicar-los un conte. La primera és d'ordre moral, sobre la bondat o maldat dels personatges, i mereix aquesta resposta:

Hija mía, no quisiera que entrases en el mundo viendo a los hombres así, partidos en dos rebaños: unos todos blancos, otros todos negros; éstos buenos, aquéllos malos. Una tal visión sólo Dios puede tenerla; pero su sabiduría ha dicho al hombre: No juzgarás. Y aun de Él mismo se dice que vendrá a juzgar, no a los buenos y a los malos, sino a los vivos y a los muertos; y aunque, en un cierto modo general, se entienda que los vivos serán los buenos y los muertos serán los malos, porque aquella vida y aquella muerte sean las de la gracia, ya no sé qué otro sentido más profundo y misterioso se adivina en tal vida y en tal muerte que no se encuentra desde luego en las palabras bondad y maldad. Hay en tu corazón un santo impulso que te mueve a acoger en ti o a repeler los actos humanos según ellos sean, y conforme a esta atracción o a esta repulsión los llamarás inocentemente, pero justamente en tu corazón, buenos o malos; mas, al hombre que los ejecuta, tu corazón temblará de juzgarlo por bueno o por malo en sí, por vivo o por muerto ante Dios. El homicidio te será siempre odioso en justicia; pero con el homicida, ¡cuidado! Cada hombre es un secreto de Dios, y tú no violarás el santuario.¹²⁹⁶

¹²⁹⁴ II, 710a.

¹²⁹⁵ II, 710b.

¹²⁹⁶ «Las tres preguntas», *Diario de Barcelona* (19-XII-1905) (II, 291b).

La resposta és plenament maragalliana per dos motius: per la preferència per la divisió entre vius i morts, més que per la que separa bons i dolents; i per la renúncia a jutjar i condemnar l'ésser humà.

A «La bella Victoria» al·ludeix novament al Banquet de la Victòria, i també novament ho aprofita per fer consideracions de caràcter general. Aquest cop estableix les relacions entre serenitat i passió: «La condición de eficacia de nuestra pasión es la serenidad; la condición de eficacia de la serenidad es alguna pasión en ella: la pasión que ciega la luz del alma es destructora; la serenidad sin ardor es estéril, y al fin nada; la vida es una serenidad ardiente, una pasión serena.»¹²⁹⁷ Maragall insisteix en la necessitat d'operar aquesta síntesi: «Si ningún impulso de acción humana hay en mí, ¿en quién mando yo? ¿qué triste reinado el de una serenidad que reina en el vacío! Y si la pasión me quita el conocimiento, ¿dónde está el hombre en mí? ¿seré otra cosa que una bestia lacerada o satisfecha?»¹²⁹⁸ La conclusió és clara:

Yo quisiera estar siempre apasionado y siempre sereno, sonriendo enternecido a mi placer y a mi dolor, siempre un poco olvidado de mí mismo, pero nunca del todo; sentir dentro de mí el espíritu en marcha; en marcha a su albedrío, pero siempre dentro de mí; llevándome, no arrastrándome; ni forzándome, ni forzado.

Esta es la paz del alma, que es fruto, no de silencio, sino de armonía; no de quietud, sino de equilibrio; paz de vida, no paz de muerte, única paz digna del hombre.¹²⁹⁹

Possiblement fou la descoberta d'una bomba al pla de la Boqueria —que no va arribar a explotar— el 14 de febrer el que va dur Maragall a abordar el tema del terrorisme al seu article del 20, titulat «Aprisa». Consta que les bombes es produeixen «con periodicidad fija», constituint un «*memento homo*»:

constituyen una familiarización con la idea de la muerte que comunica una gran seriedad a todos los actos de la vida; y estos discursos simétricamente lanzados a la faz del país por los más tremendos atentados y tomándolos a broma constituyen un *trágala*, un revulsivo social de primera fuerza. Y toda la gracia está en esto: en que los que quieren exasperarnos nos tranquilicen y los que debieran tranquilizarnos nos exasperen.¹³⁰⁰

Davant d'això, l'Estat no està a l'altura i «todo su gobierno se va en frases y en leyes (que también son frases) y el pueblo es excitado por ellas sin ser regido».¹³⁰¹ Per això,

¹²⁹⁷ «La bella Victoria», *Diario de Barcelona* (13-II-1906) (II, 720a).

¹²⁹⁸ II, 720b-721a.

¹²⁹⁹ II, 721a.

¹³⁰⁰ «Aprisa», *Diario de Barcelona* (20-II-1906) (II, 721b).

¹³⁰¹ II, 722a.

hemos de buscar nuestra normalidad; hemos de optar entre una franca barbarie y una franca civilización. Y puesto que somos muchos los que optamos por ésta, y puesto que el órgano de la civilización es el Estado, hemos de quitar la apariencia de Estado que es causa de aquella contradicción, y crear nuestro Estado. Hemos de cambiar el tipo de gobernante desde el primer ministro hasta el último polizonte.¹³⁰²

El 1893 havia defensat la «refrescadora vuelta a las grandes sinceridades de la barbarie».¹³⁰³ Ara, en canvi, opta per la civilització: que l'Estat s'articuli federalment a fi de compatibilitzar la varietat de famílies hispàniques amb la unitat natural de la península.¹³⁰⁴

Els darrer article de la sèrie de 1905-1906 al *Diario de Barcelona* és «Revista de mayo», a la segona meitat del qual s'al·ludeix a l'atemptat contra la boda reial entre Alfons XIII i Victòria Eugènia de Battenberg esdevingut el 31 de maig de 1906. La primera part de l'article és anterior a l'atemptat, i hi expressa la seva alegria per un mes de maig tan festiu, iniciat amb la festa obrera i acabat amb la boda reial, passant per la Solidaritat Catalana. Dibuixa un escenari d'alegria i optimisme, i s'imagina els seus contradictors: «En vano os rebeláis a la generosa afirmación, hijos del encono, o reiréis de mi cándido optimismo, corazones fríos: la candidez y la generosidad son más fuertes que vuestra lógica y vuestro enojo, porque el mundo no es un arrebató ni un silogismo, sino una cosa simplemente buena en su principio y en su fin, suceda lo que suceda por el camino.»¹³⁰⁵ Maragall es mostra sumament optimista: «el ser civilizado consiste precisamente en la firme conciencia de que, en el compuesto social, prevalecen siempre las fuerzas bien ordenadas; que no hay necesidad alguna de odiar al enemigo para vencerle; y que la verdadera fortaleza mejor se ejercita en el amor que en el odio.»¹³⁰⁶ S'esdevé, però, l'atemptat, i l'article canvia de to:

Y en este mismo momento, como un sarcasmo, como una bofetada, resuena, por decirlo así, en mis oídos el estallido de la bomba de Madrid. Es como si en un instante alrededor mío todo se hubiera entenebrecido, como si mis ojos hubieran cegado a la claridad en que se deleitaban; y el mal, el odio, el crimen, se ha alzado ante ellos, negro aún en las tinieblas mismas, resplandeciendo su negrura, si así puedo expresarme, en mi espíritu conturbado.¹³⁰⁷

Davant el mal, Maragall expressa no pas una condemna, sinó una incomprensió:

¹³⁰² II, 722.

¹³⁰³ «Las leyes», *Diario de Barcelona* (21-XI-1893) (II, 399b).

¹³⁰⁴ Els anys 1905-1906, Maragall configura el seu ideal ibèric a partir del lusitanisme que li transmet Ignasi Ribera i Rovira, tal com ha estudiat Víctor MARTÍNEZ-GIL, *El naixement de l'iberisme a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1997, p. 204-254.

¹³⁰⁵ «Revista de mayo», *Diario de Barcelona* (3-VI-1906) (II, 741a).

¹³⁰⁶ II, 741b.

¹³⁰⁷ II, 741b.

¿Por qué el mal, Señor, por qué el odio, por qué el estrago innecesario y voluntario? ¿Cómo están hechos por dentro esos hombres que hacen esto? No son fieras, porque en las fieras no hay crueldad inútil; no son la fuerza ciega de un volcán o un terremoto, porque son hombres; y, sin embargo, yo que soy hombre como ellos no puedo comprender su acción, no puedo imaginar el estado de su ánimo al cometerla. [...] A mí, hombre, hay algo humano que me es absolutamente extraño, que me es como ajeno a lo humano, que queda fuera de mí. Hay algo humano, Señor, que yo no puedo comprender. ¿Qué es esto, Dios mío, qué es esto! Es el mal deliberado, es el mal libre (¡oh contrasentido!), es la sombra que vuelve a la sombra después de haber sido luz. Esto yo no lo entenderé nunca, y me iré de este mundo dejando cosas que ni aun en mi limitación me habré explicado de ningún modo. En algún modo yo puedo comprender el mal como arrancado del profundo misterio de la vida, como el caos en su dolor de alumbramiento, como la tiniebla pugnando por hacerse luz, como el paso de la fatalidad a la libertad, como la pasión haciéndose razón. ¡Pero partir de una idea para volver al crimen incoherente, regresar de la libertad humana a la fatalidad de las catástrofes naturales, la luz sepultarse otra vez en las tinieblas, el mundo regresando al caos, el hombre de un salto atrás, dejar delante a la fiera: esto es, Señor, lo que yo no entiendo, lo que no entenderé nunca, esto lo que (hablo ya con el corazón) no quiero entender. Oraré por los muertos, oraré por los vivos, oraré más que por nadie por los incomprensibles matadores. Quiero volverme de cara a la luz.¹³⁰⁸

Maragall no comprèn el mal, ni el vol comprendre, perquè es tracta d'un mal que procedeix de l'home, d'homes de carn i ossos, d'una humanitat que sembla que retorni al caos després d'haver estat llum. L'article es torna pregària, i Maragall acaba manifestant que pregarà per vius i morts, i sobretot «por los incomprensibles matadores», pels homes que, pel fet de fer el mal, no poden ser objecte de la seva comprensió.

3.13 Recapitulació

Pot sorprendre que titlli de modernista en Maragall precisament el període que va de 1901 a 1906. Habitualment, hom situa l'etapa modernista de Maragall més aviat, entre 1892 i 1900.¹³⁰⁹ No pretenc negar-ho en absolut. Ara bé: si la religió de la bellesa dels anys

¹³⁰⁸ II, 741b-742a.

¹³⁰⁹ Així ho fan, per exemple, TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 49-70, i Joan-Lluís MARFANY, «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 198-222. Ja el 1954 Carles RIBA, «Nota preliminar a l'«Antologia poètica» de Joan Maragall», dins ...*Més els poemes (Obres completes*, III, *Crítica*, 2, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 220), havia dit que el Modernisme havia estat en Maragall tan sols «una situació inicial i, millor encara, un punt d'arrencada». Ara bé, a continuació Riba s'interroga si aquest punt d'arrencada ho fou només cronològicament «o ho fou en cada moment d'una superació sempre represa, heroica per l'esforç en ella esmerçat, i a la qual una mort comptat i debatut prematura va impedir de perfer-se».

d'infantesa i joventut tenia molt a veure amb el Romanticisme —encara que feia dècades que el Romanticisme havia periclitat—, i si l'aridesa antidemocràtica i individualista dels primers anys al *Diario de Barcelona* calia explicar-les per l'influx del positivisme —també una mica anterior a aquells anys—, la reacció espiritualista d'inicis de segle és un fruit madur del neoespiritualisme associat al Modernisme i a la fi de segle. Mantinc, doncs, la hipòtesi de treball desenvolupada en les recapitulacions dels dos capítols anteriors: en l'evolució interior del pensament de Maragall es reproduïxen, a grans trets, les grans etapes amb què és possible perioditzar els moviments intel·lectuals del segle XIX.

Aquest neoespiritualisme *fin de siècle* és presentat per Valentí com un fenomen que constitueix «el foco inmediato de estímulos e incitaciones para nuestros modernistas».¹³¹⁰ Influït pel catolicisme nord-americà —precursor del Modernisme religiós condemnat per l'encíclica *Pascendi* de Pius X el 1907— i per la novel·la russa —introduïda per Eugène Melchior de Vogüé a França cap al 1886—, és una reacció antinaturalista i antipositivista que, tanmateix, no es pot situar només «en el campo relativamente superficial de las modas literarias».¹³¹¹ Tampoc no s'hi pot veure simplement una restauració religiosa: «Más bien hay que considerarlo desde el ángulo de las concepciones irracionalistas, intuicionistas y vitalistas que caracterizan el pensamiento del fin de siglo y son explicables por hondas motivaciones sociológicas.»¹³¹² Aquest moviment, que té el seu epicentre a França, era seguit amb atenció a Espanya per dos dels crítics més atents del moment: Emilia Pardo Bazán i «Clarín».¹³¹³ Joan Oleza explica el *fin de siècle* francès en aquests termes:

El final de siglo venía marcado en Francia por un discurso que ponía en cuestión la primacía de la ciencia, rechazaba el positivismo, revalorizaba la metafísica, proclamaba la conciencia como primer mecanismo del conocimiento, por encima de la razón y de la experiencia, y con ella arrastraba a un primer plano epistemológico la intuición, la voluntad o el impulso vital bergsonian, trasladaba al mundo interior o espiritual la verdadera esencia de lo real, abandonando la larga hegemonía de la materia, exaltaba frente a las leyes universales y los determinismos científicos la libertad y la espontaneidad creativas de la naturaleza, o declaraba finalmente como principales intereses humanos los imperativos morales, religiosos y estéticos.¹³¹⁴

¹³¹⁰ VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 35.

¹³¹¹ *Ibidem*.

¹³¹² *Ibidem*.

¹³¹³ Per aquest tema, vegeu *ibid.*, p. 61-78, i Joan OLEZA SIMÓ, «Espiritualismo y fin de siglo: convergencia y divergencia de respuestas», dins Francisco LAFARGA, *Imágenes de Francia en las letras hispánicas*, PPU, Barcelona, 1989, p. 77-82.

¹³¹⁴ OLEZA, «Espiritualismo y fin de siglo», p. 79-80.

Oleza mateix ha presentat en un altre lloc l'espiritualisme finisecular com un fenomen que, a Espanya, arrenca el 1887, quan el lector espanyol va poder llegir *Fortunata y Jacinta* de Pérez Galdós i escoltar les conferències de Pardo Bazán sobre l'espiritualisme de la novel·la russa.¹³¹⁵ L'espiritualisme del qual es parla és

una oleada cultural que abarca a diversas corrientes del pensamiento filosófico europeo, al drama ibseniano, a la novela rusa; al *roman d'analyse* francés, a la novela española de los años noventa y, en general, a las actitudes moralistas y religiosas de buena parte de la crítica literaria francesa (Brunetière y la *Révue des Deux Mondes* a la cabeza, pero también Melchior de Vogüé, Edouard Rod, o Paul Bourget), y en último lugar, pero no en el menos importante, a todo el clima de renacimiento fideísta que se respiró en Europa en la institución literaria a finales de siglo.¹³¹⁶

Els mateixos modernistes catalans van acollir amb una certa perplexitat aquesta nova religiositat, que es van afanyar a desvincular del catolicisme oficial.¹³¹⁷ (Aquest, per la seva banda, va adonar-se aviat que del que es tractava era d'un *neoespiritualisme*, però no d'un *neocatolicisme*, de manera que va tendir a rebutjar-lo.)¹³¹⁸ Aquest neoespiritualisme arriba a Catalunya a l'època del segon *Avenç* (1889-93); el primer *Avens* (1882-84) va desenvolupar la seva campanya en defensa de tot el que fos modern quan la modernitat era representada a Europa pel naturalisme de Zola. En canvi, a partir sobretot de 1891 la modernitat ja no és el naturalisme, sinó el neoespiritualisme.¹³¹⁹

Ens interessa, però, l'actitud de Maragall: ¿era conscient que el positivisme i el naturalisme estaven sent substituïts per un neoespiritualisme d'aquesta mena? La resposta ha de ser, indubtablement, afirmativa, atès que molts dels textos citats fins aquí corroboren aquesta consciència. Ja en el pròleg a la traducció de les *Fisonomías de santos*, Maragall contextualitzava Hello en el marc d'un grup de neocatòlics «cuya obra, suspendida hasta cierto punto por la generación positivista que les sucedió, empieza ahora a ser admirada y

¹³¹⁵ Juan OLEZA, «El movimiento espiritualista y la novela finisecular», dins Víctor GARCÍA DE LA CONCHA (director), *Historia de la literatura española*, 9, *Siglo XIX*, (II), coordinador: Leonardo Romero Tobar, Espasa, Madrid, 1998, p. 776-777.

¹³¹⁶ *Ibid.*, p. 778-779.

¹³¹⁷ VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 189.

¹³¹⁸ *Ibid.*, p. 248; QUINTANA TRIAS, «La definitiva bondad de la vida», p. 139-140.

¹³¹⁹ VALENTÍ FIOL, *El primer modernismo literario catalán*, p. 180: «De todas las innovaciones que son advertibles en la segunda época de *L'Avenç*, especialmente a partir de 1891 [...], la más importante y la que más conflictos produjo [...] fue sin duda la desvaloración del viejo naturalismo, prestigiado por la venerable figura de Zola, en favor de la diversidad de movimientos neoidealistas, neoespiritualistas, neorreligiosos que surgieron a fines del siglo, sustituyendo en el campo del pensamiento el positivismo cientista por concepciones vitalistas e irracionistas, y arrinconando en el del arte y la literatura el realismo hasta entonces dominante por el conjunto de manifestaciones y tendencias que suelen ser encuadradas bajo el nombre de simbolismo.»

continuada por una nueva generación que quiere ir más allá». ¹³²⁰ En el seu article sobre Novalis, situava l'autor romàntic al costat d'Emerson, Carlyle i Ruskin com a «padres de un neo-idealismo y hasta de un neo-misticismo, cuyos fundamentos y ortodoxia no hemos ahora de discutir, pero cuya existencia es evidente, no sólo en Alemania, sino también en Inglaterra, en Francia, en Bélgica y hasta entre nosotros mismos.» ¹³²¹ En la recapitulació del capítol anterior hem vist com Maragall parlava de «la nova evolució espiritualista que ens va agafar a nosaltres al ple de la joventut». ¹³²² També com considerava que «si escolteu atentament, recollidament, el terror naturalista, hi sentireu passar per sota la gran corrent romàntica, que ha reaparegut en nosaltres amb el nom de *modernisme* i que ve enriquida amb lo que ha arrossegat en el seu viatge subterrani». ¹³²³ Aquesta idea —la reparició del Romanticisme amb el nom de Modernisme— era compartida per Josep Soler i Miquel i Joan Sardà, ¹³²⁴ i reapareix a «Énfasis literario», que també ha estat ja citat: «el romanticismo ha proseguido su carrera después de haberse saludablemente penetrado de realidad en el naturalismo poético, y de haberse estremecido con vagos presentimientos del alma. Esto último, que es lo que caracteriza el fondo del movimiento que aquí se llama modernista, es lo que ha dado, a veces, a la voz de los maestros una entonación de solemnidad.» ¹³²⁵ A «Un premio al idealismo» condemna els escriptors que s'han quedat en el positivisme i el naturalisme sense acceptar la reacció espiritualista posterior; és el cas de Pruddhome a França, Carducci a Itàlia, i Núñez de Arce i Bartrina a Espanya. ¹³²⁶ A «Economía psicológica», finalment, eleva a teoria la successió, en la marxa de la civilització, de períodes de materialisme i períodes d'espiritualisme. ¹³²⁷

La hipòtesi d'un Maragall que reviu en el transcurs de la seva biografia intel·lectual alguns dels grans moviments espirituals del seu segle sempre amb un cert decalatge temporal ens podria fer pensar en un autor endarrerit, que en lloc d'avançar-se al seu temps s'adhereix a determinades doctrines quan aquestes ja estan de tornada. Res més lluny, tanmateix, de la realitat. L'ús que faig dels adjectius *romàntic*, *positivista* i *modernista* és més analògic que no pas estrictament historiogràfic. Maragall no és *un romàntic* fins al 1890, ni *un positivista* entre 1890 i 1901, ni *un modernista* entre 1901 i 1906. Ara bé, fins al 1890 les seves intuïcions religioses es formalitzen en termes clarament romàntics; a partir d'aquesta data manifesta un esperit antidemocràtic —acompanyat per un interès escàs per la religió— de

¹³²⁰ II, 775a.

¹³²¹ «Novalis», *Diario de Barcelona* (3-IV-1901) (II, 151b).

¹³²² «La vetllada Yxart en l'Ateneu», *Catalònia*, any I, núm. 1 (25-II-1898), p. 15.

¹³²³ *Joan Sardà. Estudi necrològic*, L'Avenç, Barcelona, 1900 (I, 876a).

¹³²⁴ TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 50: «cal notar la manera com els crítics Soler i Miquel i Sardà fan ressaltar la continuïtat entre el Modernisme i el moviment romàntic. Es tracta, segons ells, de dues reaccions antimaterialistes, serapardes en el temps pel gran contracorrent del naturalisme.»

¹³²⁵ «Énfasis literario», *Diario de Barcelona* (14-XI-1901) (II, 161a).

¹³²⁶ «Un premio al idealismo», *Diario de Barcelona* (19-XII-1901) (II, 169a-171a).

filiació positivista; a poc a poc abandona aquesta actitud i acull un neoespiritualisme que té les seves arrels en el Modernisme *fin de siècle*. No és, doncs, ni un romàntic fora de temps, ni un positivista ressagat, ni un modernista tardà. Una bona prova d'això és que l'única d'aquestes etiquetes que —utilitzada amb tot el rigor— encaixa realment amb Maragall, és la de modernista, i hi encaixa en el moment adequat: Maragall és un autor modernista quan el Modernisme literari triomfa a Barcelona, és a dir, als anys noranta del segle XIX. Valentí Fiol el situa en la segona etapa de *L'Avenç*, i el considera «el más importante de los modernistas catalanes, al que se debe la definitiva integración en la cultura catalana de lo que hasta en sus momentos más exaltados y caóticos [...] tenía de fértil y vitalizador aquel movimiento».¹³²⁸ Més encara: «Maragall abraza y sintetiza en su obra, y aun más en su persona, *todo* el modernismo catalán.»¹³²⁹ Pel que fa, doncs, a la contextualització «generacional», Maragall és un modernista. Pel que fa als seus processos espirituals interns, el seu itinerari és més complex i reproduceix, analògicament, els grans moviments de la cultura que se succeeixen al llarg del segle XIX.

El terme *neoespiritualisme* per caracteritzar el Modernisme maragallà *sui generis* d'aquests anys és útil també per descriure els textos d'aquesta etapa. Hi ha en Maragall una religiositat infantil i una religiositat juvenil romàntica que caracteritzen la primera etapa del seu itinerari vital, el que hem considerat conclòs el 1890 amb l'entrada al *Diario de Barcelona*. A partir d'aquell moment s'inicia un període en què la religió, al començament, és completament absent de la seva obra més discursiva: els articles periodístics. Coincideix amb una exaltació amoral de la força i una crítica despietada de la democràcia parlamentària —en aquells moments, la política espanyola «es mi tema predilecto».¹³³⁰ A poc a poc, la religió apareix en alguns textos poètics i periodístics, al començament més com a pretext que com a autèntica preocupació vital. Paulatinament, però, els textos de Maragall assoleixen una profunditat religiosa nova, que arriba, en els articles de 1905-1906 al *Diario de Barcelona*, a la descripció d'experiències clarament associades a la mística.

¿Podem parlar, amb rotunditat, de textos místics en Maragall? D'entrada, hem de constatar que no trobarem en Maragall cap dels fenòmens extraordinaris de la vida mística: levitació, estigmatització, dejuni místic, telekinèsia, hipertèrmia, bilocació, emissió de substàncies heterogènies, allargament d'òrgans corporals, resistència al foc, etc.¹³³¹ Ara bé, Juan Martín

¹³²⁷ «Economía psicológica», *Diario de Barcelona* (2-I-1902) (II, 626b-627a).

¹³²⁸ VALENTÍ FIOI, *El primer modernismo literario catalán*, p. 195.

¹³²⁹ *Ibid.*, p. 196.

¹³³⁰ Carta a Josep M. Lloret de setembre-octubre de 1894 (AM mrgll-Mss. 5-22c-29) (Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 160).

¹³³¹ Extrec la llista de MARTÍN VELASCO, *El fenómeno místico*, p. 65.

Velasco deixa clar que aquests fenòmens han acompanyat la vida de molts místics, però que «ni todos los místicos cristianos los han “padecido” ni todos los que se han visto afectados por ellos han sido místicos cristianos, ni siquiera místicos».¹³³² Deixant de banda, doncs, aquests fenòmens extraordinaris, sí que podem analitzar si els textos de Maragall tenen algunes de les característiques pròpies del llenguatge místic. Martín Velasco explica que el llenguatge místic es caracteritza en bona mesura per ser el llenguatge d'una experiència;¹³³³ en conseqüència, acostuma a tenir una «impregnación psicológica y afectiva» notables;¹³³⁴ l'experiència que transmeten és la d'una unió amb el tot, l'univers, l'absolut, el diví, Déu o l'Esperit;¹³³⁵ és un llenguatge autoimplicatiu i testimonial que sovint recorre a la *transgressivitat* de les paraules —dur-les al límit de la seva capacitat significativa—, la metàfora, la poesia, la paradoxa, l'antítesi...¹³³⁶ Per la seva banda, Francisco Rubia enumera les actituds mentals pròpies dels místics: a) sentit d'unitat i dissolució del jo; b) pèrdua de sentit del temps i de l'espai; c) sensació de contacte amb el sagrat; d) sensació d'objectivitat i realitat; e) sensació d'accedir a veritats fondes de manera instintiva; f) superació del dualisme i les contradiccions; g) pèrdua del sentit de causalitat; h) inefabilitat; i) sensació de pau, benestar i alegria; j) sensació com de llum o foc; k) transitorietat, i l) canvi positiu de conducta.¹³³⁷

Si confrontem els textos de Maragall que descriuen experiències cim amb les característiques del llenguatge místic assenyalades per Martín Velasco o amb les actituds mentals enumerades per Rubia, podem comprovar fàcilment com la major part d'aquestes característiques i actituds són observables en els textos maragallians. El poema «Les muntanyes» (1901) i els articles «La paz de los campos» (1905), «Sensaciones de otoño» (1905) i «La ráfaga» (1906), són els textos maragallians d'aquests anys que més s'ajusten a aquestes característiques. Són textos escrits des d'un jo que expressa la seva pròpia experiència, una experiència associada a un sentit d'unitat i dissolució del jo —«Les muntanyes»—, una pèrdua de sentit del temps —«La paz de los campos», «La ráfaga»—, una sensació d'accedir a veritats fondes instintivament —«Sensaciones de otoño»—, una sensació de pau, benestar i alegria —«La paz de los campos»...

¹³³² *Ibid.*, p. 73.

¹³³³ «El místico no habla como el teólogo simplemente de Dios. Habla del Dios que se le ha dado como presente en una experiencia.» *Ibid.*, p. 51. Un desenvolupament més breu de les característiques del llenguatge místic es troba a Juan MARTÍN VELASCO, «El fenómeno místico en la historia y en la actualidad», dins *La experiencia mística. Estudio interdisciplinar*, edició de Juan Martín Velasco, Trotta, Madrid, 2004, p. 15-49.

¹³³⁴ MARTÍN VELASCO, *El fenómeno místico*, p. 73.

¹³³⁵ *Ibid.*, p. 23.

¹³³⁶ *Ibid.*, p. 51-58.

¹³³⁷ Francisco RUBIA, *La conexión divina. La experiencia mística y la neurobiología*, Crítica, Barcelona, 2003, p. 134 i següents, citat per Ramon M. NOGUÉS, *Déus, creences i neurones. Un acostament científic a la religió*, Fragmenta, Barcelona, 2007, p. 146-149.

Ens podríem preguntar, però, si hi ha en aquests textos la sensació d'unió amb el tot, l'univers, l'absolut, el diví, Déu..., en definitiva, sensació de contacte amb el sagrat. El cert és que aquests textos no són explícitament religiosos: no hi ha, per exemple, la visió o l'experiència del subjecte que sent que Jesucrist baixa i el pren, ni transmeten cap experiència que tingui lloc en un marc religiós.¹³³⁸ Però que no hi aparegui Déu explícitament no vol dir que no parlin d'una experiència d'unió amb el tot. «Les muntanyes» potser és el text més clar en aquest sentit: l'ànima s'identifica amb tots els elements de la naturalesa, fins al punt que el jo del poeta acaba parlant en femení —la transgressivitat del llenguatge pròpia de la mística hi fa, doncs, acte de presència— i es manifesta plena d'un anhel agitador que vol dur al cel:

Però jo, tota plena de l'anhel
agitador del mar i els muntayes,
fortament m'adreçava per dur al cel
tot lo de mos costats i mes entranyes.¹³³⁹

Aquest *cel*, pel context del poema i pel que sabem de la resta de textos maragallians anàlegs, és més el cel físic contemplat des de la terra que el cel metafísic promès per la religió. Ens movem clarament en un llenguatge no confessional i immanent, però no per això menys religiós. ¿Se li pot regatejar l'adjectiu de *místic*? Són textos escrits a l'inici d'un segle XX que ha viscut el desplegament més intens de les anomenades *formes no religioses de mística*; encara que no parlin de Déu, són textos que ens parlen de l'experiència d'una percepció no ordinària dels temps i del món exterior que els emparenta completament amb la literatura mística.

D'altra banda, no totes les *experiències cim* són experiències místiques, i per tant tampoc no és legítima una lectura en clau mística de totes les experiències de singular sentiment de fusió amb la naturalesa o de pèrdua del sentit del temps. En Wordsworth, per exemple, trobem el fenomen dels *spots of time* ('espais o punts de temps'), que al·ludeixen a fragments de temps que interrompen el fluid temporal ordinari. Un altre fenomen relacionat amb l'alteració de la percepció ordinària del temps és el de la *memòria involuntària*, al qual he al·ludit en parlar de «Sensaciones de otoño»; també podríem esmentar les *epifanies* de Joyce, els *cercles de llum* de Woolf o les *il·luminacions* de Benjamin. Tanmateix, crec que en el cas

¹³³⁸ La figura de Simone Weil pot servir de contrast: «Jesucrist mateix va baixa i em va prendre», expressava Simone WEIL, *A la espera de Dios*, Trotta, Madrid, 2004⁴, p. 41 (ed. original francesa: *Attente de Dieu*, La Colombe, París, 1949). Malgrat el rebuig de Simone Weil a fer-se batejar, les tres conegudes experiències místiques de Simone Weil tenen com a marc contextual el catolicisme: la processó de dones en la festa patronal d'un poble de Portugal; l'impacte que sent a Assís i que l'obliga a agenollar-se; i l'experiència al monestir de Solesmes durant la Setmana Santa.

¹³³⁹ «Les muntanyes», v. 51-54, dins *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 629).

de Maragall les experiències cim s'han de llegir en clau mística: encara que no tinguin un contingut explícitament religiós, la manera com l'escriptor mateix explicava aquests fenòmens, interrogant-se sobre aquests moments en pregària davant de Déu («Cant espiritual») o explicant que es tracta de «momentos de eternidad» la vivència dels quals aprima el mur anomenat *eternitat* que separa vius i morts («Los vivos y los muertos»), crec que legitima perfectament que els associem a la literatura mística.¹³⁴⁰

La sortida del *Diario de Barcelona* al juny de 1906 interromp bruscament aquesta sèrie periodística absolutament nova en l'obra de Maragall. Pot ser una bona data per considerar closta aquesta etapa. Una data, novament, arbitrària, que respon més a necessitats expositives que no pas a una real solució de continuïtat en el desplegament diacrònic del pensament maragallià. Tanmateix, aquesta data em sembla més justificada que la de 1907 proposada per Gabriel Maragall i acceptada per Trías. Més justificada atès que la situació anímica de Maragall que Gabriel Maragall descriu té de fet el seu origen en la manca de «preocupació diaresca» —com s'havia referit Maragall mateix a l'obligació de lliurar setmanalment un article al *Diario de Barcelona*.¹³⁴¹ És, com a mínim, l'origen extern més evident d'una nova etapa. Si és que podem parlar, és clar, de nova etapa. Probablement, en podem parlar en la mesura que també en parlàvem en contraposar el neoespiritualisme modernista de 1901-1906 a la cristianització de l'*excelsior* pròpia dels anys de canvi de segle: és a dir, la nova etapa no és més que la prolongació i l'aprofundiment de les noves intuïcions manifestades als textos dels darrers anys de l'etapa anterior. Potser hi ha ruptura —o, si més no, una certa ruptura— entre el Maragall anterior als 30 anys i el Maragall posterior; a partir d'aleshores, però, en l'itinerari intel·lectual de Maragall no hi trobem pròpiament ruptures sinó petits girs i, sobretot, aprofundiments. A partir de mitjan 1906, quan externament Maragall perd una tribuna setmanal i quan, també externament, la cultura a la qual pertany pren uns camins diferents dels seus —és l'any de l'eufòric inici del Noucentisme—, *internament* Maragall s'aproxima a l'últim Maragall.

¹³⁴⁰ Vegeu *infra*, 4.6, «Temps i eternitat», i 4.7, «Recapitulació».

¹³⁴¹ Carta a Josep Pijoan del 7 de març de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 120).

L'ÚLTIM MARAGALL (1906-1911)

4.1 Un període de guaret intel·lectual: «No trabajo nada»

«Ha vingut a punt la meva sortida del “Diario”, perquè jo necessitava altra vegada aquesta pau, almenys per un quant temps.»¹³⁴² Això és el que Maragall expressava a Pijoan en la primera carta que li adreçà després de la seva segona separació del *Brusi*. Aproximadament el mateix havia transmès ja a Enric de Fuentes i a Lluís Lluís: «estic content de la meua pau... i que duri»;¹³⁴³ «de momento estoy contento de esta paz de verano que necesitaba».¹³⁴⁴ Dues setmanes més tard Maragall es trasllada a Cauterets, aquest cop amb les germanes. Les estades a Cauterets per prendre les aigües es poden documentar molt bé gràcies als articles que hi dedicà i, sobretot, al fet que Maragall no hi va anar mai amb la dona ni els fills, de manera que la separació de la família l'obligava a escriure a la seva dona pràcticament cada dia. Els temes de les cartes a Clara Noble són en general domèstics, però de tant en tant s'hi pot trobar alguna petita indicació sobre les activitats literàries de Maragall o sobre els seus estats anímics. El 9 de julio d'aquell any li diu: «No trabajo nada»; i el 14 hi insisteix: «No trabajo; y con tanta tranquilidad y comer bien, al volver creo que haré la competencia à Pancho gordo.»¹³⁴⁵ Aquest «No trabajo» és evident que pot tenir com a objectiu tranquil·litzar l'esposa: al cap i a la fi, les estades a Cauterets eren terapèutiques, i Clara insistia que havien d'implicar un repòs per a Maragall. Però els anys anteriors les estades a Cauterets havien estat força productives en termes literaris. El 1905, per exemple, Maragall l'havia aprofitat per llegir Indy, Camões, Montaigne i Taine, traduir Novalis i preparar el discurs de la Festa de la Bellesa de Palafrugell.¹³⁴⁶ I el 1904 resumia així la seva feina a Cauterets: «vaig llegir un parell de llibres de poesia francesa moderna (Delpont i Comtesse de Noailles); després crec que he acabat (fins que hi torni) una segona part del *Comte l'Arnaud*; i he esbossat, així per alt, el començament d'una Poètica que no acabaré mai»;¹³⁴⁷ a

¹³⁴² Carta a Josep Pijoan del 18 de juny de 1906 (Anna Maria BLASCO I BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 351).

¹³⁴³ Carta a Enric de Fuentes del 12 de juny de 1906 (I, 985b).

¹³⁴⁴ Carta a Lluís Lluís del 18 de juny de 1906 (II, 911a).

¹³⁴⁵ Carta a Clara Noble del 14 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-9-167).

¹³⁴⁶ Carta a Josep Pijoan del 12 de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 318-319); carta a Enric de Fuentes del 13 de juny de 1905 (I, 984); carta a Clara Noble del 21 de juny de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-8-155).

¹³⁴⁷ Carta a Enric de Fuentes del 14 de setembre de 1904 (I, 983a).

més a més, encara va tenir temps per rellegir el Quixot.¹³⁴⁸ En canvi, el 1906 el resum és: «No trabajo». També ho explica a Pijoan: «Y aquest any fins he suprimit el treball qu'en altres anava fent ab calma, perquè fins are no he sentit apetència de treballar. Me'n vaig endur les notes per a fer el pròleg de Novalis y el discurs del Congrés de la Llengua Catalana; però lo qu'és fins are, el cor no m'ha dit: "Comença", ni de l'un ni de l'altre. Dech estar cançat de... no fer tampoch res durant l'hivern. Sóch un encantat.»¹³⁴⁹

Evidentment, després de la sortida del *Diario de Barcelona*, el 1906 i els primers mesos de 1907 alguna cosa va fer Maragall: si més no, les dues feines apuntades a la carta a Pijoan — el pròleg a la traducció de Novalis i la intervenció al Congrés Internacional de la Llengua Catalana— i alguns articles —per a *La Veu de Catalunya*, *El Poble Català*, *Renacimiento* i *La Publicidad*. Maragall no pateix cap depressió com la que l'havia afectat el 1901 i, per tant, continua produint. Però hi ha una certa voluntat d'apartament de les coses públiques, actitud a la qual no és aliena l'esclat del Noucentisme. Ha estat prou assenyalat el contrast entre la figura de Maragall i els joves intel·lectuals noucentistes a partir de 1906 —les investides públiques d'Ors contra l'aparició d'*Enllà* en foren el senyal més visible—, cosa que degué influir en l'ànim d'un intel·lectual que no es podia sentir comprès ni respectat pels joves valors del moment.

4.2 Una estètica derivada d'una metafísica religiosa

L'etapa d'inactivitat de Maragall durà poc temps: fou una mena de guaret preparatori. L'estiu de 1907 Maragall inicia una nova tasca intel·lectual: al pavelló del jardí de Caldetes —el lloc de treball que li havia reservat Clara Noble—¹³⁵⁰ Maragall redacta «Confesión de poesía», que apareixerà com a article a *La Lectura* i que, posteriorment, esdevindrà el que coneixem com «Elogi de la poesia» (publicat en català el 1909 amb dos *elogis* més) i «De la

¹³⁴⁸ Carta a Clara Noble del 27 de juliol de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-129) i de l'1 d'agost de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-134); carta a Enric de Fuentes del 14 de setembre de 1904 (I, 983a).

¹³⁴⁹ Carta a Josep Pijoan del 9 de juliol de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 354).

¹³⁵⁰ Josep PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, Catalònia, Barcelona, [1927], p. 66, explica que, en totes les cases d'estiu, Clara Noble reservava sempre el millor espai com a lloc de treball de Maragall: «sempre hi havia un recó retirat pel poeta, on no hi arribés el brogit de tanta gent; bé li arreglava un estudi a les golfes, o un pabelló retirat al jardí, bé un planxador que no es feia servir, i amb bona finestra des d'on esplaiar la vista pel costat millor de la casa.» A Caldetes, a la casa del carrer de la Pau —que havien comprat les germanes de Maragall el mateix 1907, com es desprèn de l'anotació del 7 de juny de 1907 de l'Agenda de sobretaula (AM C. F.)—, aquest espai era el pavelló situat al fons del jardí, que Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988, p. 129, descriu en aquests termes: «Allí al fons del jardí s'alça el pavelló del silenci —dues grans finestres a sobre el mar—: és el recés on va viure moltes hores dels últims anys de la seva vida. A l'altra banda, dins la casa, la seva muller, voltada de les filles més grans, governava aquell poble de criatures i dones, mentre ell vivia en la calma a prop del mar.»

poesía» (que havia de publicar-se en castellà amb la resta d'*elogis*).¹³⁵¹ No es tracta d'un text més, sinó d'un gran esforç de teorització. Un esforç que no és isolat: simultàniament a «Confesión de poesía» Maragall redacta l'«Elogi del poble».¹³⁵² A més a més, aquells anys, al suplement *Los Lunes* —del diari *El Imparcial*— i a la revista *La Lectura* hi anirà publicant articles de fons. No són els articles de to intimista i líric que publicava al *Diario de Barcelona* els anys 1905-1906, sinó textos amb un contingut especulatiu notable. De fet, el director de *La Lectura* se'n dolia una mica,¹³⁵³ ja que s'estimava més el to quotidià de la col·laboració al *Brusi* que no pas el nivell teòric que Maragall havia adoptat per a les col·laboracions a *La Lectura*. Maragall aprofitava el caràcter mensual de la revista, amb un tipus de lector més minoritari i culte, per donar a conèixer el que no podia publicar al *Diario de Barcelona*: un tipus de text més elaborat, abstracte, teòric, especulatiu, inviabile quan publicava a la premsa diària, en la qual Maragall només podia oferir la nota d'un dia, la pinzellada fresca, la impressió directa, sempre més o menys en relació amb el present.

Maragall sempre s'havia declarat contrari a l'especulació. La seva preferència per la dada concreta, la individualitat, el fet viu i únic, el duia a rebutjar tota teoria com a abstracció allunyada de la realitat. Tanmateix, Maragall havia tingut sempre una tendència a teoritzar, malgrat les seves proclamacions emfàticament antiintel·lectualistes. No es considerarà mai un filòsof ni un tractadista, sinó només «un encantat de las clarors que'm passen per davant dels ulls».¹³⁵⁴ Però s'esforçà tota la vida no solament a descriure aquestes clarors, sinó també a pensar-les i comprendre-les. Encara que sempre digués el contrari: «m'encanta [el misteri de l'ésser], però no m'inquieta; no tinch el desitj de *saber*: si algun cop *penso*, m'espanto, me ve rodament de cap, y torno esferehit a la contemplació desinteressada: allí sóch a casa meva, y beneheixo a Déu pel delit inefable qu'allí dóna a la meva humilitat, és dir, a la meva conformitat ab la pròpia naturalesa.»¹³⁵⁵ Tanmateix, podem trobar, en textos de totes les èpoques, mostres d'un *pensar* i un *desig de saber* molt allunyats dels que dóna a entendre en aquesta declaració, des de les cartes de joventut —«quiero saberlo todo»—,¹³⁵⁶ les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys i l'«Oda infinita», fins als últims escrits. Però és a

¹³⁵¹ Sobre el procés de redacció i transformació d'aquest text, vegeu Lluís QUINTANA I TRIAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 211-229.

¹³⁵² Al final del manuscrit de l'«Elogi del poble» (AM 7-15-1/26) hi consta: «1 setembre 1907».

¹³⁵³ Cartes de Francisco Acebal del 23 de novembre de 1907 (Lluís QUINTANA TRIAS, «Cartas de Francisco Acebal a Juan Maragall (1902-1910). Catalanismo y modernismo en la revista *La Lectura*», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, tomo XLVII, núm. 1, 1999, p. 129) i del 27 de març de 1908 (*ibid.*, p. 131): «Aquelloos breves artículos de *El Diario* eran cosa de exquisitez magnífica»; «En esta tercera parte terminamos *Confesión de Poesía*, y ahora espero que continuemos con aquello de Ud. que tanto deseo, sus bellos, sus queridos artículos sobre las cosas de la vida que va pasando; aquellos artículos que eran para mi espiritual regalo de cada semana.»

¹³⁵⁴ Carta a Josep Pijoan del 30 d'abril de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 273).

¹³⁵⁵ *Ibid.*, p. 274.

¹³⁵⁶ Carta a Josep M. Lloret del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-15/2) (Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 92).

partir de l'estiu de 1907 que l'esforç de teorització és més ambiciós i sostingut —cosa que abona, doncs, la hipòtesi de la crisi de 1907 defensada per Gabriel Maragall i Eugenio Trías.¹³⁵⁷ Maragall arriba fins i tot a declarar-se amic de teoritzar. En l'«Elogi de la poesia» veurem com identifica un «moment filosòfic» en el seu procés de contemplació de la naturalesa, moment en què «el meu pensament pugna per produir la fórmula ideal de Déu, de l'home i de la natura».¹³⁵⁸ En el pròleg —finalment no publicat—¹³⁵⁹ al segon volum del Glosari orsià, redactat l'any 1909, Maragall es preguntava: «I per ventura el nostre sentimentalisme no es intel·lectual més d'un cop, i la nostra emoció no es torna a cada punt conceptuosa i el nostre enteniment no cobra en sos millors moments una certa elegància?»¹³⁶⁰ Com assenyala Quintana, *concepte, elegància i intel·lectualisme* eren paraules denigratòries en Maragall, però aquest cop les utilitza per definir la seva pròpia acció.¹³⁶¹ Per això no és cap casualitat que al juny de 1909 Eugeni d'Ors proposés a Maragall aplegar els seus textos teòrics en un llibre que es publicaria en una col·lecció de filosofia, al costat d'obres de Bergson i Unamuno, amb un títol aparentment tan poc maragallà com el de *Teorías* —malgrat l'efecte atenuant del plural.¹³⁶² I tampoc no és cap casualitat, doncs, que

¹³⁵⁷ Vegeu *supra* el punt 2.2 («La periodització del pensament maragallà») de la INTRODUCCIÓ.

¹³⁵⁸ «Elogi de la poesia», [§ 15] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 456).

¹³⁵⁹ Fins fa poc temps, d'aquest pròleg només se'n coneixia una traducció castellana, mentre que el text original català es donava per perdut. L'ha recuperat Jordi ALBERTÍ I ORIOL, «El "Pròleg" de Joan Maragall al "Glosari 1907" d'Eugeni d'Ors», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 233 (novembre de 2007), p. 69-76.

¹³⁶⁰ *Ibid.*, p. 74-75 (la versió castellana de la citació es troba a I, 836a).

¹³⁶¹ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 317-318.

¹³⁶² El que va passar amb l'avortat llibre *Teorías*, posteriorment reciclat en el llibre *Elogios* —que fou publicat pòstumament el 1913—, està detalladament explicat a QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 212-222. Hi ha, però, dos errors en el relat de Quintana, que assenyalo perquè donen llum sobre la datació i les característiques de l'últim manuscrit de «De la poesía». En síntesi: l'editorial francesa Ollendorff va encarregar a Eugeni d'Ors la direcció d'una col·lecció de filosofia en llengua castellana, i Ors va proposar a Maragall aplegar en un llibre per a l'esmentada col·lecció alguns dels seus textos teòrics. Maragall va acceptar la idea, i juntament amb Ors van consensuar els continguts i el títol, que sembla que era *Teorías*. Lliurat el manuscrit, finalment Ollendorff no el va publicar, i Maragall féu reclamar el manuscrit a Gustavo Gili com a editor interessat. Ollendorff va contestar a Gili que enviava el manuscrit a Maragall tot i que ja n'havia pagat un avançament a Ors (per l'esborrany de la carta de Maragall a Ollendorff classificada a l'AM com a carta a Eugeni d'Ors del 7 d'abril de 1911, AM mrgll-Mss. 5-30-5, sabem que Ors no havia abonat l'avançament a Maragall ni li havia parlat de la seva existència). Ara bé: finalment, Ollendorff no va enviar el manuscrit a Maragall sinó a Gili, i aquest el retornà al seu torn a Maragall. Ho sabem per la carta de Maragall a Eugeni d'Ors del 16 d'abril de 1911 (AM mrgll-Mss. 5-30-6), en què li diu: «Fá tres ó quatre dias qu'en Gili m'envià l'original de "Teorías" rebut per ell de la casa Ollendorf.» En aquesta mateixa carta, Maragall comenta a Ors que Gili es resisteix a publicar el llibre perquè no considera el text prou ortodox: «Ara resulta qu'en Gili, havent vist l'original, té escrúpols en editarlo porque el crèdit de la seva casa descansa molt en la ortodoxia de tot lo que publica. Y ja comprench que lo meu no es perfectament ortodoxe. ¡Alabat sia Deu!» Queda clar, doncs, que el que Gili va tenir sobre la seva taula l'abril de 1911 era el manuscrit de *Teorías* previst per a Ollendorff, no pas el manuscrit d'*Elogios* —amb més textos i alguns d'ells en versions posteriors—, i que per tant cal interpretar l'anotació del dietari de Maragall del 21 de març de 1911 —«Elogios» a Gili— no com la tramesa del manuscrit —que Maragall no tenia— sinó com l'encàrrec a Gili de reclamar el manuscrit, encàrrec que Gili va complir diligentment l'endemà (el 22 de març), com sabem per la carta de resposta d'Ollendorff a Gili. En conseqüència, els manuscrits posteriors a *Teorías* i destinats a *Elogios* —enumerats a QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 221-222— estan tots influïts per la necessitat d'atemperar l'heterodòxia dels textos i fer-los publicables per Gili. Per tant, podem estar segurs que el text definitiu d'«Elogio de la poesía» —el corresponent al manuscrit conservat a l'AM mrgll-Mss. 7-5-5 verso/14, anomenat *DP32* per Quintana i text base de la seva edició— fou redactat en una data posterior al 12 d'abril de 1911 (i no entre estiu de 1910 i març de 1911, com suposa QUINTANA, *La veu*

Maragall a collís la idea amb entusiasme. L'últim Maragall és, més que mai, un pensador. I un pensador que té interès a deixar una obra.

Amb aquesta finalitat sembla que Maragall es faci un gènere a mida: els *elogis*. Es tracta d'una mena d'escrit sorgit gairebé per casualitat: l'any 1903, havent de preparar el discurs presidencial d'inauguració del curs de l'Ateneu Barcelonès, va escriure l'«Elogi de la paraula». Era un discurs, amb tot el que això implica, però de fet li va donar una forma que li serviria els propers anys per als seus esforços d'elaboració teòrica. Els *elogis* són una prosa assagística allunyada del tractat i de l'erudició, però també del simple diletantisme —un dels fantasmes de Maragall des dels vint-i-cinc anys.¹³⁶³ La major part de coetanis de Maragall, com també els crítics posteriors, van tendir a llegir els *elogis* a la llum de les declaracions antiintel·lectualistes de l'autor i, per tant, a considerar-los mancats d'una argumentació sòlida i plausible: els *elogis* serien, doncs, meres expansions emotives al voltant d'unes idees irracionals i indefensables.¹³⁶⁴ Recentment, però, hom ha assenyalat la injustícia d'aquesta lectura.¹³⁶⁵

L'«Elogi de la poesia» és possiblement el text teòric més important de Maragall, tant per l'ambició amb què tracta un tema central de l'autor —ambició que el duu, no solament a desenvolupar una teoria estètica, sinó també tota una completíssima Weltanschauung amb

misteriosa, p. 228-229). D'altra banda, QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 217, diu que malgrat tot al setembre de 1911 Ors continuava veient possible l'edició, i es basa en una carta d'aquest a Maragall del 3 de setembre de 1911. Tanmateix, la carta esmentada és de 1909 (està editada a VICENTE CACHO VIU, *Revisión de Eugenio d'Ors (1902-1930). Seguida de un epistolario inédito*, Quaderns Crema i Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Barcelona, 1997, p. 206), cosa que encaixa perfectament amb la cronologia del desenvolupament del frustrat projecte.

¹³⁶³ «Sóch un ver artista o un artista incomplet, o senzillament un “dilettante” entusiasta?» «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, IV (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 173).

¹³⁶⁴ FRANCESCO ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia. Les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*, pròleg de Glòria Casals, Cruïlla, Barcelona, 2006, p. 90, ho resumeix gràficament: «Maragall és un gran poeta, Maragall no és un gran teòric (i si un dia va pretendre l'etiqueta de pensador, senzillament es va equivocar), ergo cal llegir els seus tractats com si fossin obres de poesia, amb l'esperança que, al cap i a la fi, s'hi puguin descobrir imatges (si no idees) que revelin algun valor documental i arqueològic, com si fossin unes glosses anodines sobre un text antic.» També GABRIEL MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 136, s'havia queixat de les lectures reductores dels elogis: «les teories dels *Elogis* —en general— no són improvisacions ni elucubracions. Tampoc són el que podríem anomenar “literatura”.»

¹³⁶⁵ QUINTANA, *La veu misteriosa, passim*; EDUARD CAIROL, *Maragall i Novalis: poesia i experiència mística*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 51), Barcelona, 2000, *passim*, i ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia, passim*. Sobre la tècnica assagística dels elogis també val la pena consultar ARTHUR TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, Quaderns Crema, Barcelona, 2000 (primera edició: Barcino, Barcelona, 1963), p. 131-158 (especialment p. 133-137), tot i que no comparteixo algunes de les seves consideracions: Terry creu —seguint massa, tot i que se'n distancia en part, Manuel de Montoliu— que Maragall no argumenta, sinó que només tracta de persuadir per l'estil, com declara a *ibid.*, p. 134: «Si volen persuadir-nos d'alguna veritat, ho fan pel mateix to en què escriuen, més que no pas per arguments lògics. Per aquesta raó, els *Elogis* perden gairebé tota llur força en ésser resumits. Aquesta força depèn sobretot de l'estil.» És una nova versió del tòpic segons el qual els elogis maragallians s'han de llegir com a poemes: bonics, però sense continguts

cosmogonia i teleologia incloses— com perquè la seva extensió i el procés d'elaboració i reelaboració són possiblement els més dilatats de la seva obra teòrica.¹³⁶⁶ Una simple observació superficial dels manuscrits conservats de l'«Elogi de la poesia» pot revelar clarament l'enorme esforç que va implicar la seva redacció.

Si ja l'«Elogi de la paraula» ens havia permès establir lligams ben sòlids entre religió i teoria poètica —fins a defensar que la primera no és un simple «recurs teològic» al servei de la formulació de la segona sinó que l'estètica de Maragall està totalment lligada a la seva concepció de la religió—, l'«Elogi de la poesia» no fa més que confirmar aquesta interpretació amb elements encara més explícits. En l'«Elogi de la poesia» l'estètica deriva inequívocament d'una metafísica religiosa.¹³⁶⁷ Una metafísica que cal llegir amb certa profunditat perquè és clau per entendre, no solament les propostes estètiques formulades en el mateix text, sinó tota l'obra posterior. És difícil, per exemple, copsar la profunditat de la proposta de Maragall al primer article motivat per la Setmana Tràgica —«¡Ah! Barcelona...»— sense tenir en compte els conceptes d'*esforç* i de *dolor* que es desenvolupen en l'*elogi*.

Val la pena, en el cas de l'«Elogi de la poesia», tenir ben present el manuscrit més antic, perquè en les versions definitives —en la catalana i, sobretot, en la castellana— Maragall s'autocensurà per qüestions d'ortodòxia. Resseguirem amb atenció els primers paràgrafs de l'*elogi*, perquè són els que ofereixen la Weltanschauung de Maragall i el lligam amb la seva estètica. El manuscrit més antic de què disposem —còpia, possiblement, d'un esborrany anterior—¹³⁶⁸ comença amb aquest paràgraf:

Dios, principio y fin de todas las cosas se vá revelando á sí mismo á través de ellas. Este esfuerzo de revelación que es la creación, siempre inmanente, há hecho aparecer en la Tierra el hombre. El hombre es pues el *sentido de la Tierra* (Nietzsche): es la Tierra en el estado de

plausibles. Les obres esmentades de Quintana, Cairol i Ardolino rebaten aquesta tesi, i la meua lectura dels elogis també pretén contribuir-hi.

¹³⁶⁶ Ja hem vist (*supra*, 3.4, «Una poètica sagrada») com en l'anotació del 12-VIII-1900 de l'Agenda de butxaca 1900 (AM C. F.) hi apareix el que sembla el primer estadi del pròleg de l'«Elogi de la poesia», i com posteriorment, el 1904, declarava haver «esbossat, així per alt, el començament d'una Poètica que no acabaré mai», en la carta a Enric de Fuentes del 14 de setembre de 1904 (I, 983a).

¹³⁶⁷ Torno a discrepar en aquest punt de Ramon PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 44), Barcelona, 1998, p. 36, per a qui «aquesta teologia adaptada a les circumstàncies del seu discurs sembla respondre a allò de què parla als poetes quan els diu que “a voltes, havent lograt un moment de veritable poesia, volem estendre'l a l'arrodoniment del concepte”». En canvi, TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 146, sosté que «aquest assaig, més que qualsevol altre, mostra la impossibilitat de separar el concepte maragallà de la poesia de qüestions d'ètica i àdhuc de teologia». A més a més, a *ibid.*, p. 145, remarca que en l'interval que va de l'«Elogi de la paraula» a l'«Elogi de la poesia» «Maragall ha aprofundit cada cop més en la contemplació religiosa, de manera que una gran part de l'*Elogi de la poesia* és presentada en termes cristians».

¹³⁶⁸ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 224.

conciencia divina a que ha podido llegar hasta ahora. Así leemos en los libros sagrados que ultimamente Dios crió al hombre del barro de la Tierra, pero á su imágen y semejanza. En estas últimas palabras hay el misterio humano-divino.¹³⁶⁹

La redacció de l'estètica de Maragall comença, doncs, amb una referència a Déu, considerat creador immanent que es revela en les coses creades. En aquest escenari l'home juga un paper essencial: Maragall concilia Nietzsche amb el Gènesi en mostrar que la creació de l'home a imatge i semblança de Déu de la qual parla el text bíblic és coherent amb una concepció de l'home com a sentit de la Terra tal com apareix en el pròleg de l'*Així parlà Zarathustra*. Evidentment, Maragall força la lectura de Nietzsche, atès que el que en el *Zarathustra* es defineix com a sentit de la Terra és el superhome, i es fa precisament després de proclamar la mort de Déu.¹³⁷⁰ Però Maragall no està escrivint sobre Nietzsche sinó sobre les seves pròpies conviccions, de manera que aquesta mena d'infidelitats són poc rellevants: Maragall sabia perfectament què deia Nietzsche —entre altres motius, perquè havia traduït sencer al castellà el pròleg del *Zarathustra*. El que ens interessa és: 1) que veu possible reconciliar el lligam nietzscheà entre l'home i la Terra amb la cosmogonia bíblica; 2) que entén aquesta cosmogonia com un acte creador constant: no pas un fet esdevingut *ad initio*, sinó un fet que s'esdevé contínuament (i en això no hi sé veure el panteisme que hi detecta Quintana),¹³⁷¹ i 3) que considera que la creació de l'home a imatge i semblança de Déu implica que Déu dota l'home de consciència, que és el que el fa ser sentit de la Terra i, per tant, ser també el que Maragall hagués pogut formular amb una expressió nietzscheana que li era molt cara: «flecha del anhelo hacia la otra orilla».¹³⁷² No utilitza aquestes paraules, però la idea és aquesta en el que ve a continuació en el manuscrit:

El hombre es pues la naturaleza sintiéndose á sí misma y esforzándose en volver toda á Dios, espiritualizándose por conocimiento y por amor que vienen á ser una sola cosa: el amor un conocimiento inconsciente, el conocimiento un amor iluminado.¹³⁷³

El que hi ha de diví en l'home —fet a «imagen y semejanza» de Déu— és la *consciència*, que és *autoconsciència* —«la naturaleza sintiéndose á sí misma»— i, com a tal, equiparable a *sentit* —«El hombre es pues el *sentido de la Tierra* (Nietzsche): es la Tierra en el estado de conciencia divina.» El *sentit* és (*auto*)*consciència*, però també —per definició— direcció: l'home és conscient que és creat per Déu i, en conseqüència, tendeix a retornar al seu origen diví: «esforzándose en volver toda á Dios, espiritualizándose». Totes les peces encaixen

¹³⁶⁹ AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31 (1907 en la terminologia de QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 224).

¹³⁷⁰ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 269-270.

¹³⁷¹ *Ibid.*, p. 273.

¹³⁷² «La ley del progreso», *Diario de Barcelona* (21-V-1895) (II, 467b); «Federico Nietzsche», *Diario de Barcelona* (19-IX-1900) (II, 139b).

perfectament: ser creat *per Déu* i saber-ho —tenir-ne *consciència*— implica ser creat *per a Déu* i, per tant, tendir a tornar-hi. La cosmogonia implica, doncs, una teleologia, com ja havia apuntat a «La obra y el título».¹³⁷⁴ Maragall hi afegeix —i posteriorment ho ratlla— que l'home s'espiritualitza per coneixement i per amor, que són el mateix: l'amor és coneixement inconscient, i el coneixement és amor il·luminat. Ho ratlla possiblement perquè això li desajustaria l'esquema: si abans ha dit que la consciència de l'home és el que fa que s'espiritualitzi, ara seria un contrasentit sostenir que l'espiritualització es fa per un amor que és coneixement inconscient. Però continuem llegint:

Este esfuerzo hácia el Padre es con dolor porque el caos se resiste á ser vencido por la creación. Esta resistencia es el misterio del mal, de la muerte, del pecado, que es el misterio de la creación misma, de la tiniebla que se vá haciendo siempre luz, de la naturaleza que se vá volviendo á Dios, que se vá haciendo hombre, que se vá espiritualizando en el hombre, último logro ahora de aquel impulso, cúspide actual de la pirámide resultante del infinito esfuerzo.¹³⁷⁵

Apareixen ara quatre conceptes nous, fonamentals en el pensament de Maragall: *esforç*, *dolor*, *caos* i *misteri del mal*. Comencem per *caos*. És, evidentment, l'estadi anterior de la creació, cosa que indica —i en això la lectura que fa Maragall del Gènesi és més ajustada al text que la lectura escolàstica— que la creació no és *ex nihilo* —com volia sant Agustí— sinó a partir d'una realitat preexistent.¹³⁷⁶ Ens movem, doncs, en la dualitat *caos/cosmos*, que fa encara més immanent i continu l'acte creador de Déu perquè aquest no consisteix en una acció instantània de creació de la matèria des del no-res sinó en una lluita constant amb una matèria amorfa que es resisteix a ser creació. El *misteri del mal* és aquesta resistència, i per sobreposar-s'hi cal un *esforç* que implica un *dolor*. Però, ¿qui fa aquest *esforç*? ¿Déu o la naturalesa? ¿El Creador o les coses creades? Tal com ho exposa Maragall, sembla que més aviat siguin les coses creades les que han d'esforçar-se en la seva lluita contra el *caos*, però això ens mostra que Maragall barreja dos plans: el de la creació (cosmogonia) i el del retorn a Déu (teleologia). Hi podem veure implícits els *dos braços* de Déu de què parla sant Agustí: per una banda, Déu *crea*; per l'altra, Déu *salva*. En el primer, l'agent de l'acció sembla ser Déu; en el segon, l'agent és més aviat —si més no en la concepció de Maragall— la criatura, que *s'esforça* a superar el *caos* per *espiritualitzar-se* i retornar a Déu.

¹³⁷³ AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31. A partir de «por conocimiento», ratllat.

¹³⁷⁴ «La obra y el título», *Diario de Barcelona* (12-XII-1905) (II, 231b-232a). Vegeu *supra*, 3.11, «La idea i la cosa».

¹³⁷⁵ AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31.

¹³⁷⁶ TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 76, assenyala: «Fins i tot en la primera època del romanticisme és de notar com el concepte que veu en la natura un poder diví provident i benèvol es troba sobretot en els escriptors que resten al marge d'un cristianisme dogmàtic; és aquí que hem de cercar els orígens del panteisme que sorgeix tan sovint al segle XIX. Àdhuc entre els autors més ortodoxos es manifesta una tendència a concebre la divinitat com un principi sagrat inherent a l'univers, on es realitza d'una manera gradual, més que no pas com el poder que ha creat l'univers *ex nihilo*, i que segueix determinant el seu curs mitjançant uns actes de volició individuals.»

El concepte d'*esforç* procedeix clarament del *conatus* spinozista,¹³⁷⁷ i Maragall el desenvolupa àmpliament en altres textos, especialment en l'*elogi* «Del viure», redactat tres anys més tard. L'*esforç* és l'impuls que venç l'*automatisme* i aconsegueix un viure autèntic. L'*automatisme* és «una forma engañadora de la pereza del caos resistiendo a la creación».¹³⁷⁸ De nou es barreja el pla de la creació i el pla de la salvació o retorn a Déu. Possiblement —i en això el seu immanentisme arriba a l'extrem— perquè Maragall els concebia integrats: el punt de partida no és tant un Déu exterior a la naturalesa i a l'home que crea i que salva —com creia sant Agustí— sinó una naturalesa —la «cúspide anhelante» de la qual és l'home— que transita del *caos* a la *llum*, i que com més viu aquest trànsit més humana és i més vida viu. Ens movem en l'immanentisme perquè no hi ha tant un Déu exterior sinó un d'interior en cada home, com explica clarament a «Del viure»: «Al Dios que es tú mismo, que vive en ti, a éste te digo que ames.»¹³⁷⁹

Recuperem les dades: Déu ha creat del caos totes les coses, i en conseqüència totes les coses han de tornar a Déu. Però entre el que existeix encara hi ha vestigis del caos primigeni, que és el que fa que no tot tendeixi a Déu (= *misteri del mal*). Entre les coses creades sobresurt l'home, que com que ha estat creat a imatge i semblança de Déu té (auto)consciència: sap que ve de Déu i que, per tant, ha de tornar a Déu (= *espiritualitzar-se*). Però com que es tracta en tot moment d'un Déu interior, *espiritualitzar-se* no significa viure menys enmig de les coses creades, sinó viure més (això explica l'antiascetisme de Maragall): aquesta vivència de la vida demana *esforç*, és a dir, no és quelcom que vingui donat (= *automatisme*) sinó que requereix molt de l'home. Aquest *esforç* es viu amb *dolor*. ¿Què entén Maragall per *dolor*? Ho hem vist al llarg de diversos textos: en la «confessió general» a Coromines,¹³⁸⁰ en la carta a Pijoan en què Maragall es contraposa amb Gaudí,¹³⁸¹ en «La parella eterna», en «La sardana y el género chico», en «Fantasía sobre motivos»,¹³⁸² el *dolor* apareix com un principi de vida associat a termes com *conquesta*, *treball*, *lluita*, *recomençament*, *cant*, *acció*, *esforç*, *fatalitat*, *guerra*, *passió*. És un concepte tan proper al d'*esforç* que en els textos maragallians sovint són intercanviables. L'*esforç* és l'impuls de ser, de lluitar, de viure, i el *dolor* és el que s'experimenta en l'exercici d'aquest impuls. Així, en l'«Escòlium», Adalaisa expressa la seva

¹³⁷⁷ Eugenio TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, Península, Barcelona, 1985, p. 70 i 114-115; QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 275.

¹³⁷⁸ «Del viure» (II, 68a).

¹³⁷⁹ «Del viure» (II, 70a).

¹³⁸⁰ Vegeu *supra*, 3.2, «Vida activa i vida contemplativa».

¹³⁸¹ Vegeu *supra*, 3.3, «L'ortodòxia catòlica: Josep Torras i Bages i Antoni Gaudí».

¹³⁸² Vegeu *supra*, 3.6, «El mal i el bé en la narrativa de la *Il·lustració Catalana* (1904-1906)».

voluntat de viure la *vida primera* «baldament sia | per patir-hi tots els mals»;¹³⁸³ és a dir, sap que l'*esforç* de viure implica l'experiència del *dolor*, però hi està totalment disposada:

Mal la llum ens enlluerni,
mal el so ens deixi atuits,
mal el cos tot se'ns inferni,
patint amb tots els sentits,
jo vull la vida primera,
veure, oir, gustar, tocar:
jo no en sé d'altra manera,
ni cap altra en vull provar.¹³⁸⁴

També val la pena recordar el que deia en un fragment ja citat de «La segunda fiesta»: «El perenne esfuerzo, la perenne fatiga, la continua batalla y la siempre inacabada victoria; éste es mi mundo y no quiero otro.»¹³⁸⁵ L'*esforç* —la lluita— implica fatiga, és a dir, *dolor*, i un i altre són «perennes»: un no pot deixar mai de lluitar i de fatigar-se; la victòria sempre és inacabada i, per tant, la lluita és tothora represa. No hi ha repòs. Però això no es pot viure com una condemna, i és aquest el motiu pel qual no pot estar d'acord amb Gaudí: «Si al treball, al dolor, a la lluyta humana, li volen dir càstich, axò és una cuestió de paraula. Però no és veritat que'l sentit d'aqueixa paraula sembla enterbolir la vida humana en sa font mateixa?»¹³⁸⁶ D'altra banda, cal distingir el sentit metafísic del terme *dolor* en aquests textos amb el sentit banal amb què apareix a l'hora de jutjar els autors decadentistes que l'exacerben en les seves obres, cosa que sempre és censurable per Maragall.¹³⁸⁷

Tornem, però, a la redacció de «Confesión de poesía». Després dels fragments citats el manuscrit presenta unes quantes línies ratllades, i més endavant un altre fragment també ratllat tot ell, on hi podem llegir:

La esencia infinita de Dios se refleja en la inmensa variedad de la naturaleza y de ésta resulta la complejidad de la naturaleza humana. Así el hombre en tantos individuos, y cada individuo en tantos momentos, sienten á Dios en tantos grados á través de la naturaleza, desde el salvaje, casi todo instinto, hasta el genio, casi todo conocimiento; desde el criminal, casi todo odio, hasta el santo casi todo amor. Y en todos estos grados, tantos modos: el criminal, el ignorante, el insensible, tiniebla abajo; el santo, el sabio, el artista, el héroe, luz

¹³⁸³ «L'ànima», v. 377-378, dins *Enllà* (Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, La Magrana, Barcelona, 1998, p. 697).

¹³⁸⁴ «L'ànima», v. 379-386, dins *Enllà* (*ibidem.*).

¹³⁸⁵ «La segunda fiesta», *Diario de Barcelona* (26-XII-1905) (II, 293b-294a).

¹³⁸⁶ Carta a Josep Pijoan del 25 de maig de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 131-132).

¹³⁸⁷ Vegeu *supra*, 2.6, «La idea de decadència».

arriba, Dios arriba, al cielo, por amor y conocimiento, Dios buscandose á si mismo á través del mundo.¹³⁸⁸

Ignoro si Maragall coneixia una fórmula molt usada per alguns pares de l'Església: Déu s'ha fet home perquè l'home pugui fer-se Déu. És probable que a Maragall l'hagués tranquil·litzat saber que, amb variants, havia estat utilitzada per Climent d'Alexandria, Ireneu, Gregori de Nazianz, Màxim el Confessor, Atanasi i Agustí.¹³⁸⁹ En tot cas, la fórmula de Maragall és «Dios buscandose á si mismo á través del mundo». Tot aquest passatge està barrat en el manuscrit, però a la pàgina següent Maragall recupera aquesta fórmula i la completa:

Dios buscándose a sí mismo con amor y dolor á través del mundo. En esta figura y majestad, como una divina tragedia se me presenta á mí toda la vida universal desde el esfuerzo por brotar de la mas humilde hierbecilla hasta el misterio de la Encarnación y Redención del Hijo de Dios. Tal y tanta siento la dignidad del espíritu humano que asume toda esta inmensa accion en la tierra en tantos grados y maneras proporcionados á la Infinita Esencia de Dios y á la multiple apariencia consiguiente de la Naturaleza.

Maragall va ratllar des de «proporcionados» fins a «Naturaleza». ¿Autocensura? ¿Tenia por que se l'acusés de panteisme? Amb aquesta supressió i algun canvi menor va incloure aquest paràgraf en l'article publicat a *La Lectura*¹³⁹⁰ i en la versió catalana publicada el 1909.¹³⁹¹ Tanmateix, ja no apareix en el manuscrit final destinat al volum *Elogios*, en què fou forçat per l'editor a respectar el dogma. Continuem la transcripció del manuscrit:

He aquí el hombre colocado ante la naturaleza sintiéndose un grado de ella hácia Dios, en divino origen que es tambien su fin. Todo viene de Dios y todo há de volver á Dios con esfuerzo. Heme aquí para ello ante la Tierra desde la insensibilidad de su barro hasta la sensibilidad de mi misma persona que de él fué hecha. Siento ante todo el instinto de vivir en esta persona mía y me apodero de cuanto para ello me hace falta; y como presiento su disgregacion, la muerte personal terrena, acude á mí el amor instintivo tambien, para perpetuar mi especie y con ella la infinita ascension del espíritu humano. «Fratelli a un tempo stesso amore e morte Ingeneró la sorte» (Leopardi).¹³⁹²

¹³⁸⁸ AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31.

¹³⁸⁹ Un repàs per les diferents versions que pares i doctors de l'Església han donat a aquesta fórmula es troba a Raimon PANIKKAR, *El silencio del Buddha. Una introducción al ateísmo religioso*, Siruela, Madrid, 1996, p. 313, nota 239.

¹³⁹⁰ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 1 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 500).

¹³⁹¹ «Elogi de la poesia», [§ 4] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 454).

¹³⁹² AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31.

Davant d'aquest fragment, com davant dels altres del mateix manuscrit, queda clar —un cop més— que les exhortacions cap a l'alçada que trobàvem en textos de l'etapa anterior no eren meres fórmules:¹³⁹³ «Todo viene de Dios y todo há de volver á Dios con esfuerzo», insisteix ara Maragall. Naturalment, no hi podem llegir ascetisme —Maragall no seria aleshores Maragall. Perquè quedi ben clar que el retorn a Déu no implica cap negació de la vida present, Maragall s'afanya a remarcar que l'home que, per la consciència del seu origen, és conscient de la seva finalitat, té també un «instinto de vivir en esta persona mía» i que, per tant, supera la mort terrenal amb l'amor que permet la perpetuació de l'espècie. És aquest aparellament amor-mort el que li permet citar Leopardi. Maragall remarca, un cop més, la seva proposta: retorn a Déu per la fidelitat a la Terra, és a dir, mística sense ascètica. En suport de la idea de retorn a Déu en virtut de la procedència de Déu, Maragall afegirà sobre les pàgines impreses de *La Lectura* una citació evangèlica, que passarà després a la versió catalana: «Dijo Jesús: “Salí del Padre y vine al mundo; otra vez dejo el mundo y voy al Padre”. En estas pocas palabras está todo el ciclo de la vida.»¹³⁹⁴

A partir d'aquí al manuscrit hi falta sens dubte un full, de manera que per continuar l'estudi del text cal anar a l'article imprès a *La Lectura*. Els dos propers paràgrafs presenten la dimensió social i la dimensió contemplativa de l'ésser humà:

Pero estos instintos que reconozco también en otros grados inferiores de animación de la Naturaleza se proporcionan en mí al grado mío en ella, á mi dignidad humana. Mi egoísmo es ya inteligente; mi amor, sentimental: soy un hombre sobre la Naturaleza y entre mis semejantes. Y me apodero de aquélla diestramente (soy trabajador), y ayudo y me ayudo de mis hermanos en dignidad, todos solidarios conmigo en el esfuerzo humano para el fin espiritual: he aquí la sociedad. Tengo una mujer mía á la que quiero, no simplemente como macho, sino como hombre engendrador de hombres; y tengo en ella hijos en quienes perpetuar ascendiendo mi persona misma. Soy esposo, padre y ciudadano.

Pero simultáneamente con esta acción mía exterior sobre la naturaleza, sobre la especie y sobre la sociedad, hay una acción interior, un divino reflejo de todas estas cosas dentro de mí, una conciencia: contemplo y me contemplo: y Dios se mueve en mi alma.¹³⁹⁵

Sembla realment que Maragall ho vulgui resoldre tot, que vulgui establir un esquema en què totes les dimensions humanes encaixin perfectament: pocs textos maragallians mostren aquesta inequívoca voluntat filosòfica de sistema. Ja ha establert que l'home ve de Déu i hi ha de tornar, i que aquest retorn —aquesta *espiritualització* o *ascens*— passa per un *esforç* contra el *caos* en què la mort se supera en l'amor engendrador de noves vides. Ara remarca

¹³⁹³ Vegeu *supra*, 3.7, «Enllà, amunt...».

¹³⁹⁴ AM mrgll-Mss. 7-26-1/1-9. La citació és de Jn 16,28.

¹³⁹⁵ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 2 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 500).

que en aquestes noves vides pot continuar ascendint ell mateix, i a més tracta d'explicar la relació de l'home amb les coses —treball—, amb les altres persones —societat— i amb si mateix i Déu —contemplació. En parlar de l'acció interior torna a utilitzar el terme *consciència*, allò que per Maragall distingeix l'home dels altres éssers creats. Aquesta consciència li permet contemplar i contemplar-se, adonant-se que «Dios se mueve en mi alma». Com hem vist amb la citació de l'*elogi* «Del vivir», el Déu de Maragall és fonamentalment un Déu interior. Fixem-nos com aquí Maragall dóna un nom al lloc del seu interior que hostatja Déu: «mi alma».

A continuació ve un dels passatges indubtablement més bells de tot el text: l'autor se situa ell mateix en un lloc i un temps propicis per a la contemplació, i anota les diferents menes de preguntes que es pot arribar a fer i l'ordre a què pertanyen. D'aquesta manera pot establir una sèrie de grans àmbits vitals al costat dels quals situa el que és el tema de l'escrit: l'estètica. Aquests grans àmbits són la religió, la filosofia, la ciència, la tècnica, la moral, la política i la justícia:

Héme aquí solo, una tarde, á orilla del mar. La Naturaleza se contempla á sí misma en mí. Veo las olas venir y romper en la playa llena de sol. El interminable movimiento de su inmensidad fascina mis ojos, y el ritmo con que suenan mece mi sentido; la brisa acaricia mi frente con su frescor, y aspiro con delicia los olores marinos que trae. Siento un bienestar pacífico y grande, un éxtasis en el seno de la Naturaleza: en nada pienso todavía.

De pronto, Dios se mueve en mi alma, y empiezo a sentir la maravilla de que todo esto haya sido creado, me invade el sentimiento de un Creador, mi corazón se agita más vivamente, alzo los ojos al cielo, y el germen de la oración brota en mi alma. Es mi momento religioso.

En seguida me pongo a pensar el por qué y el para qué esto ha sido creado, y lo que yo mismo represento ante ello. Mis ojos se bajan y entornan, mis cejas se fruncen y mi pensamiento pugna por producir la fórmula ideal de Dios, de la Naturaleza y del hombre: es mi momento filosófico.

Mas este esfuerzo mismo me lleva á considerar el cómo todo ha sido hecho y á buscar la ley que rige el movimiento del mar, y la ley de la luz del sol, y de los cuerpos celestes; la ley de mis sentidos que todo esto perciben, y la del trabajo mismo de mi pensamiento al aplicarse á ello: es una gran curiosidad de Dios y del mundo, de mi cuerpo y de mi alma, lo que me atormenta: es la ciencia pura que busca en mí definiciones, descomposición en términos, recomposición en leyes.

Pero he aquí que una barca con sus pescadores sale al mar, se balancea, levanta su vela que se hincha al viento y lleva la barca con la gente; y ya me interesa la disposición de esta barca que la permite flotar, siento la fuerza de la vela que le lleva, y el arte del timonero que la dirige. La industria del hombre ocupa entonces mi entendimiento.

Entretanto la barca se aleja con sus hombres, y ya son ellos, los pobres pescadores, su vida azarosa, la eventual ganancia, las mujeres y los niños que quedan en tierra esperando el pan, los peligros del mar, lo que inquieta mi corazón: aquellos hombres son mis hermanos, siento piedad por ellos, amor, quisiera hacerles bien: Dios se mueve en mí como amor y bien: es mi momento moral.

La barca es ya un punto en el horizonte, ya no la veo. Anochece. Me levanto y me voy meditando sobre la varia suerte de los hombres y su derecho al pan corporal y espiritual y de cómo regir las sociedades en justicia...¹³⁹⁶

És una magnífica descripció del món interior en estat de contemplació. Una contemplació que, com sempre en Maragall, té en la dada exterior el seu punt de partida: l'autor es dibuixa a si mateix contemplant, una tarda, el mar. Si recordem que el text fou escrit al pavelló silencios del fons del jardí de la casa d'estiueig del carrer de la Pau de Caldetes, amb dues finestres de cara al mar, ens serà fàcil imaginar els lligams entre vida i escriptura en aquest text concret. (De passada, potser no és gratuït recordar aquí que el mar de Caldetes fou també l'escenari d'una altra cèlebre meditació de tarda, la de Verdaguer a «Vora la mar», datada el 1883.)¹³⁹⁷ És important el fet que Maragall necessita sempre, per a la contemplació, un punt de partida exterior¹³⁹⁸ que es pot fer seu a través de la vista: «Veo las olas», «fascina mis ojos». Aquí, però, hi intervenen tots els sentits: «el ritmo con que suenan mece mi sentido; la brisa acaricia mi frente con su frescor, y aspiro con delicia los olores marinos que trae». El resultat és «un bienestar pacífico y grande, un éxtasis en el seno de la Naturaleza: en nada pienso todavía».

S'han creat les condicions per a l'experiència religiosa. Amb els sentits inundats per la naturalesa que contempla, amb un sentiment extàtic de benestar, Déu fa la seva irrupció:

De pronto, Dios se mueve en mi alma, y empiezo a sentir la maravilla de que todo esto haya sido creado, me invade el sentimiento de un Creador, mi corazón se agita más vivamente, alzo los ojos al cielo, y el germen de la oración brota en mi alma. Es mi momento religioso.

L'ànima és, de nou, la seu de Déu en l'interior del contemplador. Un Déu que apareix en tant que Creador: són les coses creades —la naturalesa contemplada— les que li fan sentir Déu al seu interior. Però Maragall no en té prou amb el moment religiós; no en té prou

¹³⁹⁶ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 2 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 500-501).

¹³⁹⁷ He estudiat aquesta reflexió verdagueriana, tan diferent de la de Maragall, a «“Vora la mar”: romanticisme, autobiografia i retòrica», *Anuari Verdaguer*, núm. 14 (2006), p. 341-355.

¹³⁹⁸ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 135: «És important constatar com el punt de partida [de l'«Elogi de la poesia»] és la simple acceptació de l'existència d'un món exterior.» Sobre la dada exterior com a punt de partida en el procés contemplatiu de Maragall vegeu també TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, *passim*.

amb saber que tot ha estat creat per Déu: Maragall és també un pensador, i per això vol saber «el por qué y el para qué esto ha sido creado». La fe de Maragall no és la d'un Joaquim Ruyra, que en la mateixa costa, uns pocs quilòmetres més al nord-est, s'accontentarà amb la creença en la divinitat de Jesús i no voldrà saber-ne el perquè ni el per a què: «Crec que Jesús és Déu, el cor m'ho diu, | i enamorat segueixo sa doctrina; | no vull saber la causa ni el motiu | de res que hagi dictat sa veu divina.»¹³⁹⁹ Ben al contrari, Maragall vol saber causes i motius, «el por qué y el para qué». Potser és això el que volia expressar Gabriel Ferrater quan, malgrat les investides llançades contra Maragall en diverses ocasions per les seves deficiències tècniques amb el vers, reconeixia tanmateix que era «amb quasi tota seguretat, el poeta més interessant de contingut de la literatura catalana moderna».¹⁴⁰⁰ Possiblement són la qualitat de les preguntes que es feia i la manera de formular-les i d'insinuar-ne algunes respostes, les que fan de Maragall aquest poeta «interessant de contingut» com cap altre en la literatura catalana moderna. Els paràgrafs inicials del manuscrit de «Confesión de poesía», ¿què són sinó l'intent de respondre les preguntes filosòfiques que es feia Maragall?

Però Maragall no és només un místic i un filòsof. Com sempre, s'imposa la dada objectiva, real, pràctica: hi ha els èxtasis i les grans preguntes, però també la prosaica quotidianitat de la ciència i de la seva aplicació pràctica —la tècnica o, com en diu aquí Maragall, la indústria—, i la prosaica quotidianitat de les relacions humanes i les seves contingències, que requereixen una moral en les relacions i una política al servei de la justícia. Tot això forma part també de les preguntes de Maragall. I tot això —especialment la moral i la política— forma part de les reflexions habituals de l'articulista i el poeta.

I amb això arribem a l'estètica, en un darrer cop escènic de Maragall (puc retornar de nou al manuscrit, més acostat a la primera redacció i menys condicionat per les conveniències religioses):

Mas en medio de todos estos momentos hubo alguno en que el mar, la tierra, el cielo, los hombres y yo mismo contemplándolos me interesaron solo por *la forma en sí*, por su belleza: el cielo por grande, azul y claro, el mar por su rumor, movimiento y brillo, el viento por su frescor y perfume, los hombres por su figura y gesto, la barca por su corto balanceo

¹³⁹⁹ Joaquim Ruyra, «Fe», dins *La cobla (Tria de poesies originals)*, Tipografia Occitània, Barcelona, 1931, p. 69.

¹⁴⁰⁰ Gabriel FERRATER, «Dues conferències inèdites sobre poesia catalana (c. 1972)», presentació i edició a cura de Jaume Sobirana, dins Dolors OLLER i Jaume SUBIRANA (ed.), *Gabriel Ferrater, 'in memoriam'*, Proa, Barcelona, 2001, p. 20. En una línia similar, Josep PLA, *Joan Maragall. Un assaig*, dins *Obra completa*, X, *Tres biografies*, Destino, Barcelona, 1968, p. 10, considerava: «En la seva obra hi ha molta reflexió i una gran quantitat de pensament. Tot el que escriví, en vers i en prosa, fou pensat, deliberat, meditat i fonamentat.» En l'epíleg del llibre, p. 175, hi insisteix: «Allò que han afirmat tantes persones cultivades segons les quals les antenes de Maragall foren gairebé exclusivament l'emoció i la intuïció no és ben bé cert. Al meu modest entendre, Maragall fou un home de pensament, un home intel·ligent en el sentit, sobretot, de sempre tractar de donar a les seves afirmacions un fonament.»

entre dos inmensidades, y yo mismo por las figuraciones de mi sentimiento ante todo ello. Y tambien Dios se há movido en mí solo por esto: hé aquí la emocion estética, que no há trascendido á oración, ni á meditacion filosófica, ni á curiosidad científica, ni á interés industrial, ni á amor y piedad por los hombres; sino á una necesidad de expresion sin otro interés que la *expresion en sí*, que mi forma de aquella forma. He aquí la belleza trashumanada, el arte: Dios revelándose en mí —es decir, á sí mismo— á través de la forma natural y por mi forma expresiva humana, esto es, divina (á su imagen y semejanza). Es el momento artístico.¹⁴⁰¹

El moment artístic és, doncs, el de l'interès per la forma en si i per la seva bellesa.¹⁴⁰² És interessant constatar com Déu també forma part del que és percebut en el moment artístic. Com en els escrits de joventut, a Maragall sembla interessar-li més el nom diví *bellesa* que els de *bondat* i *veritat*, seguint els tres «noms de Déu» de la tradició escolàstica. Quan diu que «tambien Dios se há movido en mí solo por esto», es refereix a moure's per la seva forma, és a dir, per la seva bellesa. Potser convé introduir ara la sèrie de fórmules encadenades que Maragall va assajar al final del manuscrit inicial i que finalment va col·locar a l'encapçalament de «Confesión de poesía», com a pròleg:

Poesía es el arte de la palabra; entendiendo por arte la belleza transhumanada, y por belleza la revelación del ser por la forma. Forma es la huella del ritmo creador en la materia creada; porque consistiendo la creación en el esfuerzo de Dios a través del caos, por ser esfuerzo es rítmica.¹⁴⁰³

A l'«Elogi de la poesia» aquest fragment està més desenvolupat:

Poesía és l'art de la paraula; entenent per Art la bellesa passada a través de l'home; i per Bellesa la revelació de la essència per la forma. Forma vull dir l'empremta que en la matèria de les coses ha deixat el ritme creador. Perquè consistint la creació en l'esforç diví a través del caos, en l'essència de l'esforç està el ritme, o sia alternació d'acció i repòs. Aixís el trobem en el moure's les onades en la mar, i en el petrificat oneig de les muntanyes; en la disposició de les branques en el tronc, i en l'obrir-se de les fulles; en els cristalls de les pedres precioses i els membres de tot cos animal; en l'udol del vent i els de les bèsties, i en el plor de l'home.¹⁴⁰⁴

Finalment, en el text pòstum «De la poesía» apareix de manera més sintètica:

¹⁴⁰¹ AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31.

¹⁴⁰² Sobre la importància d'aquesta consideració de la forma en l'estètica de Maragall desplegada a l'«Elogi de la poesia», vegeu PLA I ARXÉ, *La poètica de Maragall*, p. 24-36.

¹⁴⁰³ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 1 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 499).

¹⁴⁰⁴ *Elogi de la poesia* [§ 1] (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 453-454).

Poesía es el arte de la palabra; arte es la humana expresión de la belleza; belleza es la revelación de la esencia por la forma; forma es la huella del ritmo de la vida en la materia.¹⁴⁰⁵

Llegint aquest pròleg des del final, podem reordenar les fórmules d'aquesta manera: a través del caos, Déu s'esforça —rítmicament— a crear; aquest ritme creador deixa una empremta en la matèria, que és la seva forma; la revelació de l'essència —o de l'ésser— a través d'aquesta forma és la bellesa; la bellesa passada a través de l'home —o transhumanada, o simplement humana—és l'art; l'art de la paraula és la poesia. Maragall troba, doncs, el vincle entre la cosmogonia i la poesia. Un vincle que tindrà molt present en tot l'*elogi*. Pel que fa a la cosmogonia, en aquest pròleg hi introdueix un element nou: el ritme. A «Confesión de poesía» Maragall diu que la creació «por ser esfuerzo es rítmica». És a dir, la resistència que el *caos* oposa a l'acció creadora de Déu, i que fa que aquesta hagi de ser exercida amb *esforç*, dóna com a resultat el *ritme*. Un ritme que explica més àmpliament en la versió catalana de l'*elogi*: el ritme és «alternació entre acció i repòs». Maragall n'ofereix diversos exemples en el món natural, com el moviment de les ones del mar, la successió de pla i muntanyes o el plor humà. És aquest ritme el que determina la forma, que no és sinó la seva empremta, és a dir, el rastre estàtic d'una acció creadora dinàmica. Per això l'acte de creació poètica tindrà també molt a veure amb el ritme. Queda ben explícit en la continuació del text on l'havíem deixat (i tornem de nou al publicat a *La Lectura*, ja que hi ha una nova llacuna en el manuscrit):

Y como la forma natural es la manifestación material del divino esfuerzo de la creación, y como en la naturaleza del esfuerzo está el ser rítmico, la forma artística no puede ser más que el ritmo humano despertado por el natural del cual procede y moviéndose en afinidad con él, ya que el hombre es sólo un grado de la Naturaleza hacia Dios. Así la emoción estética y su expresión artística son esencialmente formales, rítmicas: un ritmo de líneas, un ritmo de colores, de sonidos puros, de sonido de ideas, de palabras.

El arte es, pues, la belleza trashumanada, devuelta a Dios de más cerca por la humana expresión del ritmo revelado de la forma natural.¹⁴⁰⁶

Potser la frase clau aquí és: «la forma artística no puede ser más que el ritmo humano despertado por el [ritmo] natural del cual procede y moviéndose en afinidad con él».¹⁴⁰⁷ La naturalesa té una forma, que és l'empremta del ritme creador. L'artista crea formes que han

¹⁴⁰⁵ «De la poesía» (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 480).

¹⁴⁰⁶ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 3-4 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 502).

¹⁴⁰⁷ Segons Octavio PAZ, *Los hijos del limo*, Seix Barral, Barcelona, 1974, p. 133, citat per QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 380, la relació entre ritme universal i ritme poètic caracteritza el Modernisme: «El ritmo poético no es sino la manifestación del ritmo universal: todo se corresponde porque todo es ritmo. [...] En las palabras del poeta oímos al mundo, al ritmo universal.»

de dur també l'empremta del seu propi ritme creador. Implícitament, sembla que hi hagi la tòpica analogia entre l'artista i Déu, tots dos creadors: Déu, creador de la naturalesa; l'artista, creador de l'obra d'art. Maragall, però, no ho formula explícitament així perquè, com veurem més endavant —i com ja hem vist en altres textos de teoria estètica de l'autor—,¹⁴⁰⁸ no concep l'artista com a creador sinó com a transmissor. L'art és «belleza trashumanada»; aquest *trashumanada* és un àpax de la *Comèdia* que al·ludeix al moment en què Dante ascendeix al Paradís.¹⁴⁰⁹ Amb aquesta expressió Maragall explicita, un cop més, la teleologia de l'art: aquest mostra la bellesa —la revelació de l'essència per la forma— en procés d'ascensió cap a Déu.

Però continuem llegint:

Y he aquí la virtud redentora del arte: que mientras consideramos la materia de las cosas sin notar aquella luz divina que su forma transparenta, ó nos dejan indiferentes o nos mueven respecto a ellas bajos intereses o pasiones turbulentas; pero así que las sentimos artísticamente, como se nos revelan dentro del ritmo universal y del esfuerzo creador y, por tanto, relacionadas con su principio y su fin divinos, ya no puede turbarnos su materia y quedan, puras, sagradas, en nosotros, y en nuestra obra redimidas así de frialdad como de temor o bajo apetito. Comparad vuestra emoción ante una *Danae* del Ticiano, con la que sentiríais ante la cruda mujer desnuda; el horrible trance del conde Ugolino con los versos del Dante; las tempestades de una vida con las sinfonías de Beethoven. Pero para que el arte contenga toda su propia virtud, es menester que nos venga directamente de su divino origen, que se nos mantenga puro en el camino de la emoción, y que su expresión sea absolutamente sincera.¹⁴¹⁰

Maragall contrasta ara la percepció de la naturalesa amb la percepció de l'obra d'art. Aquesta última és la humana expressió de la bellesa, és a dir, una realització a càrrec de qui és conscient de l'origen i la finalitat divines de totes les coses. Per això, la visió de l'obra d'art permet situar-la «dentro del ritmo universal y del esfuerzo creador y, por tanto, relacionadas con su principio y su fin divinos». (Aquest «principio y [...] fin divinos» abona de nou la identitat entre cosmogonia i teleologia en Maragall que hem assenyalat repetidament.) Maragall, però, deixa de seguida la perspectiva de l'espectador i torna a la de l'artista, a fi d'indicar les característiques que ha de tenir la seva obra: espontaneïtat, puresa i sinceritat. Al llarg de l'*elogi* reflexiona àmpliament sobre aquests tres atributs. Com que han estat prou desenvolupats per l'exegesi recent del text,¹⁴¹¹ podria limitar-me a remetre-m'hi,

¹⁴⁰⁸ Vegeu *supra*, 3.4, «Una poètica sagrada».

¹⁴⁰⁹ ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 31-35. Vegeu *Paradiso*, I, 70-71.

¹⁴¹⁰ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 4 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 502).

¹⁴¹¹ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 352-376; PLA I ARXÉ, *La poètica de Joan Maragall*, p. 29-31.

però Maragall, a l'hora d'explicar què entén per espontaneïtat, puresa i sinceritat, torna a referir-se contínuament a Déu. Val la pena, doncs, continuar la transcripció del text:

Así la contemplación de la forma natural ha de ser espontánea en nosotros, porque la espontaneidad es la señal de la voluntad divina y la medida de la proporcionalidad de ésta a nuestra capacidad y a nuestro momento; la pureza de la emoción es la condición de su mayor intensidad, porque entonces aprovecha toda la fuerza del espíritu humano; y la sinceridad de la expresión es la garantía de que su ritmo sea, transhumanado, el mismo que por la forma natural nos es revelado del esfuerzo de Dios atrayendo toda la creación hacia sí por órgano nuestro.¹⁴¹²

L'espontaneïtat fa referència al moment en què el poeta pot contemplar la realitat i, passant-la a través seu, *tornar-la a Déu* —el verb *devolver* apareix en un article amb aquest sentit de 'realització artística'¹⁴¹³ en forma artística. La percepció d'aquesta realitat natural objectiva s'ha de realitzar *espontàniament*, és a dir, no quan *vol* el poeta —recordem que *voluntat* equival a *arbitrarisme*, segons el Noucentisme aleshores en voga— sinó quan arriba el moment, quan «nos sentimos poseídos por la belleza de aquella visión pasada: hay un estremecimiento interior que nunca engaña, una impensada voz que dice: ¡Ahora!»¹⁴¹⁴ Potser un exemple clarament contrari ens pot ajudar a entendre-ho: a *El quadern gris*, Josep Pla explica com en el seu procés d'aprenentatge literari pujava al puig de les Pasteres de Palafrugell «amb un llapis i un bloc», i «tractava de descriure un arbre o els colors del cel».¹⁴¹⁵ És exactament el que desaconsella Maragall:

Nunca se diga, pues, el poeta, reflexivamente: —Ahora —o mañana— voy a contemplar el mar o la montaña para expresarlas poéticamente—; porque en la magia de las afinidades entre la Naturaleza y el hombre, el único conjuro del hechizo creador es el hechizo mismo; y fuera de él toda voluntad es vana. En esta esfera de actividad, la voluntad, en otras tan poderosa, no puede crear más que engañosos fantasmas de expresión, nunca expresiones con virtud de vida: esta virtud sólo puede venir de la vida misma, produciéndose espontáneamente en el misterio de la creación.¹⁴¹⁶

Tot això pel que fa a l'espontaneïtat. Pel que fa a la puresa, del que es tracta és que l'artista creï sense sortir de l'àmbit artístic, amb total «desinterés por toda otra cosa que no sea la

¹⁴¹² «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 4 (*ibidem*).

¹⁴¹³ «La obra y el título», *Diario de Barcelona* (12-XII-1905) (II, 232a).

¹⁴¹⁴ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 5 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 503).

¹⁴¹⁵ Josep PLA, *Obra completa*, I, *El quadern gris. Un dietari*, Destino, Barcelona, 1966, p. 360 (anotació del 16 d'octubre de 1918).

¹⁴¹⁶ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 4 (*ibidem*).

forma impresiva y la expresiva».¹⁴¹⁷ És a dir, que l'expressió artística no sigui contaminada per objectius extraartístics com la compassió, la difusió d'un determinat ideari social o polític, etc. Ja hem vist com és una de les conviccions maragallianes que surten més insistentment a l'hora de jutjar literatura.¹⁴¹⁸

Arribem finalment a la sinceritat, que «ha de consistir en saber aguardar la aparición espontánea de estas palabras en su sentido, y en decir las tales cuales ellas rompen a hablar».¹⁴¹⁹ La sinceritat és a l'escriptura el que l'espontaneïtat és a la contemplació de la naturalesa: una actitud pacient a l'espera del moment adequat. Aquest moment no és ni quan el poeta té ganes de parlar, ni quan té la necessitat de fer-ho, sinó quan aquesta necessitat ve ja acompanyada per la forma en què ha de parlar: quan les paraules, doncs, vénen dictades per Déu:

sólo en el tercer grado está la sinceridad verdaderamente poética, o sea aquel divino balbuceo espontáneamente brotado a través del poeta con el ritmo originario que sintió en la forma natural cuando reveladora le hechizara, y que rompe al fin por sí mismo sus entrañas, brotando en palabra viva, hecha poesía, hecho hombre, hecho Dios en la medida del poeta y de su momento.¹⁴²⁰

El poeta apareix, doncs, com a transmissor d'unes paraules que li brollen espontàniament després de la contemplació de la naturalesa. Reconstruïm el procés: 1) l'artista veu la forma de la naturalesa, empremta del ritme de la creació de Déu; 2) aquesta forma l'encisa; 3) aquest encisament fa que sorgeixi del seu interior un balbuceig diví de paraula viva que és el que el poeta ha de transcriure. El poeta no és l'autor sinó només el transmissor d'unes paraules dictades per Déu en uns moments que també depenen exclusivament de Déu. Per això a continuació pot parlar de la poesia com a «sagrat turment»,¹⁴²¹ i per això la falsa poesia és «sacrílego remedo del ritmo vivo y santo, del esfuerzo divino creador hecho verbo humano».¹⁴²² Aquesta darrera expressió reprèn de nou la terminologia de l'Evangeli de Joan. L'evangelista parla de Déu que, com a *lógos*, es féu carn. A l'«Elogi de la paraula» el terme original grec *lógos* es traduïa com a *paraula*. Aquest cop, Maragall opta per la traducció com a *verb*, que té una connotació activa que li interessa especialment en aquest context, ja que el que vol transmetre és una actuació humana amb un ritme equivalent al diví. Però l'expressió «el esfuerzo divino creador hecho verbo humano» és interessant no tant pel canvi en la traducció de *lógos*, sinó pel fet que explica l'acte poètic com l'equivalent humà del

¹⁴¹⁷ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 5 (*ibidem*).

¹⁴¹⁸ En parla també TERRY, *La poesía de Joan Maragall*, p. 66-67.

¹⁴¹⁹ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 5 (*ibidem*).

¹⁴²⁰ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 5 (*ibid.*, p. 504).

¹⁴²¹ «Elogi de la paraula», [§ 29] (*ibid.*, p. 461).

ritme diví utilitzant la mateixa paraula que l'Evangeli de Joan utilitza per referir-se a Jesús en assenyalar-lo com a Déu fet home. Aquest ús del terme *verb* aplicat a la paraula del poeta podria arribar-se a llegir com a blasfem, i aquesta deu ser la causa que l'expressió desaparegui de la versió catalana i de l'edició castellana destinada a *Elogios*.

Amb això arribem al final de la primera part de l'*elogi*. Les altres dues —les altres tres en el cas de l'última versió castellana, dividida en quatre parts— tracten sobre l'acte de creació poètica sense tanta insistència en la dimensió religiosa, prou establerta a la primera part. L'*elogi*, però, es tanca amb una última recapitulació, definint la poesia així: «*el resonar del ritmo creador a través de la tierra en la palabra humana. Un camino de Dios, entre tantos...*»¹⁴²³ L'última versió castellana del text és lleugerament diferent, i aquest cop no sembla que la intenció del canvi sigui atenuar heterodòxies: «*el ritmo de la creación vibrando a través de la tierra en la palabra humana. Un camino -de Dios, entre tantos que por la complejidad del caos necesita...*»¹⁴²⁴ Que Déu *necessiti* la paraula humana és una formulació certament atrevida, però en el context de l'*elogi* és totalment oportuna: la poesia és el mitjà humà pel qual, en el seu *esforç* contra el *caos*, Déu es busca a si mateix a la Terra.

La metafísica religiosa que sustenta tota l'argumentació de l'«Elogi de la poesia» no és cap elucubració improvisada en un moment en què Maragall s'interessaria més que abans per les qüestions filosòfiques. En el terreny filosòfic, a Maragall se li pot retreure una certa falta de destresa a l'hora d'argumentar —és a dir, una deficiència tècnica— i també, és clar, una falta de voluntat de sistematicitat, que fa que haguem de detectar les seves idees al llarg de textos molt diversos en què l'assaig predomina clarament sobre el tractat; però en cap moment no se'l pot titllar de lleuger o d'afecionat. Maragall no improvisa, sinó que cerca i, a poc a poc, elabora i reelabora. Ho hem vist en el concepte de *dolor*, que té una llarga gestació en Maragall fins a assolir el sentit d'allò que va aparellat indefectiblement —i no negativament— al principi de vida que suposa l'esforç contra el caos a la recerca de la llum. Maragall, com tot pensador madur, crea una terminologia pròpia, l'afina progressivament i la utilitza conscientment. Quan en l'«Elogi de la poesia» parla d'un Déu creador, d'una terra emanadora de l'home, i d'un home que és consciència de la terra i anhel cap a Déu, no improvisa una cosmogonia i teleologia biblioconietzscheanes, sinó que recull els fruits d'un llarg procés de reflexió. A «La obra y el título», per exemple, ja hem vist com Maragall reflexiona a fons sobre aquest tema a partir d'una preocupació aparentment tan banal com la de què cal escriure primer, si l'obra o el títol: «Primero hizo Dios el cielo y la tierra, y del

¹⁴²² «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 85 (enero de 1908), p. 6 (*ibid.*, p. 504).

¹⁴²³ «Confesión de poesía», *La Lectura*, núm. 87 (marzo de 1908), p. 261 (*ibid.*, p. 513).

¹⁴²⁴ «De la poesía» (*ibid.*, p. 499).

barro de ella formó últimamente al hombre.»¹⁴²⁵ En conseqüència, «a través de ella [la terra] hay que ir a buscarla [la idea] y recoger su fuerza».¹⁴²⁶ El procés és, doncs, inductiu: de la terra al cel en un moviment d'ascensió i de progrés, és a dir, d'espiritualització de la matèria. Una espiritualització que no és espiritualisme, perquè «querer partir del espíritu y nada más, es querer ser flor sin tronco ni raíces, flor que se sustenta en el aire, es hacer traición a la tierra y a Dios que para algo la crió».¹⁴²⁷ Malgrat, doncs, el que una lectura superficial dels textos de joventut ens podria fer pensar, l'antiasceticisme de Maragall no és l'última carta per salvar un reprimat *donjoanisme* àvid de plaers, sinó que és el resultat d'haver-se pres molt seriosament l'acte creador de Déu: menysprear la terra és menysprear Déu «que para algo la crió».

A «Impresión de la exposición Sunyer», de juliol de 1911, Maragall se serveix de la metafísica religiosa que sustenta la seva estètica per formular la seva lectura de l'obra pictòrica de Joaquim Sunyer:

Si en presencia de una obra artística se me hace bien sensible el latido de vida que, como cada hombre, llevo dentro de mí, y que es nuestro ritmo individual, insensible y como ocioso en lo más ordinario de nuestro vivir, entonces, al sentírmelo bien pronunciado, juzgo que no puede ser sino por afinidad con una mayor intensidad de vida contenida en la obra que tengo delante, y en seguida declaro que aquella obra es realmente artística, porque es viva.¹⁴²⁸

L'obra d'art ho és per la *intensificació* a què sotmet el ritme present en la naturalesa, que és el rastre del ritme de la creació.

¿Veis lo que es la vida? ¿Veis el esfuerzo creador fatigándose y reposándose en altos y bajos, en bultos y huecos, en una ondulación infinita, desde la más fácil del mar líquido a la del peso enorme de las montañas, pasando por la suavemente ponderada de los árboles y las plantas, y toda ella reunida en la más espiritual animación del cuerpo humano, y en su cúspide de espiritualidad, que es el rostro humano? Si lo veis, ¿qué me importa lo demás? Y, en efecto, esto era lo que yo sentía en toda la obra de aquel artista; él no veía cada cosa por sí, sino el ritmo de la creación en todas ellas; para él, un cuerpo humano, un árbol, una montaña, el mar, eran, en el fondo, una misma cosa: la materia, en hervor de creación, hacía sentir la unidad de ésta.¹⁴²⁹

¹⁴²⁵ «La obra y el título» *Diario de Barcelona* (12-XII-1905) (II, 232a). Vegeu *supra*, 3.11, «La idea i la cosa».

¹⁴²⁶ *Ibidem*.

¹⁴²⁷ *Ibid.*, p. 232b.

¹⁴²⁸ «Impresión de la exposición Sunyer», *Revista Museum* (juliol 1911) (II, 244b).

¹⁴²⁹ II, 245a.

L'obra d'art ho és, doncs, en la mesura que és capaç de recollir el ritme de l'esforç creador. És un art mimètic, però no perquè es busqui la reproducció de la naturalesa en si —«él no veía cada cosa por sí»— sino la reproducció del procés creador de Déu —«sino el ritmo de la creación en todas ellas». No es tracta, doncs, d'imitar la *natura naturata*, sinó la *natura naturans*: el poder formalitzador, creador, de la naturalesa. O, com diu més avall, saber que hi ha un «divino velo» sobre les coses i saber-lo aixecar.¹⁴³⁰

4.3 Un amor entre l'absència i la presència

Des de «Preliminar» (1907, tot i que la primera part és de 1904) fins a «Beatriz» i «Nodreix l'amor...» (1911), alguns textos d'aquesta etapa contenen una reflexió a fons sobre l'amor viscut com a absència. Darrere d'aquests textos hi ha una misteriosa figura femenina que ha generat força especulacions per part de la crítica: Haidé. Es tracta de la protagonista dels poemes «Haidé» (*Les disperses*), «Represa d'Haidé» (*Seqüències*) i, sense que el seu nom hi sigui esmentat, també de «Diades d'amor» (*Les disperses*) i «Glosa» (*Enllà*), i dels poemes no aplegats en llibre «Ja no em plau...», «Com una flor sempre més...», «Quan me desvetllo...» i «Nodreix l'amor...». Hom ha vist també la figura d'Haidé en «Dimecres de Cenda. A una noia» i «La Dona hermosa», de *Visions & cants*,¹⁴³¹ i s'ha postul·lat que podrien tenir relació amb Haidé els poemes «La missatgera més segura», «La balada del bes» i *Nausica*, i els articles i assaigs «De la danza», «Cançó», «Marta», «Preliminar», «La dona d'aigua» i «Beatriz».¹⁴³²

La identificació entre el narrador o veu lírica dels textos i l'autor empíric Joan Maragall Gorina ha dut a cercar en la vida real d'aquest una figura femenina que es correspongués a Haidé. La contraposició, en la poesia amorosa de Maragall, entre un cicle de Clara i un cicle d'Haidé¹⁴³³ ha dut a buscar la dona real amagada rere el pseudònim, fins al punt de veure-hi la protagonista d'una aventura extraconjugual de Maragall que el mateix escriptor, la família i el país en general haurien intentat amagar en nom dels bons costums: així ho han defensat Joan-Lluís Marfany i Patrícia Gabancho.¹⁴³⁴ La hipòtesi és poc creïble: com ha assenyalat

¹⁴³⁰ II, 245b.

¹⁴³¹ MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 442.

¹⁴³² *Ibid.*, p. 443.

¹⁴³³ Glòria Casals, a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 443-444, estableix les diferències més remarcables entre Clara i Haidé. ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia*, p. 50, creu que «el contrast entre les composicions dedicades a Clara i el cicle d'Haidé sembla forçat»; a més a més, a *ibid.*, p. 64, assenjala que «és absurd separar aquest cicle [el de Clara] del d'Haidé segons l'esquema binari de la teoria de l'amor sacre i l'amor profà».

¹⁴³⁴ Joan-Lluís MARFANY, «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 230; Patrícia GABANCHO, *Despert entre adormits. Joan Maragall i la fi de segle a Barcelona*, Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i Edicions Proa, Barcelona, 1998, p. 36-37; ÍDEM,

Ardolino referint-se a Marfany, «quan hom admet, honestament, que “sobre l’afer no sabem més que el poc que deixen entreveure els poemes”, si més no per coherència, hauria d’actuar amb la major cautela».¹⁴³⁵ Una altra hipòtesi és la de Maurici Serrahima: Haidé és una creació literària a partir del record que Maragall tenia de la visió d’una dona dansant, i de la confiança que li va fer Gaudí sobre un amor de joventut —confidència que Maragall recull a «Preliminar».¹⁴³⁶ I una altra possibilitat la suggereix Glòria Casals: Haidé podria ser «una translació d’un amor antic».¹⁴³⁷ En la vida amorosa de l’autor empíric Joan Maragall hi ha només —documentades— dues dones amb nom i cognom —Teresa Ferrán¹⁴³⁸ i Clara Noble—, dues només amb nom —Vicentina¹⁴³⁹ i Amanda—, i un bon nombre sense nom: la «nena un xich més gran que jo» que Maragall estimava «ab una forsa de sentiment que sols he tornat a experimentar a divuyt anys»,¹⁴⁴⁰ les «moltas, moltíssimas [...] donas que jo anava adorant successivament y a voltas simultàneament»,¹⁴⁴¹ etc.; a les «Notes autobiogràfiques» també fa constar: «He estimat a tres sobre totes, y a la més estimada d’aquestas tres no li he sentit may la veu.»¹⁴⁴² Casals sembla suggerir que Haidé podria ser la dona imaginada després d’aquests múltiples i frustrats enamoraments, una dona-Divinitat amb qui Maragall hauria mantingut —sempre segons les «Notes»— «verdaderes

«L’intel·lectual, el poeta i la “princeseta”: per què Maragall escriu *Nausica*», *Assaig de Teatre. Revista de l’Associació d’Investigació i Experimentació Teatral*, núm. 52 i 53 (juny 2006), p. 254. Vegeu també les insinuacions de Josep PALAU I FABRE, «Pensar Maragall», dins *Quaderns de l’alquimista*, Proa, Barcelona, 1997, p. 286-288.

¹⁴³⁵ ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l’heretgia*, p. 51, nota 74.

¹⁴³⁶ MAURICI SERRAHIMA, «D’on va sortir l’Haidé de Maragall», *Butlletí de la Societat Catalana d’Estudis Històrics*, vol. II (1953), p. 33-40. TERRY, *La poesia de Joan Maragall*, p. 221-241, abona la hipòtesi de Serrahima. En canvi, Glòria Casals, a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 458, hi discrepa obertament: «Identificar la línia “apassionada” dels versos d’Haidé com a procedent dels records personals d’Antoni Gaudí i la línia “contemplativa” com a procedent dels de Joan Maragall, com fa Serrahima, malgrat la comparació textual en què es fonamenta, resulta tan atractiu com temerari. A més: no els fa cap favor ni a Gaudí ni a Maragall.» En nota, Casals afegeix: «Convé tenir en compte que l’anàlisi comparativa Serrahima la fa sempre amb textos de Maragall, i que no addueix cap document o testimoni de Gaudí.» De totes maneres, que Gaudí és l’arquitecte d’«Una calaverada», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 77 (20-XI-1904), p. 774-776 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 163-167) —ampliat a «La hazaña», *Renacimiento*, núm. 1 (marzo 1907), p. 39-59, i destinat a constituir el text «Preliminar» dels *Elogios*, II, p. 35-42— sembla corroborar-ho l’article «A la “Sagrada Família”», *Il·lustració Catalana*, any III, núm. 85 (15-I-1905), p. 35-37 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 170-172), en què Maragall descriu l’arquitecte de manera similar a com ho fa a «Una calaverada» i diu que en el fons dels ulls blaus de Gaudí «jo hi he vist fulgar resplendors del gran incendi» (*ibidem.*), una possible al·lusió a la narració de l’amor de joventut. Tant Gabriel Maragall com Glòria Casals, tot i rebutjar la tesi de Serrahima segons la qual Haidé es basaria parcialment en una confiança de Gaudí, associen d’alguna manera «Una calaverada» al cicle d’Haidé (vegeu Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 102, i MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 443).

¹⁴³⁷ MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 458.

¹⁴³⁸ Vegeu *supra*, I.6, «El xoc amb la realitat: crisi de la indústria paterna i frívols amors burgeses».

¹⁴³⁹ El seu nom només apareix a la carta a Josep M. Lloret del 16 d’agost de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-7) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 56), citada *supra*, I.4, «Naturalesa, art i amor en l’epistolari a Lloret»; també és al·ludida —sense esmentar-ne el nom— a la carta a Lloret del 27 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-6) (*ibid.*, p. 54).

¹⁴⁴⁰ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 179).

¹⁴⁴¹ *Ibid.*, XI (*ibid.*, p. 180).

¹⁴⁴² *Ibid.*, II (*ibid.*, p. 171).

converses».¹⁴⁴³ Posats a cercar equivalents biogràfics als personatges literaris de Maragall, i seguint el suggeriment de Casals, crec que no seria gens desassenyat veure també en Amanda una font d'Haidé —probablement la principal. De l'epistolari amb Lloret es dedueix que Maragall en va estar fortament enamorat, molt més que de Teresa Ferrán, però que, contràriament que amb aquesta, mai no hi va intentar cap aproximació. La cronologia, a més, juga clarament a favor d'Amanda: seguint les hipòtesis de Casals, els dos poemes sobre Haidé que transmeten la immediatesa d'una experiència viscuda haurien estat redactats abans de 1891; la resta, que recuperen una experiència antiga —i en què Haidé és, per tant, una antiga presència absent des de fa molt de temps—, són escrits a partir de 1905. Amanda apareix citada en les cartes a Lloret entre 1883 i 1888, de manera que pot ser fàcilment la presència dels primers poemes i l'absència dels darrers. Cal reconèixer, però, que les semblances entre Amanda i Haidé són escasses i una mica forçades: 1) l'exotisme del nom, subratllat al poema «Haidé» (és potser el més evident que tenen en comú); 2) la relació amb la dansa i la música (Haidé) i amb el Liceu i la música de Wagner (Amanda); 3) la proximitat als Pirineus: Amanda està vinculada a Girona, i l'Agnès de «Glosa» —que segons Maragall mateix té poc d'artifici i molt a veure amb la «cendra d'aquella que jau en “Les disperses”»,¹⁴⁴⁴ cosa que fàcilment la vincula a Haidé—, als Pirineus; 4) la no consumació dels amors, ni en prometatge ni en matrimoni. Potser podríem veure en Haidé la recreació d'una dona imaginada a partir d'Amanda i de les moltes dones de qui s'enamorà el jove Maragall, sense excloure la dona objecte de la confiança de Gaudí —seguint en això la versemblant hipòtesi de Serrahima— i, fins i tot —d'acord amb el suggeriment d'Ardolino—, la mateixa Clara.

¿Té interès l'esclariment d'aquesta qüestió «periodística»? Diu Eugenio Trías: «No importa, pues, la cuestión “periodística” (¿quién era *Haidée*?), sino la significación real, humana y poética, donde hombre y poesía son una unidad en lo diverso, que ello tiene en Maragall.»¹⁴⁴⁵ També es pot rebutjar el periodístic *cherchez la femme* des d'una crítica

¹⁴⁴³ Casals, a MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 457-458, exposa la hipòtesi de la translació d'un amor antic després de citar aquest fragment de les «Notes autobiogràfiques»: «L'amor nasqué també en mi ple de força, però encongit. Moltes, moltíssimes foren les dones que jo anava adorant successivament i a voltes simultàneament; però el meu desenvolupament físic era escàs i jo, vergonyós a efecte d'això, no em permetia la més petita senyal de lo que sentia, i desesperat sempre de ser correspost, el meu culte a la dona anà prenent una forma d'adoració desinteressada com una Divinitat, de què s'ha ressentit fins al present. I allò era sofrir: mirar les dones amb els ulls d'una passió gegant (però independent dels sentits la major part de les vegades) i no ser apercebit d'elles, o, si apercebit, considerat com un noi en qui dormen encara les passions; renuncio a donar a entendre aquesta horrorosa tortura de quatre o cinc anys; sols pot comprendre-la i la comprendrà de seguida qui s'hagi trobat en el meu cas. D'aquí nasqueren soliloquis amorosos vessant foc i tendresa, i d'aquí també el que em forgés una dona ideal que a força d'imaginació jo feia que em vingués a consolar en totes les tribulacions, amb la que sostenia verdaderes converses, i ens omplíem mútuament de carícies, sense que mai aquesta ficció sortís de sa puríssima esfera, sense que mai degenerés en objecte d'un delict material i grosser.»

¹⁴⁴⁴ Carta a Josep Pijoan de maig de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 279).

¹⁴⁴⁵ TRÍAS, *El pensamiento de Joan Maragall*, p. 82.

metodològica inspirada en els postulats d'algunes teories de la literatura, com ara el *New Criticism*: Haidé seria, senzillament, un personatge literari creat per un narrador que de cap manera no pot identificar-se amb l'autor empíric, ja que cal distingir clarament entre vida i literatura, i la lectura d'aquesta no pot estar influïda pel coneixement d'aquella. Ardolino se situa clarament en aquesta posició. No és, tanmateix, l'única possible: també és plenament legítim cercar punts de partida biogràfics en la literatura.¹⁴⁴⁶ És interessant, en aquest sentit, fixar-nos en el que comenta Gabriel Maragall sobre els poemes d'Haidé aplegats a *Les disperses*. Qui parla és un fill de Maragall, i per tant qui més interès podria tenir a allunyar el fantasma d'una dona real en la vida de Maragall que no fos Clara Noble. Tanmateix, Gabriel Maragall diu clarament: «Ningú pot enganyar-se; no són un artifici: molt rarament, a Catalunya, s'han expressat tan fortament els sentiments d'amor.»¹⁴⁴⁷ Més encara: «¿Com mai algú ha pogut imaginar que una tal poderosa manifestació d'intensitat pogués mancar d'un punt de partida real? [...] És impossible deixar de conferir valor de document biogràfic a les planes d'una literatura com la de Joan Maragall.»¹⁴⁴⁸ És a dir: no és només literatura, sinó també vida. I és la vida de Maragall, no la de Gaudí: «No és possible imaginar transferències d'altres sentiments que no fossin els propis, perquè la força de les paraules assenyalava la proximitat de la realitat d'un moment viscut.»¹⁴⁴⁹ Tanmateix, el mateix Gabriel Maragall també descarta que aquest «punt de partida real» pugui posar en dubte la fidelitat conjugal: «¿com es pot confondre amb una aventura, aquell enlluernament que perdura i que és compatible amb la més alta fidelitat conjugal?»¹⁴⁵⁰ A més a més, no s'està

¹⁴⁴⁶ Ho assenyalava Antonio BLANCH, *El hombre imaginario. Una antropología literaria*, PPC, Madrid, 1995, p. 10: «Es comprensible [...] que, para reaccionar contra una manera bastante habitual de interpretar la obra literaria desde el exterior de ella misma (averiguando sobre todo las fuentes históricas de un texto o preocupándose minuciosamente por la biografía del autor), se haya pretendido en estas últimas décadas establecer con rigor unos métodos más objetivos de análisis, esencialmente descriptivos del texto en sí mismo. Sin embargo, [...] sería un grave error no intentar hallar, simultáneamente y al término de todas esas tareas analíticas, el acontecimiento humano, núcleo generador de todas estas expresiones signícas.»

¹⁴⁴⁷ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 98.

¹⁴⁴⁸ *Ibid.*, p. 100. La mateixa idea apareix a *ibid.*, p. 63: «Que els poemes vinguin deslliurats de contingències i de preocupacions i que, per tant, deixin de ser documents biogràfics és una interpretació molt aventurada i estranya de la realitat: l'home porta sempre damunt seu, com una càrrega o com un tresor, tota la seva història.» I també a *ibid.*, p. 121: «El que diu està sempre molt a prop del que viu. [...] Allò que escriu sempre és l'íntima comunicació d'un estat d'esperit.»

¹⁴⁴⁹ *Ibid.*, p. 98. Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present*, III, 1959-1963, edició a cura de Josep Poca i Gaya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2004, p. 142-143 (anotació del 13-18 de juny de 1960), recull també l'opinió de Gabriel Maragall sobre la seva hipòtesi: «Gabriel em va dir que jo tenia raó i que, descartada la idea d'una "aventura" sensual, no hi ha dubte que en vida del seu pare va existir algun impacte sentimental designat pel nom d'Haidé, que el va influir fonamentalment, tot i que no va alterar ni poc ni molt l'afecte i la fidelitat a la seva muller.» Tot i dir que Gabriel Maragall li dóna la raó, en desenvolupar-ho sembla clar que el que aquest aprovava de la hipòtesi de Serrahima era l'existència d'un punt de partida autobiogràfic com a explicació del personatge d'Haidé, més que no pas la confiança de Gaudí. Aquesta opinió contrasta amb la del seu germà Joan Anton Maragall, que segons *ibid.*, p. 142, se sentia molt incòmode amb les hipòtesis de Serrahima: «Vaig rebre una carta d'en Joan A. Maragall, molt afectuosa però una mica ressentida, en la qual em venia a dir, no pas que el seu pare era incapaç d'una infidelitat —cosa que no és la matèria de la discussió—, sinó que era impossible, donat el que se'n sap i en saben ells, que al seu pare li hagués pogut agradar cap més dona que no fos la seva mare.»

¹⁴⁵⁰ *Ibid.*, p. 100.

d'insinuar el paper dels somnis: «Hi ha un món que està sempre al marge de tota verificació; un món de somnis, que és l'irreductible i últim món personal de cada home. És com un vol de pensaments de perfecció i de sentiments inexpressables, sempre en trànsit d'esfumar-se i esvanir-se en el transcurs dels dies sempre iguals.»¹⁴⁵¹ Si veiem en Haidé la recreació —el somni— a partir de la figura real d'Amanda i de les nombroses dones de qui s'enamora Maragall i amb qui manté converses imaginàries, les peces comencen a encaixar. Com encaixen aleshores les dues declaracions de Maragall sobre *Les disperses*. Una és la ja citada declaració a Pijoan sobre el caràcter no artificios d'un poema lligat d'alguna manera a *Les disperses*.¹⁴⁵² L'altra és el pròleg a *Les disperses*, en què Maragall defineix els poemes del volum com «els reflexes de tants moments de la meua vida, dels vint als quaranta anys».¹⁴⁵³ Els poemes no són, doncs, pura biografia, sinó «reflexes», és a dir, ecos, imatges, estilitzacions, intensificacions; en definitiva: literatura. Però aquests «reflexes», aquesta *literatura*, ho és «de la meua vida». El punt de partida és, doncs, autobiogràfic. En aquest sentit, guanya versemblança la hipòtesi d'Haidé com a recreació literària inspirada en les diverses dones de qui s'enamora Maragall durant la joventut, especialment Amanda, «única imatge de mujer que, no se porqué, sigue guardando un *poético* prestigio en mi memoria».¹⁴⁵⁴ L'adjectiu no és banal, i justifica plenament la conversió de la imatge en matèria literària.

Més enllà, però, de la qüestió *periodística*, i reprenent els termes de Trías: ¿quina és la «significación real, humana y poética» d'Haidé? Hem d'anar als textos per veure-ho. I començar per «Preliminar», el que conté la suposada confiança de Gaudí. Tal com Maragall va dissenyar el llibre *Elogios*, aquest havia de començar —i així es va fer en les edicions pòstum del volum— amb «Preliminar», un text la primera part del qual havia aparegut l'any 1904 en català a *Il·lustració Catalana* sota el títol d'«Una calaverada», i que l'any 1907 reaparegué en castellà, ja amb la segona part, a la revista *Renacimiento* i amb el títol de «La hazaña». La correspondència amb Ors prova que Maragall tenia interès, des del primer moment, a incloure «La hazaña» en el volum de filosofia que li proposava el Pantarca, cosa a què aquest es resistia perquè el veia més literari que filosòfic.¹⁴⁵⁵ El text recull una conversa entre un arquitecte, el seu deixeble, un pintor, un poeta, un escultor i un músic. Segons Maurici Serrahima, la conversa és real, i la integren Antoni Gaudí, el seu deixeble Joan Rubió, els germans Llimona, Enric Morera i Joan Maragall.¹⁴⁵⁶ La primera

¹⁴⁵¹ *Ibid.*, p. 100-101.

¹⁴⁵² Carta a Josep Pijoan de maig de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 279).

¹⁴⁵³ «Als amics de "Joventut"», dins *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 417).

¹⁴⁵⁴ Carta a Josep M. Lloret del 19 de març de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-7b) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 121). El subratllat és meu.

¹⁴⁵⁵ Ho recull QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 214-215.

¹⁴⁵⁶ SERRAHIMA, «D'on va sortir l'Haidé de Maragall», p. 37.

part conté el relat de la «calaverada» de l'arquitecte: s'enamora d'una dona estrangera a qui tracta durant uns dies, fins que aquesta torna al seu país, on és a punt de casar-se; anys més tard, l'arquitecte, encara enamorat i en l'obra del qual no ha fet més que sublimar aquest amor, visita la població on ella viu i, en marxar, la veu des de lluny —del tren estant. Acabat el relat de la «calaverada», l'arquitecte abandona la reunió avergonyit i plorós. En la segona part del text la resta de participants, en absència de l'arquitecte, analitzen el seu comportament: ¿fa bé de mantenir un amor en la distància i sense que ella ho sàpiga? ¿Dóna fruits, aquest amor? ¿Té ella dret a saber que hi ha algú que sospira per ella?

La temàtica, l'ambientació i la forma narrativa del text ens permeten associar-lo clarament a *El convit* de Plató;¹⁴⁵⁷ es tracta, en definitiva, d'un diàleg sobre l'amor. Això explica que Maragall volgués encapçalar els seus textos filosòfics amb aquest text, i fins i tot no seria descartable que la tria del mot *elogis* per als seus textos assagístics provinguí, en última instància, dels discursos que els comensals d'*El convit* fan a l'amor, i que anomenen d'aquesta manera. Sigui com sigui, a la segona part de «Preliminar» els integrants del *convit* discuteixen, en absència de l'arquitecte enamorat, sobre l'amor viscut en termes d'absència. El deixeble de l'arquitecte aplaudeix l'actuació del seu mestre: el contacte físic entre els amants seria «brutal, inútil, funesto»; en canvi, el record de l'estimada en l'arquitecte és motor de creació:

es una cosa viva, la obra de este hombre; [...] su trabajo está animado de un principio activo, de algo que palpita y quiere: del amor, en una palabra; pero de un amor vivo también, es decir, concreto y personal aunque sublimado y transformándose en creación artística. ¡Oh! sí, sí, ahora lo veo; en la obra de este hombre circula la sangre, y éste es su poder: toda ella es creada a imagen y semejanza de la mujer tan altamente amada [...]. Porque el amor, ¿qué es sino un afán de creación?¹⁴⁵⁸

Hi ha aquí una comprensió esbiaixada —tot i que molt comuna— d'*El convit* de Plató. Diotima, en explicar a Sòcrates què és l'amor, el defineix certament com un afany de creació en la bellesa, establint un vincle —del qual Maragall és clarament deutor, en aquest i en altres textos—¹⁴⁵⁹ entre amor i immortalitat.¹⁴⁶⁰ Aquesta immortalitat es pot assolir, o bé

¹⁴⁵⁷ Magdalena BOSCH, «Schelling i Maragall: vida a l'art i a la paraula», *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 19 (2006), p. 199, hi ha vist una influència del *Bruno* de Schelling, present a la biblioteca de Maragall. Contràriament al que afirma a la nota 3 d'*ibidem* («ningú fins ara ho havia esmentat»), l'existència d'aquest volum a la biblioteca de Maragall havia estat remarcada abans per TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 134, que considera que aquest volum probablement no fou llegit per Maragall, «tan poco aficionado a metafísicas abstrusas».

¹⁴⁵⁸ «Preliminar» (II, 39a).

¹⁴⁵⁹ Vegeu «Elogi de la dansa» i «Impresión de la exposición Sunyer», citats *infra*, dins aquest mateix apartat.

¹⁴⁶⁰ «¿Per què, doncs, justament, amor de la procreació? Perquè la procreació és quelcom de perdurable i d'immortal en la mesura en què això és possible en un ésser mortal. I, segons el que hem convingut, cal que l'amor, a més de desitjar el que és bo, desitgi la immortalitat, si és cert que l'amor és el desig de la inacabable possessió d'allò que és

a través de la procreació de fills (amor heterosexual segons el cos), o bé a través de la creació de discursos (amor homosexual segons l'ànima). Si hi ha, doncs, polaritat sexual i contacte físic, l'amor genera una descendència que venç la mort. Si no hi ha polaritat sexual ni contacte físic, l'amor genera saviesa i art.¹⁴⁶¹ Ara bé, el que fa que els fruits de l'amor no siguin fills sinó obres del pensament o de l'art no és l'absència de l'estimada, sinó l'absència de contacte físic amb una estimada. Si no hi ha estimada sinó un estimat —un deixeble— amb qui dialogar i a qui formar, aleshores el fruit de l'amor és el propi de l'amor segons l'ànima. És, doncs, molt poc platònic l'amor *platònic* que, a causa de l'absència de l'estimada, se sublima en l'art, tot i que aquesta incomprensió no és, òbviament, de Maragall, sinó que té una llarguíssima tradició.¹⁴⁶²

En tot cas, el músic s'oposa a aquesta sublimació «platònica» de l'amor, i n'exigeix una concreció real: ella ha de saber que és estimada, perquè «la ausencia no es sino vacío, enfriamiento y olvido».¹⁴⁶³ El poeta aprofita l'avinentesa per introduir un altre tema: ella d'alguna manera ja sap que és estimada:

yo creo que por fuerza ha de tener algún presentimiento de ello. No puede ser que un hombre arda en la soledad como una pira de amor por una mujer, y que ella lo ignore absolutamente. Yo creo que así estuviera en la parte más lejana del mundo, una hora u otra tendría señal de lo que por amor de ella sucede. ¿Cómo? Yo no lo sé. Pero ¿no os ha sucedido alguna vez que desprevénidamente os ha invadido una oleada invisible de ternura, que, suspirando y alzando los ojos al cielo, os habéis dicho: —¡Dios mío! ¿qué es esto, esa inmotivada beatitud que siento?—. Yo, cada vez que esto me pasa, juzgo que alguno en la tierra o en el cielo piensa muy bien de mí, y al través de la distancia... o de lo que sea, saludo sonriendo al alma hermana.¹⁴⁶⁴

bo. Segons aquest raonament, cal, doncs, que l'amor desitgi també la immortalitat». PLATÓ, *El convit*, 206e-207a (cito per PLATÓ, *Diàlegs*, vol VI, *El convit*, text revisat i traducció d'Eulàlia Presas, Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1983, p. 81).

¹⁴⁶¹ «Els qui són fecunds segons el cos, doncs, es giren més vers les dones i la seva tendència amorosa és aquesta, perquè, segons creuen, la procreació els obrirà el camí de la immortalitat, el record i la felicitat per als temps futurs. I els qui ho són segons l'ànima..., perquè hi ha —digué— qui pot engendrar en l'ànima més encara que no pas en el cos, engendren en ella allò que cal engendrar-hi i infantar-hi. ¿I què és el que cal engendrar en l'ànima? El pensament i tota mena d'excel·lències, coses que, precisament, són pròpies de la creació de tots els poetes i dels artesans que anomenem inventors.» PLATÓ, *El convit*, 208e-209a (*ibid.*, p. 84).

¹⁴⁶² Eulàlia Presas, a l'estudi preliminar de la seva edició d'*El convit* de Plató (*ibid.*, p. 29), assenyala: «Aquest tipus d'amor, doncs, no té res a veure amb allò que és tingut per amor platònic, que tan corrent es va fer entre els poetes del Renaixement i del Romanticisme. Té, potser, de comú amb ell la renúncia a la sexualitat, però no, certament, als lligams personals.»

¹⁴⁶³ II, 41a.

¹⁴⁶⁴ II, 40b.

Es tracta de la mateixa creença que Maragall manifesta en altres articles, com «L'octubre», on postula la percepció de l'acció dels àngels,¹⁴⁶⁵ o «La casa dels cants», on manifesta que el caminant que passés pel solar on abans hi hauria hagut el Palau de la Música hi sentiria encara «una harmonia de sons i de cors alhora»¹⁴⁶⁶ en «un instant de delitós encantament».¹⁴⁶⁷ La defensa de la percepció sensible d'elements no sensibles és un dels trets més antimaterialistes de Maragall, i apareix en diversos textos a partir de la superació del positivisme a inicis de segle.

En tot cas, el que convé retenir de la segona part de «Preliminar» —publicada per primer cop al març del 1907— és aquest interès per un amor que pot ser artísticament fecund per la sublimació de l'absència. Si hem de creure l'anotació «22-XI-1907» que consta al final de «De la dansa» en l'edició de les *Obres completes*,¹⁴⁶⁸ aquest *elogi* seria una mica posterior a la segona part de «Preliminar», i força acostat en el temps a la primera redacció de l'«Elogi de la poesia». La terminologia és la mateixa:

Sí; ara em sembla que el primer impuls d'expansió artística del primer home degué ésser la dansa; que en la seva primera percepció de la bellesa del món (de Déu en la forma de les coses) sentí l'home agitar-se dins seu tot el misteri de la vida, i no podent contenir-lo immòbil —per sentir que la vida és moviment— volgué representar-lo humanament, humanitzar-lo, fer-lo art, i alçà el cap, obrí els braços, mogué els peus i tot el cos en la cadència del ritme que sentia, i dansà i cantà en paraules l'alegria d'aquella revelació primera.¹⁴⁶⁹

De nou, l'art és representació a partir de la percepció: Déu crea, les coses creades tenen forma, aquesta forma és bella, i la percepció d'aquesta bellesa duu l'artista a representar-la, és a dir, a fer-ne art imitant la naturalesa; com que la creació és rítmica l'art també ho ha de ser, de manera que la primera forma artística serà el ritme del cos en moviment. En la versió castellana ho expressa clarament: «¿No veis en ella [la dansa] el esfuerzo con amor que es principio de la vida, y la acción rítmica con que ésta se manifiesta?»¹⁴⁷⁰

A «De la dansa» Maragall torna a insistir en el que ja havia desenvolupat a «La Virgen de Agosto» i en altres textos d'aquells anys: l'encert dels grecs a l'hora de veure divinitats en la

¹⁴⁶⁵ «L'octubre», *Il·lustració Catalana*, any II, núm. 73 (16-X-1904) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 160-162).

¹⁴⁶⁶ «La casa dels cants», *La Veu de Catalunya* (9-II-1905) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 172).

¹⁴⁶⁷ *Ibid.*, p. 173.

¹⁴⁶⁸ I, 682b.

¹⁴⁶⁹ «De la dansa», dins *Elogi de la poesia*, Bartomeu Baixarias, Barcelona, 1909 (I, 681b-682a).

¹⁴⁷⁰ «De la danza» (II, 66b).

naturalesa. Aquest cop hi arriba a través de la identificació de la dona amb la immortalitat: «¿per què és en la dona que la dansa se'ns fa més expressiva i agradosa? Perquè en ella la bellesa està fonament lligada amb l'amor, el misteri de la forma amb el misteri de la creació. Per això la dona és el major símbol de la bellesa, perquè la seva forma, com cap altra, desperta en l'home el sentit d'immortalitat.»¹⁴⁷¹ És a dir: com que, en virtut de l'amor, la dona és engendradora, la seva bellesa recorda la de la creació, i a l'home li evoca la immortalitat. Per això sosté que la bellesa de la dona és capaç d'il·luminar tot un paisatge, i que un paisatge és capaç d'evocar la bellesa de la dona: la comuna capacitat creadora permet establir un nexa entre la terra i la dona:

Per això ens és tan admirable aquest pregon sentit amb què els grecs pobraren la Natura de fantasmes humanes; que en cada font hi veien una nimfa, i en cada bosc una divinitat protectora, i en tota força natural una forma humana; i la terra, la mar i l'aire eren animats amb les figures i les passions dels homes.

Ara ho veig que tot això no era vana fantasia, sinó sentit profètic de que en el món tot va a parar a la naturalesa humana, i que l'afany d'immortalitat que dóna la bellesa només l'amor el satisfà del tot.

Així, doncs, la dona dansant és el compendi de la creació; perquè en ella es representa l'esforç diví amb el seu ritme, la forma reveladora del suprem grau espiritual que la terra ha lograt humanitzant-se, i l'amor que el perpetua per dur-lo encara més enllà, i més enllà sempre...¹⁴⁷²

L'home és el sentit de la terra, però el «suprem grau espiritual» d'aquesta terra que s'humanitza és la dona, perquè és qui permet la perpètua espiritualització «més enllà sempre». Idees molt semblants es troben en el comentari de Maragall a la pintura *Pastoral*, de Joaquim Sunyer:

Y como sucede siempre que tenemos una sensación así fuerte de un paisaje, que sentimos en seguida la misteriosa afinidad de nuestra naturaleza con la tierra y empezamos a amarla con voluntad creadora, y quisiéramos que se hiciera cuerpo de mujer, y ya nos lo parece, para crear en ella, he aquí que de pronto la mujer aparece en nuestra imaginación, y, si somos artistas, aparece en la realidad de nuestra obra. He aquí la mujer en la *Pastoral*, de Sunyer: es la carne del Paisaje: es el paisaje que, animándose, se ha hecho carne. Aquella mujer, allí, no es una arbitrariedad, es una fatalidad: es toda la historia de la Creación; el esfuerzo creador que produjo las curvas de las montañas no puede detenerse hasta producir las curvas del cuerpo humano. La mujer y el paisaje son grados de una misma cosa; y el artista,

¹⁴⁷¹ «De la dansa», dins *Elogi de la poesia*, Bartomeu Baixarias, Barcelona, 1909 (I, 682a).

¹⁴⁷² I, 682b.

fascinado por las líneas del paisaje, verá brotar de su pincel, sin quererlo, las líneas del cuerpo de la mujer.¹⁴⁷³

A l'octubre i novembre de 1910 Maragall redacta l'*elogi* «De la gracia».¹⁴⁷⁴ En el poema «Haidé» —anterior a 1891 segons Casals—, al misteriós personatge se li aplica aquest substantiu dues vegades, i una tercera en forma d'adjectiu: «Déu li ha fet la gràcia de llençar llum entorn», «té la gràcia al cos tan abundanta | que en ella naix i mor tot lo que fa», i «m'ha donat sa paraula graciosa».¹⁴⁷⁵ També a «Glosa», que segons Casals pertany al cicle d'Haidé i que fou publicada el 1904, la protagonista és «de mena graciosa»¹⁴⁷⁶ i s'esmenten les seves «gràcies».¹⁴⁷⁷ «Represa d'Haidé», que segons Casals seria de 1905, acaba amb aquests versos: «i aquelles gràcies, en son rostre juntes, | cerco disperses per tants rostres d'altres.»¹⁴⁷⁸ El que Maragall entén per *gràcia* ho explica clarament a «De la gracia», i té molt a veure amb l'amor entès en termes de presència/absència: es tracta d'un oblit de si mateix que encanta qui ho contempla i se n'adona.¹⁴⁷⁹ Maragall en dóna quatre exemples: la dona bella que no en presumeix; el nen que juga sense saber-se observat; el bibliòfil que estima els llibres sense fer-ne ostentació; i la dona amb una dolçura que li és desconeguda. En tots aquests exemples no hi ha total inconsciència de si, però sí un cert oblit relacionat amb l'amor:

Todo esto nos muestra Dios como señal de cuánto debemos procurar el propio olvido, cuyo ejercicio está principalmente en el amor; porque si no, caeríamos en la funesta paradoja de acordarnos siempre de olvidarnos, que sería la peor de las presunciones. Pero con el amor no hay este peligro, porque el amor ya es olvido de sí, por transportarnos a la cosa amada. [...] Se trata, pues, solamente, de no enturbiar nuestros amores con la presunción de regirlos por la razón.¹⁴⁸⁰

De l'*elogi* «Del amor» en sabem poca cosa: Maragall no el publicà en vida, i només se'n conserven dos manuscrits, tots dos sense data: l'autògraf de la redacció i la còpia autògrafa

¹⁴⁷³ «Impresión de la exposición Sunyer», *Revista Museum* (juliol 1911) (II, 246a). Sobre aquest article, vegeu Glòria Casals, «La Pastoral de Maragall», dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol. I, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 301-313.

¹⁴⁷⁴ AM, mrgll-Mss. 7-6-4.

¹⁴⁷⁵ «Haidé», v. 6, 9 i 30, *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica* p. 466-467).

¹⁴⁷⁶ «Glosa», v. 13, *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 648).

¹⁴⁷⁷ «Glosa», v. 54, *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 650).

¹⁴⁷⁸ «Represa d'Haidé», v. 57-58, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 755).

¹⁴⁷⁹ El concepte de *gràcia* té una tradició notable en la història de les idees estètiques. M. H. ABRAMS, *El espejo y la lámpara. Teoría romántica y tradición crítica*, traducció de Meliton Bustamante, Barral, Barcelona, 1975, p. 342, observa que en el Renaixement italià la *grazia* era «un libre don de la naturaleza o del cielo, y que por ello ha de lograrse negligentemente si es que se la logra, y nunca esforzándose o sometiéndose a reglas». És evident que l'«oblit de si» de què parla Maragall està emparentat amb la manca d'esforç i de sotmetiment a regles a què s'associa el concepte.

¹⁴⁸⁰ «De la gracia» (II, 72a).

per a *Elogios*. És probable que sigui de 1911, i la seva redacció podria haver estat motivada pel desig de glossar la posició del poeta en el diàleg de «Preliminar», atès que «Del amor» és el text que hi va a continuació i sembla que el desenvolupi.

A «Del amor» Maragall defineix l'amor en termes platònics, amb citació de Dante inclosa:

Amor es deseo de confusión por instinto de la eterna unidad de las cosas. Porque proviniendo las diversas cosas creadas, de la unidad divina, tienden a restablecerse en ella; y así se buscan unas a otras según las misteriosas afinidades de su naturaleza respectiva y, una vez se encuentran, pugnan por identificarse. Y toda la vida universal consiste en esa busca y ese esfuerzo, y por esto es toda movimiento y toda acción. Es *l'Amor che muove il sole e l'altre stelle*.¹⁴⁸¹

Reapareix de nou la cosmogonia i la teleologia formulades a l'«Elogi de la paraula»: Déu crea totes les coses i, en conseqüència, totes les coses tendeixen a Déu. Com que Déu és una unitat —«la unidad divina»—, aquest tendir cap a Déu és tendir cap a fer-se u, cap a identificar-se i fondre's unes coses amb les altres. I això és l'amor: «vivir en la unidad común y como si ya no hubiese cosa y cosa».¹⁴⁸² L'amor tipus, diu Maragall, és el d'home a dona, i es pot desenvolupar de dues maneres: a través de la unió corporal engendradora d'una nova vida, o a través de la unió espiritual sense unió corporal:

hay veces, hay enamorados, cuyos espíritus *se acuerdan*... Y antes de llegar a la unión corporal quedan suspensos en el éxtasis de la unidad originaria y desdeñando la corporal, saltan por encima de ella, y los espíritus se encuentran y unen en su región eterna, dejando los cuerpos suspensos y olvidados en la tierra. Entonces no hay unión corpórea ni nuevo ser terrenal, ni el amor queda satisfecho, sino que permanece encantado y puro en el deseo eterno.¹⁴⁸³

Aquesta mena d'amor actua en els amants no a través de la generació d'una nova vida, però sí com a «principio vivo» que els estimula «a toda suerte de actividades puras; y así se hace arte en el artista, piedad en la mujer, heroicidad, nobleza y aumento espiritual en ambas vidas».¹⁴⁸⁴ És, doncs, el cas de l'arquitecte de «Preliminar», com també el que recullen els poemes del cicle d'Haidé. A «Del amor» explica també que aquest amor sense unió corporal «necesita renovarse por alguna materialidad mientras los cuerpos viven; y por esto el deseo queda también de volver a verse. El éxtasis espiritual necesita renovarse con la presencia

¹⁴⁸¹ «Del amor» (II, 42 b). La citació final és de l'últim vers de la *Comèdia* de Dante: *Paradís*, 33,145.

¹⁴⁸² II, 43 a.

¹⁴⁸³ II, 43 b.

¹⁴⁸⁴ II, 43 b.

material.»¹⁴⁸⁵ Aquesta presència pot ser substituïda, però, per un objecte de la persona estimada. En tot cas, Maragall acaba el text insistint que els fruits d'aquesta mena d'amor són obres espirituals: «así el hijo que tuvo Dante con Beatriz fue la poesía de Dante, porque siempre el hijo más natural del poeta es la palabra».¹⁴⁸⁶

Podem llegir el cicle poètic d'Haidé a la llum de «Del amor», que desenvolupa les tesis del deixeble de l'arquitecte de «Preliminar». A «Diades d'amor» és ben clar el paper que exerceix la presència com a renovadora de l'amor entre els amants:

Jo us parlo d'ella com d'un vol d'aucells
que us fa mirar al cel blau sens violència
i us posa al front uns pensaments molt bells.
Jo d'ella no en vull més que la presència
ràpidament al bell atzar del dia;
cada colp, del seu pas a vora meu,
me n'enduc la fragància i l'harmonia.¹⁴⁸⁷

El poema titulat «Haidé» és el que més sembla evocar una unió corporal:

Ella de sa hermosura és generosa,
i me'n féu tot el do que jo en volia¹⁴⁸⁸

Tanmateix, sembla que «el do» que en volia no passava de l'intercanvi de mirades i de paraules vanes:

m'ha donat sa paraula graciosa
alentanta d'aprop que m'invadia.
I les mirades dintre les mirades,
el pit tot somogut, la galta ardenta...
parlàvem amb les boques inflamades
de qualsevolga cosa indiferenta.¹⁴⁸⁹

Fins i tot la visió sembla que pertany molt més al món de l'intel·lecte i la recreació que no pas al de la sensibilitat:

¹⁴⁸⁵ II, 43b.

¹⁴⁸⁶ II, 44a

¹⁴⁸⁷ «Diades d'amor», v. 12-18, *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 460).

¹⁴⁸⁸ «Haidé», v. 28-29, *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 467).

¹⁴⁸⁹ «Haidé», v. 30-35, *Les disperses (ibid.)*, p. 467).

I com que del dansar n'és tan amiga,
el meu seny la veu sempre que graciosament
ondula el seu bell cos sense fatiga
com creat en l'encís del moïment.¹⁴⁹⁰

Al final queda clara la separació dels amants:

jo resseguint sa cara... tan bonica!
ella en mos ulls veient com m'inundava;
i talment la inundà l'ànima meva
de sa bellesa la potent onada,
que al alçar-me ubriac de vora seva
i trobar-me privat de sa presència,
ja no trobí en son lloc ma consciència
enduta per la forta rierada.¹⁴⁹¹

Tot el cicle d'Haidé és una reflexió poètica sobre aquesta alternança entre presència i absència de l'estimada. «Diades d'amor» i «Haidé» estan escrits des d'una certa proximitat a la presència, però amb plena consciència del caràcter fugaç d'aquesta presència. En canvi, «Represa d'Haidé» està escrita —ja des del títol— des de la distància:

L'amic me deia: —En aquesta hora dolça—
(era un diumenge al caure de la tarda)—
és quan se'm torna més potent i viva
la memòria que servo d'aquella altra.
Torna a invadir-me aquell amor d'un dia
com si tingués davant la que el causava:
[...]
i torno a defallir com defallia
sota l'encís de sa presència ràpida.
Per què, per què me fou tan tost represa
un cop m'havia ja sigut donada
i jo poguí conèixer-la per meva
com cap me fou ni m'ho serà cap altra?¹⁴⁹²

¹⁴⁹⁰ «Haidé», v. 13-16, *Les disperses* (*ibid.*, p. 466). El subratllat és meu.

¹⁴⁹¹ «Haidé», v. 38-45, *Les disperses* (*ibid.*, p. 467).

¹⁴⁹² «Represa d'Haidé», v. 1-6 i 13-18, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 753).

Evidentment, el poeta escriu des del record d'un amor llunyà. Ja no hi ha renovació de la presència, però al mateix temps també queda clar que, quan sí que hi havia presència, aquesta era momentània.

A «Nodreix l'amor...», els efectes beneficiosos de l'absència duen a postular-la en forma imperativa:

Mai seria l'aimada en sa presència
com és ara en la teva adoració.
Nodreix l'amor de pensaments i absència,
i aixís treurà meravellosa flor.¹⁴⁹³

És simultània a la redacció de «Nodreix l'amor...» l'article «Beatriz», on es defineix l'amor en uns termes que ja ens poden resultar ben familiars: «el amor es una furia de creación, y cuando encuentra su fin natural descansa en él; pero mientras no lo encuentra, crea en alto imágenes espirituales que allá quedan».¹⁴⁹⁴ Tots dos textos van ser escrits a Cauterets al juliol de 1911. El dia que va enviar l'article al *Diario de Barcelona* el comentava així a Clara: «ya verás que cosa tan amorosa me há salido; y será por haberlo escrito en la soledad.»¹⁴⁹⁵ L'interès d'aquesta confidència és el fet de lligar amb Clara Noble un text dels que teoritzen la dialèctica presència/absència de l'amor¹⁴⁹⁶ —«l'ideal femení com a via que té l'artista per transcendir la viada terrenal», per dir-ho amb Jordi Julià.¹⁴⁹⁷ Beatriz no és, però, Haidé, i seria un error veure en la coincidència un motiu per identificar Clara i Haidé. Però sí que ens pot posar sobre la pista de la influència de l'absència de Clara en l'escriptura de textos relacionats amb la dialèctica presència/absència. La soledat de què parla Maragall en la confidència a Clara sobre «Beatriz» és la que experimenta al juliol de 1911: els problemes de salut l'han empès, l'estiu d'aquell any, reprendre les estades a Cauterets a prendre les aigües.

¹⁴⁹³ «Nodreix l'amor...», v. 9-12 (MARAGALL, *Poesia completa*, p. 218).

¹⁴⁹⁴ «Beatriz», *Diario de Barcelona* (20-VII-1911) (II, 307b-308a).

¹⁴⁹⁵ Carta a Clara Noble del 16 de juliol de 1911 (AM mrgll-Mss XIV-13-228).

¹⁴⁹⁶ Una anotació de Maurici Serrahima del 16 de febrer de 1966, recollida en una nota a l'anotació dels dies 13 al 18 de juny de 1960, dins SERRAHIMA, *Del passat quan era present*, III, 1959-1963, p. 150, diu el següent: «Fa molts anys, en Raimon [Maragall Noble] —em sembla— em va parlar d'una carta en la qual el seu pare contava a la muller la història d'«Haidé», la de debò. Anys després —quan feia l'estudi d'aquells poemes— vaig preguntar a algun d'ells si el meu record era exacte, i em van dir que no... No vaig quedar tranquil! (Efectivament, vaig tenir raó de no quedar convençut. Ara, darrerament —setembre 1965—, amb motiu del meu llibre que he escrit, en Joan Anton em va dir que gairebé sabien qui havia estat l'Haidé veritable, i que fins hi havia una carta del seu pare en la qual, tornant del viatge a Cauterets, en parlava a la seva mare.» Entre totes les cartes de Maragall a Clara Noble conservades a l'Arxiu Maragall, l'única referència a una temàtica més o menys relacionada amb Haidé és la citada del 16 de juliol de 1911. Si Maurici Serrahima no mentia en reportar aquesta confidència de Joan Anton Maragall —i no tindria cap sentit que ho fes—, ¿hem de pensar que aquesta carta existeix, però que fou separada de l'Arxiu Maragall abans que aquest passés a la Generalitat? En tot cas, si la carta permet deduir «qui havia estat l'Haidé veritable», el que és evident és que Haidé no és un mer fruit de la imaginació.

Les estades —terapèutiques— al balneari de Cauterets es van produir sempre sense l'esposa, que quedava al càrrec de les criatures. Hi va per primer cop el 1901, amb el sogre; el 1902 hi va sol; el 1903, amb els sogres i el cunyat; el 1904, de nou sol; el 1905 i el 1906, amb les germanes; finalment, el 1911 hi torna sol.¹⁴⁹⁸ Entre 1907 i 1910 continua passant una part de l'estiu a un lloc de muntanya: Olot l'any 1907 i 1908 (amb les filles grans), Tona el 1909 (amb tota la família) i Castellterçol a casa la seva germana Eulàlia (sol). Sigui com sigui, Cauterets és el lloc de l'absència de l'esposa, i és també el lloc en què Maragall teoritzava sobre l'absència de l'estimada. I no solament a «Nodeix l'amor...» i a «Beatriz»: la «Pirinenca» aplegada a *Les disperses* va ser escrita a Cauterets i copiada en una carta a Clara:¹⁴⁹⁹ és un text clarament autobiogràfic, on el jo del poema es retrata vora la muntanya però amb el pensament vora el mar, «on els meus amors m'esperen | sota el cel assoleiat».¹⁵⁰⁰ Aquests amors són ara, clarament, l'esposa i els fills, i són uns amors que *l'esperen*; el retrobament serà imminent, sense misteri. És un poema sobre l'absència, però no sobre Haidé, amb qui mai no hi ha retrobament. En canvi, altres poemes del «cicle d'Haidé» van ser escrits a Cauterets o a Pau —per on acostumava a passar a l'anada o a la tornada: «Represa d'Haidé», «Ja no em plau...», «Quan me desvetllo...»¹⁵⁰¹ i, probablement, «Glosa».

En l'epistolari amb Clara s'hi troben nombroses manifestacions d'amor a l'esposa absent.¹⁵⁰² La més interessant és la de 1911, que encaixa perfectament amb la teorització del joc absència/presència de l'estimada:

nunca sé bien lo que te quiero como cuando me faltas á mi lado. Cuando te tengo, como que eres una parte de mí mismo, no sé todo el bien que tengo: estoy completo y en paz. No que no te quiera con toda el alma como tú piensas á veces. Te quiero, como dijo un poeta: «No tanto como mereces — pero mas de lo que piensas». Pero al estar lejos de ti es como si me faltara una parte de mí mismo; y la paz exterior que tengo que quizás físicamente me hace bien por estar fuera de mis tareas habituales, queda muy amargada por encontrarme lejos de ti.¹⁵⁰³

¹⁴⁹⁷ Jordi JULIÀ, «Joan Maragall i el 1906, o la contemporaneïtat d'Enllà», *Reduccions. Revista de Poesia*, núm. 88 (octubre de 2007), p. 144.

¹⁴⁹⁸ Vegeu *infra*, la CRONOLOGIA.

¹⁴⁹⁹ Carta a Clara Noble del 12 de juliol de 1902 (AM, mrgll-Mss. XIV-5-73).

¹⁵⁰⁰ «Pirinenca», v. 11-12, dins *Les disperses* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 473).

¹⁵⁰¹ Per a la datació d'aquests poemes, vegeu MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 446-450. Cal esmenar, però, un detall: l'any 1906 Maragall també va passar per Pau, a la tornada de l'estada a Cauterets, de manera que els poemes amb paper de carta de l'hotel de Pau poden ser de 1905 o de 1906. Vegeu *infra*, la CRONOLOGIA.

¹⁵⁰² Per exemple, les cartes a Clara Noble del 10 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-3) i del 26 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-113).

¹⁵⁰³ Carta a Clara Noble del 31 de juliol de 1911 (AM mrgll-Mss. XIV-13-243).

Cauterets, amb l'absència de l'esposa i els fills que implicava, serà, doncs, un lloc clau on reflexionar sobre la dialèctica presència/absència. Amb tot, no és l'únic lloc on realitza aquesta reflexió. També el pavelló del jardí de Caldetes serà l'escenari de l'escriptura de *Nausica*, la tragèdia homericogoethiana que Maragall va dedicar a la renúncia.¹⁵⁰⁴ Maragall l'escriu entre juliol de 1908 i setembre de 1910, preferentment als estius. Es tracta de la recreació d'un passatge de l'Odissea inspirada en un projecte de Goethe que aquest no arribà a materialitzar. Nausica és la princesa de l'illa dels feacis que acull Ulisses i el condueix al rei, que li prepararà la tornada a Ítaca. Redactat el primer acte, Maragall comentava a Roura: «Ulisses era un gran home, era l'intellectual d'aquell temps.»¹⁵⁰⁵ Quan Ulisses és a punt d'emprendre el retorn a la llar, la princesa enamorada parla amb el poeta de la cort, i aquest l'anima a mantenir la memòria de l'heroi:

Serveu la visió gran del pas de l'hèroe
Davant dels vostres ulls: tota la vostra
Vida en serà il·luminada; i sia
Vostra sort quina sia, sempre, sempre,
En pau reclosa o bé pel món enduta,
En calma, en tempestat, en la vellesa,
En dolors, en salut, en malaltia,
Sempre tindreu a dintre el cor la dolça
Memòria gran d'aquest moment i hora
En què heu aimat a un hèroe en puresa,
I la seva presència fugitiva,
Haurà signat per sempre més, des d'ara,
Vostre cor juvenil, bla com la cera,
Amb segell immortal.¹⁵⁰⁶

4.4 Turba, poble i individu

La contraposició entre humanitat i individu d'una banda, i entre turba i poble de l'altra, és constant en Maragall. Però és en l'últim Maragall quan una i altra contraposicions són formulades d'una manera més elaborada i conscient. Pel Maragall de la primera etapa no hi

¹⁵⁰⁴ Vegeu *infra*, la CRONOLOGIA. Sobre *Nausica*, continua sent imprescindible l'edició i el pròleg de Riba: Joan MARAGALL, *Nausica*, text establert sobre el manuscrit de l'autor amb taula de variants i de les diverses redaccions, per Carles Riba, edició a cura d'Enric Sullà, Ariel, Barcelona, 1983. Vegeu també Josep MURGADES, «Recepció de *Nausica* en la literatura catalana», dins *Mites clàssics en la literatura catalana moderna i contemporània*, a cura de Jordi Malé i Eulàlia Miralles, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2007, p. 83-105, que recull tota la bibliografia anterior.

¹⁵⁰⁵ Carta a Antoni Roura del 27 de juliol de 1908 (AM mrgll-Mss. 6-68-4).

¹⁵⁰⁶ *Nausica*, acte III, v. 256-269 (MARAGALL, *Nausica*, p. 163).

ha poble i gairebé no hi ha humanitat: les «Notes autobiogràfiques» proposen «la supressió de la societat»,¹⁵⁰⁷ i les cartes als amics de joventut dibuixen un Maragall que renega de totes les convencions socials i que, quan ha d'entrar en la lluita per la vida, ho fa amb absoluta desgana i menyspreu; és un Maragall romàntic i estètic, en què el jo ho ocupa tot menyspreant tot el que no sigui l'adoració de la Bellesa. En la segona etapa ja no hi ha un jo solipsista que ho menysprea tot, sinó un creixent interès per la relació entre l'heroi i la societat; continua havent-hi un menyspreu per la societat i, sobretot, pels instruments perquè aquesta s'organitzi democràticament: el parlamentarisme, el jurat, el feminisme... són vistos molt negativament per un Maragall que tot ho confia a la iniciativa individual de l'heroi, l'únic capaç d'alçar-se per sobre de la barbàrie i dominar-la; en aquest context, els conflictes socials són un mer problema d'ordre públic. Ja cap al final d'aquesta segona etapa i, sobretot, en la tercera, Maragall adquireix una nova percepció de la qüestió obrera i dels instruments democràtics: ja no qüestiona la democràcia ni la lluita obrera, que deixa de menysprear i amb la qual fins i tot se solidaritza; Maragall s'ha obert a uns valors morals: de l'estètica a l'ètica. Els herois ja no són la seva obsessió. I és en la quarta etapa quan sembla acabar de posar ordre a tot plegat amb una reflexió a fons que distingeix entre massa i poble, i que aposta per l'acció individual amb conseqüències públiques molt més que per l'acció pública amb conseqüències individuals. Aquesta reflexió s'inicia amb l'«Elogi del poble», redactat inicialment en català el mateix estiu de 1907 a Caldetes,¹⁵⁰⁸ publicat en castellà a *La Lectura* al maig de 1908 —és un text molt més literari pel caràcter dialogat que hi afegeix—, i incorporat als volums *Teorías* (1909) i *Elogios* (1911-13) —fallit el primer i pòstum el segon. El 1909, la Setmana Tràgica duu Maragall a reflexionar sobre la contraposició entre poble i massa, i a rebutjar la «turba revolucionària» i la «turba burgesa». El 1910 Maragall rellegeix *On Heroes* de Carlyle, un dels llibres que li havia facilitat la formulació de l'exaltació dels forts en la segona etapa. I el 1911, en la darrera sèrie d'articles al *Diario de Barcelona*, l'escriptor aprofundeix en la distinció entre l'acció individual i l'acció social, i torna a reflexionar àmpliament sobre la superioritat dels herois entre els seus conciutadans.

Al prefaci de l'«Elogi del poble» Maragall estableix dues classes d'homes: d'una banda, «els ideòlegs, els arbitraris, els rebels i menyspreadors de tot present» —la crítica a l'arbitrarisme orsià és òbvia— que han «mossegat el fruit de la ciència»; de l'altra, «els realistes, històrics,

¹⁵⁰⁷ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, V (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 175).

¹⁵⁰⁸ L'«Elogi del poble» no fou publicat en català en vida de l'autor. La datació l'extrec, doncs, del final del manuscrit (AM mrgll-Mss. 7-15-1/0-26), on consta: «11 setembre 1907». El «7», però, pot semblar fàcilment un «9», i així ho va llegir QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 222; tanmateix, comparant la caligrafia del número «7» en diversos manuscrits maragallians —on s'observa habitualment el traç rodó amb què normalment l'iniciava, semblant a la rodona del «9», i l'absència de la segona línia horitzontal de la xifra—, crec amb gairebé total seguretat que la data de l'«Elogi del poble» és 1907. Així ho van entendre també els editors de les obres completes (vegeu I, 689b, i II, 964).

fidels a la terra i comportadors del temps», és a dir, «aquell viu Adam encara innocent en el Paradís terrenal».¹⁵⁰⁹ Entre l'arbre de la ciència i l'arbre de la vida, és evident que l'autor opta pel segon, tot i que creu que és de la disputa dels dos tipus d'homes que la creació avança. Ensenyades, doncs, les cartes, Maragall es disposa a teoritzar sobre el poble:

Dir poble és per mi com si diguéssim la solera social, el terror espiritual humà en el que tots tenim les rels, aixecant-nos en cadascú més o menys, com plantes, amb una o altra formació, i amb les virtuts i vicis que l'atzar de la germinació ha infós en cada naturalesa. En aquesta crosta espiritual està tot el passat i tot l'esdevenir de la humanitat: tot surt d'aquest terror i tot hi torna per refer, en sa virtut germinadora, la força de la vida o per transformar-la.

El cap de brot del roure més alt i la ínfima herbeta que li brolla al peu provenen de la mateixa solera popular i en reben la vida igual, mes cada u en la seva proporció i manera. L'alta d'un Goethe procedeix del mateix origen que la humil simplicitat del pagès més obscur.¹⁵¹⁰

El poble és, doncs, l'origen i la fi de cada individu, com ho és la terra per a qualsevol ésser vivent. En aquest sentit, tant poble és Goethe com «el pagès més obscur». Però Maragall admet un segon sentit del terme *poble*, que equivaldria —«en la semblança que hem fet»— únicament a «la vegetació més baixa»; això justificaria contraposar el poble a l'aristocràcia, el govern, els intel·lectuals, el clero, els rics o els militars.¹⁵¹¹ L'encert d'aquesta segona accepció del terme *poble* és, segons Maragall, que permet veure «els esperits superiors» com aquells que, a partir de l'humus que és el poble, «se n'han anat distanciant en la seva ascensió vers el fi desconegut que resplendeix en el cel».¹⁵¹² El perill, però, és que les classes baixes creguin que només elles són poble i, per tant, virtuoses, i les altes acabin desnodrint-se d'humanitat pel fet de creure's a part del poble on tenen les arrels. En conseqüència:

Caldria saber dir a l'herba: «El valor de la teva inferioritat està en que sols d'ella poden aixecar-se els roures nous, a cada cop més alts»; i al roure ja crescut: «Vals en quant no ets res més que una herba excelsa»; i a una i altre: «Plegats veniu de la terra; plegats formeu el poble esforçant-se per l'altura» [...]: que tots s'esforcin tant com puguin per complir la llei de la naturalesa: i que tots retornin a la terra, treballat per l'esforç, el do que en reberen; perquè cada nova germinació en sigui enriquida, i l'esperit s'alci de la terra cada cop més alt i més fort i més pur, fins tornar a Déu, feta esperit, tota la terra.

¹⁵⁰⁹ «Elogi del poble» (I, 683a).

¹⁵¹⁰ «Elogi del poble» (I, 683).

¹⁵¹¹ «Elogi del poble» (I, 683b).

¹⁵¹² «Elogi del poble» (I, 684a).

Veiem com reapareix la terminologia de l'«Elogi de la poesia»: la finalitat de la creació és espiritualitzar-se a través de l'esforç. El poble és, doncs, el que permet «la germanor entre els homes».¹⁵¹³ Ben diferent de la turba:

Mes quan se'm presenta en el seu sentit de massa humana, en apinyament de cossos amb un sol esperit abstracte, en multitud de rostres sense destriar-se'n cap fisonomia personal [...], per una mena de bestialitat, de tuf de ramat que se n'aixeca... jo d'això no en dic poble, que en dic turba: i sia com sia la qualitat dels homes que la formen, la menyspreo, i no puc estimar-la ni en la seva presència física, que em repugna, ni menys en la idea abstracta de la seva col·lectivitat que se'm representa com un estat inferior d'humanitat, amorfa, caòtica encara.¹⁵¹⁴

En l'últim Maragall continua havent-hi, doncs, el menyspreu per la massa i l'exaltació de l'individu, amb la diferència, però, que ara salva el poble del seu menyspreu, cosa que a la dècada dels noranta del segle XIX no feia. La crítica a la turba i l'exaltació de l'individu li permeten suggerir un mètode de comprensió i resolució dels conflictes socials: aquests apareixen perquè no enfronten burgesos i obrers concrets, sinó que els burgesos són

no aquest o aquell burgès, sinó *el burgès* en general; i per cada un d'aquests, *l'obrer* en rebel·lia és una fera desencadenada. Però que un i altre surtin de l'abstracció, de la multitud, i es trobin tots dos sols i cara a cara, i veureu com l'acció de la presència personal, la veu de la naturalesa humana que els és comú, comença a obrar de seguida i es fa sentir en el cor de l'un i l'altre; el monstre desapareix i aquells dos homes s'estimen en la justa mida de la seva contraposició.¹⁵¹⁵

La culpa dels conflictes és, doncs, l'*abstracció*, la reducció de l'individu a turba. Maragall no vol saber res de l'amor a la turba, perquè considera que és l'amor a una abstracció: «els que diuen que estimen a una massa, el que estimen és una idea monstruosa que posen al damunt d'ella».¹⁵¹⁶ La pietat per la massa és falsa:

Perquè quan dono per a l'hospici dels vells, sembla que em descarregui de tots els vells que la vida pugui posar a mon càrrec: que vagin allà, a l'hospici! per això el pago; no vull vells que em destorbin, ni orfenets que m'entrebanquin, ni malalts que m'anguniïn [...].

I això és caritat? La caritat fóra que jo em cuidés dels meus vells, de la dona de servei que m'ha vist néixer, del mosso que ha treballat a casa tota la vida, que els contemplés a casa meva o els en procurés una de pròpia, si podia; que procurés també la bona educació de

¹⁵¹³ «Elogi del poble» (I, 685a).

¹⁵¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵¹⁵ «Elogi del poble» (I, 685b).

¹⁵¹⁶ «Elogi del poble» (I, 686a).

l'orfe, del veí pobre, i li donés ofici i li cerqués feina; que vetllés perquè la minyona que del camp m'envien a ciutat no hi fos esgarriada; i si s'esgarria i cau li tingui pietat i l'ajudi a alçar-se, que jo elevi cada dia la meva ànima a Déu i n'ensenyi a tots els meus dintre de casa.¹⁵¹⁷

La contraposició entre una pietat vehiculada per institucions socials (hospitals, orfanats, etc.) i una pietat exercida a través de l'acció directa en les persones del propi entorn serà una autèntica obsessió de Maragall, especialment als articles al *Diario de Barcelona* de 1911. La pietat institucionalitzada l'anomena *socialisme*: «Egoisme i debilitat, heu's aquí el que és aquest vostre socialisme fonamentat en una ideologia buida que és només que un treure forces de flaqueza per tranquil·litzar-vos i envanir-vos.»¹⁵¹⁸ L'alternativa és l'amor viu als propers i també el que anava expressant des de 1902:¹⁵¹⁹ que el progrés que havia concentrat la gent a les grans ciutats permetria en el futur tornar-les a dispersar, cosa que aniria a favor de la seva sociabilitat. Maragall assenyala que en veu ja alguns senyals: «el telègraf permet al polític i a l'home de negocis actuar des de la pau dels camps, i l'automòbil retorna independència humana als adelerats en el tren. Demà la distribució elèctrica de la força a distància deslliurà el treballador de l'esclavitud de la fàbrica i li referà la família entorn la llar.»¹⁵²⁰ (En la versió castellana en lloc d'esmentar el telègraf Maragall parla del telèfon.)¹⁵²¹ El progrés és, doncs, «la indefinida exaltació del l'individu, i [...] la seva orientació definitiva és procedir de lo col·lectiu a lo individual, de la massa humana a la persona humana, produint tipus d'home més superiors a mesura de més individualitzats; [...] la tendència de la carn humana és anar deslliurant-se de la seva confusió en el ramat per arribar a ésser la carn gloriosa, espiritual, de l'Únic...»¹⁵²² De nou, doncs, la teleologia de l'«Elogi de la poesia», però passada per l'«Elogi del poble»: l'home s'ha d'espiritualitzar deslliurant-se de la turba i individualitzant-se.

Sobre la crítica al socialisme —en el sentit de *pietat institucionalitzada*—, cal dir que en el mateix «Elogi del poble» i en els articles de 1911 Maragall introdueix un matís important, tot i que normalment acostuma a passar-se per alt davant la contundència de les crítiques: Maragall admet que aquesta mena d'institucions són necessàries atès l'estat actual de la humanitat, però les seves crides pretenen recordar que l'ideal seria que fossin innecessàries gràcies a l'amor d'home a home: «aneu passant amb les vostres teories i els vostres instituts de ramat, mentre no us sabeu fer capaços d'altra cosa; però no vulgueu amb això matar

¹⁵¹⁷ «Elogi del poble» (I, 686).

¹⁵¹⁸ «Elogi del poble» (I, 686b).

¹⁵¹⁹ «Fantasmas», *Diario de Barcelona* (23-X-1902) (II, 660b); «El ingeniero», *Los Lunes de El Imparcial* (I-1905) (II, 685a). Vegeu *supra*, 3.5, «Una nova sensibilitat davant la qüestió obrera».

¹⁵²⁰ «Elogi del poble» (I, 688b).

¹⁵²¹ «Del pueblo» (II, 62b).

¹⁵²² «Elogi del poble» (I, 689).

l'anhel, no deixeu mai de pensar en una vida més alta, en una societat més natural, fonamentada en l'amor viu que tants cors desitgen».¹⁵²³ És —encara que en lletra menuda— una nota de realisme en la predicació de Maragall contra les obres socials.

En l'elogi «Del teatre» —publicat en castellà a l'octubre de 1908, a *La Lectura*, amb el títol d'«El teatro», en català al volum *Elogi de la poesia* de 1909, i destinat també als volums *Teorías* i *Elogios*— Maragall considera que el teatre és l'art fet pensant en la massa i, per tant, el nucli primitiu de les arts —del qual convé allunyar-se, individualitzant-se en les diverses arts—: «el esfuerzo creador va de la confusión del caos al espíritu individual, y la humana revelación de la belleza va del teatro a las artes especializadas y diversas.»¹⁵²⁴ El teatre és, doncs, un art «fort i groller, *de brocha gorda*».¹⁵²⁵ Amb tot, és un art i, per tant, «una representació, no una mera presentació de la vida. Perquè una *corrida de toros*, una lluita atlètica, són també accions humanes donades en l'espectacle, presentades; i l'interès del públic bé hi és prou viu, massa directament viu, i per això no és artístic; perquè no hi ha *representació*, i per tant, tals espectacles *en sí*, no són art.»¹⁵²⁶

En el text «La parròquia», publicat el 1908 en l'almanac de la parròquia de la Bonanova de Barcelona,¹⁵²⁷ Maragall fa una excepció en la seva crítica a les institucions que vehiculen la caritat. Rebutja la identificació de la parròquia amb una oficina de capellans i beates a la qual hom acut per complir amb els sagraments i altres tràmits, un compliment maquinal, exterior, tranquil·litzador, que adorm... —els mateixos termes amb els quals Maragall fustigarà, a «La iglésia cremada», la religiositat burgesa—:

De la vida espiritual ne complim maquinalment —els que ho compleixen— els rites exteriors més indispensables per a tranquil·litzar, per a adormir —mellor dit— l'espurna de consciència que encara ens resta; o bé senzillament per no esser mal vistos. I en aquest cas, és clar que la parròquia ens sembla una espècie d'oficina de l'altre món, tot lo més, i fins tan sols una oficina més d'aquest.¹⁵²⁸

¹⁵²³ «Elogi del poble» (I, 687a).

¹⁵²⁴ «Del teatro» (II, 63b).

¹⁵²⁵ «Del teatre» (I, 680a).

¹⁵²⁶ «Del teatre», (I, 680b-681a). D'acord amb *Elogi de la poesia*, Bartomeu Baixarias, Barcelona, 1909, p. 54, esmeno una paraula —«donades en espectacle, presentades», i no «donades en espectacle, representades»— mal transcrita a les *Obres completes*.

¹⁵²⁷ Contra el que pugui semblar, aquest article no és un text menor de compromís, com ho prova el que en deia Josep PIJOAN, «Les Obres den Maragall. Dos volums més», *La Veu de Catalunya* (20-IX-1912) (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 544-545): «Ell hauria extès la família tot lo possible per l'amor; de la casa als vehins, a la parroquia y, potser, a la ciutat, si's pogués a tot el poble, y si no fos una bogeria a tot el mon. [...] Jo'm recordo de quan va escriure aquell article titulat "La parroquia" pel calendari de la Bonanova; estava tot content de que'l seu barri de rics, volgués ser també una parroquia.»

¹⁵²⁸ «La parròquia», *Almanaque de la parroquia de Ntra. Sra. de la Bonanova*, any II (1908) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 221-223).

Ben al contrari, la parròquia hauria de ser vista com «l'organisme elemental de la germanor cristiana».¹⁵²⁹ Maragall salva la parròquia de la seva crítica a la pietat institucionalitzada per la proximitat amb què pot realitzar la seva acció, atès que realitza la seva tasca «d'una manera més viva i directa» que les altres organitzacions: «¿quina caritat hi ha més viva que aquella que fem a la porta de casa, o intervenint amb amor en la del veí [...]?»¹⁵³⁰ Maragall contraposa —en uns termes que des del concili Vaticà II s'han fet servir amb assiduitat— la parròquia entesa com a oficina de serveis religiosos i la parròquia entesa com a comunitat, i aposta decididament per aquesta segona concepció.

Menys pietat té Maragall per una altra institució catòlica: la Lliga del Bon Mot. Es tracta d'un moviment promogut per Ivon l'Escop —pseudònim de l'eclesiàstic Ricard Aragó— que combatia la blasfèmia. Maragall s'hi adhereix fervorosament, però a la seva manera: per ell, la Lliga no ha de ser una institució sinó una actitud de cadascú amb si mateix i els seus germans, molt en la línia de l'exaltació de l'acció individual i de crítica a les accions socials institucionalitzades. A més a més, Maragall creu que cal combatre la blasfèmia no per motius religiosos, sinó de dignitat de la llengua:

Veus aquí un que se'n va per amor a la blasfèmia. ¡Trist amor! Mes, en fi, ¿per quina blasfèmia frisses? ¿Pel «me c. en D.» del carreter quan el cavall ensopega, i del burgès que parla com aquest carreter? Doncs, vést-te'n, que tu no pots treballar amb nosaltres. ¿Per la blasfèmia de l'home massa desesperat o del filòsof massa reflexiu, quan cerquen més a Déu com més el reneuen? Doncs, no te'n vagis; nosaltres, en aquest lloc, sols anem contra la blasfèmia que és paraula baixa, que, per lo demás, cadascú donarà son compte.¹⁵³¹

Amb motiu de la Setmana Tràgica (juliol de 1909) Maragall escriurà tres conegudíssims articles: «¡Ah! Barcelona...» (1-X-1909), «La ciutat del perdó» (10-X-1909) i «La iglésia cremada» (18-XII-1909). Com Benet va posar en relleu en el seu cèlebre *Maragall i la Setmana Tràgica*,¹⁵³² els fets de la Setmana Tràgica van commoure Maragall profundament i el van conduir a alçar la veu per exposar les causes de l'esdeveniment («¡Ah! Barcelona...»), denunciar la mort penal («La ciutat del perdó») i reclamar una Església dels pobres («La

¹⁵²⁹ *Ibid.*, p. 221.

¹⁵³⁰ *Ibidem.*

¹⁵³¹ «La Lliga del Bon Mot», *La Veu de Catalunya* (9-VII-1909, edició del vespre) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 224).

¹⁵³² BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica, passim.*

iglésia cremada»).¹⁵³³ El segon dels articles fou censurat per Prat de la Riba, i el tercer fou sotmès a una considerable retallada per dos sacerdots: Frederic Clascar i Ignasi Casanovas.

A «¡Ah! Barcelona...» Maragall rebutja elegantment l'explicació de Torras i Bages sobre la Setmana Tràgica —una explicació basada en la contraposició maniquea de bons i dolents— i en cerca una altra. Considera que llançar una bomba, com renegar, és fruit d'una impotència: «L'àngel que volgué i no pogué ésser com Déu, blasfemà; el qui odia la societat i no se sent fort per a transformar-la, tira una bomba al mig de la plaça.»¹⁵³⁴ Aquesta impotència es manifesta especialment a Barcelona: «Heus aquí una gran conglomeració d'energies individuals que no han pogut crear un organisme social proporcionat a la seva massa, mal incorporada encara a la total de l'Estat que ha de vigilar, i que pateix del mateix mal sense sentir-se'n tant com nosaltres.»¹⁵³⁵ A més a més, a Barcelona la turba ha cremat convents, però «l'altra turba... conservadora»,¹⁵³⁶ durant els fets no hi va oposar resistència, i posteriorment va reclamar una duríssima repressió. Aquesta actitud indigna Maragall, fins al punt de considerar que el mal «major infàmia que en fer-lo hi ha en sofrir-lo».¹⁵³⁷ La solució que ofereix és acréixer l'amor, conscients que anirà acompanyat de dolor:

¿Que no ho veieu que lo que ens manca és l'amor? ¡Mancança horrible, però és això! Això, que en el descontent de la vida és odi, i en el content, egoisme: tot plegat lo mateix, falta d'amor, i l'amor és el primer perquè social, i el regenerador d'organismes, i la potència: l'única. Sense això tot serà en va. Mes, ¿com cobrar-lo? Jo us ho diré: en el dolor que vinga. Catalunya, Barcelona, has de patir molt, si vols salvar-te. Has d'acceptar les bombes, i el dol, i el robo, i l'incendi: la guerra, la pobresa, la humiliació, i les llàgrimes, moltes llàgrimes; fins que del fons del teu sanglotar salti la guspira que t'abrandi el cor en un amor qualsevulla —jo no sé ara en quin, però en essent amor tots són iguals. Tot amor és valentia, potència, creació i virtut social: sols amb ell se pasten els pobles; i sols en el dolor podràs trobar-lo. Qui no pateix, no pot dir ben bé que estimi; i, ¡ai!, ¡d'aquell que pateix sense l'amor! Cerca l'amor en ton dolor, ¡ah! Barcelona, —i qui no hi vulgui ésser en això, que se'n vagi. I si al capdavant resultés que ens en havíem anat tots, al mirar Barcelona deserta, Catalunya desolada, qualsevulla viatger podria dir: «Aquí hi hagué potser una gran població; però per cert que mai hi ha hagut un poble.»

¹⁵³³ Una lectura recent d'aquests textos es troba a Pere LLUÍS FONT, *Joan Maragall o la consciència civil, en el seu temps i en el nostre*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 85), Barcelona, 2008, p. 9-16.

¹⁵³⁴ «¡Ah! Barcelona», *La Veu de Catalunya* (1-X-1909 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 227-228).

¹⁵³⁵ *Ibid.*, p. 228

¹⁵³⁶ Carta a Francesc Cambó del 9 d'octubre de 1909 (I, 936a).

¹⁵³⁷ «¡Ah! Barcelona», *La Veu de Catalunya* (1-X-1909 (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 227).

La ciutat, com l'individu, també ha de patir el *dolor*,¹⁵³⁸ i patir-lo amb amor. Només així podrà esdevenir poble aquesta «gran població»: aquesta *turba* o, per ser més exactes amb el sentit de Maragall, aquestes dues *turbes*, la revolucionària i la conservadora, la que llança bombes per impotència en el seu odi a la societat i la que s'ho mira per impotència de defensar-se i després reclama repressió per manca d'amor.

L'opinió de «l'altra turba... conservadora» es va mantenir, però, a favor de la repressió, i quan Francesc Ferrer i Guàrdia fou condemnat a mort Maragall envià a *La Veu de Catalunya* el seu al·legat contrari a la mort penal: «La ciutat del perdó». Com va explicar Benet, Prat de la Riba no en permeté la publicació, i romangué inèdit fins al 1932, en què fou inclòs en l'Edició dels Fills de les *Obres completes*. Maragall ataca la pena de mort pel respecte que li mereix tota persona humana, en la línia del que havia defensat anys enrere a «Fantasia sobre motivos».¹⁵³⁹ L'inici de «La ciutat del perdó» enllaça amb l'anterior article: si abans havia rebutjat amor, ara comenta la pregunta que molts li han adreçat irònicament: «¿I quin ha d'esser l'objecte del nostre amor, redemptor de la ciutat?» Jo diria: «El que el cor vos diga en cada moment.» I signant tristament presento que més d'un hauria de respondre'm: «¿És que en aquest moment el cor no em diu res!»¹⁵⁴⁰ Una resposta que a Maragall li dóna l'arrencada per a una forta admonició a la ciutat:

¿El cor no vos diu res, ara, mentre estan fusellant gent a Montjuïc solament perque en ella se manifestà amb més claretat aquest mal que és el de tots nosaltres? ¿El cor no vos diu anar a demanar perdó, a genollons si convé, i els més ofesos els primers, per aquests germans nostres en desamor que volien aterrar per odi aquesta mateixa ciutat que nosaltres els deixàrem abandonada per egoisme? Estem en paus, doncs. ¿I ells han de pagar la pena només perquè la seva acció cau dintre un còdic, mentre la nostra inacció és tan baixa que ja no pot caure enlloc? Aneu a demanar perdó per ells a la justícia humana, que serà demanar-ne per vosaltres mateixos a la divina, davant de la qual sou potser més culpables que ells mateixos.

Maragall expressa de nou el pecat de les dues *turbes*: la revolucionària, actuar per odi; la conservadora, no actuar per egoisme. De les dues culpes, Maragall creu que la pitjor és la segona («sou potser més culpables que ells mateixos») perquè, com havia dit en l'«Elogi del poble», «l'odi, almenys, és activitat del cor, és vida; i mentre hi ha vida hi ha esperança de redempció. L'odi pot tornar amor, d'alguna manera; mes la falsa pietat adorm la

¹⁵³⁸ Sobre el concepte de *dolor* en Maragall, vegeu *supra*, 4.2, «Una estètica derivada d'una metafísica religiosa», i també les CONCLUSIONS.

¹⁵³⁹ «Fantasia sobre motivos», *Diario de Barcelona* (28-XI-1905) (II, 709). Vegeu *supra*, 3.12, «El mal i el malfactor».

¹⁵⁴⁰ «La ciutat del perdó» (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 231).

consciència, el fals amor paralitza el cor i mata l'ànima.»¹⁵⁴¹ A continuació, Maragall descriu dramàticament l'escena de l'execució:

¿Com vos podeu estar aixís tranquils a casa vostra i en els vostres quefers sabent que un dia, al bon solet del dematí, allà dalt a Montjuïc, trauran del castell un home lligat i el passaran per davant del cel i del món i del mar, i del port que trafiqueja i de la ciutat que s'aixeca, indiferenta, i poc a poc, ben poc a poc, perquè *no s'hagi d'esperar*, el portaran a un racó de ferro, i allí, quan toqui l'hora, aquell home, aquella obra magna de Déu en cos i ànima, viu, en totes ses potències i sentits, amb aquest mateix afany de vida que teniu vosaltres, s'agenollarà de cara a un mur, i li ficaran quatre bales al cap, i ell farà un salt i caurà mort com un conill... ell, que era un home, tan home com vosaltres... ¿potser més que vosaltres!¹⁵⁴²

Maragall rebutja la mort penal apel·lant al caràcter humà de tot home, «obra magna de Déu en cos i ànima».

Al gener de 1911 Maragall publica a *La Lectura* l'article «Elogio del vivir», que naturalment també havia d'integrar-se —amb el títol «Del vivir»— a *Elogios* (no a *Teorías*, però, perquè el text és posterior a la tramesa del manuscrit a Ollendorff). «Del vivir» és un text fonamental en el conjunt dels *elogis*, malauradament molt desatès per la bibliografia —m'hi tornaré a referir en els capítols següents.¹⁵⁴³ Maragall distingeix entre una tasca de vivificació en les grans institucions que només poden fer els grans herois, i una tasca de vivificació en la quotidianitat a la qual tothom està cridat:

de cuando en cuando viene un hombre —un relámpago— a iluminarnos la verdad hasta el abismo de ella, hasta nuestro abismo; y entonces, si aquel hombre puede mucho, se promueve una restauración de los valores reales de las cosas, rómpense los moldes de los automatismos inveterados, hay grandes derrumbamientos y ruinas, y el esfuerzo por ser más, arrancando otra vez del impulso originario, vuelve a hacer vivas las cosas y a los hombres, y el mundo marcha a otro paso. Esto cuando el relámpago ha sido muy vivo, cuando aquel hombre puede mucho; pero ¿hasta dónde puede, cuando más? Hasta informar un nuevo ritmo de vida, una nueva Iglesia, un nuevo Estado, una nueva ley, una nueva palabra, un nuevo orden de hechos, unos nuevos moldes que la apatía del caos va espesando poco a poco, ahogando dentro el alma que los informó; y así aquel ritmo, aquella Iglesia, aquella luz, aquella palabra, aquel hecho, se van volviendo otra vez automáticos, otra vez muertos, y otra vez muertos los hombres que de ellos vivían y otra vez el no entenderse,

¹⁵⁴¹ «Elogi del poble» (I, 686a).

¹⁵⁴² «La ciutat del perdó» (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 231).

¹⁵⁴³ Vegeu *infra*, 4.5, «Una fe viva contra una fe morta», i 4.6, «Temps i eternitat».

y el esfuerzo superficial, y el padecer estéril, y el círculo vicioso de muerte... hasta otro hombre, hasta otro relámpago. Y así va andando tan lentamente el mundo.¹⁵⁴⁴

El 1910 Maragall va rellegir *Los Héroes* de Carlyle. Va tornar a subratllar el mateix volum de què s'havia servit per a la primera lectura disset anys abans, i en algun cas va dialogar amb si mateix, amb la lectura del Maragall de 1893, matisant algunes de les anotacions que hi havia fet aleshores.¹⁵⁴⁵ La tesi central del llibre —que la història avança per l'acció de grans homes— reapareix clarament a «Elogio del vivir» i als articles de 1911.¹⁵⁴⁶ Naturalment, han passat prou coses en Maragall entre 1893 i 1910 com perquè una mateixa lectura produeixi resultats diferents. L'heroi de 1911 no és l'arrogant antidemòcrata que menysprea amoralment una societat que sembla que vulgui retornar a l'estat de barbàrie, sinó un redemptor capaç de convertir l'automatisme en ritme infonent ànima en unes institucions que han perdut l'impuls originari i que només per aquesta acció individual pot recobrar-lo. L'heroi, que s'ha obert —com Maragall— a uns valors morals,¹⁵⁴⁷ crea així «una nueva Iglesia, un nuevo Estado», les dues institucions que l'*elogi* «Del vivir» assenyala com a necessitades de regeneració. No era cap novetat que Maragall reclamés «un nuevo Estado»: des de 1905 Maragall havia anat elaborant la seva reflexió sobre la necessitat que els diversos pobles de la península Ibèrica —Catalunya, Castella i Portugal— s'articulessin lliurement en una Ibèria que els respectés la llibertat i la iniciativa.¹⁵⁴⁸ Però parlar clarament de la necessitat que un heroi creés una nova Església resultava més agosarat. Ara bé, l'acció de l'heroi, per important que sigui, no durarà sempre: passat l'impuls de l'heroi, els nous motllos experimentaran també el procés de caiguda en el caos, fins que un nou heroi els restaurarà de nou en una successió ininterrompuda: «Y así va andando tan lentamente el mundo.»¹⁵⁴⁹

Les grans institucions canviaran gràcies fonamentalment a l'acció dels herois, però en la vida quotidiana cadascú té una tasca a fer. A la resta del text Maragall intenta convèncer els lectors de la necessitat d'emprendre ells també la lluita contra la peresa i el caos. Una lluita que han de desenvolupar des del seu interior:

¹⁵⁴⁴ «Del vivir» (II, 68 a).

¹⁵⁴⁵ Vegeu *supra*, 2.2, «Els herois d'Ibsen, Carlyle i Nietzsche».

¹⁵⁴⁶ Discrepo, doncs, de TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 131, que considera que Carlyle «influye sólo en los primeros años creadores de Maragall», i d'Antoni MORA, «Joan Maragall, poètica i política del desemparament», dins Josep MONTSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya. I: 1900-1923*, INEHCA i Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 2003, p. 57, que crida a no fer «una ràpida transposició de la seva lectura de Carlyle» a l'hora de definir els herois en Maragall.

¹⁵⁴⁷ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 77-78. Vegeu *supra*, 2.9, «Recapitulació».

¹⁵⁴⁸ L'últim gran article sobre la temàtica serà «Catalunya i avant», *Diario de Barcelona* (5-10-1911) (II, 759a-781a), on polemítza obertament amb Unamuno.

¹⁵⁴⁹ «Del vivir» (II, 68 a).

yo querría que procediésemos desde adentro. Dejad la paz aparente en la superficie; dejad en paz la ley y el Estado, y la definición, y el sistema. Pero hurgad en vosotros mismos, no descanséis, no ceséis de buscar a Dios en vosotros, cada cual por su camino; haceos hombres en verdad, reconstrúyase sin parar cada cual a sí mismo según la luz que le ha sido dada, y no se ocupe para nada —o sólo para lo más preciso del entretanto— de la ley, ni del rey, ni de la convención social, ni del sistema. O mejor, cuidese de buscar en sí el fundamento vivo de todas estas cosas muertas, aquel impulso que las engendró, el ritmo creador de que proceden. Y sólo cuando las hayáis encontrado en vosotros tales cuales son en vosotros, en hombres vivos, tendréis el derecho de despreciarlas tales cuales aparecen: y entonces os aseguro que bastará vuestro desprecio para que estas apariencias caigan en ruinas y no estorben más el natural impulso de la vida.¹⁵⁵⁰

Maragall insisteix en la seva convicció que no hi ha col·lectivitats sinó individus:

Pero queremos arreglar la humanidad de fuera adentro, y no es éste el camino; queremos proceder de lo general a lo particular, y sólo en lo particular está lo vivo: leyes, y más leyes, y métodos universales, y repúblicas, y monarquías, y socialismos, y panaceas, y cada cosa que se inventa para todos no ajusta a la vida de uno solo, a la vida de cada uno, que es la única vida, porque *el hombre* no existe: sólo existen Juan, Pedro, Diego; con su espíritu individual cada uno; lo demás es sombra. Y estáis haciendo de la vida un imperio de sombras.¹⁵⁵¹

Quan, al juliol de 1911, Maragall reprèn la seva col·laboració al *Diario de Barcelona*, arrenca d'aquí: de la consideració del caràcter singular de cada home, i del desinterès per les multituds com a tals:

¿qué es la Humanidad? Este hombre que tengo aquí es la Humanidad, él es el compendio vivo. Si no, ¿para qué la creación ni la formación de Adán? Le bastaba a Dios amarse a sí mismo en idea: pero para amarse en verdad hubo de crear al hombre a su imagen y semejanza, en carne y sangre. Somos, pues, el amor de Dios andando, y necesitamos de ese estímulo de vernos andar para amar bien. ¿Qué humanidad, ni qué sociedad, ni qué entidad, ni qué Estado? Hombres, hombres, hombres. Sólo el hombre mueve bien al hombre.¹⁵⁵²

Per això Maragall rebutja les obres socials, que no s'exerceixen d'home a home sinó de l'Estat a la societat per una cadena d'emissaris —els funcionaris— a través dels quals es va perdent l'impuls inicial. Quan l'obra social és fruit de la iniciativa privada el resultat és el

¹⁵⁵⁰ II, 68b.

¹⁵⁵¹ II, 68b-69a.

¹⁵⁵² «La vuelta al caos», *Diario de Barcelona* (6-VII-1911) (II, 753b). Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Juan Maragall*, p. 171, revela que la idea que Déu, per estimar-se a si mateix de veritat, necessitava crear l'home, «fou objecte d'una severa amonestació eclesiàstica privada».

mateix: el zel del fundador d'un hospital asseient-se al llit del malalt desapareixerà quan aquest fundador delegui en un director, i aquest en el personal.¹⁵⁵³ Als dos primers articles de la nova etapa al *Brusi* —«La vuelta al caos» i «Preparad los caminos»— Maragall admet que, tal com està organitzada la societat, és probable que de moment no hi hagi altra opció que les grans organitzacions a través de les quals es vehicula l'assistència social. Però té molt d'interès a remarcar que l'ideal seria que aquestes institucions no haguessin d'existir perquè l'amor de cadascú a les persones que li són properes les fes innecessàries. I vol convèncer que aquest moment arribarà algun dia:

Pensad, pues, que puede venir un tiempo, que ha de venir un tiempo, en que la sociedad de los hombres, librada, por la continuidad del progreso, de la inferioridad de la aglomeración, no necesite ya de la ultranza de la abstracción, sino que el individuo se sienta asociado y destacado al mismo tiempo de la multitud, más en su centro, y, por tanto, pueda usar más libre y serenamente de su justo valor humano, tan lejos del espíritu de turba como del espíritu de abstracción. Entonces, el tiempo del socialismo habrá pasado; y estas aglomeraciones, estas congestiones ciudadanas, estas cuadras de trabajo que parecen cuadras de rebaños, estas empresas de servicios públicos, esos Estados tan complicados, estas ciudades con sus multitudes, y sus ferrocarriles, y sus tranvías, y su ruido y barullo, y confusión y polvo, serán mirados por los hombres futuros como una edad bárbara y miserable, en que la Humanidad sufrió una dolorosa fiebre de crecimiento, y darán gracias a Dios de haber nacido algunos siglos más allá, como nosotros las damos de no haber nacido en los tiempos de Atila.¹⁵⁵⁴

Però la gran defensa del paper dels herois en l'últim Maragall apareix en els articles «Polichinela», «El rapto de la "Gioconda"» i «Bien catalán». Pulcinel·la és descrit per Maragall en uns termes que es podrien aplicar perfectament al Comte Arnau:

ese Polichinela es todo un hombre: un hombre malo, lleno de vida, trágico; por eso arrastra toda la simpatía del público, porque vive en sí. En torno suyo se agitan representaciones de la autoridad, ministros de la ley, ejecutores de la justicia. Pero él no representa a nadie, ni es ministro de nada, ni ejecutor de otra cosa que de su voluntad: es sencillamente un hombre, en lucha con todas aquellas representaciones, es decir, un trágico personaje; por esto arrastra todas las simpatías.¹⁵⁵⁵

En l'article ressegueix tot l'argument de l'obra teatral que té per protagonista Pulcinel·la, remarcant com malgrat la seva immoralitat —mata la dona, els fills, el gendarme, els botxins— el públic es posa sempre al seu costat. I acaba el text transcrivint el que s'anuncia

¹⁵⁵³ «Preparad los caminos», *Diario de Barcelona* (13-VII-1911) (II, 755a-757a).

¹⁵⁵⁴ «Preparad los caminos», *Diario de Barcelona* (13-VII-1911) (II, 756b).

¹⁵⁵⁵ «Polichinela», *Diario de Barcelona* (3-VIII-1911) (II, 311b).

a l'inici de l'obra: «será un espectáculo interesante, divertido y sobre todo [...] ¡nada inmoral!»¹⁵⁵⁶ Maragall no hi afegeix cap comentari: l'article és més aviat l'anunci del seu renovat interès pels homes d'acció que se sobreposen immoralment al sentit del deure. A «El rapto de la “Gioconda”», en canvi, sí que hi aportarà doctrina. La Gioconda havia estat sostreta del Louvre, i Maragall en defensa el robatori:

¿Qué hacía la «Gioconda» en el Museo? ¿de qué sirven todas las «Giocondas» en todos los Museos? Van desfilando ante ellas las multitudes estultas, los turistas que arrastrando los pies las miran con mirada torpe; los pedantes que profanan su belleza con todos los lugares comunes del comentario; el necio cicerone arrastrando la necia turba; tal vez algún artista que no puede mirarla allí con ojos puros, en aquel almacén de bellezas; tal vez un predestinado adorador que siente desmayar su predestinación ante ella, atacado por la pesantez del medio oficial de súbita impotencia.¹⁵⁵⁷

La crítica al turisme, a la pedanteria i a la massificació del consum de l'art és evident. Però també hi hem de veure una crítica a la institucionalització de la cultura que promovia el Noucentisme: museus, biblioteques, beques d'estudi, normativització de la llengua... Maragall es podia considerar amic de Prat de la Riba, Pijoan i Ors, que eren al darrere de la major part d'iniciatives culturals del moment. A més a més, en moltes d'aquestes iniciatives Maragall mateix es prestava a col·laborar: Institut d'Estudis Catalans, biblioteca de l'Institut... A través de Pijoan havia pogut seguir de prop la museïtzació de l'art romànic català. I, malgrat tot, Maragall manté la seva preferència per l'apropiació individual de l'art, lluny de qualsevol institucionalització massificadora:

Figuraos, pues, ahora, que uno de estos predestinados adoradores, que un hombre hecho para mirar la «Gioconda», para verla, lo que se pueda llamar verdaderamente verla, se ha procurado esta pintura para sí, arrebatándola a la oficinesca posesión de un Estado y a la miserable contemplación del vulgo de las naciones. Imaginad que a estas horas aquel hombre apasionado la tiene en su casa, en la recóndita estancia convertida en santuario de su belleza, y la contempla él solo, deshecho en amor y en placer de posesión, deleitándose en una sublime avaricia de ella. ¡Cómo goza aquel hombre, cómo vive, cómo siente crecer su alma, cómo se agiganta su espiritualidad, cómo queda capaz de cosas grandes para siempre!

Vale más ahora este hombre para su nación y para la Humanidad que todo un pueblo y todos los pueblos desfilando torpemente en el museo ante aquella imagen de la belleza eterna hecha imagen pública. Y ¿qué era para ellos? Un tópico de admiración, una belleza sobada, una maravilla convencional que era ya imposible mirar con ojos inocentes. Tal vez

¹⁵⁵⁶ II, 313b.

¹⁵⁵⁷ «El rapto de la “Gioconda”», *Diario de Barcelona* (31-VIII-1911) (II, 249a).

levantaba una línea el nivel de esa solidaridad en la mediocridad que se llama la cultura de las naciones, pero estaba muerta para todo amor grande.

Y qué vale más: ¿aquel pequeño prurito satisfecho en el vulgo *dilettante*, o la enorme acumulación de valor espiritual que en nombre de privilegiado sentimiento representa el goce oculto y exclusivo de una «Gioconda»? ¿Qué importa aquello del «mayor bien posible para el mayor número posible», al lado del fomento de unas pocas y grandes individualidades que levanten hasta las estrellas el tipo hombre? Sin contar con que esta exaltación por medio de unos pocos predestinados resulta también en definitiva, y del mejor modo, «el mayor bien posible para el mayor número posible».¹⁵⁵⁸

Entre l'apropiació individual i el gaudi de la multitud, Maragall té molt clara quina és la seva opció. En suport de la seva tesi, contraposa «la civilización hija del sentido colectivo de un pueblo griego y de un pueblo romano» amb «aquellos doce hombres de la humilde Galilea que vieron al Hijo de Dios vivo y fueron tocados por las lenguas de fuego del Espíritu Santo»,¹⁵⁵⁹ i naturalment considera que la primera no fou més que vehicle per als segons. I és que «el alma viene a los pueblos por algunas pocas y grandes almas, y éstas no suelen formarse en los museos».¹⁵⁶⁰ Una imatge naturalista li dóna un nou argument:

la fuerza está arriba y es de allí que hay que tirar. No es la fuerza de la tierra la que hace subir las plantas, sino el sol que está en el cielo que las llama a su luz y a su calor, y les da el anhelo de su altura. Buscad, pues, para la Humanidad hombres que traigan sol dentro: ellos son la altura: no la mediocridad general procurada con lastimero esfuerzo desde abajo; no los museos, no las democracias, no los socialismos, ni el emborrachar de pedantería y de orgullo a los que viven de sus manos...¹⁵⁶¹

I com a argumentació final, el caràcter redemptor del rapte:

basta con que un solo hombre esté allí para que todos estemos allí. Toda Humanidad es levantada en la humanidad de aquel hombre: ella vendrá por la de todos: ella vendrá un día u otro, y para lo eterno todos los días son un solo y mismo día. Nunca hubiera roto aquella belleza las paredes de un museo; nunca millones de hombres desfilando ante ella hubieran podido ser de tal manera arrebatados ni todos juntos ni en uno solo. Lo que es para todos no es para nadie; es menester la apropiación individual, la intensificación de toda la vida en un solo ser vivo, el asumir un solo hombre toda la representación humana, para que la fuerza universal se haga espiritualmente eficaz en todos los hombres. El secreto de toda redención es éste.¹⁵⁶²

¹⁵⁵⁸ II, 249.

¹⁵⁵⁹ II, 249b.

¹⁵⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁵⁶¹ II, 249b-250a.

¹⁵⁶² II, 250a.

«El rapto de la “Gioconda”» és un article inquietant. Posat al costat del Comte Arnau, el Mal Caçador, Joan Garí, Serrallonga o fins i tot Pulcinella, alguna cosa el diferencia: aquells són malfactors, i com a tals els presenta Maragall. En canvi, el lladre de la Gioconda no és cap malfactor: és el *jouisseur* d’una obra d’art que vol només per a ell, sense que en cap moment l’articulista doni a entendre la immoralitat de la seva conducta.¹⁵⁶³ La seva superioritat és suficient com per justificar que se situï per damunt de la moral, les institucions i l’ordre.

A «La vuelta al mar» i «La culpa del verano», l’heroïcitat és presentada en uns termes més amables. En el primer article parteix de la contraposició entre mar i muntanya: el mar és el lloc de les multituds, el comerç, l’acció, la ciutat, les guerres, mentre que la muntanya és el lloc dels solitaris, els anacoretes, la contemplació, el silenci. En conseqüència, «faltan hombres de montaña entre nosotros»,¹⁵⁶⁴ i sobretot, «que lo sean fuertemente; porque si no, los arrasamos, los desmenuzamos, los reducimos a arena como nosotros, y no sirven sino para aumentar los arenales de nuestra playa que a merced del viento todo lo cubren y esterizan: somos un pueblo-duna».¹⁵⁶⁵ A «La culpa del verano» la crida a ser heroï s’estén a tothom:

¿Y cuántos hay que se sientan el alma en el cuerpo, no digo ya sentirse bien, pero sólo sentirla? El que se conozca en paz en medio de la guerra, dueño bajo su dueño, señor sobre su esclavo, manso entre la ira, tranquilo entre el pánico, libre en su ciudad y entre las leyes, que avance un paso y lo diga.

Salid de la fila, anunciad vuestra libertad, confesad simplemente vuestra alma individual, vuestro porqué, el vuestro y de ninguno más (después ya se verá cómo viene a ser uno mismo para todos) y el mundo está salvado.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶³ Discrepo de la lectura d’«El rapto de la Gioconda» que proposa TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 56-57, segons el qual Maragall fa amb el lladre de la Gioconda la mateixa operació que amb les figures de les «Visions» de *Visions & cants*: tractar de *fer-se seu* el malfactor que rebutja i no comprèn. En «El rapto de la Gioconda» no hi ha rebutj ni incomprensió del malfactor, sinó aplaudiment i explicació de la seva conducta.

¹⁵⁶⁴ «La vuelta al mar», *Diario de Barcelona* (14-IX-1911) (II, 318a).

¹⁵⁶⁵ II, 318b. Carles MIRALLES, «Un xic exòtic i desorientat». *Semblança de Joan Maragall l’últim any de la seva vida. Conferència pronunciada davant el Ple per — el dia 13 de desembre de 2004*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 2005, p. 23, comenta aquest article en aquests termes: «La contraposició entre mar i muntanya és un lloc comú, un tòpic tradicional, però Maragall se’l fa seu, adequant-lo a la seva òptica. El mar no és ara camí per a arribar a algun lloc sinó que és arribada; no anem per mar a algun lloc sinó que anem —retornem, de fet— de les muntanyes fins a la platja, fins al mar. No la direcció d’Ulisses sinó la del Zaratustra de Nietzsche, que també torna de les muntanyes. I aquesta vegada no practica l’ambigüitat ni la paràbola. Torna de les muntanyes amb un sermó, com si fos Moisès.»

¹⁵⁶⁶ «La culpa del verano», *Diario de Barcelona* (21-IX-1911) (II, 319).

El que cal és, doncs, trencar files, perquè el mal es troba en la multitud: «no niego el albedrío humano: niego el social, el de la multitud conjunta. No seréis libres sino cuando cada uno se rija a sí mismo.»¹⁵⁶⁷

Finalment, a «Bien catalán» —el darrer article publicat per Maragall—, continua l'exaltació de l'heroi:

Yo creo que nuestra tierra es predestinada a héroes, a grandes individualidades aisladas que la hagan prosperar y le den gloria por encima de la multitud que las levante y aclame en un tumultuoso arranque sentimental, o a pesar de la multitud que las deje caer y las pisotee y se ría de ellas malignamente. En uno y otro caso, es siempre por sus héroes que este pueblo ha de vivir y tener historia: la multitud no es más que el fondo de sus figuras, un fondo que si es claro y brillante las adorna y glorifica, que si es oscuro las acusa más vigorosas y animadas, más trágicas si usted quiere.¹⁵⁶⁸

Ara bé: novament vol deixar clar que l'heroïcitat no és una crida a uns quants, sinó a tothom:

No quiero decir que todo el que sienta dentro de sí algo que dar a la luz haya de ser un héroe grande; no, sino cada cual en su medida y para su cosa. Héroe quiero decir el hombre que siente en sí algo tan vivo, aunque sea muy pequeño, que lo lanza al mundo sin pedir nada por ello, sólo por el gusto de dar vida. Yo creo que en cada catalán puede haber un héroe así, y que esto nos inhabilita para las modernas organizaciones sociales fundadas en un sentimiento de la necesidad de cooperación para producir la vida. Aquí no, aquí cada cual se siente capaz de crear de nuevo el Mundo; y así le parece que no necesita a nadie: no somos un pueglo moderno, resueltamente. En nuestra soberbia individual está nuestra ineficacia colectiva; pero esta ineficacia colectiva es la garantía de que la heroicidad y la luz de cada uno serán bien puestas a prueba. ¿Y a qué venimos al mundo sino a esto?¹⁵⁶⁹

4.5 Una fe viva contra una fe morta

En la INTRODUCCIÓ hem vist com, a *El meu Don Joan Maragall*, Josep Pijoan resumia la fe maragalliana: «Maragall va sentir la fe en la fe, en la fe de tothom qui creu, sigui el que sigui.»¹⁵⁷⁰ També és Pijoan qui explica l'esperit de Maragall en acollir tothom: en el

¹⁵⁶⁷ II, 319 a.

¹⁵⁶⁸ «Bien catalán», *Diario de Barcelona* (23-XI-1911) (II, 325 b).

¹⁵⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁷⁰ PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, p. 38. L'expressió «fe en la fe» apareix en la carta a Miguel de Unamuno de l'1 de juny de 1900 (*Joan Maragall y Miguel de Unamuno, una amistad paradigmática. Cartas, artículos, dedicatorias*,

«confessionari» de la planta baixa de la torre de Sant Gervasi hi rebia «els il·luminats fantàstics i agitats que tan abundosos eren en la Barcelona de fa vint anys», pels quals tenia «una simpatia sincera». A aquests «febrosos esbojarrats» Maragall «mai no tractava de desenganyar-los amb una crítica burgesa, sinó que els feia veure el cantó bo de la seva fal·lera i el que podia aprofitar-se de l'entusiasme de cada un, si era sincer».¹⁵⁷¹

El meu Don Joan Maragall fou una obra certament polèmica.¹⁵⁷² Conté força errors en qüestions de detall la major part dels quals la bibliografia posterior ja s'ha cuidat d'assenyalar. També conté apreciacions personals sobre l'obra i l'autor que també han estat àmpliament debatudes i qüestionades. Confrontant, però, els textos maragallians amb el que diu Pijoan sobre la dimensió religiosa del seu pensament, no puc deixar d'assenyalar l'encert de la major part dels seus comentaris. Pijoan tenia, ell també, un interès molt gran per la qüestió religiosa: a Assís es va plantejar fer-se franciscà i anys més tard es féu quàquer, religió en la qual va morir —per a disgust de molts catalans que, com la família Maragall (i com fins i tot Josep Pla), quan l'anaven a veure li insistien que retornés al catolicisme.¹⁵⁷³ Quan Pijoan diu que Maragall sentia «la fe en la fe», dibuixa Maragall d'una manera molt encertada.¹⁵⁷⁴

Davant els fets de la Setmana Tràgica Maragall expressa aquesta «fe en la fe»: en «La iglésia cremada» no condemna els incendiaris sinó els burgesos, perquè els primers tenen una fe viva, mentre que els segons tenen una fe morta:

la seva, encara sense llum, és una fe viva, i la vostra, amb tot i venir-ne de sigles la llum del cel, és una fe morta. ¿Què feu vosaltres per a sostenir la vostra fe?, ¿què fan ells? Vosaltres la professeu maquinalment, com una rutina; complint amb certes pràctiques exteriors fins i a tant que no vos impliquen fatiga ni perill. Ells practiquen la seva amb esforç i no es miren a arriscar-hi fins la vida. Doncs, ¿de què us serveix a vosaltres la llum, si us heu tornat cegos? Mes ells tenen els ulls tan oberts que el rajolí de sol de justícia que es filtra per la seva tenebra abasta a il·luminar-los la vida i la mort d'una manera que ja no és per als vostres ulls. Ells són el caos que vol brillar a la llum; mes a vosaltres la llum que us toca ja és en va i mor en vosaltres mateixos, perquè heu perdut la transparència i el brill i no podeu retornar-

poemas, edició de Carles Bastons, prólogo de Adolfo Sotelo, epílogos de Pere Maragall y Miguel de Unamuno, Milenio, Lleida, 2006, 51).

¹⁵⁷¹ PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, p. 77-78.

¹⁵⁷² Sobre *El meu Don Joan Maragall*, vegeu BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 464-475.

¹⁵⁷³ Conversa telefònica amb Víctor Serra —nebot nét de Pijoan— mantinguda el 15 d'octubre del 2004.

¹⁵⁷⁴ Discrepo en aquest camp de Jaume LORÉS, «Pròleg» a Maurici SERRAHIMA, *Vida i obra de Joan Maragall*, Laia, Barcelona, 1981², p. 9, per a qui l'obra de Pijoan «és més, i això que Pijoan el coneixia a fons, un pijoanisme exacerbada que un Maragall ben perfilat».

la. ¡Si avui el Crist tornés a començar en la terra jo em penso que els qui se n'hi anirien darrere foren més aviat ells que no pas vosaltres!¹⁵⁷⁵

La contraposició fonamental en Maragall a l'hora de jutjar qualsevol realitat no és el bé o el mal, sinó la vida o la mort.¹⁵⁷⁶ Qui posa una bomba ho fa obeint una fe viva, i això a Maragall li mereix més respecte que qui practica els ritus catòlics per rutina, és a dir, en virtut d'una fe morta. Ja a «La Virgen de Agosto»¹⁵⁷⁷ i a «La parròquia»¹⁵⁷⁸ Maragall havia criticat les pràctiques maquinals de pietat, però ara aprofundeix àmpliament en el tema. La fe de la burgesia és morta perquè és professada «maquinalment, com una rutina». L'adjectiu *maquinal* té en Maragall connotacions clarament pejoratives. A «Una información sobre la muerte» havia escrit: «Amar, servir, Dios, vida, gloria..., todo esto ha sido triturado en el espíritu de los hombres, y las palabras han quedado huecas, y se pronuncian maquinalmente, como antiguallas sin actual sentido.»¹⁵⁷⁹ A «La Virgen de Agosto» també utilitzava l'adjectiu: «Porque si nos arrodillamos con gesto maquinal ante cualquier imagen [...]; si nuestra oración es un rutinario murmullo de labios afuera; si nuestro corazón no está en nuestros labios y el gesto de adoración no viene del profundo impulso de nuestra vida, entonces sí que somos paganos a secas y menos que paganos.»¹⁵⁸⁰ Tot i que no ho formula així explícitament, en la pràctica Maragall contraposa dos adjectius: *rítmic* i *maquinal* (o *ritme natural* i *ritme maquinal*). El *ritme* té connotacions positives: és la palpació de l'univers, l'alternança entre acció i repòs pròpia de l'acte creador de Déu i que el poeta imita en la poesia; és, doncs, un fet viu. La *màquina*, en canvi, té connotacions negatives: no palpita, no *panteixa* —un verb força utilitzat per Maragall en parlar del ritme—; sembla viva perquè es mou, però no ho és perquè no té ànima.¹⁵⁸¹

Maragall, doncs, fustiga una pietat maquinal, basada en el compliment d'unes pràctiques exteriors inofensives a la recerca de pau, ordre, acabament, quietud, adormiment i, en

¹⁵⁷⁵ «La iglesia cremada», *La Veu de Catalunya* (18-XII-1909) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 241; l'edició incorpora les correccions autògrafes de l'autor).

¹⁵⁷⁶ Vegeu «Las tres preguntas», *Diario de Barcelona* (19-XII-1905) (II, 291b), article comentat *supra*, 3.12, «El mal i el malfactor».

¹⁵⁷⁷ «La Virgen de Agosto», *Diario de Barcelona* (15-VIII-1905) (II, 692), article comentat *supra*, 3.10, «Religió i religions».

¹⁵⁷⁸ «La parròquia», *Almanaque de la parroquia de Ntra. Sra. de la Bonanova*, any II (1908) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall»), article comentat *supra*, 4.4, «Turba, poble i individu».

¹⁵⁷⁹ «¡Una información sobre la muerte!», *Diario de Barcelona* (6-XI-1902) (II, 664a).

¹⁵⁸⁰ «La Virgen de Agosto», *Diario de Barcelona* (15-VIII-1905) (II, 692).

¹⁵⁸¹ La contraposició entre la metàfora mecanicista i la metàfora organicista es planteja sobretot en el Romanticisme anglès. Enfront de la concepció mecanicista pròpia del segle XVIII, Coleridge defensa aferrissadament la unitat orgànica, en què les parts no són prèvies al tot sinó que el tot les precedeix i els permet un desenvolupament espontani *ab intra* —des de l'interior de la unitat mateixa. Sobre aquest tema, vegeu ABRAMS, *El espejo y la lámpara*, p. 277-331.

definitiva, mort. Però la crítica que fa a «La iglésia cremada» no s'adreça només a la burgesia, perquè la mateixa Església és corresponsable d'aquests defectes:

- 1 L'Església no divulga la paraula sagrada. La passivitat amb què s'assisteix a missa és conseqüència, en bona mesura, de l'ús del llatí, que crea una separació infranquejable entre el que s'esdevé al presbiteri i el poble —una separació simbolitzada per la «baranella» que delimita els dos espais. La crítica al llatí fou camuflada en la versió publicada; un dels censors del text, Frederic Clascar, ho justificava així: «he tret allò que duia del llatí, perquè és una afirmació que l'han gastada molt els protestants i ara els modernistes. No val la pena.»¹⁵⁸² Feia només dos anys que Pius IX havia condemnat el Modernisme religiós, i els censors de l'article intentaven que Maragall no utilitzés argumentacions modernistes. Tanmateix, sobre la versió finalment publicada Maragall hi va restituir clarament la insistència en la «llengua natural».
- 2 L'Església no pot pretendre una íntima adhesió als misteris que celebra si no s'esforça clarament a fer-los comprensibles. En aquest sentit, els devocionaris que ofereix a qui sap llegir són més aviat contraproductes.
- 3 Els sacerdots haurien de celebrar l'eucaristia tremolant pel gran sentit de les paraules per les quals el pa i el vi es transfiguren en cos i sang de Jesucrist.

Davant d'aquesta fe morta, desnodrida per un clergat que no exerceix correctament la seva funció, irromp la fe viva dels incendiàries: l'odi i la blasfèmia destructors. Com havia fet en «La Lliga del Bon Mot», Maragall defensa la blasfèmia quan no és simple corrupció del llenguatge sinó expressió d'un anhel viu —encara que mal encaminat. A través de l'odi i la blasfèmia, els incendiàries han tornat l'Església al seu estat natural de persecució, i hi han restaurat el Crist. El que cal fer, doncs, no és tornar a aixecar les parets de les esglésies incendiades amb el concurs interessat de l'Estat, sinó deixar que siguin els pobres els qui les reconstrueixin. Maragall hi afegeix quatre afirmacions polèmiques:

- 1 L'Església «es fundà per a vosaltres, els pobres, els oprimits, els desesperats...».¹⁵⁸³ En el manuscrit primitiu Maragall era encara més taxatiu: «aquesta es la veritable,

¹⁵⁸² Carta de Frederic Clascar sense data (BENET, *Maragall i la Setmana Tràgica*, p. 191).

¹⁵⁸³ «La iglésia cremada», *La Veu de Catalunya* (18-XII-1909) (MORETA, «Els articles catalans de Joan Maragall», p. 239).

aquesta es la viva, aquesta es la que's fundà per vosaltres, els pobres, els oprimits, els desesperats, els odiadors».¹⁵⁸⁴

- 2 Les «sectes antisocials» —és a dir, els grups anarquistes— s'assemblen a l'Església primitiva: «Invoquen com ideal un estat d'humanitat més perfecte; [...] en nom d'ell abominen dels satisfets; [...] treballen sobretot entre els pobres, els ignorants i els desesperats; i [...] els seus apòstols i seguidors quan convé saben morir.»¹⁵⁸⁵
- 3 Si Crist tornés avui a la Terra el seguirien els incendiaris, no pas els burgesos.¹⁵⁸⁶
- 4 La protecció de l'Estat només serveix perquè el poble vegin en l'Església una oficina d'aquest.¹⁵⁸⁷

A «Del vivir» Maragall desenvolupa àmpliament el concepte d'esforç i automatisme, la qual cosa li servirà també per contraposar una fe viva amb una fe morta:

Vivir es aquel impulso de ser, que en lo que ya es se resuelve en esfuerzo para ser más. Allí donde cesa aquel impulso o acaba este esfuerzo, allí cesa la vida y acaba el ser vivo aunque continúe la apariencia por automatismo. Porque el esfuerzo de vida se crea su ritmo, y éste, cuando ya no encuentra el obstáculo que lo reguló, o habiendo cesado el impulso y esfuerzo que lo crearon para vencerlo, persiste automáticamente y ya sin alma, dándonos la exterioridad de la vida, y haciéndonos tomar por vivas cosas que en realidad hace mucho que murieron.¹⁵⁸⁸

Vida, esforç, automatisme, ritme, ànima, mort, són termes que Maragall maneja d'una manera cada vegada més clara i potent. La vida és l'esforç o impuls que duu a ser més. Quan no hi ha aquest *esforç*, quan no hi ha *ritme*, quan hi manca l'*ànima*, la vida resulta ser mera apariència, el moviment respon a un simple *automatisme*, i de fet el que hi ha és més mort que viu. El que a «La iglésia cremada» definia amb el terme *maquinal*, ara és descrit amb el substantiu *automatisme*: «todo se nos vuelve automático. Es una forma engañadora de la pereza del caos resistiendo a la creación: padecemos en ella y no la entendemos sino a breves relámpagos, y por esto padecemos estérilmente en gran parte».¹⁵⁸⁹ Aquí Maragall introdueix un nou terme relacionat amb l'automatisme: la *peresa*. És per culpa de la peresa que el caos no s'esforça per espiritualitzar-se a través del dolor i cau en l'automatisme. Cal

¹⁵⁸⁴ *Ibidem*.

¹⁵⁸⁵ *Ibid.*, p. 240.

¹⁵⁸⁶ *Ibid.*, p. 241.

¹⁵⁸⁷ *Ibid.*, p. 243.

¹⁵⁸⁸ «Del vivir» (II, 67b).

¹⁵⁸⁹ *Ibidem*.

optar, doncs, entre l'esforç o la peresa. Entre l'automatisme i el ritme. Entre romandre en el caos o espiritualitzar-se. Entre la mort i la vida.

La contraposició entre *automatisme* i *vida* li serveix per defensar que no ha existit mai una societat cristiana:

¿Creéis que la sociedad cristiana ha existido alguna vez en verdad? ¿En cuántos hombres habéis encontrado el Cristo vivo? Y ya queréis proclamar su bancarrota, ¡pedantes! ¡necios! [...] Aún ni sabéis lo que es amaros los unos a los otros como Él os amó (y en esto dijo que seríais conocidos como suyos) [...] Abrid los ojos de una vez, ¡es el Dios vivo! ¡es el Hombre! Éste sí que es el Hombre, que quiere ser un hombre en Juan, en Pedro y en Diego. Andad un solo paso por su camino; sed vivos como Él, no autómatas como sois de su Iglesia, de su Estado, de su familia, de su pureza, de su perfección, de su amor, de sus sacramentos, los que no habéis visto aún más que la sombra. Aún no habéis empezado a vivir, os digo. Renegáis del Hijo porque no conocéis al Padre en cuyo nombre os habló. Meneáis la cabeza y pedís otra cosa. Estáis muertos.¹⁵⁹⁰

És evident la voluntat de Maragall de fer, amb els seus articles, el que ell mateix en deia «obra d'avivació»:¹⁵⁹¹

Y, sin embargo, la luz está dentro de nosotros, el aliento para avivarla en nuestro pecho, y la fuerza para el camino en nuestros pies. Soplad hacia adentro, ¡andad! ¿Creéis en buena fe que si vivierais según el Evangelio —es decir, si *vivierais*— necesitaríais otra cosa alguna, necesitaríais ninguna de esas sombras, de esos moldes, de esos automatismos en que os movéis y en que os sentís tan mal? Probadlo. ¿Lo habéis probado alguna vez? ¿Cuándo? ¿Dónde? Decidme dónde haya existido una sociedad verdaderamente cristiana. Yo no lo sé. Yo sé de algunos hombres dispersos que han vivido en Cristo, y sé de instituciones originadas en su espíritu; pero de que haya existido una sociedad verdaderamente cristiana, de hombres vivos en Cristo, y que haya permanecido, yo no lo sé. Por esto creo que la historia verdadera de la Humanidad aún está por empezar. Y que este mundo en que vivimos —o creemos vivir— de Estados y leyes, y monarquías, y repúblicas, y socialismos y negocios, y clases... este mundo yo creo que no es más que una prehistoria de la Humanidad: que todavía hemos de empezar a vivir —lo que se puede llamar vivir— y que la vida está todavía oculta en cada uno de nosotros; y que en cada uno de nosotros está todavía el Hijo de Dios predicando su Evangelio, esforzándose por avivar la chispa de la luz eterna, de la que cada hombre es un sacrario, para incendiar con ella la naturaleza humana,

¹⁵⁹⁰ II, 69a.

¹⁵⁹¹ Carta a Josep Torras i Bages del 14 de setembre de 1911 (I, 1157b).

para incendiar el mundo en la vida que guarda dentro, y consumir así la creación de la tierra.¹⁵⁹²

Maragall fa servir, doncs, el seu propi vocabulari per explicar la tasca de Crist en cada cristià: Crist *s'esforça* «por avivar la chispa de luz eterna» en cada cristià «y consumir así la creación de la terra» —la creació vista, novament, com una tasca contínua. D'altra banda, cada cristià té una tasca d'avivació a fer en si mateix i entre els seus:

Procure cada uno mantenerse vivo y mantener a los que le tocan; avivaos mutuamente, y veréis la vida correr como por un reguero de pólvora; porque todos tenemos la pasta de este fuego; pero empezad por la chispa interior. Vivid, sólo se os pide esto; después haced lo que queráis.

Pero ¿qué quiere decir vivir?, preguntáis. Vivir es desear más, siempre más; desear, no por apetito, sino por ilusión. La ilusión, ésta es la señal de vida; amar, esto es la vida. Amar hasta el punto de poder darse por lo amado.¹⁵⁹³

Maragall afegeix una peça més al seu vocabulari metafísic.¹⁵⁹⁴ Fins ara la vida era definida com *esforç, impuls, dolor, lluita contra el caos*. Ara s'hi afegeix el motor de tot això: el *desig*. La voluntat té, doncs, per fonament la voluptat. El *desig* de *més* és el que mou l'*esforç* que implica el viure. Un *desig* —precisa Maragall— «no por apetito, sino por ilusión». És a dir, no concupiscent sinó amorós. No hi ha solipsisme, sinó obertura i generositat. Per això el següent terme que entra en joc és l'*amor*:

Amar hasta el punto de poder darse por lo amado. Poder olvidarse de sí mismo, esto es ser uno mismo; poder morir por algo, esto es vivir. [...]

Amar es, pues, la causa, la seña y la justificación de la vida. Amarlo todo de Dios abajo. Es decir, aquí no hay abajo ni arriba: amarlo todo. Amarlo todo menos lo que es pereza de amar, esto es, el caos. Porque en el fondo de vuestro desamor, y de vuestro automatismo, que todo lo lleva a mal llevar, no hay más que pereza. Sacudidla, pues; esforzaos; nada más que esto, y habréis justificado vuestra vida; reformándoos vosotros mismos solamente, ya habréis reformado el mundo.¹⁵⁹⁵

A partir d'aquí concreta l'«Amarlo todo» en Déu, els homes i la terra. L'amor a Déu el reclama siguin quines siguin les creences que es professin:

¹⁵⁹² «Del vivir» (II, 69).

¹⁵⁹³ II, 69b.

¹⁵⁹⁴ Vegeu la sistematització alfabètica d'aquesta terminologia *infra*, a les CONCLUSIONS.

¹⁵⁹⁵ II, 69b-70a.

Ante todo ama a Dios. No frunzas las cejas: esta palabra ha quedado vacía de sentido en tu automatismo, y ya no la entiendes. Pero es que yo no te hablo del Dios de tu automatismo: de este Dios que habéis pintado hecho un viejo que os vigila como un dómine desde el lejano cielo; y os habéis hastiado de él y habéis dicho: «Ya no lo necesitamos, ya somos mayores, ya sabemos gobernarnos nosotros mismos.» ¡Desdichados! Al Dios que es tú mismo, que vive en ti, a éste te digo que ames. Con sólo amar, ya le amas a Él; y no puedes amar que no lo ames a Él. Ama a Dios, quiere, pues, decir ama la causa de tu amar, ama el amor, y vivirás. Porque la vida es ésto, un círculo vicioso del amor: ésta es aquella vida que vence a la muerte, y pasa y va más allá.¹⁵⁹⁶

Maragall contraposa el Déu jutge exterior al subjecte i el Déu interior que és causa de l'acte mateix d'estimar. Naturalment, opta pel segon: un Déu interior no solament perquè habita en l'interior, sinó perquè és fins i tot la pròpia persona: «Al Dios que es tú mismo, que vive en ti».¹⁵⁹⁷ Maragall és conscient de l'acta de defunció de Déu aixecada per Nietzsche, però té molt clar que el Déu que ha mort és l'exterior, el convencional, i no li cal ni entretenir-se a continuar destruint l'ídol: prefereix cridar l'atenció sobre el Déu interior. I simultàniament a l'amor a aquest Déu interior, expressa que hi ha d'haver l'amor al proïsme:

Y después, esto es, al mismo tiempo, en un mismo acto, ama a tu carne y a tu sangre, a tu mujer, a tus hijos, a tus hermanos, al hermano que ves en todo hombre vivo que se acerca a ti. No se trata aquí de filantropía, ni de humanitarismo, ni de todas esas zarandajas automáticas, títeres del amor de los que andáis tirando los cordeles para disimular o creyendo suplir la falta del amor vivo. Se trata de amor; y sólo a lo vivo se puede amar en vivo, y sólo amar en vivo es amar. Decís que amáis a todos los hombres cuando tal vez no sabéis amar a uno; con sólo cada uno amar bien a uno, todos quedarían bien amados, y el amor mejor servido.¹⁵⁹⁸

Finalment, l'amor a la terra: «Ama a tu casa y la tierra en que la levantaste al levantarte tu mismo de ella. No llares patria sino a eso; no a los Estados levantados por la vana soberbia de los hombres, otro automatismo en que ha sido ahogada la voz de la tierra.»¹⁵⁹⁹

¹⁵⁹⁶ II, 70a.

¹⁵⁹⁷ Una idea semblant expressa en la carta a Miguel de Unamuno del 24 de desembre de 1907 (*Joan Maragall i Miguel de Unamuno*, p. 113: «Ese reino de los cielos que está dentro de nosotros».

¹⁵⁹⁸ II, 70.

¹⁵⁹⁹ II, 70b.

4.6 Temps i eternitat

«No hay lugar, no hay momento ni ser diverso; nada valen tiempos ni distancias, ni la muerte en cada uno; sólo el espíritu vive siempre y resplandece, y todo lo demás es sombra.»¹⁶⁰⁰ Així acaba Maragall l'*elogi* «De una tarde de agosto», publicat com a article a *La Lectura* al juliol de 1908 i destinat posteriorment als volums *Teorías i Elogios*.¹⁶⁰¹ El text descriu una espectacular representació a l'aire lliure d'*Èdip rei* a Cauterets que, gràcies a l'epistolari amb Clara Noble, podem saber que va tenir lloc la tarda del 15 d'agost de 1903.¹⁶⁰² Al final de l'article, Maragall s'adona com el record i la literatura trastoquen els temps:

¿Qué importa el tiempo? Cuando el remoto Edipo gimió su trágico destino, ¿dónde estaba todavía Sófocles? Y Sófocles ¿qué sabía de la tarde de agosto pirenaico ni de nuestra emoción ante su obra? ¿Ni qué saben estas líneas que por ella se han formado, del corazón que harán latir más apresuradamente un día? Y, sin embargo, para que este corazón se conmueva de un cierto modo, fue preciso el parricidio y el incesto y la expiación de un oscuro Rey de Tebas, el genio de un Sófocles que resucitara y una tarde de pasión en los Pirineos, con millares de años entre estas cosas que vivirán en él juntas y confundidas en un instante de emoción fortuita.¹⁶⁰³

La concentració de temps diversos en un sol instant és un dels temes més importants de l'últim Maragall. Ja feia alguns anys, però, que hi reflexionava. Ja hem vist que el 1904 deia a Pijoan: «¿Se'n recorda d'aquella tarda de Dijous Sant que'ns vàrem trobar al carrer Major de Sant Gervasi, y de lo molt que parlàrem ab tota l'ànima? Moments axís réstan en mi per sempre més, indestructibles, com prenent una certa individualitat en aquella eternitat que tots portem a dintre.»¹⁶⁰⁴ A «La paz de los campos» (1905) evocava la suspensió de la temporalitat en l'instant —«Y ya no siento el curso del tiempo...»—,¹⁶⁰⁵ i a «La ráfaga» (1906) presentava «un goce de eternidad en el reposo de nuestro fugaz momento».¹⁶⁰⁶ El tema dels instants d'eternitat està estretament vinculat al de lligar aquest món i l'altre, també una obsessió més o menys antiga de Maragall que augmenta considerablement en aquesta última etapa. A Joan Pérez Jorba li havia dit, el 1905, que tenia ganes de renovar

¹⁶⁰⁰ «De una tarde de agosto» (II, 76b). He confrontat el fragment amb AM mrgll-Mss. 7-26-5/1-3.

¹⁶⁰¹ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 221-222, no inclou aquest text en l'índex que infereix del volum *Elogios*, però el fet que fos previst per a *Teorías* i que finalment fos publicat al volum pòstum *Elogios* de 1913 fa molt versemblant que Maragall hagués previst «De una tarde de agosto» per al final del volum *Elogios*.

¹⁶⁰² Carta a Clara Noble del 16 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-107). No es tracta, doncs, de cap «record de joventut», com suposa CAIROL, *Maragall i Novalis*, p. 15.

¹⁶⁰³ «De una tarde de agosto» (II, 76b).

¹⁶⁰⁴ Carta a Josep Pijoan del 2 de febrer de 1904 (BLASCO, *Maragall i Pijoan*, p. 253).

¹⁶⁰⁵ «La paz de los campos», *Diario de Barcelona* (29-VIII-1905) (II, 287a).

¹⁶⁰⁶ «La ráfaga», *Diario de Barcelona* (27-II-1906) (II, 298a).

amb ell «aquelles animades converses sobre totes les coses d'aquest món i de l'altre, que també és aquest!»¹⁶⁰⁷ En les converses amb Pijoan havien arribat a idèntiques conclusions.¹⁶⁰⁸

La connexió entre el temps i l'eternitat, i entre la vida terrenal i la ultraterrenal, és central en el «Cant espiritual», escrit entre novembre de 1909 i febrer de 1910. ¿És possible que Déu hagi reservat als homes un més enllà diferent del més ençà? Això era, indubtablement, el que transmetia el magisteri eclesiàstic: Déu premia els bons i castiga els dolents. Als primers, el cel —amb una curta o llarga avant-sala, el purgatori, en cas de morir amb pecats venials pendents de redimir—; als segons, l'infern; als no batejats i als que moriren abans de la vinguda de Crist, els llimbs. Aquesta és la topografia del més enllà en temps de Maragall; una topologia il·lustrada pel Dante, que Maragall coneixia bé.¹⁶⁰⁹ El calendari era també molt clar, segons el magisteri eclesiàstic: en primer lloc, la vida a la terra, on es desenvolupa una acció d'una durada limitada —el temps— que serà objecte de judici en morir; aquest judici permet determinar quin dels quatre llocs habitarà l'ànima del difunt durant un temps il·limitat —l'eternitat—, amb l'única excepció del purgatori, lloc on l'ànima s'estarà durant un temps proporcionat als pecats comesos durant la vida terrenal i pendents de redempció, amb la possibilitat, a més a més, que en virtut de la comunió dels sants les pregàries de vius i morts en sufragi de l'ànima permetin escurçar l'estada. Maragall reflexiona sobre el purgatori a través d'*El Comte Arnau*, tal com explica a Pérez Jorba.¹⁶¹⁰ La reflexió sobre el cel la desenvolupa en gran mesura al «Cant espiritual».

Maragall no entén que Déu hagi pogut reservar un premi als bons que impliqui una vida eterna millor que la temporal:

Si el món ja és tan formós, Senyor, si es mira
amb la pau vostra a dintre de l'ull nostre,
què més ens podeu dar en una altra vida?¹⁶¹¹

Maragall sap, òbviament, que a la terra hi ha mal i sofriment, i que, per tant, un més enllà sense mal ni sofriment justificaria de sobres l'existència d'un món ultraterrenal. Però aquest no és el tema del «Cant espiritual» per dos motius. En primer lloc, perquè el món és formós *si* es mira amb la pau divina en l'ull humà; és a dir, el fet de no comprendre que hi pugui haver un futur millor s'esdevé *quan* —i només aleshores— contempla el món present amb

¹⁶⁰⁷ Carta a Joan Pérez Jorba del 22 de juliol del 1905 (I, 1011a).

¹⁶⁰⁸ Carta a Josep Pijoan del 12 de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 318); carta de Josep Pijoan de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 319). Vegeu *supra*, 3.7, «Enllà, amunt...».

¹⁶⁰⁹ Sobre el coneixement del Dante per Maragall vegeu ARDOLINO, *Una literatura entre el dogma i l'heretgia, passim*.

¹⁶¹⁰ Carta a Joan Pérez Jorba del 14 d'abril de 1911 (I, 1012a).

¹⁶¹¹ «Cant espiritual», v. 1-3, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 814).

una mirada pacificodivina. I, en segon lloc, perquè Maragall ja ha trobat un mecanisme per integrar el mal en la vida sense treure-li bellesa: el concepte de *dolor*. Experimentar el patiment i haver de lluitar per deslliurar-se'n forma part de la vida, i l'impuls de viure ho compensa. Recordem l'Adalaisa de l'«Escòlium»: vol la vida primera «baldament sia | per patir-hi tots els mals». Naturalment, la temptació és d'adreçar-nos a Maragall per preguntar-li si, en cas d'haver viscut després d'Auschwitz, també interpel·laria Déu per preguntar-li què més pot donar a l'home que pugui superar la bellesa del món terrenal. Però és evident que Maragall no ens pot parlar d'altra manera que des de l'experiència del seu temps i a través dels textos que ens va deixar.

Els versos immediatament posteriors del «Cant espiritual» insisteixen en aquesta idea: el poeta no vol perdre el gaudi dels sentits que li permeten captar la naturalesa:

Deu-me en aquests sentits l'eterna pau
i no voldré més cel que aquest cel blau.¹⁶¹²

Aquest darrer vers és especialment atrevit: el poeta *no vol* més cel que el cel blau que contempla des de la terra. Només li cal tenir els sentits amb l'eterna pau de Déu per contemplar el cel. Maragall s'identifica inequívocament, doncs, amb l'Arnau estètic de la primera part del poema, el que rebutjava el cel metafísic d'Adalaisa i s'acontentava amb el cel com a objecte de contemplació des de la terra:

a mi el cel no em fa goig més que si el miro
des de la terra sobre meu obert.
Me plau mirar-lo, quan els ull hi giro,
buit i silenciós com un desert.
El cel és el repòs de la mirada
i és el repòs del braç i el pensament.
Per'xò, ajagut en terra, el cel m'agrada,
i m'adormo mirant-lo fixament.

Contra el cel entès com a lloc de premi per a l'ànima que ha viscut en el sant temor de Déu —aquesta era la concepció d'Adalaisa, portaveu del catolicisme dualista i anticòsmic que rebutjava Maragall—, Arnau proposava un cel entès com a lloc de contemplació per a la mirada terrenal. Contra el cel religiós, el cel estètic —*sky* en lloc de *heaven*, en definitiva. Al «Cant espiritual», Maragall reprèn el diàleg entre Arnau i Adalaisa, però aquest cop canvia de gènere literari: ja no se serveix de personatges d'una ficció explícita sinó que situa el

¹⁶¹² «Cant espiritual», v. 10-11, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 814).

poeta en diàleg amb Déu. Per això el «Cant espiritual» ha tingut una repercussió tan superior a *El Comte Arnau*, on es plantegen molts temes comuns. La crítica ortodoxa que condemna el «Cant espiritual» per herètic¹⁶¹³ tindria encara més motius d'escàndol en la contraposició d'Arnau i Adalaisa al llarg de la primera i la segona part del poema; però, és clar, *El Comte Arnau* és literatura: qui hi parla és un personatge de ficció; en el «Cant espiritual», en canvi, la veu lírica és identificada per la crítica amb l'autor empíric, i en conseqüència la transgressió del dogma és molt més greu. En aquest sentit, Glòria Casals exposa una interessant —tot i que probablement inverificable amb la documentació actual— hipòtesi de treball: el «Cant espiritual» podria haver estat redactat com a parlament d'Arnau, una pregària final del personatge que a Maragall se li hauria «escapat de les mans» i convertit «en confidència íntima».¹⁶¹⁴ De fet, el «Cant espiritual» seria difícil veure'l en boca de l'Arnau de la primera part perquè, tot i els paral·lelismes assenyalats, Arnau és massa terrenal, amoral i irreligiós com per adreçar-se a Déu, encara que sigui per dir que no vol més cel que el que contempla des de la Terra. També seria difícil veure aquesta pregària en boca de l'Arnau de la segona part, en què l'heroi «està cansat» de vagar per l'eternitat i cerca la redempció. En canvi, l'Arnau de la tercera part opera una mena de síntesi: vol continuar a la Terra, però amb la finalitat d'aprendre la llei d'amor que el redimeixi. És a dir, ha trobat un sentit a la «terrenal via infinita», que no és altre que el que Maragall expressa en l'«Elogi de la poesia»: la lluita dolorosa de l'home a la Terra per espiritualitzar-se i retornar a Déu. L'Arnau de la tercera part és capaç fins i tot de balbucejar el parenostre:

La terrenal via infinita
 deixeu-me córrer ben fidel.
 Mireu que us porto la collita:
 «Pare nostre que estau en lo Cel.»
 Só com un cep amb molta fruita
 que es dobla al pes de sa dolçor:
 no em veremeu, que encara en lluita
 vaig aprenent la llei d'amor.¹⁶¹⁵

Arnau demana que li deixin continuar la corredissa per la terra («deixeu-me córrer», «no em veremeu») perquè aquesta lluita li permet aprendre la llei d'amor. El contrast amb l'inici de la segona part («Que és llarga l'eternitat! | Només fa mil anys que corre | el comte Arnau... i està cansat.»)¹⁶¹⁶ és evident: córrer per la Terra ja no és una eterna condemna generadora de tedi, sinó una *dolorosa* —en el sentit maragallià del terme— oportunitat per aprendre la llei

¹⁶¹³ Vegeu *supra*, Introducció 2.2, «La religió en Maragall».

¹⁶¹⁴ MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 811-813 (les citacions a la p. 813).

¹⁶¹⁵ «La fi del comte l'Arnau», v. 1-8, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 801).

¹⁶¹⁶ «L'ànima», v. 1-3, *Enllà* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 683).

d'amor. Vist així, no seria gens inversemblant que Arnau s'adrecés a Déu per manifestar-li què més li pot donar en una altra vida que no ho trobi ja en aquesta. Ara bé, la realitat textual és que Maragall no va posar el «Cant espiritual» en boca d'Arnau i, si la hipòtesi d'una intenció inicial diferent es verificués, la decisió final no faria sinó accentuar la importància que l'autor voldria donar a aquest text. De fet, un desplaçament semblant també és imaginable en el cas de «Dimecres de Cendra. A una noia», de *Visions & cants*, que podria haver estat perfectament un parlament de l'Arnau de la primera part adreçat-se a Adalaisal, que seria l'anònima «noia» de l'adreça que fa de subtítol: el fet que no ho sigui no fa sinó donar peu a identificar el pensament de l'autor amb el del seu personatge.¹⁶¹⁷

En tot cas, tornant als versos del «Cant espiritual», hem vist com s'hi plantejava l'interrogant inicial: com és possible, atesa la bellesa del món present, que Déu n'hagi previst un altre de diferent per al més enllà. A continuació el text trasllada la qüestió al pla temporal:

Aquell que a cap moment li digué «—Atura't»
sinó al mateix que li dugué la mort,
jo no l'entenc, Senyor; jo, que voldria
aturar a tants moments de cada dia
per fé'ls eterns a dintre del meu cor!...
O és que aquest «fer etern» és ja la mort?
Mes llavors, la vida, què seria?
¿Fóra només l'ombra del temps que passa,
i la il·lusió del lluny i de l'a prop,
i el compte de lo molt, i el poc, i el massa,
enganyador, perquè ja tot ho és tot?»¹⁶¹⁸

Arthur Terry, Eduard Valentí i José María Valverde van explicar detalladament l'al·lusió al *Faust* que conté aquest fragment:¹⁶¹⁹ Mefistòfil ha promès a Faust que viurà fins al moment que digui «Instant, atura't», però Maragall declara no entendre que la mort hagi de venir en el moment de voler aturar l'instant bell, perquè —contràriament al Faust— ell diu que en troba cada dia, d'instant que voldria aturar. Si la mort fossin aquests instants que voldria fer eterns, ¿què seria aleshores la vida? ¿Ombra, il·lusió i engany? Maragall detecta, doncs, una experiència d'eternitat en els instants que voldria aturar, i s'interroga sobre la relació d'aquests instants amb la resta de la temporalitat. Si aquests instants són la mort,

¹⁶¹⁷ Joan Lluís MARFANY, *Aspectes del Modernisme*, Curial, Barcelona, 1975, p. 132, recolza precisament en «Dimecres de Cendra. A una noia» la tesi segons la qual «és Maragall mateix qui parla a través d'Arnau», pel fet que la veu lírica de «Dimecres de Cendra» s'identifica fàcilment amb l'autor i diu el mateix que Arnau.

¹⁶¹⁸ «Cant espiritual», v. 12-22, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 814).

¹⁶¹⁹ Sobre aquest tema, vegeu QUINTANA, «La definitiva bondad de la vida», p. 147-150.

s'abstreuen de la vida de tal manera que aquesta passa a ser ombra, il·lusió i engany «perquè ja tot ho és tot»: és a dir, en els moments d'eternitat que tenen lloc en el temps es viu una experiència oceànica («ja tot ho és tot»), però si a aquesta experiència se li dona un nom antagònic al de la vida, aleshores la vida queda absolutament devaluada: els instants d'eternitat no seran intensificació de la vida, sinó la seva antítesi. I això és el que Maragall no vol acceptar. Perquè ell parla, és clar, de moments de consciència oceànica, però no vol veure'ls com a èxtasis puntuals que experimenten algunes ànimes privilegiades, sinó que vol inserir-los en la quotidianitat: «jo, que voldria | aturar a tants moments de cada dia». Recordem l'article «Montserrat», en què lamentava que ens calguessin formes insòlites per adonar-nos del miracle que és tota la naturalesa, i en què desitjava un escenari futur en què els homes fossin prou espirituals com per veure el miracle en qualsevol muntanya.¹⁶²⁰

El problema que Maragall es planteja al «Cant espiritual» no és tan sols, doncs, el de quina vida futura pot ser millor que la present, sinó també com s'han de viure els instants cim que experimenta en la vida temporal sense que això devaluï la vida en si. Maragall té por que la vivència i exaltació dels moments d'eternitat que viu en el temps el condueixin a menysprear el temps fora d'aquests moments. No vol, doncs, separar l'*instant* del *dolor* que suposa l'*esforç* desenvolupat en el curs de la vida. Aquest *dolor* no pot ser ombra o il·lusió enganyadora, sinó que és *en aquest dolor* que tenen lloc els moments d'eternitat. No vol uns moments que el consolín del dolor del món —una eternitat que compensi el temps—, sinó una eternitat que sigui el temps mateix intensificat. No vol renunciar al temps per assolir l'eternitat. Al mateix temps, Maragall vol ser honest amb la seva pròpia experiència, que li ha ensenyat que aquests instants en el temps creen inevitablement una ruptura, perquè es produeixen especialment en situacions extraquotidianes: una posta de sol entre muntanyes, un passeig pel camp, la contemplació del mar una tarda... Maragall s'adona que en aquests instants epifànics es produeix una suspensió de la temporalitat: «ya no siento el curso del tiempo...»¹⁶²¹ El curs del temps és l'esforç i el dolor de viure, un esforç i un dolor que són connotats molt positivament per Maragall. I, amb tot, els moments d'eternitat trenquen aquest dolor per situar-se en una dimensió diferent. ¿Com resoldre la discontinuïtat entre el *dolor* i el *moment d'eternitat*?

El problema que planteja Maragall ha estat objecte d'intensos debats per part dels estudiosos de la religió. ¿És la mística una experiència singular en moments singulars pròpia de persones singulars, o bé es tracta d'una experiència cridada a encarnar-se en la vida quotidiana de totes les persones? La primera ha estat la imatge tradicional sobre la mística i és encara avui la dominant en el marc dels «coneixements generals» sobre el tema, però la

¹⁶²⁰ «Montserrat», *Diario de Barcelona* (11-VII-1905) (II, 685b). Vegeu, *supra*, 3.10, «Religió i religions».

¹⁶²¹ «La paz de los campos», *Diario de Barcelona* (29-VIII-1905) (II, 287a).

segona comprensió és la que defensen cada cop més un nombre creixent d'estudiosos del fenomen. Per exemple, a la conferència internacional sobre mística i diàleg interreligiós celebrada a Barcelona l'any 2002, Raimon Panikkar reivindicava una mística que «no és ni una especialitat ni un privilegi d'uns quants», sinó que «pertany a la mateixa naturalesa de l'home»,¹⁶²² Willigis Jäger parlava d'una «mística secular»,¹⁶²³ Khaled Bentounès cridava a fer participar en la mística «el màxim nombre de persones»,¹⁶²⁴ Ana M. Schüter reclamava una mística no relegada a «un exercici per a elits o per a privilegiats tancats en ells mateixos»,¹⁶²⁵ Moojan Momen denunciava que sovint pertànyer a un corrent místic havia estat suficient «per crear un sentiment d'elit respecte d'aquells creients que no formaven part d'aquesta tendència»,¹⁶²⁶ Marià Corbí apostava per la mística com «l'única manera que queda de dialogar i de presentar la riquesa de les tradicions a les noves societats laiques i sense creences»,¹⁶²⁷ i Young Chan Ro reivindicava «la importància de la mística en el que és quotidià».¹⁶²⁸ En tots els casos, el que es denuncia és una comprensió elitista de la mística, i el que es defensa és la inserció d'aquesta en la vida quotidiana.

La resposta de Maragall al problema plantejat al «Cant espiritual» serà mirar de fer realment quotidians els moments d'eternitat: viure volent, realment, aturar cada dia molts moments. Que no es produeixin només en «la paz de los campos», o anant a la muntanya a fer una mena d'«ejercicios espirituales».¹⁶²⁹ Sinó ser capaç de veure el miracle en la muntanya més banal:¹⁶³⁰ aconseguir, en definitiva, que el temps sigui, tot ell, una successió d'instantis d'eternitat. Però al «Cant espiritual» deixa la qüestió únicament formulada, sense resposta:

Tant se val! Aquest món, sia com sia,
tan divers, tan extens, tan temporal;
aquesta terra, amb tot lo que s'hi cria,
és ma pàtria, Senyor: i ¿no podria
esser també una pàtria celestial?¹⁶³¹

¹⁶²² Raimon PANIKKAR, «Sobre la mística. Nou sutra», dins Francesc TORRADEFLOT (ed.), *Mística i diàleg interreligiós*, Fragmenta, Barcelona, p. 45. Aquest text és la primera versió, sintètica, de Raimon PANIKKAR, *De la mística. Experiència plena de la vida*, Herder, Barcelona, 2008², on ja des del subtítol es reivindica una mística que consisteix en una experiència de plenitud a la qual tothom està cridat.

¹⁶²³ Ignasi BOADA, «Converses espirituals», dins TORRADEFLOT, *Mística i diàleg interreligiós*, p. 51.

¹⁶²⁴ *Ibid.*, p. 55.

¹⁶²⁵ *ibid.*, p. 60.

¹⁶²⁶ *Ibid.*, p. 69.

¹⁶²⁷ *Ibid.*, p. 71.

¹⁶²⁸ *Ibid.*, p. 88.

¹⁶²⁹ «Al campo debiéramos ir los de la ciudad para hacer una especie de ejercicios espirituales.» «Lecturas veraniegas», *Diario de Barcelona* (29-VII-1899) (II, 106b).

¹⁶³⁰ «El gran milagro, el profundo milagro, es la Naturaleza misma.» Vegeu *supra*, 3.10, «Religió i religions».

¹⁶³¹ «Cant espiritual», v. 23-27, *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 815).

Maragall retorna, doncs, a l'interrogant que havia plantejat al començament. El món, tal com el veu, és el seu i no en vol d'altre:

Home só i és humana ma mesura
per tot quant puga creure i esperar:
si ma fe i ma esperança aquí s'atura,
me'n fareu una culpa més enllà?
Més enllà veig el cel i les estrelles,
i encara allí voldria esser-hi hom:
si heu fet les coses a mos ulls tan belles,
si heu fet mos ulls i mos sentits per elles,
per què aclucà'ls cercant un altre *com?*¹⁶³²

Maragall al·ludeix a un hipotètic més enllà en el qual es pregunta si Déu no li retraurà la seva falta de fe i esperança. En fer-ho, però, no es pot estar de remarcar novament que més enllà només hi veu el cel i les estrelles. Apareix un altre cop, doncs, la contraposició entre un cel estètic i còsmic i un de metafísic i religiós. Per més que la tradició a la qual pertany li parli d'un cel *metafísic*, ell només és capaç de remetre's a les dades dels sentits, que tan sols li fan veure el cel *físic* poblat d'estrelles. I es pregunta per què renunciar als sentits a la recerca d'una alternativa —d'una topografia del més enllà.

Fins aquí havia escrit Maragall al novembre de 1909. Entre gener i febrer de 1910 acaba el poema:

Si per mi, com aquest, no n'hi haurà cap!
Ja ho sé que sou, Senyor; pro on sou, qui ho sap?
Tot lo que veig se vos assembla en mi...
Deixeu-me creure, doncs, que sou aquí.
I quan vinga aquella hora de temença
en què s'acluquin aquests ulls humans,
obriu-me'n, Senyor, uns altres de més grans
per contemplar la vostra faç immensa.
Sia'm la mort una major naixença!¹⁶³³

Al primer vers sembla reafirmar-se en tot el que ha dit abans: no pot desitjar un altre món perquè com aquest no n'hi haurà cap. A continuació afirma l'existència de Déu, es pregunta on és, i assaja una resposta: atès que «tot lo que veig se vos assembla en mi», el poeta vol

¹⁶³² «Cant espiritual», v. 28-36, *Seqüències (ibidem.)*.

¹⁶³³ «Cant espiritual», v. 37-45, *Seqüències (ibidem.)*.

creure que Déu és aquí. Aquest «aquí» és, naturalment, el poeta i tot el que l'envolta, és a dir, el món terrenal, el que hi ha sota el cel físic. Un món on, tot el que el poeta veu, «se vos assembla en mi». Amb aquesta expressió Maragall força la sintaxi al màxim, fins a l'agramaticalitat més manifesta, perquè el que tracta d'expressar és una semblança de les coses, el subjecte i la divinitat: la naturalesa, l'home i Déu, en definitiva. Ho podríem traduir així:

«Tot lo que veig» = la naturalesa
«se vos» = Déu
«assembla en» = *verb que expressa semblança o identificació*
«mi» = l'home

Tal com Maragall formula la frase, no està dient que la naturalesa s'assembla a Déu, o que la naturalesa s'assembla a l'home, o que l'home s'assembla a Déu. En el primer cas, hagués hagut d'escriure: «Tot lo que veig se vos assembla en [a] Vós...» En el segon cas: «Tot lo que veig se m'assembla en [a] mi...» En el tercer: «Jo m'assemblo en [a] Vós...» La realitat del vers és: «Tot lo que veig se vos assembla en mi...» Un vers absolutament agramatical — llevat que entenguem «en mi» com «als meus ulls», de manera que estaríem en la primera hipòtesi— que sembla voler apuntar cap a la identitat entre la naturalesa, Déu i l'home. ¿Hem de veure-hi un panteisme spinozista? ¿O un panteisme novalià? De fet, parlar de la naturalesa, l'home i Déu en termes de semblança o de fusió no és patrimoni de ningú sinó un *topos* recurrent en la història del pensament: fet i fet, el que Raimon Panikkar ha anomenat *la intuïció cosmoteàndrica*.¹⁶³⁴

Convé fer alguna precisió sobre el que és el panteisme per poder-nos enfrontar a la manera que té Maragall de concebre les relacions entre la naturalesa, l'home i Déu. Ho podem fer de la mà del filòsof japonès Kitarō Nishida. Aquest destacat membre de l'Escola de Kioto polemitza hàbilment amb les habituals desqualificacions del panteisme:

Podemos concebir a Dios como una entidad trascendente separada del universo, una entidad que controla el mundo —incluso a las personas— desde fuera. O podemos concebir a Dios como algo inmanente que obra en el interior de las personas, las cuales son todas partes de Dios. La primera posición es la del teísmo, la segunda es la del panteísmo. Podría ser racional pensar según las líneas del panteísmo, pero muchas grandes figuras religiosas se oponen a esta concepción, pues considerar a Dios y la naturaleza como idénticos significa eliminar el carácter personal de Dios. Cuando se considera la miríada de cosas que existen en el universo como formas y variantes de Dios, no sólo se pierde la

¹⁶³⁴ Raimon PANIKKAR, *La intuición cosmoteàndrica. Las tres dimensiones de la realidad*, traducció de Agustín López y María Tabuyo, Trotta, Madrid, 1999.

trascendencia de Dios, sino que queda dañada su majestad; pero también nace así el controvertido problema de tener que atribuir a Dios el origen del mal. Pero, si pensamos cuidadosamente sobre esta cuestión, comprobamos que el pensamiento panteísta no presenta necesariamente tales imperfecciones y que el pensamiento teísta no está necesariamente exento de ellas. Si consideramos a Dios y la naturaleza esencial de la realidad como idénticos, pero concibiendo el fundamento de la realidad como algo espiritual, luego el carácter personal de Dios no se pierde necesariamente. Además, ninguna forma de panteísmo sostiene que las cosas individuales —tales como son— son Dios. Por ejemplo, en la filosofía de Spinoza, los millones de cosas de este mundo son modos de Dios.¹⁶³⁵

També Trías ha precisat el sentit del panteisme spinozista a l'hora de posar-ho en relació amb Maragall:

Spinoza no es, como quiere Unamuno, el filósofo que anula liminarmente ese *conatus* en un fatalismo panteísta, sino el filósofo que sabe la raíz de ese esfuerzo y ese deseo en su orientación hacia lo eterno y en su exigencia y postulación de eternidad: ser uno con el Ser, con la Sustancia. El deseo humano es deseo del modo finito por plegarse al infinito positivo del que brota y al que revierte: su limitación es aspiración de infinitud; es limitado porque aspira sin alcanzar su objeto de visión en esta vida.¹⁶³⁶

I, en relació directa amb el panteisme maragallià, precisa Trías:

¿Panteísmo? Quizá, en la medida en que puede considerarse panteísta la cosmovisión de un Marsilio Ficino, en la medida en que no se mantenga viva —como se mantiene en Maragall— la dialéctica inmanencia-trascendencia. En todo caso panteísmo de la diferencia, preservador de la diferencia singular de cada ser singular, de cada nota musical, de cada latido cordial, de cada alma particular, nunca reductor de la variedad en la unidad, como quiere hacernos creer Eugeni d'Ors. Nada más ajeno a Maragall [...] que ese panteísmo orientalista, hindú, en que todas las cosas en su singularidad y diferencia —de entidad, de perspectiva— quedan borradas y esfumadas en un principio único del que todo brota y al que todo remite.¹⁶³⁷

En definitiva: d'acord amb Nishida podem concloure que el panteisme pot ser preservador de la personalitat de Déu i de la individualitat de les coses sense que l'un i les altres es confonguin, i d'acord amb Trías podem establir que el panteisme spinozista i maragallià és, efectivament, preservador de la singularitat de les coses, de manera que si s'opta per l'ús del

¹⁶³⁵ Kitarō NISHIDA, *Indagación del bien*, Gedisa, Barcelona, 1995, p. 205.

¹⁶³⁶ TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 133.

¹⁶³⁷ *Ibid.*, p. 86.

terme *panteisme* en parlar dels textos de Maragall, s'ha de fer de tal manera que aquest ús no resulti desqualificador.¹⁶³⁸

Podem tornar ara al «Cant espiritual». En els cinc darrers versos sembla que es produeixi una ruptura: en el mateix poema en què s'afirmava una fe i una esperança que s'aturaven en el més ençà, que més enllà només hi veien un cel físic per a la contemplació amb uns sentits als quals no es volia renunciar de cap de les maneres, el poeta acaba renunciant a aquests sentits i demanant-ne uns de més grans per contemplar la faç de Déu després d'una mort que vol que sigui una major naixença. ¿Claudicació davant el dogma? Potser és més encertat parlar d'acceptació d'una tradició de la qual forma part i que no vol abandonar. «Porque yo sólo quiero ser cristiano», dirà a «Carta a una señora».¹⁶³⁹ Un poema suposadament herètic no s'arregla amb cinc versos finals de submissió al dogma: s'arregla suprimint o esmenant els versos suposadament herètics, i això Maragall no ho fa: els deixa intactes i els publica. El que fa, això sí, és interrompre un seguit d'interrogants abandonant-se a una tradició —la cristiana— que entén la mort com l'inici d'una vida nova on uns sentits més grans permeten la contemplació del rostre de Déu, una convicció que era clarament compartida per Maragall, que un any i mig abans havia dit en una carta: «Jo crec que el nostre cos és un claustre matern envers una vida que ens espera. Quin pasme, quina meravella quan naixem de la nostra mare a la llum d'aquest món, si ens en recordéssim! Quin pasme, quina meravella, quan sortirem d'aquest claustre del cos a un altre món!»¹⁶⁴⁰

Recuperem ara l'*elogi* «Del viure», que hem deixat al capítol anterior en el moment que l'autor hi exhortava a estimar la pròpia terra. L'exhortació continua:

Ama tu oficio, tu vocación, tu estrella, aquello para que sirves, aquello en que realmente eres uno entre los hombres. Esfuérzate en tu quehacer como si de cada detalle que piensas, de cada palabra que dices, de cada pieza que pones, de cada golpe de tu martillo, dependiera

¹⁶³⁸ Aquest és el gran problema del pròleg d'Eugeni D'ORS, «Signe de Joan Maragall en la història de la cultura», dins Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. XXIII, *Epistolari*, Edició dels Fills, Direcció: Joan Estelrich, Sala Parés, Barcelona, 1936. Ors qualifica Maragall de «pànida», donant a aquest adjectiu una connotació clarament desqualificadora, sense tenir en compte que el panteisme pot ser preservador de la individualitat de les coses. TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall, passim*, s'enfronta a aquesta imatge del panteisme maragallià difosa per Eugeni d'Ors. D'altra banda, Antoni MORA, *Mite i raó política en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 47), Barcelona, 2000, p. 19-23, ha explicat de manera molt convincent la mateixa capacitat maragalliana preservadora de la diferència en un altre àmbit: la vivència de les idees. Si en l'article de la descoberta de Nietzsche Maragall apostava per viure per totes les idees, aquesta vivència no implica eclecticisme o sincretisme, sinó «una tensió en la qual l'escriptor no volia renunciar a res» (*ibid.*, p. 21). El mateix es podria aplicar al seu entusiasme per totes les manifestacions religioses, incloses les no cristianes (sobre aquest tema vegeu *supra*, 3.10, «Religió i religions»).

¹⁶³⁹ «Carta a una señora», *Diario de Barcelona* (9-XI-1911) (II, 766a).

¹⁶⁴⁰ Carta a Enric de Fuentes del 18 d'agost de 1908 (II, 988a).

la salvación de la Humanidad. Porque depende, créelo. [...] El mundo se arreglaría bien él solo, con sólo hacer cada uno todo su deber con amor, en su casa.

Sed vivos, solamente, que la vida ya se arregla por sí. Es lo único que hace falta. Que ahora todo parece que vuestro sueño, y tantos males como queréis curar —en vano, porque dormís— no son sino fantasmas de vuestro sueño. El pasado y el porvenir son fantasmas de vuestro sueño. Despertad, vivid, amad un momento, y veréis...¹⁶⁴¹

Una lectura en clau de teoria econòmica hi veuria la doctrina del *laissez faire* o del liberalisme més pur: «la vida ya se arregla por sí», és a dir, cal deixar fer, permetre que la lliure iniciativa resolgui els problemes de manera natural, sense la necessitat d'establir cap mena de planificació econòmica. I, evidentment, alguna cosa d'això hi ha en els plantejaments de Maragall, que anirà extremant la crítica al socialisme. Però seria un error veure-hi *només* això: liberalisme econòmic, *laissez faire*. Perquè el motor —la *mà invisible*, per dir-ho amb la terminologia del pare del liberalisme, Adam Smith— no és la competència, sinó l'amor a la vida, a la pròpia vida, a cada moment: és l'amor al moment present el que resol la vida. Per això, l'autor acaba l'*elogi* amb la defensa de l'amor a l'instant:

Ámalo tú, al menos, este momento que pasa... que no pasa, créeme, porque estamos sellados de eternidad, y todo nos es actual: y en este que llamas momento está todo tu pasado y todo tu porvenir. Amando, pues, el momento, vives eternamente. Nada es despreciable sino los fantasmas del caos. Pero todo lo que pasando por delante de ti, vive en ti —el sol, la lluvia, la noche, el niño que pasa cantando por tu calle, el perro que duerme, el polvo que vuela— todo es para ser eterno, todo es para ser amado. Todo. El íntimo cuidado de tu persona. Por esto dije al principiar que aun en el acto de cortarte las uñas debías poner tu amor: porque estos deditos que nos ha dado Dios bien merecen también algún cuidado.¹⁶⁴²

Aquest és un dels fragments en què es veu de manera més clara el lligam entre quotidianitat i mística en Maragall: els moments d'eternitat no són moments singulars de persones singulars, sinó que cada moment està segellat d'eternitat, i el que cal és viure-ho així: «todo es para ser eterno, todo es para ser amado». Cosa que inclou fins l'acte de tallar-se les ungles.

Els últims textos en què Maragall reflexiona sobre la relació entre temps i eternitat són «Los vivos y los muertos», «Carta a una señora» i «La panacea». «Los vivos y los muertos», publicat el dia de Tots Sants de 1911, explica com un mur que la fe anomena *Eternitat*

¹⁶⁴¹ «Del vivir» (II, 70b-71a).

¹⁶⁴² «Del vivir» (II, 71a).

separa els vius dels morts; un mur que en va colpegem a l'espera de respostes dels que són a l'altra banda. Amb tot,

tal vez nuestro error está en considerar la otra vida como cosa demasiado distinta y apartada. Algo de nuestra humanidad habrá aun en ella; ¿no os lo dice el corazón? Y eternidad hay en todas, y nuestra fe no es tan ciega como exasperadamente la pintamos. Momentos de eternidad sentimos ya en nosotros mismos. Ante la Naturaleza, ante los grandes afectos humanos, ante Dios directamente en la oración, tenemos momentos de luz, de exaltación, de alegría, con una gran paz al mismo tiempo, en que todo lo de este mundo nos es igual; es el puro goce del ser de cualquier modo, es la vida eterna.

Pues no busquéis más: esto es lo que os espera, un poco más claro tal vez, si lo habéis merecido, al otro lado del muro, y en ello todos vuestros muertos. Y si os ejercitáis bien en esto ya del lado de acá, si tales momentos de eternidad se multiplican y dilatan tanto en vuestra vida actual que ya lo demás de ella sea lo de menos, el muro que nos rodea se irá adelgazando, adelgazando, y utilizándose y dejándose penetrar hasta que vacile y caiga.¹⁶⁴³

Aquest fragment conté les idees fonamentals de l'últim Maragall sobre els *moments d'eternitat*:

- 1 Una descripció dels *moments d'eternitat*: «momentos de luz, de exaltación, de alegría, con una gran paz al mismo tiempo, en que todo lo de este mundo nos es igual; es el puro goce del ser de cualquier modo, es la vida eterna.»
- 2 Una caracterització de les ocasions en què tenen lloc més sovint els *moments d'eternitat*: «Ante la Naturaleza, ante los grandes afectos humanos, ante Dios directamente en la oración». Es tracta, un cop més, de l'obertura *cosmoteàndrica*: la naturalesa, la humanitat i Déu.¹⁶⁴⁴
- 3 La convicció que és un error considerar l'altra vida com a totalment altra que la present: «tal vez nuestro error está en considerar la otra vida como cosa demasiado distinta y apartada. Algo de nuestra humanidad habrá aun en ella; ¿no os lo dice el corazón? Y eternidad hay en todas.»

¹⁶⁴³ «Los vivos y los muertos», *Diario de Barcelona* (1-XI-1911) (II, 764a).

¹⁶⁴⁴ Recentment, Xavier MELLONI, *Esclèxes de Realitat. Religions i revelació*, Fragmenta, Barcelona, 2007, ha assenyalat que pot ser precisament el triple descentrament cap a la naturalesa, la humanitat i Déu el criteri de discerniment fonamental davant una experiència revelatòria o mística.

- 4 L'exhortació que en la vida present els *moments d'eternitat* es multipliquin i allarguin tant que acabin ocupant tota la vida: «si tales momentos de eternidad se multiplican y dilatan tanto en vuestra vida actual que ya lo demás de ella sea lo de menos».
- 5 La convicció que, en la mesura que això s'aconsegueixi, anirà caient el mur que separa la vida actual i l'eterna, perquè en aquella el que hi haurà són aquests mateixos instants: «Pues no busquéis más: esto es lo que os espera, un poco más claro tal vez, si lo habéis merecido, al otro lado del muro, y en ello todos vuestros muertos. Y si os ejercitáis bien en esto ya del lado de acá, si tales momentos de eternidad se multiplican y dilatan tanto en vuestra vida actual que ya lo demás de ella sea lo de menos, el muro que nos rodea se irá adelgazando, adelgazando, y sutilizándose y dejándose penetrar hasta que vacile y caiga.»

L'article «Los vivos y los muertos» insisteix en la problemàtica sobre els instants eterns plantejada al «Cant espiritual». Aquest cop, però, no ho fa en forma d'interrogació: Maragall ja té molt clar que no pot anomenar *mort* els *moments d'eternitat*, perquè són *tots els moments* els que ha de fer eterns. Ara ja té molt clar que aquests moments ho han d'ocupar tot de manera que «ya lo demás de ella [de la vida] sea lo de menos». No hi pot haver quotidianitat i ruptura, temps i eternitat, sinó que cal viure l'eternitat en el temps.

Aquesta integració és la clau per entendre el missatge de l'últim Maragall. L'escriptor mateix s'adonava de l'originalitat de la seva proposta, i per això es veia obligat a sortir al pas del desconcert que provocava que, d'una banda, exaltés la vida fins a l'extrem i, al mateix temps, apostés per la contemplació. A la «Carta a una señora» se'n defensa:

Usted va siempre por extremos, señora; pues así me reprende por místico y despreciador de esta vida a poco que yo insista en su valor espiritual orientándola hacia el más allá, como me niega la hermosura que Dios ha puesto en ella y que nos deja presentir su buen fin, aun en medio del mal y del dolor que le son inseparables. En el primer caso me exhorta a tratar con gran atención y preferencia los intereses materiales, la salud del cuerpo, el bienestar y las riquezas que pueden procurarnos la satisfacción de muchas necesidades y apetitos; en el segundo se revuelve usted contra toda tolerancia del mal y aceptación del dolor, y casi llega a la conclusión de que esta vida es un mal en sí y de que más valiera no haber nacido. Y a mí me parece usted tan pagana en el primer caso como en el segundo.¹⁶⁴⁵

¹⁶⁴⁵ «Carta a una señora», *Diario de Barcelona* (9-XI-1911) (II, 764b).

L'anònima interlocutora de l'article no entén un Maragall que en alguns moments sembla un místic i en altres un sensual. Una falta de comprensió que s'explica per la manera com l'Església ha predicat la separació entre el món i Déu:

No crea usted que yo considere ese estado de espíritu [...] como cosa anormal o singular en usted: [...] me parece muy general, me parece constituir casi el problema moral-religioso de nuestras sociedades cristianas; el del monstruoso divorcio entre el espíritu religioso y el sentido moral. [...]

Digo, pues, que este modo poco cristiano de tomar la vida sólo por sus extremos, el del interés puramente terrenal o el del interés puramente eterno, yo creo que proviene de que no se nos ha explicado bien, o no se nos ha explicado de un modo bastante continuado y comprensible a todos, esa contraposición entre Dios y el mundo, que partiendo de los Libros Sagrados nos ha llegado a través de tantos escritos religiosos y de la oratoria eclesiástica y de una especie de tradición cristiana popular.¹⁶⁴⁶

Maragall està polemitzant directament amb la manera com l'Església ha llegit l'Evangelí: és contra «tantos escritos religiosos», contra «la oratoria eclesiástica» i contra «una especie de tradición cristiana popular», que Maragall s'enfronta. En definitiva: Maragall està esmenant la plana al magisteri de l'Església, que ha llegit malament «los Libros Sagrados». Aquesta mala lectura ha tingut efectes nefastos:

Tal como ha llegado a nosotros, tal como está, al menos, en la comprensión de la multitud cristiana, esa contraposición entre Dios y el mundo induce a muchos hombres y a muchas mujeres a creer necesaria cierta opción entre la vida religiosa y la vida mundana; o si no, y es lo más general entre los que queremos de todos modos ser llamados cristianos, en una alternación entre una y otra; de tal manera, que en los momentos en que creemos estar con Dios nos parece estar fuera del mundo, y cuando forzosamente volvemos a éste no nos traemos nada de nuestro estar con Dios.¹⁶⁴⁷

Maragall no escatima les crítiques a aquest «error funesto»,¹⁶⁴⁸ «fuente de los mayores males en la sociedad cristiana, porque es precisamente la negación del espíritu del Evangelio, del cual nos parece, sin embargo, provenir».¹⁶⁴⁹ Té molt clar, doncs, que l'escissió entre Déu i el món que predica l'Església és una mala lectura de l'Evangelí. I insisteix en les conseqüències d'aquesta divisió:

¹⁶⁴⁶ II, 764b-765a.

¹⁶⁴⁷ II, 765a.

¹⁶⁴⁸ II, 765b.

¹⁶⁴⁹ II, 765a.

Esta escisión es la que induce a creer al hombre que vive de su trabajo, que todo esto de Dios es cosa de curas y beatas; es la que induce al acumulador de millones y placeres a creerse en paz con Dios con donar en vida o en muerte un millón para un asilo o para un templo; es la que nos induce ¡ay! a cada uno de nosotros, a oír misa y a recibir los Sacramentos con una cierta devoción y frecuencia rutinarias, y a volver luego a nuestros apetitos, a nuestro egoísmo, a nuestra queja y hasta a nuestra desesperación de la vida, creyendo que cada cosa tiene su hora, y que Dios y el mundo se compensan por separado.¹⁶⁵⁰

L'horror que això prova a Maragall és patent:

¡Y no es esto, no es esto! El mundo, que es enemigo de Dios, bien lo ha dicho Dios mismo por bocas inspiradas; pero nosotros hemos venido a entender que este mundo enemigo es todo el mundo, aun en aquella su esfera que puede ser la de la mayor eficacia de Dios en nosotros. Y así vaciamos al mundo de Dios y relegamos éste a la Iglesia, es decir, al templo. Y Dios, sin embargo, quiere entrar en el trabajo penoso, y en los millones del banquero (esto es, en el modo de tomarlos y de darlos en el mundo mismo), y en el dolor que nos aguarda en casa, y en el placer de partir el pan de cada día a nuestros hijos, y en el trato que damos a nuestros amigos y nuestros enemigos, y en el ejercicio de nuestra profesión, y en todo puede Dios estar, en todo lo del mundo; de modo que el mundo enemigo suyo no es sino aquella parte precisamente de la que nosotros le echamos; que si en todas le admitiéramos, no habría mundo enemigo de Dios. Esta contraposición no está sinó en la torpeza de nuestra carne: si nosotros fuéramos bien diligentes, no existiría.¹⁶⁵¹

La crítica a una religió que relega Déu a l'àmbit del temple ja apareixia a diversos poemes de *Visions & cants*, especialment «El Mal Caçador», «Dimecres de Cendra. A una noia» i «Lo diví en el Dijous Sant». És ara, però, quan Maragall gosa expressar aquesta crítica discursivament, fora de l'àmbit poètic, sense subterfugis: en polèmica directa amb el magisteri eclesiàstic.

Per acabar de demostrar que aquesta contraposició és fruit d'una mala lectura de l'Evangelí, Maragall cita el pròleg de l'Evangelí de Joan, i el comenta:

«En el mundo estaba —dice Él mismo por boca de San Juan— y el mundo fue hecho por Él; y el mundo no le conoció. A los suyos vino, y los suyos no le recibieron».

De modo que esta contraposición entre Dios y el mundo no estará sino hasta donde nosotros queramos. En cualquier parte de él donde nosotros queramos recibir a Dios, allí estará Dios y cesará la contraposición. Si sé usar de mi placer de tal modo que en él quepa

¹⁶⁵⁰ II, 765b. D'acord amb el manuscrit (AM mrgll-Mss. 7-13-2/1-9) i amb l'edició al *Diario de Barcelona*, he esmenat el *beatos* que apareixia a les *Obres completes per beatas*.

¹⁶⁵¹ *Ibidem*.

Dios, en aquella parte de mi mundo estará Dios y ya no será enemiga suya; si sé ponerlo en mi dolor, allí estará; en mi lucro, allí estará; en mi tedio, en mi flojedad, en mi desesperación, allí estará también, y cada una de estas cosas dejará de ser tal al unirse con Dios. Así se unifica la vida, así se hace el mundo amigo de Dios, así muere la contraposición entre lo terrenal y lo eterno, haciéndose uno en Dios.¹⁶⁵²

En conseqüència:

cuando digo que la vida es hermosa no debe usted tomarme por un epicúreo; y de que cuando digo de orientarla hacia su más allá, no debe usted tomarme por un asceta; y de que cuando digo que todo es uno, tampoco debe tomarme por un panteísta. Porque yo sólo quiero ser cristiano; y como conozco que me falta mucho para ello, me esfuerzo en vivir cuanto puedo en Cristo; y como siento la solidaridad de las almas y me parece ver muchas dormidas, quisiera despertar alguna.¹⁶⁵³

Ni epicuri, ni asceta, ni panteista, sino cristià: «yo solo quiero ser cristiano, pero bien cristiano», remarca al manuscrit original.¹⁶⁵⁴ Aquest «bien cristiano» implica, però, la convicció que és possible integrar el veure la vida bella, orientar-la cap al més enllà i constatar que tot és u. Una convicció a la qual Maragall dedica un darrer gran article: «La panacea». Maragall estén la convicció que tot és u a la relació entre cos i ànima:

Esta distinción que solemos hacer tan terminante entre el cuerpo y el alma es hija de la soberbia de nuestra razón que todo quiere reducirlo a sus pobres mecanismos y considerarlo dentro de las categorías bien deslindadas que le son precisas y a las que, sin embargo, escapa la vida en la inmensa riqueza de aquel misterio que es la mayor y la mejor parte de ella; y aquel pecado de soberbia nos lleva a tratarla tan mal que padece mucho.¹⁶⁵⁵

De nou, la crítica a l'intel·lectualisme que intenta explicar amb les seves categories una realitat que no es deixa empresonar tan fàcilment. Maragall explica d'una manera molt gràfica l'error que cometem en establir una clara diferenciació entre cos i ànima:

solemos juzgar y decir con el mayor aplomo: —Para los males del cuerpo, el médico; para los males del alma, el director espiritual; para el cuerpo, medicina; para el alma, máximas, consejos, reflexión.— Pero yo me atrevo a preguntaros: —¿Estáis seguros de saber bien lo que en vosotros es cuerpo y lo que es alma? ¿Estáis bien seguros de saber lo que de vosotros corresponde al médico y lo que corresponde al confesor, al maestro o al amigo? ¿No os

¹⁶⁵² II, 765b-766a.

¹⁶⁵³ II, 766a.

¹⁶⁵⁴ AM mrgll-Mss. 7-13-2/9.

¹⁶⁵⁵ «La panacea», *Diario de Barcelona* (16-XI-1911) (766a).

entra a veces alguna duda de si la secreción de vuestra bilis es mejor regulada por la amable conversación del médico que por la droga que os receta al fin de ella, o de si las tinieblas de vuestro espíritu han sido disipadas más por el sano ejercicio de un paseo que por las reflexiones que en el curso de él os han sido hechas?¹⁶⁵⁶

Cal, doncs, sentir cos i ànima plenament integrats: perquè «mientras vivimos en nuestra vida actual el cuerpo y el alma forman una unidad que no se puede desconocer sin grave daño».¹⁶⁵⁷ Aquesta unitat es pot anomenar «cuerpo animado o alma encarnada»,¹⁶⁵⁸ i és aquesta integració el que fa que el que fem al cos afecti l'ànima i el que fem a l'ànima afecti al cos. Maragall posa nous exemples per il·lustrar-ho: quan banyem i vestim el cos també l'ànima queda purificada i vestida; quan sabem pregar amb el cos, també aquest queda millorat; quan un malalt es trasllada a casa seva, és aquest contacte amb el seu ambient, o amb una persona estimada, o amb una bona notícia, el que sovint el millora. Maragall té, doncs, una gran fe en les correspondències psicosomàtiques: el que es fa al cos afecta l'ànima, i el que es fa a l'ànima afecta al cos. En el fons, estaria en plena sintonia amb les noves propostes d'atenció hospitalària¹⁶⁵⁹ i amb el que avui proposen nombroses medicines alternatives d'arrel oriental amb pretensions holístiques o integrals. Maragall està convençut de les conseqüències que té sobre el cos el que succeeix en l'ànima. Per això proposa la contemplació com a mètode de sanació:

el beneficio [...] puede lograrse [...] con un acto interior, con un esfuerzo de conciencia de nuestra unidad personal, con una invocación a aquella cosa invulnerable, pacífica, eterna, que sentimos latir en el fondo de nuestra naturaleza, a aquello que es nuestra casa de eternidad, que es un infinito de amistad siempre presente, que es una buena noticia que nos está llegando si constantemente la escuchamos; es aquel sentirse seguro en la mano de Dios, sano o enfermo, en dolor o en descanso, muerto o vivo; aquella paz indestructible que no hay dolor, ni enfermedad, ni muerte, que pueda turbar; aquella cosa buena que nadie, nadie, ninguna criatura de Dios puede dejar de sentir si bien se atiende a sí mismo, porque está en la masa de lo que hemos sido hechos. Y aquella cosa, entonces, no hay sino avivarla con la conciencia de ella, no hay sino como acurrucarse uno y meterse todo en ella, para

¹⁶⁵⁶ II, 766.

¹⁶⁵⁷ II, 766b.

¹⁶⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁵⁹ Un expert en la matèria —Marc-Antoni BROGGI, «La intervenció terapèutica i l'eutanàsia», dins Ramon M. NOGUÉS (ed.), *Sobre la vida i la mort. Possibilitats i límits de la intervenció humana*, Fragmenta, Barcelona, 2008, p. 122 — s'hi refereix en aquests termes: «Tan real és el càncer d'estómac com la por del malalt que el té, i per tant un metge ha de tenir en compte aquesta realitat bifront, i no en pot eliminar una part per comoditat o eficàcia dient-se que una és la real i l'altra, no.» Més endavant, p. 126, explica el model contrari: «El malalt mereixia la nostra actuació; més ben dit, havia d'acceptar la nostra actuació. I aquest objectiu tan nítid legitimava moltes coses: la imposició d'un tractament, o la mentida, per exemple. Tot pel bé del malalt, però nosaltres diríem quin era el seu bé; i, pel sol fet d'estar malalt, el seu món personal no ens comptava, ni les seves pors, preferències, límits o expectatives.»

sentir cómo nos abriga y nos modela y nos vuelve a hacer en ella de modo que sentimos la vida fluir otra vez, y, poco a poco, subir como una marea, invadiendo, difundiéndose por nuestros miembros hasta reintegrarnos en la sanidad y el vigor de todos ellos.¹⁶⁶⁰

Tot plegat té claríssimes conseqüències en la manera de comprendre la relació entre temps i eternitat:

Y si entonces nuestra naturaleza no consiente tanto, es igual, el beneficio no se pierde, estamos seguros de encontrarlo en otra parte. Pero en éste «es igual», en el anticipado goce de este beneficio, en esta seguridad de «la otra parte» está precisamente la mayor eficacia para conservarnos en ésta. En tal indiferencia está la mayor posibilidad, porque cuanto más todo nos es uno, más fácil colocación hallamos en cualquier cosa. Cuanto más, recogíendome en mí mismo, digo: «Ya estoy muerto», más vida siento en mí, porque entonces, en el fondo de mi conciencia conozco que, del todo muerto, nunca podré estarlo; que ante la sola potencia de eternidad que se deja sentir en nosotros, con ser nuestra medida tan pequeña todavía para ella, la muerte es ya, sin embargo, una palabra vana.¹⁶⁶¹

Maragall introdueix aquí un concepte important: la indiferència. Si el malalt no és capaç d'assolir l'estat de contemplació i de pau que havia descrit en el fragment anterior, aleshores «es igual», perquè pot estar convençut que l'assolirà «en “la otra parte”». Pot quedar indiferent a salut o a malaltia, perquè la confiança en l'eternitat en el més enllà és ja una anticipació d'aquesta eternitat en el més ençà.

Aquesta integració de cos i ànima explica que la proposta maragalliana sigui la d'una mística sense ascètica. De fet, en relació amb el cos hi ha dos extrems que Maragall rebutja: el menyspreu —l'ascètica— i l'excés de cura. L'ascètica comprèn el cos com a presó de l'ànima, de manera que cal anul·lar-ne un perquè l'altra pugui alliberar-se. Per dir-ho amb Adalaisa:

El cos humiliat sobre una llosa,
l'ànima deslliurada aixeca el vol.
[...]
Vull amagrir els meus llavis i el meu cos
per fer-me tornar l'ànima més pura.¹⁶⁶²

Res més lluny de les conviccions de Maragall, que desplegant de nou idees ja anunciades poèticament al «Cant espiritual», no pot deixar d'investir contra l'ascètica:

¹⁶⁶⁰ II, 767a.

¹⁶⁶¹ II, 767.

cuando por tratar de servir al alma mortificamos innecesariamente al cuerpo, la ira de éste se siente en el alma misma porque ¿qué otro órgano tiene aquí el alma para su función? ¿Qué más alma tengo aquí sinó este cuerpo? ¿Con qué ojos veo esta puesta de sol que resplandece delante de mi ventana y me inunda de sentir, de eternidad, con qué nervios la siento, con qué cerebro la ideo, con qué corazón late en todo mi ser, sino con estos ojos, con estos nervios, con este cerebro y con este corazón de mi cuerpo, de este cuerpo que con tales usos se hace alma? ¿Cómo podré castigarle que no castigue el alma misma, si de antemano no he cometido la torpeza de separarlos? No quiero verlos sino unidos y entonces los dos serán siempre igualmente bien tratados.¹⁶⁶³

Els llocs paral·lels amb el «Cant espiritual» són obvis:¹⁶⁶⁴ «¿Con qué ojos veo esta puesta de sol [...], con qué nervios la siento, con qué cerebro la ideo, con qué corazón late en todo mi ser [...]?» «¿Amb quins altres sentits me'l fareu veure | aquest cel blau damunt de les muntanyes, | i el mar immens, i el sol que pertot brilla?»¹⁶⁶⁵

Però l'excés de cura del cos també és rebutjable per Maragall:

Porque también es muy torpe y ridículo el otro extremo de los que atienden tanto a su cuerpo con regalos, con afeites y con drogas, que llegan a olvidar su naturaleza verdadera. Ellos bien dicen que no; dicen que es de tanto como tienen presente la necesidad de su buen estado para todo lo de la vida que lo atienden de esta manera. Pero yo lo que veo es que tal atención les quita toda otra: tan preocupados están en conservar en buen estado el martillo, que no les queda tiempo para batir el hierro. Y entonces yo pregunto: ¿para qué un martillo tan bonito?¹⁶⁶⁶

I és que Maragall troba la bellesa de la vida en el seu dinamisme: és en l'esforç, en la lluita, en el *dolor*, que la vida és realment vida i, per tant, bella. La bellesa del martell està el seu ús:

Que tampoco es tan bonito [el martell en bon estat que no bat el ferro], porque las cosas no se embellecen ni mejoran sino en su propio trabajo. Tratad de usar el cuerpo como alma y el alma como cuerpo y estaréis en algo de la unidad de su naturaleza y en su trabajo más propio, y por tanto en la única salud y belleza de toda ella.¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶² «El Comte Arnau», III, v. 45-46 i 53-54, dins *Visions & cants* (MARAGALL, *Visions & cants*, p. 58).

¹⁶⁶³ II, 767b.

¹⁶⁶⁴ Ho assenyala també Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 170.

¹⁶⁶⁵ «Cant espiritual», v. 7-9, dins *Seqüències* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 814).

¹⁶⁶⁶ II, 767b-768a.

¹⁶⁶⁷ II, 768a.

Aquesta descoberta de la bellesa en l'ús de les coses, en el dinamisme de la vida, en l'esforç, en el dolor, podríem dir que resol el conflicte entre l'estètica i l'ètica de Maragall: si el primer Maragall és l'adorador estètic i amoral de la bellesa, l'últim Maragall s'adona que l'estètica es troba l'acció: en l'ètica. Per dir-ho amb José M. Valverde: *nulla aethetica sine ethica*.

4.7 Recapitulació

Arribats al període final de la biografia intel·lectual de Maragall, ja no sembla possible posar en relació aquesta etapa amb el nom corresponent a una determinada periodització cultural. El Maragall estètic dels primers anys tenia molt de romàntic. El Maragall fred i classista de la segona etapa tenia molt de positivista. I el Maragall contemplatiu de la tercera etapa tenia molt de neoespiritualisme modernista. Aquestes etiquetes ja no ens serveixen, però, per afrontar l'últim Maragall. Continuant l'esquema proposat d'un Maragall que reviu en el seu interior els grans períodes culturals de la seva generació i de les anteriors a la seva, podríem arribar a l'any 1906 i parlar d'un Noucentisme a la vegada viscut —interès pel classicisme, traduccions del grec, ingrés a l'Institut d'Estudis Catalans...— i rebutjat —horror per l'acció institucionalitzadora, distanciament dels joves literats... No ho faig, però, perquè tot i l'innegable doble moviment de Maragall en relació amb el Noucentisme, no crec que una i altra actituds siguin prou rellevants com per explicar aquesta etapa. L'últim Maragall va per lliure. Amb un prestigi ja assolit i sense cap necessitat de guanyar-se el favor de ningú, el Maragall dels darrers anys pot permetre's prosseguir el seu itinerari espiritual sense necessitat d'establir lligams amb els grans trets definitoris de la cultura a què pertany.

L'últim Maragall és, sens dubte, quan Maragall és més Maragall. Llorenç Gomis i Gabriel Maragall ho explicaven dient que Maragall deixava un *missatge*,¹⁶⁶⁸ mentre que Eugenio Trías subratllava els accents profètics dels seus últims escrits.¹⁶⁶⁹ Certament, la seva paraula poètica, assagística i periodística assoleix una profunditat i una densitat superiors a les dels

¹⁶⁶⁸ Lorenzo GOMIS, «La reforma individual», *El Ciervo*, año IX, núm. 89 (noviembre de 1960), p. 8; Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 126.

¹⁶⁶⁹ TRIÁS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, p. 27-30. De fet, considerar profètics els textos de Maragall s'ha convertit gairebé en un tòpic, i el to messiànic dels últims escrits de Maragall fins i tot ha estat objecte de ridiculització. Tanmateix, MORA, *Mite i raó política en Joan Maragall*, p. 30-40, ha explicat les arrels profundes del particular profetisme maragallià; després de considerar-lo «allò messiànic sense messianisme» el sintetitza en aquests termes: «No es tractava finalment de la revelació d'un missatge específic, prestesament emancipador, sinó de l'acolliment, com també de la recepció de l'impacte de totes les veus desacordades, disgregades, esquinçades. La bona nova era el fet mateix de saber-les escoltar totes, de deixar-se impactar, ferir per totes, sense pretendre'n la síntesi ni tampoc iniciar-hi exactament un diàleg, sense insinuar cap resolució en una harmonia beatífica ni "tolerant"; es tractava d'un permanent compartir que uneix i alhora separa, sense altra proposta que l'assumpció de la seva plural singularitat.» (*Ibid.*, p. 40.) Hi insisteix a MORA, «Poètica i política del desemparament», p. 60-61.

textos anteriors. Maragall ordena les seves idees i s'endinsa cap a uns terrenys filosòfics especulatius que fins aleshores s'havia resistit a conrear. A més a més, afina la seva pròpia terminologia filosòfica, donant un sentit cada cop més precís a les paraules clau del seu pensament. Cada cop veu més clara la seva missió: exercir una obra d'avivació entre els seus coetanis, és a dir, animar-los a viure intensament la vida conscients del seu origen i la seva finalitat. Desinteressat per la política i les grans realitzacions col·lectives, cridarà cada home a ser un heroi i a viure amb intensitat cada moment.

Aquesta vivència intensa de cada moment duu Maragall a una reflexió sobre el que anomena *moments d'eternitat* i la seva connexió amb el temps. Si en alguns dels articles de 1905-1906 al *Diario de Barcelona* Maragall comunicava experiències de sentiment oceànic que podem associar a la literatura mística, el que fa Maragall en aquesta última etapa és reflexionar sobre aquestes experiències i oferir-nos, per tant, la clau hermenèutica per llegir-les i interpretar-les.¹⁶⁷⁰ Fins l'any 1906 podem trobar, doncs, textos místics, escrits a partir de l'experiència d'uns instants de singular sensació d'unitat amb totes les coses. És a partir d'aquesta data que reflexiona sobre les connexions entre aquests instants i la resta de la temporalitat. Maragall es converteix, aleshores, en un mistagóg: un pedagog de l'experiència mística que crida a viure intensament cada moment per aconseguir aprimar el mur que separa la *vida terrena* de la *ultraterrena*. En definitiva, Cronos s'ha de convertir en Kairós, o el que és el mateix: el temps s'ha de transformar en eternitat. L'exercici d'aquesta tasca mistagògica era més fàcil en prosa que no pas en vers: l'últim gran poema on reflexiona sobre aquesta temàtica és el «Cant espiritual», enllestit al febrer de 1910; el 1911 reprendrà el tema en articles en prosa, on podrà desenvolupar el seu pensament amb molta més precisió. Des d'aquesta perspectiva, la confiança reportada per Puig i Ferrerter adquireix una gran credibilitat:¹⁶⁷¹

Recordo haver sentit dels seus llavis: «No sé si faré gaires poesies més. El que ara m'apassiona és d'ordre metafísic, més aviat místic. Em preocupa en gran manera l'home interior. Si segueixo escrivint poesies, seran, en tot cas, molt diferents de les que porto escrites. Però això no lliga gaire amb la meua manera de veure la poesia. Crec que escriure, més que res, assaigs en prosa, a la manera dels místics castellans...». Fou la darrera vegada que vaig sentir la seva veu càlida i amorosa. La mort estroncà els seus propòsits.¹⁶⁷²

¹⁶⁷⁰ M'he servit d'aquesta clau hermenèutica per llegir els textos de Maragall de 1901-1906 en què es recullen experiències cim. Vegeu *supra*, 3.9, «Temps de contemplació», i 3.13, «Recapitulació».

¹⁶⁷¹ Discrepo, doncs, de MARFANY, «Joan Maragall», p. 242, per qui es tracta de «reminiscències, molt tardanes i indirectes, d'un testimoni tan poc de fiar com Puig i Ferrerter. Narcís GAROLERA, «De Joan Maragall a Joan Puig i Ferrerter. Vuit cartes inèdites», dins *Miscel·lània Giuseppe Tavani 1*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XLII), Barcelona, 2001, p. 77, també ha posat en qüestió aquest judici.

¹⁶⁷² Josep PUIG I FERRETER, «Algunes idees sobre Maragall», *La Publicitat* (16-X-1927). Cito per GAROLERA, «De Joan Maragall a Joan Puig i Ferrerter», p. 89.

Per a la metafísica i la mística, la poesia tal com l'ha entesa Maragall sembla que ja no li servirà, i haurà de recórrer a l'assaig en prosa «a la manera dels místics castellans». Sabem que poc abans d'escriure el «Cant espiritual» Maragall llegia sermons de Joan de la Creu.¹⁶⁷³ Però, sobretot, coneixem els «assaigs en prosa» que va escriure poc abans de morir: «Carta a una señora», «Los vivos y los muertos» i «La panacea» ens donen la mesura de la potència de l'*últim Maragall*. Més enllà, però, de la recerca d'uns nous mitjans expressius per a unes noves preocupacions, l'interessant de la confiança és com caracteritza aquestes noves preocupacions: «d'ordre metafísic, més aviat místic. Em preocupa l'home interior.» La preocupació de Maragall és metafísica: des de la redacció de «Confesión de poesía», l'estiu de 1907, és perceptible la creixent dimensió filosòfica dels seus escrits, que ja no es limiten a deixar constància de la percepció sensible de la dada exterior, sinó que busquen una comprensió *abstracta* del joc del caos en camí cap al cosmos, de la matèria vers la seva espiritualització. Una «espiritualització» que explica que la seva metafísica sigui «més aviat mística». L'abril de 1907 Maragall s'havia contraposat a Unamuno en aquests termes:

Es un poeta, es el poeta castellano de nuestro tiempo, poeta al revés, o al menos, al revés nuestro: poeta de dentro a afuera. Porque, a nosotros, es la luz, son los campos, son los montes, son los actos y los gestos humanos los que se nos meten dentro y nos mueven y vuelven a salir en palabras con el ritmo que ellos mismos han promovido en nosotros; pero en el poeta genuinamente castellano, en V., todo empieza dentro; allí está su luz, allí sus campos, allí sus montes, allí la humanidad toda y Dios mismo.¹⁶⁷⁴

Unamuno és, doncs, el poeta «de dins a fora»; Maragall, el poeta «de fora a dins». Els darrers anys de la seva vida, però, l'escriptor català sembla descobrir la importància d'una tasca desenvolupada des de l'interior.¹⁶⁷⁵ No hi ha, però, alteració en la seva poètica: quan sistematitzarà les seves idees estètiques, serà sempre la dada exterior descoberta amb els sentits allò que desencadenarà el poema. La seva pràctica poètica confirmarà aquest principi teòric: el poeta partirà sempre de les dades de la sensibilitat. Per això, l'aproximació a les dimensions metafísiques i místiques de la seva recerca hauran de buscar una forma expressiva no estrictament poètica: els «assaigs en prosa». D'aquí ve que el «Cant espiritual» trobi la seva continuació i el seu desplegament en prosa.

L'any 1911, el retorn al *Diario de Barcelona* va donar a Maragall la tribuna on fer conèixer els seus «assaigs en prosa». A les seves mans, el periodisme no serà un lloc on recollir les

¹⁶⁷³ Sobre aquesta lectura, vegeu MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 809-811.

¹⁶⁷⁴ Carta a Miguel de Unamuno del 24 d'abril de 1907 (*Joan Maragall y Miguel de Unamuno*, p. 100). Una idea semblant apareix a la carta a Miguel de Unamuno del 19 de desembre de 1906 (*ibid.*, p. 82).

¹⁶⁷⁵ Sobre aquest tema, vegeu TRÍAS, *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, *passim*.

«palpitacions del temps» (Ors), sinó un instrument al servei de la recerca de «l'home interior».

CONCLUSIONS

- 1 En Maragall podem parlar d'un *pensament religiós*, i no solament d'un *ideari religiós* o una *pràctica religiosa*. Aquesta tesi s'ha volgut centrar en l'obra de Maragall més que en la seva persona, de manera que les *pràctiques religioses*, tot i que en algun moment són esmentades, no formen part de la nostra recerca. Hem buscat, doncs, *el pensament religiós* de Maragall, no pas *la religió, la religiositat, el cristianisme, la fe, les pràctiques religioses*, etc., de Maragall. Parlar de *pensament religiós* implica pressuposar un esforç d'elaboració teòrica al voltant de la religió. La primera conclusió a què hem arribat és que, efectivament, en Maragall hi podem trobar un *pensament religiós*, i no un mer ideari rebut. I això és el que permet que la tesi pugui tenir tema: Maragall no es limita a rebre i transmetre acríticament un determinat ideari religiós sinó que filtra, tria, descarta, elabora, reelabora, etc., les idees religioses que li arriben culturalment, de manera que el resultat d'aquest procés és un pensament propi susceptible de ser exposat i estudiat. En aquest sentit, ens hem de protegir de les contínues manifestacions antiintel·lectualistes de l'escriptor: Maragall fou un teòric i, com a tal, manejà idees abstractes, creà una terminologia pròpia i s'esforçà per comprendre i fer comprensibles als altres els grans temes que el preocupaven de la manera més rigorosa i conseqüent possible. La resistència a anomenar-lo *filòsof* obeeix més a les declaracions de Maragall contra les abstrusitats filosòfiques que no pas a un estudi atent de la seva activitat real en aquest camp. Òbviament, Maragall no pot ser considerat un filòsof professional: ni la seva formació ni els seus referents immediats no són els propis del gremi filosòfic. Però per poc que entenguem la filosofia en un sentit ampli, ens adonarem de la dificultat de regatejar-li l'adscripció a aquest camp. Els termes *pensador* i *pensament* són, en aquest sentit, prou útils, atès que ens permeten associar l'obra de Maragall a un esforç rigorós d'elaboració teòrica deslliurat tanmateix de les servituds específiques de la filosofia entesa en el sentit més estricte i especialitzat.
- 2 El fet que l'elaboració de *pensament religiós* per part de Maragall no sigui fruit d'una dedicació *professional* a aquest tema no obeeix únicament a la manca de pretensions teològiques en l'escriptor, sinó en el fet que aquest és un laic catòlic en un temps i en un país religiosament catòlics en què els laics no tenien autoritat per tractar

qüestions religioses. En l'Espanya del segle XIX no hi ha ni estudi laic de les ciències de la religió, ni teologia desenvolupada fora dels seminaris catòlics. En conseqüència, quan la paraula poètica, periodística o assagística de Maragall se centrarà en qüestions estètiques, polítiques o socials, ho podrà fer amb molta més llibertat i independència que quan ho farà sobre qüestions religioses, en què sap que els lectors no li atorguen la mateixa autoritat. Maragall es mou en un ambient en què la teologia catòlica clerical monopolitza absolutament el discurs sobre la religió: els retrets que rebrà seran precisament els d'usurpar un espai que no li correspon i per al qual no té la formació necessària —uns retrets que es reiteraran durant dècades després de la seva mort. A més a més, l'Església catòlica del temps de Maragall és una institució que intenta contrarestar la seva debilitat —desamortitzacions (Espanya, 1835), pèrdua dels Estats Pontificis, pèrdua de la classe obrera, pèrdua dels intel·lectuals, laïcització (França, 1905)...— amb un enfortiment de l'autoritat pontifícia i de la rigidesa doctrinal. Això fa que els textos que es refereixen a qüestions religioses estiguin sempre exposats a una lectura que n'assenyala les possibles heterodòxies, un fet que influeix sens dubte en els escrits públics de Maragall: des dels primers articles al *Diario de Barcelona* —sistemàticament sotmesos a la censura eclesiàstica— fins als darrers assaigs —que el seu editor es resistia a publicar per escrúpols d'ortodòxia—, l'escriptor sap que la seva paraula està sotmesa a una severa vigilància. En alguns moments, la poesia li serveix de vehicle per expressar unes intuïcions de les quals no se sent encara prou segur ni amb prou llibertat com per expressar-les en prosa: això explica, per exemple, la divergència observable entre els poemes de *Visions & cants* i els articles que els són coetanis. En aquells anys l'autor posa en boca dels seus personatges l'exaltació de la vida i la crítica de l'ascetisme, però encara no s'atreveix a donar una formulació obertament dialèctica a aquestes idees: no serà fins al 1911 que gosarà, en textos en prosa, enfrontar-se directament a l'heretgia anticòsmica instal·lada en la predicació catòlica.

- 3 No es pot llegir l'obra d'un autor exclusivament des dels pressupòsits dels seus lectors coetanis: reduir el pensament religiós de Maragall al debat sobre la seva ortodòxia o heterodòxia suposa violentar aquest pensament, ja que tot i que la relació amb el dogma és —com s'ha assenyalat— prou important, i sens dubte influeix en la seva escriptura, no és tanmateix la preocupació central d'un escriptor que, per bé que es considerava catòlic, no vivia de l'Església ni hi tenia més lligams que els habituals d'un laic catòlic del seu temps. Estudiar el pensament religiós de Maragall atenent sobretot a les possibles desviacions de la dogmàtica catòlica suposa, a més d'ignorar la realitat de l'evolució dogmàtica i de la seva divulgació, partir de

l'implícit que Maragall era catòlic i només podia i volia ser-ho. Aquesta tesi ens ha permès constatar que els interessos religiosos de Maragall són vehiculats en bona mesura pel llenguatge del catolicisme, però que al mateix temps el sobrepassen, perquè li resulta clarament insuficient per expressar-los.

- 4 En Maragall es pot constatar una evolució complexa del seu pensament religiós. Expositivament, i d'acord amb l'argumentació que s'ofereix en la recapitulació de cada capítol, s'ha optat per perioditzar la biografia intel·lectual de Maragall en quatre etapes: 1) la religió —romàntica— de la bellesa (1860-1890); 2) de l'exaltació —positivista— dels forts a la cristianització de l'*excelsior* (1890-1901); 3) un neoespiritualisme modernista (1901-1906), i 4) l'últim Maragall (1906-1911). En la primera etapa trobem un infant plenament catòlic que, en l'adolescència, abandona progressivament l'adhesió fervorosa a la religió. En la joventut recupera la religió, però ho fa amb un llenguatge més proper a un panteisme d'arrel romàntica que no pas al catolicisme. El Maragall jove, tot i que exteriorment sembla que no trenca amb les pràctiques culturals catòliques, es manifesta en els seus escrits completament aliè al cristianisme. La seva religió és una exaltació de la naturalesa, l'art, l'amor i la bellesa: en definitiva, una religió romàntica i estètica. Al mateix temps, se sent aliè a l'estament social al qual pertany —la burgesia— i postula un retorn a la naturalesa sense la mediació de la societat ni de les institucions. El segon Maragall (1890-1901) s'integra en la societat burgesa que havia rebutjat emfàticament fins aleshores. El catolicisme forma part del nou ordre que ha decidit acceptar: l'accepta acríticament, però també sense fer-ne bandera: els primers anys escriu molt poc sobre qüestions religioses. Progressivament, es va fent perceptible una cristianització dels anhels de joventut d'anar sempre *més enllà* (*excelsior*), que es transformen en la crida a anar sempre *més amunt*. Poèticament, Maragall expressa, però, la seva fidelitat a una religió còsmica no institucionalitzada. En la tercera etapa (1901-1906) Maragall, acollint-se al llenguatge del neoespiritualisme modernista finisecular, fa una crida a recuperar les dimensions espirituals de l'ésser humà, al mateix temps que alguns dels seus articles tracten les qüestions religioses des d'una òptica força convencional. Amb tot, és ben palès el seu distanciament dels que per Maragall representaven l'ortodòxia (Torras i Bages i Gaudí). L'escriptor comença a elaborar aquells anys una poètica que recolza en una reflexió clarament religiosa. En els articles del final d'aquesta etapa defensa inequívocament els moments de contemplació, i fins i tot descriu experiències místiques viscudes. Finalment, l'últim Maragall (1906-1911) reflexiona a fons sobre l'origen i la finalitat religioses de l'home, marc en el qual situa la seva poètica i tota la seva obra. Crida els seus coetanis a una fe viva —en contraposició a una fe maquinal, rutinària, morta—,

mentre reflexiona a fons sobre la relació entre temps i eternitat: s'adona de l'existència en la seva vida d'instants privilegiats de sentiment oceànic, però s'interroga sobre la resta del temps quotidià. Conclou, finalment, que la tasca a què estan cridats els humans és a convertir tots els instants en eters, de manera que s'assoleixi una vivència de l'eternitat en el temps o, el que és el mateix, una reconciliació del més enllà amb el més ençà.

- 5 La relació de Maragall amb el catolicisme és ambivalent. L'infant Maragall és plenament catòlic, el jove Maragall és clarament no catòlic, cap als trenta anys sembla convencionalment catòlic, i progressivament descobrirà que el llenguatge catòlic és insuficient per expressar el seu pensament religiós, i tot i que polemitzarà directament amb el magisteri eclesiàstic, formalment no hi trencarà mai. Alguns autors consideren, en conseqüència, que el catolicisme de Maragall és merament epidèrmic, fruit d'una autoimposició. Ho expressa molt bé Josep Palau i Fabre: «Maragall és panteïsta i pagà. No és sinó per disciplina, per autoprescripció, que esdevé cristià.» En l'extrem contrari, alguns estudiosos no qüestionen el catolicisme maragallès en cap de les seves etapes, com Marfany: «Maragall sempre havia estat un catòlic convençut.» Amb la documentació a la mà, l'afirmació de Marfany és inconsistent, atès que hi ha períodes de la vida de Maragall en què es troba molt lluny del convencional «catòlic convençut». Però, amb la mateixa documentació a la mà, l'afirmació de Palau i Fabre és, si no científica, sí com a mínim especulativa i indemostrable, atès que els textos en què Maragall utilitza un llenguatge inequívocament cristià són nombrosos, tant o més que els panteïstes i pagans. Postul·lar que l'*autèntic* Maragall és pagà, i que el cristianisme és una mera adhesió formal, pertany al terreny de les hipòtesis indemostrables. A més a més, aquesta contraposició sembla partir d'un implícit també científic: el cristianisme seria la mera institucionalització d'un conjunt de creences i pràctiques, mentre que la religiositat en estat pur es trobaria en el panteïsmes i el paganisme: si bé el cristianisme catòlic és certament una de les religions més institucionalitzades —i la institucionalització canalitza la religiositat fins, en molts casos, anul·lar-la—, també ho és que es pot experimentar una intensa vivència religiosa en el sí del cristianisme catòlic, com testimonia, per exemple, la mística hispànica. Contraposar panteïsmes i paganisme a cristianisme sembla el resultat d'una comprensió de l'essència del cristianisme que posa l'èmfasi en els seus aspectes més institucionals, oblidant que aquests no són els únics aspectes ni els més importants d'aquesta religió, que té el seu origen precisament en una predicació contra l'excessiva institucionalització del judaisme.

- 6 En relació amb les religions no cristianes, l'actitud de Maragall des de la redacció de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys és molt coherent: Maragall manifestarà sempre un respecte absolut per totes les creences, sempre que es professin vitalment, no maquinalment. La primera adhesió clara i inequívoca a aquest principi és la transcripció del passatge de la resposta a la *Gretchenfrage* en les «Notes» dels vint-i-cinc anys: l'important no és el nom donem a Déu, sinó l'experiència d'un sentiment religiós. Aquest serà un dels distanciaments més radicals de Maragall respecte el catolicisme del seu temps, que postul·lava que totes les religions eren falses excepte el catolicisme, fora del qual no hi hauria salvació. Maragall, sense explicitar-ho, rebutja taxativament aquesta idea, se situa per sobre dels confessionalismes exclusivistes, i en diverses ocasions lloa el paganisme per haver donat noms divins als elements de la naturalesa. Aquesta actitud li va valdre nombroses crítiques dels sectors integristes del moment.
- 7 Sobre les pràctiques de pietat del seu temps, Maragall serà molt dur a l'hora de retreure als seus coetanis la manera maquinal de fer-les. Rebutjarà, doncs, un culte viscut només exteriorment i a hores convingudes. En donarà bona part de la culpa a l'estament eclesiàstic per la mala qualitat dels devocionaris que posa en mans del poble, per l'ús del llatí en els ritus, etc. La crítica a aquest caràcter maquinal de la pietat que observava entre els coetanis s'ha d'emmarcar, a més, en l'exigència de *vida* que l'escriptor adreça a totes les coses, exigència que prové d'una sòlida concepció metafísica sobre l'origen i la finalitat de totes les coses.
- 8 En Maragall, la cosmogonia de totes les coses n'assenyala la teleologia. Tal com ho concep l'escriptor —inspirant-se en el Gènesi i en Nietzsche—, Déu crea totes les coses fent-les passar amb *esforç* del *caos* al *cosmos*. Aquesta creació constant té un *ritme* —una alternança entre acció i repòs— que deixa un rastre en la *forma* de les coses: la *bellesa*. Aquest origen diví pressuposa una finalitat divina: no és un retorn al *caos*, sinó l'aprofundiment —o la imitació o intensificació, en el cas de l'art— en el moviment de Déu —el *ritme* diví— fent passar les coses amb *esforç* i *dolor* del *caos* al *cosmos*, per mitjà d'una progressiva *espiritualització* —mai anul·lació o repressió— *de la matèria*. Maragall desenvolupa aquest pensament creant una terminologia pròpia:

art: bellesa passada a través de l'home.

automatisme: aparença de vida, però desprovista d'*esforç* i de *ritme*.

bellesa: revelació de l'essència per la forma.

caos: desordre preexistent a la creació, d'on surten totes les coses amb esforç. La creació no és, doncs, *ex nihilo*, com volia sant Agustí, sinó a partir d'una realitat informe, d'acord amb una acurada lectura del Gènesi.

desig: motor que desencadena l'*esforç* de viure.

dolor: principi de vida associat a termes com *conquesta*, *treball*, *lluita*, *recomençament*, *cant*, *acció*, *esforç*, *fatalitat*, *guerra*, *passió*. És un concepte proper al d'*esforç*, en molts textos pràcticament un sinònim d'aquest. Si l'*esforç* és l'impuls de ser, de lluitar, de *viure*, el *dolor* és el que s'experimenta en l'exercici d'aquest impuls.

esforç: impuls del *caos* al *cosmos* que venç l'*automatisme* i aconsegueix un *viure* autèntic. Procedeix del *conatus* spinozista.

espiritualització de la matèria: retorn de la matèria a Déu no pas negant-se a si mateixa, sinó perfeccionant-se tot aprofundint en la seva finalitat. És un procediment antiascètic i místic que Maragall, inspirant-se en Spencer, anomena *progrés*.

forma: empremta deixada pel ritme creador sobre la matèria.

home: consciència de la terra, suprem grau de perfecció de les coses en el seu *esforç* sortit del *caos*.

misteri del mal: resistència a l'*esforç*, que manté les coses lligades al *caos* primigeni o que n'afavoreix el retorn.

peresa: resistència del *caos* a la creació.

ritme: alternança d'acció i repòs que caracteritza l'acció divina i que deixa una empremta en la forma de les coses, que és la bellesa. El poeta ha d'imitar el ritme diví.

viure: impuls de ser anhelant sempre ser més, d'acord amb un *esforç rítmic*.

- 9 L'actitud envers el món i la seva contraposició al més enllà constitueix el distanciament més radical de Maragall respecte el catolicisme del seu temps. L'escriptor fa explícit aquest distanciament polemitzant directament amb el magisteri eclesiàstic. Maragall rebutja tota religió que suposi un menyspreu a la terra, la sensualitat, el plaer. Considera que la contraposició entre Déu i el món és fruit d'una mala lectura dels Evangelis, segons els quals amb l'Encarnació Déu ha assumit la realitat humana com a bona. Maragall expressa aquesta opció per la terra i la voluptuositat primer a través de la paraula poètica, especialment amb l'exaltació de figures com ara Arnau o Serrallonga i amb la crítica a contrafigures com ara Adalaisa o el sacerdot al·ludit a «Dimecres de Cendra. A una noia». Progressivament, aquesta exaltació de la terrenalitat i la seva plena compatibilitat amb els ideals més religiosos va assumint forma de doctrina, i com a tal apareix als textos en prosa, especialment als últims articles al *Diario de Barcelona*. En definitiva, l'actitud invariable de Maragall és el rebuig per l'*ascètica* i l'adhesió fervorosa a

l'*estètica* —dues paraules amb una comuna etimologia. Maragall no creu que l'*ascètica* afavoreixi l'experiència mística, perquè està convençut que el cos no és un impediment per al desenvolupament de l'ànima sinó l'únic mitjà de què aquesta disposa durant la vida terrenal. És aquesta plena integració de cos i ànima, en què el primer no és entès com a presó de la segona sinó com la seva única possibilitat de realització, el que allunya Maragall tant de l'ascetisme espiritualista —o espiritualisme— com de l'hedonisme.

- 10 Les nombroses manifestacions antiascètiques de Maragall han estat llegides sovint com a manifestacions antimístiques, cosa que ha dut diversos estudiosos a defensar que Maragall no era místic i que rebutjava la mística. Evidentment, no és objecte d'aquesta tesi jutjar el caràcter místic de l'home Joan Maragall: no estudiem l'*experiència*, però sí el *rastre escrit de l'experiència* —tot i que, en rigor, no hi hagi experiència sense interpretació en el «món interpretat» (Rilke) que habitem. Llegint, doncs, alguns textos de Maragall, la conclusió a què arriba aquesta tesi és que estan plenament emparentats amb la literatura mística i que, per tant, no se'ls pot discutir aquest nom. Es tracta de textos poètics, assagístics i periodístics que es refereixen a un estat de comunió amb la naturalesa, uns sentiments de consciència oceànica, d'unitat de totes les coses, de suspensió de la temporalitat, que revesteixen les mateixes característiques que singularitzen la literatura mística.
- 11 L'escriptura de Maragall relacionada amb l'experiència mística no es limita a ser el lloc on reflectir l'experiència, sinó que és també el lloc on intenta comprendre-la i compartir-la. Defensa explícitament la necessitat que té la humanitat de l'escriptura que testimonia les experiències místiques, de manera que transcrivint ell mateix els seus particulars *moments d'eternitat* té la consciència d'estar donant exemple perquè la resta de la humanitat també ho faci.
- 12 A l'hora de *comprendre* la seva experiència mística, Maragall s'adona que es tracta d'instantos privilegiats, singulars. Són tan intensos, que es planteja el problema de com integrar-los en el si de la quotidianitat. Maragall es resisteix tant com pot a acceptar-ne la singularitat, i expressa el desig de convertir *tots* els moments en *moments d'eternitat*. Aquesta és la fórmula mitjançant la qual creu que es pot reconciliar *temps* i *eternitat*. Per tant, entre la mística entesa com l'experiència singular d'éssers singulars, o entesa com l'experiència plena de la vida a la qual està cridat tothom i en tot moment, Maragall s'identifica clarament amb la segona forma de comprensió, però reconeix que en la seva vivència els moments d'eternitat suposen sovint una ruptura en el temps que es dona només quan les condicions són

propícies. En conseqüència, postul·la la comprensió dels moments d'eternitat en el temps quotidià com una aspiració: un intent que ha de fer cadascú en cada moment. No accepta la divisió de la vida entre un temps quotidià banal i uns moments d'eternitat privilegiats, sinó que vol aconseguir una pau en la mirada que el dugui a viure tots els moments com a moments d'eternitat. A més a més, està convençut que l'eternitat no serà altra cosa que la vivència d'aquesta mena de moments.

- 13 A cavall entre un segle XIX mig clerical mig laïcista —i bel·ligerant en tots dos casos— i un segle XX en què l'experiència de Déu deixa de ser patrimoni exclusiu de l'àmbit retallat pel temple, el pensament religiós de Maragall esdevé un viu testimoni d'aquest pas. Sota la vigilància d'un catolicisme gnòstic que s'accontenta amb la fidelitat doctrinal i el compliment d'obligacions culturals a hores convingudes, Maragall fa una crida a superar els confessionalismes amb pretensions monopolitzadores de Déu i, sense ser teòleg ni trencar amb el cristianisme catòlic, gosa parlar de l'eternitat en el temps des de la pròpia experiència i sense por d'utilitzar-la com a punt de partida per a una tasca de desvetllament que creu útil per a tothom. Així, la seva paraula mística esdevindrà, al final de la seva vida, també una paraula mistagògica: l'escriptor esdevindrà un pedagog de l'experiència de l'eternitat en el temps. Censurat pels teòlegs, el seu pensament prova el que han observat hàbilment des dels historiadors de les religions fins als teòlegs: que el sagrat es refugia en les formes artístiques (Mircea Eliade) en un segle XX en què els artistes —els poetes— i els místics han entès, molt millor que els teòlegs, els misteris de Déu (Bruno Forte).

ANNEX

CRONOLOGIA DE JOAN MARAGALL

1860

10 d'octubre

Naixement de Joan Maragall Gorina al carrer Jaume Giralt, núm. 4, de Barcelona, fill de Josep Maragall Vilarosal i Rosa Gorina Folch.¹⁶⁷⁶

1867 o 1868

Comença a anar a estudi.¹⁶⁷⁷

1875

Segons la reconstrucció de la infantesa de Maragall mateix, aquest any tindria lloc la fi del període feliç de la infantesa de Maragall, i s'iniciaria un període d'infelicitat que comença un any abans d'acabar el Batxillerat, amb la col·locació a la fàbrica paterna en la condició d'aprenent.¹⁶⁷⁸ D'altra banda, segons una carta de 1894, «he fet versos des d'abans de l'adolescència»,¹⁶⁷⁹ i segons les «Notes autobiogràfiques», d'una manera compulsiva en el període dels 15 als 20 anys.¹⁶⁸⁰

1877

gener

Viatge a València, Granada, Còrdova, Madrid i Saragossa.¹⁶⁸¹

¹⁶⁷⁶ Sobre la genealogia de la branca Maragall i de la branca Gorina, vegeu Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988, p. 11-13. Sobre el carrer on neix Maragall, vegeu «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, X (Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007, p. 179), i «Sol, solet...», dins *Visions & cants* (Joan MARAGALL, *Visions & cants*, a cura d'Ignasi Moreta, Hermes, Barcelona, 2002, p. 89).

¹⁶⁷⁷ Carta a Josep Soler i Miquel del 17 de maig de 1893 (I, 1150b).

¹⁶⁷⁸ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 180).

¹⁶⁷⁹ Carta a Cosme Vidal i Rosich de 1894 (I, 1160a).

¹⁶⁸⁰ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 180).

¹⁶⁸¹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 181). A la carta a Antoni Roura de l'1 d'octubre de 1903 recorda que la seva estada a Còrdova es produí «fa vint-i-cinc anys», cosa que situaria el viatge cap a l'any 1878; tanmateix, a la carta a Caterina Albert del 10 de febrer de 1904 (I, 948b) diu que «he vist d'Andalusia lo menys andalús, Granada, a l'hivern, quan tenia setze anys»; Maragall va complir 16 anys l'octubre de 1876, de manera que si el viatge es produí a l'hivern, hauria de ser cap a l'inici de 1877. Per

estiu Viatge a Marsella i París.¹⁶⁸²

1878

22 de setembre Primera publicació de què es té notícia: «Òptica», *Lo Nunci* (22-IX-1878).¹⁶⁸³

1879

7 d'octubre Deixa la indústria paterna i inicia la carrera de dret a la universitat de Barcelona; en conseqüència, comença el nou període feliç de la joventut de Maragall.¹⁶⁸⁴

1881

15 d'abril Confessa la seva admiració per la literatura alemanya —especialment pel *Werther*—, i es declara «catalanista entusiasta».¹⁶⁸⁵

8 de juliol Declara estar llegint admirat el *Faust* de Goethe.¹⁶⁸⁶

juliol Lectures recents: *Werther*, *Faust* i *Herman i Dorotea* (Goethe), *Bernabé Rudge* (Dickens), alguns cants de la *Comèdia* (Dante), *René* (Chateaubriand) i *Recuerdos de viaje* (Víctor Balaguer). A més, toca al piano «un par de horas al día» *Aïda*, *Mefistofele* i altres obres. I presenta un poema als Jocs Florals de Badalona: «Dins sa cambra».¹⁶⁸⁷

15 d'agost Guanya un premi als Jocs Florals de Badalona amb «Dins sa cambra».¹⁶⁸⁸

l'article «Fora de temps», *Il·lustració Catalana*, any III, núm. 109 (2-VII-1905) (MORETA, «Els articles catalans», p. 181), sabem que l'estada a Andalusia es produí al gener, cosa que acaba de situar el viatge.

¹⁶⁸² «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 181). A la carta a Caterina Albert del 10 de febrer de 1904 (I, 948b) diu, havent parlat del viatge a Granada: «Després he vist París i Madrid com qualsevulla altre burgès.» A les «Notes autobiogràfiques» també consigna el viatge a París com a posterior al viatge a Andalusia. Per l'article «Fora de temps», *Il·lustració Catalana*, any III, núm. 109 (2-VII-1905) (MORETA, «Els articles catalans», p. 181), sabem que l'estada a Marsella es produí en ple estiu. A «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 182) diu, al·ludint als dos viatges: «Apart d'aquets dos respiros, la meva situació era insostenible; passats dos anys vingué la convicció de que jo no servia pera industrial y se'm donà a escullir carrera.» Atès que Maragall inicià la carrera l'octubre de 1879, la data que em sembla més probable del viatge a Marsella i París és l'estiu de 1877. També cita el viatge a París en la carta a Eugeni d'Ors del 15 d'abril de 1910 (I, 970a).

¹⁶⁸³ Vegeu-ne una edició recent a MARAGALL, *Poesia completa*, p. 161. Rememora l'episodi a «Notes autobiogràfiques», XI (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 180), i a «Examen de consciència», *Diario de Barcelona* (8-VIII-1905), (II, 224b).

¹⁶⁸⁴ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, XI-XII (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 182-184); Jaume TUR, *Maragall i Goethe. Les traduccions del Faust*, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1974, p. 25.

¹⁶⁸⁵ Carta a Joaquim Freixas del 15 d'abril de 1881 (I, 971).

¹⁶⁸⁶ Carta a Joaquim Freixas del 8 de juliol de 1881 (I, 972b).

¹⁶⁸⁷ Carta a Joaquim Freixas del 22 de juliol de 1881 (I, 973b).

¹⁶⁸⁸ Carta a Joaquim Freixas del 27 d'agost de 1881 (I, 974b).

1882

Inici de l'estudi d'alemany amb un professor particular, Jaume Sturzenegger. Hi dedicarà dos anys, segurament fins al moment de llicenciar-se.¹⁶⁸⁹

1883

21 de desembre

Coincideix en el Liceu amb Amanda, de qui declara estar-se enamorant.¹⁶⁹⁰ En endavant, i fins al 1888, s'hi referirà sempre en termes laudatoris, però sense intentar mai cap aproximació: «esa criatura tiene algo de ángel para mí»;¹⁶⁹¹ «¡Vida mia! ¡mi luz! ¡mi Dios! ¡mi cielo! | Aurora de mi sombra y desconsuelo.»;¹⁶⁹² «la predilecta de mis más dulces emociones»;¹⁶⁹³ «la mujer á quien hé amado mas tiempo con esa pasion de adolescente á la que debo horas celestiales, su imagen es el último lazo que me liga á los sueños románticos [...]»; ella era la ultima manifestacion del ideal que me sonreia al través de tantíssima prosa»;¹⁶⁹⁴ «la única mujer que há logrado inspirarme un sentimiento positivo y profundo»;¹⁶⁹⁵ «aún la amo de aquel modo»;¹⁶⁹⁶ «única imagen de mujer que, no se porqué, sigue guardando un poético prestigio en mi memoria».¹⁶⁹⁷

1884

27 de juny

Es llicencia en Dret per la Universitat de Barcelona.¹⁶⁹⁸ Es regala a si mateix les obres completes de Goethe en alemany.¹⁶⁹⁹

¹⁶⁸⁹ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 30-34.

¹⁶⁹⁰ Carta a Josep M. Lloret del 22 de desembre de 1883 (AM mrgll-Mss. 5-22b-3) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 46). En aquesta carta surt esmentada com a «M.», que correspon a «Mandita», com l'anomenarà en cartes posteriors. també com a «M.» surt a la carta a Lloret del 12 d'abril de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-4) (*ibid.*, p. 48), relacionant-la amb el Liceu i amb Girona, dos escenaris lligats inequívocament a Amanda. Fou inspirat en Amanda el poema «A dues violes marcides», publicat a *Il·lustració Catalana* el 30 de setembre de 1886 però escrit dos anys abans, segons la carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (*ibid.*, p. 103).

¹⁶⁹¹ Carta a Josep M. Lloret del 29 de desembre de 1885 (AM mrgll-Mss 5-22b-21) (*ibid.*, p. 86).

¹⁶⁹² Carta a Josep M. Lloret del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss 5-22b-15) (*ibid.*, p. 89).

¹⁶⁹³ Carta a Josep M. Lloret del 22 de setembre de 1886 (AM mrgll-Mss 5-22b-28) (*ibid.*, p. 102).

¹⁶⁹⁴ Carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (*ibid.*, p. 103-104).

¹⁶⁹⁵ Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2) (*ibid.*, p. 110-111).

¹⁶⁹⁶ Carta a Josep M. Lloret del 15 d'octubre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-5b) (*ibid.*, p. 117).

¹⁶⁹⁷ Carta a Josep M. Lloret del 19 de març de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-7b) (*ibid.*, p. 121).

¹⁶⁹⁸ TUR, *Maragall i Goethe*, p. 25.

7 de juliol	Va a estiuejar a Sant Joan de les Abadesses, per tradició de la família de la mare. ¹⁷⁰⁰
30 de juliol	Torna a Barcelona. ¹⁷⁰¹
14 d'agost	Retorna a Sant Joan de les Abadesses. ¹⁷⁰²
ca. 3 de setembre	Retorna de nou a Barcelona, ¹⁷⁰³ des d'on es trasllada a Cornellà en una data indeterminada entre el 19 i el 27 de setembre. ¹⁷⁰⁴
28 de setembre	Retorna de Cornellà a Barcelona. ¹⁷⁰⁵
setembre	Comença a buscar col·locació en algun despatx d'advocat. ¹⁷⁰⁶ Abans d'acabar l'any ja treballarà com a passant de l'advocat Danés. ¹⁷⁰⁷
10 d'octubre	Compleix 24 anys i es declara cansat de riure's de tot. ¹⁷⁰⁸

1885

juny-agost	Fa diverses excursions amb Antoni Roura per les «montañas vecinas», ¹⁷⁰⁹ per exemple el 23 de juny: «vàrem anar a passar la nit de Sant Joan per eixes altures veïnes pensant amb Goethe, amb Musset, amb Ossian, i després amb Rossini: somniant aventures fantàstiques o novel·lesques: no ens va passar res, prò nostres fantasies se deleitaren amb il·lusions». ¹⁷¹⁰
12-13 d'agost	Va a estiuejar a Cornellà, ¹⁷¹¹ on tradueix Goethe. ¹⁷¹²
10 d'octubre	Compleix 25 anys (assoleix la majoria d'edat), i inicia la redacció de les «Notes autobiogràfiques». ¹⁷¹³

¹⁶⁹⁹ Carta a Josep M. Lloret del 3 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-5) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 51); carta a Joaquim Freixas del 5 de juliol de 1884 (I, 976a).

¹⁷⁰⁰ Carta a Josep M. Lloret del 3 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-5) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 51-52); carta a Joaquim Freixas del 5 de juliol de 1884 (I, 976a).

¹⁷⁰¹ Carta a Josep M. Lloret del 27 de juliol de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-5) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 54); carta a Joaquim Freixas del 4 d'agost de 1884 (I, 976b).

¹⁷⁰² Carta a Joaquim Freixas del 4 d'agost de 1884 (I, 976b).

¹⁷⁰³ Carta a Josep M. Lloret del 4 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-8) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 59) i del 18 de setembre de 1884 (AM-22b-9) (*ibid.*, p. 61).

¹⁷⁰⁴ Carta a Josep M. Lloret del 18 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-9) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 61-62) i del 29 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-10) (*ibid.*, p. 63).

¹⁷⁰⁵ Carta a Josep M. Lloret del 29 de setembre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-10) (*ibid.*, p. 63).

¹⁷⁰⁶ Carta a Josep M. Lloret del 18 de setembre de 1884 (AM-22b-9) (*ibid.*, p. 61).

¹⁷⁰⁷ Carta a Josep M. Lloret del 2 de gener de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-13) (*ibid.*, p. 70). Esmenta per primer cop el nom de Danés en la carta a Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (*ibid.*, p. 83).

¹⁷⁰⁸ Carta a Josep M. Lloret del 10 d'octubre de 1884 (AM mrgll-Mss. 5-22b-11) (*ibid.*, p. 66).

¹⁷⁰⁹ Carta a Josep M. Lloret del 7 d'agost de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-17 i 5-22b-17/2) (*ibid.*, p. 76).

¹⁷¹⁰ Carta a Antoni Roura de juny de 1892 (I, 1106a).

¹⁷¹¹ Carta a Josep M. Lloret del 7 d'agost de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-17) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 76).

¹⁷¹² Carta a Josep M. Lloret del 7 de setembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-19) (*ibid.*, p. 78).

¹⁷¹³ Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (*ibid.*, p. 84-85); «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys, I (*ibid.*, p. 171).

ca. 13 d'octubre Retorn a Barcelona¹⁷¹⁴ (tot i que durant l'estiueig a Cornellà ha anat sovint a Barcelona per raons professionals).¹⁷¹⁵

1886

23 de gener Ingressa a l'Ateneu Barcelonès.¹⁷¹⁶

ca. 15 de juny Es troba a Cardedeu.¹⁷¹⁷

23 de juny El pare revela a la família que perilla la inversió de la meitat de la seva fortuna en una indústria de cànem. Maragall es veu obligat a intervenir-hi.¹⁷¹⁸

30 de juny Tanca les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys escrivint en lletres grans sobre tot l'últim full ja escrit del manuscrit: «Aquí acaba la meva joventut. Una obra de geni, lo “Werther”, me convertí de noy en jove. Un fet, la pèrdua de la meitat de la fortuna de casa, me converteix de jove en home. Edat la mes hermosa de la vida, adeu per sempre! Ilusions d'amor y glòria, a Déu siau.»¹⁷¹⁹

14 d'agost Inicia l'estiueig a Cornellà.¹⁷²⁰

ca. 23 d'agost Va a Puigcerdà,¹⁷²¹ on l'amic de la universitat Jeroni Buxareu li presenta Teresa Ferrán,¹⁷²² una noia de la colònia d'estiuejants. Maragall accepta fer de pretendent, tot i que segueix preferint Amanda.¹⁷²³ També en aquesta estada coneix Francesc Matheu, director de *La Il·lustració Catalana*.¹⁷²⁴

ca. 2 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁷²⁵ Els mesos següents Maragall se sent en una crisi —motivada per les gestions frenètiques per salvar el patrimoni

¹⁷¹⁴ Carta a Josep M. Lloret del 3 de novembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-20) (*ibid.*, p. 83).

¹⁷¹⁵ Carta a Josep M. Lloret del 7 de setembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-19) (*ibid.*, p. 78).

¹⁷¹⁶ Carta a Josep M. Lloret del 29 de desembre de 1885 (AM mrgll-Mss. 5-22b-21) (*ibid.*, p. 86) i del 26 de gener de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-15) (*ibid.*, p. 92); TUR, *Maragall i Goethe*, p. 194.

¹⁷¹⁷ Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2b) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 111).

¹⁷¹⁸ Cartes a Josep M. Lloret del 13 de juliol de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-25) (*ibid.*, p. 95-96) i del 17 i 19 de juliol de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-26 i 5-22b-26/2) (*ibid.*, p. 97-99).

¹⁷¹⁹ «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 189).

¹⁷²⁰ Carta a Josep M. Lloret del 14 d'agost de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-27) (*ibid.*, p. 100).

¹⁷²¹ Carta a Josep M. Lloret del 14 d'agost de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-27) (*ibidem.*).

¹⁷²² El cognom de Teresa surt únicament en la carta a Antoni Roura d'octubre de 1891 (AM mrgll-Mss. 6-54-2).

¹⁷²³ Carta a Josep M. Lloret del 14 d'agost de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-27) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 100).

¹⁷²⁴ Carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (*ibid.*, p. 103). Vegeu també Roser MATHEU, *Vida i obra de Francesc Matheu*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1971, p. 79-80, citat per Glòria Casals —que hi fa una precisió cronològica— a Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, La Magrana, Barcelona, 1998, p. 430-431.

¹⁷²⁵ Carta a Josep M. Lloret del 22 de setembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-28) (*ibid.*, p. 101); carta a Lluís Lluís del 10 de setembre de 1886 (I, 907b).

familiar, que xoquen amb els seus ideals romàntics—¹⁷²⁶ que el duu a acabar considerant el 1886 un mal any.¹⁷²⁷ D'altra banda, aquells mesos i els propers, a més de treballar per l'advocat Danés —que insisteix que Maragall faci el doctorat—,¹⁷²⁸ dóna classes particulars de dret a un estudiant.¹⁷²⁹

- 10 de setembre Es troba a Cornellà.¹⁷³⁰
ca. 19 de setembre Retorna a Barcelona «a renovar la parodia de una vida activa».¹⁷³¹
28 de desembre Constata que és correspost per Teresa Ferrán, però que no se'n sent enamorat.¹⁷³²

1887

- març Referint-se a Teresa Ferrán, declara: «yo hé estado á dos dedos de tener novia [...]; pero vino otro á tiempo, y fué, y me la quitó».¹⁷³³ La seva vida diària és: «Me levanto entre diez y once, tomo chocolate, leo el diario y me voy á casa Danés donde no hago absolutamente nada; cerca de la una me voy á comer; despues de comer leo, escribo ó traduzco hasta que viene á las cuatro un jóven á quien doy conferencias y el me dá quince duros mensuales; á las cinco se vá el joven, y yo al Ateneo á leer novelas pesimistas hasta que viene alguno de mis actuales compañeros, hablamos unas cuantas bestialidades tomando absentia y me voy á cenar; despues vuelvo al Ateneo á hacer otra vez lo mismo, ó al Liceo, y á dormir.»¹⁷³⁴
24 d'agost A Puigcerdà explica a Teresa Ferrán els seus sentiments.¹⁷³⁵
25 d'agost Demana autorització a la mare de Teresa Ferrán per fer la cort a la seva filla, i s'inicia el festeig.¹⁷³⁶

¹⁷²⁶ Carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 104); carta a Antoni Roura de 1886 (AM mrgll-Mss. 6-52-1) i del 30 de desembre de 1886 (I, 1089a).

¹⁷²⁷ Carta a Antoni Roura del 30 de desembre de 1886 (I, 1089a).

¹⁷²⁸ Carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 103).

¹⁷²⁹ Carta a Josep M. Lloret del 2 de novembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-29) (*ibid.*, p. 103) i del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2/2) (*ibid.*, p. 111).

¹⁷³⁰ Carta a Lluís Lluís del 10 de setembre de 1886 (I, 908a).

¹⁷³¹ Carta a Lluís Lluís del 10 de setembre de 1886 (I, 908a).

¹⁷³² Carta a Josep M. Lloret del 28 de desembre de 1886 (AM mrgll-Mss. 5-22b-30) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 106).

¹⁷³³ Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2) (*ibid.*, p. 110).

¹⁷³⁴ Carta a Josep M. Lloret del 10 de març de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-2/2) (*ibid.*, p. 111).

¹⁷³⁵ Carta a Josep M. Lloret del 29 d'agost de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-4) (*ibid.*, p. 114); «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys» (*ibid.*, p. 195).

¹⁷³⁶ Carta a Josep M. Lloret del 29 d'agost de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-4) (*ibid.*, p. 114); «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys» (*ibid.*, p. 195).

- 26 d'agost Retorn a Barcelona.¹⁷³⁷ Maragall i Teresa inicien una correspondència «*por todo lo alto*».¹⁷³⁸
- 15 d'octubre Es declara enamorat de Teresa, però al mateix temps escèptic respecte el seu amor: «á toda ocasión que se presenta la digo que estoy loco por ella, y es lo cierto que cuando se lo digo es porqué lo siento y lo creo firmemente; pero á ratos, al hallarme solo, me pregunto que diablos es todo lo que me está pasando, y empiezo á reirme de una terrible buena gana con la idea de que yo haya de ser esposo de álguien, ni padre de bicho viviente, ni jefe de cosa alguna, ni capaz de dar importancia á cosas que siempre me han parecido no tenerla.»¹⁷³⁹ Explica, a més, que el que sent per Teresa «es..... todo lo que quieras menos el amor que hé sentido por Mandita y por muchas otras (por Mandita como por ninguna; aun la amo de aquel modo)».¹⁷⁴⁰
- desembre La mare de Teresa Ferrán força el trencament de la relació de la seva filla amb Maragall, en adonar-se de la seva falta d'ocupació fixa.¹⁷⁴¹ Aquest trencament provoca en Maragall una crisi que descriurà tres mesos després.¹⁷⁴²
- 1888**
- 7 de març Considera que «ese modo de ser ha de cambiar, así lo espero, como creo que empieza a cambiar el mío (y deseo que el cambio se pronuncie) sin duda a causa de que en lontananza empieza a dibujarse la treintena. Creo que una concepción total (y no mutilada como hasta ahora la hemos tenido) de la vida, llevará consigo la calma, y despojándonos entonces del endeble pesimismo romántico nos hundiremos con beatitud en un sano naturalismo. Pero para lograr bien esto, quizás nos sea necesario casarnos, y para casarse...».¹⁷⁴³
- 19 de març Descriu la crisi en què es troba amb aquests termes: «En terribles momentos de concentración, de hastío total, de angustioso malestar físico, no menos angustioso por lo vago, hé consultado algunos médicos y me han dicho que mi enfermedad era la hipocondría, el

¹⁷³⁷ «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys» (*ibid.*, p. 195).

¹⁷³⁸ «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys» (*ibid.*, p. 195).

¹⁷³⁹ Carta a Josep M. Lloret del 15 d'octubre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-5) (*ibid.*, p. 116-117).

¹⁷⁴⁰ Carta a Josep M. Lloret del 15 d'octubre de 1887 (AM mrgll-Mss. 5-22c-5) (*ibid.*, p. 117).

¹⁷⁴¹ Carta a Josep M. Lloret del 30 de desembre de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-22c-6) (*ibid.*, p. 118).

¹⁷⁴² Carta a Josep M. Lloret del 19 de març de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-7) (*ibid.*, p. 120-121).

- spleen* como verdadero estado patológico, que de esto no se muere (á mi me parece imposible que no se muera), pero que tampoco se cura con medicinas, sino con alguna ocupacion avasalladora».¹⁷⁴⁴
- 30 d'abril Publicació de «La oda infinita» a *La Il·lustració Catalana*.¹⁷⁴⁵
- 10 d'agost Va a Puigcerdà amb la seva família.¹⁷⁴⁶ Aquest mes hi coneix Clara Noble Malvido (1872-1944),¹⁷⁴⁷ que aleshores tenia uns setze anys: «Era V. entonces muy niña, su corazón no había despertado aun á la vida, y consideré un atrevimiento culpable, una verdadera profanación, el intentar siquiera perturbar la santa paz de su alma cuasi infantil.»¹⁷⁴⁸
- finals d'agost Retorn a Barcelona.¹⁷⁴⁹
- 7 de novembre Es resigna a exercir d'advocat tota la vida: «Yo no vacilo ya, y mi camino es llegar á ser un abogado de tercera ó cuarta fila; despacho lo que se me presenta del modo que sé, sin romperme mucho en ello la cabeza, ni solicitar ni ambicionar mas trabajo del que se viene á mí por sus pasos contados. Hé tenido cuatro asuntos de oficio».¹⁷⁵⁰
- 1889**
- 5 d'agost Estiueig a Olot amb la seva família.¹⁷⁵¹
- 1.ª quinzena setembre Retorn a Barcelona.¹⁷⁵²
- 18 d'octubre L'amic íntim Antoni Roura marxa a Filipines com a registrador de la propietat.¹⁷⁵³

1890

¹⁷⁴³ Carta a Lluís Lluís del 7 de març de 1888 (I, 909a).

¹⁷⁴⁴ Carta a Josep M. Lloret del 19 de març de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-7) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 120).

¹⁷⁴⁵ «La oda infinita», *La Il·lustració Catalana*, num. 187 (30-IV-1888), p. 119.

¹⁷⁴⁶ Carta a Josep M. Lloret del 9 d'agost de 1888 AM mrgll-Mss. 5-22c-8) (*ibid.*, p. 123).

¹⁷⁴⁷ A la carta a Josep M. Lloret de l'1 de maig de 1891 (AM, calaix 5, sobre 22c) diu que va conèixer Clara Noble «á Puigcerdà fa dos anys i mitj». A l'«Escòlium», dins la segona part d'*El comte Arnau*, el poeta declara que «en una vall del Pirineu molt alta | un estiu la vegí per primer cop; | no la vegí sinó després molt veure-la» (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 699).

¹⁷⁴⁸ Carta a Clara Noble del 6 de març de 1890 (AM mrgll-Mss. XIV-I-2).

¹⁷⁴⁹ Carta a Josep M. Lloret del 9 d'agost de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-8) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 123).

¹⁷⁵⁰ Carta a Josep M. Lloret del 7 de novembre de 1888 (AM mrgll-Mss. 5-22c-9) (*ibid.*, p. 124).

¹⁷⁵¹ Carta a Josep M. Lloret del 10 de juliol de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-11) (*ibid.*, p. 129) i del 3 d'agost de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-12) (*ibid.*, p. 131).

¹⁷⁵² Carta a Josep M. Lloret del 10 de juliol de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-11) (*ibid.*, p. 129) i del 3 d'agost de 1889 (AM mrgll-Mss. 5-22c-12) (*ibid.*, p. 131).

¹⁷⁵³ Carta a Antoni Roura del 18 d'octubre de 1895 (I, 1119b; la data exacta de la carta no consta a les *Obres completes*, però sí al manuscrit, AM mrgll-Mss. 6-57-11).

gener	Entrada al despatx de l'advocat Brugada, ¹⁷⁵⁴ que combina amb clients propis. ¹⁷⁵⁵
febrer	Rorma part d'una nova tertúlia musical integrada per vint o trenta persones ¹⁷⁵⁶ —seran coneguts com els <i>paqueñus</i> per la baixa alçada dels integrants.
6 de març	Inici de la correspondència conservada amb Clara. Maragall li declara el seu amor, però pel que sembla ella no li dóna gaires esperances. ¹⁷⁵⁷
7 de maig	Pressent que al cap d'un any estarà casat, i es debat entre casar-se amb una «pubilla lletja» de les que li proposa la família cada dia — cosa que no el privaria d'afectes «mes ó menys platónichs ab altrás donas que m'agradin sense la preocupació d'havermi de casar»—, i l' <i>aurea mediocritas</i> que suposaria casarse «per ilusió» amb Clara i sentir «la satisfacció en lo compliment del deber». ¹⁷⁵⁸
10 d'octubre	Compleix 30 anys. Maragall concedeix un caràcter altament simbòlic a aquest aniversari. En la carta a Lluís Lluís del 7 de març de 1888 apunta a un canvi motivat pel fet que «en lontananza empieza a dibujarse la treintena». ¹⁷⁵⁹ En la carta a Soler i Miquel del 17 d'agost de 1891 al·ludeix als 30 anys del seu interlocutor explicant: «es l'esperit dels trent'anys que us salta, es l'home que's cerca á si mateix en una harmonia definitiva que satisfassi l'orella del ésser: primer una nota aislada qu'en crida d'altres, venen aquestes volén combinarse, se repelleixen, tornan inquietes y dubtosas, notas venen notas van, l'acort se pressent, atormenta, després, tot d'un plegat, lo “calderó” ressona enllà de la vida.» ¹⁷⁶⁰ En la carta a Cosme Vidal de 1894 li diu que en tota la poesia escrita des d'abans de l'adolescència s'expressa «d'un modo emmanllevat. En aquest cas se troba tot lo que vaig compondre fins a la ratlla dels trenta anys, i

¹⁷⁵⁴ Carta a Antoni Roura del 9 de gener de 1890 (I, 1092a); carta a Josep M. Lloret del 10 de gener de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-14) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 135).

¹⁷⁵⁵ Carta a Josep M. Lloret del 17 d'abril de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-15) (*ibid.*, p. 136).

¹⁷⁵⁶ Carta a Antoni Roura del 17 de febrer de 1890 (I, 1092).

¹⁷⁵⁷ Cartes a Clara Noble del 6 de març de 1890 (AM mrgll-Mss. XIV-1-2) i de l'1 de desembre de 1890 (AM mrgll-Mss. XIV-1-1). La carta de l'1 de desembre de 1890 és contestada per Clara Noble el 2 de desembre de 1890 (AM sense topogràfic assignat): «le suplico no tome á desaire que no acceda a sus deseos». Al dia següent, però, li torna a escriure en una carta indata (AM sense topogràfic assignat), donant-li certes esperances: «Siempre lo he estimado como buen amigo y no se si esa amistad podria convertirse en lo que V hoy me profesa.»

¹⁷⁵⁸ Carta a Antoni Roura del 7 de maig de 1890 (AM mrgll-Mss. 6-53-4/2). Aquesta carta és totalment inèdita: la carta a Roura que a les obres completes (I, 1098a) daten el 7 de maig de 1890 és de fet la del 9 de maig de 1890.

¹⁷⁵⁹ Carta a Lluís Lluís del 7 de març de 1888 (II, 908b).

¹⁷⁶⁰ Carta a Josep Soler i Miquel del 17 d'agost de 1891 («Tres cartes inèdites de Joan Maragall», a cura de Lluís Quintana, *Els Marges*, núm. 40 (setembre de 1989), p. 61-62).

per'xò no vull donar-ho a conèixer, perquè sols vull que es conegui lo que siga ben meu, lo que siga la meva visió plena de la vida que als trenta anys he cregut tenir. És clar que també em puc equivocar; pro lo que no es comença a creure als trenta anys, es veu mai ben bé? En aquesta edat, veritable o errònea, tot comença ja a ser definitiu. I lo definitiu és, si per cas, lo únic que val la pena de dir a l'altra gent. Això no priva de que un s'hagi sentit ja definitiu abans, pro jo no em vaig sentir amb ales fins allavors.»¹⁷⁶¹

23 d'octubre

Entrada al *Diario de Barcelona*:¹⁷⁶² «Allí estoy en calidad de Secretario de la Redaccion y encargado de cambiar impresiones con ésta y el director, y de representar á esta cerca de las autoridades, y con la obligacion á mas de banderillar los toros, digo, los sueltos que me correspondan. Vinieron á proponerme eso, lo pensé dos dias, y despues fuí á decir que no aceptaba y.... efectivamente por la tarde ya estaba en casa del Director.»¹⁷⁶³ Qui li ho va proposar va ser el «Sr. Martí (de can Danés)».¹⁷⁶⁴ Des d'aleshores, Maragall és secretari del director del *Diario de Barcelona*, Joan Mañé i Flaquer, i de la redacció. A més, continua exercint d'advocat.¹⁷⁶⁵

1891

març

El festeig és a punt d'iniciar-se, i Maragall declara el seu propòsit de sol·licitar als pares de Clara l'autorització per relacionar-se amb ella.¹⁷⁶⁶

1 de maig

Anuncia solemnement al seu amic Josep M. Lloret el festeig amb Clara Noble, tot i que encara no el considera «oficial»: «no estará de mes que't diga que la vaig conèixer á Puigcerdá fá dos anys y mitj,

¹⁷⁶¹ Carta a Cosme Vidal i Rosich de 1894 (I, 1160a).

¹⁷⁶² Carta a Antoni Roura del 20 d'octubre de 1890 (I, 1100-1101a) i del 22 d'octubre de 1890 (I, 1101); carta a Josep M. Lloret del 27 d'octubre de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-16) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 187) i de l'1 de maig de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-22c-17) (*ibid.*, p. 140-141). Es conserva la carta de nomenament de secretari de la redacció del *Diario de Barcelona*, signada per Joan Mañé i Flaquer el 23 d'octubre de 1890 (AM mrgll-Arx. 3-V-1): «Nombro secretari de la redaccion del *Diario de Barcelona* á Don Juan Maragall y Gorina, facultándole para que represente al periodico cerca de las autoridades y en todos aquellos actos en que tenga representacion la prensa periódica. Barcelona, 21 de Octubre 1890. El Director J. Mañé y Flaquer.»

¹⁷⁶³ Carta a Josep M. Lloret del 27 d'octubre de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-16) (*ibid.*, p. 187).

¹⁷⁶⁴ Carta a Antoni Roura del 20 d'octubre de 1890 (I, 1100b).

¹⁷⁶⁵ Carta a Josep M. Lloret del 27 d'octubre de 1890 (AM mrgll-Mss. 5-22c-16) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 138).

¹⁷⁶⁶ Carta a Clara Noble del 13 de març de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-3). És una resposta a la carta de Clara Noble del 10 de març de 1891 (AM sense topogràfic assignat): «yo no quiero de ninguna manera decidir nada sin el permiso de mis Padres. Yo nunca he hecho nada sin que ellos lo sepan y mucho menos lo haría en esta ocasion.» A la carta del 14 de març de 1891 (AM sense topogràfic assignat) Clara accedeix al desig de Maragall de sol·licitar autorització als pares: «no puedo negarme a su peticion y puede V hacerlo cuando guste.»

- qu'es filla de pare anglés, nascuda á Andalusía, que n'estich enamorat á mes no poder y que m'hi vull casar avans no s'acabi l'any».¹⁷⁶⁷
- juliol Clara Noble és a Bilbao estiuant amb la seva família. Maragall li escriu a un ritme pràcticament diari. En una de les cartes comunica a Clara que Mañé està molt content de les seves crítiques teatrals i que, a causa de la sortida d'un redactor, aviat li encarregarà més feina.¹⁷⁶⁸
- 31 de juliol Es desplaça a la platja de Las Arenas, Getxo (Biscaia) —en el viatge d'anada fa nit a Saragossa i arriba al destí el dia 1—, per passar-hi una part de l'estiu amb Clara Noble i la seva família.¹⁷⁶⁹
- setembre Clara i Maragall busquen pis per viure-hi un cop casats.¹⁷⁷⁰
- 27 de desembre Casament amb Clara Noble.¹⁷⁷¹ Els amics —Enric Buxaderas, Jeroni Buxareu, Emili Clausolles, Joan Govern, Francesc Matheu, Narcís Oller, Josep Ribas, Anton Romaní, Víctor Sanpere, Joan Sardà, Josep Soler i Miquel, Josep Ventayol i Josep Yxart— li regalen una edició de 100 exemplars de *Poesias. Originals y traduccions*, que conté poemes originals i traduccions de Goethe.¹⁷⁷²
- 28 de desembre Viatge de noces a Niça, Montecarlo, Florència, Pisa, Gènova i Marsella.¹⁷⁷³
- 1892**
- 15 de gener Tornen del viatge de noces, s'instal·len en «un piset molt mono»¹⁷⁷⁴ del carrer Roger de Llúria, 2, 1r 2^a (xamfrà Ausiàs March).¹⁷⁷⁵
- 24 de juliol Va a estiuejar a Puigcerdà, on ja hi és la seva dona.¹⁷⁷⁶

¹⁷⁶⁷ Carta a Josep M. Lloret de l'1 de maig de 1891 (AM mrgll-Mss. 5-22c-17) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 140).

¹⁷⁶⁸ Carta a Clara Noble del 18 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-18).

¹⁷⁶⁹ Carta a Clara Noble del 26 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-26), del 28 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-28) i del 30 de juliol de 1891 (AM mrgll-Mss. XIV-1-29).

¹⁷⁷⁰ Carta a Josep Soler i Miquel del 25 de setembre de 1891 (I, 1149a).

¹⁷⁷¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁷⁷² *Poesias. Originals i traduccions*, La Il·lustració Catalana, Barcelona, 1891; carta a Antoni Roura del 5 de febrer de 1892 (I, 1105a); carta a Cosme Vidal i Rosich de novembre o desembre de 1894 (I, 1159b-1160a). Ha de ser posterior al 17 de novembre, ja que al·ludeix a l'opinió que havia merescut al seu interlocutor el volum *Poesias. Originals y traduccions*, que Maragall li havia enviat en la carta del 17 de novembre de 1894 (I, 1161a).

¹⁷⁷³ Targeta postal a Josep Maragall Vilarosal del 6 de gener de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-25c-1); carta a Josep M. Lloret del 17 de gener de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-22c-20) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 146); *Nuviol*, dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 125-128); carta a Caterina Albert del 10 de febrer de 1904 (I, 948b).

¹⁷⁷⁴ Carta a Antoni Roura del 5 de febrer de 1892 (I, 1105b).

¹⁷⁷⁵ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Josep Maragall Vilarosal del 8 de gener de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-25c-2); carta a Josep M. Lloret del 17 de gener de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-22c-20) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 146).

¹⁷⁷⁶ Carta a Clara Noble del 19 de juliol de 1892 (AM mrgll-Mss. XIV-2-2); carta a Josep M. Lloret del 6 d'agost de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-22c-25) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 153).

agost El passen al balneari de Senillers.¹⁷⁷⁷
 31 d'agost Retorn a Barcelona.¹⁷⁷⁸
 22 d'octubre Primer article de fons signat al *Diario de Barcelona*: «El Paraguay».¹⁷⁷⁹
 Des d'aleshores i fins al 1901 hi escriu sovint, sense periodicitat fixa.
 Entre 1892 i 1903 hi publica 248 articles.¹⁷⁸⁰

1893

4 de març Rebutja entrar a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona.¹⁷⁸¹
 Tanmateix, el 13 d'abril accepta el nomenament de membre numerari,¹⁷⁸² tot i que el discurs d'entrada redactat no l'arribà a pronunciar «per motius polítics»:¹⁷⁸³ Maragall va plantejar-se redactar-ne un altre sobre Goethe, però al final no el va fer.¹⁷⁸⁴ L'any 1903, l'Acadèmia encara li reclamava el discurs.¹⁷⁸⁵
 Maig Descobriments de Nietzsche.¹⁷⁸⁶
 18 de maig Naixement de la primera filla, Helena.¹⁷⁸⁷ Clara Noble queda convalescent fins al juliol.
 Juliol Publica el seu primer article en català: «Nietzsche».¹⁷⁸⁸
 5 al 30 d'agost Estiueig a Sant Joan de les Abadesses —on els seus pares hi havien llogat una casa— amb «la dona, la criatura, la dida, la minyona».¹⁷⁸⁹
 Fruit literari: «La vaca cega».¹⁷⁹⁰
 7 de novembre Bomba del Liceu, que Maragall presencia.¹⁷⁹¹ Fruit literari: «Paternal».

1894

23 de juny Naixement de la segona filla, Maria.¹⁷⁹²

¹⁷⁷⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Josep M. Lloret del 24 d'agost de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-22c-27) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 153).

¹⁷⁷⁸ Carta a Josep M. Lloret del 24 d'agost de 1892 (AM mrgll-Mss. 5-22c-27) (*ibid.*, p. 155-156).

¹⁷⁷⁹ «El Paraguay», *Diario de Barcelona* (22 i 29-X-1892) (II, 327-332a).

¹⁷⁸⁰ «Lista de artículos en el Diario de Barcelona (1892-1903)» (AM mrgll-Mss. 8-13-1).

¹⁷⁸¹ Carta a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona del 4 de març de 1893 (AM mrgll-Mss. 6-50-1,2).

¹⁷⁸² Carta a Antoni Roura del Dijous Sant [30 de març] de 1893 (I, 1108a); esborrany de la carta a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona del 13 d'abril de 1893 (AM mrgll-Mss. 6-50-1,2).

¹⁷⁸³ Confidència d'Helena Maragall, recollida per TUR, *Maragall i Goethe*, p. 77, nota 15.

¹⁷⁸⁴ Carta a Antoni Roura de 1894 (I, 1116b); carta de Josep Lleont a Clara Noble del 24 d'agost de 1912 (AM calaix central 1r).

¹⁷⁸⁵ Carta a Manuel Duran i Bas del 3 d'abril de 1903 (Arxiu Nacional de Catalunya, fons Manuel Duran i Bas [90], document 04.01).

¹⁷⁸⁶ Carta a Josep Soler i Miquel del 17 de maig de 1893 (I, 1150b).

¹⁷⁸⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁷⁸⁸ «Nietzsche», *L'Avenç*, segona època, any V, núms. 13-14 (15/31-VII-1893), p. 195-197.

¹⁷⁸⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Antoni Roura d'agost de 1893 (AM mrgll-Mss. 6-55-4).

¹⁷⁹⁰ «La vaca cega», dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 157).

¹⁷⁹¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); «Paternal», dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 137).

- 3 d'agost Va a estiuejar a Sant Joan de les Abadesses, on ja hi són la seva dona i filles.¹⁷⁹³
- 22 i 23 d'agost Travessa Camprodon-Núria, amb Josep Soler i Miquel, Cèsar August Torras i un altre guia.¹⁷⁹⁴ Fruits literaris: «En las alturas» i «Goigs de la Verge de Núria».

1895

- 27 de març Es traslladen al Passeig de Gràcia, 64, 2n.¹⁷⁹⁵
- finals març o inicis d'abril Publica *Poesies*.¹⁷⁹⁶
- 30 de novembre Intervé, com a secretari general de l'Ateneu Barcelonès, en l'acte d'inauguració del curs sota la presidència d'Àngel Guimerà, acte en què aquest fa el discurs en català per primera vegada en la història de la institució.¹⁷⁹⁷
- 1 d'agost Va a Sant Joan de les Abadesses.¹⁷⁹⁸
- 1 de setembre És a Barcelona.¹⁷⁹⁹
- 1 d'octubre Mort de Willie Noble, cunyat de Maragall. Fruit literari: «En la mort d'un jove».¹⁸⁰⁰

1896

- 22 de juliol Anada a Montserrat.¹⁸⁰¹
- 13 d'agost Retorn a Barcelona.¹⁸⁰²
- 24 d'agost Es traslladen al carrer Consell de Cent 344, 3.¹ 2.ª, entre Pau Claris i Roger de Llúria.¹⁸⁰³ Aprofita el canvi de pis per destruir alguns papers.¹⁸⁰⁴
- 31 d'octubre Naixement de la tercera filla, Eulàlia.¹⁸⁰⁵

¹⁷⁹² Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁷⁹³ Carta a Clara Noble del 30 de juliol de 1894 (AM mrgll-Mss. XIV-2-10).

¹⁷⁹⁴ Carta a Clara Noble del 29 de juliol de 1894 (AM mrgll-Mss. XIV-2-9); «En las alturas», *Diario de Barcelona* (12-IX-1894) (II, 255a-257a); carta a Antoni Roura del 13 de setembre de 1894 (AM mrgll-Mss. 6-56-8 bis); «Goigs a la Verge de Núria», dins *Poesies* (MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 163-165).

¹⁷⁹⁵ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁷⁹⁶ *Poesies*, L'Avenç, Barcelona, 1895; carta a Antoni Roura del 9 d'abril de 1895 (I, 1118a).

¹⁷⁹⁷ Carta a Josep M. Lloret del 31 de juliol de 1895 (AM mrgll-Mss. 5-22c-32) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 168); carta a Antoni Roura del 31 de juliol de 1895 (I, 1118b).

¹⁷⁹⁸ Carta a Josep M. Lloret del 31 de juliol de 1895 (AM mrgll-Mss. 5-22c-32) (MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria*, p. 168); carta a Antoni Roura del 31 de juliol de 1895 (I, 1118b).

¹⁷⁹⁹ Carta a Clara Noble de l'1 de setembre de 1895 (AM mrgll-Mss. XIV-2-12).

¹⁸⁰⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.); «En la mort d'un jove».

¹⁸⁰¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁰² Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Antoni Roura del 14 d'agost de 1896 (I, 1122Aa).

¹⁸⁰³ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Antoni Roura del 26 d'agost de 1896 (AM mrgll-Mss. 6-58-6).

¹⁸⁰⁴ Carta a Cosme Vidal del 20 d'octubre de 1896 (I, 1161b).

20 d'octubre Comunica els treballs literaris que té inèdits: «Entre els meus papers [...] hi tinch ó be cosas llargas que opotser algun día serán poemas, ó bé traduccions catalanas de Goethe (la tragedia “Ifigenia”) ó de Wagner (en prosa y en colaboració), y una poesía que la servo inédita pels Jochs Florals».¹⁸⁰⁶

1897

20-21 de març (nit) Suïcidi de Josep Soler i Miquel.
7 d'agost Va a estiuejar a Puigcerdà (a l'hotel), on ja hi són la seva dona i filles.¹⁸⁰⁷
29 d'agost Continua l'estiueig a Cornellà.¹⁸⁰⁸
4 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁸⁰⁹
desembre Coneix Francisco Giner de los Ríos, que visita Barcelona.¹⁸¹⁰

1898

1 d'agost Va a Sant Joan de les Abadesses, on ja hi són la seva dona i filles.¹⁸¹¹ A Sant Joan de les Abadesses hi farà «unas escursions que fan partir de riure: al Cubilá, á la Fábrega, á las Feixas: el día qu'he anat mes lluny há sigut á la Roca.»¹⁸¹²
ca. 31 d'agost Retorn a Barcelona.¹⁸¹³
10 d'octubre Estrena de la *Ifigènia a Tàurida* de Goethe en traducció de Maragall, als jardins del Laberint d'Horta.¹⁸¹⁴
finals d'any Prat de la Riba ofereix a Maragall la direcció de *La Veu de Catalunya* —refundada com a diari l'1 de gener de 1899—, que no accepta.¹⁸¹⁵

1899

7 de març Naixement de la quarta i cinquena filles (bessones), Clara i Anna.¹⁸¹⁶

¹⁸⁰⁵ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁰⁶ Carta a Cosme Vidal del 20 d'octubre de 1896 (AM mrgll-Mss. 6-78-3).

¹⁸⁰⁷ Carta a Antoni Roura de juliol de 1897 (I, 1124b) i d'agost de 1897 (AM mrgll-Mss. 6-59-4).

¹⁸⁰⁸ Carta a Josep Maragall Vilarosal del 23 d'agost de 1897 (AM mrgll-Mss. 5-25c-4).

¹⁸⁰⁹ Carta a Antoni Roura d'agost de 1897 (AM mrgll-Mss. 6-59-4).

¹⁸¹⁰ Carta a Antoni Roura del 4 de gener de 1898 (I, 1125b-1126a).

¹⁸¹¹ Carta a Antoni Roura del 21 de juliol de 1898 (AM mrgll-Mss. 6-60-5).

¹⁸¹² Carta a Josep Lleonart del 17 d'agost de 1898 (AM mrgll-Mss. 5-21a-1, on està erròniament catalogada com de 1878).

¹⁸¹³ Carta a Antoni Roura del 21 de juliol de 1898 (AM mrgll-Mss. 6-60-5).

¹⁸¹⁴ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Antoni Roura del 5 d'octubre de 1898 (I, 1127a).

¹⁸¹⁵ Carta d'Enric Prat de la Riba del 14 de maig de 1903 (Rafael OLIVAR BARTRAND, *Prat de la Riba*, Aedos, Barcelona, 1964, p. 401).

¹⁸¹⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

juny Mor Francesc Miquel i Badia.¹⁸¹⁷ Maragall el suplirà en part com a crític literari del *Diario de Barcelona*.

5 d'agost Trasllet al carrer Alfons XII, núm. 79, de Sant Gervasi.¹⁸¹⁸

1900

5 de maig Mort del pare,¹⁸¹⁹ que li provoca «el més gran disgust de la seva vida».¹⁸²⁰

5 de juny Naixement del sisè fill (el primer baró), Josep.¹⁸²¹

octubre Publicació de *Visions & cants*.¹⁸²²

8 d'octubre Sortida cap a Madrid amb Antoni Roura.¹⁸²³

13-15 d'octubre Visita Toledo.¹⁸²⁴

16 d'octubre Retorna a Madrid.¹⁸²⁵ Contacta amb Giner de los Ríos, Núñez de Arce, Pi i Margall, el ministre Ugarte... Madrid no li agrada, i comenta que l'únic que val la pena és el Museu del Prado.¹⁸²⁶

31 d'octubre Retorna a Barcelona.¹⁸²⁷

1901

25 de març Una junta mèdica presidida pel Dr. Robert li dóna la baixa per malaltia —Maragall en diu «neurastènia».¹⁸²⁸

26 de març Es trasllada a Vilafranca del Penedès, on treballa com a registrador de la propietat Antoni Roura.¹⁸²⁹

30 de març Retorn a Barcelona.¹⁸³⁰

¹⁸¹⁷ Carta a Antoni Roura del 8 de juny de 1899 (I, 1130a); carta a Johannes Fastenrath del 14 de juny de 1899 (AM mrgll-Mss. 5-10-4a).

¹⁸¹⁸ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Antoni Roura del 28 de maig de 1899 (I, 1129b), del 8 de juny de 1899 (I, 1130a), del 8 de juliol de 1899 (I, 1130b), del 27 de juliol de 1899 (I, 1131) i del 14 d'agost de 1899 (I, 1131b); carta a Joaquim Freixas de juliol de 1899 (I, 978a).

¹⁸¹⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); la impressió per la mort del pare apareix a la carta a Antoni Roura del 31 de maig de 1900 (I, 1133).

¹⁸²⁰ Jordi MARAGALL, «Maragall a casa», dins *El que passa i els qui han passat*, pròleg d'Eugenio Trías, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 83.

¹⁸²¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸²² *Visions & cants*, L'Avenç, Barcelona, 1900; MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 211.

¹⁸²³ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 9 d'octubre de 1900 (AM mrgll-Mss. XIV-3-20). La proposta la féu Maragall a Roura en la carta a Antoni Roura del 7 de juliol de 1900 (I, 1133b-1134a).

¹⁸²⁴ Carta a Clara Noble del 13 d'octubre de 1900 (AM mrgll-Mss. XIV-3-22).

¹⁸²⁵ Carta a Clara Noble del 15 d'octubre de 1900 (AM mrgll-Mss. XIV-3-24).

¹⁸²⁶ Carta a Clara Noble del 24 d'octubre de 1900 (AM mrgll-Mss. XIV-3-30).

¹⁸²⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 26 d'octubre de 1900 (AM mrgll-Mss. XIV-3-32).

¹⁸²⁸ Agenda de sobretaula (AM C. F.); Agenda de butxaca 1901, anotació del 25-III-1901 (AM C. F.); carta a Joan Mañé i Flaquer del 27 de març de 1901 (II, 916a).

¹⁸²⁹ Carta a Clara Noble del 26 de març de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-33); carta a Joan Mañé i Flaquer del 27 de març de 1901 (II, 916).

¹⁸³⁰ Carta a Clara Noble del 28 de març de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-35).

- 3 d'abril Anada a Caldetes, on van per primer cop (s'instal·len a l'hotel La Providència).¹⁸³¹ El mateix dia es publica al *Diario de Barcelona* el darrer article escrit abans de la baixa. Al llarg d'aquestes setmanes fa alguna estada a Barcelona.¹⁸³²
- 28 de maig Retorn a Barcelona.¹⁸³³
- 1 de juliol Anada a Camprodon.¹⁸³⁴
- 4 de juliol Retorn a Barcelona, a causa de la malaltia de Mañé i Flaquer.¹⁸³⁵
- 7 de juliol Mort de Joan Mañé i Flaquer.¹⁸³⁶
- 10 de juliol Retorna a Camprodon.¹⁸³⁷
- 14 d'agost Surt cap a Toulouse, des d'on l'endemà anirà a Cauterets amb el sogre,¹⁸³⁸ —que s'hi queda fins el 30.¹⁸³⁹
- 21 d'agost Des de Cauterets va a Lourdes, acompanyat pel polític republicà Joan Sol i Ortega, on se celebra una peregrinació multitudinària (20.000 persones).¹⁸⁴⁰
- 5 de setembre Viatge amb l'amic de joventut Víctor Sanpere¹⁸⁴¹ a Gavarnie, Lourdes, Pau, Tolosa, Carcassona, Elna i Olot.¹⁸⁴²

¹⁸³¹ Carta a Clara Noble del 27 de març de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-34) i del 28 de març de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-35); anotació del 3-IV-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.); targeta postal a Rosa Gorina del 5 d'abril de 1900 (AM mrgll-Mss. 5-16-2); carta a Johannes Fastenrath de l'11 d'abril de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-10-4b,5). El nom de l'hotel és esmentat a la postal a Antoni Roura del 20 de març de 1903 (AM mrgll-Mss. 6-63-12)

¹⁸³² Targeta postal a Josefa Maragall Gorina del 2 de maig de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25-11). L'AM té classificada aquesta carta com de 1901 o 1902; ha de ser de 1901 perquè el text parla de "demà divendres", i el 2 de maig de 1901 s'esqueia en dijous (cosa que no passava el 1902).

¹⁸³³ Anotació del 28-V-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.).

¹⁸³⁴ Anotació de l'1-VII-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.).

¹⁸³⁵ Carta a Clara Noble del 3 de juliol de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-36); anotació del 4-VII-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.).

¹⁸³⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.); anotació del 7-VII-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.); carta a Clara Noble del 8 de juliol de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-38).

¹⁸³⁷ Carta a Clara Noble del 8 de juliol de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-38); anotació del 10-VII-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.).

¹⁸³⁸ Anotació del 14-VIII-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.); carta a Clara Noble del 15 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-40); targeta postal a Rosa Gorina del 17 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-16-4); targeta postal a Helena Maragall Noble del 17 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-2) i del 25 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-3); targeta postal a Maria Maragall Noble del 27 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25b-2); targeta postal a Josep Lleonart del 29 d'octubre de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-21a-3).

¹⁸³⁹ Carta a Clara Noble del 29 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-53).

¹⁸⁴⁰ Targeta postal a Clara Noble del 21 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-45) i carta a Clara Noble del 22 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-46); «Lourdes», *Diario de Barcelona* (3-X-1901) (II, 267a-269a).

¹⁸⁴¹ Sanpere apareix citat en les cartes del jove Maragall a Antoni Roura. El nom de pila —Víctor— apareix en alguns fragments inèdits, com ara el de la carta a Antoni Roura del 7 de maig de 1890 (AM mrgll-Mss. 6-53-4/2). En algunes ocasions apareix com a «Vico» (com a la carta a Antoni Roura del 20 de novembre de 1897, AM mrgll-Mss. 6-59-6).

¹⁸⁴² Carta a Clara Noble del 28 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-52), del 30 d'agost de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-54), del 3 de setembre de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-58) i de l'11 de setembre de 1901 (AM mrgll-Mss. XIV-4-65); targeta postal a Anna Maragall Gorina del 3 de setembre de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25-2);

- 14 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁸⁴³
 16 de setembre Reprèn la vida normal després de la baixa.¹⁸⁴⁴
 26 de setembre Reprèn la publicació d'articles al *Diario de Barcelona*; a partir d'aleshores, el ritme de publicació serà setmanal (cada dijous).

1902

- abril Ha passat una temporada a Caldetes, des d'on fa una sortida a Sant Feliu de Guíxols.¹⁸⁴⁵
 5 de juny Mor el cunyat Joan Lleonart.¹⁸⁴⁶
 5 de juliol Anada a Cauterets, passant per Lourdes.¹⁸⁴⁷ Hi és sol, es proposa escriure la biografia del doctor Robert i la de Joan Mañé i Flaquer,¹⁸⁴⁸ i acaba dedicant-se a la del doctor Robert.¹⁸⁴⁹
 27 de juliol Va a Eaux-Chaudes, passant per Lourdes i Pau, per visitar el seu cunyat Ubaldo.¹⁸⁵⁰ El 29 torna a ser a Pau, on s'està fins al retorn.¹⁸⁵¹
 9 d'agost Retorn a Barcelona.¹⁸⁵²
 25 d'agost Neix el setè fill de Maragall, Joan Anton.¹⁸⁵³
 11 de setembre Publica «La patria nueva», article pel qual és processat.¹⁸⁵⁴
 24 d'octubre Primer sojorn a la Figuera, masia del Pla de la Calma, al Montseny, convidat per Josep Pijoan. S'hi està fins el 26 o 27 d'octubre.¹⁸⁵⁵

targeta postal a Helena Maragall Noble del 8 de setembre de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25a-2); targeta postal a Maria Maragall Noble del 9 de setembre de 1901 (AM mrgll-Mss. 5-25b-3).

¹⁸⁴³ Anotació del 14-IX-1901 de l'Agenda de butxaca 1901 (AM C. F.).

¹⁸⁴⁴ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁴⁵ Targeta postal a Josefa Maragall Gorina de l'11 d'abril de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-25-10); carta a Joaquim Freixas del 6 de maig de 1902 (I, 978b).

¹⁸⁴⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁴⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Clara Noble del 5 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-66); carta a Clara Noble del 6 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-67); targeta postal a Rosa Gorina del 7 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-16-6).

¹⁸⁴⁸ Carta a Clara Noble del 12 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-73).

¹⁸⁴⁹ Carta a Clara Noble del 19 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-79) i del 21 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-81).

¹⁸⁵⁰ Targeta postal a Ubaldo Noble del 24 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-28-5); targeta postal a Clara Noble del 27 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-85); targeta postal a Helena Maragall Noble de l'1 d'agost de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-22a bis-8); targeta postal a Maria Maragall Noble de l'1 d'agost de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-25b-7).

¹⁸⁵¹ Carta a Clara Noble del 29 de juliol de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-87).

¹⁸⁵² Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Rosa Gorina del 4 d'agost de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-16-7); targeta postal a Clara Noble del 7 d'agost de 1902 (AM mrgll-Mss. XIV-5-95).

¹⁸⁵³ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁵⁴ Carta a Joan Pérez Jorba del 25 de setembre de 1902 (I, 1010a); carta a Salvador Carbonell del 21 de novembre de 1902 (AM mrgll-Mss. 5-7-5).

¹⁸⁵⁵ Carta a Antoni Roura del 21 d'octubre de 1902 (AM mrgll-Mss. 6-63-10); carta a Josep Pijoan del 28 d'octubre de 1902 (Anna M. BLASCO I BARDAS, *Maragall i Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, p. 104); carta a Pere Coromines del 29 d'octubre de 1902 (I, 958a).

1903

- 21 de gener Mor Rosa Gorina, mare de Maragall.¹⁸⁵⁶
- 12 de març Anada a Caldetes,¹⁸⁵⁷ des d'on va algun cop a Barcelona.¹⁸⁵⁸
- ca. 8 d'abril Retorn a Barcelona.¹⁸⁵⁹
- 23 d'abril Abandona el *Diario de Barcelona*.¹⁸⁶⁰
- abril És membre del jurat dels Jocs Florals de Barcelona.¹⁸⁶¹
- 15 al 19 de maig Segona estada a la masia de la Figuera, amb Josep Pijoan.¹⁸⁶²
- 1 de juliol És nomenat president de l'Ateneu Barcelonès.¹⁸⁶³
- 1 al 24 d'agost Anada a Cauterets —passant per Tolosa—¹⁸⁶⁴ amb els sogres i el cunyat.¹⁸⁶⁵
- 25 d'agost Arriba a San Sebastián amb els sogres i el cunyat, amb la intenció de recórrer la península Ibèrica per mar.¹⁸⁶⁶
- 26 al 29 d'agost Es troba a Bilbao (hostatjat a Portugalete).¹⁸⁶⁷
- 31 d'agost Arriba a La Corunya,¹⁸⁶⁸ i renuncia a continuar el viatge per mar; tornarà per terra, passant per Madrid.¹⁸⁶⁹
- 5 de setembre Arriba a Barcelona.¹⁸⁷⁰
- 15 d'octubre Pronuncia el discurs inaugural de l'Ateneu Barcelonès, amb l'«Elogi de la paraula».¹⁸⁷¹

¹⁸⁵⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁵⁷ Carta a Josep Pijoan del 7 de març de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 120).

¹⁸⁵⁸ Postal a Antoni Roura del 29 de març de 1903 (AM mrgll-Mss. 6-63-13); carta a Manuel Duran i Bas del 3 d'abril de 1903 (Arxiu Nacional de Catalunya, fons Manuel Duran i Bas [90], document 04.01).

¹⁸⁵⁹ Carta a Josep Pijoan del 7 de març de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 120); carta a Manuel Duran i Bas del 3 d'abril de 1903 (Arxiu Nacional de Catalunya, fons Manuel Duran i Bas [90], document 04.01).

¹⁸⁶⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.); gasetilla al *Diario de Barcelona* del 24-IV-1903 (QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 33); carta a Francesc Matheu indata, probablement de ca. 25 d'abril de 1903 (Octavi SALTOR, «El "carteig" Maragall-Matheu», dins *Aportacions inèdites a una trilogia literària barcelonina* (López-Picó, *Maragall, Matheu*), Impremta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, Barcelona, 1970, p. 49); carta a Caterina Albert del 27 d'abril de 1903 (I, 941); carta a Enric Prat de la Riba del 7 de maig de 1903 (I, 1060b).

¹⁸⁶¹ Carta a Caterina Albert del 27 d'abril de 1903 (I, 941b-942a) i del 4 de maig de 1903 (I, 942).

¹⁸⁶² Carta a Clara Noble del 15 de maig de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-96); carta a Josep Pijoan del 20 de maig de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 127); carta a Antoni Roura del 22 de maig de 1903 (I, 1136b).

¹⁸⁶³ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Josep Pijoan del 6 de juliol de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 146).

¹⁸⁶⁴ Carta a Clara Noble de l'1 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-97).

¹⁸⁶⁵ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Joaquim Freixas del 17 de juliol de 1903 (I, 979b).

¹⁸⁶⁶ Carta a Francesc Pujols del 27 de juliol de 1903 (I, 1063b-1064a); carta a Clara Noble del 6 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-101); carta a Josep Pijoan del 6 de setembre de 1903 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 198-199); carta a Caterina Albert del 8 d'octubre de 1903 (I, 945).

¹⁸⁶⁷ Carta a Clara Noble del 25 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-112).

¹⁸⁶⁸ Carta a Clara Noble del 31 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-116); targeta postal a Helena Maragall Noble de l'1 de setembre de 1903 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-14); targeta postal a Maria Maragall Noble de l'1 de setembre de 1903 (AM mrgll-Mss. 5-25b-9).

¹⁸⁶⁹ Carta a Clara Noble del 31 d'agost de 1903 (AM mrgll-Mss. XIV-6-116).

¹⁸⁷⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Anna Maragall Gorina del 5 de setembre de 1903 (AM mrgll-Mss. 5-25-3).

- 3 de novembre Naixement del vuitè fill de Maragall, Ernest.¹⁸⁷²
- 16 de novembre Estrena —al Teatre de les Arts— de *La Margarideta* (escenes del *Faust* traduïdes per Maragall), dirigida per Adrià Gual.¹⁸⁷³ Fou mal acollida per la crítica per la catalanització a què va sotmetre les escenes.¹⁸⁷⁴
- 17 de desembre Publicació del primer lliurament de *Les disperses*, llibre publicat com a fulletí de la revista *Joventut*. El 12 de maig de 1904 apareixerà l'últim lliurament.¹⁸⁷⁵

1904

- 24 de gener Inicia la col·laboració fixa a *Il·lustració Catalana*. Fins al 25 de febrer de 1906, hi publica —amb una periodicitat gairebé mensual— vint-i-dos articles.
- 6 al 19 d'abril Estada d'Alfons XIII a Catalunya, que Maragall recull en l'opuscle *De les reials jornades*, publicat immediatament després dels fets.¹⁸⁷⁶
- 1 de maig Mestre en gai saber. Clara Noble fa de reina dels Jocs Florals de Barcelona.¹⁸⁷⁷
- 7 a l'11 de maig Sortida a Sant Feliu de Guíxols, Palafrugell, Tossa, Lloret i Blanes.¹⁸⁷⁸
- 13 de maig Explica a Alcover que «un nou compromís ineludible em treu de Barcelona tot just tornat»:¹⁸⁷⁹ es refereix a una sortida a Terrassa i Sant Llorenç de Munt.¹⁸⁸⁰
- 5 de juliol Acaba la seva presidència de l'Ateneu (el relleva Lluís Domènech i Montaner).¹⁸⁸¹
- 6 de juliol Es trasllada a Blanes amb la seva família.¹⁸⁸²

¹⁸⁷¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Caterina Albert del 8 d'octubre de 1903 (I, 945b) i del 27 d'octubre de 1903 (I, 945b).

¹⁸⁷² Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Dolors Grau Ferrando del 12 de novembre de 1903 (I, 995b).

¹⁸⁷³ TUR, *Goethe i Maragall*, p. 225. Segons *Ibid.*, p. 187-188, la traducció fou feta a partir sobretot d'abril de 1903, quan Maragall abandona el *Diario de Barcelona*, tot i que possiblement hauria començat mesos abans; la carta de Pijoan en què s'al·ludeix a la traducció maragalliana i que Tur lamenta que manqui de data, és segons BLASCO, *Josep Pijoan i Joan Maragall*, p. 99-100, d'entre juliol i agost de 1902, la qual cosa situa l'inici de la traducció (o, si més no, de la intenció de dur-la a terme) una mica abans del que suposava Tur.

¹⁸⁷⁴ TUR, *Goethe i Maragall*, p. 225-230 i 239-245.

¹⁸⁷⁵ *Les disperses*, pròleg de Lluís Via, Joventut, Barcelona, 1904; MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, p. 403-404.

¹⁸⁷⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.); *De les reials jornades*, L'Avenç, Barcelona, 1904 (I, 751b-760b); carta a Josep Pijoan del 30 d'abril de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 273).

¹⁸⁷⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Josep Pijoan del 30 d'abril de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 273).

¹⁸⁷⁸ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 9 de maig de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-117); carta a Josep Pijoan de maig de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 278).

¹⁸⁷⁹ Carta a Joan Alcover del 13 de maig de 1904 (I, 927a).

¹⁸⁸⁰ Carta a Josep Pijoan de maig de 1904 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 278).

¹⁸⁸¹ Carta a Clara Noble del 2 de juliol de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-118).

- 18 de juliol Va sol a Cauterets,¹⁸⁸³ passant el primer dia a Tolosa.¹⁸⁸⁴ A Cauterets «vaig llegir un parell de llibres de poesia francesa moderna (Delpont i Comtesse de Noailles); després crec que he acabat (fins que hi torni) una segona part del *Comte l'Arnaud*; i he esbossat, així per alt, el començament d'una Poètica que no acabaré mai»;¹⁸⁸⁵ d'aquesta poètica ja en parlava el 12 de juliol.¹⁸⁸⁶ També a Cauterets rellegeix el Quixot.¹⁸⁸⁷ El 9 d'agost va a Pau.¹⁸⁸⁸
- 11 d'agost Retorn a Blanes,¹⁸⁸⁹ on probablement corregeix proves del volum *Artículos*.¹⁸⁹⁰
- 18 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁸⁹¹
- 1905**
- 22 d'abril Visita Poblet amb Antoni Roura, Josep Pijoan, Antoni Rubió i Lluch i Francesc Cambó.¹⁸⁹²
- 1 de juny Va a Cauterets, on «aquest estiu una pila de circumstàncies m'obliguen a anticipar el viatge».¹⁸⁹³ Una d'aquestes circumstàncies és la voluntat de ser per Sant Joan —el dia de la seva onomàstica— amb la seva família; una altra és, probablement, l'embaràs de Clara. L'acompanyen a Cauterets les dues germanes solteres. En l'anada passen per Tolosa (dies 1 i 2), Pau (dia 3) i Lourdes (4).¹⁸⁹⁴ Llegeix Indy, Camões, Montaigne i Taine, tradueix Novalis, i prepara el discurs de la Festa de la Bellesa de Palafrugell.¹⁸⁹⁵

¹⁸⁸² Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 4 de juliol de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-120); carta a Enric de Fuentes del 12 de juliol de 1904 (I, 982a).

¹⁸⁸³ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Enric de Fuentes del 12 de juliol de 1904 (I, 982a).

¹⁸⁸⁴ Carta a Clara Noble del 18 de juliol de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-121).

¹⁸⁸⁵ Carta a Enric de Fuentes del 14 de setembre de 1904 (I, 983a).

¹⁸⁸⁶ Carta a Antoni Roura del 12 de juliol de 1904 (I, 1139b).

¹⁸⁸⁷ Carta a Clara Noble del 27 de juliol de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-129) i de l'1 d'agost de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-134); carta a Enric de Fuentes del 14 de setembre de 1904 (I, 983a).

¹⁸⁸⁸ Carta a Clara Noble del 9 d'agost de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-140).

¹⁸⁸⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 9 d'agost de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-140).

¹⁸⁹⁰ Carta a Clara Noble del 21 de juliol de 1904 (AM mrgll-Mss. XIV-7-124).

¹⁸⁹¹ Carta a Enric de Fuentes del 14 de setembre de 1904 (I, 983a).

¹⁸⁹² Carta a Antoni Roura del 19 d'abril de 1905 (AM mrgll-Mss. 6-65-5); carta a Clara Noble del 22-23 d'abril de 1905 (AM mrgll-Mss. XIV-8-141); Josep PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, Catalònia, Barcelona, [1927], p. 72-73.

¹⁸⁹³ Carta a Josep Armangué de 1905 (I, 928a). Com que a la carta es diu que anirà a Cauterets «demà o demà passat», es pot considerar del 30 o 31 de maig.

¹⁸⁹⁴ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 3 de juny de 1905 (AM mrgll-Mss. XIV-8-142).

¹⁸⁹⁵ Carta a Josep Pijoan del 12 de juny de 1905 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 318-319); carta a Enric de Fuentes del 13 de juny de 1905 (I, 984); carta a Clara Noble del 21 de juny de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-8-155).

- 22 de juny Torna de Cauterets a Barcelona (hi arriba el 23).¹⁸⁹⁶
- 11 de juliol Reprèn la col·laboració al *Diario de Barcelona* per la seva sintonia amb el nou director, Miquel dels S. Oliver.¹⁸⁹⁷
- 21 de juliol Naixement del novè fill, Guillem,¹⁸⁹⁸ amb «una consegüent malaltia de la muller que m'atribolà fortament un parell de setmanes».¹⁸⁹⁹ «He passat un estiu agitat per diferents conceptes iestic atrassat de treballs ja compromesos.»¹⁹⁰⁰
- 21 d'agost Va a Olot, on estiuegen els sogres.¹⁹⁰¹ Rebutja l'ofertament de la Lliga de presentar-se a les eleccions per a diputats.¹⁹⁰²
- 20 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁹⁰³
- ca. 1 de novembre Estada d'un dia a Girona per presidir-hi els Jocs Florals.¹⁹⁰⁴

1906

- 11 de març Visita Torras i Bages, amb Gaudí i Pijoan.¹⁹⁰⁵
- 17 de maig Publicació d'*Enllà*.¹⁹⁰⁶
- 7 de juny Segona sortida del *Diario de Barcelona*, juntament amb el director i altres redactors catalanistes.¹⁹⁰⁷
- 8 de juny Anada a Blanes. Llegeix Virgili i Muntaner, i tradueix Novalis.¹⁹⁰⁸

¹⁸⁹⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Antoni Roura del 18 de juny de 1905 (I, 1140a); carta a Clara Noble del 21 de juny de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-8-155); carta a Jeroni Buixareu del 22 de juny de 1905 (AM mrgll-Mss. 5-6-14).

¹⁸⁹⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 21 de juny de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-8-155); carta a Joan Pérez-Jorba del 22 de juliol de 1905 (I, 1011a); carta a Josep Conangla Fontanilles del 13 d'agost de 1905 (I, 955a).

¹⁸⁹⁸ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁸⁹⁹ Carta a Caterina Albert del 13 d'agost de 1905 (I, 951a).

¹⁹⁰⁰ Carta a Josep Conangla Fontanilles del 13 d'agost de 1905 (I, 955a).

¹⁹⁰¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Caterina Albert del 13 d'agost de 1905 (I, 952a); targeta postal a Helena Maragall Noble del 22 d'agost de 1905 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-22); carta a Francesc Pujols del 18 de setembre de 1905 (I, 1064b).

¹⁹⁰² Carta a Prat de la Riba del 27 d'agost de 1905 (I, 1061b-1062b); carta a Antoni Roura del 31 d'agost de 1905 (I, 1140b); PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, p. 63-67.

¹⁹⁰³ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Enric de Fuentes del 7 de setembre de 1905 (I, 985a); carta a Francesc Pujols del 18 de setembre de 1905 (I, 1064b).

¹⁹⁰⁴ Carta a Carles Rahola del 24 d'octubre de 1905 (I, 1072a), del 2 de desembre de 1905 (I, 1072b) i del 23 de gener de 1906 (I, 1973a); «Una visió de Girona», *Suplemento literario de «El Autonomista»* (29-X-1907), p. 8; «Discurs presidencial» (I, 802b-805a).

¹⁹⁰⁵ Dietari de Josep Dachs, secretari de Torras i Bages, anotació de l'11 de març de 1906 (citada per Joan Anton Maragall dins TORRAS I BAGES – Joan MARAGALL, *Un diàleg començat abans de conèixer-se i que transcendí a la mort*, nota editorial, recull de textos, comentaris i referències en nota a peu de pàgina per J. A. Maragall, Ariel, Barcelona, 1961, p. 223, nota 1; PIJOAN, *El meu Don Joan Maragall*, p. 71.

¹⁹⁰⁶ *Enllà*, L'Avenç, Barcelona, 1906; anotació manuscrita al calendari de 1906 (AM C. F.).

¹⁹⁰⁷ Anotació manuscrita al calendari de 1906 (AM C. F.); carta a Antoni Roura del 10 de juny de 1906 (I, 1141a); carta a Enric de Fuentes del 12 de juny de 1906 (I, 985b); carta a Lluís Lluís del 18 de juny de 1906 (II, 910b-911a); carta a Josep Pijoan del 18 de juny de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 351).

¹⁹⁰⁸ Carta a Enric de Fuentes del 12 de juny de 1906 (I, 985b); carta a Josep Pijoan del 18 de juny de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 350).

- 2 de juliol Va a Barcelona.¹⁹⁰⁹
- 4 al 25 de juliol Anada a Cauterets amb les germanes.¹⁹¹⁰ El primer dia el passen a Tolosa, i a partir del 5 són a Cauterets.¹⁹¹¹ Treballa poc i llegeix novel·les d'Anatole France.¹⁹¹² El 21 es troben a Lourdes,¹⁹¹³ i el 23 a Pau.¹⁹¹⁴
- 25 de juliol Es reuneix amb la família, a Blanes.¹⁹¹⁵
- 22 d'agost Amb la seva família tornen a Barcelona per esperar el naixement del desè fill.¹⁹¹⁶
- 24 de setembre Neix el desè fill, Raimon.¹⁹¹⁷
- 13 al 18 d'octubre Participa al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana.¹⁹¹⁸

1907

- 21 de gener Primera col·laboració al suplement *Los Lunes* del diari *El Imparcial*, a petició de Luis Bello.¹⁹¹⁹
- 4 d'abril Participa com a jurat d'un concurs de novel·les organitzat per *El Poble Català*.¹⁹²⁰
- maig Primera visita a la ciutat de Lleida, per presidir-hi els Jocs Florals.¹⁹²¹
- 7 de juny Anada a Caldetes,¹⁹²² des d'on fa alguna anada a Barcelona.¹⁹²³
- 9 de juny Inicia la redacció de «Confesión de poesía», article en tres parts publicat a *La Lectura* i que després constituirà «Elogi de la poesia» i

¹⁹⁰⁹ Targeta postal a Antoni Roura de l'1 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 6-66-4).

¹⁹¹⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Helena Maragall Noble del 8 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-24) i del 13 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-25); targeta postal a Joan Anton Maragall del 15 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25a-7).

¹⁹¹¹ Carta a Clara Noble del 3 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-9-156).

¹⁹¹² Carta a Clara Noble del 9 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-9-162); carta a Josep Pijoan del 9 de juliol de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 354).

¹⁹¹³ Carta a Clara Noble del 21 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. XIV-9-174).

¹⁹¹⁴ Targeta postal a Helena Maragall Noble del 23 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-26); targeta postal a Maria Maragall Noble del 23 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25b-17).

¹⁹¹⁵ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Helena Maragall Noble del 23 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25a bis-26); targeta postal a Maria Maragall Noble del 23 de juliol de 1906 (AM mrgll-Mss. 5-25b-17).

¹⁹¹⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Josep Pijoan del 21 d'agost de 1906 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 364); targeta postal a Antoni Roura del 21 d'agost de 1906 (AM mrgll-Mss. 6-66-10).

¹⁹¹⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Dolors Grau Ferrando del 3 d'octubre de 1906 (I, 998a).

¹⁹¹⁸ Carta a Antoni M. Alcover del 28 de maig de 1906 (I, 926b).

¹⁹¹⁹ Carta de Luis Bello del 6 de desembre de 1906 (AM mrgll-Mss. I-11-2); «Evocación», *Los Lunes del Imparcial* (21-1-1907) (II, 235^a-236b).

¹⁹²⁰ Anotació del 4 d'abril al calendari de 1907 (AM C. F.).

¹⁹²¹ Carta a Valeri Serra i Boldú del 13 de març de 1907 (AM mrgll-Mss. 6-71-5); «Discurs presidencial» (I, 809).

¹⁹²² Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Antoni Roura del 6 de juny de 1907 (AM mrgll-Mss. 6-67-5).

¹⁹²³ Carta a Antoni Roura del 26 de juliol de 1907 (AM mrgll-Mss. 6-67-7).

- «De la poesía». Acaba la primera redacció l'11 de setembre,¹⁹²⁴ i n'inicia la versió catalana el 9 de novembre.¹⁹²⁵
- 3 d'agost Substituint l'anada a Cauterets, es trasllada a Olot —on estiuegen els sogres— amb les filles grans.¹⁹²⁶ Els tres estius següents també passarà unes setmanes en algun lloc de muntanya, per raons terapèutiques.
- 24 d'agost Retorna a Caldetes.¹⁹²⁷
- 11 de setembre Enllesteix el manuscrit de l'«Elogi del poble».¹⁹²⁸
- 14 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁹²⁹
- 26 d'octubre Escolarització del fill gran al col·legi Mont d'Or.¹⁹³⁰
- 9 de novembre Enllesteix la preparació de l'antologia per a infants *Tria*, que apareixerà l'any 1909.¹⁹³¹
- 18 de desembre Naixement de l'onzena filla, Elvira.¹⁹³²

1908

- 4 de juliol Anada a Caldetes,¹⁹³³ on la seva rutina és la següent: «Ens llevem, despatxem diaris y correspondencia urgent, dono lliçó als sis mes grans fins á las dotze, s'en ván al bany, jo llegeixo una mica Spinoza (que'm costa un xich d'entrarhi), ó t'escrich á tú, com are; despres á dinar, fer l'orni fins á les quatre, treballar la “Nausica” fins cap á les 6, tè, passeig, piano, sopar, mes piano, “Primo Bazilio” y al llit. Y per are no vá mal.»¹⁹³⁴
- 5 de juliol Inici de la redacció de *Nausica*¹⁹³⁵ (durant l'estiu n'escriurà un acte i mig).¹⁹³⁶
- 19 d'agost Es trasllada a Olot —on estiuegen els sogres— amb les tres filles grans.¹⁹³⁷
- 7 de setembre Retorn a Caldetes.¹⁹³⁸

¹⁹²⁴ AM mrgll-Mss. 7-5-6/1-31.

¹⁹²⁵ Anotació manuscrita al calendari de 1907 (AM C. F.).

¹⁹²⁶ Carta a Antoni Roura del 26 de juliol de 1907 (AM mrgll-Mss. 6-67-7); carta a Clara Noble del 3 d'agost de 1907 (AM mrgll-Mss. XIV-10-175); anotació del 4-VIII-1907 de l'Agenda de butxaca 1907-1911 (AM C. F.).

¹⁹²⁷ Carta a Clara Noble del 19 d'agost de 1907 (AM mrgll-Mss. XIV-10-189).

¹⁹²⁸ «Elogi del poble» (AM 7-15-1/26).

¹⁹²⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹³⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹³¹ Anotació del 9 de novembre al calendari de 1907 (AM C. F.); *Tria. Llibre de lectures selectes, en prosa i vers, per als nois i noies de les escoles i col·legis de Catalunya*, Dalmau Carles & C^a., Girona, 1909.

¹⁹³² Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹³³ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹³⁴ Carta a Antoni Roura del 8 de juliol de 1908 (AM mrgll-Mss. 6-68-2).

¹⁹³⁵ «Anno MCMVIII», dins Joan MARAGALL, *Nausica*, Ariel, Barcelona, 1983, p. 73.

¹⁹³⁶ Anotació del 22/23-IX-1908 de l'Agenda de butxaca 1907-1911 (AM C. F.).

¹⁹³⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Enric de Fuentes del 18 d'agost de 1905 (I, 988b); carta a Clara Noble del 19 d'agost de 1908 (AM mrgll-Mss. XIV-11-191).

22 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁹³⁹
24 de desembre Estrena del piano, regal de Clara Noble.¹⁹⁴⁰

1909

18 de març Naixement del dotzè fill, Gabriel.¹⁹⁴¹
5 de juny Anada a Tona.¹⁹⁴²
23 de juny Torras i Bages, a qui Maragall havia visitat el 19 de juny,¹⁹⁴³ confirma set dels fills.¹⁹⁴⁴
24 de juny Eugeni d'Ors proposa a Maragall aplegar alguns textos teòrics seus en un llibre per a una col·lecció de filosofia que dirigeix. El volum, que s'anomenaria probablement *Teorías*, no s'arribà a publicar, però fou el germen del volum pòstum *Elogios*.¹⁹⁴⁵
30 de juny Retorn a Barcelona.¹⁹⁴⁶
10 de juliol Anada a Caldetes. Entre el 26 i el 31 es produeix la Setmana Tràgica.¹⁹⁴⁷
5 d'agost (matí) Breu estada a Barcelona.¹⁹⁴⁸
16 d'agost Anada a Olot.¹⁹⁴⁹
4 de setembre Retorn a Caldetes amb els sogres.¹⁹⁵⁰
25 de setembre Retorn a Barcelona.¹⁹⁵¹

1910

4 de febrer Enllesteix la redacció del «Cant espiritual».¹⁹⁵²
19 de febrer Mor Antoni Roura.¹⁹⁵³
8 de juliol Anada a Caldetes,¹⁹⁵⁴ on reprèn la redacció de *Nausica*.¹⁹⁵⁵

¹⁹³⁸ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Enric de Fuentes del 18 d'agost de 1905 (I, 988b); carta a Antoni Roura del 3 de setembre de 1908 (AM mrgll-Mss. 6-68-6).

¹⁹³⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Enric de Fuentes del 18 d'agost de 1905 (I, 988b).

¹⁹⁴⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁴¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁴² Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁴³ Carta a Antoni Roura del 19 de juny de 1909 (I, 1142a).

¹⁹⁴⁴ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁴⁵ QUINTANA, *La veu misteriosa*, p. 214.

¹⁹⁴⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁴⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁴⁸ Carta a Antoni Roura del 6 d'agost de 1909 (AM mrgll-Mss. 6-67-9, catalogada erròniament com de 1907).

¹⁹⁴⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Helena Maragall del 17 d'agost de 1909 (AM mrgll-Mss. 5-22a bis-27); carta a Clara Noble del 17 d'agost de 1909 (AM mrgll-Mss. XIV-12-205).

¹⁹⁵⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 31 d'agost de 1909 (AM mrgll-Mss. XIV-12-214).

¹⁹⁵¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Antoni Roura del 22 de setembre de 1909 (AM mrgll-Mss. 6-69-7).

¹⁹⁵² «Cant espiritual» (AM mrgll-Mss. 7-2-9).

¹⁹⁵³ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁵⁴ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

21 de juliol	Anada a Castellterçol, on s'està a casa de la seva germana Eulàlia. ¹⁹⁵⁶
6 d'agost	Retorn a Caldetes. ¹⁹⁵⁷
3 de setembre	Enllesteix la redacció de <i>Nausica</i> . ¹⁹⁵⁸
26 de setembre	Retorn a Barcelona. ¹⁹⁵⁹
21 d'octubre	Redacció de l' <i>elogi</i> «Del viuir». ¹⁹⁶⁰
24 d'octubre	Entre aquesta data i el 6 de novembre, redacció de l' <i>elogi</i> «De la gracia». ¹⁹⁶¹

1911

27 de gener	Neix el tretzè (i darrer) fill, Jordi. ¹⁹⁶²
14 de febrer	Surt <i>Seqüències</i> . ¹⁹⁶³
24 de maig	Enllesteix la redacció de la biografia de Joan Mañé i Flaquer. ¹⁹⁶⁴
26 de maig	El visiten Arquer, Josep Monegal i Peyra, del Cercle Conservador, per proposar-li tornar a escriure al <i>Diario de Barcelona</i> arran dels canvis que hi volen introduir. Maragall accepta col·laborar-hi de nou, sense fer-hi articles polítics. ¹⁹⁶⁵
ca. 1 de juliol	Anada a Caldetes. ¹⁹⁶⁶
10 de juliol	Anada a Cauterets (hi arriba el 13), passant abans per Toulouse i Pau. ¹⁹⁶⁷ Hi va sol.
4 i 5 d'agost	Va de Cauterets a Caldetes, fent nit a Pau. ¹⁹⁶⁸
18 d'agost	Va a Castellterçol amb les dues filles grans. ¹⁹⁶⁹
7 de setembre	Retorn a Caldetes. ¹⁹⁷⁰

¹⁹⁵⁵ AM mrgll-Mss. 7-18-1 (Joan MARAGALL, *Nausica*, Ariel, Barcelona, 1983, p. 124, aparat crític).

¹⁹⁵⁶ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 21 de juliol de 1910 (AM mrgll-Mss. XIV-12-215).

¹⁹⁵⁷ Carta a Clara Noble del 30 de juliol de 1910 (AM mrgll-Mss. XIV-12-220); carta a Pere Bosch Gimpera del 7 d'agost de 1910 (I, 930a).

¹⁹⁵⁸ AM mrgll-Mss. 7.18-1 (Joan MARAGALL, *Nausica*, Ariel, Barcelona, 1983, p. 174, aparat crític); carta a Josep Pijoan del 4 de setembre de 1910 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 418).

¹⁹⁵⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁶⁰ «Del viuir» (AM mrgll-Mss. 7-6-4 recto/1-11).

¹⁹⁶¹ «De la gracia» (AM mrgll-Mss. 7-6-4 verso/1-10).

¹⁹⁶² Agenda de sobretaula (AM C. F.); anotació del 27-I-1911 de l'Agenda de butxaca 1911 (AM C. F.).

¹⁹⁶³ *Seqüències*, L'Avenç, Barcelona, 1911; Agenda de sobretaula (AM C. F.).

¹⁹⁶⁴ Anotació del 24-V-1911 de l'Agenda de butxaca 1911 (AM C. F.).

¹⁹⁶⁵ Anotació del 26-V-1911 de l'Agenda de butxaca 1911 (AM C. F.); carta a Josep Pijoan del 27 de maig de 1911 (BLASCO, *Joan Maragall i Josep Pijoan*, p. 442); carta a Enric de Fuentes del 20 de juny de 1911 (I, 992).

¹⁹⁶⁶ Carta a Enric de Fuentes del 20 de juny de 1911 (I, 992b).

¹⁹⁶⁷ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble de l'11 de juliol de 1911 (AM mrgll-Mss. XIV-13-223) i del 13 de juliol de 1911 (AM mrgll-Mss. XIV-13-225).

¹⁹⁶⁸ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Clara Noble del 31 de juliol de 1911 (AM mrgll-Mss. XIV-13-243); targeta postal a Clara Noble del 3 d'agost de 1911 (AM mrgll-Mss. XIV-13-244).

¹⁹⁶⁹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Enric de Fuentes del 17 d'agost de 1911 (I, 992b); carta a Clara Noble del 19 d'agost de 1911 (AM mrgll-Mss. XIV-13-246).

¹⁹⁷⁰ Agenda de sobretaula (AM C. F.); targeta postal a Eugeni d'Ors del 8 de setembre de 1911 (AM mrgll-Mss. 5-3097).

23 de setembre	Retorn a Barcelona. ¹⁹⁷¹
13 d'octubre	Anota en una de les agendes de butxaca: «El Elogio de la muerte es que no hay tal muerte.» ¹⁹⁷²
30 de novembre	«Després de tocar al piano dues sonates de Beethoven i de donar corda al rellotge del menjador, es dirigí, més d'hora que de costum, a la seva cambra». ¹⁹⁷³ L'endemà ja no es va llevar.
20 de desembre	Mort de Joan Maragall. «Els diagnòstics mèdics titubejants, insegurs, s'acordarien o es decantarien per unes “febres de Malta” o “febres de Barcelona”. Tanmateix, foren unes febres ben estranyes, perquè el procés fou molt llarg i la febre no es presentà fins al final.» ¹⁹⁷⁴

¹⁹⁷¹ Agenda de sobretaula (AM C. F.); carta a Gabriel Miró del 19 de setembre de 1911 (II, 919b).

¹⁹⁷² Anotació del 13 d'octubre de l'Agenda de butxaca de 1907-1911 (AM C. F.).

¹⁹⁷³ Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall*, p. 188.

¹⁹⁷⁴ *Ibid.*, p. 186.

BIBLIOGRAFIA DE JOAN MARAGALL

1. Edicions de l'obra de Joan Maragall

Al primer apartat s'inclouen els llibres i opuscles de Maragall editats en vida de l'autor; no normalitzo l'ortografia del títol del primer volum (*Poesias*) per distingir-lo del segon (*Poesies*). Al segon apartat referencio les quatre edicions d'obres completes de l'autor. Al tercer apartat incloc les edicions d'inèdits —tot i que les edicions de les obres completes i les edicions crítiques també n'inclouen. Al quart apartat recullo les edicions crítiques; tot i que algunes de les edicions de l'apartat anterior també són crítiques, hi consigno només els llibres que tenen com un dels seus objectius principals l'edició crítica de textos maragallians. Al cinquè apartat incloc les edicions filològiques —entenen per tals aquelles edicions que, sense ser estrictament crítiques pel fet de no comptar amb un aparat crític, estan preparades tanmateix a partir de les edicions en vida de l'autor i d'acord amb els hàbits filològics més rigorosos. El sisè apartat és una selecció de reproduccions —entenen per tals aquelles edicions que reproduïxen una edició anterior, sense fer-hi cap aportació filològica rellevant. Finalment, recullo les edicions de cartes adreçades a Maragall (en aquest cas cal consultar, també, els apartats tercer i quart, que recullen edicions que inclouen, en alguns casos, cartes adreçades a Maragall). Molts volums podrien pertànyer, doncs, a diversos apartats, però per evitar al màxim les duplicacions he procurat col·locar-los en el que més els escau. A diferència de la bibliografia sobre Maragall, les edicions de la seva obra estan ordenades —dins de cada apartat— d'acord amb un criteri cronològic.

1.1 *Edicions en vida de Maragall*

Obres originals

- MARAGALL, Joan, *Poesias. Originals y traduccions*, La Il·lustració Catalana, Barcelona, 1891.
—, *Poesies*, L'Avenç, Barcelona, 1895.
—, *Joan Sardà. Estudi necrològic*, L'Avenç, Barcelona, 1900.
—, *Visions & cants*, L'Avenç, Barcelona, 1900.

- , *El sentimiento catalanista. Trágico conflicto. La Patria Nueva. Con la síntesis del Programa de Manresa*, B. Rodríguez Serra, Madrid, [1902].
- , *Les disperses. Poesies originals i traduccions de Goethe*, pròleg de Lluís Via, Joventut, Barcelona, 1904.
- , *De les reials jornades*, L'Avenç, Barcelona, 1904.
- , *Artículos (1893-1903)*, Fidel Giró, Barcelona, 1904.
- , *Enllà. Poesies*, L'Avenç, Barcelona, 1906.
- , *Elogi de la poesia*, Bartomeu Baixarias, Barcelona, 1909.
- , *Tria. Llibre de lectures selectes, en prosa i vers, per als nois i noies de les escoles i col·legis de Catalunya*, Dalmau Carles, Girona, 1909.
- , *Seqüències. Poesies*, L'Avenç, Barcelona, 1911.

Obres amb pròleg o epíleg de Maragall

- Josep SOLER I MIQUEL, *Escritos*, L'Avenç, Barcelona, 1898. [Conté, com a pròleg, el text «José Soler y Miquel», de Maragall.]
- Ignasi SOLER I ESCOFET, *Vora els estanyis*, amb una carta-pròleg d'en Joan Maragall, Fidel Giró, Barcelona, 1904.
- Josep CONANGLA FONTANILLES, *Elegia de la guerra. Poesies (Impresions de la guerra de Cuba)*, amb un prefaci de Joan Maragall, Tipografia Catalana, Barcelona, 1904.
- Francesc PUJOLS, *Llibre que conté les poesies d'en —, amb un pròleg d'en Joan Maragall*, Tobella & Costa, Barcelona, 1904.
- Josep PIJOAN, *El cançoner d'en —*, Oliva, Vilanova i la Geltrú, 1905.
- Jacint VERDAGUER, *Discursos (1867-1902)*, pròleg de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1905.
- Ignasi de L. RIBERA I ROVIRA, *Poesia é' prosa. Originals i traduccions del portuguès*, pròleg de Joan Maragall, Oliva, Vilanova i la Geltrú, 1905.
- Valeri SERRA I BOLDÚ, *Cançons de Pandero*, diligentment aplegades i honrades amb una lletra d'en Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1907.
- [Humar] KAYYAM, *Estances*, traducció de R. Vives Pastor, L'Avenç, Barcelona, 1907. [Conté, abans del pròleg, una carta de Maragall.]
- Sociedad Anónima La Neotipia. Institución obrera*, Barcelona, 1908. [Conté una introducció de Maragall.]
- Diego RUIZ, *Contes d'un filsof*, pròleg de Joan Maragall, Joventut, Barcelona, 1908.
- Magí MORERA I GALÍCIA, *Hores lluminoses*, Il·lustració Catalana, Barcelona, s. d.
- Pere TORNÉ ESQUIUS, *Els dolços indrets de Catalunya*, Oliva, Vilanova i la Geltrú, 1910.
- Enric PRAT DE LA RIBA, *La nacionalitat catalana*, La Catalunya, Barcelona, 1910.

Obres traduïdes per Maragall

- GOETHE, *Ifigènia a Taurida*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1898.
- Adelaida WETTE, *Ton y Guida (Hänsel und Gretel)*. *Rondalla musical alemanya*, música de E. Humperdinck, traduhida al catalá y aplicada á la música per Joan Maragall i Antoni Ribera, Joventut, Barcelona, 1901.
- Ernest HELLO, *Fisonomías de santos*, traducción del francés por Joan Maragall, Juan Gili, Barcelona, 1900. Segona edició, 1904.
- Johann W. GOETHE, *Eridon y Amina. Pastorel·la*, traduhida per J. Maragall, Catalunya, Barcelona, 1904. Segona edició: Vda. de J. Cunill (Biblioteca Teatralia), Barcelona, 1909.
- , *La Margarideta. Escenes del "Faust". Drama en tres actes i vuit quadros*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1904. Segona edició, 1910.
- NOVALIS, *Enric d'Ofterdingen*, traducció de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1907.
- Johann W. GOETHE, *Pensaments*, traducció d'en Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1910.

1.2 Obres completes

- MARAGALL, Joan, *Obres completes*, 11 vols., [Edició de la Viuda], Gustau Gili, Barcelona, 1912-13 (dels dos primers volums, que contenen l'obra en vers, se'n féu una segona edició el 1918). Amb pròlegs de Joaquim Ruyra (al vol. I de *Poesies*, 1912) i Miquel dels Sants Oliver (al vol. I d'*Artículos*, 1912).
- , *Obres completes. Edició definitiva*, 25 vols., direcció: Joan Estelrich, Edició dels Fills de Joan Maragall, Sala Parés llibreria [tret del vol. XXV: Edimar], Barcelona, 1929-55. Amb pròlegs de Josep M. Capdevila, Antoni M. de Barcelona, Miquel dels Sants Oliver, Carles Soldevila, Josep Farran i Mayoral, Josep M. de Sagarra, Ferran Valls i Taberner, Josep Leonart, Carles Rahola, Gaziel, Manuel Reventós, Agustí Esclasons, Francesc Cambó, Carles Cardó, Miquel d'Esplugues, Joan Estelrich, Miguel de Unamuno, Josep Sebastià Pons, Manuel de Montoliu, Josep Carner, Francesc Pujols, Carles Riba i Eugeni d'Ors. L'últim volum, preparat per Joan Bta. Solervicens, conté un pòrtic de Josep Pijoan procedent de la seva obra *El meu Don Joan Maragall*, textos de Maragall que complementen nou dels vint-i-quatre volums anteriors, un recull de dades biogràfiques de Maragall, una cronologia de les obres de Maragall, una àmplia bibliografia i diversos índexs.

- , *Obres completes*, 1 vol., Selecta, Barcelona, 1947. Amb pròlegs de Josep M. Capdevila (reproducció del que encapçala el primer volum de l'edició dels Fills) i Miquel dels Sants Oliver (reproducció del que encapçala el sisè volum de l'edició de Gustau Gili).
- , *Obres completes*, 2 vols., Selecta, Barcelona, 1960-61 (el primer volum, *Obra catalana*, fou reeditat el 1970 i el 1981; el segon, *Obra castellana*, fou reeditat el 1981). El primer volum conté la cronologia elaborada per Solervicens (reproducció de la publicada al vol. XXV de l'Edició dels Fills), un pròleg de Josep Carner i, en apèndix, els textos poètics de Pijoan ja publicats al vol. XXV de l'Edició dels Fills, el pròleg de Ruyra a l'edició de Gustau Gili i vint-i-dos dels vint-i-tres pròlegs de l'Edició dels Fills (el que manca és el de Miquel dels Sants Oliver; d'aquests textos, els que havien estat publicats en castellà apareixen traduïts al català). El segon volum conté un pròleg de Pedro Laín Entralgo, dos textos inèdits que completen el primer volum, la cronologia de les obres de Maragall (reproducció de la publicada al vol. XXV de l'edició dels Fills), els dos pròlegs de l'edició de Gustau Gili i els vint-i-tres de l'edició dels Fills (que sumen vint-i-quatre textos, perquè el pròleg de Miquel dels Sants Oliver apareixia a les dues edicions; d'aquests textos, els que havien estat publicats en català apareixen traduïts al castellà), una àmplia bibliografia i diversos índexs.

1.3 Edicions d'inèdits

- Joan MARAGALL, *Biografia de D. Joan Mañé y Flaquer*, Ajuntament Constitucional de Barcelona, Barcelona, 1912.
- M[iquel] d'ESPLUGAS, *Maragall. Notes íntimes. Autobiogràfiques, psicològiques, trànsit final*, Lluís Gili, Barcelona, 1912. Conté la versió mutilada i manipulada de les «Notes autobiogràfiques» escrites als vint-i-cinc i als cinquanta anys.
- J[osep] POUS I PAGÈS, *Per la vida*, L'Avenç, Barcelona, 1912.
- Himnes homèrics*, traducció en vers de Joan Maragall i text grec amb la traducció literal de P. Bosch Gimpera, Institut de la Llengua Catalana, Barcelona, 1913.
- [Daniel] MARTÍNEZ FERRANDO, *Visions de l'horta. Poesies valencianes*, ab una carta pròleg de Joan Maragall, L'Avenç, Barcelona, 1916.
- Jaume COLLELL, «Un cant montserratí d'en Maragall», *Catalana. Revista Setmanal*, núm. 28 (13 octubre 1918), p. 198.
- , «Cartes den Maragall», *Gazeta de Vich*, núms. 3677 (28-I-1930), 3678 (30-I-1930) i 3679 (1-II-1930).

- Manuel GARCÍA BLANCO, «Tres cartas inéditas de Maragall a Unamuno», *Cuadernos de la Cátedra Miguel de Unamuno*, III, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 1952, p. 5-12.
- Manuel GARCÍA BLANCO, «Dos cartas inéditas de Maragall al escritor argentino Manuel Gálvez», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVI (1954-56), p. 137-141.
- Victoriano GARCÍA MARTÍ, «Una carta de Maragall. Los dos resortes fundamentales de la vida», *La Vanguardia Española* (3 de julio de 1960).
- Albert MANENT, «Dues cartes poc conegudes de Maragall», *Serra d'Or*, any V, núm. 8-9 (agost-setembre de 1963), p. 38-39.
- Federico URALES, *La evolución de la filosofía en España*, estudio preliminar por Rafael Pérez de la Dehesa, Ediciones de Cultura Popular, Barcelona, 1968, p. 208.
- Joaquim MOLAS, «Maragall y Azorín», *La Torre. Revista de la Universidad de Puerto Rico*, núm. XVI (1968), p. 223.
- , «Cartes de Maragall i de Costa i Llobera a Miquel de Palol», *Serra d'Or*, núm. 115 (15 d'abril 1969), p. 56-58 [264-266].
- Octavi SALTOR, «El “carteig” Maragall-Matheu», dins *Aportacions inèdites a una trilogia literària barcelonina (López-Picó, Maragall, Matheu)*, Impremta Vda. de Fidel Rodríguez Ferrán, Barcelona, 1970, p. 47-53.
- «Cant dels hispans», dins Mercedes VILANOVA, *Espanya en Maragall*, prólogo de J. Reglà, Península, Barcelona, 1968, p. 177-179.
- Gabriel MARAGALL I NOBLE, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62 (Llibres a l'abast, 238), Barcelona, 1988. Edició, per primera vegada, de la versió íntegra de les «Notes autobiogràfiques» dels vint-i-cinc anys.
- «Tres cartes inèdites de Joan Maragall» [a Antoni Roura i a Josep Soler i Miquel], a cura de Lluís Quintana, *Els Marges*, núm. 40 (setembre de 1989), p. 53-62.
- Joan REQUESENS, «Dues visions poètiques? L'epistolari entre Jaume Collell i Joan Maragall», *Miscel·lània Germà Colón/3*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXX), Barcelona, 1995, p. 145-162.
- Narcís-Jordi ARAGÓ i Josep CLARÀ, *Els epistolaris de Carles Rahola. Antologia de cartes de cent corresponents (1901-1939)*, transcripció de Núria Farriol i Xavier Pla, pròleg de Joaquim Nadal i Farreras, Ajuntament de Girona i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Girona i Barcelona, 1998, p. 111-123.
- Joan MARAGALL, «Notes autobiogràfiques dels cinquanta anys», a cura de Glòria Casals, *Els Marges*, núm. 64 (setembre de 1999), p. 83-94. Edició, per primera vegada, de la versió íntegra de les «Notes autobiogràfiques» escrites als cinquanta anys.

- Narcís GAROLERA, «De Joan Maragall a Joan Puig i Ferrer. Vuit cartes inèdites», *Miscel·lània Giuseppe Tavani / I*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XLII), Barcelona, 2001, p. 77-89.
- Joan MARAGALL, *Com si entrés en una pàtria. Cartes a Josep M. Lloret (1882-1895) i Notes autobiogràfiques (1885/1910)*, edició i pròleg de Glòria Casals, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2007.
- Jordi ALBERTÍ I ORIOL, «El "Pròleg" de Joan Maragall al "Glosari 1907" d'Eugeni d'Ors», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 233 (novembre de 2007), p. 69-76.

1.4 Edicions crítiques

- Joan MARAGALL, *Nausica. Text establert sobre el manuscrit de l'autor amb taula de variants i de les diverses redaccions, per Carles Riba*, edició a cura d'Enric Sullà, Ariel (Clàssics Catalans Ariel, 4), Barcelona, 1983 (reedició: 1984).
- , *Enllà*, edició crítica i estudi de Glòria Casals, Edicions 62 (Textual, 2), Barcelona, 1989.
- , Anna Maria BLASCO I BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 117), Barcelona, 1992.
- Lluís QUINTANA TRIAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 173), Barcelona, 1996. Edició de cinc textos: «Elogi de la paraula», «Elogi de la poesia», «De la palabra», «De la poesia» i «Confesión de poesía».
- Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals, La Magrana, Barcelona, 1998.

1.5 Edicions filològiques

- Joan MARAGALL, *Visions & Cants*, estudi introductor, edició i notes d'Enric Bou, Edicions 62 (El Garbell, 13), Barcelona, 1984 (reedicions: 1986, 1987 i 1994; reedicions a El Cangur, 266: 1998, 2003).
- , *Poesia completa*, edició a cura d'Enric Bou, Empúries, Barcelona, 1986.
- , *Visions & cants*, edició a cura d'Ignasi Moreta, Hermes (Clàssics Catalans, 22), Barcelona, 2003.

—, *Visions & Cants*, estudi preliminar amb propostes de treball i de comentaris de text a cura de Lluís Quintana i Enric Bou, Edicions 62, Barcelona, 2005

1.6 Reproduccions

Joan MARAGALL, *Nausica. Tragedia en tres actes trenta de l'Odissea d'Homer*, Gustau Gili, Barcelona, 1913.

—, *Nausica*, Publicacions de l'Escola Catalana d'Art Dramàtic (Biblioteca Teatral, [1], Barcelona, 1923.

—, *El Comte Arnau*, La Rosa dels Vents (Allò que perdura, 1), Barcelona, 1938.

—, *Poesies*, Edimar, Barcelona, 1947.

—, *El pas de l'any (recull en vers i en prosa)*, Edimar, Barcelona, 1947.

—, *Ofrenda del año. Escritos líricos escogidos*, Edimar, Barcelona, [1947].

—, *Antologia poètica*, tria i pròleg de Carles Riba, Selecta (Biblioteca Selecta, 148), Barcelona, 1954 (reedicions: 1967, 1973, 1977, 1979 i 1981; reedició a Club de Butxaca, 105: 1991).

—, *Vida escrita. Ensayos*, prólogo de Carles Riba, Aguilar, Madrid, 1959.

—, *Correspondencia Maragall-Roura*, prólogo de Felipe Cid, Polígrafa (Colección La Senda, IX), Barcelona, 1969.

—, *Llibre de lectura*, pròleg i selecció d'Antoni Comas, Destino, Barcelona, 1970 (reedició: 1979).

—, *El comte Arnau*, a cura de Joan-Lluís Marfany, Edicions 62 (Antologia catalana, 71), Barcelona, 1974 (reedicions: 1979, 1981 i 1982).

—, *Elogi de la paraula i altres assaigs*, a cura de Francesc Vallverdú, Edicions 62 (Les Millors Obres de la Literatura Catalana, 1), Barcelona, 1978 (reedicions: 1985, 1990 i 1994).

—, *Antologia poètica*, a cura d'Arthur Terry, Edicions 62 (Les Millors Obres de la Literatura Catalana, 71), Barcelona, 1981 (reedicions: 1984, 1987, 1990, 1992, 1998).

—, *Visions i Cants*, introducció de Joan-Lluís Marfany, Laia (Les Eines de Butxaca, 20), Barcelona, 1984.

—, *Obra poètica. Versión bilingüe*, edición, introducción y notas de Antoni Comas, 2 vols., traducción de J. F. Vidal Jové, Castalia (Clásicos Castalia, 126-127), Madrid, 1984.

—, *Antología poética. Edición bilingüe*, edición y selección de María Parés, Alianza (El libro de bolsillo, 1087), Madrid, 1985.

—, *Prosa, poesia i teatre. Elogis. El comte Arnau. Nausica*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62 i Orbis (Història de la Literatura Catalana, 54), Barcelona, 1985.

- , *El comte Arnau*, estudis introductoris de Josep Romeu i Figueras, Arthur Terry i Joan-Lluís Marfany, Edicions 62 (El Garbell, 20), Barcelona, 1986 (reedicions: 1990 i 1991; reedicions a El Cangur, 179: 1995 i 2000).
- , *Elogio de la palabra. Edición bilingüe*, traducció de Enrique Sordo, edició y prólogo de Jordi Maragall, Mall, Barcelona, 1986.
- , *Articles polítics*, a cura de Joan-Lluís Marfany, La Magrana (Biblioteca dels Clàssics del Nacionalisme Català, 19), Barcelona, 1988.
- , *Antologia poètica*, edició a cura de Sebastià Bech, Barcanova (Biblioteca Didàctica de Literatura Catalana, 4), Barcelona, 1990.
- , *Poesía*, selecció e introducció de Joaquim Molas, traducció de Ángel Crespo, Planeta (Clásicos Universales Planeta, 228), Barcelona, 1993.
- , *Antologia poètica*, edició, introducció, notes i activitats per Pere Maragall, Bruño (Tinell, 12), Barcelona, 1994.
- , *Els millors poemes*, selecció de Sebastià Alzamora, Proa i Columna (Els millors poemes, 3), Barcelona, 1998.
- , *Antologia poètica*, edició a cura de Josep Vallcorba, Hermes (Clàssics catalans, 13), Barcelona, 1999.
- Jacint VERDAGUER – Joan MARAGALL, *Joc de miralls*, pròleg i tria de textos a cura d'Isidor Cònsul, Institut d'Edicions de la Diputació de Barcelona i Edicions Proa, Barcelona, 2002.
- Joan MARAGALL, *Visions & Cants*, a cura d'Imma Farré, Proa, Barcelona, 2003.

1.7 Edicions de cartes adreçades a Maragall

- Ignasi SOLER I ESCOFET, *Vora els estanys*, amb una carta-pròleg d'en Joan Maragall, Fidel Giró, Barcelona, 1904, p. 9-11.
- «Cartes entre Maragall i Coromines», dins Pere COROMINES, *Del meu comerç amb En Joan Maragall*, Publicacions de «La Revista», Barcelona, 1935, p. 45-104. Reproduït dins *Obres completes*, pròleg de Domènec Guansé, recopilació i notes de Joan Coromines, Selecta, Barcelona, 1972, p. 1151-1169.
- Joan ALCOVER, *Obres completes*, Selecta, Barcelona, 1951, p. 703-705.
- Ignasi CASANOVAS, *Relíquies literàries*, a cura de Miquel Batllori, Balmes, Barcelona, 1960, p. 62-69.
- TORRAS I BAGES – Joan MARAGALL, *Un diàleg començat abans de conèixer-se i que transcendí a la mort*, nota editorial, recull de textos, comentaris i referències en nota a peu de pàgina per J. A. Maragall, Ariel, Barcelona, 1961.

- Rafael OLIVAR BERTRAND, *Prat de la Riba*, Aedos, Barcelona, 1964, p. 401, 409-410 i 413.
- Arthur TERRY, «L'epistolari de Joan Maragall i Felip Pedrell 1899-1911», *Estudis Romànics*, VII, 1959-1960 (1964), p. 11-62.
- Mercedes VILANOVA, *España en Maragall*, prólogo de J. Reglà, Península, Barcelona, 1968, p. 149-172 (cartes de Joan Mañé i Flaquer) i 173-174 (cartes de Javier Ugarte).
- UNAMUNO-MARAGALL, *Epistolario y escritos complementarios*, prólogo: Pedro Laín Entralgo, epílogo: Dionisio Ridruejo, Seminarios y Ediciones, Madrid, 1971.
- Víctor CATALÀ, *Obras completas*, pròleg de Manuel de Montoliu, epíleg de Maria Aurèlia Capmany, recopilació, ordenació i notes per Tomàs Tebé, Selecta, Barcelona, 1972², p. 1784b-1809b.
- Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. IX (1894-1896), transcripció i notes per Josep Maria de Casacuberta i Joan Torrent i Fàbregas, Barcino, Barcelona, 1986, p. 62-63; *ibid.*, vol. XI (1899-1902), 1993, p. 164. Reproduït dins Jacint VERDAGUER, *Prosa* (Totes les Obres, I), a cura de Joaquim Molas i d'Isidor Cònsul, Proa, Barcelona, 2003, p. 1078 i 1200; M. Àngels VERDAGUER, *Verdaguer vist per Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret, Barcelona, 2002, p. 36 i 11 (nota 8).
- Pompeu FABRA, *31 cartes*, edició a cura d'Albert Manent, Barcanova, Barcelona, 1990, p. 73.
- «Epistolari entre Josep Carner i Joan Maragall», a cura de Jaume Medina, dins *Epistolari de Josep Carner*, a cura d'Albert Manent i Jaume Medina, vol. I, Curial, Barcelona, 1994, p. 241-260.
- Epistolari de Josep Torras i Bages*, transcripció i anotació de Jaume Medina, vol. II, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995, p. 143-144, 233-234, 372, 377 i 409; vol. III, 1996, p. 26-27, 55, 118, 155, 159-160, 180, 259, 279, 314-315, 361 i 363; vol. IV, 1997, p. 11-12, 37-38, 64-65, 180-181 i 249.
- Vicente CACHO VIU, *Revisión de Eugenio d'Ors (1902-1930) seguida de un epistolario inédito*, Quaderns Crema i Publicaciones de la Residencia de Estudiantes, Barcelona i Madrid, 1997.
- Lluís QUINTANA TRIAS, «Cartas de Francisco Acebal a Juan Maragall (1902-1910): catalanismo y modernismo en la revista *La Lectura*», *Nueva Revista de Filología Hispánica*, tomo XLVII, núm. 1 (1999), p. 121-135.
- Antoni GAUDÍ, *Escritos y documentos*, edición de Laura Mercader, El Acanalado, Barcelona, 2002, p. 265-270 i 299-302.
- Carles BASTONS, *Joan Maragall y Miguel de Unamuno, una amistad paradigmática. Cartas, artículos, dedicatorias, poemas*, edición de Carles Bastons, prólogo de Adolfo Sotelo, epílogos de Pere Maragall y Miguel de Unamuno, Milenio, Lleida, 2006.

2. Bibliografia sobre Joan Maragall

Per tal d'evitar reiteracions, aquesta bibliografia no recull molts dels treballs continguts en les edicions de les obres de Maragall. Aquest recull bibliogràfic és una selecció on s'ha donat una certa preferència a les publicacions més recents, sense menystenir, però, les aportacions rellevants més antigues. La distribució dels treballs en diversos apartats és merament orientativa, ja que molts estudis podrien col·locar-se sota més d'un epígraf.

2.1 Aportacions biogràfiques

- CHABÁS, Juan, *Juan Maragall. Poeta y ciudadano*, Espasa-Calpe, Madrid, 1935.
- COROMINES, Pere, *Del meu comerç amb En Joan Maragall*, Publicacions de «La Revista», Barcelona, 1935. Reproduït dins *Obres completes*, pròleg de Domènec Guansé, recopilació i notes de Joan Coromines, Selecta, Barcelona, 1972, p. 1137-1176.
- CORREDOR, Josep M., *Juan Maragall*, pròleg de Gaziell, Aedos, Barcelona, 1960.
- FERRER-VIDAL TURULL, Jorge, *Juan Maragall*, E.P.E.S.A., Madrid, 1970.
- MARAGALL, Gabriel, *Juan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988.
- MARAGALL I NOBLE, Joan A., *Juan Maragall. Esbós biogràfic a través de la seva obra*, Museu d'Història de la Ciutat, Barcelona, 1971.
- MASERES, Alfons, *Juan Maragall*, Barcino, Barcelona, 1936.
- MIRACLE, Josep, *Juan Maragall. Poeta, pensador i home de fe*, pròleg de Leandre Amigó, Josep Miracle i Montserrat, Barcelona, 1988.
- MIRALLES I SOLÀ, Carles, «Un xic exòtic i desorientat». *Semblança de Joan Maragall l'últim any de la seva vida. Conferència pronunciada davant el Ple per — el dia 13 de desembre de 2004*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2005.
- PIJOAN, Josep, *El meu Don Joan Maragall*, Llibreria Catalònia, Barcelona, [1927]. Reproduït dins *Obra catalana*, Selecta, Barcelona, 1963, p. 9-82.
- PLA, Josep, «El senyor Maragall», dins *Llanterna màgica. Capítols de novel·les – Viatges sense objecte – Retrats*, Diana, Barcelona, 1926, p. 189-194.
- , «Joan Maragall. En el centenari», *Obres completes*, vol. XX, *Homentots*, sisena sèrie, Selecta, Barcelona, 1956, p. 89-129. Ampliat a *Juan Maragall. Un assaig*, dins *Obra completa*, vol. X, *Tres biografies*, Destino, Barcelona, 1981, p. 7-177. Reedició en volum solt: *Juan Maragall (un assaig)*, Destino, Barcelona, 1984.
- RIBERA-ROVIRA, [Ignasi de], *Maragall*, Catalana, Barcelona, 1924.

SERRAHIMA, Maurici, *Joan Maragall*, Biblioteca Política de Catalunya, s/l, 1938. Reelaborat a *Vida i obra de Joan Maragall*, Bruguera, Barcelona, 1966; 2a. edició: *Vida i obra de Joan Maragall*, pròleg de Jaume Lorés, Laia, Barcelona, 1981; 3a. edició: *Joan Maragall*, pròleg de Jaume Lorés, Edicions 62, Barcelona, 1990.

2.2 *Estudis sobre la figura i l'obra*

ABRAMS, Sam, «El “Cant espiritual” de Joan Maragall», *Cants espirituals catalans*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 57), Barcelona, 2001, p. 17-20.

—, «La fosca avanç», *Reduccions. Revista de Poesia*, núm. 88 (octubre de 2007), p. 107-124.

ALAVEDRA, Joan, «Joan Maragall i “La Vaca Cega”», *Mirador. Setmanari de literatura, art i política*, any VII, núm. 342 (5-IX-1935), p. 1.

AULET, Jaume, «Els *Elogis* de Joan Maragall: l'originalitat d'una teoria poètica», *Quart Creixent. Revista de Poesia*, núm. 3 (primavera 1982).

BACHS, Jordi, *Sobre el Cant espiritual de Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 56), Barcelona, 2001.

BATLLORI, Miquel, «L'inconformisme religiós de Joan Maragall (1860-1911)», dins *Obra completa*, vol. XVII, *Galeria de personatges*, edició a cura d'Eulàlia Duran (dir.) i Josep Solervicens (coord.), Tres i Quatre, València, 2001, p. 219-230.

BENET, Josep, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1963. Darrera edició: Edicions 62, Barcelona, 1992. Traducció castellana: *Maragall y la Semana Trágica*, traducció de Josep Palacios, Península, Barcelona, 1966.

BILBENY, Norbert, *Política noucentista. De Maragall a d'Ors*, Afers, Catarroja, 1999.

BLASCO BARDAS, Anna M., *Joan Maragall i les festes religioses*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 25), Barcelona, 1994.

BOFILL, Rafael M., «La fina sensibilitat litúrgica de Joan Maragall», dins *Miscel·lània litúrgica catalana*, VI, Societat Catalana d'Estudis Litúrgics (filial de l'Institut d'Estudis Catalans), Barcelona, 1995, p. 147-154.

CALAFORRA, Guillem, «Intuïció i encert: algunes idees sociolingüístiques de Maragall», *Miscel·lània Germà Colón / 2*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de llengua i literatura catalanes, XXIX), Barcelona, 1994, p. 109-127.

CARDONA, Osvald, *Art poètica de Maragall*, Selecta, Barcelona, 1971.

CASALS, Glòria, *Joan Maragall. Deu rutes literàries*, L'Aixernador, Argentona, 1995.

—, *Joan Maragall i la universitat*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 35), Barcelona, 1997.

- , «Joan Maragall», dins Glòria BORDONS i Jaume SUBIRANA (ed.), *Literatura catalana contemporània*, Universitat Oberta de Catalunya i Proa, Barcelona, 1999, p. 74-79.
- , «“Els tres cants de la guerra” en els orígens de la teoria maragalliana de l’adaptació», dins *1898: entre la crisi d’identitat i la modernització. Actes del Congrés Internacional celebrat a Barcelona, 20-24 d’abril de 1998*, vol. II, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2000, p. 189-197.
- , «Les *Notes autobiogràfiques* de Joan Maragall: “com un esbós del seu propi mite”», dins *Actes del XII Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. I, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, Barcelona, 2003, p. 105-118.
- CERDÀ I SURROCA, Maria Àngela, «Joan Maragall: la imatge en la paraula», *Miscel·lània Giuseppe Tavani / 2*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XLIII), Barcelona, 2001, p. 143-153.
- COMELLAS I COLLDEFORNIS, Jaume, *La nació és la llengua. El pensament lingüístic de Joan Maragall*, Galerada, Barcelona, 2008.
- COROMINES, Pere, «Pròleg a un volum de les “Obres completes” de Joan Maragall», dins *Obres completes*, pròleg de Domènec Guansé, recopilació i notes de Joan Coromines, Selecta, Barcelona, 1972, p. 1592-1597.
- FERRÁN, Jaime, *Los diálogos de Juan Maragall*, Editora Nacional, Madrid, 1971.
- FERRATER, Gabriel, «El núcleo de Maragall» i «Dues anotacions de diari, sobre la llengua de Maragall» dins *Sobre literatura. Assaigs, articles i altres textos 1951-1971*, a cura de Joan Ferraté, Edicions 62, Barcelona, 1979, p. 89-98 i 99-102.
- FUSTER, Joan, *Las originalidades. Maragall y Unamuno frente a frente*, Cruz del Sur, Santiago de Chile-Madrid, 1964.
- , «Joan Maragall», *Literatura catalana contemporània*, Curial, Barcelona, 1972, p. 41-52.
- GABANCHO, Patrícia, *Despert entre adormits. Joan Maragall i la fi de segle a Barcelona*, Museu d’Història de la Ciutat de Barcelona i Edicions Proa, Barcelona, 1998.
- GRILLI, Giuseppe, *El mite laic de Joan Maragall. «El Comte Arnau» en la cultura urbana de principis de segle*, traducció d’Àlvar Valls, La Magrana, Barcelona, 1987.
- GUITART RIBAS, Maria, «Faust and the Cant Espiritual», *Catalan Review. International Journal of Catalan Culture*, núm. 3.1 (July 1989), p. 85-97.
- JANÉS, Alfonsina, «Joan Maragall i la cultura austríaca», *Miscel·lània Germà Colón/1*, Publicacions de l’Abadia de Montserrat (Estudis de llengua i literatura catalanes, XXVIII), Barcelona, 1994, p. 147-163.
- Joan Maragall. Conferències en commemoració del centenari de la seva naixença (1860) i del cinquantenari de la seva mort (1911)*, Selecta, Barcelona, 1963.
- JULIÀ, Jordi, «Joan Maragall i el 1906, o la contemporaneïtat d’Enllà», *Reduccions. Revista de Poesia*, núm. 88 (octubre de 2007), p. 125-154.

- LORÉS, Jaume, «Significació cultural de la personalitat de Joan Maragall», dins *Cristianisme i cultura. Acte inaugural de la Fundació Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall (Quaderns Cristianisme i Cultura [Quaderns de la Fundació Joan Maragall], 1), Barcelona, 1990, p. 21-24.
- MANENT, Marià, «La poètica de Maragall», dins *Poesia, llenguatge, forma. Dotze poetes catalans i altres notes crítiques*, Edicions 62, Barcelona, 1973, p. 32-45.
- M. *Aurèlia Capmany i Pasqual Maragall. Caminant pels carrers de la ciutat*, conversa transcrita per Xavier Febrés, dins M. Aurèlia CAPMANY, *Obra completa*, vol. 6, *Memòria*, a cura de Guillem-Jordi Graells, Columna, Barcelona, 1997, p. 267-326.
- Maragall 1860-1911*, 3 vols. monogràfics de *Criterion*, núms. 4, 12 i 14 (1960, 1961 i 1962).
- MARAGALL I MIRA, Pere, *Paisatge i natura en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 18), Barcelona, 1993.
- MARAGALL I NOBLE, Jordi, *Fe i cultura en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 17), Barcelona, 1993.
- , «Joan Maragall: Pensamiento y Personalidad», *Anales del Seminario de Historia de la Filosofía*, núm. 14 (1997), p. 153-169. Consultable a <http://www.ucm.es/BUCM/revistas/fsl/02112337/articulos/ASHF9797110153A.PDF>.¹⁹⁷⁵
- MARFANY, Joan-Lluís, *Aspectes del modernisme*, Curial, Barcelona, 1990⁸.
- , «Joan Maragall», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. VIII, Ariel, Barcelona, 1986, p. 187-246.
- , «“Al damunt dels nostres cants...” : nacionalisme, modernisme i cant coral a la Barcelona del final de segle», *Recerques*, núm. 19 («Homenatge a Pierre Vilar», vol. I), (1987), p. 85-113.
- MARTÍNEZ-GIL, Víctor, *El naixement de l'iberisme catalanista*, Curial, Barcelona, 1997.
- MIRALLES, Carles, «L'èpic i el tràgic. Sobre la poètica de l'últim Maragall», dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol. II, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 721-741.
- MORA, Antoni, *Mite i raó política en Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 47), Barcelona, 2000.
- , «Joan Maragall, poètica i política del desemparament», dins Josep MONTSERRAT MOLAS i Pompeu CASANOVAS (ed.), *Pensament i filosofia a Catalunya. I: 1900-1923*, INEHA i Societat Catalana de Filosofia, Barcelona, 2003, p. 45-61. Reproduït a <http://www.iecat.net/institucio/societats/SCFilosofia/revista/Maragall.doc>.¹⁹⁷⁶

¹⁹⁷⁵ Darrera consulta: 14-IX-2008.

¹⁹⁷⁶ Darrera consulta: 14-IX-2008.

- MORETA, Ignasi, «Joan Maragall i els goigs», dins *Estudis sobre els goigs*, edició a cura d'Ignasi Moreta, Mediterrània, Barcelona, 2002, p. 181-202.
- , «“Enllà”, de Maragall: invitació a una (re)lectura», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 215 (març de 2006), p. 3-6.
- , «Joan Maragall, articulista i intel·lectual», dins *La projecció social de l'escriptor en la literatura catalana contemporània*, a cura de Ramon Panyella, Punctum i Grup d'Estudis de Literatura Catalana Contemporània, Lleida i Bellaterra, 2007, p. 283-292.
- NICOLAU D'OLWER, Lluís, «Joan Maragall», *Els Marges*, núm. 49 (març 1994), p. 79-91.
- NOFRE I OLIVÉ, Tomàs, «*Visions & Cants*» de Joan Maragall, Andros (Guia de Lectura, 2), Barcelona, 1987.
- PALAU I FABRE, Josep, «Pensar Maragall», dins *Quaderns de l'alquimista*, Proa, Barcelona, 1997, p. 276-292.
- PLA I ARXÉ, Ramon, *La poètica de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 44), Barcelona, 1998.
- POY, Pere, «La història escrita en categories literàries: Joan Maragall, testimoni del seu temps», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 180 (gener de 2003), p. 21-57.
- QUINTANA TRIAS, Lluís, «Joan Maragall i el *Diari de Barcelona*», *L'Avenç*, núm. 145 (febrer 1991), p. 8-13.
- , *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 173), Barcelona, 1996.
- i Jaume RADIGALES, *Joan Maragall i el comte Arnau*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 38), Barcelona, 1997.
- , «La definitiva bondat de la vida. El pensamiento religioso en la obra de Joan Maragall», *Bulletin Hispanique*, nº 1 (jun 2003), p. 133-158.
- , «La poesia tot just ha començat», dins *Entre dos mons. Visions de la literatura catalana i europea a l'inici del segle XX 1906-2006. Un segle de modernitat literària*, Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona, 2008, p. 39-49.
- RADIGALES I BABÍ, Jaume, *El pensament musical de Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 28), Barcelona, 1995.
- RIBA, Carles, «Per què he votat Joan Maragall» i «Nota preliminar a l'*Antologia Poètica* de Joan Maragall», dins *Obres completes*, III, *Crítica*, 2, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1986, p. 211-224.
- , «La poesia de Joan Maragall», dins *Obres completes*, IV, *Crítica*, 3, edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina, Edicions 62, Barcelona, 1988, p. 138-140.
- RIBBANS, Geoffrey, «La poesia de Maragall dins el context del simbolisme europeu», *Actes del quart col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 395-406.

- , «Joan Maragall, at the edge of modernity (In memory of Arthur Terry)», *Catalan Review*, núm. XVIII (1-2) (2004), p. 97-105.
- ROMEU I FIGUERAS, Josep, *El comte Arnau. La formació d'un mite*, Aymà, Barcelona, 1947; 2ª edició actualitzada: Farell, Sant Vicenç de Castellet, 2003.
- , *El mito de "El comte Arnau" en la canción popular, la tradición legendaria y la literatura*, Archivo de Etnografía y Folklore de Catalunya (CSIC), Barcelona, 1948.
- , *Sobre Maragall, Foix i altres poetes. Assaigs i comentaris crítics*, Laertes, Barcelona, 1984.
- SERRAHIMA, Maurici, «D'on va sortir l'Haidé de Maragall», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. II (1953), p. 33-40.
- SUGRANYES DE FRANCH, Ramon, «A l'entorn de la posició religiosa de Maragall», *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 5 (1960), p. 51-68.
- , «De Maragall a Joan XXIII», *Serra d'Or*, any XV, núm. 17 (15 de novembre 1973), p. 13-14 [709-710].
- , «Encara sobre la religiositat de Joan Maragall», *Miscel·lània Germà Colon / 2*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes, XXIX), Barcelona, 1994, p. 129-143.
- TARÍN-IGLESIAS, José, *Aportación maragalliana al periodismo barcelonés*, prólogo de Octavio Saltor, Barcelona, 1947.
- TERRY, Arthur, *La poesia de Joan Maragall*, Barcino, Barcelona, 1963; 2a. ed.: Quaderns Crema, Barcelona, 2000.
- TRÍAS, Eugenio, *El pensament de Joan Maragall. La crisi espiritual de Maragall el 1907*, traducció i pròleg de Jordi Maragall i Noble, Fundació Banco Urquijo i Edicions 62, Barcelona, 1982.
- , *La Catalunya ciutat (El pensament cívic a l'obra de Maragall i d'Ors) i altres assaigs*, L'Avenç, Barcelona, 1984.
- , *El pensamiento cívico de Joan Maragall*, Península, Barcelona, 1985. Aplega en un volum, en la seva original versió castellana, *El pensament de Joan Maragall i La Catalunya ciutat sense els «altres assaigs»*.
- VALENTÍ FIOL, Eduard, «La gènesi del "Cant espiritual" de Maragall», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. 29 (1961-1962), p. 81-117, recollit dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 188-240.
- , «L'adaptació catalana de l'hexàmetre en Maragall i en les traduccions de l'"Odissea" de Carles Ribà», dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 100-120.
- , «Maragall y los clásicos», dins *Actas del Segundo Congreso Español de Estudios Clásicos*, Sociedad Española de Estudios Clásicos, Madrid, 1964, p. 531-541, recollit dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 55-69.

- , «Juan Maragall, modernista y nietzscheano», *Revista de Occidente*, núm. 59 (febrer 1968), p. 195-222, recollit dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Curial, Barcelona, 1973, p. 123-151.
- , *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, edició al cuidado de Joaquim Molas, Ariel, Esplugues de Llobregat, 1973.
- VALLCORBAPLANA, Jaume, «A propòsit de *El Comte Arnau*, de Joan Maragall», *Quaderns de Ponent*, núm. 2 (1980), p. 27-34.
- VEGA I CASTELLVÍ, Xavier, «“El Comte Arnau” de Joan Maragall i les tesis freudianes», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 48 (gener de 1991), p. 129-142.
- VERRIÉ, Frederic-Pau, «Sobre la lletra XXIII de Maragall a Pijoan», dins *Homenatge a Carles Riba en complir seixanta anys*, Josep Janés, Barcelona, 1953-54, p. 336-345.
- VILANOVA, Mercedes, *Espanya en Maragall*, prólogo de J. Reglà, Península, Barcelona, 1968.

2.3 *Les influències rebudes i les amistats literàries i artístiques*

- ARDOLINO, Francesco, «Leopardi in Maragall», dins *Giacomo Leopardi. Poesia, pensiero, ricezione. Nel bicentenario della nascita del poeta (1798-1998). Atti del Convegno Internazionale di Barcellona (5-7 marzo 1998)*, a cura de María de las Nieves Muñiz con la collaborazione di Francisco Amella Vela e Francesco Ardolino, Insula, Leonforte, 2000, p. 377-387.
- , «Vita Nuova, XIX. Intorno a una traduzione di Joan Maragall», *Quaderns d'Itàlia*, núm. 8-9 (2003-2004), p. 195-208.
- , *Una literatura entre el dogma i l'heretgia. Les influències de Dante en l'obra de Joan Maragall*, Cruïlla, Barcelona, 2006.
- BASTONS, Carles, *Maragall i Unamuno: els lligams d'una amistat*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 42), Barcelona, 1998.
- BESER, Sergi, «Més sobre Maragall i Unamuno: L'“Escòlium”, font de “Niebla”?», *Serra d'Or*, 2ª època, any V, núm. 10 (octubre 1963), p. 25-26.
- BLASCO BARDAS, Anna M., *Els articles de Maragall i de Pijoan sobre La Sagrada Família*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 63), Barcelona, 2003.
- , «Gaudí, Maragall i Pijoan», dins Anna M. Blasco Bardas i Ramon Pla i Arxé (ed.), *Gaudí i la dimensió transcendent*, Fundació Joan Maragall i Editorial Cruïlla, Barcelona, 2004, p. 33-51.
- BOSCH, Magdalena, «Schelling i Maragall: vida a l'art i a la paraula», *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 19 (2006), p. 197-211.

- BOU, Enric, «*La llum que ve del nord*». *Joan Maragall i la cultura alemanya*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 37), Barcelona, 1997.
- CAIROL, Eduard, *Maragall i Novalis: poesia i experiència mística*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 51), Barcelona, 2000.
- CAMPI, Roser, «Joan Maragall i J. W. Goethe. La influència de l'escriptor alemany en el pensament civil de Maragall», *Els Marges*, núm. 68 (desembre de 2000), p. 13-49.
- CAMPS, Assumpta, «De una cançió de *La vita nova* de Dante Alighieri traducida por Joan Maragall», *Voz y Letra*, tomo VIII, volumen I (1997), p. 5-12.
- COMAS, Antoni, «Maragall i *La BenPlantada*», *Estudis Romànics*, XI (1962), p. 265-273.
- COMELLAS, Jaume, «Correspondència Víctor Català-Joan Maragall. Mirall d'una relació il·luminadora de realitats importants», dins *II Jornades d'estudi. Vida i obra de Caterina Albert i Paradís (Víctor Català), 1869-1966. L'Escala, 20, 21 i 22 de setembre de 2001*, a cura d'Enric Prat i Pep Vila, Ajuntament de l'Escala i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, L'Escala i Barcelona, 2002, p. 171-201.
- DURAN, Martí, «Una mostra primerenca de la influència de Goethe sobre Maragall: la sèrie 'Claror'», *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 17 (2004), p. 131-154. Consultable a http://www.romanistik.uni-freiburg.de/pusch/zfk/17/10_Duran_Claror.pdf.¹⁹⁷⁷
- GRÜNEWALD, Heidi, «Der böse geliebte Faust. Überlegungen zu Joan Maragalls Margarideta», dins *Selbstbild und Fremdbild. Aspekte wechselseitiger Perzeption in der Literatur Deutschlands und Spaniens*, herausgegeben von Rolf Günter Renner und Marisa Siguan, mit Beiträgen von Eustaquio Barjau *et al.*, Idiomas i Associació de Germanistes de Catalunya, Madrid i Barcelona, 1999, p. 91-105.
- JARDÍ, Enric, «Maragall i Ors. Dos temperaments. Dues generacions», *Serra d'Or* (agost 1964), p. 10-14 [490-494].
- LAHUERTA, Juan José, «Temple i temps: Maragall i Gaudí», *L'Avenç*, núm. 130 (octubre 1989), p. 8-16.
- MARFANY, Joan-Lluís, «Unamuno, Maragall i la poesia», *Bulletin of Hispanic Studies*, vol. 79, n. 2 (april 2002), p. 189-203.
- MOLAS, Joaquim, «Maragall y Azorín», *La Torre. Revista de la Universidad de Puerto Rico*, núm. XVI (1968), p. 217-240.
- MORETA, Ignasi, «Verdaguer i Maragall: anotacions per a un treball comparatiu», *Revista de Girona*, núm. 217 (març-abril 2003), p. 69-76 [185-192].
- , «Notes sobre l'epistolari Caterina Albert – Joan Maragall», dins Marta PESSARRODONA (coord.), *Caterina Albert. Cent anys de la publicació de Solitud*, Residència d'Investigadors CSIC – Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2007, p. 60-84.

¹⁹⁷⁷ Darrera consulta: 14-IX-2008.

- QUINTANA TRIAS, Lluís, «Joan Maragall, traductor dels “Pensaments” de Goethe», *Fòrum. Associació de Germanistes de Catalunya*, núm. 8 (1997), p. 45-61.
- RAMÍREZ I MOLAS, Pere, «Maragall, traductor de Novalis», *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1977, p. 407-429.
- RIBBANS, Geoffrey, «Diálogo entre dos españoles: Giner y Maragall», *Homenaje al profesor Antonio Vilanova*, vol. II, Departamento de Filología Española de la Universidad de Barcelona, Barcelona, 1989, p. 507-521.
- TORNÉ TEIXIDÓ, Joan, «Joan Maragall traductor d'Hesíode?», *Faventia*, núm. 21/1 (1999), p. 139-143. Consultable a <http://ddd.uab.es/pub/faventia/02107570v21n1p139.pdf>.¹⁹⁷⁸
- TUR, Jaume, *Maragall i Goethe. Les traduccions del Faust*, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 1974.
- VERDAGUER, M. Àngels, *Verdaguer vist per Maragall*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 59), Barcelona, 2002.
- VILANOVA, Antonio, «Maragall y Juan Ramón Jiménez», dins *Lliçons de literatura comparada catalana i castellana (segles XIX-XX)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1985, p. 49-86.

2.4 Recensions i estudis monogràfics sobre la recepció de l'obra

- ARIMANY, Miquel, *Maragall 1860-1911-1961*, Miquel Arimany, Barcelona, 1963.
- AULET, Jaume, «Bibliografia maragalliana recent», *Llengua & Literatura*, núm. 1 (1986), p. 583-587.
- CASALS, Glòria, «Notes sobre les edicions pòstumes de la poesia de Joan Maragall», *Els Marges*, núm. 43 (febrer 1991), p. 77-87.
- , Recensió d'Anna Maria BLASCO I BARDAS, *Joan Maragall i Josep Pijoan. Edició i estudi de l'epistolari*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992. *Els Marges*, núm. 49 (març de 1994), p. 119-120.
- , Recensió de Lluís QUINTANA TRÍAS, *La veu misteriosa. La teoria literària de Joan Maragall*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1996. *Els Marges*, núm. 57 (desembre de 1996), p. 120-121.
- , «Any Josep Pla. Per què no dir-ne “intertextualitat”? A propòsit de la biografia de Maragall», *Serra d'Or*, núm. 450 (juny 1997), p. 51-52 [483-484].

¹⁹⁷⁸ Darrera consulta: 14-IX-2008.

- GRILLI, Giuseppe, «De Gabriel Ferrater a Joan Maragall», dins Dolors OLLER i Jaume SUBIRANA (ed.), *Gabriel Ferrater, 'in memoriam'*, Proa, Barcelona, 2001, p. 199-206.
- JAUMÀ, Josep M., *José María Valverde, lector de Joan Maragall (1)*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 68), Barcelona, 2004.
- , *José María Valverde, lector de Joan Maragall (2)*, Fundació Joan Maragall i Editorial Claret (Quaderns de la Fundació Joan Maragall, 72), Barcelona, 2005.
- MALÉ I PEGUEROLES, Jordi, «Una edició crítica de la poesia de Maragall», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 142 (juliol-agost 1999), p. 92-96. Recensió de Joan MARAGALL, *Poesia. Edició crítica*, a cura de Glòria Casals. Barcelona, Edicions de la Magrana, 1998.
- MANENT, Albert, Recensió de Joan MARAGALL, *Obres completes*, vol. I, Selecta, Barcelona, 1960. *Serra d'Or*, núms. 11-12 (novembre-desembre 1961), p. 57.
- MANENT, Marià, «El Maragall d'Arthur Terry», dins *Poesia, llenguatge, forma. Dotze poetes catalans i altres notes crítiques*, Edicions 62, Barcelona, 1973, p. 45-50.
- MARAGALL, Jordi, «Pròleg» a Eugenio TRÍAS, *El pensament de Joan Maragall. La crisi espiritual de Maragall el 1907*, Fundació Banco Urquijo i Edicions 62, Barcelona, 1982, p. 7-16. Reproduït dins Jordi MARAGALL, *El que passa i els qui han passat*, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 263-271.
- MARFANY, Joan Lluís, «La roba de l'emperador Eugenio. A propòsit de *La Catalunya ciutat* d'Eugenio Trías», *L'Avenç*, núm. 98 (novembre 1986), p. 52-62 [767-777].
- MORETA, Ignasi, Recensió de Víctor BATALLÉ, *La saga dels Maragall*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005. *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 226 (març de 2007), p. 113-115.
- MURGADES, Josep, «Recepció de Nausica en la literatura catalana», dins *Mites clàssics en la literatura catalana moderna i contemporània*, a cura de Jordi Malé i Eulàlia Miralles, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2007, p. 83-105.
- NOFRE, Tomàs, Recensió de Giuseppe GRILLI, *El mite laic de Joan Maragall. «El Comte Arnau» en la cultura urbana de principis de segle*, traducció d'Àlvar Valls, La Magrana, Barcelona, 1987. *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 19 (maig de 1988), p. 167-168.
- , Recensió de Gabriel MARAGALL, *Joan Maragall: esbós biogràfic*, a cura de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1988. *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 26 (gener de 1989), p. 157-158.
- QUINTANA TRIAS, Lluís, recensió de Joan MARAGALL, *Enllà*, edició crítica i estudi de Glòria Casals, Edicions 62, Barcelona, 1989. *Els Marges*, núm. 42 (juny de 1990), p. 119-121.

- , «Notes sobre la recepció de Maragall a la dècada dels cinquanta», *Miscel·lània Joan Fuster / VIII*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1994, p. 333-354.
- ROVIRA BELLOSO, Josep Maria, «Maragall-Pijoan: L'esperit incandescent», *Ateneu. Revista de Cultura*, segona època, núm. 5 (febrer 1993), p. 11.
- SERRAHIMA, Maurici, recensió de Josep M. CORREDOR, *Joan Maragall*, pròleg de Gaziel, Aedos, Barcelona, 1960. *Serra d'Or*, núms. 11-12 (novembre-desembre 1961), p. 58.
- TASIS, Rafael, «Consideracions sobre la bibliografia de Maragall», *Serra d'Or*, núms. 11-12 (novembre-desembre 1961), p. 55-57.
- TRIADÚ, Joan, «Maragall, vist per Carles Riba», dins *La literatura catalana i el poble*, Selecta, Barcelona, 1961, p. 97-102.
- , Recensió de TORRAS I BAGES – Joan MARAGALL, *Un diàleg començat abans de conèixer-se i que transcendí a la mort*, nota editorial, recull de textos, comentaris i referències en nota a peu de pàgina per J. A. Maragall, Ariel, Barcelona, 1961. *Serra d'Or*, núms. 11-12 (novembre-desembre 1961), p. 57-58.
- YATES, Alan, Recensió de Joan MARAGALL, *Obra poética. Versión bilingüe*, edició, introducció y notas de Antoni Comas, 2 vols., traducció de J. F. Vidal Jové, Castalia (Clásicos Castalia, 126-127), Madrid, 1984. *Modern Language Review*, núm. 82 (January 1987), p. 232-234.

2.5 *Al voltant de Joan Maragall (família, arxiu, institucions...)*

- ALBERTÍ I ORIOL, Jordi, «En el centenari de Joan Anton Maragall. Les coordenades d'una vida», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 179 (desembre 2002), p. 3-8.
- , «La correspondència entre Eugeni d'Ors i Joan Anton Maragall (1934-1939) (I)», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 210 (octubre de 2005), p. 112-128.
- , «La correspondència entre Eugeni d'Ors i Joan Anton Maragall (1934-1939) (i II)», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 211 (octubre de 2005), p. 103-117.
- BATALLÉ, Víctor, *La saga dels Maragall*, L'Esguera dels Llibres, Barcelona, 2005.
- CASALS, Glòria, «La Pastoral de Maragall», dins *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, vol. I, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, p. 301-313.
- Cristianisme i cultura. Acte inaugural de la Fundació Joan Maragall*, Fundació Joan Maragall, Barcelona, 1980.
- DOMÍNGUEZ I SENRA, Marta, i Teresa POUS I MAS, «Els llibres de les literatures no hispàniques conservats a la biblioteca de Joan Maragall», *Ateneu. Revista de cultura*, núm. 12 (4t. trimestre 1987), p. 15-20 i 28 [111-116 i 124].

- FAVÀ, Maria, «Els Maragall», *Avui* (6-VII-1986).
- MARAGALL, Jordi, «Maragall a casa», dins *El que passa i els qui han passat*, Edicions 62, Barcelona, 1985, p. 75-88.
- , «Clara Noble», *La Vanguardia* (12-V-1994).
- QUINTANA TRIAS, Lluís, «Literatura i mobiliari: una visita a l'Arxiu Maragall», *Revista de Catalunya*, nova etapa núm. 172 (abril 2002), p. 74-82.
- TEIXIDOR, Joan, «Donya Clara Noble, vídua de don Joan Maragall», dins *Entre les Lletres i les Arts*, portada de Josep Maria de Martín, Joaquim Horta, Barcelona, 1957, p. 13-18.
- TORMO, M. Dolça i Carme FRANCH (coords.), *Casa Museu Joan Maragall*, Biblioteca de Catalunya, Barcelona, 2004.